

TARAS SHEVCHENKO

INTERNATIONAL CONGRESS ON

SOCIAL SCIENCES - I

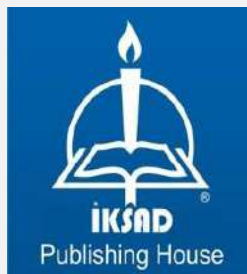
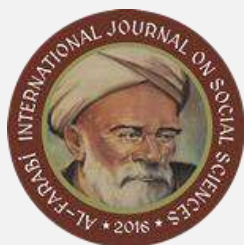
August 11 - 13, 2018
KIEV - UKRAINE

THE BOOK OF FULL TEXTS

Editors
Dr. Hasan CIFTCI
Dr. Mehibe SAHBAZ

iksad publishing house - 2018
ISBN 978-605-7510-12-9

CONGRESS FULL TEXTS BOOK

TARAS SHEVCHENKO INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

August 11-13, 2018

Kiev, Ukraine

Editors

Dr. Hasan CIFTCI

Dr. Mehibe SAHBAZ

Institute Of Economic Development And Social Researches
Publications® (The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E mail: info@iksad.com

www.iksad.com

www.iksadkongre.org

All rights of this book belong to IKSAD Publishing House
Authors are responsible both ethically and juridically

Iksad Publications - 2018©

Issued: **September 19, 2018**

ISBN 978-605-7510-12-9

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

TARAS SHEVCHENKO INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

DATE AND PLACE

August 11-13, 2018 – UKRAINE

ORGANIZER

İKSAD- Institute of Economic Development and Social Researches

HEAD OF CONGRESS

Prof. Dr. Natalya LATIGINA

HEAD OF ORGANIZING COMMITTEE

Mustafa Latif EMEK

GENERAL COORDINATOR

Zhanuzak ALIMGEREYEV

LANGUAGES

Turkish, English, Ukrainian, Russian

NON TURKISH PARTICIPANTS

Benedetta FLAVIA – Italy

Samira KERİMOVA – Azerbaijan

Zhi HUAN – China

Hamidullah FURMOLLY – Afghanistan

Ilgar MEMEDOV - Russia

Members of Science Committee

Dr. A.S. KISTAUBAYEVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Abdikalik KUNIMJAN
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Abdigappar MAVLYANOV
Kyrgyzstan National University

Dr. Adil AKINCI
Kırklareli University

Dr. Akira HIBIKI
Tohoku University

Dr. Alma T. AKAJANOVA
Abai Kazakh National University

Dr. Alla A. TIMOFEVA
Vladivostok State Economy University

Dr. Alia R. MASALIMOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Amanbay MOLDIBAEV
Taraz State Pedagogy University

Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Anatoliy LOGINOV
Ukraine Shevchenko Lugan National University

Dr. A.S. KIDIRSAEV
Makhambet U. Batı Kazakhstan State University

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu National Development Institute

Dr. Bahit KULBAEVA
S.Baybeshev Aktobe University

Dr. Bakit OSPANOVA
H.Ahmet Yasawi International Kazakh-Turk University

Dr. Bayram BOLAT
Ömer Halisdemir University

Dr. Bazarhan IMANGALIEVA
K.Zhubanov Aktobe State Region University

Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Bigamila TORSIKBAEVA
Astana Medical University

Dr. B.K.ZAYADAN
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Caner KARAVIT
Mimar Sinan University

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kyrgyz Economy University

Dr. D.K.TÖLEGENOVA
Makhambet U. West Kazakhstan State University

Dr. Dinarakhan TURSUNALIVA
Rasulbekov Kyrgyz Economy University

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAEV
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Elvan YALCINKAYA
Ömer Halisdemir University

Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA
Vladivostok State Economy University

Dr. George RUDIC
Montreal Pädagogie Moderne Institute

Dr. Guzel SADYKOVA
Kastamonu University

Dr. Gulmira ABDIRASULOVA
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Gulsat SUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau State University

Dr. G.I. ERNAZAROVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Halil AKMESE
Necmettin Erbakan University

Dr. Hasan TUTAR
Sakarya University

Dr. Isaevna URKIMBAEVA
Abilai Khan International Relations University

Dr. Jun NAGAYASU
Tohoku University

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Kasım KARAMAN
Erciyes University

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Kenes JUSUPOV
M. Tinishbaev Kazakh Communication Academy

Dr. Latkin A. PAVLOVIC
Vladivostok State Economy University

Dr. Keles Nurmasuli JAYLIBAY
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Kulas MAMIROVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Machabbat OSPANBAEVA
Taraz State Pedagogy University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI
Riyad King Abdulaziz Technology Institute

Dr. Malik YILMAZ
Ataturk University

Dr. Mavlyanov ABDIGAPPAR
Kyrgyz Elaralik University

Dr. Maira ESIMBOLOVA
Kazakhstan Narkhoz University

Dr. Maira MURZAHMEDOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Merina B. VLADIMIROVNA
Vladivostok State Economy University

Dr. Metin KOPAR
Adiyaman University

Dr. Mustafa GULEC
Ankara University

Dr. Mustafa UNAL
Erciyes University

Dr. Mustafa TALAS
Omer Halisdemir University

Dr. Nadezhda Khan
E.A. Buketov Karaganda State University

Dr. Necati DEMIR
Gazi University

Dr. N.N. KERMANOVA
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Orhan ELMACI
Dumlupinar University

Dr. Osman Kubilay GUL
Cumhuriyet University

Dr. P.S. PANKOV
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Rustem KOZBAGAROV
M. Tinisbayev Kazakh Communication Academy

Dr. Sarash KONYRBAEVA
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Salima N. KAIRZHANOVA
Dosmukhamedov Atyrau State University

Dr. Seden DOGAN
Adnan Menderes University

Dr. Sibel Mehter AYKIN
Akdeniz University

Dr. Sevcay YILDIZ
Akdeniz University

Dr. Sara MAZHITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda State University

Dr. Takashi HASUNI
Sapparo City University

Dr. Tsendiin BATTULGA
Mongolia State University

Dr. T.O. ABISEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Ulbosyn KIYAKBAEVA
Abai Kazakh National Pedagogy University

Dr. Umran TURKYILMAZ
Gazi University

Dr. Wakako SADAHIRO
Sapparo City University

Dr. Vera ABRAMENKOVA
Russia Family Studies Institute

Dr. Vlademir VISLIVIY
Ukraine National Technical University

Dr. Yang ZITONG
Wuhan University

Dr. Yoshio KANAZAKI
Tohoku University

Dr. Zeynullina AYMAN
S. Toraygirov Pavlodar State University

Dr. Zharkyn BALTABAEVA
Abai Kazakh National Pedagogy University

Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Zongxian FENG
Xi'an Jiatong University

A portrait of Taras Shevchenko, a Ukrainian poet, writer, and artist. He is depicted from the chest up, wearing a dark coat and a white shirt with a high collar. He has a full, dark beard and mustache, and his hair is receding. The background is a textured, light-colored wall.

**TARAS SHEVCHENKO
INTERNATIONAL CONGRESS ON
SOCIAL SCIENCES**

CONGRESS PROGRAM

**AUGUST 11-13, 2018
KIEV- UKRAINE**

İKSAD-2018

August 11, 2018
SESSION: 1, HALL: 1

HEAD OF THE SESSION: Asst. Prof. Mikail KOLUTEK

10:00-11:30

Inst. Dr. Aysegul GULER	THE LAST RING OF THE ARAB SPRING DEVELOPMENTS IN THE SYRIAN SPECIFIC REGION
Inst. Dr. Aysegul GULER	THE COURSE OF TURKEY-UNITED STATES RELATIONS IN THE NEW WORLD ORDER
Inst. Dr. Aysegul GULER	DEMOCRATIC STATES APPROACH TO HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN AFRICA
Asst. Prof. Mikail KOLUTEK	FRENCH INSTITUTIONS AND THEIR ACTIVITIES IN DAMASCUS (1894-1918)
Asst. Prof. Mikail KOLUTEK	SECRET GREEK ORGANIZATIONS IN THE WAR OF INDEPENDENCE (1918-1922)
Res. Asst. Arkan YUSUFOGLU Res. Asst. Muharrem ÇAKIR Barboros SANCI	A NEW PRACTICE IN TAX LAW: INVITATION TO EXPLANATION
Inst. Ilker Salih EBREM	THE IMPACT OF SYRIAN CRISIS ON TURKEY-RUSSIA RELATIONS
Dr. Etem KARA	ROCHDALE PRINCIPLES IN COORPORATIVE LAW
Dr. Ibrahim GUL	LEGAL PROTECTION OF UNREGISTERED DESIGN UNDER TURKISH LAW

August 11, 2018

SESSION: 2, HALL: 1

HEAD OF THE SESSION: Assoc. Prof. Dr. Fusun Gulderen ALACAPINAR

11:30-13:00

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ	MUHAMMED MAHVI AND HIS MAZBUTATU'L-FUNUN
Assoc. Prof. Dr. Kemal EROL Yakup ULUSAL	YUSUF ATILGAN'S NOVEL NAMED AYLAK ADAM WITHIN THE CONTEXT OF CULTUREL ALIENATION
Prof. Dr. ABDULHAMİT SİNANOĞLU	HUMAN AND FREEDOM AREA IN ISLAMIC THOUGHTS
Assoc. Prof. Dr. Veysi UNVERDI	JUSTICE PRINCIPLE IN MU'TAZILA AND BACKGROUND
Assoc. Prof. Dr. Veysi UNVERDI	THE DEFENSE OF THE QADI ABD AL-JABBAR AGAINST THE OBJECTIONS OF THE IMAMIYYA SHI'AH'S TO THE IMAMATE OF UMAR
Assoc. Prof. Dr. Veysi UNVERDI	FREEDOM OF WILLPOWER ACCORDING TO MÂTÜRİDÎ
Assoc. Prof. Dr. Köksal APAYDINLI Assoc. Prof. Dr. İrfan KARADUMAN	NEVİT KODALLI, A SECOND GENERATION OF CONTEMPORARY TURKISH COMPOSER: HIS LIFE, WORKS AND EDUCATIVE ASPECT
Assoc. Prof. Dr. Fusun Gulderen ALACAPINAR	ANALYSIS OF THE EDUCATION FACULTY STUDENTS IN TERMS OF SOME VARIABLES ON PHILOSOPHY AND EDUCATIONAL FLOWS
Assoc. Prof. Dr. Fusun Gulderen ALACAPINAR	STUDENT VIEWS ABOUT THE EFFICIENCY OF SCIENTIFIC STUDY COURSE
Inst. Enser YILMAZ	ANALYSIS ATTEMPTS IN A POSTMODERN WAY: PINHAN

Sedat ERCETİN	CEVAT ULGER'S RELIGIOUS ARCHITECTURE IN ESKISEHIR
Asst. Prof. Semra TETİK Assoc. Prof. Dr. Hatice YURTSEVER	THE INVESTIGATION OF THE SOCIAL INTELLIGENCE LEVELS OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS
Asst. Prof. Göknıl Bışak OZDEMİR	GELENEKSEL TÜRK SAZ MÜZİĞİNDE YORUMU ETKİLEYEN FAKTÖRLER
Asst. Prof. Adnan OKTAY	ACCORDING TO THE TAZKIRAS SOME CRIMEAN TURKISH POETS
Asst. Prof. Semra TETİK	BURNOUT SYNDROME: A RESEARCH ON MUNICIPAL EMPLOYEES

August 11, 2018
SESSION: 3, HALL: 1
HEAD OF THE SESSION: Asst. Prof. Simla GÜZEL
14:00-15:30

Asst. Prof. Simla GUZEL	ANALYSIS OF LIFE SATISFACTION AS A WELFARE INDICATOR WITH A FISCAL PERSPECTIVE: OECD COUNTRIES
Asst. Prof. Simla GUZEL Asst. Prof. Isin CETIN	PUBLIC DEBT-GDP CORRELATION: AN EVALUATION OF DEVELOPED AND DEVELOPING ECONOMIES
Asst. Prof. Simla GUZEL	WOMAN POVERTY AND INCLUSIVE GROWTH
Asst. Prof. Emrah KOPARAN Inst. Muhammed Emin AYKUT Inst. Ahmet SAGLAM Asst. Prof. Nazan KAHRAMAN	THE REFLECTIONS OF VOCATIONAL EDUCATION ON EMPLOYMENT: AN EMPIRICAL STUDY ON VOCATIONAL SCHOOL GRADUATES
Res. Asst. Muharrem ÇAKIR Res. Asst. Arkan YUSUFOĞLU Assoc. Prof. Dr. Fatih SARACOĞLU	HYBRID FINANCIAL INSTRUMENTS AS TAX PLANNING TOOLS
Asst. Prof. Emrah KOPARAN Inst. Muhammed Emin AYKUT Inst. Ahmet SAGLAM	CURRENT SITUATION ANALYSIS OF THE PROJECTS SUPPORTED BY OKA (MIDDLE BLACK SEA DEVELOPMENT AGENCIES) IN TR 83 REGION
Inst. Erkan BİL Inst. Tanju GUDUK Inst. Gulay KESKİN	THE STUDY OF EVALUATION BRICS-T COUNTRIES BASED ON THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX
Inst. Ali Taha İNCE	DECENTRALIZATION DISTRIBUTION ASSOCIATE DEGREE PROGRAM IN PLACEMENT IN TURKEY: EXAMINATION OF ASSOCIATE DEGREE PROGRAMS IN FINANCE
Asst. Prof. Hakan ARACI Inst. Ugur BILGEN Inst. Bahadır Bilge AYCAN	TURKEY EXPERIENCED ECONOMIC PROBLEMS AFTER 1980 INVESTIGATION OF CHANGES IN GROWTH AND EMPLOYMENT RATES
Asst. Prof. Emrah KOPARAN Inst. Muhammed Emin AYKUT Inst. Ahmet SAGLAM	THE PROBLEMS ENTREPRENEURSHIP EXPERIENCE IN BUSINESS ESTABLISHMENT PROCESS
Dr. Cengiz KAHRAMAN Asst. Prof. Guzide Oncu EROGLU PEKTAS Prof. Dr. Mohammed SHARAF	INVESTIGATION OF CRUISE TOURISM OPPORTUNITIES IN THE BLACK SEA REGION IN TERMS OF TOURISM MARKETING AND SEA TOURISM
Asst. Prof. Guzide Oncu EROGLU PEKTAS Dr. Cengiz KAHRAMAN Prof. Dr. Mohammed SHARAF	MARKETING ASSESSMENT AND OPPORTUNITIES OF YACHT TOURISM AND RELEVANT MARINE INDUSTRIES IN THE SOUTH WEST AEGEAN COAST

August 11, 2018
SESSION: 4, HALL: 1
HEAD OF THE SESSION: Asst. Prof. Hasan CIFTCI
15:30-17:00

Asst. Prof. Dr. Tugba AKTAR Assoc. Prof. Dr. Senay YURUR	EFFECT OF ORGANIZATIONAL COMMITMENT ON FOOD SAFETY ATTITUDE OF THE FOOD INDUSTRY EMPLOYEES
Asst. Prof. Hasan CIFTCI	CONSUMER REFLECTIONS OF INTERNAL PUBLIC RELATIONS STUDIES
Asst. Prof. Hasan CIFTCI	EXAMINING THE DESIRE TO SHARE IN SOCIAL MEDIA
Asst. Prof. Hasan CIFTCI	SOCIAL MEDIA'S PROBLEMATIC CASE OF SOCIALIZATION OR UNSOCIALIZATION
Assoc. Prof. Dr. Ayla UNSAL Assoc. Prof. Dr. Papatya KARAKURT Assist. Prof. Serap SOKMEN Asst. Prof. Sevinç KÖSE TUNCER Asst. Prof. Özkan SARIKAYA	EXAMINATION OF THE TRENDS OF MALPRACTICE OF NURSE BY SOME VARIABLES
Assoc. Prof. Dr. Ayla UNSAL Inst. Dogukan CENGİZ Inst. Gizem OZTURK Assoc. Prof. Dr. Papatya KARAKURT Asst. Prof. Nilay TURAC	RESULTS OF THE HEALTH SCREEN ON THE PRIMARY SCHOOL STUDENTS
Asst. Prof. Nilay TURAC Assoc. Prof. Dr. Ayla UNSAL	INTERNET USAGE AND DEPENDENCE OF NURSING STUDENTS ACCORDING TO DIFFERENT VARIABLES
Benedetta FLAVIA	IMPERATIVO NEGATIVO IN TURCO
Kubra GOYMEN	GÖRSEL İLETİŞİMDE TİYATRO AFİŞLERİNİN HEDEF KİTLE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: OYUN İÇİNDE AFİŞ ÖRNEĞİ
Asst. Prof. Abdullah USLU Inst. Muhammet Fatih SANCAR	SERVICE QUALITY OF RESTAURANTS INFLUENCE ON CUSTOMER'S LOYALTY: MEDIATING ROLE OF RESTAURANT'S

August 12, 2018
SESSION: 1, HALL: 1
HEAD OF THE SESSION: Prof. Dr. Serdar OZTURK
10:00-11:30

Inst. Dr. Neriman CELİK	ROLE OF DEMOGRAPHIC VARIABLES IN SERVANT LEADERSHIP, BELONGING AND JOB PERFORMANCE
Inst. Dr. Neriman CELİK	TALENT MANAGEMENT APPROACH IN SERVICE ENTERPRISES
Inst. Şafak Sonmez SOYDAS Inst. Bedirhan ELDEN	MEASUREMENT OF FINANCIAL LITERATURE OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS: GÜMÜŞHANE UNIVERSITY SAMPLE
Asst. Prof. Ozlem ULGER Prof. Dr. Serdar OZTURK	MIDDLE INCOME TRAP AND BRICS COUNTRIES
Res. Asst. Mucahit AYDIN	THE IMPACT OF RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION ON ECONOMIC GROWTH IN OECD COUNTRIES: EVIDENCE FROM PANEL DATA

	ANALYSIS
Res. Asst. Mucahit AYDIN	THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON ENERGY CONSUMPTION: EVIDENCE FROM G7 COUNTRIES
Res. Asst. Mucahit AYDIN	NATURAL GAS CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH NEXUS FOR BRICS COUNTRIES: EVIDENCE FROM HETEROGENEOUS PANEL DATA ANALYSIS
Dr. Bayram ALAMUR Prof. Dr. Gulten Eren GUMUSTEKIN Assoc. Prof. Dr. Ferhat TOPBAS Dr. İsmail ATABAY	DETERMINATION OF BUSINESS SATISFACTION LEVELS OF BANKING EMPLOYEES AND SURVEY OF BUSINESS SATISFACTION ACCORDING TO VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES: BALIKESİR PROVINCE EXAMPLE
Dr. Bayram ALAMUR Prof. Dr. Gulten Eren GUMUSTEKIN Inst. Nihat PEKBAY	DETERMINATION OF JOB SATISFACTION LEVELS OF TOURISM EMPLOYEES AND INVESTIGATION OF JOB SATISFACTION ACCORDING TO VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES: BALIKESİR PROVINCE EXAMPLE
Dr. İsmail ATABAY Aysegul YILDIRIM KUTBAY Fatih KARAKAŞ & Fatih KOC Bayram ALAMUR	PERCEIVED RISK LEVEL OF BANKING EMPLOYEES
Dr. İsmail ATABAY	VOCATIONAL PROBLEMS OF ACCOUNTING PROFESSIONS

August 12, 2018
SESSION: 2, HALL: 1
HEAD OF THE SESSION: Prof. Dr. Recep KULCU
11:30-13:00

Prof. Dr. Recep KULCU	EVALUATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT RHETORIC ON ETHICAL BASIS
Prof. Dr. Recep KULCU	EVALUATION OF PARADIGM CHANGES IN AGRICULTURAL SCIENCES BY KUHN'S SCIENTIFIC REVOLUTIONS APPROACH
Prof. Dr. Recep KULCU	DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL ETHICS THEORIES
Haydar OZTAS	BIODIVERSITY AND ENVIRONMENTAL EDUCATION; IS IT POSSIBLE TO MAKE BIODIVERSITY MEANINGFUL THROUGH ENVIRONMENTAL EDUCATION
Assoc. Prof. Dr. Veysi GUNAL Assoc. Prof. Dr. M. Sait SAHİNALP	CHANGE IN THE SHARE OF PERSONS BIRTHPLACE IN OTHER PROVINCES IN ISTANBUL PROVINCE POPULATION (1950-2016)
Assoc. Prof. Dr. Veysi GUNAL Assoc. Prof. Dr. M. Sait SAHİNALP	ANALYSIS OF LOCALITY CHARACTERISTICS OF ISTANBUL PROVINCE POPULATION IN THE CONTEXT OF BIRTHPLACE (1935-2016)
Prof. Dr. Necmettin ELMASTAS Assoc. Prof. Sedat BENEK İsmail YUKSEK	ANALYSIS OF TEMPORAL CHANGE OF LAND USE IN KARASU RIVER BASIN USING REMOTE SENSING AND GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS
Assoc. Prof. Dr. Fatma Fusun UYSAL Inst. Mujgan YILMAZ	INDUSTRIAL REVOLUTION 4.0 AND EXPECTED IMPACT ON CITIES
Fulya OZTAS	ENVIRONMENTAL BEHAVIOURS, ATTITUDE, AND FEELINGS OF RESPONSIBILITY FOR THE ENVIRONMENT

Dr. Samira KERİMOVA	THE GENOCİDE THEME İN THE AZERBAİJAN PEOPLE'S REPUBLIC PERİOD LİTERATURE (1918-1920)
----------------------------	--

August 12, 2018
SESSION: 3, HALL: 1
HEAD OF THE SESSION: Prof. Dr. Hulusi DOGAN
14:00-15:30

Assoc. Prof. Dr. Veli UNSAL	KIZILIRMAK IS THE BASIN OF THE MIDDLE IRON AGE
Assoc. Prof. Dr. Veli UNSAL	THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF SOUTH ANATOLIA
Assoc. Prof. Dr. Veli UNSAL	THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF CORUH BASIN
Zhi HUAN	CHINA'S PERCEPTION OF GLOBALIZATION
Lec. Onur KESKIN	AVRUPA BİRLİĞİ ENTEGASYONU SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KADINLARA YÖNELİK SOSYAL HİZMETLERDEKİ DÖNÜŞÜM
Lec. Onur KESKIN	ВЛИЯНИЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ НА СОЦИАЛЬНУЮ РАБОТУ С ЖЕНЩИНАМИ В ТУРЦИИ
Assoc. Prof. Dr. Ibrahim BOR	SECULAR THEMES IN ISLAMIC PHILOSOPHY
Asst. Prof. Isa KALAYCI	THE PRIMARY REASONS FOR MIGRATON FROM THE MIDDLE EAST IN THE 20 TH CENTURY
Asst. Prof. Isa KALAYCI İnst. Ahmet KUSCI	DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF HISTORY-STRATEGY AND ITS REFLECTIONS IN THE TURKS
Inst. Dr. Emin ONUS	KIBRIS TÜRK VAROLUŞ MÜCADELESİNDE ÖZKER YAŞIN'IN YERİ
Prof. Dr. Hulusi DOGAN Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ Res. Asst. Volkan AKTAN	WOMAN'S PERCEPTION OF ROLE AND INNOVATION IN TURKISH CUISINE
Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ	SOYUT KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA PRİENE (GÜLLÜBAHÇE)'NİN BİAŞ'I
Asst. Prof. Merve KARACAY TURKAL	CHYHYRYN CAMPAIGN ACCORDING TO THE CONTEMPORARY OTTOMAN CRONICLES (1677-78)
Inst. Ihsan TURKAL	ORIENTATIONS IN PUBLIC RELATIONS EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS ON TURKEY AND UKRAINE

August 12, 2018
SESSION: 4, HALL: 1
HEAD OF THE SESSION: Prof. Dr. A. Beril TUGRUL
15:30-17:00

Res. Asst. Omer KOSE Çekdar AYTIMUR	DOES MONEY ALWAYS WORK? THE EFFECT OF THE INCENTIVES AND AREA OF THE INTERESTS ON METAMEMORY
Çekdar AYTIMUR Res. Asst. Omer KOSE	HOW HALL CONDITION ORIENTATES STUDENTS TOWARDS ACHIEVEMENT AND HOW STUDENTS THINK THAT HALL CONDITION HELPS ACADEMIC

Asst. Prof. Hakkı CİFTCI	DEVELOPMENT OF GOVERNANCE PRACTICES IN TURKEY (2006-2016)
Ilgar MEMEDOV	SOCIAL VERSUS APPLIED SCIENCES IN SOVIET PERIOD IN RUSSIA
Asst. Prof. Hakkı CİFTCI	COMPETITION IN TURKEY AND THE IMPORTANCE OF THE WORLD RANKING
Prof. Dr. A. Beril TUGRUL	IMPORTANCE OF BOSPHOROUS AND DARDANELLES IN THE ENERGY-POLITICS AND EVALUATION WITH THEIR ALTERNATIVES
Assoc. Prof. Dr. Hatice YURTSEVER Asst. Prof. Semra TETİK	EVALUATION OF TAXES AND SIMILAR CHARGES ON MOBILE TELEPHONE FROM COMMUNICATION TOOLS
Asst. Prof. Hakkı CİFTCI	BASE INVESTMENTS IN TURKEY THE IMPORTANCE OF TECHNO-PARK
Hamidullah FURMOLLY	AN INVESTIGATION FROM INDIAN ECONOMY: THE EFFECT OF FDI
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Hatice SÜRÜN	THE COMPARISON OF SERVICES AND PRODUCTS TO THE PARTICIPATION BANK'S CUSTOMERS AND THEIR SERVICES AND PRODUCTS BY THE DEPOSITS OF DEPOSIT BANKS - REVIEW ON TURKEY
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK Ceren Çağla DAMAT	ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ
Doç. Dr. Hasan YÜREK	68 KUŞAĞINA AĞIT: ADINI UNUTAN ADAM
Doç. Dr. Hasan YÜREK	“YERE DÜŞEN DUALAR” ADLI ROMAN HAKKINDA

13 August 2018
Sosyal Gezi

PHOTO GALLERY

CONTENT

CONGRESS ID	i
PHOTO GALLERY	ii
SCIENCE COMMITTEE	iii
PROGRAM	iv
FOREWORD	v

ABSTRACTS

Veysi UNVERDI <i>JUSTICE PRINCIPLE IN MU'TAZILA AND BACKGROUND</i>	1
Veysi UNVERDI <i>THE DEFENSE OF THE QADI ABD AL-JABBAR AGAINST THE OBJECTIONS OF THE IMAMIYYA SHI'AH'S TO THE IMAMATE OF UMAR</i>	8
Veysi UNVERDI <i>FREEDOM OF WILLPOWER ACCORDING TO MÂTÜRÎDÎ</i>	16
Koksal APAYDINLI & Irfan KARADUMAN <i>NEVIT KODALLI, A SECOND GENERATION OF CONTEMPORARY TURKISH COMPOSER: HIS LIFE, WORKS AND EDUCATIVE ASPECT</i>	27
Fusun Gulderen ALACAPINAR <i>STUDENT VIEWS ABOUT THE EFFICIENCY OF SCIENTIFIC STUDY COURSE</i>	36
Fusun Gulderen ALACAPINAR <i>ANALYSIS OF THE EDUCATION FACULTY STUDENTS IN TERMS OF SOME VARIABLES ON PHILOSOPHY AND EDUCATIONAL FLOWS</i>	40
Semra TETİK & Hatice YURTSEVER <i>THE INVESTIGATION OF THE SOCIAL INTELLIGENCE LEVELS OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS</i>	45
Adnan OKTAY <i>ACCORDING TO THE TAZKIRAS SOME CRIMEAN TURKISH POETS</i>	57
Semra TETİK <i>BURNOUT SYNDROME: A RESEARCH ON MUNICIPAL EMPLOYEES</i>	68
Simla GUZEL <i>ANALYSIS OF LIFE SATISFACTION AS A WELFARE INDICATOR WITH A FISCAL PERSPECTIVE: OECD COUNTRIES</i>	75
Simla GUZEL & Işın CETİN <i>PUBLIC DEBT-GDP CORRELATION: AN EVALUATION OF DEVELOPED AND DEVELOPING ECONOMIES</i>	84
Simla GUZEL <i>WOMAN POVERTY AND INCLUSIVE GROWTH</i>	93
Hasan CIFTCI <i>CONSUMER REFLECTIONS OF INTERNAL PUBLIC RELATIONS STUDIES</i>	103
Hasan CIFTCI <i>EXAMINING THE DESIRE TO SHARE IN SOCIAL MEDIA</i>	108

Hasan CIFTCI	
<i>SOCIAL MEDIA'S PROBLEMATIC CASE OF SOCIALIZATION OR UNSOCIALIZATION</i>	112
Ayla UNSAL & Papatya KARAKURT & Serap SOKMEN & Sevinç KÖSE TUNCER & Ozkan SARIKAYA	
<i>EXAMINATION OF THE TRENDS OF MALPRACTICE OF NURSE BY SOME VARIABLES</i>	117
Neriman CELİK	
<i>ROLE OF DEMOGRAPHIC VARIABLES IN SERVANT LEADERSHIP, BELONGING AND JOB PERFORMANCE</i>	128
Nilay TURAC & Ayla UNSAL	
<i>INTERNET USAGE AND DEPENDENCE OF NURSING STUDENTS ACCORDING TO DIFFERENT VARIABLES</i>	141
Veli UNSAL	
<i>THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF SOUTH ANATOLIA</i>	149
Ozlem ULGER & Serdar ÖZTÜRK	
<i>MIDDLE INCOME TRAP AND BRICS COUNTRIES</i>	157
Mucahit AYDIN	
<i>THE IMPACT OF RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION ON ECONOMIC GROWTH IN OECD COUNTRIES: EVIDENCE FROM PANEL DATA ANALYSIS</i>	178
Mucahit AYDIN	
<i>THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON ENERGY CONSUMPTION: EVIDENCE FROM G7 COUNTRIES</i>	189
Mucahit AYDIN	
<i>NATURAL GAS CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH NEXUS FOR BRICS COUNTRIES: EVIDENCE FROM HETEROGENEOUS PANEL DATA ANALYSIS</i>	197
Recep KULCU	
<i>EVALUATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT RHETORIC ON ETHICAL BASIS</i>	202
Recep KULCU	
<i>EVALUATION OF PARADIGM CHANGES IN AGRICULTURAL SCIENCES BY KUHN'S SCIENTIFIC REVOLUTIONS APPROACH</i>	207
Recep KULCU	
<i>DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL ETHICS THEORIES</i>	214
Haydar OZTAS	
<i>BIODIVERSITY AND ENVIRONMENTAL EDUCATION; IS IT POSSIBLE TO MAKE BIODIVERSITY MEANINGFUL THROUGH ENVIRONMENTAL EDUCATION</i>	223
Veysi GUNAL & M. Sait SAHİNALP	
<i>CHANGE IN THE SHARE OF PERSONS BIRTHPLACE IN OTHER PROVINCES IN İSTANBUL PROVINCE POPULATION (1950-2016)</i>	227
Veysi GUNAL & M. Sait SAHİNALP	
<i>ANALYSIS OF LOCALITY CHARACTERISTICS OF ISTANBUL PROVINCE POPULATION IN THE CONTEXT OF BIRTHPLACE (1935-2016)</i>	234

Fatma Fusun UYSAL & Mujgan YILMAZ <i>INDUSTRIAL REVOLUTION 4.0 AND EXPECTED IMPACT ON CITIES</i>	243
Fulya OZTAS <i>ENVIRONMENTAL BEHAVIOURS, ATTITUDE, AND FEELINGS OF RESPONSIBILITY FOR THE ENVIRONMENT</i>	250
Veli UNSAL <i>KIZILIRMAK IS THE BASIN OF THE MIDDLE IRON AGE</i>	253
Veli UNSAL <i>THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF SOUTH ANATOLIA</i>	266
Merve KARACAY TURKAL <i>CHYHYRYN CAMPAIGN ACCORDING TO THE CONTEMPORARY OTTOMAN CRONICLES (1677-78)</i>	277
Ihsan TURKAL <i>ORIENTATIONS IN PUBLIC RELATIONS EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS ON TURKEY AND UKRAINE</i>	284
A. Beril TUGRUL <i>IMPORTANCE OF BOSPHOROUS AND DARDANELLES IN THE ENERGY-POLITICS AND EVALUATION WITH THEIR ALTERNATIVES</i>	293
Hatice YURTSEVER & Semra TETIK <i>EVALUATION OF TAXES AND SIMILAR CHARGES ON MOBILE TELEPHONE FROM COMMUNICATION TOOLS</i>	303
Salih ÖZTÜRK & Hatice SÜRÜN <i>THE COMPARISON OF SERVICES AND PRODUCTS TO THE PARTICIPATION BANK'S CUSTOMERS AND THEIR SERVICES AND PRODUCTS BY THE DEPOSITS OF DEPOSIT BANKS - REVIEW ON TURKEY</i>	316
Salih ÖZTÜRK & Ceren Çağla DAMAT <i>THE RELATIONSHIP OF ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC DEVELOPMENT</i>	340
Ayla UNSAL & Dogukan CENGİZ & Gizem OZTURK & Papatya KARAKURT & Nilay TURAC <i>RESULTS OF THE HEALTH SCREEN ON THE PRIMARY SCHOOL STUDENTS</i>	348
Şafak Sönmez SOYDAŞ & Bedirhan ELDEN <i>MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE FİNANSAL OKURYAZARLIK ARAŞTIRMASI</i>	355
Sevcan YILDIZ <i>SOYUT KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA PRIENE (GÜLLÜBAHÇE)'NİN BİAS'I</i>	360
Abdulhamit SINANOGLU <i>İSLAM DÜŞÜNCE OKULLARINDA İNSAN VE ÖZGÜRLÜK ALANI</i>	366
Ekrem BEKTAŞ <i>MUHAMMED MAHVİ VE MAZBÛTATÜ'L-FÜNÛN'U</i>	373
Hasan YÜREK <i>68 KUŞAĞINA AĞIT: ADINI UNUTAN ADAM</i>	381
Hasan YÜREK <i>"YERE DÜŞEN DUALAR" ADLI ROMAN HAKKINDA</i>	390
Hakkı ÇİFTÇİ <i>TÜRKİYE'NİN DÜNYA REKABET SIRALAMASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ</i>	405
Hakkı ÇİFTÇİ <i>TÜRKİYE'DE YÖNETİŞİM UYGULAMALARI NİN GELİŞİMİ(2006-2016)</i>	416

MU'TEZİLE'NİN ADALET İLKESİ VE ARKA PLANI¹

JUSTICE PRINCIPLE IN MU'TAZILA AND BACKGROUND

Assoc. Prof. Dr. Veysi UNVERDI

Mardin Artuklu Üniversitesi, veysinet@hotmail.com

ÖZET

İslâm düşüncesinin kurucu bir okulu olan Mu'tezile, ortaya koyduğu kelâm sistemi, rasyonalist, özgürlükçü, sorgulayıcı ve eleştirel din söylemi ve kullandığı özgün dil ile her dönemde adından sıkça söz ettirmiştir. İtikâdî alanı ilk defa sistematik şekilde ortaya koyan Mu'tezile, inanç sistemini beş esas halinde deklare etmiştir. Usûl-i hamse olarak bilinen bu prensipler adeta Mu'tezile ile özdeşleşmiştir.

Usûl-i hamse, dini yorum bakımından Mu'tezile'nin Ehl-i Sünnet'ten farklılaştığı temel hususlardır. Bu esaslar, sadece dinî gerekçeleri ve muhtevaları olan ilkeler değildir. Bilakis bazı sosyo-politik etkenler altında ortaya çıkan bu ilkelerin birtakım siyasi veçheleri de vardır. Bu esasların arka planını bilmek, Mu'tezilî düşünce biçimini daha iyi anlamaya vesile olabilir.

Bu bildiride Mu'tezile'nin beş ilkesi içinde yer alan adalet ilkesi ele alınacak ve bu ilkenin öne çıkarılıp inanç sistemi içine alınmasının gerekçeleri tartışılacaktır. Mu'tezile tarafından büyük bir önem atfedilen adalet ilkesi Allah'ın fiillerinin hasen/iyi olması ve kabîh/kötü fiilden münezze olmasının anlamındadır. Mu'tezile ağırlıklı olarak Mürcie, Mücbire, Cehmiyye/Muattıla, Râfıza ve diğer muhalifleriyle yaptığı tartışmalar ve felsefî donanımı sayesinde ilâhî adalet, Allah'ın kötü olanı yapmayacağı, hayır-şer, salah-aslah, insanın fiilleri, fiillerin yaratılması, mütevellid fiiller, irâde, istitâat, kudret, teklif gibi konularda yoğunlaşmış ve böylece adl prensibi teşekkül etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mu'tezile, Adalet, Usul-i Hamse.

ABSTRACT

A founding school of Islamic thought, has frequently spoken in every period by its distinctive kalam system, rationalist, libertarian and inquisitive religious discourse and the original language it uses. Mu'tazila, that systematically revealed the belief field for the first time, declared the belief system in five essentials. These principles, known as Usul-i hamse, are almost identical to Mu'tazila.

Usûl-i hamse are the main points that Mu'tazila differentiates from the Ahl as-Sunnah in terms of religious interpretation. These principles are not merely principles of religious justification and content. On the contrary, these principles, which have emerged under a number of socio-political factors, also have a number of political aspects. Knowing the background of these essentials can lead to better understanding of the form of Mu'tazilite thought.

In this paper, the principle of justice which is one of the five principles of Mu'tazila will be dealt with and the reasons for bringing this principle into the belief system will be

¹ Bu tebliğ, yazarın "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı" adlı makalesinden üretilmiştir.

discussed. The principle of justice, which has been given great importance by Mu'tazila, means that Allah's actions are good and that they are free from bad deeds. Through using the discussions mainly with the Mürchie, Mücbire, Jahmiyye / Muattıla, Râfıza and other opponents and with the help of his own philosophical capabilities, Mu'tazila is concentrated on matters such as divine justice, the idea that Allah will not do the evil, good-evil, salah-aslah, man's actions, creation of actions, tawlid, acts, will, istitaat, power and proposal, thus the principle of 'Adl' has formed.

Keywords: Mu'tazila, Justice, Usul-i hamse

GİRİŞ

Allah ile insan arasındaki rab-kul ilişkisini düzenlemek, kulun vazife ve mesuliyetini beyan etmek, dünyada yaptıklarının karşılığında öte dünyada alacağı ödül ve cezayı bildirmek üzere gönderilen İslâm, ortaya koyduğu bu esaslarla Allah ve insanın fiillerinin tartışma konusu olmasına, onların özgürlük ve sorumluluk sınırlarının gündeme getirilmesini sağlamıştır. İnsanlar, kendilerine bir takım görevler yükleyen Allah'ın, bunların karşılığını verirken ne ölçüde serbest hareket ettiğini, kula, dünyada yaptıklarının karşılığını tastamam vermek zorunda olup olmadığını, ona kazandıklarından daha az veya çoğunu verip veremeyeceğini, ahirette, dünyada kazanılanın tam karşılığı yanında, daha fazla veya eksikliğini verip veremeyeceğini, O'nun kötülüklerle ve insanın fiilleriyle alakası, kısaca mutlak kudrete ve sınırsız irâdeye sahip olan Allah'ın, kullarına dilediği gibi davranıp davranamayacağını, adaletle davranması durumunda irâde ve kudretinin sınırlanmış ve zatına hâlel gelmiş olup olmayacağını sorgulamaya başlamışlardır. Bu çerçevede Allah'ın adalet meselesi tartışılmıştır.²

Mu'tezile Allah'ın adalet sahibi olduğunu kabul etmiş ve adalet prensibine büyük bir önem atfederek onu, beş esastan biri olarak kabul etmiştir. Onlara göre Allah'ın âdil olması, bütün fiillerinin hasen olması ve kabîh fiilden münezzehe olması anlamındadır.³ Mu'tezile ağırlıklı olarak Mürchie, Mücbire, Cehmiyye/Muattıla, Râfıza ve diğer muhalifleriyle yaptığı tartışmalar ve felsefî donanımı sayesinde ilâhî adalet, Allah'ın kötü olanı yapmayacağı, hayır-şer, salah-aslah, tek makdûra iki kâdirin yönelimi, insanın fiilleri, fiillerin yaratılması, mütevellid fiiller, irâde, istitâat, kudret, teklif gibi konularda yoğunlaşmış ve böylece adl prensibi teşekkül etmiştir.⁴

Usûl-i hamse içerisinde tevhidden sonra yer alan en önemli kural, adalet ilkesidir. Bu ilke diğer üç prensibi de içermektedir. Yani el-menzile beyne'l-menziletayn, va'd ve va'id, el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker prensipleri adaletle ilişkilendirilmiştir. Adalet ise tevhid ilkesine dayandırılmıştır. Mu'tezile Allah'ın fiilleri, fiillerin yaratılması ve kısımları, insan fiilleri, istitâat, ivaz, elem, teklif, lütuf, rızık, ecel, hidayet, idlâl, salâh-aslah prensibi,

² İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s. 263.

³ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, VI/I, 3, 177; *Şerh*, s. 132; Melâhimî, *Kitabu'l-Fâik fi Usûli'd-Din*, thk. Faysal Bedir Avn, Kahire 2010, s. 166; Hanım İbrâhîm Yusuf, *Aslu'l-Adl inde'l-Mu'tezile*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1993, s. 278; Ahmed el-Amracî, *el-Mu'tezile*, ss. 35-39; Bu noktada Kâdî Abdülcebbar "Allah, âlemde kötü olan şeylerin yaratıcısıdır, bu yüzden O'nun bütün fiillerinin hasen olduğu iddia edilemez." iddiasını şöyle yanıtlar: Kötü olan şeylerin dış görüntü itibariyle iyi olduğu söylenemez. Fakat kötü olarak görünen bu şeylerin tamamı hikmet açısından iyi olabilir. Kâdî Abdülcebbar, *Şerh*, s. 132.

⁴ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Marife*, sayı: 3, 2003, ss. 46-47; bkz. Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, ss. 86-112.

O'nun kendisine vâcip olan hiçbir şeyi ihlal etmediği gibi konuları adalet esası içinde değerlendirmektedir.⁵

Allah'ın âdil olduğu konusunda bütün Müslümanlar görüş birliği içinde bulunmakla birlikte Mu'tezilî kelâmcılar ilâhî adaleti sünnî âlimlerden farklı şekilde değerlendirmişlerdir. Onlara göre Allah'ın adalet sahibi olması, bütün fiillerinin hasen olmasını, verdiği hükümlerde âdil olmasını, babalarının günahlarından ötürü müşriklerin çocuklarını cezalandırmamasını, yalancının elinde mucize izhar etmemesini, insanı gücünün üstünde ve bilmediği şeylerden mesul tutmamasını, kulların sorumluluklarının idraki içinde yaşaması ve mesuliyetini yerine getirmesi için kendilerine kudret vermesini ve dahi sorumluluklarını kendilerine açıklamasını, öğretmesini ve onlara yönlendirmesini, yapması gerekenleri de terk etmemesini gerektirir. Allah, adaleti gereği kullarını daima kendilerinden daha iyi gözetir. Hâsılı adaletle riayet etmek Allah'a vaciptir. Filhakika Allah iyi ve kötüyü insanlara açıklamış, bu doğrultuda onları fiillerinden sorumlu kılmıştır. Sorumlu tutulma da insanın hür iradeye sahip olmasının bir gereğidir. Allah, insanın mükellef olduğu hiçbir fiilini yaratmaz; zâlim, isyankâr ve kötü olmasını da dilemez.⁶ Böylece adalet prensibi ile Allah, her türlü kötü fiilden tenzih edilmiştir.

Mu'tezile'nin adalet prensibinin teşekkülünde birtakım iç ve dış tesirlerin etkili olduğu şüphesizdir. Aslında adalet ilkesi, halka baskı ve zulüm yaparak bunun sorumluluğunu Allah'a yükleyen, meşruiyetini dinî referanslarla -ezelî kader öğretisi/ilâhî kaynaklı iktidar-sağlamaya çalışan Emeviler'e tepki olarak geliştirilmiştir. Bu noktada Mu'tezile, insanın eylemlerinde tam olarak hür olduğunu, zulüm ve kötülüklerin faturasının Allah'a çıkarılamayacağını belirtmiş, neticede insanın fiillerinin sahibi ve faili olmasından ötürü fiillerinden sorumlu olduğunu ve bu nedenle de fiillerinin karşılığını alacağını savunmuştur. Böylelikle Mu'tezile, Emevi iktidarının benimsediği cebrî anlayışa, hürriyet fikri ile karşılık vermiş ve insanın geleceğini inşasının kendi eliyle olduğunu vurgulayarak adaleti tesis etmeye çalışmıştır. Emevi iktidarının uygulamalarının kendilerine fatura edildiği bu yaklaşımla, halkın bilinçlenmesi ve yönetime itaat etmemesi amaçlanmıştır. Öte yandan başlangıçta kader sorunu bağlamında tartışılan özgürlük meselesi, felsefî ve dinî gelişmelerle paralel olarak sonraları irâde, ihtiyar, kesb, kasd, azm, istitâat, kudret gibi kavramlar düzeyinde tartışılmaya başlanmıştır.⁷

⁵ Geniş bilgi için bkz. Kâdî Abdülcebâr, *Şerh*, ss. 301-525; Melâhimî, *Kitabu'l-Fâik*, s. 166; Zühdî Cârullah, *el-Mu'tezile*, ss. 86-112.

⁶ Bkz. Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, VII, 3, 177; *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Fuâd Seyyid, Tunus 1974, ss. 348-349; *Şerh*, s. 133; *Muhtasar*, s. 169, 202; Melâhimî, *Kitabu'l-Fâik*, s. 166; Abdeh-Abdulhalîm, *el-Mu'tezile*, s. 56-72; Semih Dugaym, *Felsefetü'l-Kader fi Fikri'l-Mu'tezile*, Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, Beyrut 1996, ss. 93-96; A. Saim Kılavuz, "Adl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., c. 1, Ankara 1998, 387-88. Ebû Ali, adaletin iyi olan her türlü fiili içerdiğini söylerken Kâdî Abdülcebâr bu tarifi noksan olduğunu belirtir ve adaleti şöyle açıklar: "Adalet, Allah'ın bütün fiillerinin güzel oluşu, kötü fiilleri asla yapmamasıdır. Bunun anlamı Allah'ın her türlü kötü işten, sevap, fayda gibi şeyleri terk etmekten, maslahata aykırı ve çirkin yolla insanları kulluğa çağırmaktan münezzeh olması; bütün fiillerinin hikmet, adalet ve isabet niteliği taşıması demektir. Bunun yanında Allah'ın bütün fiilleri, başkasına fayda sağlamaya veya ondaki zararı defetmeye yönelik olduğu için adalet olarak isimlendirilir." Kâdî Abdülcebâr, *Şerh*, ss. 132-133; *Muğni*, VI/I, s. 48; *Muhtasar*, s. 169.

⁷ Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, Pınar Yay., İstanbul 2002, ss. 114-115, 352; Işık adalet prensibini şu şekilde yorumlamıştır: "Adalet ilkesinden hareket edilerek kabul edilen hürriyet fikri, serbest düşüncenin gelişmesi, tembelliğin ve miskinliğin önlenmesi bakımından ayrıca özel bir anlam taşır. Aslında Mu'tezile, insana hürriyet tanımakla, İslâm dininin toplum hayatına verdiği önemi benimsemiş ve her Müslümanın tembellikten kaçınan,

Diğer taraftan Mu'tezile, adalet ilkesiyle Cebriyye'ye yanıt vermiştir. Zira Cebriyye insanın fiilindeki irâdesini iptal etmişken buna karşılık Mu'tezile, adalet ilkesi gereğince insanın fiillerinin sahibi olduğunu, yaptığı bütün fiillerin karşılığını davranışlarında hür olması hasebiyle alacağını, fiilinde herhangi bir fonksiyonu olmayan insanı cezalandırmanın zulüm olacağını, yani Allah'ın ancak irâde ve eyleminde tam olarak hür olan insana ahirette ceza veya mükâfat verebileceğini savunmuştur.⁸

Mu'tezile'nin adalet ilkesi gereği insan, irâde ve eyleminde tam olarak özgürdür, kendi fiilini yaratır, insanın işlediği fiilleri gerçek anlamda kendisine aittir. Dolayısıyla fiillerinin tek sorumlusu da kendisidir, gerçekleştirdiği fiiller sebebiyle ahirette ceza veya mükâfat görecektir. Zira insanın gerçekleştirdiği fiili, ilâhî irâde değil, bizzat kendi irâdesi ile belirlemekte ve bu yüzden de insan kendi sonunu kendi eliyle hazırlamaktadır. Kul cebir altında fiilini gerçekleştirmiş olsaydı, bu durumda fiilinden ötürü insanın cezalandırılması zulüm olurdu ki bu durum Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz. Zira O, kabîh fiili tüm yönleriyle bildiği için onu işlemekten müstağnidir. Esasen adalet prensibi Allah açısından ele alındığında kötülüğün Allah'a nispet edilmesini reddetme; O'na kötülük isnat eden, insanın hürriyetini yok eden cebri anlayışa karşı çıkma şeklinde değerlendirilir. Adalet ilkesi insan açısından ele alındığında ise onun tercihinin/dilemesinin ve gücünün olduğunu kabul etmek, gerçekleştirdiği eylemleri gerçek manada ona nispet etmek, dolayısıyla onun alacağı ceza ve mükâfatı kendi eliyle kazandığını kabul etmek anlamına gelir. Hâsılı Mu'tezile açısından adalet, insan açısından "hürriyetin ispatı"; Allah açısından da "kötülüğün O'ndan bertaraf edilmesi" anlamına gelmektedir.⁹ Esasen Mu'tezilî düşüncede kötü olanın irâde edilmesi bilgisizlikten ya da ihtiyaçtan kaynaklanır. Bu da Allah'ın başlangıçta kendisinde olmayan bir şeyi sonradan kazandığını veya başlangıçta sahip olduğu bir şeyi sonradan kaybettiği anlamına gelir. Böyle bir durum ise Allah hakkında düşünülemez.¹⁰ Ayrıca bir şeyin kötü olduğunu bilen ve ona muhtaç olmayan onu irâde etmez. Allah kötü olan şeyi bilir ve ona muhtaç değildir. Bu yüzden kötü olanı irâde etmez.¹¹ Fakat Mu'tezile'nin adalet esası, kulun sorumluluğunu tam olarak açıklamakla beraber Allah'ın irâde ve kudret sıfatlarını sınırlandırmaktadır. Bu yüzden Ehl-i Sünnet âlimleri, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü şekliyle adalet ilkesine karşı çıkmış ve insanın fiilinin oluşumunda hem Allah'a hem insana bir etkinlik alanı oluşturmuşlardır.¹²

Mu'tezilî düşüncede Allah, insana akılla beraber fiillerini gerçekleştirebilecek bir güç vermiştir. Dolayısıyla insan kendi fiilinin sorumlusu ve failidir. Zira iyi ve kötüyü ayırt edebilmek için doğuştan insanın bazı donanımlarının olması elzemdir. Aklî yetkinlik, iyi ve kötü fiilleri belirleyebilme kapasitesidir. İnsan da iyiye ulaşmak için doğuştan bir iştiyaka, eylemlerini gerçekleştirmek için doğuştan bir kudrete ve neyin iyi neyin kötü olduğunu

çalışmaya ve araştırmaya bağlanan kimse olarak toplum içinde yaşamasını amaç edinmiştir." Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, s. 70, 82.

⁸ Veysi Ünverdi, "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı", *Artuklu Akademi Dergisi*, 2017/4 (2), s. 9.

⁹ Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerh*, ss. 301-345; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara 1963, s. 247; Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, ss. 143-144; Abdeh-Abdulhalim, *el-Mu'tezile*, ss. 56-59; Yunus Cengiz, *Mu'tezile'de Eylem Teorisi*, Düşün Yay., İstanbul 2012, ss. 345-362.

¹⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Fazlu'l-İ'tizâl*, s. 141.

¹¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerh*, ss. 302-303; bkz. *Muğni*, VI/I, 127.

¹² Geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul: 1979, 225-29, 243; Tefâtânî, *Şerhu'l-Akâid*, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1999, ss. 190-215.

belirlemek için doğuştan aklı yetkinliğe sahip bir varlık olarak yaratılmıştır. İnsanın bütün bu vasıfları mükellef olmasının da sebebidir. İnsan Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından da kaçınmakla mesul olduğu gibi Allah da insanı, adaleti gereği sorumluluklarını yerine getirdiği için ödüllendirmek durumundadır. Allah'ın ahlâkî manada kötü olan herhangi bir şeyi yapması, teşvik etmesi veya emretmesi düşünülemez.¹³ Bu açıklamalardan hareketle Mu'tezile'nin adalet konusunu, bilhassa Emevi kader doktrininin inkârı üzerine bina ettiği, tevhidde olduğu gibi adaleti de akla dayandırdığı ve de bu konudaki yaklaşımında irâde hürriyetini ve aklın yetkin olduğunu esas aldığı söylenebilir.¹⁴

Adalet kavramı ile ilişkili olarak bazı Mu'tezilî âlimler tarafından salâh-aslah teorisi (en faydalı/uygun olanı yaratmakla Allah'ın mükellef olması) ortaya konmuştur. Aslah teorisine göre yaratılmışlarda bir gaye vardır, bu da insanın menfaatine yöneliktir. Allah'ın bir takım gayeler gözetmeksizin fiillerde bulunması düşünülemez. Allah'ın aslah olanı yaratması kendisine vâciptir. Kâfire ne vermiş ise mümine de onu vermiştir. Böylece Allah'ın mutlak ahlâkî yetkinliğe sahip olduğu vurgulanmıştır. Fakat bazı Mu'tezilî kelâmcılar salâh-aslah teorisi konusunda farklı düşünmüşlerdir.¹⁵

Adalet prensibinin diğer dört ilkeyle ilişkisi şu şekilde kurulabilir: “İlkin tevhid, adaletin bir sonucudur. Zira “Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk çok büyük bir zulümdür.”¹⁶ ayetinden de anlaşılacağı üzere Tanrı'ya bir ortak düşünmek, bizzat Tanrı'ya yapılmış bir adaletsizliktir. Şayet Tanrı'ya inananların O'na karşı adil olmaları gerekli ise, Tanrı'nın da yine bu adaletin gereği olarak kendisine inananlara karşı adil olması beklenir. Bu da bizi, va'd ve vaîd ilkesine götürür. O'nun, iyi işler yapanlar için vaad ettikleri ile zulmedenlere ceza olarak vereceğini (vaîd) söylediği şeyleri yerine getirmesi, O'nun adaletinin bir sonucudur. el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker ise adalet ilkesinin basitçe bireysel ve metafizik bir soyutlaması değil, gereğince davranılması gereken toplumsal yani siyasal bir ilke olduğu anlamına gelir. Salt bireylerin adil olması ya da adil olduklarını söylemesi yeterli değildir, eş zamanlı olarak cemiyetin de adalete doğru bir eğilim göstermesi lüzumu vardır. el-Menzile beyne'l-menzileteyn ise adil olmayanlara yani zulüm işleyenlere karşı yaptırım ilkesi olarak düşünülebilir. Hâsılı adalet gibi bütün düşünce tarihine damgasını vurmuş olan bir kavramın, Mu'tezile için birinci derecede önemi haiz olması onların değerini çok daha artıran bir durum olmuştur.”¹⁷

Sonuç olarak Mu'tezile'de Allah'ın fiillerinin âlem ve insanla ilişkisini içeren adalet ilkesi, O'nun mutlak anlamda kemâlini, fiillerinin ahlâkîliğini ve insanın da irâde hürriyetine sahip olduğunu ifade eder. Allah'ın mutlak anlamda âdil oluşu konusunda Mu'tezile tarafından geliştirilen literatür, ahlâk adına metafizik yapmak şeklinde değerlendirilebilir. Mu'tezilî düşüncede ahlâkın ana teması adalettir. Adalet, akide ile ahlâkın ayrılmaz ilişkisine temel oluşturur. Hâsılı adalet prensibini, düşünce sisteminin merkezine oturtan Mu'tezile,

¹³ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, VIII, 53, 196; Ay, “Kelâm'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları”, ss. 32-33; bkz. Mustafa Ünverdi, “Ahlâkın Epistemolojisi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2014, yıl: 7, sayı: 2, ss. 327-49, 334-35.

¹⁴ Bkz. Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, s. 267.

¹⁵ Bkz. Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XIV, 53-54; Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, ss. 96-98; Abdeh-Abdulhalim, *el-Mu'tezile*, ss. 68-69. Mu'tezile içerisinde salâh-aslah teorisine ilişkin farklı yaklaşımlar hakkında bkz. O. Şener Koloğlu, *Cübbâilerin Kelâm Sistemi*, İsam Yay., Ankara 2007, ss. 412-424.

¹⁶ Lokmân 31/13.

¹⁷ Recep Alpyağlı, *Din Felsefesi Açısından Mu'tezile Gelen-Ek-i giriş bölümü*, İz Yay., İstanbul 2014, s. 16.

Allah ile âlem-insan ilişkisini adalet kapsamında temellendirmeye çalışmıştır. Böylece Mu'tezile, Allah'ın mutlak anlamda yetkinliğini, kötülüğün ve zulmün hiçbir biçimde O'ndan ortaya çıkmayacağını tespit etmeyi amaçlamıştır. Zira zulüm ve kötülük, cehalet ve yoksunluğu ifade eder. Eğer Allah, kötü olanı yaratıp bununla hükmederse, ardından da kullarını sorumlu tutarsa bu durum O'nun zâlim olmasını gerektirir. Oysa Allah, mutlak anlamda âdildir.¹⁸

SONUÇ

Adalet ilkesi Mu'tezile ekolünün mihrini oluşturan önemli bir asıdır. İnsan sorumluluğu, hayır-şer, irâde-kudret, hüsün-kubuh gibi pek çok meselenin dayandığı esas işte bu adalet ilkesidir. Tarihsel süreç itibariyle bu ilkenin, meşruiyetini dinî referanslarla sağlamaya çalışan Emevi iktidarına karşı, hak arayışından teberrü ettiğini ve cibrî kader anlayışına karşı tepkinin özünü teşkil ettiğini ifade edebiliriz. Bu çerçevede Allah'ın mutlak manada yetkinliği, fiillerinin ahlâkîliği, kötülükten uzak ve sadece iyinin yaratıcısı yüce bir varlık olduğu vurgulanmıştır. İnsan ise akıl, irâde ve kudret gibi vasıflarıyla imtihana tabi tutulan ve davranışları denenmeye konu olduğu için özgür hareket etme vasfını haiz bir varlıktır. Hiçbir insanın fiili önceden yazılıp tespit/takdir edilmediği için ne kâfirin küfrü, ne Müslümanın günahı ne de siyasi iktidarların cürümleri kadedir. Mu'tezilî kelâmcıların insan fiillerini kaderin dışında kabul etmelerinin kökeninde, insanı, davranışlarının faili olarak beyan eden nassların yanında, Emevi iktidarının cibrî uygulamalarına karşı çıkmalarının da rolü yadsınmaz. Böylece adalet ilkesi sadece dinî gerekçelerle teşekkül etmemiştir, denilebilir. Bilakis söz konusu ilkenin arka planında siyasi mülâhazaların da olduğu ifade edilmelidir. Adalet ilkesinin detaylandırılması ve şekillenmesinde ise Mu'tezile'nin Cebriyye, Mürcie, Râfıza ve diğer muhalifleriyle yaptığı tartışmalar etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

A. Saim Kılavuz, "Adl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., c. 1, Ankara 1998.DS

A. Şevkî İbrâhîm Amracî, *el-Mu'tezile fî Bağdad ve Eserihim fî'l-Hayati'l-Fikriyyeti ve's-Siyaseti*, Mektebetü Madbulî, Kahire 2000.

Hanım İbrâhîm Yusuf, *Aslu'l-Adl inde'l-Mu'tezile*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1993.

Hayyât, Ebü'l-Hüseyn, *Kitâbu'l-İntisâr ve'r-Redd alâ İbn Râvendî el-Mülhîd*, nşr. N. Nasr Nader, Beyrut 1957.

İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbâr*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.

Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî fî Ebvabi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk. İbrâhîm Medkûr editörlüğünde bir heyet, Kahire 1957-1969.

_____, *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Fuâd Seyyid, Tunus 1974.

_____, *Muhtasar fî Usûli'd-Dîn*, (Res'ulu'l-Adl ve't-Tevhid içinde), nşr. Muhammed Ammâra, Kahire 1971.

¹⁸ Ay, "Kelâm'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları", ss. 30-31; bkz. Kâdî Abdülcebbâr, *Muğnî*, VI/I, 3, 177; VI/II, 301; Hayyât, *İntisâr*, s. 44; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 291, 299-300.

- _____, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Abdülkerim Osmân, Kahire 1996.
- _____, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, trc. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.
- Mahmut Ay, "Kelâmında Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları", *Eskiye*, 2015, sayı: 31, ss. 25-50.
- Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, Pınar Yay., İstanbul 2002.
- Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul: 1979.
- Melâhimî, *Kitabu'l-Fâik fî Usûli'd-Din*, thk. Faysal Bedir Avn, Kahire 2010.
- Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. E. Ruhi Fırlalı, Ankara 1981.
- Muhammed Abdeh-Abdulhalîm Tarık, *el-Mu'tezile beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Dârü'l-Erkam, Birmingham 1987.
- Mustafa Ünverdi, "Ahlakın Epistemolojisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2014.
- O. Şener Koloğlu, *Cübbâilerin Kelâm Sistemi*, İsam Yay., Ankara 2007, ss. 412-424.
- Osman Aydınli, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Marife*, sayı: 3, 2003.
- Recep Alpyağlı, *Din Felsefesi Açısından Mu'tezile Gelen-Ek-i giriş bölümü*, İz Yay., İstanbul 2014.
- Semih Dugaym, *Felsefetü'l-Kader fî Fikri'l-Mu'tezile*, Dârü'l-Fikri'l-Lübânî, Beyrut 1996.
- Veysi Ünverdi, "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı", *Artuklu Akademi Dergisi*, 2017/4 (2), s. 1-28.
- Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1999.
- Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara 1963.
- Yunus Cengiz, *Mu'tezile'de Eylem Teorisi*, Düşün Yay., İstanbul 2012.
- Zühdî Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1974.

İMÂMİYYE ŞİASİ'NİN HZ. ÖMER'İN İMÂMETİNE YAPTIĞI İTİRAZLARA KARŞI KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR'IN SAVUNUSU¹

THE DEFENSE OF THE QADI ABD AL-JABBAR AGAINST THE OBJECTIONS OF THE IMAMIYYA SHI'AH'S TO THE IMAMATE OF UMAR

Assoc. Prof. Dr. Veysi UNVERDI

Mardin Artuklu Üniversitesi, veysinnet@hotmail.com

ÖZET

İslâm düşünce tarihinde Hz. Peygamber'in vefatını takip eden süreçte her toplumda olabilecek bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bunların arasında önemli bir yere sahip olan konulardan birisi hiç şüphesiz “imâmet” sorunudur. İmâmet ya da başka bir ifadeyle hilâfet meselesi tarihte bir yönetim sorunu gibi görünse de aslında itikâdî bir tartışmaya dönüştürülmüş ve İslâm inanç ekolleri arasında “Şia” ile ete kemiğe bürünen bir itikadî ekolün varoluşsal esası olmuştur.

Şia'nın siyasî olan imâmet meselesini bir inanç esası olarak kabul etmesi, imâmın ancak nass ve tayin yoluyla atanabileceği ve masum olması gerektiği gibi fikirleri savunması üzerine Mutezile imâmet meselesine ilişkin tartışmalara dâhil olmuştur. Kâdî Abdülcebbâr da Mu'tezilî okulun görüşlerini, yazılı kaynaklarda derli toplu bir biçimde günümüze ulaştıran ve bir anlamda Mu'tezilî düşünce yapısını öğrenmek isteyenlerin başvurduğu ana merciidir. Kâdî Abdülcebbâr'ın imâmet konusundaki yaklaşımı İmâmiyye Şiası'nın imâmet anlayışına karşı bir reddiye niteliğindedir. Kâdî Abdülcebbâr, imâmet bahsini ele aldığı *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl* adlı eserinin XX/II. cildinde İmâmiyye Şiası'nın Hz. Ömer'in imâmetinin geçersizliğine ilişkin itirazlarını detaylı bir şekilde tek tek sıralamıştır. Ardından da kendisi bu itirazları, delillere dayanarak çürütmeye çalışmıştır. Bu bildiri öncelikle İmâmiyye Şiası'nın Hz. Ömer'in imâmetinin geçersizliğine yönelik öne sürdüğü itirazlar ayrıntılı bir şekilde ortaya konacaktır. Sonrasında da Kâdî Abdülcebbâr'ın bu itirazlara karşı yaptığı eleştiriler ele alınacaktır. Bunun yanı sıra Mu'tezile'nin Hz. Ömer'in imâmetinin geçerliliğine dair ortaya koyduğu deliller de ayrıntısıyla irdelenecektir. Netice olarak Hz. Ömer'in hilafetinin meşruiyet temelleri, Mu'tezile penceresinden belirlenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Şia, Kadî Abdülcebbâr, İmâmet

ABSTARCT

In the history of Islamic thought, in the process of following the death of the Prophet, some disputes emerged as it does in every society. One of the issues that have a significant place among them is undoubtedly the question of “imâmate”. Although imâmate, or in other words, caliphate seems to be a management problem in the history, in fact it was transformed into debate of faith and became an existential essence of a faithful school, which shaped in flesh and bones with “the Shi'a” among the Islamic faith schools.

The Mu'tazila have been involved in the debate on the subject of imâmate on the basis of Shia's acceptance of the political imâmate issue as a belief base and his defense of the idea that the imâm can only be assigned by nass and appointment and should be innocent, and the Mu'tazila addressed this issue as a refusal to Shi'ah. Qadi Abd al-Jabbar who conveyed the views of the Mu'tazilî school today in written sources in a coherent manner is also the main authority for those who want to learn Mu'tazilî thought structure in a sense. The approach of Qadi Abd al-Jabbar on imamate issue is a rejection of Imamiya Shi'ah's understanding of

¹ Bu tebliğ, yazarın *İmamiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi; Kâdî Abdülcebbâr Örneği* adlı kitabından üretilmiştir.

imamate. Qadi Abd al-Jabbar has listed the objections of the imamiyya Shi'ah's on the invalidity of the imamate of the Umar in his work named *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. He then tried to disprove these objections based on evidence. In this paper, firstly, the objections raised by the Imamiyya Shi'ah concerning the invalidity of the imamate of Umar will be presented in detail. Then, the criticisms of Qadi Abd al-Jabbar against these objections will be discussed. In addition to this, the evidence that Mu'tazila made about the validity of the imamate of Umar will be examined in detail. As a result, the legitimacy of Umar's caliphate will be determined from the Mu'tazila perspective.

Keywords: Umar, Shi'a, Qadi Abd al-Jabbar, Imamate

GİRİŞ

İmâmiyye Şiası, Hz. Ömer'in dinî esasları uygulamadaki hatalarından Hz. Ali tarafından korunmuş olması, bizzat kendisinin “Herkes Ömer'den daha bilgilidir.” sözleriyle ilmî açıdan yetersizliğini kabul etmesi, Hz. Peygamber'in ölümünden şüphe etmesi, humustan Ehl-i Beyt'e hisse vermeyip sadece Hz. Peygamber'in eşlerine vermesi, dinî hükümleri bilmediği için yanlış uygulamalarda bulunması gibi birçok hususlardan ötürü imâmete layık olmadığını iddia etmiştir.² Buna karşılık Kâdî Abdülcebâr, imâmet bahsini ele aldığı *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl* adlı eserinin XX/II. cildinde İmâmiyye Şiası'nın Hz. Ömer'in imâmetinin geçersizliğine ilişkin itirazlarını detaylı bir şekilde tek tek sıralamıştır. Ardından da kendisi bu itirazları, delillere dayanarak çürütmeye çalışmıştır. Bu bildiride öncelikle İmâmiyye Şiası'nın Hz. Ömer'in imâmetinin geçersizliğine yönelik öne sürdüğü itirazlar ayrıntılı bir şekilde ortaya konacaktır. Sonrasında da Kâdî Abdülcebâr'ın bu itirazlara karşı yaptığı eleştiriler ele alınacaktır.³

İMÂMIYYE ŞİASI'NIN HZ. ÖMER'İN İMÂMETİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Kâdî Abdülcebâr Hz. Ömer'in imâmetini geçersiz görenlerin gerekçelerini tek tek sıralamış ve ardından bunları tenkit etmiştir. Aşağıda bunlar maddeler halinde irdelenecektir:

1. Ömer'in ilmi zayıftır. Çünkü ölümün Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de başına geleceğini ve onun bu konuda diğer peygamberlere tâbi olduğunu bilmiyordu. Ne zaman ki Hz. Ebû Bekir “*Muhakkak ki sen öleceksin, onlar da ölecekler.*”⁴ ve “*Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye mi döneceksiniz?*”⁵ ayetlerini okuyunca Ömer, Hz. Peygamber'in vefat ettiğine inanmış ve ardından “Ben sanki bu ayetleri duymadım.” demiştir. Eğer o, Kur'an'ı ezberlemiş olsaydı, böyle bir söz sarf etmezdi. Dolayısıyla o, Kur'an hıfzından ve tilavetinden uzak kalmıştır. Bu durumdaki bir kimsenin de imâm olması düşünülemez.⁶ Kâdî Abdülcebâr belirtilen iddiayı şu ifadelerle reddetmiştir: Hz. Ömer “*Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur.*”⁷ ve “*... Onlar için beğenip seçtiği İslâm'ı onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve geçirdikleri korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti.*”⁸ ayetlerinde geçen hususların Hz. Peygamber hayattayken gerçekleşeceğini zannetmiştir. Bu nedenle de onun vefatını kabullenememiştir. Hz. Ebû Bekir “Allah bunları gerçekleştireceğini vaat etti.”

² Nisâbü'rî, *İsbatü'l-İmâme*, ss. 78-82; ayrıca bkz. Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 6-7; Allâme Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 194-196.

³ Bkz. Veysi Ünverdi, *İmamiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi; Kâdî Abdülcebâr Örneği*, Ankara 2015, ss. 175-186.

⁴ Zümer 39/30.

⁵ Âl-i İmran 3/144.

⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 9; bkz. Allâme Hillî, *Nehcu'l-Hak*, s. 276.

⁷ Saf 61/9.

⁸ Nur 24/55.

deyince Hz. Ömer teskin olmuştur. Bu durumda Hz. Ömer onun vefatının gecikeceğini zannetmiş, yoksa ölümü onun için muhal görmemiştir. Hz. Ömer “Ben sanki bu ayetleri duymadım.” ifadesiyle de Hz. Peygamber’in ölümüne ilişkin bir şüphesinin olmadığını vurgulamak istemiştir. Hz. Ebû Bekir de okuduğu ayetlerle Hz. Ömer’in şüphelerini izale etmiştir.⁹ Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir peygamberlerin nereye defnedileceği ile ilgili hadisi okumuş, ardından Hz. Ömer Hz. Peygamber’in nereye defnedileceğini öğrenmiş ve bu konudaki tereddüdü de ortadan kalkmıştır.¹⁰

Öte yandan Hz. Ömer’in “Ben sanki bu ayetleri duymadım.” ifadesi onun ilgili ayetler üzerinde istidlalde bulunmadığına işaret etmektedir. Yoksa o, bu ifadesiyle ayetleri okumadığını veya duymadığını kastetmemiştir. Üstelik Kur’an’ın bazı ahkâmını bilmeyen kimsenin onu, tamamen bilmediği de iddia edilemez. Yoksa sadece Kur’an’ın bütün hükümlerini bilen kimseye hafız denilebilirdi. O halde onun ifadesi Kur’an’ı bilmediğini göstermez. Aslında Kur’an’ın tamamını ezberlememiş olsa dahi bu onun faziletine zarar vermez. Şüphesiz Hz. Ömer Kur’an’dan kendisine vâcip olan miktarı biliyordu. Ebû Ali el-Cübbâî’ye göre de Hz. Ömer’in bazı konularda bilgi sahibi olmayışı onun faziletine zarar vermez. Çünkü o, bilmediği konularda başkasına danışarak bilgi sahibi olma imkânına sahiptir.¹¹

2. Ömer hamile birisine recm cezası uygulamak üzereyken Muaz b. Cebel, Ömer’e “Kadının karnındaki ceza verme yetkin yoktur.” demiştir. Bunun üzerine Ömer, kadına ceza vermektan vazgeçmiştir. Aslında recm cezası hak etmeyene uygulanamaz. Bu hadisenin ardından Ömer “Eğer Muaz olmasaydı Ömer helak olacaktı.” demiştir. Ömer’in aklen hak etmeyene recm cezasının uygulanmayacağını bilmesi gerekmektedir. Bu hükmü bilmeyen kimsenin de imâm olması mümkün değildir. Kâdî Abdülcebâr’a göre bu iddia doğru değildir. Çünkü Hz. Ömer recm cezası verdiği kadının hamile olduğunu bilmiyordu. Muaz b. Cebel ona durumu aktarınca Hz. Ömer cezayı uygulamamıştır. Muaz’ın uyarısıyla anne karnındaki bebek de cezadan kurtulmuştur. Dolayısıyla Hz. Ömer, bu davranışından ötürü kınanamaz. Çünkü o, zina yapan kadına zahire bakarak hüküm vermiştir.¹²

3. Ömer deli olan birisini recm etmek üzereyken Hz. Ali, onu “Deli olanın akli başına gelene dek ondan recm kaldırılmıştır.” şeklinde uyarmıştır. Bunun üzerine Ömer, cezayı uygulamaktan vazgeçmiş ve “Eğer Ali olmasaydı ben helak olacaktım.” demiştir.¹³ Dolayısıyla Ömer dinin zahirini bilmemektedir. Kâdî Abdülcebâr bu iddiayı şöyle yanıtlar: Hz. Ömer deliye had cezasının uygulanmayacağını biliyordu. Fakat onun buradaki yanlılığı, suçlunun deli olduğunu bilmemesidir. Yoksa verdiği ceza suça nispetle doğrudur. Ayrıca “Ali olmasaydı ben helak olurdu.” sözü günahla alakalı olmayıp, uyarılmadığı takdirde bu hadiseden ötürü çok üzüleceğini vurgulamak içindir. Aslında Hz. Peygamber üç kişiden teklif kaldırılmıştır derken, bu kimselere had uygulanmayacağını da kastetmemiştir. Bu durumda belirtilen suçlu için had cezası da uygulanabilir. Bu husus Hz. Ömer’in imâmetine zarar vermez.¹⁴

4. Ebû Aclfe’nin rivayetine göre Ömer Hz. Fâtıma’nın mehrini temel alarak mehirlerin yüksek tutulmasını yasaklamıştır. Bir kadın Ömer’e “*Onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın.*”¹⁵ ayetiyle hatırlatma yapınca, Ömer, “Bütün insanlar Ömer’den daha bilgilidir.” şeklinde ifade kullanmıştır. Öte yandan bir gün Ömer, bir grup insana uğramış ve onları sarhoş halde bulmuştur. Onlar Ömer’e “Sen birkaç yönden hata yaptın.” demişlerdir. Öncelikle Kur’an “*Birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın.*”¹⁶ dediği

⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 9.

¹⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 10-11.

¹¹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 10.

¹² Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 12.

¹³ Bkz. Ebû Bekr İbn Arabî, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, (tah. Muhibüddin Hatib), Kahire 1405, s. 194.

¹⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 13.

¹⁵ Nisa 4/20.

¹⁶ Hucurat 49/12.

halde sen bizi gizliden izledin. İkincisi izinsiz ve selam vermeden içeri girdin. Bütün bunlar onun ilminin zayıf olduğunu gösterdiği için, o, imâmete uygun değildir.¹⁷ Kâdî Abdülcebâr bu itirazı da doğru bulmamıştır. Zira birçok rivayetten hareketle Hz. Ömer'in ilim ve fazilet sahibi olduğu müsellemidir. Bu noktada o, âhâd haberlere dayanılarak eleştirilemez. Hz. Ömer, mehir konusundaki rivayette ise Hz. Peygamber'e uymanın müstehab olduğu ve mehirde abartıya kaçmanın da iyi olmadığını vurgulamıştır. Kendisi uyarıldıktan sonra Hz. Ömer mehir konusunda karşılıklı rızanın asıl olduğunu anlamıştır. Ayrıca Hz. Ömer, tevazuundan ötürü insanların kendisinden daha bilgin olduğunu ifade etmiştir. Esasen bir meselede başkasından istifade edildiği zaman o kimsenin ilmi az dahi olsa alçak gönüllü davranmak elzemdir. Neticede Hz. Ömer örnek bir davranış sergilemiştir. İkinci hadiseye gelince imâmın kötülüğü ortadan kaldırmak için gizli araştırmalar yapması mümkündür.¹⁸

5. Ömer her yıl Hz. Âişe ve Hz. Hafsa'ya 10 bin dirhem vermiştir. Fakat diğer Ehl-i Beyt'i ganimetin beşte birinden mahrum etmiştir. Bunun yanında o beytûlmaldan 80 bin dirhem borç almıştır. Onun bütün bu uygulamaları dinin esaslarına aykırıdır. Kâdî Abdülcebâr'a göre bu iddia geçersizdir. Çünkü Hz. Peygamber'in eşlerinin beytûlmalda hakları vardır. Üstelik imâm uygun gördüğü miktar kadar ayrıca onlara ödeme yapabilir. Bu uygulamayı Hz. Ömer'den önceki ve sonraki imâmlar da yapmıştır. Hz. Ömer'in bu uygulaması yanlış olsaydı, Hz. Ali bu uygulamayı sürdürmezdi. Sonuçta o da bu kimselere uygun gördüğü miktar kadar ödeme yapmıştır. Diğer taraftan ayette belirtilen ganimetlerin beşte birinin nasıl dağıtılacağı konusu icthadîdir.¹⁹ Esasen ganimetlerin beşte birinin (humus) nasıl dağıtılması gerektiği konusu da ihtilaflıdır. Bu konuda Hz. Ömer'in icthadının tenkit edilmesi, bütün sahabe icthadlarının da eleştirilmesini gerektirir.²⁰

Hz. Ömer'in beytûlmaldan borç almasında ise bir sakınca yoktur. Fâkihlerin çoğunluğu tedbiren yetim ve diğer insanların mallarının zengin ve güvenilir kimsenin zimmetinde kalmasını uygun görmüştür. Çünkü bunda bir tehlike yoktur. Nihayetinde onun hayatı, Kur'an'a bağlılığını, devlet hazinesi konusunda tedbirli ve hassas oluşu, belirtilen konularda tenkit edilmesine engeldir.²¹

6. Ömer, Muğire b. Şube hakkında zina haddini uygulamamıştır. Öyle ki arzusuna göre hareket etmiş ve dördüncü şahide giderek onu şahitlikten vazgeçirmiştir. Muğire b. Şube'ye had cezası uygulaması gerekirken bunun yerine diğer üç şahide uygulamıştır. Böylece cezayı yanlış kimselere vermiştir. Kâdî Abdülcebâr'a göre belirtilen iddia asılsızdır. Çünkü Hz. Ömer'in yaptığı uygulama doğrudur. Zina haddinin uygulanabilmesi için dört şahidin olması gerekir. Bu şart yerine gelmediği için de Hz. Ömer haddi uygulamamıştır. Aslında dördüncü şahit olan Ziyad'ı şahitlikten Hz. Ömer vazgeçirmemiş, ama onu hataya düşmemesi konusunda uyarmıştır ki bu da sünnettir. Nitekim o, şahitliğin tamamlanmamasını da isteyebilir ya da şahidin şahitlikten vazgeçmesini talep edebilir. Nihayetinde şahitlerin sayısının dörde çıkmamasından ötürü Hz. Ömer üç kişiye kazf haddi uygulamıştır. Çünkü şahitlerin sayısı dörde tamamlanmamış ve kalan üç şahit de karşı tarafa zina iftirasında bulunmuştur. Bu noktada Hz. Ömer'in Muğire'nin dedikodu yapmasından çekindiği için ona had cezası uygulamadığı da söylenemez. Çünkü o, dinî meselelerde hiç kimseden korkmamıştır.²²

7. Ömer dedenin mirastaki payına ilişkin yetmiş veya yüz çeşit -değişik- fetva vermiştir. Ayrıca devlet yardımlarında bazılarını ayrıcalık tanımıştır. Hâlbuki Allah herkesi eşit kılmıştır. Ayrıca hükümleri dilediği gibi, zan ve varsayıma dayanarak vermiştir. Bütün

¹⁷ Allâme Hillî, *Nehcü'l-Hak*, ss. 273-288.

¹⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 14.

¹⁹ Enfal 8/41.

²⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 15.

²¹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 15-16.

²² Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 16-17.

bunlar onun imâmete uygun olmadığını delilidir. Buna karşılık Kâdî Abdülcebâr ictihadî konularda ihtilafın olabileceğini belirtmiştir. Çünkü ictihadî konularda bir takım alametlere ve zann-ı gâlibe göre hüküm verilir. Bu bağlamda müctehit görüşünü değiştirebilir. Hz. Ömer de önce dedeye mirastan üçte bir sonra da altıda bir vermiştir. Hz. Ömer'in eleştirildiği husus ictihadî bir konu olduğu için tenkidi de yersizdir. Bunun yanında Hz. Ömer'in dedenin mirastaki payına ilişkin verdiği fetvalar, farklı farklı hallerden kaynaklıdır. Yani o, aynı meselede yetmiş veya yüz farklı fetva vermiş değildir. Bu ise onun derin bir ilme sahip olduğunun kanıtıdır. Nitekim Hz. Peygamber de savaş esirleri hakkında Hz. Ebû Bekir'e danışmış ve o da onların öldürülmemesini önermiştir; ardından Hz. Ömer'e danışmış, o ise, öldürülmelerini tavsiye etmiştir. Fakat Hz. Peygamber her ikisini de fikirlerinden ötürü övmüştür. Çünkü her ikisi de ictihadda bulunmuştur, Hz. Peygamber de her ikisinin önerisini -ictihadları nedeniyle- doğru/haklı kabul etmiştir.²³

8. Ömer "Hz. Peygamber döneminde var olan iki müta vardır ki ben onları yasaklıyorum ve bunları yapmaya devam edenleri cezalandıracağım." demiştir. Ömer'in Şâri olmadığı için böyle bir ifade kullanması doğru değildir. Ömer bu ifadeyle emir ve nehiy koymada Hz. Peygamber'in konumu ile kendi konumunu eşitlemiştir. Dolayısıyla kendisine tâbi olmanın Hz. Peygamber'e tâbi olmadan evlâ olduğu zannedilebilir. Kâdî Abdülcebâr bu itirazı şöyle eleştirir: Hz. Ömer'in ifadesi Hz. Peygamber yasakladığı gibi ben de yasaklıyorum manasındadır. Dolayısıyla bu ifadeden ötürü o eleştirilemez. Nitekim Ebû Ali el-Cübbâî de "Hz. Ömer hata yapmış olsaydı başta sahabe ona karşı çıkardı." demiştir. Keza Hz. Ömer hata yapmış olsaydı, Hz. Ali'nin konuyu bilen olarak buna tepkisiz kalması düşünülemezdi.²⁴

9. Ömer imâmın belirlenmesi için şûrâ heyeti oluşturmuş ve yeni bir uygulama geliştirmiştir. Sünnete aykırı bir uygulamayla seçimi belirli kimselerin tekeline bırakmıştır. Şûrâ heyeti içinde fadıl ve mefdûl olanların beraber olması da bir noksanlıktır. Çünkü fadılın öncelikli olması elzemdir. O ise bir anlamda fadıl ile mefdûlü eşitlemiştir. Ayrıca seçici zümreyi de altı kişi ile sınırlamıştır.²⁵ Sonra seçimi dört kişiye, ardından da bir kişiye havale etmiştir. Abdurrahman b. Avf'ı eksik ve zayıf olarak nitelendirmesine rağmen ümmetin vekili konumuna getirmiş ve seçimi ona tevdi etmiştir. Bir kişinin görüşünün alınması ve diğer dört kişiden yüz çevrilmesi de doğru değildir. Sonra da Ali ve Osman bir konuda ittifak ederse onların sözleri geçerlidir, fakat iki grup/söz olursa Abdurrahman b. Avf'ın içinde bulunduğu grubun tercihi/önerisi geçerlidir demiştir. Çünkü o, Ali ve Osman'ın ittifak edemeyeceğini biliyordu. Abdurrahman b. Avf'ın da ancak Osman'a meyledeceğini biliyordu. Ayrıca Ömer üç gün içinde seçim işinin tamamlanmadığı takdirde şûrâ heyetinin üyelerinin boyunlarının vurulacağını bildirmiştir. Bütün bunlar Ömer'in imâmete uygun olmadığını kanıtıdır.²⁶ Kâdî Abdülcebâr bu iddiayı şu ifadelerle cevaplamıştır: Şûrâ heyetindeki üyeler kendi rızalarıyla heyete girmişlerdir. Heyet kendi aralarında fikir teatisinde bulunduktan ve herkesin de rızası alındıktan sonra hüküm veriyordu. Yani kararlar heyet üyelerinin tamamının oluruyla alınıyordu. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Ömer'in oluşturduğu şûrâ meclisine Hz. Ali'nin de girmesi, onun hakkında nass olmadığını en açık delilidir. Dolayısıyla İmâmiyye'nin öne sürdüğü nass iddiası asılsızdır. Şayet Hz. Ali hakkında nass olsaydı şûrâ heyetindeki üyelerin seçime itiraz etmeleri gerekirdi. Çünkü hakkında nass olan birisi varken seçime başvurulmaması elzemdir.²⁷ Diğer taraftan ihtiyaç duyulduğu zaman imâmın

²³ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 18-19.

²⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 19-20.

²⁵ Hz. Ömer bir danışma grubu oluşturmuş ve bunların arasından bir imâmın seçilmesini istemiştir. Bu isimler ise Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sad b. Ebî Vakkas'tır. Bkz. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut tsz., I, 165.

²⁶ Bkz. Allâme Hillî, *Nehcü'l-Hak*, ss. 273-288.

²⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Muğni*, XX/II, 21.

Kureyş'ten olması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Hz. Ali de gerek duyduğu zaman faziletinden bahsetmiştir. Keza Hz. Ali hakkında nass olsaydı şüphesiz o, bunu belirtirdi. Böylelikle şüpheler ortadan kalkar ve tartışmalar biterdi. Bu noktada Hz. Ali'nin takiyye yaptığı veya korktuğu da öne sürülemez.²⁸

Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre Hz. Ömer'in seçimden önce gizli anlaşmalar yapması veya Hz. Ali'nin seçilmemesi için ona tuzak kurması imkânsızdır. Aslında dinî konularda Hz. Ömer nezaketi bırakıyor ve büyük bir ciddiyetle meseleleri çözmeye çalışıyordu. Hz. Ömer de kavminin oluru aldktan sonra Abdurrahman b. Avf'a seçim görevini bırakmış ve ondan razı olmuştur. İddia edildiği gibi ona herhangi bir suçlamada bulunmamıştır. Ayrıca Muhâcirler Hz. Osman'a, Ensâr ise Hz. Ali'ye meylediyordu. Fakat Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'a meylettiği için değil, yaptığı istişarelerin neticesinde Hz. Osman üzerinde karar kıldığı için onu imâm olarak tercih etmiştir.²⁹

Esasen Kâdî Abdülcebâr da Ebû Ali el-Cübbâî ile benzer görüşleri paylaşmış ve bu konuda şunları ifade etmiştir: Şûrâ heyeti üyelerinin seçim sürecindeki tavırları seçimin neticesinden razı olduklarının kanıtıdır. Çünkü seçim tek celsede gerçekleşmemiş, üç gün devam etmiştir. Bütün bu süreçte şûrâ heyetinin üyeleri olumlu tavırlarıyla süreci tasdik ettiklerini göstermişlerdir. Abdurrahman b. Avf da seçeceği kimseden razı olacakları konusunda Hz. Ali ve Hz. Osman dâhil olmak üzere bütün şûrâ heyeti üyelerinden olur almıştır. Bu da onların seçime rıza gösterdiklerinin diğer delilidir. Zanna dayanarak onların eylemleri eleştirilmez. Üstelik Hz. Ömer Müslümanlara nasihatler verirken kendisinin şûrâ heyeti oluşturmak suretiyle insanlara tuzak kurması da mümkün değildir.³⁰

Esasen Hz. Ömer'in şûrâ meclisi oluşturma gayesinin Hz. Ali'yi devre dışı bırakma amaçlı olduğu iddia edilemez. Başka bir ifadeyle Hz. Ömer'in şûrâ heyetinin üyesi olan Abdurrahman b. Avf'a seçim işini tevdi ederek Hz. Osman'ın seçimini sağlamayı hedeflediği iddia edilemez. Çünkü Hz. Ömer, dileseydi Hz. Ebû Bekir'in yaptığı gibi hemen Hz. Osman'ı imâm olarak tayin edebilirdi, buna bir mani de yoktu. Bunun yerine o, atama işini dönemin fazilet sahibi insanlarından oluşan bir heyete tevdi etmiştir. Bu ise onun dindeki samimiyetini gösterir. Onun uygulaması bidat olmayıp sünnete de aykırı değildir. Zira insanların birçok kişi içinden imâm seçme imkânları olduğu gibi imâmın da seçim işini bir gruba havale etmesi mümkündür. Nitekim imâm, seçimi kolaylaştıracak bazı yollar da gösterebilir.³¹

Diğer taraftan Hz. Ömer seçimin nasıl uygulanacağını da açıklamıştır. Öncelikle imâm seçimini altı kişiye bırakmıştır. Bunlar içinden çoğunluk kimi tercih ederse onun imâm olmasını talep etmiştir. Şayet heyetten iki kişi birisini, diğer iki kişi başka birisini tercih ederse Abdurrahman b. Avf'ın tercih ettiği ismin imâm olarak tayin edilmesini istemiştir. Böylelikle imâm seçimi için bazı ölçütler belirlemiş ve seçim tek celsede tamamlanıp oldubittiye getirilmemiştir. Nitekim Ebû Ali el-Cübbâî de şûrâ heyetinin yaptığı seçimde bir problem olsaydı, seçime halkın itiraz edeceğini beyan etmiştir. Aslında Hz. Peygamber'den sonra kimin imâm olacağına dair elimizde bir nass mevcut değildir. Bu yüzden imâmın seçimle belirlenmesi zorunludur. Seçim de farklı şekillerde uygulanabilir. Hz. Ömer kendi dönemindeki erdemli olan kimselere danışmıştır. Hz. Peygamber de bu kimselerin fazilet sahibi olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Hz. Ömer, seçim işini bu kimselere havale etmiştir. Şûrâ heyetinde bulunan kimselerin efdal olma zorunluluğu da yoktur. Fakat efdal mevcutsa onun seçimi yapması daha uygundur. Nihayetinde Hz. Ömer'in bütün bu uygulamaları sünnete ve diğer şer'î delillere uygundur.³²

Öte yandan Kâdî Abdülcebâr'a göre "Ömer Ali ve Osman'ın anlaşamayacağını

²⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 22.

²⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 25.

³⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 21-22.

³¹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 23.

³² Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 23-24.

bilmektedir. Abdurrahman b. Avf'ın da Osman'ı tercih edeceğini bildiği için seçimi ona bırakmıştır.” iddiası asılsızdır. Aslında bu iddianın sahiplerinin dindarlıkları zayıftır. Çünkü insan, gelecekte vuku bulacak olan hadiseleri bilemez. Seçim sürecinin belirtilen şekilde cerayan edeceğinin bir emaresi de yoktur. Nitekim seçim kıyasıya bir yarış içinde de geçmemiştir. Aksine bütün şahısların ittifakıyla birisi belirlenmiştir. Üstelik Hz. Osman şehit edildikten sonra bile, Hz. Ali imâmlığı üstlenmede çekimser davranmıştır. Bu da seçimin yarış içinde geçmediğinin kanıtıdır. Öte yandan Abdurrahman b. Avf'ın yalnız Hz. Osman'ı tercih edeceği iddiası da doğru değildir. Bu konudaki rivayetler de bu iddiayı çürütmektedir. Hz. Ömer, imâmete aday olmadığı için Abdurrahman b. Avf'a imâmı seçme görevini vermiştir. Onun imâmete aday olmaması da Hz. Ömer'in yaptığı tercihin isabetli olduğunu göstermektedir.³³ Nitekim imâmeti kendisi için istemeyen birisinin yaptığı seçimi halk daha kolay kabullenir. Abdurrahman b. Avf da seçim sürecinde insanlarla istişare etmiştir. Üstelik bu süreçte Mestur b. Mahreme, Abdurrahman b. Avf'ın tavır ve sözlerinden hareketle Hz. Ali'ye yöneleceğini zannetmiştir. Kısacası Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'ın arkadaşı ve destekçisi olması, onu seçeceği anlamına gelmez.³⁴

Kâdî Abdülcebbar'a göre Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf hakkındaki “O zayıftır.” ifadesiyle onun görüşlerinin zayıf olduğunu kastetmemiştir. Fakat bu ifade imâmeti yüklenme bağlamında yeterli değildir manasında alınabilir. Dolayısıyla belirtilen ifade onun imâm seçiminde zayıf olduğunu göstermez. Hatta diğerlerinden seçim konusunda daha iyi de olabilir. Örneğin bir kimse herhangi bir konuda uzman olabilir ama zor ve farklı icthadları gerektiren bir konuda zayıf olabilir. Şayet Hz. Ömer Abdurrahman b. Avf için zayıf görüşlüdür dedikten sonra, imâmı seçme görevini, ona vermişse bu tenkit edilebilir. Fakat Hz. Ömer onun hakkında böyle bir söz sarf etmemiştir.³⁵

Filhakika insanların şûrâ heyetinin kararına rıza gösterdiğine dair icmân vuku bulması bütün eleştirilerin yersiz olduğunun kanıtıdır. Şayet bütün bu iddialar geçerli olsaydı icmâ gerçekleşmezdi. Sonuç olarak seçimin şûrâ heyeti ile olması konusunda icmâ vardır. Dolayısıyla Abdurrahman b. Avf'ın seçtiği kimse üzerinde de icmâ gerçekleşmiş olmaktadır. Şu halde baştan sona kadar icmâ ile gerçekleşen bir seçim tenkit edilemez.³⁶

10. Hz. Ömer teravihin cemaatle kılınması uygulaması gibi dinde olmayan bazı uygulamalar getirmiştir. Aşağı Mezopotamya halkından toprak vergisi almıştır, cizye konusunda da farklı uygulamalarda bulunmuştur. Bunun yanında Allah, ganimetin savaşıllara paylaşılmasını emretmiştir. O ise ganimet arazisini paylaşmak yerine oradan toprak vergisi almıştır. Ayrıca cizye konusunda sünnette de belirtildiği üzere buluşa eren her bir çocuktan bir dinar alınması gereklidir. Fakat Ömer bunu yerine getirmemiştir. Ayrıca sadece farz namazlar cemaatle kılınırken o teravih namazını da cemaatle kıldırması. Dolayısıyla Kur'an ve sünnete muhalif davranmıştır. Bu yüzden o, imâmet liyakatine sahip değildir.³⁷

Kâdî Abdülcebbar'a göre belirtilen iddialar doğru değildir. Zira Hz. Peygamber bazen teravihi cemaatle kılmış bazen de tek başına kılmıştır. Hz. Peygamber'in cemaatle kılmayı terk etmesi teravihin nesh edildiğini göstermez. Bilakis cemaatle teravihi kılmak sünnettir, bununla amel edilebilir. Hz. Peygamber'in teravihi her zaman cemaatle kılmaması ise bu namazın farz gibi algılanmaması ve ibadetin hafifletilmesi içindir. Kısacası sünnet olduğu için, Hz. Ömer'in de teravihin cemaatle kılınmasını istemesi doğrudur. Hatta Kur'an'ın okunmasını kuvvetlendirdiği ve onun ezberlenmesini sağladığı için Hz. Ömer'in övülmesi elzemdir. Diğer taraftan Hz. Ömer'in toprak vergisi ile ilgili uygulaması da sünnettir. Aslında

³³ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XX/II, 24.

³⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XX/II, 25.

³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XX/II, 25-26.

³⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XX/II, 26.

³⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XX/II, 27; Allâme Hillî, *Nehcu'l-Hak*, ss. 273-288, 289; *Minhâcu'l-Kerâme fi Ma'rifeti'l-İmâme*, s. 196.

ganimetin dağıtımını imâma bırakılmıştır. Keza savaş esirlerini öldürme, köleleştirme veya fidye karşılığında serbest bırakma yetkisi imâmda olduğu gibi ganimetin nasıl dağıtılacağı da imâma bırakılmıştır.³⁸ İmâm ganimetin bir kısmını kendisi de alabilir veya savaşçılara verebilir, tercih kendisine bırakılmıştır. Yani dağıtımda değişiklik yapma yetkisi vardır. Ayrıca ganimet dağıtımını savaşçıların rızası ile de yaptığı rivayet edilmiştir. Aşağı Mezopotamya'yı aldıktan sonra haraç karşılığı onlara bırakması da isabetlidir. Hz. Ali de aynı uygulamayı devam ettirmiştir. Şayet yanlış bir uygulama olsaydı, Hz. Ali bunu sürdürmezdi. Cizye de ictihadî bir meseledir. Nitekim Hz. Peygamber de bu konuda farklı uygulamalarda bulunmuştur. Bu nedenle Hz. Ömer cizye uygulamasından ötürü eleştirilemez. Aslında İmâmiyye aslı olmayan iddialarla Hz. Ömer'in imâmetini eleştirmiştir. Kâdî Abdülcebâr burada meşhur olan eleştirilere cevap vermekte yetinmiştir. Ebû Ali el-Cübbâî de bu tenkitlere itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁹

SONUÇ

Kâdî Abdülcebâr İmamiyye Şiası'nın Hz. Ömer'in imametini yönelik yaptığı bütün itirazları delillere dayanarak reddetmiş ve Hz. Ömer'in dönemin meşru imamı olduğunu kabul etmiştir. Zira Kâdî Abdülcebâr'a göre Hz. Ebû Bekir'in imâmete uygun olduğunu gösteren vasıflar (fazilet, ilim, feraset ve Kureyşilik) aynen Hz. Ömer'de de mevcuttur. Yani ona göre Hz. Ömer'in imâmetinin meşru olduğunun ilk delili, onun imâmda bulunması gereken vasıfları haiz olmasıdır. Ayrıca Hz. Ömer'e yapılan biatte icmâ vuku bulmuştur. Bütün bunlar Hz. Ömer'in imametinin meşru olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ebû Bekr İbn Arabî, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, (tah. Muhibüddin Hatib), Kahire 1405.
- Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut tsz.
- Kâdî Abdülcebâr, Ebu'l-Hasan b. Ahmed el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, XX/I-II, (*fî'l-İmâme*), (tah. Mahmud Muhammed Kâsım), Kâhire tsz.
- Hillî, İbn Mutahhar Hasan b. Yusuf, *Minhâcu'l-Kerâme fî Ma'rifeti'l-İmâme*, (tah. M. Reşad Sâlim), Kâhire 1962.
- _____, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, (tlk. A. El-Huseynî el-Urumevî), Kum 1407.
- Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'man, *Evâilu'l-Makâlât fî Mezâhibi'l-Muhtârât*, (neş. Mehdi Muhakkik), Tahran 1372.
- Ünverdi, Veysi, *İmamiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi; Kâdî Abdülcebâr Örneği*, Ankara 2015.

³⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 27.

³⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Muğnî*, XX/II, 28.

İMÂM MÂTÜRÎDÎ'DE İRÂDE HÜRRİYETİ¹

FREEDOM OF WILLPOWER ACCORDING TO MÂTÜRÎDÎ

Assoc. Prof. Dr. Veysi UNVERDI

Mardin Artuklu Üniversitesi, veysinet@hotmail.com

ÖZET

İnsanın sorumlu oluşu, bir hakikat-i sabite olarak kabul görmüş olmasına rağmen, kelimada hem ahlak hem de ilahi sıfatlar açısından tartışılmıştır. Ahlak bağlamında ele alınması adalet prensibi odaklı insan fiillerinin yaratılışı ve aidiyeti merkezlidir. Buna göre insan, ahirette ceza ve ödüle konu olan bir özneyse, davranışlarının müridi ve faili olmalıdır. Ancak bu irâde ve failiyyet, Allah'ın mutlak ilim, irâde ve kudretiyle nasıl bağdaştırılacaktır, sorusu, konunun diğer veçhesini oluşturmaktadır. Öyle bir çözüm getirilmelidir ki, bir yandan insanın otonomluğu diğer yandan Allah'ın irâde ve kudretinin işlerliği korunmuş olsun. Esasen Kelam okulları insanın sorumluluğunu kabul etmelerine karşın, çözümü farklı şekillerde ortaya koymuşlardır. Bu bildiri, Mâtürîdî'nin konuya dair özgün yaklaşımı açıklanacaktır. O, insan sorumluluğunu temellendirirken fiillerin varlık sahnesine getirilişini ilahi kudrete hamletmiş; fiilin sahibi ve failinin insan olduğunu kabul etmiştir. Buradan hareketle de ona göre sorumluluğun temel nedeni, fiile iki irâde ve kudretin taalluk etmesidir.

Bu tebliğde Mâtürîdî'nin insan sorumluluğunu temellendirmede çağdaşlarına nazaran farklı bir yol takip ederek fiile iki yön vermesi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda onun, fiilde hem insana hem de Allah'a nasıl bir etkinlik alanı oluşturduğu açıklanacaktır. Esasen Mâtürîdî geliştirdiği yönler teorisiyle; biri Allah'a diğeri de insana ait olmak üzere fiile iki yön vererek Mu'tezile'nin ilahi irâde ve kudreti dışlamış görünen yaklaşımından korunmuş ve ilahi sıfatlara hâle getirilmesine mani olmuştur. Hâsılı Mâtürîdî'nin irâde hürriyetini Mu'tezile'ye nazaran daha "makul" tarzda nasıl temellendirdiği de ortaya konulmuş olacaktır.

Mâtürîdî'ye göre insan, kaza ve kader düşüncesini aklına getirmeden fiillerini gerçekleştirir. Ayrıca insan, eylemini yaparken kendisini özgür hisseder ve bu doğrultuda dilediği fiile yönebilir. İnsan nasıl ki duyularıyla yaşadığı çevresini algılıyorsa, hisleriyle de davranışlarında hür ve onların faili olduğunun farkındadır. Biz buna irâde özgürlüğünün doğal sezgi temeli diyebiliriz. Böylece Mâtürîdî, irâde hürriyetini temellendirirken insan psikolojisine nasıl atıf yaptığına değinilecektir. Sonuçta bu çalışmada Mâtürîdî'nin insanın irâde özgürlüğüne sahip olduğu konusunda ileri sürdüğü argümanları, kaza ve kader konusuna yaklaşımı, insanın irâde ve kudreti konusundaki izahları, neticede insanın sorumluluğunun dayanakları ve bu konularda onun Eş'arî ve Mu'tezile'den farkı derinlemesine ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Matüridi, İrade, Hürriyet.

ABSTARCT

Though responsibility of human has been seen as a constant truth, it has been discussed in terms of both moral and divine attributes in kalam. In moral context, it is based on creation and ownership of justice-oriented human acts. Accordingly, if human is subject to punishment and reward, then he should be disciple and perpetrator of his acts. However the question of how this will and perpetratory could be associated with the omniscience, will and power of Allah is another aspect of the subject. There must be a solution that preserve both the autonomy of human and functioning of will and power of Allah. Essentially, although Kalam schools accepts the responsibility of human, they put forward solutions in different ways. This

¹ Bu tebliğ, yazarın "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu" adlı makalesinden üretilmiştir.

study aims to show Mâtürîdî's original approach to the topic. While he tied the creation of acts with divine power, meanwhile he grounds responsibility of human and accepts him as actual owner and perpetrator of his acts. Hence according to him the basic cause of responsibility is because two will and two power are connected with the act.

In this notification, it will be addressed that Mâtürîdî compared to its contemporaries follows a different way on basing the responsibility by giving two directions to the verb. In this sense, it will be explained how it provides an activity space at verb to both human and Allah. In fact, Mâtürîdî has been preserved from Mu'tazila's approach, which seems to exclude divine will and power, by giving the verb two directions one of which belongs to human and the other belongs to Allah and by doing so it has prevented divine adjectives from being damaged. Finally, it will be revealed how Mâtürîdî bases will freedom as more acceptable compared to Mu'tazila.

According to Mâtürîdî, human does his actions without thinking about fatality and fate. In addition, human a human feels himself free while doing his action and so he can head for any action he wants. Human is aware of being free and maker of his behaviors as he perceives his environment by his emotions. We can call this as natural intuition base of will freedom. Thus, it is going to be mentioned how Mâtürîdî refers to human psychology while he is basing will freedom. Finally in this study, the argumentations of Mâtürîdî on human's will freedom, his approach on fatality and fate, his explanations on human's will and power, and as a result, the bases of human's responsibility and his differences from Eş'arî and Mu'tazila will be deeply analyzed.

Keywords: Mâtürîdî, Willpower, Freedom.

GİRİŞ

İslâm düşünce tarihini en fazla meşgul eden problemlerden biri, hiç şüphesiz irâde meselesidir. Bu bağlamda Allah'ın mutlak irâdesi karşısında insan irâdesinin konumu, sınırları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan meseleler, halen karmaşıklığını korumaktadır. Her iki varlık alanı (Allah-insan) göz önüne alındığında "Allah'ın mutlak irâdesinin insanın irâdesini etkileyip etkilemediği ve insanın irâdesinde özgür olup olmadığı" hususu bu meselenin merkezinde yer almaktadır.

Mâtürîdî irade hürriyeti meselesini derinlemesine incelemiş ve çağdaşlarına nazaran farklı bir yol takip ederek fiile iki yön vererek insanın iradesinde hür olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda o, fiilde hem insana hem de Allah'a etkinlik alanı oluşturarak fiili, "yoktan var edilme" anlamında Allah'a; irade/ihtiyar ve kasd yönüyle insana bağlamıştır. Esasında Mâtürîdî, hürriyeti, Mu'tezile'ye nazaran nasıl daha "makul" bir tarzda temellendirmiştir. Bu bildiride Mâtürîdî'nin yaklaşımı çerçevesinde irade hürriyetinin dayanakları, fiilin yaratılması ve yönler teorisi ele alınacaktır.²

1. İrâde Hürriyetinin Dayanakları:

1.1. İrâde

İrâde dini literatürde genellikle Allah'ın sıfatları arasında ele alınmıştır. Fakat çalışmamızda bizim üzerinde duracağımız konu, Allah'ın mutlak iradesi karşısında insan iradesinin etkinliği problemidir. Bu noktada insanın irade özgürlüğü konusu Allah'ın sıfatlarına bağlı olmakla beraber insanın fiilleri etrafında belirlenmeye çalışılmıştır. Biz de Mâtürîdî'nin irade hakkındaki görüşlerini bu çerçevede ele alacağız.

Mâtürîdî'ye göre irade temel olarak dört anlamda kullanılmaktadır:

² Geniş bilgi için bkz. Veysi Ünverdi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", *Usul*, 2013/2, ss. 48-78.

1. Bir şeyin olmasını istemek, temenni ve arzu etmektir. Kelimenin en güçlü anlamı budur. Burada olması muhtemel veya imkansız olan her şeyin dilenmesi mümkündür.
2. Birilerinin bir şeyi yerine getirmesini emretmek veya birilerini bir şeye çağırmaktır.
3. Rıza göstermek ve onaylamaktır.
4. Fail üzerinde baskının ve icbarın olmadığını ifade etmektir. Dolayısıyla irade sahibi, davranışlarını özgürce yönlendiren ve neticede fiillerinin hakiki sahibi olan demektir.³

Mâtürîdî'ye göre insandan birtakım fiillerin sadır olması, onda iradenin/ihtiyarın olduğuna delildir. Aslında insan aklıyla güzel ve çirkini ayırt edebilecek şekilde donatılmıştır. İnsanın böyle bir donanıma sahip olmasındaki neden, kendisine sunulan nimetler ve yeteneklerle denenmesinde gizlidir. Buradan hareketle denenmiş insanın iyi ve kötü arasında "ihtiyar"da bulunarak iyi fiillere yönelmesi ve kötünden kaçınması gerekmektedir.⁴ Yani Mâtürîdî, insanın fiile yönelik kasdı ve seçimi nedeniyle mükâfat veya ceza göreceğini kabul etmiştir. Bu noktada fiil iyi veya kötüye elverişli olabilir. Fakat fiilin iyi veya kötü olması insanın ona olan kasdına bağlıdır.⁵ Neticede hür iradeye sahip olan insan "seçimde" bulunarak ahlaki yetkinliği elde edip edemeyeceği hususunda denenmektedir. Allah insanın denenmesini gerçekleştirmek için de onu özgür irade ile baş başa bırakmıştır. Bu noktada Allah'ın iradesinin mutlak olması ve her şeyi kapsamaması insanın fiilinde özgür olmasına engel teşkil etmemektedir. Her ne kadar fiili Allah yaratsa da fiil, insanın ihtiyarı sonucunda meydana gelmiştir. Bu nedenle de sorumluluk insana aittir.

İnsanın bu dünyadaki varlığını anlamlı ve amaçlı gören Mâtürîdî, açıkça "insanın gerçek anlamda fiile sahip" olduğunu ifade eder. Hatta o haber, akıl ve zaruri bilgiye dayanarak fiilin insana yüklenmesinin zorunlu olduğunu vurgular.⁶ Bu bilgi kaynaklarından hareketle fiilin insana ait olmasının gerekliliği meselesini biraz açalım. Haber bilgisine dayalı olarak yani naslarda insana yöneltilen emir ve yasaklardan hareketle insanın fiilin gerçek sahibi olduğu bilinebilir. Çünkü insanın kendisine ait bir fiili yoksa emir ve nehiyler anlamsız olacaktır. Dolayısıyla naslarda insana yüklenen sorumlulukların karşılığında, onun ceza ve mükâfatın muhatabı olması, irade ve eylem özgürlüğünü zorunlu kılmaktadır. Başka bir ifadeyle dinin insana yüklediği sorumluluklar, onun fiilin sahibi ve eyleminde özgür olduğunun kanıtıdır. Nitekim Kur'an'da "*Dilediğini yapınız.*"⁷, "*Hayrı işleyiniz.*"⁸, "*İşlediklerine karşılık olarak sedefteki inciler gibi ceylan gözlüleri vardır.*"⁹, "*Kim zerre miktarınca amel işlerse...*"¹⁰ buyrulmuştur. Bu ve benzeri ayetlerde insan "amel işleyen" olarak isimlendirilmiş ve onun emir, nehiy, va'd ve va'id konularındaki işlerine de fiil adı verilmiştir.¹¹ İkinci delil olan aklî bilgi hakkında Mâtürîdî, fiil gerçekliğinin kişinin kendisine ait olmadığı takdirde, ona emir ve yasak yöneltmenin aklen imkansız bir durum olacağını vurgular.¹² Üçüncü olarak zarurî bilgi, yani 'ıyan' bilgisi ile de insan, aynen şu

³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 286-287; ayrıca bkz., Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I, 149; Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 102.

⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 221-222.

⁵ Fethullah Huleyf, *Kitâbu't-Tevhîd Girişi*, 42.

⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225.

⁷ Fussilet 41/40.

⁸ Hac 22/77.

⁹ Vakıa 56/24.

¹⁰ Zilzal 99/7.

¹¹ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225-226.

¹² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225.

dünyayı gözlemler bir tür bilgiye ulaştığı gibi, fiilinde hür olduğunu da kesinlikte hisseder.¹³ Buradan hareketle Mâtürîdî'ye göre fiiller gerçek anlamda insana nispet edilmelidir. Esasen sevap ve ikab terettüb eden emir ve nehiyleri, taat, masiyet ve her çeşit kötülüğü Allah'a izafe etmek de aklen hoş değildir. Öyleyse insanın fiili, bütün yönleriyle Allah'a ait olamaz. Fiilin kesb edeni olan insan, aynı zamanda onun sahibi ve sorumlusudur. Bu sebeple de hesabın muhatabıdır.¹⁴

Öte yandan Mâtürîdî'ye göre insanın kendi fiilini gerçekleştirdiğinin farkında olması fiilin insana ait olduğunun bir diğer delilidir. Öyle ki insan eğer fiili yapmaktan başkası tarafından engelleniyor olsa bile o fiili yapmakta ısrar edip başkalarının men etmesine rağmen kendi istek ve arzusu ile o fiili gerçekleştirebilir.¹⁵ Diğer bir ifadeyle insan kendi nefsinde iradesinin hür olduğunu ve eylemlerini kendisinin yaptığını hissetmektedir. Şu halde insanın eyleminde hür olduğunun kanıtı, bunun bilincinde/şuurunda olmasıdır.¹⁶ Nitekim insanın yaratılışı öteki cevherler, arazlar ve içinde fiillerin meydana geldiği zaman ve mekanlar gibi değildir; aksine insan seçim hakkı olan -muhtar- bir faildir.¹⁷

Diğer taraftan insan fiillerini isteyerek/bilerek ve beğenerek gerçekleştirmekte, insanın isteği ve kasdı ilahi yaratmayı belirlemektedir. Yani Allah'ın insanın fiiline ilişkin iradesi, insanın ihtiyarı hakkındaki bilgisine bağlı olarak gerçekleşir. Bu noktada insanın fiile ilişkin ihtiyarı/iradesi ve yönelimi ilahi yönden önce gelmektedir. Bütün bu süreci insan kendi hissine dayalı tecrübesinden bilmektedir. Nitekim Mâtürîdî de bunu şöyle ifade eder: "Herkes, gerçekleştirdiği şeyi seçerek yaptığını ve fiilin faili ve kâsibi olduğunu kendinden bilmektedir."¹⁸ Esasen onun bu yaklaşımı tecrübe ile sabit olan bir konudur. Her insan fiillerini gerçekleştirirken "Bu davranışı kim gerçekleştirdi?" sorusuna "Ben yaptım." cevabını vermektedir. Böylece o, fiil üzerinde iki kudretin tesirini ve bunların her ikisinin de birlikteliğini kabul etmiştir. Buna göre eylemin yapılma kararı insan iradesine bağlıdır. İradenin bir eylemi yapmaya yönelmesi eylemin varlık kazanmasında, yapmamayı tercih etmesi de onun yokluk halinde bulunmasında asli unsur olmaktadır. O halde Allah'ın yaratmasını, insanın kesin ve kati niyeti, arzu ve isteği tayin etmektedir. Bütün bu eyleme karşı ön hazırlanış -niyet, beğeni, istek, kasd- Allah'ın eylemi yaratması, insanın da onu kesbiyle neticelenmektedir. İşte insan, eylemden önceki safhada onun varlık kazanmasını isteyen, eylemden sonraki safhada da onu kesb edendir. Bu bağlamda Allah'ın eyleme müdahalesinin onu yaratmakla sınırlı olması, eylemden doğan her türlü sorumluluğun insana ait olmasını gerektirmektedir.

Öte yandan Mâtürîdî alimler iradeyi, külli ve cüz'i olmak üzere ikiye ayırarak insanın özgür iradeye sahip olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Külli irade Allah tarafından insana potansiyel olarak verilmiş olan iradedir. Bu iradesi ile insan imkan dahilinde olan bütün fiilleri tercih etme veya terk etme gücüne sahiptir. Cüz'i irade, insanda potansiyel olarak mevcut olan külli iradenin belirli bir yöne kanalize edilmesidir. "Kasd", "azm" ve "ihtiyar" kelimeleriyle ifade edilen bu cüz'i iradeyi Allah yaratmaz ve ona müdahalede bulunmaz. Cüz'i irade insana fiilin yapılması veya terki seçeneğini sunar. Dolayısıyla cüz'i irade ihtiyar manasında düşünülebilir. Neticede insanların fiillerini yaratmada tam bir kudret

¹³ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 239.

¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 226.

¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 310.

¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 226-227.

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 309; ayrıca bkz., İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt*, (neş. Süleyman Dünya), Kahire 1980, 139; *el-Keşfan Menahici'l-Edille fi Akaidi'l-Mille*, (neş. M. Kasım), Kahire 1964, 226-229.

¹⁸ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 226; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbu'l-Erbaîn*, Haydarabad 1353, 145.

sahibi olan Allah, insanın cüz'i iradesini onun tasarrufuna bırakmıştır.¹⁹ Kısacası insanın sahip olduğu iradesi, diğer ifadeyle fiilin yapılması veya terki bağlamındaki tercih hakkının olması, sorumlu tutulmasının nedenidir.

Filhakika fiillerin gerçekleşmesini sağlayan temel aktör insandaki güçtür. Bu gücün verili olması, kişinin yaptıklarında kendisini hür ve gerçek fail olarak hissetmesini kesinlikle engellemektedir. O kadar ki, duyularla elde edilen bütün bilgileri inkâr etmek mümkün olmadığı sürece, duyusal olan bu bilgiyi yok saymak da mümkün değildir.²⁰ Nitekim Mâtürîdî bunu şöyle açıklar: “İnsanın fiiline ilişkin bir zorlamadan söz edilmesi temelden yanlış ve imkansız bir durumdur. Çünkü herkesin kendisini seçiminde hür bildiği duyularla sabittir. Bu, duyularla algılanan eşyanın durumu gibi gerçektir.”²¹ Yani insan içinde duyularıyla yaşadığı çevreyi algıladığı gibi fiilinde hür olduğunun da farkındadır. Sonuçta insanın hür bir şekilde fiilini gerçekleştirmesi de onun mesul olmasını gerektirmektedir.

1.2. Kudret

Mâtürîdî düşüncesinde insanın bir eylemi yapma veya terk etme özelliğine sahip olması, onun kudret sahibi olmasını gerektirmektedir. Çünkü fiil, kudretin semeresidir.²² Yani insan, ancak canlıya fiili yapma veya terk etme imkanı veren kuvvet manasına gelen kudret sayesinde fiili yapma veya terk etmeye kabiliyetlidir.²³ İradenin gerçekten anlam taşınması ve sahibini “fail” kılabilmesi için, kişinin artı ya da eksi yönde karar verebilme imkanını kendisinde hissetmesi gerekir. İrade sahibinin bu özgürlüğü hissedebilmesi onda belli oranda bir kudretin mevcudiyetini zorunlu kılar.

Mâtürîdî'ye göre teklife konu olan kudret, iki çeşittir:

Birinci çeşit kudret imkana dayanan, fiilden önce bulunan, sebeplerin, alet ve vasıtaların uygun ve fiile yeterli olması demektir. Bu gücü “sebepler kudreti” olarak adlandırabiliriz. Nesne ve olaylara ait sebeplerin ve eylemi gerçekleştirecek kişiye ait hallerin müsait olması anlamına gelen sebepler kudreti insanda potansiyel olarak mevcuttur. Bu kudretle insan, eylemi yapma ya da yapmama imkanına sahip olmaktadır. Sebepler kudreti zaman bakımından eylemden öncedir. Eylemin meydana gelişi bu kudretin varlığına bağlı bulunmakla birlikte doğası gereği münhasıran o eylem için yaratılmamıştır. Sebepler kudreti Allah'ın dilediği kullarına ihsan ettiği bir nimettir.²⁴

Bu noktada şunu vurgulamak gerekir ki sebepler kudreti, teklif için esas olan kudrettir. Sebepler kudreti olmadan teklif yapılamaz. Aksi halde bu kudret bulunmadığı takdirde eylemi gerçekleştirme imkan ve gücü olmayan aciz kimsenin sorumluluk altına girmesi gerekirdi. Mesela bir kimsenin kıyam, rükû ve secde gibi namazın farzlarını yerine getirme ve oruç tutma mükellefiyeti bedenlen sağlıklı olmasıyla alakalı bir durumdur. Mazereti olanlar oturmak suretiyle namazla ilgili farzları, fidye vererek de orucun sorumluluğunu yeri getirmektedir. Yoksa sebepler kudretinin olmadığı durumda insanın

¹⁹ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 243; Sadru'sh-Şeria, *et-Tavdih fi Halli Gavamizi't-Tenkîh* (Saduddin Mesud b. Ömer Taftazânî, Şerhu't-Telvihi ale't-Tavdih kenarında), Beyrut y.y., I, 354; Abdullatif el-Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul 1330, 240; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, Ankara 1981, II, 202-203; Ahmed Saim Kılavuz, *Ebu Seleme es-Semerikandi ve Akaid Risalesi*, İstanbul 1989, 63; Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, İstanbul 1979, 345.

²⁰ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 226-227; ayrıca bkz., Şaban Ali Düzgün, “Kader'i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkani”, 5.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 239.

²² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 278.

²³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 261.

²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 256; *Te'vilât*, V, 70-73; ayrıca bkz., Ebû Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a fî'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bida'*, Beyrut 1952, 48, 93; Neseî, *Kitabu't-Tevhîd li Kavâidi't-Tevhid*, (tah. C. Hasen Ahmed), Kahire 1986, 257-258.

mükellef kılınması, tıpkı gözü bulunmayan bir adama şuraya bak diye emretmeye yahut eli bulunmayan birine elini uzat demeye benzer.²⁵ Kısacası insanın sorumluluğunun temellendirilmesi için eylemin meydana gelmesinden önce hem nesne hem de insanda eylemin gerçekleşmesini sağlayacak haller bakımından herhangi bir bozukluğun/eksikliğin olmaması gerekmektedir.

İkinci çeşit kudret insanın, fiile kastettiği/yöneldiği zamanda söz konusudur. Bu, fiili gerçekleştirecek aletlerin tam ve sağlam, sebeplerin de uygun ve yerinde olması durumunda Allah tarafından yaratılır. Seçme hürriyetinin gereği olan bu güç sayesinde fiil meydana gelir.²⁶ Bu gücü ise “fiil kudreti” olarak adlandırabiliriz. Fiil kudreti, insanın arzu ve istemesi anında Allah tarafından²⁷ o anda yaratılan bir güçtür. Fiilin Allah tarafından yaratılması, insana ait olmasına engel olmamakla beraber insanın fiilin oluşum aşamasındaki isteğiyle ortaya koyduğu seçim, Allah’ın iradesinin gerçekleşmesinin sebebidir. Yani Mâtürîdî’ye göre Allah’ın insandaki fiil kudretini yaratma iradesi insanın arzu, ihtiyar ve meyillerine bağlı olarak gerçekleşiyor gibidir. Ne ki o, insanın fiilinin Allah’ın kudretiyle değil, onun Allah’tan talep ettiği bir kudretle meydana geldiğini belirtmektedir.²⁸ Dolayısıyla insan, Allah’ın kudretinden bağımsız hareket etme potansiyeline sahip bir güçle donatılmıştır. Bu güç fiil için olan, araz olduğu için ancak fiil ile birlikte bulunabilen -fiilden önce veya sonra bulunması imkansız olan- ve sürekli olarak yok olup yenilenen bir kudrettir. Bu kudretle birlikte meydana gelen eylem karşılığında sevap ve ceza verilmekte, güzellik ve çirkinlik gibi vasıflar oluşmaktadır.²⁹ Fakat bu kudret, insanın sorumlu tutulmasına neden olan kudret değildir. Sonuçta fiil kudreti kişinin fiile ilişkin şiddetli arzu, seçim ve yönelimine göre ortaya çıkan, doğrudan eyleme taalluk eden ve eylemin varlık kazanmasını sağlayan kudrettir.³⁰

Öte yandan Mâtürîdî fiil kudretinin, fiilden önce olmadığını şöyle delillendirir:

a. Kudret insan bedeninin bir parçası olmadığı için araz olarak kabul edilir. Araz ise sürekli var olamaz ve ikinci zamanda ortadan kalkar. Varlığı devamlı olmayan şeyin de sürekliliğini kendisi sağlayamaz. Arazın bekası başka bir beka arazını gerekli kılar ki bu ikincisi de bir araz olduğu için kendi başına var olamaz. Bekanın başka bir beka ile varlığını sürdürmesi muhal olduğu için fiil kudretinin sürekli var olduğu kabul edilemez.

b. Dini naslar, insanlara Allah’tan yardım istemelerini ve ilahi emirleri yerine getirebilmeleri için kendilerine güç verme talebinde bulunmalarını emretmiştir. Eğer fiil kudreti eylemden önce olsaydı insana böyle bir emrin verilmesi ve bu emre uyarak insanın bir istekte bulunması anlamsız olacaktı.³¹

Kanaatimizce Mâtürîdî’nin kudreti sınıflandırmasının temel nedeni, insanın hem zorunlu hem de isteğe bağlı eylemlerinin yaratıcısının Allah olduğunu, onun eylemlerini gerçekleştirirken cebir altında bulunmadığını ve ihtiyarî eylemlerden doğan sorumluluğun insana aidiyetini ortaya koymak içindir.

²⁵ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 258; Neseî, *Kitabu’t-Temhîd*, 258; M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul 1984, 305.

²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 256-257; Neseî, *Kitabu’t-Temhîd*, 258; Nureddin es-Sâbûnî, *Bidâye fi Usûli’-d-Dîn*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2000, 129-130.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 280-281.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 280.

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 255-256, 259; ayrıca bkz., Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu’l-Musallîn*, Wiesbaden 1963, 281; *Kitâbu’l-Luma*, 54-55; Bakillânî, *Kitabu’t-Temhîd*, Beyrut 1957, 287; Râzî, *Usûlu’-d-Dîn*, 83; İbn Furek, *Mucerredü Makalati’l-Eş’arî*, (tah. D. Gimaret), Beyrut 1987, 107-108; Adududdin el-İci, *el-Mevâkıf fi İlmi’l-Kelâm*, Beyrut tsz., 151; Sâbûnî, *Bidâye*, 129-130.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 259-260; Râzî, *Usûlu’-d-Dîn*, 83-84.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 259; ayrıca bkz., M. Saim Yeprem, *Mâtürîdî’nin Akîde Risalesi ve Şerhi*, İstanbul 2000, 29.

Öte yandan Mâtürîdî'ye göre, insan hakiki manada kudret sahibi olduğundan bir şeyi yapmaya güç yetirdiği gibi onun zıddını yapmaya da kâdirdir. Yani insandaki kudret iki zıt fiil için elverişlidir. Esasen özgür irade, ancak zıt fiiller arasında tercih yapmakla tecelli eder. Aksi takdirde insanın irade ve ihtiyarından bahsetmek ve onu sorumlu kılmak mümkün olmayacaktır.³²

Netice olarak Mâtürîdî'ye göre eylemi ortaya çıkaran asıl faktör fiil kudreti, sorumluluk yükleyen amil ise sebepler kudretidir. Zira sebepler kudreti, hem nesne ve olayların hem de eylemi gerçekleştirecek kişinin buna yatkın oluşunun, dolayısıyla akıllı varlığın teklife uygun kudrete haiz olduğunun göstergesidir. Kısacası Mâtürîdî düşüncede insanın hadis kudretini istediği fiil için harcama özgürlüğüne sahip olması, kendisinden sadır olan fiilden sorumlu tutulması için yeterlidir.

2. Fiilin Yaratılması ve Yönler Teorisi

Mâtürîdî'ye göre insanın gerçek anlamda fiili vardır.³³ İnsanın iradesiyle gerçekleşen eylemler, kasd ve ihtiyar yönüyle insana aittir. Bunu delillendirmek için Mâtürîdî, yönler teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre fiile ait iki yön bulunmakta; fiilin bir yönü Allah'a diğer yönü ise insana ait olmaktadır.³⁴ Buna göre;

a. Birinci yön, fiilin yoktan var edilmesi yani yaratılması, bütün yönleriyle planlanarak bir zaman ve mekan içinde meydana getirilmesi ve belirli özelliklere sahip kılınmasıdır. Fiilin bu vechesi, insanın gücünü aştığı için Allah'a aittir.

b. Fiilin diğer yönü, insanın aklıyla kavranabilir. Fiil bu yönüyle onun kasd ve ihtiyarına bağlıdır. Dolayısıyla fiil bu açıdan ona aittir. Nitekim insan hareket ve sükun gibi fiillerin kendi kasdı ve gücüyle gerçekleştiğinin farkındadır.³⁵ Fiilin bu yönü insanın sorumlu olmasının da nedenidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Mâtürîdî zaviyesinden insan, Allah'ın kendisinde yarattığı hâdis güçle, dilediği fiili özgürce kesb eder. Ama insanın fiilleri dahil her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Burada Allah'ın fiili, "halk", insanın fiili ise "kesb" olmaktadır. Bu noktada Eş'arî kesbe "hâdis kudretin fiile iktirani"³⁶ anlamını verirken Mâtürîdî "kulun bir şeyi ihtiyar etmesi" anlamını vermektedir. Fakat Mâtürîdî, *Te'vilat*'ta kesb kelimesini kullanmamakta; bunun yerine insanın fiili manasında, "ihtiyar" kelimesini kullanmaktadır. Bununla birlikte Mâtürîdî, fiili yaratanın Allah olduğunu ispatlamak için bazı kanıtlar öne sürmüştür. Bunları sırasıyla şu şekilde zikretmek mümkündür:

1. Mâtürîdî fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu aklen ispat için öncelikle insanın mahiyetine dikkat çekmektedir. Buna göre insan akıl, irade ve ihtiyar sahibi olan, fiillerde bulunan iyi-kötü, güzel-çirkin, fayda-zarar gibi özelliklerin potansiyel olarak

³² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 263; Sâbûnî, *Bidâye*, 132; Farabi insanın fiillerin zıddını yapmaya kadir olduğunu şöyle açıklar: Doğuştan bazı fiillere eğilimli olarak yaratılmış bir insanın varlığı zor ve imkansızdır. Şayet böyle bir eğilim var ise bu durumda bu kişi, bu fiillerin zıddını yapmaya güç yetiremez. Yani insan doğuştan iyi veya kötü fiillerden birisini yapmaya doğrudan icbari bir şekilde yönlendirilmiş değildir. Aksine insanın varoluşu, onun iradesini ve ihtiyarını kullanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bkz., Farabi, *Fusûl el-Munteze'a*, (neş. Fevzi Mitri Neccar), Beyrut 1971, 35-36; *Kitâbu'l-Huruf*, (çev. Ömer Türker), İstanbul 2008, 73; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, 392.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225; Sâbûnî, *Bidâye*, 136.

³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 229; *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2003; 292; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, 198; Bakillânî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 304-305; Şerafettin Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul 1979, 175, 288; A. Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul 2014, 150.

³⁵ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 229-230; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (çev. Şerafettin Gölcük), İstanbul 1988, 144.

³⁶ Eş'arî, *Luma*, 42; İbn Furek, *Mucerredü Makalati'l-Eş'arî*, 92.

zihnine yerleştirildiği, iyi, faydalı ve övülmeye layık olanı yapması emredilen, kötü ve yerilmesi gerekeni yapması ise yasaklanan bir varlıktır. Sahip olduğu bu yetiler, insanın davranışlarından sorumlu, fiillerin yaratıcısının Allah ve onu gerçekleştirenin ise insan olmasını gerektirmektedir.³⁷

2. İnsan zaman ve mekan içinde meydana gelmiş olan fiili, zamanı geri çevirerek tekrar edemez. Bunun yanında insan “fiilin yoktan varlığa çıkmasını” aklıyla da kavrayamaz. Yani insanın fiilde kavrayamayacağı bazı haller³⁸ bulunmaktadır.³⁹ Neticede fiillerin ortaya çıkışı, insanın kasdına bağlı gibi görünse de yaratmanın insana nispeti, kainatın hiçbir şey bilmeyen ve kuvveti olmayan bir kişi sayesinde var olabileceğini kabul etmek gibidir.⁴⁰

Aslında Mâtürîdî’ye göre fiilin sadece Allah’a nispeti, insanın cebir altında olmasını ve sorumluluğunun iptal edilmesini, sadece insana nispet edilmesi ise insanın fiilin mutlak faili veya yaratıcısı olmasını gerektirecektir ki, bu da “Allah, her şeyin yaratıcısıdır.”⁴¹ ayetiyle tenakuz oluşturmaktadır. İnsanın bütün fiilleri, Allah’ın kudreti altındadır. Aksi takdirde insanın -sınırlı kudretiyle- kendi fiiline tek başına muktedir olması, Allah’ın kudretinin sınırlandırılmasını ve yaratma bakımından Allah’ın ortaklarının olmasını gerektirecektir.⁴²

3. “Allah, her şeyin yaratıcısıdır.”⁴³ ayetinde geçen “her şey” ifadesinin kapsamına insanın fiili de dahildir. Nitekim “Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.”⁴⁴ ayeti de insan fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunun açık delilidir.⁴⁵

4. İnsanın gerçekleştirdiği fiillerin bir kısmı güzel; bir kısmı da çirkin olabilir. Fakat o, fiilin hasen ya da kabih olduğunu bilmemektedir. Bazen iyi olarak düşündüğü fiil, kötü sonuçlanabilmektedir. Burada kastedilen fiilin yaratıcısı insan olduğu takdirde, her zaman her yerde gerçekleştirdiği işlerin istediği gibi olması gerektiğidir. Kısacası fiilin bazen insanın irade ve beklentisinin aksi şekilde gerçekleşmesi, fiilin yaratıcısının insan olmadığının kanıtıdır.⁴⁶

5. Allah eşyaları varlıkları ve cevherleriyle yokluktan varlık sahasına çıkarmaktadır. Yani mahiyetleriyle beraber yaratmaktadır. Fiili çirkin yapan bilgisizlik olmadığı gibi onu güzelleştiren de ilim değildir. O halde fiilleri mahiyetleriyle beraber yaratmak, ancak Allah’ın kudreti kapsamındadır.⁴⁷

Bu noktada şunu vurgulamak gerekir ki Kur’an’daki tenzih ve ta’zim sadedindeki ayetler, her şeyin Allah’ın irade ve kudretiyle gerçekleştiğini, onun ilim, irade ve kudretinin her şeyi kuşattığını, iradesinin mutlak ve dilediği her şeyi yapan olduğunu, dolayısıyla eylemlerimiz dahil her şeyi Allah’ın yarattığını düşündüren ayetlerdir. Bu bağlamda kelimeler de hem ayetlerin bu özellikleri hem de fikir dünyalarını yönlendirdikleri ve oluşturdukları ön kabulleri nedeniyle aynı delillerden farklı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Aslında konuya ilişkin bütün naslar beraber ele alındığı takdirde görüş farklılıkları en aza inecektir.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 221.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 229.

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 230.

⁴⁰ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 229.

⁴¹ Enam 6/102; Zümer 39/62.

⁴² Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 230-231; *Te’vîlât*, II, 625.

⁴³ Rad 13/16.

⁴⁴ Saffat 37/96; bkz., Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IV, 237.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 244, 247.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 230; Said Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseffî’ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara 1988, 102.

⁴⁷ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 228-232.

Sonuçta Mâtürîdî, Allah ve insanın fiildeki rol ve etkinliklerini temellendirmek için fiilde “yönler” olduğu fikrini savunmuştur. Bu doğrultuda o, eylem üzerinde hem Allah’a hem de insana etkinlik alanı oluşturmuş ve dolayısıyla eyleme iki gücün tesirinin imkanını savunmuştur: “İnsan eylemlerinin birinci yönden ona ait olmadığı, ikinci yönden ise ona ait olduğu sabit olmuştur.”⁴⁸ Böyle bir yaklaşım herhangi bir ortaklığı da gerektirmez. Bu noktada Allah’ın “her şeyin yaratıcısı”⁴⁹ olması, insan fiili üzerinde -birinci yön- etkin olmasını doğurmuştur. Böylece fiil Allah’a nispet edilince “halk”, insana nispet edilince “kesb” adını almıştır. Kesb ise insanın o fiili, yapması ve kendine ait kılmasıdır. Bu aşamada insan herhangi bir baskı ve zorlama altında değildir. Ayrıca Allah’ın fiilin yaratıcısı olması insanın hakiki fail olmasına da engel değildir. Böylece Mâtürîdî kesb teorisini yönler teorisiyle açıklamaya çalışmıştır.⁵⁰

Özetle fiili seçen, beğenen ve kesb edenin insan olması, onun teklif ve sorumluluğun muhatabı olmasını sağlamıştır.⁵¹ Mâtürîdî geliştirdiği yönler teorisiyle de insana tam bir yaratma gücü izafe ederek mutlak bir hürriyet tanıyan Mu’tezile ile insana fiili üzerinde hiçbir yetki tanımayarak fiilin her yönüyle Allah’a ait olduğunu iddia eden Cebriye’nin aksine fiile iki yön vererek orta yolun temsilcisi olmuştur. O, bu çözümlenmesiyle fiilinde insana önemli bir rol biçmiş ve Mu’tezile’ye nazaran daha tutarlı olmuştur.

Mâtürîdî’ye göre insanın eylemi sahip olduğu irade ve güçle gerçekleştiği için ona aittir. Bu noktada insan kudretinin verili olması, kişinin davranışlarında kendisini hür ve gerçek fail olarak hissetmesini engellemektedir. Nitekim bu güç, fiilin yapılmasına veya olasılıklardan birisini tercihe ve diğerlerini terke imkan sağlamaktadır. O, fiilin ortaya çıkışını ise şöyle izah etmektedir: İnsan öncelikle fiilin faydalı ve zararlı olup olmadığını hesaplar, sonra dilediği/beğendiği eyleme yönelir ve onu seçer, benimser; ardından fiili yapabilmesi için Allah tarafından ona fiil kudreti verilir. Sonra fiil bu kudretle eşzamanlı olarak gerçekleşir. Neticede insan hür iradesiyle aklını kullanarak iyi ya da kötü fiili seçip gerçekleştirmeye karar verdiği anda Allah fiili yaratır. Böylece fiil insanın irade ve kudretine bağlı olarak Allah’ın irade ve kudretiyle yaratılmış olur.

SONUÇ

Mâtürîdî’ye göre insanın eylemi sahip olduğu irade ve güçle gerçekleştiği için ona aittir. Bu noktada insan kudretinin verili olması, kişinin davranışlarında kendisini hür ve gerçek fail olarak hissetmesini engellemektedir. Nitekim bu güç, fiilin yapılmasına veya olasılıklardan birisini tercihe ve diğerlerini terke imkan sağlamaktadır. O, fiilin ortaya çıkışını ise şöyle izah etmektedir: İnsan öncelikle fiilin faydalı ve zararlı olup olmadığını hesaplar, sonra dilediği/beğendiği eyleme yönelir ve onu seçer, benimser; ardından fiili yapabilmesi için Allah tarafından ona fiil kudreti verilir. Sonra fiil bu kudretle eşzamanlı olarak gerçekleşir. Neticede insan hür iradesiyle aklını kullanarak iyi ya da kötü fiili seçip gerçekleştirmeye karar verdiği anda Allah fiili yaratır. Böylece fiil insanın irade ve kudretine bağlı olarak Allah’ın irade ve kudretiyle yaratılmış olur.

Şunu da vurgulamak gerekir ki Mâtürîdî’nin irade hürriyetini temellendirirken çağdaşlarına nazaran farklı bir yol takip ederek fiile iki yön vermesi onun en dikkat çekici yaklaşımıdır. Bu bağlamda o, fiilde hem insana hem de Allah’a etkinlik alanı oluşturarak

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 229; Sâbûnî, *Bidâye*, 137.

⁴⁹ Enam 6/102; Rad 13/16; Zümer 39/62; Mümin 40/62.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 228-229; Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşad*, 190; Sâbûnî, *Bidâye*, 136-137; ayrıca bkz., Metin Yurdagür, “Kur’an’da Kader ve İmam Mâtürîdî’nin Tevîletü’l-Kur’an’ında Kader ile İlgili Bazı Ayet-i Kerimelerin Yorumu”, (*Yayınlayan: A. Hulusi Köker*), *Ebu Mansur Semerkandî-Mâtürîdî Kongresi*, Kayseri 1986, 156-158.

⁵¹ Bkz., Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 229, 237-243.

fiili, “yoktan var edilme” anlamında Allah’a; irade/ihtiyar ve kasd yönüyle insana bağlamıştır. Fiilin birinci -yaratma- yönünün aktörü mutlak irade ve kudretiyle Allah’tır. Ancak fiilin ikinci yönünün öznesi sınırlı akıl, irade ve kudretiyle insandır. Bu ifadelerden hareketle denilebilir ki Mâtürîdî geliştirdiği yönler teorisiyle; biri Allah’a diğeri de insana ait olmak üzere fiile iki yön vererek Mu’tezile’nin ilahi irade ve kudreti dışlamış görünen yaklaşımından korunmuş ve ilahi sıfatlara hanel getirilmesine mani olmuştur. Dolayısıyla da hürriyeti Mu’tezile’ye nazaran daha “makul” tarzda temellendirmiştir denilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdulcebâr, Kâdî, Ebu’l-Hasan b. Ahmed el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *el-Muğnî fi Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl*, (tah. Mahmûd Muhammed el-Hudayrî), Kahire 1957.
- Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, İstanbul 1979.
- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *Usulu’d-Din*, İstanbul 1928.
- Bakillânî, Kadı Ebu Bekr, *Kitâbu’t-Temhid*, Beyrut 1957.
- Beyzâvi, Ebu Said Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Beyrut tsz.
- Cüveynî, İmâmu’l-Harameyn Ebi’l-Meâlî Abdilmelik, *Kitâbu’l-İrşâd*, Mısır 1950.
- Düzgün, Şaban Ali, “Kader’i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11:2, 2013.
- Eş’ârî, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Kitâbu’l-Lum’a fi’r-Reddi alâ Ehli’z-Zeyği ve’l-Bida’*, Beyrut 1952.
- _____, *el-İbâne an Usûli’d-Diyâne*, Kahire 1954.
- _____, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu’l-Musallîn*, Wiesbaden 1963.
- Farabi, *Fusûl el-Munteze’a*, (neş. Fevzi Mitri Neccar), Beyrut 1971.
- _____, *Kitâbu’l-Huruf*, (çev. Ömer Türker), İstanbul 2008.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulumi’d-Dîn*, Beyrut tsz.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul 1979.
- Harputî, Abdullatif, *Tenkîhu’l-Kelam*, İstanbul 1330.
- İbn Furek, *Mucerredü Makalati’l-Eş’arî*, (tah. D. Gimaret), Beyrut 1987.
- İbn Rüşd, *Tehâfütü’t-Tehâfüt*, (neş. Süleyman Dünya), Kahire 1980.
- _____, *el-Keşf an Menâhici’l-Edille fi Akâidi’l-Mille*, (neş. M. Kasım), Kahire 1964.
- İcî, Adududdin, *el-Mevakıf fi İlmi’l-Kelam*, Beyrut tsz.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, Ankara 1981.
- Kılavuz, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, İstanbul 2014.
- _____, *Ebu Seleme es-Semerkandi ve Akaid Risalesi*, İstanbul 1989.
- Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, (tah. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- _____, *Kitâbu’t-Tevhîd Tercümesi*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2003.
- _____, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, (tah. Fatma Yusuf el-Hayme), Beyrut 2004.
- Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsıratu’l-Edille*, Ankara 2003.
- _____, *Kitabu’t-Temhid li Kavâidi’t-Tevhid*, (tah. C. Hasen Ahmed), Kahire 1986.
- Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (çev. Şerafettin Gölcük), İstanbul 1988.
- Râzî, Fahreddin, *Kitâbu’l-Erbâin*, Haydarabad 1353, 145.
- _____, *Mefâtihu’l-Gayb*, Beyrut 1981.
- Sâbûnî, Nureddin, *Bidâye fi Usûli’d-Dîn*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2000.
- Sadru’ş-Şeria, *et-Tavdih fi Halli Gavamizi’t-Tenkîh (Saduddin Mesud b. Ömer Taftazânî, Şerhu’t-Telvihi ale’t-Tavdih kenarında)*, Beyrut y.y.
- Taftazânî, Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin, *Şerhu’l-Akâid*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.
- Ünverdi, Veysi, “Mâtürîdî’de İnsanın Sorumluluğu”, *Usul Dergisi*, 2013/2, ss. 47-80.

- Yazıcıoğlu, Said, *Mâtürîdî ve Neseî'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara 1988.
- Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul 1984.
- _____, *Mâtürîdî'nin Akîde Risalesi ve Şerhi*, İstanbul 2000.
- _____, "İrade Kader ve Mes'uliyet İlişkisi", (Editör: M. Bedrettin Çetiner, *Kur'an-ı Kerim'de Mes'uliyet kitabı içinde*), İstanbul 2006.
- Yeşilyurt, Temel, "Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10:1, 2005.
- Yurdağur, Metin, "Kur'an'da Kader ve İmâm Mâtürîdî'nin Tevilâtü'l-Kur'an'ında Kader ile İlgili Bazı Ayet-i Kerimelerin Yorumu", (yayımlayan: A. Hulusi Köker), *Ebu Mansur Semerkandî-Mâtürîdî Kongresi*, Kayseri 1986.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. E. Ruhi Fırlalı), Ankara 1981.

II. KUŞAK ÇAĞDAŞ TÜRK BESTECİLERİNDEN NEVİT KODALLI: HAYATI, ESERLERİ ve EĞİTİMCİ YÖNÜ

NEVİT KODALLI, A SECOND GENERATION of CONTEMPORARY TURKISH
COMPOSER: HIS LIFE, WORKS and EDUCATIVE ASPECT

Doç. Dr. Köksal APAYDINLI

Ordu Üniversitesi, koksalapaydinli@gmail.com

Doç. Dr. İrfan KARADUMAN

Ordu Üniversitesi, irfankaraduman@gmail.com

ÖZET

Türkiye’de çağdaş çok sesli müziğin öncüleri olarak tarihteki yerini alan ve I. Kuşak Bestecileri olarak anılan Türk Beşleri (Cemal Reşit Rey, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun, Hasan Ferit Alnar ve Necil Kazım Akses), Atatürk’ün isteği üzerine çok sesli müzik eğitimi almak üzere yurt dışına gönderilmiş ve eğitimlerini tamamlayıp yurda döndükten sonra Türkiye’deki müzik politikasını şekillendirerek müzik eğitimine çok önemli katkılar sağlamışlardır. Bestecilik yönlerinin dışında ülkemizin önemli sanat kurumlarında eğitimci olarak görev yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmişlerdir. Bu öğrenciler arasında yetişen Bülent Arel, İlhan Usmanbaş, Nevit Kodallı, Ferit Tüzün vb. besteciler, II. Kuşak Türk Bestecileri olarak anılmaya başlamış ve çağdaş çok sesli Türk müziğini evrensel boyuta taşımaya ve ülkemizi yurt dışında temsil etmeye devam etmişlerdir. Bu araştırmada II. Kuşak Çağdaş Türk bestecilerinden Nevit Kodallı’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, eğitimcilik yönü ortaya çıkarılarak müzik eğitimi alanında ülkemize sağladığı katkılar üzerinde durulmuştur. Betimsel tarama modeli bu derleme çalışmasında literatür tarama yöntemi kullanılarak konuyla ilgili kitap, tez, makale ve bildiriler incelenmiş, müzik eğitiminde önemli yere sahip olan bestecimizle ilgili bulgular bir araya getirilmiştir. Bu bulgulara göre Nevit Kodallı; Atatürk’ün müzik politikası doğrultusunda, Türk halkının kültüründen uzaklaşmadan, müziği evrensel boyutta ve uluslararası düzeyde temsil edebilecek her türde çağdaş çok sesli eserler yaratmıştır. Ayrıca eğitim müziğine önem vermiş, günümüzde erken yaşta müzik eğitiminin temellerini atacak çalışmalara imza atarak Cumhuriyet tarihinde müzik eğitimi alanındaki en önemli yeniliklerden biri olan çocuk korolarının kurulması için çalışmalar yapmıştır. Bu sayede TRT Çocuk Koroları kurulmuş ve Kodallı, bu korolarda söylenmek üzere çocuk şarkıları bestelemiştir. Bunun dışında yine TRT bünyesinde Gençlik Korolarının kurulmasını sağlamış ve Türkiye’de koro geleneğinin yayılması için çalışmalar başlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nevit Kodallı, II. Kuşak Çağdaş Türk Bestecileri, Müzik Eğitimi

ABSTRACT

Turkish Five (Cemal Resit Rey, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun, Hasan Ferit Alnar and Necil Kazim Akses) who are also known as the First Generation of Turkish Composers and who took their places in history as pioneers of contemporary polyphonic

music in Turkey were sent abroad due to request of Atatürk in order to receive music education and after they returned back by completing their education, they shaped the music policy in Turkey and provided important contributions to music education. Apart from composing aspects, they worked as educators in important art institutions of our country and educated many students. Bülent Arel, İlhan Usmanbaş, Nevit Kodallı, Ferit Tüzün and others who were raised among these students started to be named as Second Generation of Turkish Composers and continued to carry modern polyphonic Turkish music to universal dimension and represent our country in abroad. In this research, information was given about the life and works of Nevit Kodallı who is one of the Second Generation of Turkish Composers, emphasis was given about his educative aspect and the contributions he provided to our country in music education field were presented. In this review study with descriptive scanning model, the related books, theses, articles and proceedings were examined by using the literature survey method and findings related to our composer who is important in music education were collected. According to these findings Nevit Kodallı; in the direction of Ataturk's music policy, created all kinds of contemporary polyphonic works that can be represent music in universal dimension and international level without moving away from the culture of the Turkish people. He also emphasized the importance of educational music, led the way to studies that laid the foundations of music education at young ages and worked on establishing children's choirs, one of the most important innovations in the field of music education in the Republican period. In this respect, TRT (Turkish Radio Television) Children's Choir was established and Kodallı composed children's songs to be sung in these choirs. Besides, he ensured the establishment of the TRT Youth Choir and initiated studies for the choral tradition to become widespread in Turkey.

Keywords: Nevit Kodallı, Second Generation of Contemporary Turkish Composers, Music Education

1. GİRİŞ

Türkiye’de Atatürk’ün önderliğinde kurulan Cumhuriyeti temsil eden ve şekillenen ideolojik anlayış, bazı alanlarda kendini ancak otuzlu yıllarda ortaya koyabilmiştir. Yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında ülke, savaşlar ve onun etkileri sonrasında ancak kendisini toplama süreci geçirmiştir (Çağaptay, 2009:245). Bu durumdan müzik politikası da etkilenmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi müzik politikasının temelinde, batı medeniyetini yakalamaya çalışan ve bu hedef doğrultusunda yeni tekniklerle milli müzik üretimini destekleyen anlayış bulunmaktadır. Eskiye temsil eden ise “Osmanlı Geleneksel Müziği”dir. “*Kemalizm’in kültürel reformlarından biri, belki de en önemlisi olan müzik reformunun temel amacı, ‘ulusal ve çağdaş bir müzik’ yaratmaktır. Ulusal ve çağdaş müziği anlayabilecek birey anlayışı, Kemalist kadroların rejimle uyumlu, ‘çağdaş uygarlık seviyesine erişmiş modern birey’ tahayyüllerinin önemli parçalarından birisidir. Bu anlamda, yeni rejimin müzik politikalarının üçayağı olduğu söylenebilir: Dışlanacak olan Osmanlı Geleneksel Müziği, Klasik Batı Müziği ve Halk Müziği. Bu son ikisi yeni müziğin temellerini oluşturacaklardır*” (Balkılıç, 2009:21). Yani yeni müzik, Klasik Batı Müziği ve Halk Müziği temelli inşa edilecektir.

Yeni müzik politikasının gerçekleşebilmesi için seçilen Halk Müziği alanında derleme

çalışmalarının yapılmaya başladığı bu dönemde Halk Müziği, halkın sadece günlük yaşam biçimini değil, yüksek sanat algısını da ifade ederken, genel olarak milletin asil ve soylu yönünü temsil eden bir araç olarak görülmekteydi. Müzikolojik yaklaşımların henüz kendisini ortaya koyamadığı, milliyetçi ve halkçı yaklaşımlarla değerlendirilen halk ezgilerinde sözel veya müzikal değişiklikler de söz konusu olmuştur. Derlenen halk ezgilerine yapılan sözel müdahaleler temiz Türkçe oluşturabilme çabalarının bir sonucudur. Gerek yabancı kelimelerin atılması, gerek müstehcen görülen sözcüklerin yerine uygun sözcükler getirilmesi aynı politikanın bir sonucudur. Bununla birlikte, Erken Cumhuriyetçilerin müzik politikalarında esas yeri tutan anlayış, müzik tekniği üzerinde yapılması planlanan reformlardır. Batı tekniklerini kavrayabilmek için halk müziğinin uygun görülmesindeki en önemli husus, bu müzik türünün çoksesliliğe daha yatkın olmasıdır. Ayrıca halk ezgilerinin, halkın sade yaşam tarzını ve ruh dünyasını temsil etmesi de önemlidir. Kısaca, Batı'nın tekniği, Türk'ün soylu duyguları ile yeniden işlenerek yüksek sanat ürünleri elde edilecek ve Türkiye Cumhuriyeti, bu sanat ürünleri ile yeni milli kimliğini ortaya koyarak modern dünyada yerini alacaktır. Bu doğrultuda, halk ezgilerini yeni tekniklerle işlemek üzere, Avrupa müzik kültürünü ve tekniğini yerinde öğrenecek olan genç besteci ve icracılar yetiştirilmesi planlanmıştır. Sonraki yıllarda "Türk Beşleri" olarak anılacak olan yetenekli bir grup, öğrenim görmek üzere yurtdışına gönderilmiştir. Cemal Reşit Rey, Hasan Ferit Alnar, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun ve Necil Kazım Akses'ten oluşan Türk Beşleri, dönemlerinin Avrupa müzik yaşamına tanıklık etmişler ve aldıkları eğitimi Türkiye'ye döndükten sonra yeni müzik politikasının şekillendirilmesi için uygulamaya başlamışlardır.

Türk Beşleri üyelerinin bazılarında her ne kadar Batı müziği tekniklerinin kendi geleneksel yapılarına göre Türk Halk ezgilerinin çokseslendirilmesi için yeterli veya uygun olmadığı düşüncesi oluşmuş olsa da (Nurcan ve Güner, 2016:81) bu kişiler, gerek halk ezgilerinin kendisini, gerek ise halk ezgilerinden bir motif, cümle, makam, usûl, v.b. ele alarak yeni besteler meydana getirmekten vazgeçmemişlerdir. Erkin'in "Köçekçeler" süiti ve Saygun'un "Katibim" varyasyonları bu tür eserler için örnek gösterilebilir.

İki sesli, üç sesli ve dört sesli koro eserlerinden konçerto, oda müziği, varyasyonlar, piyano eserleri ve marşlar gibi birçok türe imza atan Türk Beşleri, Cumhuriyet dönemi çağdaş çok sesli Türk müziğinin öncüleri olmuşlardır. Günümüzde müzik alanında eğitim gören öğrencilerin bu bestecilere ait eserleri seslendirerek tonal ve modal yapıda armoni kıyaslamaları yapabilmeleri, makam bilgisini ve aksak ritimleri öğrenmeleri, ses gruplarının en üst düzeyde çalışmasına ve yetkinleşmesine olanak sağlayarak koral çalışmalar yapabilmeleri için önemli bir repertuar oluşturan (Apaydınlı, 2017:264) ve halen popüler olarak seslendirilen eserlerin sahipleri olan Türk Beşleri, I. Kuşak Türk Bestecileri olarak tanımlanmakta olup; bestecilik yönlerinin dışında ülkemizin önemli sanat kurumlarında eğitimci olarak da görev yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmişlerdir.

"Türk Beşleri"nin yetiştirdiği öğrenciler arasında yer alan Bülent Arel, İlhan Usmanbaş, Nevit Kodallı ve Ferit Tüzün; II. Kuşak Çağdaş Türk Bestecileri olarak anılmaktadır. Türk Beşleri'nin devamı niteliğinde olan bu bestecilerin eserleri incelendiğinde; Türk Halk Müziği ile Geleneksel Türk Sanat Müziğinin melodik, makamsal ve ritmik özelliklerine uygun eserler yarattığı görülmektedir (Aydın, 2010:88). Bülent Arel, İlhan Usmanbaş, Nevit Kodallı ve Ferit Tüzün dışında Ertuğrul Oğuz Fırat ve İlhan Mimaroglu da

ikinci kuşak Türk bestecileri arasında yer almakta olup (İlyasoğlu, 2013:308); bu besteciler çağdaş çok sesli Türk müziğini evrensel boyuta taşımaya ve ülkemizi yurt dışında temsil etmeye devam etmişlerdir

Bu araştırmanın amacı; Türk Beşleri'nin müzik politikasını devam ettiren II. Kuşak Çağdaş Türk bestecilerinden Nevit Kodallı hakkında bilgi vererek, onun eğitimcilik yönünü ortaya çıkarmak ve müzik eğitimi alanında ülkemize ne gibi katkılar sağladığını ortaya koymaktır.

Betimsel tarama modeli bu derleme çalışmasında literatür tarama yöntemi kullanılarak konuyla ilgili kitap, tez, makale ve bildirimler incelenmiş, müzik eğitiminde önemli yere sahip olan bestecimizle ilgili bulgular bir araya getirilmiştir.

2. BULGULAR

2.1. Nevit Kodallı'nın Hayatı ve Eserleri

Nevit Kodallı, 12 Ocak 1924 tarihinde müzisyen bir ailenin beşinci çocuğu olarak Mersin'de dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed Nevid Kodallı olan bestecimizin ön adı giderek yazılmaz olmuş, Nevid ise "t" harfiyle yazılmaya başlanarak Nevit'e dönüşmüştür. Bu sebeple bestecimiz günümüzde Nevit Kodallı olarak tanınmaktadır (Sirel, 2005:17)

Kodallı, ilk müzik eğitimini ailesinden almıştır. Ağabeyi Hayri Bey, ona küçük yaşlarda ilk önce mandolin ve daha sonra keman çalmayı öğretmiş ve aynı zamanda müziğe ait ilk kuramsal bilgileri öğretmeye başlamıştır. Ortaokul müzik öğretmeni İrfan Sermer ile de Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Kompozisyon Bölümü giriş sınavlarına hazırlanmış ve 1939 yılında kazandığı konservatuarda Necil Kazım Akses'in kompozisyon öğrencisi olmuştur. Aynı zamanda Ferhunde Erkin ile piyano, Ernst Praetorius ve Hasan Ferit Alnar'la orkestra şefliği çalışmış, 1947'de konservatuvarın İleri Devre Kompozisyon ve Orkestra Şefliği Bölümünden mezun olmuştur. 1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı sınavı kazanarak Paris'e gitmiş; Ecole Normale de Musique'de Arthur Honegger ile kompozisyon, Jean Furnet ile orkestra şefliği çalışmıştır. Ayrıca şeflik alanında Nadia Boulanger'in ve bestecilik alanında da Charles Koechlin'in özel öğrencisi olmuştur. 1953 yılında yurda dönen Kodallı, Ankara Devlet Konservatuvarı Yüksek Bölümüne kontrpuan ve füg, çalgı bilgisi, biçim bilgisi ve kompozisyon öğretmeni olarak atanmıştır. Bu görevinin yanında 1955'te Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde orkestra şefliği ve Genel Müzik Direktörlüğü görevlerinde bulunmuş; aynı zamanda Genel Müdür Yardımcılığı da yapmıştır. 1981 yılında ülkemizde Devlet Sanatçısı ünvanını kazanan bestecimiz, 1987 yılında da Fransa Kültür Bakanlığı'nın "Chevalier de L'Ordre des Arts et des Lettres" (Sanat ve Edebiyat Şövalye) nişanına layık görülmüştür (İlyasoğlu, 2013:311; Selanik, 2010: 334; Unakitan, 2006:5).

Sevda-Cenap And Müzik Vakfı tarafından 1997 yılında "Onur Ödülü Altın Madalyası" ile ödüllendirilen Nevit Kodallı; UNESCO Milli Komisyonu üyesi, YÖK Üyesi, Anadolu Üniversitesi Fahri Müzik Doktoru, Cumhuriyet Üniversitesi Fahri Müzik Doktoru, TRT Çocuk Okul ve Gençlik Müziği Bilimsel Araştırma ve Repertuar Kurulu üyesidir. Kültür Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisi olarak Avrupa Konseyinin ve UNESCO'nun birçok toplantısına katılan, davet üzerine iki kez gittiği Moskova'da çağdaş Türk müziğini tanıtıcı etkinliklerde bulunan Kodallı'nın eserlerinin önemli bir bölümü yurt dışında seslendirilmiştir. Bunlar arasında; Almanya Darmstadt'da I. Yaylılar Dörtlüsü, yaylılar

orkestrası için Sinfonietta ve kendisinin seslendirdiği piyano sonatı sayılabilir. Büyük orkestra için Süit'i ise ilk kez 1948 yılında Prag Radyosunda Karel Ancerl yönetiminde Çek Filarmoni Orkestrası tarafından seslendirilmiştir (İlyasoğlu, 2013:311; Selanik, 2010: 334).

Mayıs 2004 tarihinde Nevit Kodallı ile yüz yüze görüşme yapan Unakıtan (2006:13); konservatuvar yıllarında Kodallı'nın bir besteci olarak değişik çalgılar tanıması gerektiğini düşündüğünü, bu nedenle piyanonun yanında viyola, saksafon ve şan çalıştığını; Türk Halk müziğini yakından tanımak için bağlama çalmayı öğrendiğini; ayrıca yaylı ve nefesli çalgıların teknik ve pozisyonları hakkında bilgi sahibi olmasını istediğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Kodallı'nın baleden oratoryoya, oda müziğinden konçertoya kadar uzanan pek çok türde eserleri bulunmaktadır. Ancak eserleri daha çok ses ve sahne müziği üzerinde yoğunlaşmıştır. “Kodallı'nın opera orkestrası şefliği olarak görev yapması, onu daha çok sahne eserleri bestelemeye yönlendirmiştir” (Okyay, 1998; Akt. Unakıtan, 2006:3). Yarattığı opera ve balelerin dışında oratoryo ve kantat türünde sahne eserleri besteleyen Kodallı için “Atatürk Oratoryosu”nun önemli bir yeri vardır. Aydın'a (2010:114) göre; Cahit Külebi'ye ait 13 şiirden oluşan *Atatürk Kurtuluş Savaşında* başlıklı oratoryo, ilk kez 9 Kasım 1953 günü yani Atatürk'ün naaşının Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e taşınmasından bir gün önce Hans Herner yönetimindeki Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası tarafından Ankara'da seslendirilmiştir. Büyük bir başarı elde eden Atatürk Oratoryosu, çağdaş Türk müziğine önemli bir katkı sağlamıştır.

Nevit Kodallı'nın eserleri türlerine göre sınıflandırılarak aşağıda belirtilmiştir (<https://merfest.org.tr>, 17 Temmuz 2018'de erişildi):

Operalar:

- Van Gogh, Op. 16 (Beş perde, 1954-1955)
- Gılgamış, Op. 19 (Dört perde, 1962-1964)

Baleler:

- Antigone, Op. 17 (Bale-pantomim müziği, 1958)
- Sinfonietta (1966)
- Hürrem Sultan, Op. 27 (1976)
- Bir Düşün (Güzelleme)*

*Orkestra için düzenlenen “Güzelleme”, sonradan Oytun Turfanda tarafından 1975 yılında yine aynı adla bir köy düğününü anlatan koreografisiyle bale haline getirilmiş, Ankara Devlet Opera ve Balesi'nin o yıllardaki programlarında yer almıştır (Karaca, 2008:109)

Orkestra Eserleri:

- Süit, Op. 5 (1946)
- Sinfonia in Do Major, Op. 9 (1947-1948)
- Telli Turna, Op. 22 (Küçük orkestra süiti, 1967)
- Güzelleme, Op. 26 (Küçük orkestra süiti, 1969)

Şan ve Orkestra Eserleri:

- Benzetmeler (Pastisches, 1980)
- Atatürk Oratoryosu, Op. 13 (Solo, koro ve orkestra için, 1950-1952)
- Cumhuriyet Kantatı, Op. 25 (Solo, koro ve orkestra için, 1973)

Solo Çalgı ve Orkestra için Eserleri:

- Ebru, Op. 24 (Piyano ve orkestra, 1980)

- Viyolonsel Konçertosu, Op. 28 (1983)
- Oda Müziği ve Oda Orkestrası için Eserleri:***
- Passacaglia ve Fugue, Op. 3 (yaylı çalgılar, 1945)
- Sextet, Op.4 (Yaylı çalgılar, 1945)
- Yaylı Çalgılar Quarteti No.1, Op. 8 (1947)
- Sinfonietta, Op. 10 (Yaylı çalgılar, 1949)
- Yaylı Çalgılar Quarteti No.2, Op. 21 (1967)
- Ebru, Op. 23 (Piyano ve yaylı çalgılar için kentet, 1971)

Şan ve Piyano Eserleri:

- Yedi Poem, Op. 7 (1946)
- Benzetmeler, Op. 11 (Pastisches, 1949)
- İki Lied, Op. 14 (1954)
- Garip Şarkılar Albümü, Op. 18 (1958)
- Liedler Albümü (2000)

Solo Çalgı için Eserleri:

- Piyano için Ballad, Op. 1 (Destan, 1942)
- Dört Piyano Parçası, Op. 2 (1945)
- Ostinato, Op. 6 (Çocuklar için beş piyano parçası, 1946)
- Piyano Sonatı, Op. 12 (1950)
- Gençler için Piyano Parçaları (1950)
- Solo Keman için Poema, Op. 15 (1954)

Koro Eserleri:

- Beş Halk Türküsü, Op. 20 (Eşliksiz, 1962)
- Koro için Parçalar (2000)

Oyun Müzikleri:

- Güzel Helena (1954)
- Tanrılar ve İnsanlar (1954)
- Kral Oedipus (1959).

Ses ve Işık Gösterisi Müzikleri:

- Atatürk'e Saygı (1973)
- Sultanahmet Camii (1973)

Çok sesli çağdaş Türk müziğinin gelişmesi için çok sayıda ve türde eserleri bulunan bestecimiz Nevit Kodallı, 01 Eylül 2009 tarihinde Mersin'de vefat etmiştir.

2.2. Müziğinin Genel Özellikleri

Türk Beşleri ile oluşan ulusalcılık anlayışı diğer bestecilerimiz ile de devam etmiştir. Bu anlamda II. Kuşak Çağdaş Türk Bestecileri olarak anılan ve bu kuşağın önemli temsilcilerinden biri olan Nevit Kodallı, eserlerinde Türk Halk müziğine ait ezgi, motif ve ritimleri ön plana tutup; evrensel müzik dilini ve tekniğini eserlerinin özelliklerine uygun olarak özgür bir biçimde kullanmış, modal yapıdan uzak kalmamıştır. Sözlü eserlerinde Türk dilinin özelliklerini ustaca kullanan Kodallı, aydın besteci kişiliği ile Türk müzik yaşamında önemli bir yere sahiptir (Selanik, 2010: 335).

“Serbest kontrpuan anlayışını benimseyen besteci, ton duygusunu gizlemek için kromatizme yönelmiş ve zaman zaman makamları ve modları soyut anlamda kullanmış,

kendine özgü diziler oluşturmuştur. Eserlerinde ritmik ve tematik bakımdan halk müziği esintileri çoğunluktadır. Diyatonik ve kromatik yaklaşımlarla zaman zaman dizi dışı melodilere yönelmektedir. Klasik armoninin yanı sıra dörtlü armoni sistemini benimsemiş ve kendi bulduğu akorlarla eserlerini süslemiştir. Genelde makamlar soyut olmayıp somut olarak kullanılmıştır. Kodallı müzikteki ulusal değerleri bozmadan, modal yapıyı yaratılarında duyurarak yeni bir sentez oluşturmuştur” (Unakıtan, 2006:19).

Nevit Kodallı, kendisi ile yapılan bir söyleşide eserlerini üç grupta topladığını belirtmiştir. Buna göre;

Birinci gruptaki eserler; Türk halkını evrensel ve ulusal formlardaki çok sesli müziğe yakınlaştırabilmek amacıyla yarattığı Telli Turna, Güzelleme vb. tarzdaki eserleridir.

İkinci grupta Türk atmosferini taşıyan ve Türk karakterini tam anlamıyla yansıtan ancak tamamen evrensel kriterlerdeki anti-tonal yaklaşımları içeren eserler bulunmaktadır. Atatürk Oratoryosu, Sinfonietta, Piyano Sonatı, 1. Yaylı Çalgılar Kuarteti, bu gruptaki eserler arasında sayılabilir.

Üçüncü grupta ise; ulusal karakterde olmayan, tamamen özgün ve evrensel normlardaki yapıtları yer alır. Bu eserlerden bazıları; Van Gogh ve Gılgamış operaları, İkinci Yaylı Çalgılar Kuarteti, Viyolonsel Konçertosu'dur (Turan, 1996 ve Karaca, 2008:122).

2.3. Eğitimci Kişiliği ve Müzik Eğitimine Katkıları

Paris'te eğitimini tamamlayıp yurda döndükten sonra piyanist ve orkestra şefi olarak çalışmalarına devam eden Nevit Kodallı; aynı zamanda Ankara Devlet Konservatuvarı'nda eğitimci olarak da göreve başlamış ve bu görevini 1994 yılına kadar sürdürmüştür. 1985 yılında profesör unvanı alan Kodallı, Ankara Devlet Konservatuvarı'ndan emekli olduktan sonra memleketi olan Mersin'e yerleşmiş; eğitimciliğinden vazgeçmeyerek kurulması için öncülüğünü yaptığı “Çukurova Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Kompozisyon Bölümü”nde ve ayrıca Mersin Devlet Konservatuvarı'nda kompozisyon dersleri vermiştir.

Nevit Kodallı, eğitimciliğinin yanında geleceğin müzik severlerini yetiştirmek ve müziğin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayabilmek amacıyla TRT Çocuk Korolarının kurulmasında aktif görev almış, hiç repertuarı bulunmayan bu alana örnek olacak şarkılar yazmıştır / düzenlemiştir. Bugün bu sayede iki bini aşkın şarkıya sahip bir repertuar oluşmuştur. Horozumu Kaçırdılar, Hayvanları Sevelim bu şarkılardan bazılarıdır. Çocuk korolarından sonra yine TRT bünyesinde gençlik korolarının kurulmasına ön ayak olmuş, repertuar için çalışmalar yapmıştır. Eğitim müziğine çok önemli katkılarda bulunan Kodallı'nın eserleri arasında pek çok marş (60. Yıl ve 75. Yıl Cumhuriyet Marşları, Anadolu, Çukurova ve Cumhuriyet Üniversiteleri için bestelenen marşlar vb.) ve gençler için bestelediği / düzenlediği yapıtlar da bulunmaktadır (Karaca, 2008:116).

Tüm bu çalışmaların yanında Kodallı, koro geleneğinin halka yayılabilmesi için önce 1989 yılında Ankara'da, daha sonra da 1996 yılında Mersin'de Polifonik Korolar Derneği'ni kurmuştur. Bu dernek korolarında yetişkinlerin dışında dört-beş yaş grubuna ait çocuk koroları da “Minikler Korosu” adı altında faaliyet göstermektedir. Bu dernekler vasıtasıyla ülkemizde her yaşta korist birçok konser vermekte ve geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Bugün bu sayede pek çok müziksever koro müziğine ilgi duymakta, hatta ülkemizde uluslararası koro festivalleri de düzenlenmektedir.

3. SONUÇ

Türk Beşleri'nin yetiştirdiği II. Kuşak Çağdaş Türk bestecilerinin önemli isimlerinden olan Nevit Kodallı, 1924-2009 yılları arasında yaşamış ve bu süre içerisinde besteci, orkestra şefi, piyanist ve eğitimci olarak ülkemizde müzik alanında çağdaşlaşma yolunda atılan adımlarda öncülük etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde oluşturulan müzik politikaları doğrultusunda ulusaldan evrensel ilkesini benimseyerek, derlenen halk müziği örneklerini Batı müziği tekniklerini kullanarak çokseslendirmiş, ayrıca halk müziğinin motif, cümle ve ritimlerinden yararlanarak yeni yapıtlar ortaya koymuştur. Böylece baleden oratoryoya, oda müziğinden konçertoya kadar uzanan pek çok türde Türk müziğinin uluslararası boyuta taşınmasına katkıda bulunarak, genç Türkiye'yi yurt dışında verdiği konserlerle Avrupa'ya tanıtmıştır. Yapıtları arasında özel bir yeri olan "Atatürk Oratoryosu", Ahmet Adnan Saygun'un "Yunus Emre Oratoryosu"ndan sonra 1950'li yıllarda bu türde yapılan ilk çalışmalardan biridir.

Yaşamı süresince Devlet Sanatçısı, Sanat ve Edebiyat Şövalyelik Nişanı (Fransa), Fahri Müzik Doktoru, Onur Ödülü Altın Madalyası gibi birçok unvan ve ödüle layık görülen Kodallı, bestecilik ve orkestra şefliğinin dışında eğitimci yönüyle de ön plana çıkmıştır. Paris'teki eğitimini tamamladıktan sonra ilk görev yeri olan ve emekli olana kadar hizmet ettiği Ankara Devlet Konservatuarından sonra Çukurova Üniversitesi Devlet Konservatuarı ve Mersin Devlet Konservatuarı'nda eğitimciliğine devam etmiştir. Bu süre zarfında eğitim müziğine de önem vermiş; günümüzde erken yaşta müzik eğitiminin temellerini oluşturan çalışmalara imza atarak Cumhuriyet tarihinde müzik eğitimi alanındaki en önemli yeniliklerden biri olan çocuk korolarının kurulması için çalışmalar yapmıştır. Bu sayede TRT Çocuk Koroları kurulmuş ve Kodallı, bu korolarda söyletilmek üzere çocuk şarkıları bestelemiştir. Bunun dışında yine TRT bünyesinde Gençlik Korolarının kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca TRT dışında ilk defa 1989 yılında Ankara'da, 1996 yılında ise Mersin'de Polifonik Korolar Dernekleri kurarak koro geleneğinin yayılması için çalışmalar başlatmıştır. Bugün bu sayede her yaşta pek çok müziksever koro müziğine ilgi duymakta ve aktif olarak şarkı söylemektedir.

KAYNAKÇA

APAYDINLI, Köksal. (2017) Türk Beşleri ve Türkiye'deki Koro Eğitimine Katkıları, ERPA

International Congresses on Education, Book of Proceedings, p.255-265, 18-21 May, Budapest-Hungary.

AYDIN, Yılmaz. (2010). *İkinci Kuşak Çağdaş Bestecilerimizden İki Örnek: İlhan Usmanbaş-*

Nevit Kodallı. Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.

BALKILIÇ, Özgür. (2009) *Cumhuriyet, Halk ve Müzik*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

ÇAĞAPTAY, Soner. (2009) "Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite", *Modern*

Türkiye'de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik), Cilt. 4, İstanbul: İletişim Yayınları.

DEMİREL, Evrim. (2015). *Çağdaş Türk Bestecilerinde Postmodern bir Eğilim Olarak*

Yeniden

Yerellik, *NWSA-Education Sciences*, 10 (2), 84-99.

<http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.2.1C0634> (Erişim Tarihi: 21.07.2018)

İLYASOĞLU, Evin. (2013). *Zaman İçinde Müzik* (10. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

KARACA, Aslı. (2008). *Nevit Kodallı'nın Tüm Müziklerinin Ayrıntılı İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

NURCAN, Onur ve GÜNER CANBEY, Ebru. (2016). "Geleneksellik – Çağdaşlık İkileminde

Cumhuriyetin 'Milli Musiki' Politikası ve Türk Besteciler" , *İllüzyon - Cumhuriyet'in Klasik Müzik Serüveni*" (Derleyen: Fırat Kutluk). İstanbul: H2O Yayınları.

OKYAY, Erdoğan. (1998). *Türkülerden Oratoryoya*. Ankara: Seveda-Cenap And Müzik Vakfı

Yayınları.

SELANİK, Cavidan. (2010). *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni* (2. Baskı). İstanbul: Doruk

Yayımcılık.

SİREL, Semin Süeda. (2005). *Nevit Kodallı'nın Türk Operasının Gelişimine ve Ulusumuz*

Evrensel Şan Repertuarına Katkıları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

TURAN, Güngör. (1996). Nevit Kodallı ile Söyleşi. *İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni* Sayı 52.

<http://www.yumuktepe.com/nevit-kodalli-ile-soylesi-gungor-turan/> (Erişim Tarihi: 21.07.2018)

UNAKITAN, Özhan (2006). *Nevit Kodallı'nın Yaratıcılığında Türk Müziğinin Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

<https://merfest.org.tr/prof-nevit-kodalli-devlet-sanatcisi-1924-2009-14.html> (Erişim Tarihi: 17.07.2018)

http://mersinnevitkodalligsl.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/33/13/968061/icerikler/nevit-kodall_1988024.html?CHK=8bc807e2026ed141afea70625d32a8dc (Erişim Tarihi: 17.07.2018)

<http://www.guzelsanatlar.gov.tr/TR,3291/prof-nevit-kodalli.html> (Erişim Tarihi: 19.07.2018)

BİLİMSEL ARAŞTIRMA DERSİNİN ETKİLİLİĞİ İLE İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

STUDENT VIEWS ABOUT THE EFFICIENCY OF SCIENTIFIC STUDY COURSE

Assoc. Prof. Dr. Fusun Gulderen ALACAPINAR
Necmettin Erbakan University, fusunmireli@yahoo.com

ABSTRACT

Curriculum can be taken as a dynamic structure composed of achievements, content, education and testing. This structure is arranged for students. Content, education and testing are cases applied to impart desired behaviour or achievements in students. No matter how scientifically it is designed, a curriculum applied in education environments is never a fully completed programme.

Any curriculum can be evaluated before, during and after implementation. Curriculum evaluation methods can be used in this evaluation work. Whatever model is used there are some stakeholders whom you appeal for their views. These stakeholders can be students, teachers, managers, supervisors, service people, parents and other persons and systems that influence and are influenced by the inputs, processes and outputs of the system. Without student, there can be no education system. In this context views of students about the education system could be very important.

Views solicited from students can provide first hand sound information concerning the content and effectiveness of the curriculum, achievements it has brought along, situations of education and testing. This information can facilitate the work of education programmers in designing, developing, implementing and evaluating curricula. If correct, information obtained from students can yield consistent facts about the effectiveness of education curriculum. On the basis of this consistent information, errors, weaknesses and shortcomings of the curriculum can be identified and corrected. Responses were sought to questions:

What are the opinions of university students concerning the effectiveness of scientific study course?

1. What are the positive opinions of students scientific study course?
2. What are the negative opinions of students scientific study course?

The present study uses the phenomenological method of qualitative survey. There was no designation of universe and sample since the study is of qualitative nature. An appropriate working group was used.

Responses given by students can be gathered under categories “positive”, “negative”, “contribution of the course to student”, “Delivery of the course”, “assignment”, “books” and “suggestions.” Students were quite satisfied with the way the course was conducted. They found it positive that the teacher provided feedback in assignments; stated that the textbook facilitated learning with its clarity and many examples; they suggested that the book should have more examples to qualitative survey and application level questions and the end of each unit.

Key Words: Scientific study, student views, effectiveness

GİRİŞ

Eğitim, kişide istendik davranış değişikliği oluşturma süreci şeklinde ele alınabilir. Bu süreç beyinde oluşan biyo-kimyasal değişimleri içermektedir. Şimdilik nasıl bir biyo-kimyasal değişikliklerin olduğu bilinmemektedir. Fiziksel uyarımlarla beyinde oluşan biyo-kimyasal istendik kültürel değişiklikler, eğitimde yetişekler yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılır (Sönmez, 1998).

Eğitim yetişegi kazanımlar, içerik, eğitim ve sınav durumlarından oluşan dirik bir yapı olarak ele alınabilir (Sönmez, 2012). Bu yapı öğrenci için düzenlenir. Öğrencide istendik davranışları yani kazanımları oluşturmak için, içerik, eğitim ve sınav durumları işe koşulur.

Eğitim ortamında işe koşulan yetişek ne denli bilimsel hazırlanırsa hazırlansın, olmuş bitmiş bir yetişekten söz edilemez; çünkü yetişek hazırlandığı zamandaki toplumsal, doğal, bilimsel, sanatsal, felsefi, diğer konu alanlarını, o andaki öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyini kapsar. Yapılıp bittiği an, yetişek tamamlanmış; fakat yaşam, doğa değişmeye devam eder. Bu bağlamda olmuş bitmiş bir yetişek şimdilik olası değildir (Sönmez ve Alacapınar, 2015).

Yetişegin etkisi hakkında öğrencilerden alınan görüşler, onun kazanımları, içeriği, eğitim ve sınav durumları hakkında birinci elden sağlıklı bilgiler verebilir. Bu bilgiler, yetişek düzenleme, uygulayıp değerlendirip geliştirmede eğitim programcılarına kolaylık sağlayabilir. Öğrenciden elde edilen bilgiler, eğer doğruysa, eğitim yetişegin etkisi konusunda tutarlı veriler sunabilir. Bu tutarlı verilere dayanarak yetişekteki doğrular, yanlışlar, eksiklikler, yarım yamalak özellikler saptanıp giderilebilir. Böylece yetişek daha etkili hale getirilebilir.

Problem Cümlesi: Üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırma dersinin etkililiğine ilişkin görüşleri nelerdir?

Alt Problemler

1. Öğrencilerin bilimsel araştırma konusunda olumlu görüşleri nelerdir?
2. Öğrencilerin bilimsel araştırma konusunda olumsuz görüşleri nelerdir?

Araştırma Yöntemi: Araştırmada nitel araştırmanın fenomenolojik yaklaşımı kullanılmıştır (Sönmez ve Alacapınar, 2016). Araştırma 2017- 2018 eğitim – öğretim yılında bir Üniversitenin eğitim fakültesi yüksek lisans programına kayıtlı Bilimsel araştırma ve bilim etiği dersini alan 6 kız, 5 erkek öğrencisi araştırma kapsamına alınmıştır.

BULGULAR VE SONUÇLAR

Nitel Veriler

Öğrencilerin Bilimsel araştırma ve bilim etiği dersine ilişkin görüşleri kategorileştirilip tablo haline getirilmiştir. Veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Öğrencilerin Olumlu Görüşlerinin Kategorileri

Dersin katkısı	Dersin işlenişi	Ödev	Kitap	Öneri
1. Makale ve tez yazmada işimize yarayacak.	1. Sürekli tekrar yapılması bilgilerin kalıcı olmasını sağladı. Detaya inildi.	1. Yaptığımız ödevler ve hocanın bize verdiği feedback sayesinde	1. Kitap ve özellikle ekler kısmı çok işime yaradı. 2. Kitapta her şeyin adım adım anlatılması en iyi	1. Dersle daha fazla ve uygun zaman verilmelidir. 2. Bu kitabın elektronik kitap
2. SPSS programını kısmen öğrendim.	Uygulamaya ağırlık verildi.			
3. Kendimi makale	2. Öğrenci uyanık tutuldu,			

yazma konusunda yeterli hissediyorum. 4. Bu derste problem cümlesini, araştırma yöntemlerini, tekniklerini nasıl kullanacağımı öğrendim. 5.Kendi başıma bir bilimsel araştırma yapabilirim.	ona değer verildi. Ders aşamalı ve demokratik bir ortamda işlendi. Öğretmenin istekli, güler yüzlü ılımlı ve sevecen davranışı, örnek olması, göz teması kurması, usanmadan açıklaması, tutarlı olması	kendimizi geliştirdik.	yanı. 3. Uygulama ağırlıklı bir kitap. Bir yandan teorik bilgiyi vermek diğer yandan da uygulamasını göstermek konuların anlaşılmasını sağlıyor. 4. Kitabın dili gayet açıktı. 5.Konular açıklanırken koyu belirtilip ayırt edicilik sağlanmış. 6.Bol ve değişik örnekler var.	şeklindeki versiyonu yapılmalıdır. 3. Kitapta nitel araştırmalara biraz daha fazla yer verilmelidir.
---	--	------------------------	--	--

Tabloda görüldüğü gibi öğrencilerin **olumlu görüşleri dersin katkısı, işlenişi, ödev, kitap ve öneriler** başlıkları altında beş kategoride toplanabilir. **Dersin öğrenciye katkısı** "Makale ve tez yazmada işimize yarayacak. SPSS programını kısmen öğrendim. Kendimi makale yazma konusunda yeterli hissediyorum. Bu derste problem cümlesini, araştırma yöntemlerini, tekniklerini nasıl kullanacağımı öğrendim. Kendi başıma bir bilimsel araştırma yapabilirim." Şeklinde ifade edilmiştir. **Dersin işlenişi** konusunda öğrenciler görüşlerini "Sürekli tekrar yapılması bilgilerin kalıcı olmasını sağladı. Detaya inildi. Uygulamaya ağırlık verildi. Öğrenci uyanık tutuldu, ders aşamalı ve demokratik bir ortamda işlendi. Öğretim üyesinin tutarlı ve örnek davranışlar göstermesi" Olarak belirtmişlerdir. **Ödevlerle** ilgili olarak " Yaptığımız ödevler ve hocanın bize verdiği feedback sayesinde kendimizi geliştirdik." Demişlerdir. **Kitapla ilgili** olarak "Kitap ve özellikle ekler kısmı çok işime yaradı. Kitapta her şeyin adım adım anlatılması en iyi yanı. Uygulama ağırlıklı bir kitap. Bir yandan teorik bilgiyi vermek diğer yandan da uygulamasını göstermek konuların anlaşılmasını sağlıyor. Kitabın dili gayet açıktı. Konular açıklanırken koyu belirtilip ayırt edicilik sağlanmış. Bol ve değişik örnekler var." Görüşlerini belirtmişlerdir. **Öneri** olarak da " Derse daha fazla ve uygun zaman verilmelidir. Bu kitabın elektronik kitap şeklindeki versiyonu yapılmalıdır. Kitapta nitel araştırmalara biraz daha fazla yer verilmelidir." Bu görüşleri ileri sürmüşlerdir.

Tablo 2: Öğrencilerin Olumsuz Görüşlerinin Kategorileri

Dersle ilgili	Kitap	Öneri
1. Önce zorlandığımı düşündüm.	1. Nitel araştırma örnekleri az.	1. Nitel araştırma örnekleri artırılabilir.
2. Ders saatinin programdaki yerinin ve zamanını uygun olmaması.	2. Her ünitenin sonundaki sorular, uygulamaya yönelik sorulmamış.	2. Her ünitenin sonunda değişik düzeylerde ve çeşitli sorular sorulabilir.
3. Tabloları yorumlamada yetersiz kalma.	3. Tek kitabın kullanılması.	3. Derste öğrencilerin ödevleri için ayrı bir bölüm ayrılabilir.
4. Zamanın yetersizliği.	4. Kitapta bazı bölümlerde verilen yönlendirmelerin sayfaları hatalıdır.	Böylece konu bütünlüğü
	5. Konunun bölünmesi bütünlüğü	

bozmuştur.

bozulmayabilir.

Tabloda görüldüğü gibi öğrencilerin **olumsuz görüşleri dersle ilgili, kitap ve öneriler** başlıkları altında üç kategoride toplanabilir. Öğrenciler **dersle ilgili olumsuz görüşlerini** "Önce zorlandığını düşünme, Ders saatinin programdaki yerinin ve zamanını uygun olmaması. Tabloları yorumlamada yetersiz kalma. Zamanın yetersizliği" şeklinde ifade etmişlerdir. Onlar **kitapla ilgili** olumsuz görüşlerini " Nitel araştırma örnekleri az. Her ünitenin sonundaki sorular, uygulamaya yönelik sorulmamış. Tek kitabın kullanılması. Kitapta bazı bölümlerde verilen yönlendirmelerin sayfaları hatalıdır. Konunun bölünmesi bütünlüğü bozmuştur." Olarak belirtmişlerdir. Öğrenciler "Nitel araştırma örnekleri artırılabilir. Her ünitenin sonunda değişik düzeylerde ve çeşitli sorular sorulabilir. Derste öğrencilerin ödevleri için ayrı bir bölüm ayrılabilir. Böylece konu bütünlüğü bozulmayabilir." **Önerilerinde** bulunmuşlardır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada program değerlendirme modellerinden eğitim ortamına (işlenişe) bakılarak yapılan bir değerlendirme kullanılmıştır. Eğitim ortamına bakılırken yalnız öğrenci görüşlerine yer verilmiştir. Öğrenci görüşleri yazılı olarak ad belirtilmeden toplanılmıştır.

Öğrenciler dersin kendilerine katkılarının olduğunu " *dersin ileride araştırma yaparken katkı sağlayacağına yürekten inanıyorum. Bu dersin kapsamında öğrendiğimiz konular makale ve tez yazarken işimize yarayacak. Bu konuda temelleri sağlam attığımızı düşünüyorum. Kendi başıma araştırma düzenleyip yapabilirim.*" İfadeleriyle belirtmişlerdir. Nitekim öğrenciler öğrendikleri bilgi ve becerilerin işlerine yaradıklarını ve ileride hangi sorunları çözmeye bunları kullanacaklarını hissettikleri zaman öğrenme daha kolay olabilmektedir (Dewey, 1938; Gagne ve Brigs, 1979; Akgün ve Güntaş, 2018). Öğrenciler, ders zamanının ve programdaki süresinin artırılmasını istemişlerdir. Derste bir kitabın kullanılmamasını söylemişlerdir. Nitel araştırma örneklerinin artırılmasının gerekli olduğunu savunmuşlardır. Her ünitenin sonunda uygulama sorularına ve öğrenci ödevlerine yer verilmesini önermişlerdir.

KAYNAKÇA

Akgün, Ö.E. ve Güntaş, S. (2018). Lisansüstü Öğrencilerinin Bilimsel Araştırma Yeterliliklerinin Danışman Görüşlerine Dayalı Olarak İncelenmesi: Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti Örneği. *Sakarya University Journal of Education*, Cilt 8, Sayı 2, 131-144.

Dewey, J. (1938). *Experience and education*. New York: Collier Boks.

Gagne, R.M., ve Briggs. L.J. (1979). *Principles of instructional design*. New York: Holt Reinhart ve Wiston.

Sönmez, V. (1998). *Gelecekteki olası eğitim sistemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Sönmez, V. (2012). *Program geliştirmede öğretmen elkitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Sönmez, V., ve Alacapınar, F.G. (2015). *Örnekleriyle eğitimde program değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Sönmez, V., ve Alacapınar, F.G. (2016). *Sosyal bilimlerde ölçme aracı hazırlama*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldıran, G. (1982). *Öğrenme düzeyi ve ürünleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN FELSEFE VE EĞİTİM AKIMLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF THE EDUCATION FACULTY STUDENTS IN TERMS OF SOME VARIABLES ON PHILOSOPHY AND EDUCATIONAL FLOWS

Assoc. Prof. Dr. Fusun Gulderen ALACAPINAR
Necmettin Erbakan University, fusunmireli@yahoo.com

ABSTRACT

The gains you are trying to earn from education can at least be based on a philosophy. If the philosophy on which the students are based and the philosophy on which they want to acquire education is the same, it can be achieved for the purpose of person and system. If it is different, the time, labor and money spent can go to no avail. In this context, the educational philosophy of the students and the educational philosophy advocated by the educational system must be in harmony. This harmony can provide the student with the opportunity to learn the purpose of the sequence, student, manager, supervision and pedestrian convenience.

Is there a meaningful relationship between the gender of the education faculty students and the points they receive on the scale of philosophy and educational trends? Is there a meaningful relationship between the part of the education faculty students read and the points they have taken on the scale of philosophy and educational trends? Answers to these questions was sought.

Research is descriptive method. In the collection of the data, a scale of philosophy and educational trends, calculated by Sönmez and Alacapınar as validity of 0.82 and reliability of 0.96, was used. An independent group t test was used to determine whether there was a meaningful relationship between the gender of the education faculty students and the points they had taken on the basis of the philosophical and educational trend scale, and whether there was a meaningful relationship between the students' education level was calculated by one way analysis of variance.

According to the research findings, it can be argued that the understanding of the philosophy and educational trends of the male and female students is the same and there is no significant difference between the scores and the departments.

This result, may be due to the fact that the students who participated in the research had the same educational attitude until they reached university level and in the university level. It is natural that students who pass the same or similar educational process should adopt the same and similar philosophy.

Key Words: philosophy, education philosophy, education stream, sections

GİRİŞ

Eğitim felsefesi, eğitimin ne olduğunu tartışan, onu belirleyen faaliyetleri ve eğitim alanını meydana getiren kavramları sorgulayıp çözümlen felsefe disiplini olarak anlaşılır (Cevizci, 2009). Eğitim felsefesi, eğitimi belirleyen temel etkenler üzerinde yoğunlaşmaktadır (Cevizci, 2012). Felsefe değişince eğitim dizgesinin kazanımları, içeriği, eğitim ve sınav

durumları değişebilir. Felsefe olmadan, herhangi bir değerin, ilkenin, kuramın, kuramcanın, stratejinin oluşturulması olası görülmemektedir. Her türlü önermenin temelinde bir felsefe yatabilir. Böyle olunca eğitim dizgesinin de temelinde felsefe olabilir. Eğitim felsefesinin insana yaklaşımı, insan için hazırlanan eğitimin hedefleri, hedeflere uygun kapsamı, öğretme-öğrenme ve ölçme ve değerlendirme süreçlerinin düzenlenmesi felsefi görüş ya da akımlardan etkilenmektedir (Sönmez, 2011). Eğitimin amaçları, içeriği ve öğretim yöntemleri de benimsenen felsefeye göre biçimlenmektedir (Sözer, 2008). Eğitim ile ilgili genel kararların alınması, eğitim programlarının hazırlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesinde eğitim felsefesinin önemli katkıları bulunmaktadır (Ekiz, 2007). Esasen, eğitim politikalarının oluşumunda ve bunların eğitim programlarına yansımada da belli bir görüş egemen olmalıdır. Bir ülkedeki eğitimin niteliği, eğitim felsefesi ile tutarlı olmak durumundadır. Bu nedenle, her program geliştirme çalışması belli bir felsefeye dayalı olarak yapılmalıdır. Bu çalışmalar yapılırken, toplumun başat felsefesiyle tutarlı, bilimsel bulgulara uygun, iç tutarlılığı sağlam bir felsefi görüş ortaya çıkmalıdır (Demirel, 2012).

Öğretmenin amaçları belirlemede, öğretme-öğrenme sürecini düzenlemede ve ölçme-değerlendirme yöntemini seçmede bu görüş ve inançlardan oluşan felsefe öğretmene kılavuz etmektedir (Hook, Kurtz ve Todorovich, 1975; Kelly, 2004; Sönmez, 2015). Öğretmenlerin bilinçli olarak bir eğitim felsefesi çerçevesinde öğretme faaliyetini gerçekleştirdiğini ifade etmek pek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Ancak, her öğretmenin eğitim ve öğretime bir bakış açısı bulunmaktadır. Öğretmenin bu bakış açısı ve inançları sınıf içerisinde öğretimin nasıl yapıldığını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir (Doğanay ve Sarı, 2003). Öğretmenlerin eğitime bakış açıları, bilinçli olarak bir eğitim felsefesi çerçevesinde olmasa da her öğretmenin eğitim ve öğretime yönelik benimsediği bir felsefesi bulunmakta ve bu felsefe sınıf içi öğretme ve öğrenme süreçlerini etkilemektedir (Duman ve Ulubey, 2008). Sınıf içi öğretme ve öğrenme süreçleri ise öğretmenlerin benimsedikleri öğretme ve öğrenme anlayışı ile paralellik göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, öğretmenlerin sahip oldukları öğretme-öğrenme anlayışı, sınıf içi öğretme ve öğrenme süreçlerini doğrudan etkileyebilmektedir (Baş, 2015).

Araştırmanın Amacı: Eğitimin kazandırmaya çalıştığı kazanımlar en azından bir felsefeye

dayanabilir. Öğrencilerin sahip oldukları felsefe ile eğitimin kazandırmak istediklerinin dayandığı felsefe aynı olursa, kişi ve dizge amacına ulaşabilir. Eğer farklı olursa harcanan zaman, emek ve para boşuna gidebilir. Bu bağlamda öğrencilerin sahip oldukları eğitim felsefesi ile eğitim dizgesinin savunduğu eğitim felsefesi uyum içinde olmalıdır. Bu uyum, dizgenin amacını gerçekleştirmede öğretmene, öğrenciye, yöneticiye, denetmene ve veliye kolaylık sağlayabilir.

Problem Cümlesi: Üniversite öğrencilerinin bazı demografik özellikleri ile felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Alt Problemler

Üniversite öğrencilerinin cinsiyeti ile felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Üniversite öğrencilerinin okudukları bölüm ile felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırma Yöntemi: Araştırma betimsel nitelik taşımaktadır. Araştırmanın evrenini, Necmettin Erbakan Üniversitesi, örneklemini ise Eğitim Fakültesinin Türkçe, matematik, sınıf, okulöncesi öğretmenliği bölümlerinde öğrenim görmekte olan kız ve erkek öğrenciler oluşturmuştur. Verilerinin toplanmasında, Sönmez ve Alacapınar tarafından geliştirilen geçerliği 0,82, güvenirliği 0,96 olarak hesaplanan felsefe ve eğitim akımları ölçeği kullanılmıştır (Sönmez ve Alacapınar, 2016). Eğitim fakültesi öğrencilerinin cinsiyeti ile felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı bağımsız gruplar t testi, öğrenim gördükleri bölüm arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı ise tek yönlü varyans analizi (anova) ile hesaplanmıştır.

BULGULAR VE SONUÇLAR

Araştırmaya Katılanlar, Bölümler ve Cinsiyet

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin bölümlere ve cinsiyete göre dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Dağılımı

Bölümler	Öğrenci Sayısı		Kız		Erkek		t
	n	%	n	%	n	%	
Okulöncesi	30	24	26	28	4	12	
Türkçe	62	49	48	52	14	41	
Matematik	16	13	12	13	4	12	
Sınıf öğretmenleri	18	14	6	7	12	35	
Toplam	126	100	92	100	34	100	

Tablo 1’e göre, okul öncesi, Türkçe, matematik, sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğrenci sayısı 126’dır. Bunların 92’si kız, 34’ü erkektir. Kız ve erkek öğrencilerin bölümler arasında ve kendi içlerinde dağılım yüzdelerine göre anlamlı bir farkın olup olmadığı yüzdeler arası “t” testiyle yoklanmıştır. Tüm bölümlerdeki toplam kız ve öğrenci yüzdeleri arasında, kız öğrencilerin sınıf öğretmenliği ve Türkçe bölümlerinde, erkek öğrencilerin okul öncesi ve matematik ile Türkçe ve sınıf öğretmenliğindeki yüzdeleri arasındaki fark 0,05 ve çeşitli serbestlik dereceleriyle anlamlı bulunmuştur. Bu bulgulara göre toplamda kız öğrencilerin daha fazla olduğu, bölümlerin de kendi içlerinde kız ve erkeklerin farklı sayılarda bulunduğu söylenebilir.

Üniversite öğrencilerinin felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı bağımsız gruplar t testi ile hesaplanmıştır. Hesaplanan sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Üniversite öğrencilerinin felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar ile cinsiyet arasındaki ilişki

Cinsiyet	n	x	sd	t
Kız	92	37,80	90,10	
Erkek	34	34,88	90,69	1,57
Toplam	126			

Tablo 2'ye göre kız ve erkek öğrencilerin felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı bağımsız gruplar için kullanılan t testiyle yoklanmıştır. Hesaplanan t değeri, tablodan 0,05 manidarlık ve 124 serbestlik derecesiyle okunan 1.57 değerinden küçük olduğundan anlamlı anlamlı bir fark yoktur. Kız ve erkek öğrencilerin felsefe ve eğitim akımları anlayışlarının aynı olduğu söylenebilir.

Üniversite öğrencilerinin felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar ile bölümler arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile hesaplanmıştır. Hesaplanan sonuçlar Tablo 3 'de sunulmuştur.

Tablo 3. Üniversite öğrencilerinin felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar ile bölümler arasındaki ilişki

	Kareler toplamı	df	Kareler ortalaması	F	Sig.
Gruplar arası	631,989	3	210,663	2,512	,062
Gruplar içi	10231,979	122	83,869		
Toplam	10863,968	125			

Tablo 3'e göre üniversite öğrencilerinin felsefe ve eğitim akımları ölçeğinden aldıkları puanlar ile bölümler arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile yoklanmıştır. Hesaplanan f değeri, tablodan 0,05 manidarlık ve 3-122 serbestlik derecesiyle okunan 2,68 değerinden küçük olduğundan anlamlı anlamlı bir fark yoktur.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bulgulara göre her iki alt problemle ilgili sonuçların cinsiyete ve bölümlere göre anlamlı çıkmaması şu şekilde yorumlanabilir. Bu öğrenciler üniversiteye gelene dek aldıkları ve üniversitede gördükleri eğitim anlayışı hemen hemen aynıdır. Hepsi Türkiye'deki okullardan mezun olup üniversiteye gelmişlerdir. Üniversite de aynı anlayışla eğitilmişlerdir. Aynı ya da benzer eğitim süreçlerinden geçen öğrencilerin aynı ve benzer felsefeyi benimsemeleri doğaldır. Benzer sonuçlar Ertürk ve Yaralıoğlu tarafından yapılan araştırmalarda da görülmektedir (Ertürk, 1972; Yaralıoğlu, 1983).

İnsan davranışlarını etkileyen önemli değişkenlerden biri de içinde yaşadığı kültürel ortamdır. Kişi içinde yaşadığı, örnek olarak beğenip aldığı davranış kalıplarını genellikle sürdürür. Özellikle 0-7 yaş arasında benimsediği değerleri kolay kolay değiştiremeyebilir. İnsan için " yedisinde neyse yetmişinde de otur, ya da yerleşmiş bir kanıyı değiştirmek atomu parçalamaktan zordur atasözlerinde ve öz değişinde belirtildiği gibi değerlerinden kolay kolay vazgeçemeyebilir (Sönmez, 2006). Bu kültürlenme süreci de üniversite öğrencilerini etkilemiş olabilir.

Daha geçerli ve güvenilir sonuçlar elde etmek için bu öğrencilerle nitel bir araştırma yapılabilir. Neden bu felsefeleri benimsedikleri odak grup görüşmesiyle elde edilen verilerden çıkarılabilir. Her eğitim felsefesine göre dersler işlenerek görüşlerinin değişip değişmedikleri deneysel olarak saptanabilir.

KAYNAKÇA

Baş, G. (2015). Öğretmenlerin *eğitim* felsefesi inançları ile öğretme-öğrenme anlayışları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim* 2015, Cilt 40, Sayı 182, 111-126

- Cevizci, A. (2012). *Felsefe*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefeye giriş* (3. bs.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2012). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya* (19. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Doğanay, A. ve Sarı, M. (2003) "İlköğretim öğretmenlerinin sahip oldukları eğitim felsefelerine ilişkin algıların değerlendirilmesi, öğretmenlerin eğitim felsefeleri". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C:1(3), S:321-337.
- Duman, B. ve Ulubey, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin öğretim teknolojilerini ve interneti kullanma düzeylerine etkisi ile ilgili görüşleri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*. Bahar 2008.Sayı 20.
- Ekiz, D. (2007). Öğretmen adaylarının eğitim felsefesi akımları hakkında görüşlerinin farklı programlar açısından incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 1-12.
- Ertürk, S. (1972). *On yıl öncesine kıyasla öğretmen davranışları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Hook, S., Kurtz, P. ve Todorovich, M. (1975). *The philosophy of the curriculum: The need for the general education*. New York: Prometheus Books.
- Kelly, A. V. (2004). *The curriculum: Theory and practice* (5. bs.). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Sönmez, V. (2006). *Gelecekteki olası eğitim sistemleri*. Ankara: Anı yayıncılık
- Sönmez, V. (2011). Türk eğitim sisteminin felsefi temelleri. Boyacı, A. (Ed.). *Eğitim felsefesi içinde* (s. 93-112). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, V. (2015) *Eğitim felsefesi* (13.baskı) Ankara: Anı yayıncılık
- Sözer, E. (2008). Eğitimin felsefi temelleri. Gültekin, M. (Ed.). *Eğitim bilimine giriş içinde* (s. 57-75). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F.G. (2016), *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yaralıoğlu, O. (1983). " Hava teknik okullar komutanlığı bünyesinde etkinlik gösteren özel kurslar komutanlığının açtığı öğretmen yetiştirme kurslarına devam eden öğretmen adaylarının öğrenci, konu ve eğitim felsefelerine karşı tutumlarına ilişkin bir araştırma". Ankara.

MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL ZEKA DÜZEYİNİN İNCELENMESİ**THE INVESTIGATION OF THE SOCIAL INTELLIGENCE LEVELS OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS****Assist. Prof. Semra TETİK***Manisa Celal Bayar University, semratetik@hotmail.com***Assoc. Prof. Hatice YURTSEVER***Manisa Celal Bayar University, yurtseverhatice@gmail.com***ÖZET**

Bu çalışmanın amacı, meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal zeka düzeylerini incelemektir. Bu kapsamda, 2017-2018 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Salihli Meslek Yüksekokulu'nun sosyal programlarında öğrenim gören 185 öğrenciye ulaşılmıştır. Araştırmada Silvera ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen, Doğan ve Çetin (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan Tromso Sosyal Zeka Ölçeği uygulanmıştır. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, mod, medyan, frekans, yüzde dağılımı, t-testi ANOVA analizi kullanılmıştır. Bulgular, araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal zeka düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Zeka, Sosyal Zeka, Öğrenciler

ABSTRACT

The purpose of the study is to investigate the level of social intelligence among vocational school students. With tis purpose, hundred twenty six students are attended ... in the academic year of 2017-2018, in spring term. In the research is used Tromso Social Inteligence Scale which was designed by Silvera et al (2001), and adapted into Turkish by Doğan and Çetin (2008). In the analysis of the data were used arithmetic mean, standard deviation, mode, median, frequency, percentage distribution, t-test, ANOVA. The findings show that middle levels of social intelligence of students who participated in tha research.

Key Words: Intelligence, Social Intelligence, Students

1. GİRİŞ

İnsanı insan yapan ve onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden birisi de zekadır (Ülker, 2016: 6). Descartes'e göre zeka, doğruyu yanlıştan ayırabilmektir (Salovey ve Mayer, 1990; Ülker, 2016: 6). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne (2011) göre zeka kavramı, "insanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı" anlamına gelmektedir (TDK, 2011). Bu tanıma göre zeka düşünsel süreçteki yetenekleri içermektedir. Sosyal zeka kavramı, insanları anlama ve etkileşim kurma kapasitesi olarak tanımlanabilir. Bellanka'ya (1997) göre, sosyal zekanın ilgi alanı; insan ilişkileri, başka kişilerle ortak çalışma, diğer insanları tanıma ve onlardan bir şeyler öğrenme konularını kapsamaktadır (Ülker, 2016: 18).

Sosyal zeka kavramı ilk kez Thorndike (1920) tarafından tanımlanmıştır. Thorndike (1920:228) sosyal zekayı; “insan ilişkilerinde ustaca davranma, onları anlama ve idare etme yeteneği” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım bilişsel bir etmen olan “anlama” ile davranışsal bir etmen olan “idare etme” ve akıllıca davranma arasındaki farklılıklara işaret etmektedir (Doğan ve Çetin, 2008: 3). Campbell (1996) ise sosyal zekayı “etrafındaki kişiler ile iletişime geçme, onları anlayabilme, bu kişilerin kabiliyetlerini ve ruhsal durumlarını tanıyabilme davranışlarını kapsayan zekadır” biçiminde ifade etmiştir (Günaydın, 2017: 23). Marlowe (1986) sosyal zeka kavramını, “kişilerarası durumlarda kişinin kendisi dahil, insanların duygu, düşünce ve davranışlarını anlama ve o anlayışa uygun davranma yeteneği” olarak tanımlamıştır (İlhan ve Çetin, 2014: 6). Albrecht’e (2006) sosyal zekayı, “olayların ve durumların bilincinde olmak ve onları etkileyen sosyal hareketlilik ve bir bireyin diğerlerini idare ederken hedeflerine ulaşabilmesine yardımcı olan etkileşim tarzı ve strateji bilgisi” olarak tanımlamıştır (Doğan, 2006: 13).

Toplumda başarılı bir yaşam sürmenin yolu sosyal zekadan geçmektedir. Sosyal zeka kişiye diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurmasına ve sosyal görevleri yerine getirmesine katkıda bulunur. Sosyal zeka kişinin karşılaştığı problemlerin üstesinden gelmesini kolaylaştırır. Dolayısıyla, sosyal zeka eğitimin gelişimsel boyutu açısından önemlidir (Saxena ve Jain, 2013; Ülker, 2016: 23). Sosyal zekasını yaşamlarına yansıtabilen insanlar her alanda başarılı olabilirler.

Sosyal zeka kavramını “diğer insanları ve her bir değişik sosyal duruma nasıl tepki vereceklerini anlama yeteneği” olarak tanımlayan Silvera ve arkadaşlarının (2001) geliştirdiği sosyal zeka modeli; sosyal bilgi süreci, sosyal beceri ve sosyal farkındalık olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (Kahya ve Ceylan, 2017: 437).

Sosyal bilgi süreci boyutu, kişinin kendisinin ve diğerlerinin duygu, düşünce, istek ve beklentilerini anlaması, beden dillerini okuyabilmesi gibi yeterlilikleri içermektedir (Silvera vd., 2001; Karadoğan, 2010: 23). Cantor ve Kihlstrom’e (1985) göre, bireyin sosyal davranışlarındaki becerileri bireylerin beyinlerindeki bilgiye dayanmaktadır. Dolayısıyla, bireyler sahip oldukları bilgileri kullanarak sosyal ortamlara ustaca uyum sağlayabilmektedir.

Sosyal beceri boyutu, kişinin insan ilişkilerinde ustaca davranmasını ifade etmektedir (Karadoğan, 2010: 23). Goleman (1998) sosyal becerileri; diğerleriyle kurulan ilişkilerde, duyguları, sosyal durumları ve ilişki ağlarını doğru okuyarak güçlü bir etkileşim kurmak, çatışmalarda uzlaşma ve çözüm sağlamak ve bu becerileri işbirliği ve takım çalışması için kullanmak şeklinde ifade etmektedir (Budak, 2014). Silvera ve arkadaşlarına (2001) göre, sosyal beceri düzeyi yüksek olanlar sosyal ortamlara girmekte zorlanmazlar ve farklı sosyal ortamlara kolaylıkla uyum sağlayabilirler (Karadoğan, 2010: 23).

Sosyal farkındalık boyutu, kişinin değişik sosyal ortamlara kolaylıkla uyum sağlayabilme ve uygun davranabilme becerisini kapsamaktadır. Sosyal zekası yüksek kişiler kendilerinin farkındadırlar ve diğer insanları anlayabilmektedir (Abul, 2015: 27). Kısaca, sosyal farkındalık kişinin ne zaman ne konuşacağını, nasıl davranacağını ve insanları nasıl etkileyeceğini bilmesidir.

Goleman’a (1999: 154-155) göre, sosyal zekaları yüksek kişiler diğer insanlarla daha kolay şekilde iletişim kurabilen, onların duygularını akıllı biçimde okuyabilen, yönlendirebilen ve şiddetli tartışmaları kırabilen bireylerdir (Günaydın,2017: 25). Sosyal

zekası güçlü olan kişilerin önemli özellikleri arasında; diğer insanların duygularına, korkularına, ilgi alanlarına ve inançlarına empatik yaklaşma, önyargısız dinleme ve onların performanslarını en üst düzeye çıkarmalarında yardımcı olma isteği bulunduğu ileri sürülmektedir (Ülker, 2016: 18).

Saban (2014: 13) sosyal zekası güçlü bir öğrencinin belli başlı özelliklerini şu şekilde sıralamıştır (Salur, 2009: 22-23):

- Grup içerisinde doğal bir lider görünümündedir.
- Empati becerisi çok gelişmiştir.
- Arkadaşları ve akranlarıyla sosyalleşmeyi çok sever.
- Dışarıdayken kendi başının çaresine bakabilir.
- Başkalarıyla birlikte ders çalışmayı ve oyun oynamayı çok sever.
- Başkaları daima onunla birlikte olmak ister.
- Problemi olan arkadaşlarına her zaman yardım eder.
- Başkalarına selam verir, hatırlarını sorar ve önemser.
- En az iki ya da üç yakın arkadaşı vardır ve onları sık sık arar.
- Bir şeyi başkalarıyla işbirliği yaparak, onlarla paylaşarak ve onlara öğretmek öğrenmeyi sever.

Sosyal zeka, gerçek olaylar ve durumlar üzerinden incelenmesi gerektiğinden dolayı ölçülmesi zor bir kavramdır (Çakar, 2002: 6). Sosyal zeka konusunda yapılan çalışma sayısının çok az olması bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı

Araştırmada verileri elde etmede anket yöntemi kullanılmıştır. Betimsel bir nitelik taşıyan bu araştırmanın amacı, meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyal zeka düzeyini belirlemektir. Bunun yanı sıra öğrencilerin sosyal zeka düzeylerinin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktadır. Bu amaç kapsamında şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Öğrencilerin sosyal zeka düzeyi nedir?
- Öğrencilerin sosyal bilgi süreci düzeyi nedir?
- Öğrencilerin sosyal farkındalık düzeyi nedir?
- Öğrencilerin sosyal beceri düzeyi nedir?
- Öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri açısından sosyal zeka düzeyleri farklılaşmakta mıdır?

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Salihli Meslek Yüksekokulu'nda sosyal programlarda (pazarlama, yerel yönetimler, çocuk gelişimi, dış ticaret) öğrenim gören yaklaşık 950 öğrenci, örneklemini ise araştırmaya katılan 185 öğrenci oluşturmaktadır. Elde edilen veriler sayı, yüzde dağılım, aritmetik ortalama, standart sapma, t-testi ve ANOVA analizleri yapılarak yorumlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanmasında Silvera ve arkadaşları tarafından geliştirilen Doğan ve Çetin

(2008) tarafından Türkçeye uyarlanan Tromso Sosyal Zeka Ölçeği (Tromso Social Intelligence Scale-TSIS) kullanılmıştır. Ölçek, 21 madde ve 3 boyuttan (sosyal bilgi süreci, sosyal beceriler, sosyal farkındalık) oluşan kendini değerlendirme türünde bir ölçektir. Ölçeğin 2, 4, 5, 8, 11, 12, 13, 15, 16, 20 ve 21. maddeleri ters puanlanmaktadır. Sosyal zeka düzeyi düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir.

Sosyal zeka boyutlarından sosyal bilgi süreci 8, sosyal beceriler 6 ve sosyal farkındalık 7 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek beşli Likert tipine uygun hazırlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 21 en yüksek puan 105'tir. Boyutlar kapsamında ise sosyal bilgi süreci boyutundan en düşük 8 en yüksek 40, sosyal beceriler boyutundan en düşük 6 en yüksek 30, sosyal farkındalık boyutundan ise en düşük 7 en yüksek 35 puan alınabilmektedir (Doğan ve Çetin, 2008:10). Alınan yüksek puan, öğrencilerin sosyal zeka düzeylerinin yüksek olduğunu gösterir.

Ölçeğin orijinal formunda Cronbach Alpha kat sayıları sosyal bilgi süreci alt ölçeği için .81, sosyal beceri alt ölçeği için .86 ve sosyal farkındalık alt ölçeği için .79 bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe formunda orijinal forma paralel 3 boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin Türkçe formuna ait Cronbach Alpha kat sayıları ölçeğin tümü için .83, sosyal bilgi süreci alt ölçeği için .77, sosyal beceri alt ölçeği için .84 ve sosyal farkındalık alt ölçeği için .67 bulunmuştur (İlhan ve Çetin, 2014:8). Bu çalışmada ise Cronbach Alpha kat sayıları ölçeğin tümü için .80, sosyal bilgi süreci alt ölçeği için .73, sosyal beceri alt ölçeği için .69 ve sosyal farkındalık alt ölçeği için .68 bulunmuştur.

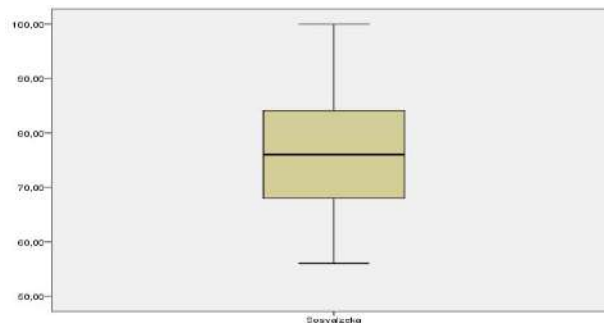
2.4. Normallik Testi

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Shapiro-Wilk testi analizi sonuçlarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Normallik Testi

	Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.
Sosyal Zeka	,979	185	,007

Tablo 1'de görüldüğü gibi, sosyal zeka ölçeğinden elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan Shapiro Wilk testi sonuçlarına göre, dağılımın normale yakın olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Grafik 1'de veri grubunun dağılımı Saplı Kutu Grafiği olarak görülmektedir.

Grafik 1. Saplı Kutu Grafiği

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine, sosyal zeka düzeylerine ve sosyal zeka düzeylerinin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Katılımcılara İlişkin Sosyo-Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine (cinsiyet, sınıf, anne eğitim, baba eğitim, gelir düzeyi, kişilik özellikleri, yaşam kalitesi, sosyal ilişkiler) ilişkin dağılımlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler		f	%	Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kız	98	53	Kişilik	Konuşkan-Girişken	101	54,6
	Erkek	87	47		Sessiz-Sakin	58	31,4
Sınıf	1.sınıf	40	21,6		Duygusal-Alıngan	19	10,3
	2.sınıf	145	78,4		İçe Dönük	7	3,8
Anne Eğitim	Okuryazar değil	12	6,5	Gelir Düzeyi	Alt	8	4,3
	İlkokul	86	46,5		Orta	169	91,4
	Ortaokul	41	22,2		Yüksek	8	4,3
	Lise	30	16,2	Yaşam Kalitesi	Kötü	9	4,9
	Üniversite	16	8,6		Orta	128	69,2
Baba Eğitim	Okuryazar değil	2	1,1		İyi	48	25,9
	İlkokul	67	36,2	Sosyal İlişkiler	Kötü	0	0
	Ortaokul	60	32,4		Orta	38	20,5
	Lise	41	22,2		İyi	88	47,6
	Üniversite	15	8,1		Çok iyi	59	31,9

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerinin dağılımına (Tablo 2) bakıldığında, öğrencilerin 98’i (%53) kız, 87’si (%47) ise erkektir. Öğrencilerin 40’ı (%21,6) birinci sınıf, 145’i (%78,4) ise ikinci sınıftır.

Öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına ilişkin dağılımları 12’si (%6,5) okuryazar değil, 86’sı (%46,5) ilkokul, 41’i (%22,2) ortaokul, 30’u (%16,2) lise, 16’sı (%8,6) üniversite mezunudur.

Öğrencilerin babalarının eğitim durumlarına ilişkin dağılımları 2’si (%1,1) okuryazar değil, 67’si (%36,2) ilkokul, 60’ı (%32,4) ortaokul, 41’i (%22,2) lise, 15’i (%8,1) üniversite mezunudur.

Öğrencilerin kişilik özelliklerine göre dağılımları 101’i (%54,6) konuşkan-girişken, 58’i (%31,4) sessiz-sakin, 19’u (%10,3) duygusal-alıngan, 7’si (%3,8) ise içe dönüktür.

Öğrencilerin ailelerinin gelir düzeylerine göre dağılımları 8’i (%4,3) alt, 169’u (%91,4) orta, 8’i (%4,3) yüksek gelir düzeyindedir.

Öğrencilerin yaşam kalitesi algılarına göre dağılımları 9’u (%4,9) kötü, 128’i (%69,2) orta, 48’i (%25,9) ise iyidir.

Öğrencilerin sosyal ilişkilerinin durumuna göre dağılımları ise 38’i (%20,5) orta, 88’i (%47,6) iyi, 59’u (%31,9) çok iyidir.

3.2. Sosyal Zekaya İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal zeka ve alt boyut puanlarının ortalamasını tespit

etmek amacıyla yapılan betimleyici istatistik analizi sonuçlarına Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Zeka ve Alt Boyut Puanlarının Betimleyici İstatistik Analizi Sonuçları

Sosyal Zeka ve Alt Boyutları	N	Min	Max	Ortalama	Std. Sapma	Ölçekten Alnabilecek En Düşük ve En Yüksek Puan
Sosyal Bilgi Süreci	185	15,00	40,00	29,5892	4,64195	8-40
Sosyal Beceri	185	12,00	30,00	22,1622	4,28669	6-30
Sosyal Farkındalık	185	11,00	33,00	24,0270	4,91607	7-35
Sosyal Zeka Ölçeği	185	56,00	100,00	75,7784	10,3420	21-105

Tablo 3’de araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin sosyal zeka alt boyutları ve sosyal zeka toplam puan dağılımlarına göre, sosyal bilgi süreci alt boyutunda $X=29,5892$, sosyal beceri alt boyutunda $X=22,1622$, sosyal farkındalık alt boyutunda $24,0270$ ve sosyal zeka toplamında $X=75,7784$ puan ortalamasına sahiptir.

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin sosyal zeka ölçeğinin toplamından aldıkları $X=75,7784$ ölçekten alınabilecek değerler (ölçeğin tamamından en düşük 21 en yüksek 105 puan alınabilir) göz önüne alındığında ortalamanın üzerinde sosyal zeka düzeyine sahip oldukları söylenebilir. Sosyal zeka alt boyutlarının tümünde ölçekten alınabilecek en düşük ve en yüksek değerler göz önüne alındığında sosyal zekanın tüm alt boyutlarında da ortalamanın üzerinde sosyal zekaya düzeyine sahip oldukları ifade edilebilir.

3.3. Öğrencilerin Sosyal Zeka Düzeylerinin Sosyo-Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal zekalarının (sosyal bilgi süreci, sosyal beceri, sosyal farkındalık) cinsiyet, sınıf, anne eğitim, baba eğitim, gelir düzeyi, kişilik özellikleri, yaşam kalitesi ve sosyal ilişkilerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-testi ve ANOVA analizi sonuçları tablolar şeklinde verilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ort.	SS	F	p
Sosyal Bilgi Süreci	Kız	98	29,94	4,437	,698	,404
	Erkek	87	29,20	4,858		
Sosyal Beceri	Kız	98	22,39	4,232	,104	,748
	Erkek	87	21,91	4,358		
Sosyal Farkındalık	Kız	98	23,90	5,669	8,306	,004
	Erkek	87	24,17	3,927		

Tablo 4’de görüldüğü gibi t-testi analizinin sonucuna göre, araştırma kapsamındaki öğrencilerin cinsiyetleri ile sosyal zekanın alt boyutu olan sosyal bilgi süreci ($p=,404$) ve sosyal beceri ($p=,748$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken, cinsiyet ve sosyal farkındalık alt boyutu ($p=,004$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Farklılığın nedeni ise erkek öğrencilerin sosyal farkındalık düzeyi ortalama puanının ($x=24,17$) kız öğrencilerin puanından ($x=23,90$) daha yüksek olmasıdır.

Tablo 5. Sınıf Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Sınıf	N	Ort.	SS	F	p
Sosyal Bilgi Süreci	1. sınıf	40	29,85	4,016	1,293	,257
	2. sınıf	145	29,52	4,810		
Sosyal Beceri	1. sınıf	40	22,30	3,858	2,523	,114

	2. sınıf	145	22,12	4,409		
Sosyal Farkındalık	1. sınıf	40	23,80	4,280	,991	,321
	2. sınıf	145	24,09	5,089		

Tablo 5’de görüldüğü gibi t-testi analizinin sonucuna göre, araştırma kapsamındaki öğrencilerin devam ettiği sınıf düzeyi ile sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci ($p=,257$), sosyal beceri ($p=,114$) ve sosyal farkındalık ($p=,321$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bağlamda sınıf değişkeninin sosyal zeka düzeyi üzerinde etkili olmadığı söylenebilir.

Tablo 6. Anne Eğitim Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Anne Eğitim	N	Ort.	Std.Sapma	F	p
Sosyal Bilgi Süreci	Okuryazar değil	12	27,17	1,404	4,582	,002
	İlkokul	86	29,58	4,140		
	Ortaokul	41	31,83	4,432		
	Lise	30	27,97	5,183		
	Üniversite	16	28,75	6,083		
Sosyal Beceri	Okuryazar değil	12	19,25	4,789	3,667	,007
	İlkokul	86	22,49	4,211		
	Ortaokul	41	23,51	4,273		
	Lise	30	21,57	3,720		
	Üniversite	16	20,25	3,958		
Sosyal Farkındalık	Okuryazar değil	12	24,50	3,177	1,443	,222
	İlkokul	86	24,39	5,152		
	Ortaokul	41	24,68	4,418		
	Lise	30	23,13	4,478		
	Üniversite	16	21,75	6,213		

Tablo 6’da yapılan ANOVA analizinin sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin eğitim durumu ile sosyal zekanın sosyal beceri ve sosyal farkındalık alt boyutları arasında $p>0.05$ anlamlı bir farklılık bulunmazken, öğrencilerin annelerinin eğitim durumu ile sosyal bilgi süreci alt boyutu arasında $p<0.05$ istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Farklılığın nedeni ise annesi ortaokul mezunu olan öğrencilerin ortalama puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olmasıdır.

Tablo 7. Baba Eğitim Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Anne Eğitim	N	Ort.	Std.Sapma	F	p
Sosyal Bilgi Süreci	Okuryazar değil	2	27,00	,000	3,162	,015
	İlkokul	67	29,72	4,519		
	Ortaokul	60	30,95	4,717		
	Lise	41	27,88	4,697		
	Üniversite	15	28,60	3,397		
Sosyal Beceri	Okuryazar değil	2	20,00	,000	,215	,930
	İlkokul	67	21,94	4,359		
	Ortaokul	60	22,35	4,617		
	Lise	41	22,27	4,068		
	Üniversite	15	22,40	3,699		
Sosyal Farkındalık	Okuryazar değil	2	22,00	,000	1,337	,258
	İlkokul	67	24,47	5,185		
	Ortaokul	60	23,90	5,181		

	Lise	41	22,90	4,549		
	Üniversite	15	25,93	3,081		

Tablo 7’de yapılan ANOVA analizinin sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin babalarının eğitim durumu ile sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci, sosyal beceri ve sosyal farkındalık arasında $p>0.05$ anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin sosyal zeka düzeyi babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 8. Gelir Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Gelir Düzeyi	N	Ort.	Std.Sapma	F	p
Sosyal Bilgi Süreci	Alt	8	33,13	4,486	2,465	,088
	Orta	169	29,43	4,520		
	Yüksek	8	29,38	6,413		
Sosyal Beceri	Alt	8	20,50	6,370	1,342	,264
	Orta	169	22,15	4,127		
	Yüksek	8	24,00	5,155		
Sosyal Farkındalık	Alt	8	25,63	3,739	,517	,597
	Orta	169	23,92	4,890		
	Yüksek	8	24,62	6,610		

Tablo 8’de yapılan ANOVA analizinin sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin gelir durumu ile sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci, sosyal beceri ve sosyal farkındalık arasında $p>0.05$ anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin sosyal zeka düzeyi ailelerinin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 9. Kişilik Özellikleri Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Kişilik Özellikleri	N	Ort.	Std.Sapma	F	p
Sosyal Bilgi Süreci	Konuşkan-Girişken	101	30,99	4,305	7,727	,000
	Sessiz-Sakin	58	27,81	4,947		
	Duygusal-Alıngan	19	28,53	3,454		
	İçe Dönük	7	27,00	2,944		
Sosyal Beceri	Konuşkan-Girişken	101	23,75	4,009	13,941	,000
	Sessiz-Sakin	58	20,79	3,731		
	Duygusal-Alıngan	19	19,53	4,047		
	İçe Dönük	7	17,71	2,928		
Sosyal Farkındalık	Konuşkan-Girişken	101	23,86	5,363	,154	,927
	Sessiz-Sakin	58	24,10	4,738		
	Duygusal-Alıngan	19	24,32	3,859		
	İçe Dönük	7	25,00	1,414		

Tablo 9’da yapılan ANOVA analizinin sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin kişilik özellikleri ile sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci ve sosyal beceri arasında $p<0.05$ istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Farklılığın nedeni ise kendisini konuşkan-girişken olarak ifade eden öğrencilerin ortalama puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olmasıdır. Öğrencilerin kişilik özellikleri sosyal farkındalık alt boyutu arasında $p>0.05$ anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 10. Yaşam Kalitesi Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Yaşam	N	Ort.	Std.Sapma	F	p
-------------	-------	---	------	-----------	---	---

	Kalitesi					
Sosyal Bilgi Süreci	Kötü	9	29,67	5,477	1,287	,279
	Orta	128	29,24	4,268		
	İyi	48	30,50	5,371		
Sosyal Beceri	Kötü	9	21,44	3,540	8,851	,000
	Orta	128	21,41	4,167		
	İyi	48	24,31	4,064		
Sosyal Farkındalık	Kötü	9	22,33	3,317	2,787	,064
	Orta	128	23,64	4,974		
	İyi	48	25,38	4,805		

Tablo 10'da yapılan ANOVA analizinin sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin yaşam kalitesi değişkeni ile sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci ve sosyal farkındalık arasında $p>0.05$ istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken, öğrencilerin yaşam kalitesi ile sosyal beceri alt boyutu arasında $p<0.05$ anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Farklılığın nedeni ise yaşam kalitesinin iyi olduğunu ifade eden öğrencilerin ortalama puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olmasıdır. Bunun anlamı öğrencilerin yaşam kalitesi arttıkça sosyal beceri düzeyleri artmaktadır.

Tablo 11. Sosyal İlişkiler Değişkeni Açısından Sosyal Zeka Düzeyi Farklılaşması

Değişkenler	Sosyal İlişkiler	N	Ort.	Std.Sapma	F	p
Sosyal Bilgi Süreci	Orta	38	27,68	3,662	5,990	,003
	İyi	88	29,51	4,845		
	Çok iyi	59	30,93	4,514		
Sosyal Beceri	Orta	38	18,47	3,978	28,308	,000
	İyi	88	22,28	3,763		
	Çok iyi	59	24,36	3,624		
Sosyal Farkındalık	Orta	38	21,79	5,424	5,190	,006
	İyi	88	24,56	4,410		
	Çok iyi	59	24,68	4,960		

Tablo 11'de yapılan ANOVA analizinin sonucuna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal ilişkiler değişkeni ile sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci ve sosyal beceri arasında $p<0.05$ istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, öğrencilerin sosyal ilişkileri ile sosyal farkındalık alt boyutu arasında $p>0.05$ anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Farklılığın nedeni ise sosyal ilişkilerinin çok iyi olduğunu ifade eden öğrencilerin ortalama puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olmasıdır. Bunun anlamı öğrencilerin sosyal ilişkileri geliştikçe sosyal bilgi süreci ve sosyal becerileri gelişmektedir. Bu bağlamda sosyal ilişkiler sosyal zeka düzeyi üzerinde etkilidir denilebilir.

4. SONUÇ

Sosyal zeka düzeyi yüksek kişiler diğer bireylerle etkili iletişim kurabilirler. Gerek iş yaşamında gerek özel yaşamda başarının yolu güçlü insan ilişkilerinden geçmektedir. Bu da yüksek sosyal zeka düzeyine sahip olmayı gerektirir. Sosyal zekaya sahip kişiler kendi duygularını ve diğer insanların duygularını anlayabilme, yönetebilme ve sosyal ortamlarda ustaca davranabilme becerisine sahiptirler. Bu da kişinin doğru kararlar almasını ve amaçlarına ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Meslek yüksekokulu öğrencilerinin algıladıkları sosyal zeka düzeylerini belirlemek ve

sosyo-demografik özelliklerine göre sosyal zeka alt boyut puanlarında anlamlı farklılık olup olmadığını incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmada elde edilen verilerin aritmetik ortalama analizi sonucunda; öğrencilerin algıladıkları sosyal zeka düzeyi ($X=75,78$), sosyal bilgi süreci alt boyutu ($X=29,59$), sosyal beceri alt boyutu ($X=22,16$) ve sosyal farkındalık alt boyutu ($X=24,03$) puanlarının ortalamasının üzerinde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuca göre, araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal zekaları orta düzeyin üzerindedir. Bu bağlamda, öğrencilerin etkili iletişim becerilerine sahip oldukları, kendilerini ifade edebildikleri, insanlarla iyi ilişkiler kurabildikleri, farklı ortamlara rahatlıkla uyum sağlayabildikleri söylenebilir.

Yapılan fark testleri sonucunda; araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal zeka alt boyutlarından sosyal bilgi süreci ile anne eğitim düzeyi, kişilik özellikleri ve sosyal ilişkiler değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Annesi ortaokul mezunu olanların sosyal bilgi süreci puanlarının annesi eğitimsiz, ilkokul, lise ve üniversite mezunu olanlara göre; konuşkan-girişken kişilik özelliğine sahip olanların sosyal bilgi süreci puanlarının sessiz-sakin, duygusal alıngan ve içe dönük kişilik özelliğine sahip olanlara göre; sosyal ilişkileri çok iyi olanların sosyal bilgi süreci puanlarının sosyal ilişkileri orta ve iyi olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sosyal bilgi süreci puanının yüksek olan öğrenciler sözlü ya da sözsüz mesajları anlayabilmekte, empati kurabilmekte ve açık olmayan mesajların farkına varabilmektedir.

Sosyal zeka alt boyutlarından sosyal beceri ile kişilik özellikleri, yaşam kalitesi ve sosyal ilişkiler değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Konuşkan-girişken kişilik özelliğine sahip olanların sosyal beceri puanlarının sessiz-sakin, duygusal alıngan ve içe dönük kişilik özelliğine sahip olanlara göre; yaşam kalitesi iyi olanların sosyal beceri puanlarının yaşam kalitesi kötü ve orta düzeyde olanlara göre; sosyal ilişkileri çok iyi olanların sosyal beceri puanlarının sosyal ilişkileri orta ve iyi olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sosyal becerisi yüksek olan öğrenciler insanlarla etkili ilişki kurabilmekte, sürdürülebilmekte ve etkin dinleyebilme gibi iletişim becerilerine sahiptir.

Sosyal zeka alt boyutlarından sosyal farkındalık ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Erkek öğrencilerin sosyal farkındalık puanlarının kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sosyal farkındalık düzeyi yüksek öğrenciler yerine, zamanına ve ortama uygun şekilde davranabilme becerisine sahiptir.

Sosyal zeka alt boyutlarından sosyal bilgi süreci, sosyal beceri, sosyal farkındalık ile sınıf düzeyi, baba eğitim durumu ve ailenin gelir düzeyi değişkenleri arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu bağlamda, öğrencinin devam ettiği sınıf düzeyi, babasının eğitim durumu ve ailesinin gelir düzeyi sosyal zeka düzeylerine bir etkisi yoktur denilebilir.

Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı sadece tek bir meslek yüksekokulunda yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla sonuçların genellenebilir olduğu söylenemez. Sosyal zeka konusunda meslek yüksekokullarına yönelik çalışma sayısının artması literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Çünkü yapılmış olan çalışmaların sonuçları bir araştırmacı tarafından bir araya getirilerek bir bütünlük içinde analiz edildiğinde genellenebilir bir sonuç ortaya çıkabilir.

KAYNAKÇA

Abul, A. (2015). *Sosyal Zeka Düzeyi ve Yaşam Kalitesi Etkileşimine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Albretch, K. (2006). *Social Intelligence: The New Science of Success*. San Francisco, CA: Jossey-Bass,

Bellenca, J. (1997). *Active Learning Handbook for Multiple Intelligence Classrooms*. USA: IRI/Skylight Training and Publishing Inc.

Budak, F. (2014). Sağlık Kurumları Yönetiminde Duygusal Zekanın Önemi. *Akademik Bakış Dergisi*, 43: 0-0.

Cantor, N., Kihlstrom, J. F. (1985). *Social Intelligence: The Cognitive Basis of Personality*. In P. Shaver (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*, 6, Beverly Hills, CA: Sage.

Campbell, L. (1996). *Teaching & Learning Through Multiple Intelligences*. Massachusetts: Allyn and Bacon, A Simon & Schuster Company.

Çakar, U. (2002). *Duygusal Zekanın Dönüşümcü Liderlik Davranışı Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Doğan, T. (2006). *Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Zeka Düzeylerinin Depresyon ve Bazı Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Doğan, T. ve Çetin, B. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Zeka Düzeylerinin Depresyon ve Bazı Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2): 1-19.

Goleman, D. (1998), *İşbaşında Duygusal Zeka*. (Çev:Handan Balkara), İstanbul: Varlık Yayınları.

Günaydın, Ş. (2017). *Bir Dönem Boyunca Verilen Pozitif Psikoloji Dersinin Öğrencilerin Duygusal Zeka ve Sosyal Zekalarına Olan Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İlhan, M. ve Çetin, B. (2014). Sosyal ve Kültürel Zeka Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi. *Turkish Journal of Education*, 3(2): 4-15.

Kahya, V., ve Ceylan, E. (2017). "Sosyal Zekanın İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma." *Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017)*, April 20-23, İstanbul.

Karadoğan, N. B. (2010). *Yöneticilerin Sosyal Zeka Seviyelerinin Çalışanların İş Doyumuna Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Marlowe, H.A. (1986). Social Intelligence: Evidence for Multidimensionality and Construct Independence. *Journal of Educational Psychology*, 78(1): 52-58.

Saban, A. (2004). *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim*. Ankara: Nobel Basım Yayım Dağıtım.

Salovey, P. ve Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9: 185-211.

Salur, N. (2009). *Sosyal Bilgiler Dersinde Rol Yapma Yöntemini Kullanmanın İlköğretim 5.Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Zeka Gelişim Düzeylerine ve Akademik Başarılarına*

Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Saxena, S., ve Jain, R. K. (2013). Social Intelligence of Undergraduate Students in Relation to Their Gender and Subject Stream. *IOSR Journal of Research & Method in Education*, 1(1): 1-4.

Silvera, D. H., Martinussen, M., ve Dahl, T. I. (2001). The Tromso Social Intelligence Scale A Self-Report Measure of Social Intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42: 313-331.

Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and Its Use. *Harper's Magazine*, 140: 227-235.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ülker, Ç. (2016). *Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyal Zeka ve İletişim Becerilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TEZKİRELERE GÖRE TÜRKÇE YAZAN BAZI KIRIMLI ŞAİRLER

ACCORDING TO THE TAZKIRAS SOME CRIMEAN TURKISH POETS

Dr. Öğr. Üyesi Adnan OKTAY

Mardin Artuklu Üniversitesi, adnanoktay3@hotmail.com

ÖZET

Karadeniz sahilleri ve arka havzasında bulunan Ukrayna'ya ait coğrafyada tarihte Türkçe yazan birçok şair ve yazar yetişmiştir. Belki Karadeniz maviliği, vahşi dalgaları, sert iklimiyle bu geniş coğrafyada şair yetişmesine ilham kaynağı olmuştur. Bu denizin etrafındaki münbit coğrafyada yetişmiş ve tezkirelere konu olmuş birçok şair vardır. Bugün bu şairlerin 56 tanesi tespit edilmiştir.

Tezkirelere konu olan bu soğuk coğrafyanın en fazla Türkçe yazan şaire sahip bölgesi Kırım'dır. Hânlık döneminde birçok şair yetiştirmiş olan Kırım; Ali, Mahmûd, Âşık Ömer, Gevherî, IV. Mehmed Girây gibi büyük şairlere ilham kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada tezkirelerden hareketle Kırım ve kuzeyinde doğmuş, bir dönem oralarda yaşamış şairlerin coğrafya-şair ilişkisi çerçevesinde tenkidi yapılmıştır. Bu şairler bir taraftan kendi memleketleriyle ilgili özlemlerini dile getirirken öte taraftan Osmanlı payitahtında yaşamaya özlem, aşk, sevgi, ayrılık gibi temaları işlemiştir. Bütün bu temalar eski Türk edebiyatının klasik geleneğine uygun bir yaklaşımla dile getirilmiştir.

Tezkireler, Karadeniz kuzeyindeki Türk şairlerin ilgilendikleri coğrafyaları da dikkate almıştır. Ayrıca bu eserler şairlerin doğum ve yaşam yerlerini vermiştir. Şairler kendi memleketlerini yani Kırım'ı anmıştır. Bu çalışma yapılırken elyazması metin okuma, metin karşılaştırma, analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırım, Karadeniz, şair, tezkire, eski Türk edebiyatı

ABSTRACT

There are many Turkish poets and writers in the coasts of Black Sea and its back basin of the geography of Ukraine in history. Maybe Black Sea, its blueness, wild waves, harsh climate has inspired many poets in this vast geography. There are many poets explained in *tazkiras* in this fertile geography around this sea. Today no longer these 56 poets have been identified.

Crimea is the most poetic zone of this cold geography described in *tazkiras*. Crimea raised many Turkish poets in Khanate period. This region has a source of inspiration for the great poets such as Ali, Mahmud, Ashik Omar, Gawhari, IV. Mehmed Girây.

In this study moving from *tazkiras* the poets who borned in Crimea and its north, lived there in a short time have been critisized in the context of the relationship of the geography and poet. These poets explained on the one hand while expressing the aspiration about their own country from the other side aspiration of the living in the Ottoman capital (payitaht), love, affection, separation etc. All these themes have been expressed in an appropriate approach of the classical tradition of the old Turkish literature.

Tazkiras took into consideration of geographies too interested by Turkish poets of the

north of the Black Sea. These works yielded the birth and living places of the poets. In addition poets too explain their own country which is Crimea. While working handwriting text reading, text comparison, analysis methods were used.

Keywords: Crimea, Black Sea, poet, *tazkira*, old Turkish literature

GİRİŞ

Ukrayna eski Türkler için *deşt-i Kıpçak* olarak bilinmektedir. Ülke bir taraftan doğu öte taraftan batı kültürünün etkisinde kalmıştır. Ayrıca birçok din, ırk, mezhebe ait kültürel unsurları da içinde barındırmaktadır. Bu coğrafyada Leh, Türk, Rus, Alman ırkları yanında İslâm, Hristiyanlık, Yahudilik ve Şamanizm gibi inançların izleri vardır¹.

Kırım, Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı döneminde 880/1475 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Avcı, 2016, 116). "*Bu sahada (Kırım) meydana getirilen edebiyat, Osmanlı sahasıyla paralel bir yapıda gelişmiş, özellikle hânlık dönemi (1441-1783) ve sonrasında klasik tarzda eser veren birçok yazar ve şair yetişmiştir* (Avcı, 2014, 169)." Bursalı Mehmet Tahir, İsen ve Kurnaz ile Çeltik çalışmalarında Kırimlı şair ve edip sayısı konusunda farklı rakamlar vermiş olsalar da bu eserlerden en sonuncusunun verdiği veriler dikkate alındığında 56 şairden bahsedilebilir (Avcı, 2014, 171). "*(Kırım'da) Şu anki bilgilere göre 56 şair yetişmiştir. Bu şairlerin çoğunluğunun XVII. ve XVIII. asırda yaşamış olması Kırım Yarımadasında Osmanlı'nun tesis ettiği huzur ortamının kültürel ve edebî hayata etkisini açıkça göstermektedir* (Avcı, 2014, 185)."

Kırım şairlerinden bahseden kaynakların başında "Kurnaz, Cemal; Çeltik, Halil. (2012). *Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı*, Ankara: Kurgan Edebiyat" künyeli eser gelmektedir. Bu eserde Kırimlı 56 şairden bahsedilmiştir (s. 7).

Ali Emîrî, XV. asır âlimlerinden Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl el-Kırımî ile ayrıca bir şair olan Molla Kırımî'nin Kırım'ı Osmanlıya bağlamak, İslâm birliğini sağlamak ve Kırım'ı güçlü kuvvetli olduğu eski günlerine yeniden kavuşturmak düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Hatta Mevlânâ Şerefüddin için "*cihân Kırım'dan ve Kırım cihândan 'ibâret gibi'*"dir. Öte taraftan Molla Kırımî için Kırım o kadar önemlidir ki, kendisini sair isimlerle çağırnlara iltifat etmez, ancak Kırımî olarak seslenenlere cevap verirmiş (Avcı, 2016, 116).

XX. Asrın tezkirecilerinden olan Ali Emîrî, Şair Celâl Paşa'yı anlatırken Kırım'la ilgili bazı hususlara yer vermiştir². Buna göre Kırım 20-30 yıl önce ele geçirilmiş, akabinde istila bahanelerinin de ardı arkası kesilmemiştir. Bu durum bütün İslâm milletlerini derinden üzmüştür. Sultan III. Selîm bunun üzerine bazı heyecanlı manzumeler de kaleme almıştır.

¹ "*Ukrayna, yüzölçümü ve nüfusıyla Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biri ve Doğu Avrupa'nın Rusya'dan sonra en önemli ülkesidir. Rusçada XII. yüzyıldan beri kullanılan "Ukraina", "sınır ülkesi", "uç ülke" anlamlarını taşır. M. Ö. VII. Yüzyıldan itibaren bu topraklarda İskitler, Sarmatlar, Galatlar, Traklar, Daklar ve Slavlar yerleşmişlerdir. M. S. I. Yüzyıldan itibaren Türkler bu topraklarda Batı Hun ve Avrupa Hun Devletleri, Avar Devleti, Hazar Devleti, Altınordu Devleti, Kırım Hânlığı ve Osmanlı Devleti himayesinde varlıklarını sürdürdüler* (Çitçi, 2016, 129)."

² "*Yirmi otuz sene evvel Kırım gibi bir iklimiñ rübûde olması ve bir takım bahâne-i istilâ-cüyâneniñ hâlâ ardı arkası kesilmemesi 'umûm-ı millet-i mu'azzama-i İslâmiyyeyi dil-hûn etmiş ve Sultân Selîm-i Sâlis gibi bir pâdişâh-ı hamîyyet-perveriñ gâyet sûzişli bir takım manzûme-i müheyyicâne tanzîm ve inşâdına sebebiyet vermişti. Âsâr-ı mağlûbiyyetiñ ittihâdsızlık ve intizamsızlıktan ileri gelmekte olması dekâyıkını Sultân-ı (142) müşârün-ileyh hazretleri nazar-ı büleñ-i hakîmâne ve şâhânelerinden dûr tutmayarak bir haylî mu'allim 'asker yetiştirmiş idi* (Kadıoğlu, 2018, 182-183)."

Esere göre Kırım'ın elden çıkıp düşman işgaline uğramasının sebebi olarak birlik ve düzenden yoksunluk olarak gösterilmiştir.

Kırım'da birçok ilim erbabının yetiştiğine dair şöyle bir olay anlatılmıştır: "*Fatih bir gün Edirne'ye giderken yanında bulunan Molla Kırımî'ye "Molla, Kırım mamûr bir yer imiş. Orada pek çok âlim yetişirmiş. Hatta şu sıralar altı yüz musannif varmış ve hep telifle meşgul olurlarmış. Bu gerçek midir?" diye sorar. Molla Kırımî ise "Evet sultanım, doğrudur. Ben o devrin sonlarına yetiştim. Şimdi ne o mamûrluktan ne de musanniflerden eser var."* şeklinde cevap verince Fatih bunun sebebini sorar. Kırımî bunun sebebini şöyle açıklar: "*Bir hain vezir ortaya çıktı* (Avcı, 2016, 118).³"

Kınalı-zâde, Emîrî maddesinde Mevlânâ Kırımî'den Anadolu'ya geldiğinde Şair Emîrî'yi evlatlık edinip onun terbiye, eğitim ve büyütülmesi ile ilgilenmesinden bahsetmiştir (Sungurhan, 2017b, 210).

Kınalı-zâde, Sultan II. Bâyezîd'den bahsederken Yavuz Sultan Selim'in Kefe'de "mutasarrıf-ı imâret" göreviyle bulunduğunu belirtmiştir (Sungurhan, 2017b, 130). Bu bilgiyi Riyâzî Muhammed Efendi de *Riyâzî'ş-Şu'arâ* adlı tezkiresinde "...yeñiçeri tâ'ifesi ... Kefe'de tirâzende-i mesned-i emâret olan Sultân Selîm'i getürüp evreng-nişîn-i hilâfet itmişlerdür (Açıkgöz, 2017, 31)" şeklinde ifade etmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, Yavuz Sultan Selim, saltanat kendisine geçerken Kırım'dan yolculuğuna çıkıp payitahta gelmiş, tahta çıkmıştır.

Kâfile-i Şu'arâ'nın Kütahyalı Şair Hasan'dan bahsederken Kırımlı olarak belirttiği bir şair de Kırım hânlarından biri olan Gazâyî'dir. Burada Şair Hasan'ın tahmis ettiği Gazâyî'ye ait bir gazel de örnek olarak verilmiştir (Oğuz vd., 2017, 223-224)⁴.

Fatîm tezkiresinde bahsedilen ve bir süre Kırım hânlarının maiyetinde bulunan şairlerden biri de Şefkat Efendi'dir (Çiftçi, 2017, 270; Kılıç, 2017, 7). Yine burada Kırım'a firar eden şair yöneticilerden biri de Kâimmakâm Mahmûd Tayyar Paşa'dır (Çiftçi, 2017, 313).

Asıl ismi Mehmed olan İstanbullu bir şair de Kırımî'dir. Derviş bir kişiliğe sahip olan şair, Kırım diyarına yaptığı birçok yolculuktan dolayı bu mahlası almıştır (Arslan, 2018, 70)⁵.

XVIII. Asırda telif edilmiş eserlerden biri olan olan *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*'de bahsi geçen şair tabiatli şahsiyetlerden biri de Nakşî Şeyh Ahmed Kırımî'dir. Şair, İstanbul Ayvansarâyî'de Emîr Buhârî zaviyesine şeyh olmuş, 1743 yılında vefat etmiştir (Ekinci, 2017, 100). Örnek olarak bir mısraı verilmiştir⁶.

³ Bu kıssayla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kılıç, Filiz. (2018). *Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. ISBN: 978-975-17-4046-5. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. s. 458. www.kulturturizm.gov.tr; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

⁴ Râyete meyl ederiz kâmet-i dil-cû yerine / Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine
Heves-i tîr ü kemân çıkmadı dilden aslâ / Nâvek-i gamze-i dil-dûz ile ebrû yerine
Süreriz tîğimizin zevk ü safâsın her dem / Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine
Gerden-i tevsen-i zîbâda kutâs-ı dil-bend / Bağladı gönümüzü zülf ile gîsû yerine
Süreriz esb-i hünermend-i sabâ-refâtı / Bir perî-şekl sanem bir gözi âhû yerine
Seferin cevri çok ümmîd-i vefâ ile velî / Olduk âşüftesi bir şüh-ı cefâ-cû yerine
Gönümüz şâhid-i zîbâ-yı cihâda verdik / Dilber-i mâh-ruh ü yâr-ı perî-rû yerine
Olmuşuz cân ile bi'llâh Gazâyî teşne / İçeriz düşmen-i dînin kanını su yerine (Gazâyî)

⁵ Dimem baña vefâ ğayre cefâ it / Cefâ vü cevri de ey meh baña it (Kırımî) (Arslan, 2018, 70).

Mîrzâ-zâde Sâlim Efendi bu beyte ilaveten şu iki muamma beytini örnek olarak vermiştir:

Be-nâm-ı Kâsım: Pişânesi vü kâküli sevdâsı o mâhîñ / Subh u şebini etdi dîger-gün dil-i zârîñ

Be-nâm-ı Sa'ib: Sirişkiñ seyl edüp ol var o servüñ pâyına her dem / Şema'da misl-i pervâne gönül pey-der-pey üftâde (Kırımî) (İnce, 2018, 377).

⁶ Hidâyet bahrinîñ gevheri sensin yâ Resûla'llâh (Ahmed Kırımî)

Kefe

Tezkirelerde Kırım'da bir vilayet olan Kefe ile ilişkili bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre Beyânî tezkiresinde Yavuz Sultan Selîm zamanında Kefe'de kadılık yapan şairlerden biri Şemsî-i Dîger'dir. Verilen örnek beyitte⁷ âşık-şair, keçeğe bürünmüş bir bülbül gibi uzak diyarlardan sevgilinin yanaklarının vasfını kırmızı bir varak üzerinden okumaktadır (Sungurhan, 2017a, 102). Muhtemelen şair Kırım'da yaşamının kendisinde yarattığı ayrılık acısıyla bu manzumeyi kaleme almıştır. Bu kabulden hareket edilirse Kefe-Kırım uzak bir diyardır. Şair bir derviş gibidir. Bu yüzden bu coğrafya şair için kısa süreliğine yaşayacağı gelip geçici bir yerdir.

Beyânî'nin Kırım'da Kefe'de görev yaptığından bahsettiği başka bir şair de Gelibolulu Medhî'dir (Kara Kâdî-zâde). Şair "*vilâyet-i Kefe'de müte'ahhid-i emr-i fetvâ*" görevini ifa etmiştir (Sungurhan, 2017a, 183). Örnek olarak verilmiş olan beyitlerde Kırım ya da Kefe ile bir ilişki söz konusu değildir.

Kınalı-zâde Zihnî'den bahsederken Fatih Sultan Mehmed'in Kefe'de sancak mutasarrıflığı yaptığını belirtmiş, şairin de defterdarlık yaptığını haber vermiştir (Sungurhan, 2017b, 277). *Künhü'l-ahbâr* da Zihnî'nin Sultan Mehmed'in sancak valiliği yaparken defterdarlık görevinde olduğunu belirtmiş, şairin bir beytini örnek olarak vermiştir (İsen, 2017, 36)⁸. Kefe'de Yavuz Sultan Selîm zamanında görev yapanlardan biri de Kadı Şair Şemsî'dir (Sungurhan, 2017b, 474).

Mehmed Tefvik'in *Kâfile-i Şu'arâ*'sında Kırım ilk olarak Sultan IV. Murâd anlatılırken gündeme gelmiştir. Buna göre sultan, Kırım hânlarının da desteğiyle Rusya üzerine sefere çıkmıştır (Oğuz vd., 2017, 45). Aynı eserde Bosnalı Şair Sâbit, Kırım hânlarından Hâcî Selîm Girây için yazıp mektupla gönderdiği bir *Gazâ-nâme*'den bahsedilmiştir. Bunun neticesinde Kırım Hân'ı şaire ihsanlarda bulunmuştur (Oğuz vd., 2017, 45). Bu durum Kırım Hân'ının cömertliğine ve şairi korumasına işaret etmektedir.

I. Kapsam

Kaynakçada belirtilmiş olan tezkireler kapsamındaki Kırımlı Türkçe yazan şairler incelenmiştir.

II. Amaç

Bu çalışmanın amacı Türkçe yazılmış şair tezkirelerinde geçen Kırımlı şairlerin tezkirelerdeki şiirlerinden hareketle Kırım ile ilgili duygularını ve bu şairlerle ilgili tezkire anlatımlarını tespit etmektir.

Kırımlı Şairler⁹

Alî: *Yûsuf ile Zelihâ* mesnevisiyle Anadolu'daki dinî edebiyatın müjdecilerinden kabul edilmektedir (Bayram, 2014, 72).

⁷ Dervîş-i nemed-pûş gibi bülbül ırakdan / Gül ruhlarının vasfını okur al varakdan

⁸ Gerçi ki nigârûn ruh-ı âli güle beñzer / Âşıkların nâlesi de bülbüle benzer (Zihnî).

Künhü'l-ahbâr, Zihnî'yi iki ayrı yerde, hemen hemen aynı ifadelerle ele almıştır. Örnek verilmiş beyit de aynıdır. Şairin edebî kişiliği ile ilgili şu ifadeler seviyeyi özetlemektedir: "*Nazmı bî-ma'nâ tahayyüli mâlâ-ya'nî bir şahs imiş*" (İsen, 2017, 74)."

⁹ Şairlerin isimleri alfabetik sıraya göre verilmiştir. Burada incelenen tezkirelerde tespit edilmiş olan Kırımlı olup Türkçe yazan şairler

Ârifi: Kırım Hânı Sa'âdet Girây Hân'ın mahlasıdır. Babası Gâzî Girây'dır. Kardeşi İnâyet Girây sultan olduğunda isyan eden mîrzâlardan biri tarafından 1047'de şehit edilmiştir (Zavotçu, 2017, 43-44). *Rızâ Tezkiresi*, şairin iki güzel beytini örnek olarak vermiştir¹⁰.

Âşık Ömer: "*Elâ gözlerine kurbân olduğum*" adlı şiirin şairdir (Bayram, 2014, 72). "XVII. Asır saz şairi Âşık Ömer (1621-1707), Kırım'ın her bölgesinde tanınıp sevilen bir şairdir. Eline sazını alıp çok genç yaşlarda sefere çıkan Âşık Ömer, İran, Suriye, Irak, Suudi Arabistan ve Türkiye'de köy köy dolaştıktan sonra, uzun yıllar Türkiye'de kalır. Gezdiği yerlerin dil ve edebiyatlarına hâkim olan Âşık Ömer; Nesîmî, Fuzûlî, Sa'dî, Hatâî gibi şairlerin etkisinde kalmıştır. Şairin gazel, destan, koşma, semaî vb. eserlerinde işlenen ana tema; sevgi, sadakat, iyilik, namus, insanlık, adalet ve merhamettir. Âşık Ömer yetmiş yaşını geçtikten sonra, gezdiği yerlerden doğum yeri olan Gözleve'ye döner ve ömrünün sonuna kadar orada yaşar. 1707 senesinde seksen altı yaşında ölen şair, Gözleve Kalentir Burnu'na defnedilir (Ceylan, 2016, 363)."

Bekâyî: Kırım'da Kefe'deki Hatib-zâde'delerdendir. Küçük yaşlarda eğitimine başlamış, Şeyh İbrâhîm'in eşiğini beklemiş, bir süre sonra da Mevlevîliğe meyletmiştir. Bazen uç beyleri ile sohbet etmiş bazen de Rum illerinde yolculuklar yapmıştır. Şiiri güzel olup ferahlatıcıdır. Tezkireye örnek olarak üç beyit verilmiştir. Şiirlerin teması aşk acısı, ölüm, kaygı şeklindedir (Kılıç, 2018, 183).

Kınalı-zâde de şairin asıl adının Abdülbâkî olduğunu, Şam'da görev yaparken bizzat kendisinin onunla sohbet ettiğini, Şam mevlevihânelerinde mesnevî-hânlık yaptığını belirtmiş, örnek olarak şairin beş beytine yer vermiştir. Bu manzumelerdeki temalar savaş, sevgili, aşk olarak tespit edilmiştir (Sungurhan, 2017b, 237-38).

Besîm: Esad Mehmed Efendi'nin XIX. asır tezkirelerinden *Bâğçe-i Safâ-endûz*'un bahsettiği Kırimlı şairlerden biri Kırimî Ömer Efendi'dir. Şair marifetli bir şahsiyet olup sadrazamlığın kethüdâ kaleminde III. Mustafa devrinde silahdâr kitabetine atanmıştır (Oğraş, 2018, 70).

Dâyî: Rıza tezkiresinde anılan Kefe şairlerinden biri de Dâ'yî mahlasını kullanan Kefevî Hüseyin Beşe'dir. Sıradan biriyken marifet ve kemâlle vasıflanmış, şiir ve inşâ hususunda meşhur olmuştur. İstanbul'da 1049 yılında vefat etmiş şairin bir beyti tezkirede örnek olarak verilmiştir (Zavotçu, 2017, 63)¹¹.

Ebûbekir Rıf'at Efendi: Fatîn tezkiresinde "Kırimiyü'l-asl¹²" olarak nitelenmiş olan

¹⁰ Ğamzeñ girişme hayline sultân-ı fitnedür / Çâh-ı ruhuñ fütâdeye zindân-ı fitnedür
Cân u dil oldı küşesi şemşîr-i ğamzenüñ / Rağm eyle anlara ki şehîdân-ı fitnedür (Ârifi)

¹¹ Nukre-i eşki çıkar dâ'im gözinden surh-fâm / Var-ısa kallâbdur ağyâr-ı bed-hû dostum (Dâyî)

¹² Fatîn tezkiresinde Kırim asıllı olarak nitelenen şairlerden biri de İsmâîl Ferrûh Efendi'dir. Zengin ve irfan sahibi bir şahsiyettir. Bir dönem mal varlığını kaybetmesinden dolayı İstanbul'a gelmiş, burada vefat etmiştir. Haylice *eş'âr-ı latîfi* vardır, ancak bu eserlere ulaşılamamıştır. Ayrıca hayırsever bir kişi olan şair, bazı cami ve minareleri de tamir ettirmiştir (Çiftçi, 2017, 390).

Bu eserde kısaca bahsedilen Kırim asıllı diğer bir şair de Sâlih Nesîm Efendi'dir. Şair Kırimî Ahmed Kâmilî Efendi'nin oğlu olup Galata Mevleviyeti'nde eğitimine başlamış, daha sonra Bursa Mevleviyeti'ne gitmiştir. Örnek olarak verilmiş olan manzume için Fatîn "manzûme-i nâ-pesendî" ifadesini kullanmıştır (Çiftçi, 2017, 481).

Fatîn tezkiresinde şiirinde Kırim'dan bahseden şairlerden biri Yetîmî Efendi'dir. Şair aslen bugünkü Bulgaristan'ın Şumnu kasabasından hânedan ve tımar sahiplerindedir. Kitabet, inşâ ilminde bazı mertebeleri aşmıştır. Bir müddet Özi Kalesi kitabetinde çalışmış, bir sürede Kırim hânlarının maiyetinde görev yapmıştır.

Kırımlı şairlerden biridir. Kitâbet konusunda maharetli olan şair, bazı vezirlerin divân kâtipliğini yapmış, Hicaz'a gitmiş, hacı olmuştur. Oğlu Mûsa Safvetî Paşa da iki defa maliye nazırı olmuştur (Çiftçi, 2017, 196-197). Bir *Dîvân*'a sahip olan şairin tezkirede örnek olarak verilmiş gazeli didaktik özellikler taşımaktadır. Gazel bu yönüyle hikemî bir karakter arz etmektedir.

Gazâlî (Gâzî Girây): Kırım hânlarından olup şair, hattat, müzisyen ve bestekârdır. Rızâ, tezkiresinde Cengizî saltanatı ile Tatar hânlığının tabiatının Gâzî Girây'da birleştiğini beyan ederek onu methetmiştir. Güzel huylu, marifetli, mutlu bir şahsiyet olup Kırım'da 1027'de vefat etmiştir (Zavotçu, 2017, 81). Örnek olarak şairin iki beyti verilmiştir¹³.

Hafız Post: *Mesnevî*'yi ezberlemiş bir şairdir (Bayram, 2014, 72).

Halîmî (Halîm Girây): Ârif Hikmet, tezkiresinde bu şairden kısaca bahsetmiştir. Kırım hânlarından olan şairin babası Şehbâz Girây'dır. Vize Saray'ı yakınında Eyder köyünde 12 Muharrem 1182 tarihinde dünyaya gelmiştir (Çınarcı, 2007, 44). Tezkirede şairle ilgili bilgi bundan ibarettir. Şairin *Gülbün-i Hânân*¹⁴ adlı bir eseri vardır (Bayram, 2014, 72).

Hüseyin Çelebi: Hüseyin Çelebi, XVII. asırda Kınalı-zâde'den önceki tezkirelerde yer almayan şairlerden biridir (Sungurhan, 2017b, 11). İstanbul'da müderrislik yapmış, eserler yazmıştır. Şiirleri cevher yüklü niteliktedir (Sungurhan, 2017b, 297-98)¹⁵.

Cinânî maddesinde Mehmed Tevfik, şairle ilgili şöyle bir olay rivayet etmiştir: Cinânî gözlerinden rahatsızmış. Bir gün irfan meclislerinin süsü ve gözlerinden de rahatsız olan meşhur nedimlerden Kefeli Hüseyin Çelebi'nin gözüne bir çöp kaçmış. Cinânî'den dikkatlice çöpü çıkartmasını rica etmiş. Cinânî de bir süre duraksadıktan sonra "*Görüyorsunuz ya tefahhusda dakîka fevt etmedim. Lâkin ne yapayım ne çöp var ne göz, diye cevâb vermişdir* (Oğuz vd., 2017, 22-3)."

Riyâzî Muhammed Efendi, şairin Kara Dâvûd-zâde Mustafa Efendi'den eğitim aldığını, ilimde üstün mertebeye geldiğini, Mekke'de kadı olduğunu, ilmî ve edebî eserler yazdığını, musıkî ilminde mahir olduğunu, 1012'de Mekke'de vefat ettiğini beyan etmiştir (Açıkgöz,

---

1166 yılında vefat etmiş, Şumnu'da Çavuşzâde Câmîi civarında defnedilmiştir. Bir *Dîvân*'ı vardır (Çiftçi, 2017, 536-37). Aşağıda verilmiş olan manzume, şairin bir atama sebebiyle Kırım'a doğru olan isteksiz yolculuğuna işaret etmiş olup ayrılık temasını işlemektedir:

Germ ü serdin bize çekdirmek için çarh-ı le'îm / Bî-vakit oldu azîmetgehimiz râh-ı Kırım
 Cümle yârân safâlarda ola biz bunda / Çekelim sünneteyi çün bu imiş emr-i hakîm
 Tuna'ya saldı felek keştî-i âmâlimizi / Ne bilir hâlimizi perverîş-i nâz u na'îm
 Şeb-i târîk-i gam u mevc-i yem-i hecr ü elem / Sergüzeştim nice ta'rif ile olsun tefhîm
 Çekmedir çâresi çün bâ-hat-ı takdîr-i ezel / Dânemiz böyle perâkende olunmuş taksîm
 Ola kim lafzî ile hayr ide Hak encâmın / Her umûrum yed-i tefvîzine kıldım teslîm
 Atılup taşra leb-i bahr-ı vatandan âhir / Çok göründü sadef-i Şumnu'ya bir dürr-i Yetîm
¹³ Tîre diller bezmine bir şem'-i rûşendür şarâb / Al fânûs oldu gûyâ üstine anuñ ğabâb
 Münfek olmaz giceler ağyârdan ol meh-likâ Zâ'il olmaz zulmden el-hakk bedr olursa mâh-tâb (Gazâlî)

¹⁴ Eser, Moğol Sultanlarının terâcim-i ahvâllerine dairdir (Oğuz vd., 2017, 256). 1466 yılında Kırım'da hânlık tahtında oturan Mengli Girây'dan 1800 yılında vefat etmiş olan Kırım Hâmı Baht Girây'a kadar yaşamış olan toplam 44 hânın hayat hikâyesini kapsayan bu eser 1811'de tamamlanmış olup vefeyât-nâme türünde bir eserdir (Ekinci, 2017, 9).

¹⁵ *Kınalı-zâde, Beyânî'nin verdiği üç örnek beyte ek olarak şu beyti de vermiştir:* Ehl-i 'ışka katı çok ta'nı kovar epsem tur / Yüri ey zâhid-i hûd-bîn bizi ko kendüni gör (Sungurhan, 2017b, 297-98).

2017, 122)¹⁶.

Lutfî (Tatar, Lutfî Lutfu'llâh Efendi): Mehmed Sirâce'd-dîn, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ* adlı XX. asır tezkiresinde Bahçesaray'da doğmuş olan Lutfullâh adında Şair Tatar Lutfî'den bahsetmiştir. Erken yaşlarda İstanbul'a gelmiş, eğitimini tamamlamıştır. Rumeli kadıları arasına girmiş, ayrıca Arapça ilimler ve Farsça fenlerde kendini geliştirmiştir. Kırım'da kızı müptelâ olmuş, İstanbul'da gizlice şarap içmiş, kadın düşkünlüğü sebebiyle memuriyetten azledilmiştir. Bir akşam Galata meyhanelerinden çıkıp Kasımpaşa'daki evine giderken 1703'te öldürülmüştür. Müellif, şairin edebî şahsiyetini methetmiştir (Arslan, 2018, 32).

Mehmed Saîd Hâlet Efendi: Fatîn Efendi, tezkiresinde bahsettiği şairlerden Seyyid Mehmed Saîd Hâlet Efendi'nin babasının şehrin meşhurlarından Kırımî Hüseyin Efendi olduğunu belirtmiştir. Çeşitli devlet kademelerinde çalışmış olan bu şair, Konya'da vefat etmiş, Mevlânâ'nın kabrinin civarına defnedilmiştir. Şairin basılmış bir *Dîvânçe*'si vardır. Burada ayrıca teması sevgili, ayrılık, vefasızlık olan altı beyitlik bir gazeli şairin sanatına örnek olarak verilmiştir (Çiftçi, 2017, 79-80).

Müdâmî: Emîr Sultân'a manevi bir yakınlık duymuş, onun menakıbını yazmıştır (Bayram, 2014, 72).

Nevâî (II. Mengli Girây Hân): Fatîn'in tezkiresinde genişçe yer ayırdığı Kırımlı şairlerden biri Mengli Girây'dır. Babası Selîm Girây Hân, Rodos'ta ikamet ettiği sırada dünyaya gelmiştir. Pederi idareci iken Kırım'da ser-askerlik yapmıştır. Biraderi Gâzî Girây Hân zamanında nureddinlik rütbesini almış, Kaplan Girây Hân zamanında da kalgaylık görevini ifa etmiştir. Biraderlerinin hânlıktan ayrılmaları üzerine Silivri tarafındaki Kadıköy'e hicret etmiş, 1137 senesinde Kırım Hânlığı tahtına oturmuş, 1143 yılında bu görevden ayrılmış, Rodos adasına gitmiş, 1150 yılında dönüp tekrar Kırım'da hânlık tahtına oturmuştur. 9 Ramazan 1152 tarihinde vefat etmiş, naaşı Bahçesaray'da Hân Câmii yakınına defnedilmiştir. Şair, akıllı, kâmil, hakîm, faziletli biri olup birçok seçkin şiire imza atmıştır. Ayrıca hayırsever bir kişiliğe de sahip olan şair, Kırım yakınında Karasu'da güzel bir câmi ile bir hân, Tatarbikârı'nda birkaç medrese, İstanbul'da Tophâne'de bir Gülşenî-hâne bina etmiştir. Tezkirede örnek olarak verilmiş şaire ait gazelin makta beytindeki "*Eylerse Nevâyî n'ola eş'arımı tahsîn / Biz silsile-i Âl-i Kırım Mengli Girâyız*" ifadeler, şairin Kırımlı olmayı bilinçli bir şekilde içselleştirdiğini ve bundan gurur duyduğunu göstermektedir (Çiftçi, 2017, 450-51).

Pertev Paşa: Esad Mehmed Efendi'nin *Bâğçe-i Safâ-endûz*'unda bahsettiği aslen Kırımlı olan şairlerden biri de Pertev Paşa'dır. Babasının ismi bilinmeyen şair, Top-hâne'de doğmuş, eğitiminden sonra büluğ çağına varınca ru'ûs kaleminde çalışmış, sonra Âmedî odasına alınmış, akabinde beğlikçilik ve reîsülküttâplık yapmıştır. Daha sonra da *nâzır-ı umûr-ı mülkiye* olmuştur. Şairin Fatîn tezkiresinden alınmış olan *bahâr* redifli bir gazeli örnek olarak verilmiştir. Gazel bahar, mutluluk, aşk temalarını içermektedir (Oğraş, 2018, 80-81).

Rahmî: Fatîn'in tezkiresine aldığı Kırımlı şairlerden biri de Kırımî Rahmî Efendi'dir. Kırım sonradan Rusya'ya ilhak olmuş bir adadır. Burada almış olduğu iyi bir eğitimden sonra şair, İstanbul'a gelmiştir. Tersanede memur olmuş, daha sonra İran'a elçilik memuru olarak

¹⁶ Bu maddede Şair Bâkî'nin olarak bilinen "Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş (Açıkgöz, 2017, 122)" mısrası verilmiştir.

gönderilmiştir. İstanbul'a dönüşünde vefat etmiş olan şairin birkaç cüzden müteşekkil bir *Sefâret-nâme*'sinin yanında "*haylice eş'âr-ı letâfet-allâmesi*" vardır. Buraya örnek olarak alınmış olan gazel, sevgiliden ayrılık acısı temasıyla yazılmıştır (Çiftçi, 2017, 172-173).

Râmiz: Fatîn'in tezkiresinde bahsettiği Kıımlı şairlerden biri de Abdullah Râmiz Paşa'dır. Buna göre Kıım sonradan Rusya'ya bağlanmıştır. Yine şehrin ulemasından olan babası Feyzullah Bey'in tavsiyesiyle İstanbul'a küçük yaşlarda gelmiştir. Nâiblik göreviyle Kudüs'e gitmiş, bir süre sonra dönmüş, naiblik, kadılık, rûz-nâmecilik, kethüdâlık gibi görevlerde bulunmuştur. Bazı sebeplerden dolayı Ruscuk'a gitmiş, idamı için karar çıkarılınca Rusya'ya kaçmıştır. Af çıkıp geri döndüğünde saldırıya uğramış, neticede vefat etmiştir. Mevlevi olduğu belirtilen şairin örnek olarak sevgili temalı bir gazeli verilmiştir. Gazelde geçen "*Yine sürgün avına çıkdı meger gamzelerin*" mısrası, şairin çalkantılı hayatına işaret eder niteliktedir (Çiftçi, 2017, 169-170).

Selîm Girây: Kıım hânlarından olan şair, Remzî mahlasını kullanmış olan Bahâdır Girây Hân'ın oğludur. 1671'de Kıım hânı olmuş, 1677 yılında hânlıktan ayrılmış, 1683'te tekrar hân olmuştur. Azamet Girây'ın ölümü üzerine hânlıktan ayrılmış, 1692 yılında üçüncü defa olarak tahta geçmiştir. 1698 yılında tahttan ayrılmış, 1702 yılında dördüncü defa Kıım tahtına oturmuş, 1704 yılında vefat etmiş, Bahçesaray'da Hân Câmii haziresine defnedilmiştir.

Selîm Dîvâne: *Burhânü'l-'Ârifin ve Necâtü'l-Ğâfilin* adlı eserin sahibidir (Bayram, 2014, 72).

Şâhî (Şâhin Girây): Şâhin Girây Hân, Sultân Topal Ahmed Girây Sultân'ın oğludur. İki defa hânlık tahtına oturmuş, 1198/1784 yılında Kıım'ın Rusya'ya dahil olmasıyla ortamın karmaşıklığından dolayı perişan bir vaziyette Rusya'ya firar etmiştir. Daha sonra Osmanlı'ya sığınmış, buradan da Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Sürgün esnasında vefat etmiş olan şairin verilmiş olan on üç beyitlik gazeli sevgili ve aşk temalarını içermektedir (Çiftçi, 2017, 264-265).

Şefî'i: Yapılan incelemede Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* adlı eserinde izine rastlanan Şefî'i'nin asıl adı Muhammed'dir. Kefelidir. Ömrünün ilk yıllarında ilim ve hüner tahsiline yatkın olup sayısız faziletlerin elde edilmesiyle uğraşmıştır. Daha sonra ledünnî ilimlerle iştilal etmiştir. İstanbul'a gelmiş, Mevleviliğe gönül vermiş âşık bir derviş olmuş, 1082 yılında vefat etmiştir (Genç, 2018, 163-164). *Nuhbetü'l-âsâr*'a atfen bazı manzumeleri örnek olarak verilmiştir¹⁷.

Şerîfi: Rızâ'nın tezkiresinde bahsettiği Kıımlı şairlerden biri de önemli kadılardan olan Kefevî Seyyid Abdül-kerîm Efendi'dir. Şiir ilminde yegâne olan şair, ayrıca şairler arasında nadire sözler söyleyen biri olarak öne çıkmıştır. İstanbul'da 1049 yılında vefat etmiş şairin bir

¹⁷ **Kıt'a:** Ol şeh-süvâr oldı 'inân-tâb bir yere / Cem' eyleyince 'aklını ahbâb bir yere
Beñzer 'izâr-ı pâküñ o gülzâre kim düşe / Gül bir yere benefşe-i sîr-âb bir yere
İtmez hayâl-i nevk-i müjeñ itdigin dile / Aksa ne deñlü mevce-i seyl-âb bir yere

İki beyit: Olan hem-sohbeti dil-şâd olur endüh-gîn olmaz / O Yûsuf-çihreden dür olmayan hergiz hazîn olmaz
Bilürken nüsha-i ta'vîz-i cândur hatt-ı ruhsârı / Yine çeşm-i füsün-sâzından anuñ dil emîn olmaz
Şaire ait ayrıca vuslat temalı bir rubâî ile sükût temalı bir beyte burada yer verilmiştir. Şairin şiirlerinin hikemî tarzı yakın bir söyleyişe sahip olduğu söylenebilir.

beyti örnek olarak verilmiştir (Zavotçu, 2017, 150)¹⁸.

Tâlibî: Kınalı-zâde'den önce Latîfi'nin de bu şairi ele aldığı anlaşılmaktadır. Kefeli olan şair hakkında "*Şi'rinde kat'en melâhat yoğ iken Latîfi medh idüp*" ifadelerini kullanmış olan Kınalı-zâde, şairin bir beytini vermiştir (Sungurhan, 2017b, 523)¹⁹.

Zekeriya Efendi: *Bâğçe-i Safâ-endûz*'da bahsedilen Kırmımlı bir şair de Nigâh mahlasını kullanan Kırmımlı Zekeriya Efendi'dir. Buna göre Kırmım istilâ edildiği zaman şair, âsitâneye (İstanbul) hicret etmiş, Top-hâne'ye yerleşmiştir. Şair her fenne vakıf olup Farsçanın kurallarını da öğrenmiştir. İçinde zihafın ve yer yer mazmunların kullanıldığı birkaç cüz dîvân şiiri ve kelime-i tevhidle ilgili bir Türkçe *Risâle*'si vardır. Örnek olarak şairin Arapça-Türkçe bir mülemma beyti verilmiştir (Oğraş, 2018, 180).

SONUÇ

Türkiye ve Türkçe açısından bakıldığında özellikle Osmanlı döneminde Kırmım coğrafyasında doğmuş, yaşamış ve Türkçe söylemiş şairlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu şairlerle ilgili müze, kitap, etkinlikler dizisi yapılarak bu farkındalık daha da arttırılabilmelidir. Hanlık döneminde Kırmım'da 56 şair yetişmiştir. Bunların önemli bir kısmı kısa süre sonra çeşitli sebeplerden dolayı Kırmım'ı terk edip çıkmıştır.

Kırmım, tezkirelerde hem göreve gidilen (Tezkireci Şefkat gibi) hem de firar edilen (Kâimmakâm Mahmûd Tayyar Paşa'nın kaçıışı gibi) bir coğrafyadır. Ayrıca Kırmım, ismi Mehmed olan İstanbullu derviş bir şairde olduğu gibi hem *Kırmımlı* mahlası alınabilecek kadar gidilesi bir iklim hem de Şair Yetimî Efendi'de olduğu gibi ataması Kırmım'a yapılınca memnuniyetsizliğin dile getirilebileceği bir coğrafyadır.

Tezkireler, sadece Kırmımlı şair biyografilerini vermekle yetinmemiş, bunun yanında Kırmım'ın siyâsi/idarî durumu ile ilgili bilgilerin yanında Kırmımla ilişkili başka coğrafyalarda doğmuş, yetişmiş şairler hakkında da bilgiler vermiştir. Kırmımlı olmayıp Kırmım'da hayatlarının bir kısmında bulunmuş, görev yapmış bazı şairlerden de tezkirelerde bahsedilmiştir. Şair Şemsî-i Dîğer bunlardan biri olarak anılabilir.

XV. Asır âlimlerinden Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl el-Kırmımlı ile Şair Molla Kırmımlı, Kırmım'ı Osmanlıya bağlamak düşüncesinde olmuşlardır. Bunun gayesi İslâm birliğini sağlamak ve Kırmım'ı güçlü kuvvetli olduğu eski günlerine yeniden kavuşturmaktır. Mevlânâ Şerefüddîn için Kırmım oldukça mühim bir coğrafyadır. Onun için "*cihân Kırmım'dan ve Kırmım cihândan 'ibâret gibi'*"dir.

İncelenen tezkirelerde Afîfî, Fâzıl, Gevherî, İzzî, Kâmil (IV. Mehmed Girây), Kelîmî, Mahmûd, Nüzhet, Rezmî (Bahadır Girây Hân), Rif'at, Sîretî (Şahbaz Girây), Vecîhî, adlı/mahlaslı şairlerle ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

Kırmım'ın kazalarından en fazla dikkat çeken yer Kefe'dir. *Kâfile-i Şu'arâ* şehri, Tatarın misk kokan toprağından olan meşhur şehir olarak anmıştır. Şair Hüdâyî, Kefe lalesinin Rûm'a yadigâr olduğunu beyan etmiştir. Bu da Kefe lalesinin önemine işaret eder. Kırmım'ın diğer bir önemli kenti de Bahçesaray'dır. Bu şehir, şairleri ve tarihî eserleriyle tezkirelere konu olmuştur.

¹⁸ O perî hâtır-ı ma'mûrumı vîrân ister / Ğamla ünsiyetümi her dem ü her ân ister (Şerîfî)

¹⁹ Baş getürdi zülf-i pür-çünün Hitâ'dan ala bâc / Bağladı mülk-i Hoten yollarını ala harâc (Tâlibî)

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Namık. (2017). *Riyâzü's-Şu'arâ (Tezkiretü's-Şu'arâ): Riyâzî Muhammed Efendi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. 27 Haziran 2018 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf> adresinden alındı.

Arslan, Mehmet. (2018). *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ: Mehmed Sirâce'd-dîn*. ISBN: 978-975-17-4025-0. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. www.kulturturizm.gov.tr; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

Avcı, İsmail. (2014). Kıymetli Abdullah Râmiz Paşa ve Divançesi. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 9/3, Winter, s. 169-187, Ankara-Turkey.

Avcı, İsmail. (2016). Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri. *OTAM*, S. 40, Güz, s. 111-127.

Bayram, Ersin. (2014). Cemal Kurnaz-Halil Çeltik, Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2012 (Kitap tanıtımı). *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, S. 1, ISSN: 2148-5704, Kasım, s. 71-73.

Ceylan, Mustafa. (2016). *Türk ve Dünya Edebiyatında Öldürülen Şairler*. Antalya: Gülce Edebiyat.

Çınarcı, M. Nuri. (2007). *Seyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in Tezkiretü's-Şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, Ömer. (2017). *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eş'âr)*. ISBN: 978-975-17-3438-9. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ekinci, Ramazan. (2017). *Vefeyât-ı Ayvansarâyî: Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Genç, İlhan. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyeye: Esrâr Dede*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

İsen, Mustafa. (2017). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı: Gelibolulu Mustafa Âlî*. ISBN: 978-975-17-3966-7. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. 27 Haziran 2018 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55739,kunhul-ahbarin-tezkire-kismpdf.pdf?0> adresinden alındı.

Kılıç, Filiz. (2017). *Şefkat Tezkiresi (Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. 27 Haziran 2018 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0> adresinden alındı.

Kılıç, Filiz. (2018). *Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi: Meşâ'irü's-Şu'arâ*. ISBN: 978-975-17-4046-5. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. www.kulturturizm.gov.tr; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

Oğraş, Rıza. (2018). *Es'ad Mehmed Efendi: Bağçe-i Safâ-endüz*. ISBN:978-975-17-4059-5. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Oğuz, Fatma Sabiha Kutlar; Koncu, Hanife; Çakır, Müjgan. (2017). *Kâfile-i Şu'arâ:*

Mehmed Teyfik. ISBN: 978-975-17-3934-6. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. 27 Haziran 2018 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56163,mehmed-tevfik-kafile-i-su39arapdf.pdf?0> adresinden alındı.

Sungurhan, Aysun. (2017a). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-şu'arâ)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. 27 Haziran 2018 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0> adresinden alındı.

Sungurhan, Aysun. (2017b). *Tezkiretü's-şu'arâ: Kınalı-zâde Hasan Çelebi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. 27 Haziran 2018 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0> adresinden alındı.

Zavotçu, Gencay. (2017). *Rızâ Tezkiresi: Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.

III. Harita

Kırım Hanlığı

**TÜKENMİŞLİK SENDROMU: BELEDİYE ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

BURNOUT SYNDROME: A RESEARCH ON MUNICIPAL EMPLOYEES

Dr. Öğr. Üyesi Semra TETİK*Manisa Celal Bayar Üniversitesi, semratetik@hotmail.com***ÖZET**

Tükenmişlik sendromu yıkıcı stersin özel bir halidir. Bu sendrom, işgörenin duygusal olarak tükenmesine, hizmet alanlara karşı duyarsızlaşmasına ve özsaygısını yitirmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla tükenmişlik, insanlarla sürekli etkileşim halindeki belediye çalışanlarını da tehdit etmektedir. Bu çalışmanın amacı, belediye çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeylerini belirlemektir. Bu genel amaç çerçevesinde demografik özellikler ile tükenmişlik sendromu ve tükenmişlik boyutları arasındaki ilişki de incelenecektir. Veri toplama aracı olarak "Maslach Tükenmişlik Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde sayı ve yüzdesel dağılım, aritmetik ortalama, standart sapma ve korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, araştırmaya katılan belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı, Tükenmişlik, Belediye Çalışanları

ABSTRACT

Burnout syndrome is a special form of destructive stress. This syndrome leads to exhaustion of employees' emotional resources, desensitization to their environment and loss of self-esteem. Therefore, burnout also threatens municipal employees who are constantly interacting with people. The aim of this study is to determine the levels of burnout syndrome among municipal employees. Within this general purpose framework the relationship between demographic characteristics and burnout syndrome and burnout dimensions will also be examined. it was used "Maslach Burnout Scale" as data collection tool. In the evaluation of the data were performed number and percentage distribution, arithmetic mean, standard deviation and correlation analysis. According to the findings, it can be said that the burnout levels of municipal employees participating in the survey are low.

Key Words: Emotional Exhaustion, Desensitization, Personal Success, Burnout, Municipal Employees

1. GİRİŞ

Çağımızda, insanlar hızla değişen çevresel koşullara uyum sağlamaya çalışmakta, bundan dolayı da yoğun bir baskı hissetmektedir. Bu durum bireylerde tükenmişlik düzeyinin artmasına yol açmaktadır. Tükenmişlik sendromu, insan ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı mesleklerde görülen bir tür streştir. Tükenmişlik, sürekli iş baskısından kaynaklanan kronik bir duygusal bitkinlik halidir (Can vd., 2006: 240-241). Sonuç olarak bu sendrom, işgörenin duygusal kaynakları tükendikçe kendinden vazgeçmelerine, hizmet alanlara alaycı tutum ve

davranışlar sergilemelerine, kendilerini de başarısız ve mutsuz algılamalarına yol açmaktadır.

Tükenmişlik sendromu, başarısız olma, yıpranma, enerji ve gücün azalması ya da tatmin edilemeyen istekler sonucunda bireyin iç kaynaklarında meydana gelen tükenme durumu olarak da tanımlanabilir (Freudenberger, 1974:159; Dincerol, 2013:17). Tükenmişlik iş ile ilgili bir stres türü olduğundan genellikle yüksek düzeyde kişisel etkileşimde bulunan veya başka insanlara yardım etmeyi gerektiren işlerde çalışan insanlarda çok daha fazla görülür. Tükenmişlik yaşayanlar, genellikle işlerine çok fazla duygusal katkı yapmak durumunda olan insanlardır. Bu tip insanlar kendi kendilerine genellikle yüksek standartlar belirlerler (Can, Aşan ve Aydın, 2006: 240-241).

Tükenmişlik kavramının en yaygın kabul gören tanımı Maslach tarafından yapılmıştır. Maslach'a (1982:3) göre, tükenmişlik "iş gereği insanlarla yoğun iletişim içerisinde olan kişilerde görülen duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi"dir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, tükenmişlik sendromu; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma hissi olmak üzere üç boyut içermektedir.

İnsanlar kendilerini ya da bir başkasını tükenmiş nitelendirdiklerinde, kast ettikleri genellikle duygusal tükenmedir (Azizoğlu ve Özyer, 2010: 138). Tükenmişliğin temelini oluşturan duygusal tükenme, bireyin kendisini yorgun ve duygusal yönden yıpranmış hissetmesi olarak ifade edilebilir (Güllüce ve Kaygın, 2013:237). Sürekli iş ile ilgili strese maruz kalan kişide zamanla bir bitkinlik durumu oluşur. (Can vd., 2006: 240-241). Bu durum hem kişinin hem de kurumun verimsizliğine yol açabilmektedir (Yılmaz, 2017: 9).

Duyarsızlaşma, ilişkilerin kişiselleştirilememesi sonucu ortaya çıkar. Duyarsızlaşma aşamasında stres altındaki kişi karşısındaki kişiyi insan olarak görme yerine bir nesne olarak algılama eğilimindedir. Dolayısıyla, karşısındaki bireyle kendi arasına kişisel olmayan bir takım engeller koymaya başlar. (Can vd., 2006: 240-241). Kişi duyarsızlaştığında işine ve çalışma arkadaşlarına karşı mesafeli ve soğuk bir tutum geliştirir (Karacaoğlu ve Çetin, 2015: 51)

Tükenmişlik sendromunun bir diğer boyutu ise kişisel başarıda azalma hissidir. Bu boyut, duygusal ve fiziksel yönden tükenen kişilerin kendilerini başarısız ya da yetersiz olarak algılama durumu olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2017: 9). Wright ve Bonett'e (1997) göre, kişisel başarının azalması duygusu, bireyin kendisini olumsuz değerlendirme eğilimini ifade eder (Azizoğlu ve Özyer, 2010: 138). Bu aşamaya gelen işgören, işine karşı ilgisini kaybeder, düşük verimlilikte çalışmaya başlar ve bir şeyleri başarmaya yönelik motivasyonunu yitirir (Can vd., 2006: 240-241). Bunun sonucunda kişi kendisine olan saygısını kaybeder (Yardım, 1995: 5).

Tükenmişlik sendromuna neden olan birçok faktör vardır. Bunlar kişinin kendisinden kaynaklanan veya çalışma ortamından kaynaklanan faktörler olabilir. Kişinin kendisinden kaynaklanan faktörler, işini sevmemesi, problem çözme becerisinin olmaması, mükemmeliyetçi olması, yaşadığı ailevi sorunlar olabilir. Çalışma ortamından kaynaklanan faktörler ise kuralların açık ve net olmaması, iş yükü, bulunduğu statü, ücret yetersizliği, çalışma süresi, örgüt iklimi, yöneticinin adaletsiz olması, çalışma arkadaşlarının tutumu ve rekabet şeklinde ifade edilebilir (Yılmaz, 2017:2).

Tükenmişlik süreci birçok kişisel ve örgütsel sonucu da beraberinde getirmektedir. Kişisel sonuçları arasında, baş ağrısı, ruhsal dalgalanmalar, kinizm, ilaç ve alkol kullanımının

artması, kendi kendini sorgulama ve önemli derecede bozulan aile ilişkileri sayılabilir. Tükenmişliğin örgütsel sonuçları incelendiğinde ise işe karşı olumsuz tutum, artan oranda devamsızlık ve düşen iş verimliği görülecektir (Can vd., 2006: 240-241).

Tükenmişlik sendromu kişisel ve örgütsel etkileri açısından örgütün ve çalışanların ruhsal sağlığına dolayısıyla örgütsel performansı da olumsuz etkileyebileceği dikkate alındığında üzerinde durulması ve baş edilmesi gereken örgütsel bir tehdittir. Mesleki bir hastalık olarak kabul edilen tükenmişlik sendromu, insanlarla yoğun bir şekilde etkileşim halindeki belediye çalışanlarını da tehdit etmektedir. Belediyelerin topluma yönelik hizmet üretmelerinden dolayı yerine getirdikleri faaliyetler, insanlarla yoğun bir etkileşim gerektirir ve tükenmişlik de bu etkileşim kapsamında oluşur. Bu çalışmanın amacı, belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini belirlemektir. Bu genel amaç çerçevesinde demografik özellikler ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişki de incelenmiştir.

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Bir yerel yönetim örgütü olan belediyeler, toplumun gereksinim duyduğu temel hizmetleri yerine getirmektedirler. Belediye hizmetlerinin temel amacı, halkın yaşamını kolaylaştırmak ve huzurunu, mutluluğunu sağlamaktır. Bunu sağlamanın yolu da kaliteli hizmet sunmaktan geçer. Kaliteli hizmet ise çalıştığı kurumu seven, benimseyen, kendisini orada huzurlu hisseden ve ruh sağlığı yerinde çalışanlar vasıtasıyla sağlanabilir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Salihli Belediyesi çalışanlarının tükenmişlik sendromu algılarını ölçmek ve tükenmişlik düzeyleri ile demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemektir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Nisan 2018'de Salihli Belediyesi'nin çeşitli statülerde çalışan 300 personel oluşturmaktadır. Örneklem ise araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 102 çalışandan oluşmaktadır. Böylece evrenin %34'üne ulaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde de çalışanların tükenmişlik sendromu algısını ölçmeye yönelik Maslach Tükenmişlik Ölçeği bulunmaktadır. Bu ölçek, Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlanması ise Engin (1992) tarafından yapılmıştır. Ölçek 22 madde ve 3 boyuttan (duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı hissi) oluşmaktadır. Anket formundaki tükenmişlik sendromuna ilişkin sorular "Hiç Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum", "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde 5'li Likert Ölçeği'ne uygun hazırlanmıştır. Duygusal tükenme ve duyarsızlık boyutlarına ilişkin yüksek puanlar ile kişisel başarı hissi boyutuna ilişkin düşük puan tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacına bağlı olarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Salihli Belediyesi'nde çalışanlar kendilerini tükenmiş hissetmektedir.

H2: Salihli Belediyesi'nde çalışanların cinsiyetleri ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Salihli Belediyesi'nde çalışanların yaşları ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Salihli Belediyesi'nde çalışanların eğitim durumları ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Salihli Belediyesi'nde çalışanların medeni durumları ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H6: Salihli Belediyesi'nde çalışanların kurumda çalışma süresi ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Salihli Belediyesi'nde çalışanların toplam çalışma süresi ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H9: Salihli Belediyesi'nde çalışanların statüleri ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H10: Salihli Belediyesi'nde çalışanların aylık gelirleri ile tükenmişlik düzeyi ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H11: Salihli Belediyesi kapsamında tükenmişlik sendromunun boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.5. Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan tükenmişlik ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alpha testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo1: Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha (α)	
Tükenmişlik Sendromu	Duygusal Tükenme	9	0,892	0,812
	Duyarsızlaşma	5	0,840	
	Kişisel Başarı	8	0,782	

Tablo 1'de görüldüğü gibi, yapılan güvenilirlik testi sonucunda ölçeğin geneli yüksek düzeyde (0,812) güvenilir çıkmıştır. Tükenmişlik sendromunun boyutlarına bakıldığında duygusal tükenme boyutu en yüksek güvenilirlik düzeyine sahiptir (0,892). En düşük güvenilirlik düzeyi ise kişisel başarı boyutunda çıkmıştır (0,782).

3. BULGULAR

Bu bölümde katılımcıların demografik özelliklerine, tükenmişlik sendromu ve boyutlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapmalarına, hipotezler kapsamında tükenmişlik düzeyi ile demografik özellikler arasında ve tükenmişlik sendromu boyutları arasında korelasyon analizine yer verilecektir.

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılanların %39.2'si kadın, %60.8'i erkektir. Katılımcıların %66.7'si 26-45 yaş aralığında ve %76.5'i evlidir. Katılımcıların %31.4'ü lisans, %29.4'ü ön lisans, %27.5'i de lise mezunudur. Katılımcıların kurumda %43.1'i 1-5 yıl, %33.3'ü 11-25 yıl, %13.7'si de 25 yıldan fazla süredir çalışmaktadır. Toplam çalışma sürelerine bakıldığında %41.2'si 11-25 yıl, %25.5'i 1-5 yıl, %19.6'sı da 25 yıldan fazla süredir çalışmaktadır. Katılımcıların %49'u memur, %35.3'ü işçi statüsünde çalışmaktadır. Aylık gelir düzeylerine bakıldığında %29.4'ü 3500-4000 TL, %25.5'i de 4000 TL'den fazla geliri olduğu görülmüştür.

3.2. Tükenmişlik ve Boyutlarının Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Tükenmişlik ve boyutları ile ilgili aritmetik ortalama, standart sapma, maksimum ve minimum değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Tükenmişlik Sendromu ve Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Boyutlar	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Duygusal Tükenme	102	1,00	5,00	2,42	,985
Duyarsızlaşma	102	1,00	5,00	2,13	,989
Kişisel Başarı Hissi	102	1,00	4,00	3,80	,681
Tükenmişlik Sendromu	102	1,00	4,45	2,27	,726

Tablo 2’de görüldüğü gibi, tükenmişlik sendromunun boyutlarına bakıldığında; duygusal tükenme boyutu 2,42 puan, duyarsızlaşma boyutu 2,13 puan ve kişisel başarı hissi 3,80 puan olarak tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde, duygusal tükenme boyutu orta, duyarsızlaşma boyutu düşük, kişisel başarı hissi boyutunun ise yüksek ortalama puana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bulgulara göre, araştırmaya katılanların kendilerini duygusal olarak orta düzeyde tükenmiş hissettiği, çevresine karşı düşük düzeyde duyarsızlaştığı söylenebilir. Buna karşılık çalışanların kişisel başarı hissi yüksektir. Genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaya katılan belediye çalışanlarının düşük düzeyde (2,27) tükenmişlik yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda H1 doğrulanmamıştır.

3.3. Demografik Özellikler İle Tükenmişlik Sendromu ve Boyutları Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özellikleri ile tükenmişlik sendromu ve boyutları arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Demografik Özellikler ile Tükenmişlik ve Boyutları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Demografik Özellikler/Boyutlar		Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı	Tükenmişlik Düzeyi
Cinsiyet	r	,099	,078	,076	,137
Yaş	r	,221*	,007	-,268**	,043
Eğitim	r	,049	-,084	-,043	-,018
Medeni Durum	r	-,240*	-,158	,292**	-,107
Kurumda Çalışma Süresi	r	,199*	-,024	-,215*	,038
Toplam Çalışma Süresi	r	,086	-,125	-,082	-,025
Statü	r	,015	,010	,217*	,112
Aylık Gelir	r	-,032	-,127	-,130	-,132

Tablo 3’de görüldüğü gibi, yaş ile duygusal tükenme boyutu ($r=,221$; $p<0.05$) arasında pozitif yönlü, kişisel başarı hissi boyutu ($r=-,268$; $p<0.01$) arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, H3 doğrulanmıştır.

Medeni durum ile duygusal tükenme boyutu ($r=-,240$; $p<0.05$) arasında negatif yönlü, kişisel başarı hissi boyutu ($r=,297$; $p<0.01$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, H5 doğrulanmıştır.

Kurumda çalışma süresi ile duygusal tükenme boyutu ($r=,199$; $p<0.05$) arasında pozitif

yönlü, kişisel başarı hissi boyutu ($r=-,215$; $p<0.05$) arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, H6 doğrulanmıştır.

Statü ile kişisel başarı hissi boyutu ($r=,217$; $p<0.05$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, H9 kısmen doğrulanmıştır.

Cinsiyet, eğitim, toplam çalışma süresi ve aylık gelir ile tükenmişlik ve boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Buna göre, H2, H4, H8 ve H10 doğrulanmamıştır.

3.4. Boyutlar Arası Korelasyon Analizi

Tükenmişlik sendromunun duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi boyutları arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini tespit etmeye yönelik yapılan korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 5: Boyutlar Arası Korelasyon Katsayıları

		1	2	3	4
1. Duygusal Tükenme	Pearson Correlation	1			
	Sig. (2-tailed)				
	N	102			
2. Duyarsızlaşma	Pearson Correlation	,799**	1		
	Sig. (2-tailed)	,000			
	N	102	102		
3. Kişisel Başarı Hissi	Pearson Correlation	,343**	,361**	1	
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		
	N	102	102	102	
4. Tükenmişlik Düzeyi	Pearson Correlation	,919**	,876**	,643**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	
	N	102	102	102	102

** $p<0.01$

Tablo 4’de görüldüğü gibi, tükenmişlik boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Duygusal tükenme boyutu ile duyarsızlaşma boyutu ($r=,799$; $p<0.01$), kişisel başarı hissi boyutu ($r=,343$; $p<0.01$), tükenmişlik düzeyi ($r=,919$; $p<0.01$) arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Duyarsızlaşma boyutu ile kişisel başarı hissi boyutu ($r=,361$; $p<0.01$), tükenmişlik düzeyi ($r=,876$; $p<0.01$) arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Kişisel başarı hissi boyutu ile tükenmişlik düzeyi ($r=,643$; $p<0.01$) arasında da pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Tükenmişlik, kişinin çalışma hayatında ve insanlarla ilişkilerinde sorunlara yol açan bir sendromdur. Bu sendroma özellikle insanlarla yoğun etkileşim gerektiren hizmet sektöründe çalışanlar maruz kalmaktadır. Bu çalışma önemli bir kamu hizmet kurumu olan belediye çalışanlarının tükenmişlik düzeyini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca çalışanların demografik özellikleri ile tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişki de incelenmiştir. Elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Salihli Belediyesi çalışanlarına yönelik olarak gerçekleştirilen bu araştırmada,

çalışanların tükenmişliklerinin düşük düzeyde olduğu, tükenmişliğin alt boyutları kapsamında bakıldığında, duygusal tükenmenin orta düzeyde ($x=2,42$), duyarsızlaşmanın düşük düzeyde ($x=2,13$) ve kişisel başarı algısının yüksek düzeyde ($x=3,80$) olduğu tespit edilmiştir. İnsanlarla yüz yüze yoğun iletişim içinde olan belediye çalışanlarının genel tükenmişlik düzeyinin düşük olması arzu edilen bir durum olarak değerlendirilebilir.

Demografik değişkenler ile tükenmişlik arasındaki ilişki kapsamında bakıldığında; yaş, medeni durum, kurumda çalışma süresi, statü değişkenleri çalışanların tükenmişlik düzeyini etkilediği tespit edilirken, cinsiyet, eğitim, toplam çalışma süresi, aylık gelir değişkenlerinin ise çalışanların tükenmişlik düzeyini etkilemediği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Azizoğlu, Ö. ve Özyer, K. (2010). Polislerde Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Ampirik Çalışma, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 21(1), 137-147.

Dinceroğlu, C. (2013). Tükenmişlik Sendromunun Mesleki Tükenmişlik ve İş Tükenmişliği Açısından İncelenmesi: Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Freudenberger, H. J. (1974). Staff Burnout, Journal of Social Issues, 30, 159-165.

Güllüce, A.Ç. ve Kaygın, E. (2013). Çalışanların Demografik Değişkenleri Açısından Tükenmişlik Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(2), 235-252.

Karacaoğlu, K. ve Çetin, İ. (2015). İş Yükü ve Rol Belirsizliğinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi: AFAD Örneği, Nevşehir Hacıbektaslı Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 5, 46-69.

Maslach, C. ve Zimbardo, P. G. (1982). Burnout-The Cost of Caring, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.

Wright, T. A. ve Bonett, D. G. (1997). The Contribution of Burnout to Work Performance, Journal of Organizational Behavior, 18, 491-499.

Yardımcı, V. (1995). Örgütsel Yaşamda Tükenmişlik Duygusu Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Duygularını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, D. (2017). Sağlık Çalışanlarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi: Tekirdağ'daki Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

BİR REFAH GÖSTERGESİ OLARAK YAŞAM MEMNUNİYETİNİN MALİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: OECD ÜLKELERİ

ANALYSIS OF LIFE SATISFACTION AS A WELFARE INDICATOR WITH A FISCAL PERSPECTIVE: OECD COUNTRIES

Asst. Prof. Simla GUZEL

Namık Kemal University, simla.guzel@gmail.com

ÖZET

Günümüzde, ekonomik büyümenin yanında ulusal refahın artırılarak kalkınmanın sağlanması da önem taşımaktadır. Kalkınma iktisadında, küreselleşmenin de getirdiği yeni ekonomik sistemle birlikte, yaşam koşulları ve beklentiler değişmiş, yaşam memnuniyeti, iyi oluş hali gibi refah ile ilişkili kavramlar önem kazanmıştır. 1950'li yıllarda refah göstergesi olarak ekonomik büyüme kabul edilirken, 1960'larda kişi başına düşen gelir önem kazanmıştır. 1970'lerden itibaren ise gelir eşitsizliği ve buna ilişkin çeşitli yaklaşımlar refah konusu ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. 1980'lerden itibaren de ekonomik gelişmede toplumsal ve bireysel açıdan ihtiyaçların belirlenmesi ön plana çıkmıştır. Yaşam kalitesinin, memnuniyetinin artırılması ekonomik kalkınma için temel gereklilikler arasında yer almaktadır.

Yaşam memnuniyetinin bir ülke içerisindeki bölgelerde farklılık göstermesinin yanında ülkeler arasında da konuya ilişkin önemli farklılıkların olması bu konunun nedenlerinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Çok uzun yıllardır iktisatçılar, refah ile çok yakın ilişkisi bulunan yaşam memnuniyetinin ölçülmesi için çeşitli yöntemler araştırmışlardır. Bir ülkede kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) başta olmak üzere, çeşitli ekonomik göstergeler yaşam memnuniyetini belirlemede kullanılmaktadır. Ancak yapılmış çalışmalar ekonomik büyümenin tek başına yaşam memnuniyeti artırmada yeterli olmadığını göstermektedir. Gelir düzeyi ile birlikte, eğitim, sağlık, sosyal koşullar gibi ekonomik olmayan göstergeler de yaşam memnuniyetini etkileyerek, bireylerin refahını artırmaktadır.

OECD 2011'den bu yana daha iyi yaşam indeksini belirlemekte ve buna ilişkin raporlar oluşturmaktadır. İyi yaşam endeksini belirlemede 11 ölçüt göz önünde bulundurulmaktadır. Bu çalışma; ölçütler arasında yer alan yaşam memnuniyeti endeksini OECD ülkelerinde; günümüzün önemli ekonomik ve sosyal sorunları arasında yer alan, yoksulluk, gelir eşitsizliği kamu borcu ile refah seviyesi ile ilişkili olan ve beşeri sermayeyi artıran devletin eğitim ve sağlık harcamaları açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

OECD, bireylerin yaşam memnuniyetini belirlerken genel olarak kendi yaşamlarını nasıl değerlendirdiklerini göz önünde bulundurmaktadır. Yaşam memnuniyeti endeksine göre; OECD ülkeleri içerisinde en iyi durumda olan ilk ülke sırasıyla; Norveç, Danimarka, İsviçre, İzlanda ve Finlandiya'dır. Yaşam memnuniyeti sıralamasındaki son 5 ülke de; Meksika, Türkiye, Yunanistan, Macaristan ve Letonya'dır. Aynı ülkeler, gelir eşitsizliği, yoksulluk, kamu borcu ve harcamaları açısından değerlendirildiğinde, yaşam memnuniyeti konusunda iyi durumda olan ülkelerin diğer ülkelere göre yine daha iyi bir konumda olduğu söylenebilir. Bu veriler doğrultusunda Türkiye'nin durumu değerlendirildiğinde ise, kamu borç oranı açısından görece olarak gelişmekte olan ülkeler içerisinde iyi durumda olduğunu;

ancak görelî gelir yoksulluğu ve gelir dağılımları adaletsizliği ve eğitim ile sağlık harcamaları konularında oldukça gerilerde olduğu görölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam memnuniyeti, Refah, OECD Ülkeleri

ABSTRACT

Today, it is important to improve national welfare and development in addition to the economic growth. Due to the new economic system introduced by globalization, the living conditions and expectations of individuals have changed, and the concepts related to welfare such as life satisfaction and well-being became important in development economics. In 1950s, economic growth was considered as a welfare indicator, while income per capita became significant in the 1960s. After the 1970s, income inequality and related approaches began to be associated with welfare. Since 1980s, determination of social and individual needs is considered significant in economic development. Increasing the quality of life and life satisfaction is now considered as one of the basic requirements for economic development.

The fact that there are significant differences among the life satisfaction levels in different regions in a nation as well as the nations make it necessary to investigate the reasons for this fact. For several years, economists attempted to develop various methods to measure life satisfaction, which is closely related to welfare. Various economic indicators including per capita GDP in a country are used to determine life satisfaction. However, previous studies demonstrated that economic growth alone could not increase life satisfaction. In addition to income levels, non-economic indicators such as education, health and social conditions also have an impact on life satisfaction and increase individual welfare.

OECD determined the better life index since 2011 and published reports associated with this index. The index is determined based on 11 criteria. The present study aimed to determine the life satisfaction index, which is among the OECD criteria for the better life index, in OECD countries based on state education and health expenditures, which is one of the leading economic and social problems of today and related to poverty, income inequality, public debt and welfare level and improves human capital.

The OECD considers how individuals generally assess their own lives when determining life satisfaction levels. According to the life satisfaction index, the leading OECD countries are ranked as Norway, Denmark, Switzerland, Iceland and Finland, respectively. The 5 countries with the lowest life satisfaction scores are Mexico, Turkey, Greece, Hungary and Latvia. When the same countries are analyzed based on income inequality, poverty, public debt and expenditures, it can be observed that the countries with better life satisfaction scores scored better in the above criteria when compared to other countries. Based on the above-mentioned data, Turkey is better in public debt among developing countries, however it scores quite poorly in relative income poverty and income distribution equality and education and health expenditures.

Keywords: Life satisfaction, welfare, OECD nations.

1. GİRİŞ

Ülkeler sadece ekonomik büyüme konusuna önem verdiklerinde toplumun refahını göz

ardı edebilmektedirler. Refahın ve refahın içerdiği mutluluğun artırılması, ekonomik gelişme için gereklidir. Refah devleti anlayışı ile birlikte mutluluk konusuna verilen önem de artmaya başlamıştır. Daha önceden, mutluluk konusu sadece psikoloji bilimi altında inceleniyorken yakın dönemden itibaren “mutluluk ekonomisi” olarak iktisat alanında da incelenmeye başlamıştır. Günümüzde, ekonomik büyümenin yanında ulusal refahın artırılarak kalkınmanın sağlanması da önem taşımaktadır. Kalkınma iktisadında, küreselleşmenin de getirdiği yeni ekonomik sistemle birlikte, yaşam koşulları ve beklentiler değişmiş, yaşam memnuniyeti, iyi oluş hali gibi refah ile ilişkili kavramlar önem kazanmıştır.

1950’li yıllarda refah göstergesi olarak ekonomik büyüme, 1960’larda kişi başına düşen gelir, 1970’lerden itibaren ise gelir eşitsizliği ve buna ilişkin çeşitli yaklaşımlar refah konusu ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. 1980’lerden itibaren de ekonomik gelişmede toplumsal ve bireysel açıdan ihtiyaçların belirlenmesi ön plana çıkmıştır. Yaşam kalitesinin, memnuniyetinin artırılması ekonomik kalkınma için temel gereklilikler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada; ölçütler arasında yer alan yaşam memnuniyeti endeksini OECD ülkelerinde; günümüzün önemli ekonomik ve sosyal sorunları arasında yer alan, gelir eşitsizliği ve kamu borcu açısından değerlendirilmiştir.

2. YAŞAM MEMNUNİYETİ KAVRAMI

Son yıllarda mutluluk veya yaşam memnuniyeti kavramları hem ekonomi hem de politik alanda önem kazanmıştır (Bjørnskov vd., 2008: 120). Yaşam memnuniyeti de kişilerin yaşamlarını anlık duyguları ile değil, bir bütün olarak iyi olarak değerlendirmesidir. Bireyin mutluluğu, yaşamındaki en önemli amaçlarındandır ve herkes mutlu olmak için yaşar. Mutluluk en genel tanımı ile kişinin yaşamını kendi değerlerine göre dolu, anlamlı ve huzurlu bir şekilde algılama süreci olarak ifade edilebilir (Frey ve Stutzer, 2001: 1).

Yaşam memnuniyetinin belirlenmesi ekonomik gelişmenin de belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Önceleri sadece ekonomik büyüme konusuna önem verilirken daha sonra insani gelişme, refah, iyi olma gibi kavramlarla ilişkilendirilebilecek ve sosyal gelişmeyi de içeren ekonomik gelişme daha önemli hale gelmiştir. Bu doğrultuda da yaşam memnuniyetini belirleyen faktörlerin belirlenmesi be kamu politikalarının da buna göre oluşturulması oldukça önemlidir(Gray, 2014: 2)..

OECD, 11 boyuttan oluşan, Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index) oluşturarak 2011 yılından itibaren uygulamaya koymuştur. OECD’nin amacı ülkeleri puanlamaktan ziyade daha iyi bir yaşama ulaşmayı etkileyen etkenlerin belirlenmesidir. Bu endeks; Konut, gelir, iş, toplum (sosyal bağlantılar), eğitim, çevre, yönetim (sivil katılım ve yönetişim), sağlık, yaşam memnuniyeti (sübjektif refah algısı), iş ve yaşam dengesi ve güvenlik gibi 11 boyuttan oluşmaktadır (OECD, 2011.Körreveski, 2011: 44)

). Bu çalışmada 11 gösterge içerisinde yer alan yaşam memnuniyetinin mali açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Tablo 1’de OECD ülkelerinde yaşam memnuniyeti endeksi sıralaması görülmektedir.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Yaşam Memnuniyeti Endeksi Sıralaması

Ülkeler	Endeks	Ülkeler	Endeks	Ülkeler	Endeks
Norveç	7,5	Almanya	7	Polonya	6
Danimarka	7,5	İrlanda	7	İtalya	5,9

İsviçre	7,5	ABD	6,9	Japonya	5,9
İzlanda	7,5	Belçika	6,9	Kore	5,9
Finlandiya	7,5	Lüksemburg	6,9	Letonya	5,9
Hollanda	7,4	Bir.Krallık	6,7	Slovenya	5,8
Kanada	7,3	Şili	6,7	Estonya	5,6
Yeni Zel.	7,3	Çek. Cum	6,6	Türkiye	5,5
İsveç	7,3	Meksika	6,6	Macaristan	5,3
Avustralya	7,3	Fransa	6,4	Yunanistan	5,2
İsrail	7,2	İspanya	6,4	Portekiz	5,2
Avusturya	7,5	SlovakCum.	6,1	OECD Ort.	6,5

Kaynak: OECD

Yaşam memnuniyeti endeksi, bireylerin kendi hayatlarını nasıl değerlendirdiklerine dayanmakta ve genel memnuniyet seviyelerini 0 ile 10 arasında puanlamaları ile belirlenmektedir. Duyguların ölçülmesi oldukça sübjektif bir değerlendirme olsa da, yaşam memnuniyetinin ülkeler arası belirlenmesinde bundan daha etkin bir yöntem olduğu düşünülmemektedir. OECD ülkelerinde yaşam memnuniyeti ortalaması 6.5'dur. Ancak bu puanlama ülkelerarası eşit dağılmamıştır. Danimarka, Norveç, İsviçre, İzlanda ve Finlandiya 7.5 ortalama ile yaşam memnuniyetinin en yüksek olduğu ülkelerdir. 5.6 ve daha az ortalamaya sahip olan ve yaşam memnuniyetinin en düşük olduğu ülkeler de sırasıyla; Portekiz, Yunanistan, Macaristan, Türkiye ve Estonya'dır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>).

3. YAŞAM MEMNUNİYETİNİN MALİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir bireyin yaşam memnuniyetini etkileyen pek çok etken bulunmaktadır. Bunlara; kişinin gelir düzeyi, sağlık durumu, sosyal çevre ve kişinin kurumsal ve sosyal açılarından edindiği faydaları örnek olarak verilebilir. Yaşam memnuniyetinin sübjektif açıdan belirlenmesine yönelik yapılan çalışmaların çoğu; yaşam memnuniyetinin gelir düzeyi, çocuk sayısı, sağlık, evli-bekar olma durumu, işsizlik, eğitim düzeyi vb. kişisel özelliklerle ve yönetim kalitesi, demokratik bir ortamın varlığı gibi kurumsal özelliklerle ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Yaşam memnuniyetini etkileyen birçok faktör olmakla birlikte konuya ilişkin literatür genellikle gelir seviyesi ve özellikle de gelir dağılımı eşitsizliklerinin memnuniyet seviyesini olumsuz etkilediğini belirtmektedir (Aysan ve Dumludağ, 2014: 337, Helliwel vd., 2016: 30).

Tablo 2. OECD Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Gelir

Ülkeler	Kişi Başına Düşen Gelir(\$)	Ülkeler	Kişi Başına Düşen Gelir
Norveç	60.361.3	Estonya	28.003.1
Danimarka	45.687.9	Türkiye	24.934.2
İsviçre	54.668.2	Macaristan	25.755.7
İzlanda	46.211.5	Yunanistan	24.118.9
Finlandiya	39.503.7	Portekiz	28.009.6

Kaynak: OECD

Yaşam memnuniyetinin en yüksek ve en düşük olduğu 10 ülkede kişi başına düşen gelir görülmektedir. Yaşam memnuniyetinin en yüksek olduğu Norveç aynı zamanda kişi başına düşen gelirin de en yüksek olduğu ülkedir. Yaşam memnuniyetinin endeks sıralamasında en düşük olduğu 5 ülkede ise kişi başına düşen gelir miktarı 24.000 ve 28.000 \$ arasında olup,

oldukça düşük bir seviyededir.

Yine eşitsizliğin refahı ve yaşam memnuniyetini önemli ölçüde etkilediğini savunan birçok teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır. Bir toplumda bireyler; eşit fırsatlara sahip oldukları sürece daha mutlu olmaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, mutluluk için gerekli olan diğer önemli etkenleri (sosyal güven, iyi bir yönetim, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişebilme hakkı vb.) de olumsuz bir şekilde etkileyerek gelecek nesillerin eşit fırsatlara sahip olmasını engellemektedir.

Tablo 3. OECD Ülkelerinde Gini Katsayısı

Ülkeler	Gini	Ülkeler	Gini
Norveç	0.257	Estonya	0,346
Danimarka	0.256	Türkiye	0,398
İsviçre	0,297	Macaristan	0,288
İzlanda	0,246	Yunanistan	0,339
Finlandiya	0.26	Portekiz	0.338

Kaynak: OECD

Tablo 3’de yaşam memnuniyetinin en yüksek olduğu beş ülkede gelir eşitsizliğinin de, yaşam memnuniyetinin düşük olduğu ülkelere göre daha az olduğu görülmektedir. Gini katsayısının 0 olması herkesin aynı geliri elde ettiği, 1 olması da bir kişinin bütün geliri elde etmesi anlamına gelmektedir. Bu katsayı gelir dağılımındaki eşitsizliği belirlemede kullanılan en yaygın ölçüttür. Birçok ülke son yıllarda gelir dağılımındaki adaleti, sosyal dışlamayı, doğal kaynaklara verilen zararları gözetmeksizin hızlı bir ekonomik büyüme yaklaşımı içerisine girmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ise, ülkelere daha dengeli bir gelir dağılımı ile şimdiki ve gelecek kuşağın refahını yükseltmeyi öngörmektedir (Helliwel vd., 2016: 3-5). Nitekim bireylerin, gelir ve servetten aldıkları paylar konusunda yaşanan eşitsizlikler kişilerin refahını olumsuz bir şekilde etkilemektedir

Gelir eşitsizliği ve aşırı yoksulluk kişilerin mutluluk seviyesini azalttığı gibi suç oranları ve şiddeti de artırarak negatif sosyal dışallıklar yaratmaktadır (Senik, 2009: 12).

Tablo 4. OECD Ülkeleri’nde Görelî Gelir Yoksulluğu

Ülkeler	Yoksulluk(%)	Ülkeler	Yoksulluk(%)
Norveç	8,1	Estonya	15,5
Danimarka	5,5	Türkiye	17,3
İsviçre	9,9	Macaristan	10,1
İzlanda	6,5	Yunanistan	14,8
Finlandiya	6,3	Portekiz	13,5

Kaynak: OECD

Toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir veya harcamaya sahip olan birey veya hane halkı görelî anlamda yoksul sayılmaktadır. Tablo 4’ e göre; yoksulluğun da yaşam memnuniyetini olumsuz bir şekilde etkileyen faktörler arasında yer aldığı söylenebilir.

Devletlerin, toplumdaki bireylerin yaşam standartlarını etkilemede kamu harcamaları önemli bir araç olarak görülmektedir.

Tablo 5. OECD Ülkeleri’nde Toplam Kamu Harcamaları

Ülkeler	Kamu Harcamaları	Ülkeler	Kamu Harcamaları
---------	------------------	---------	------------------

Norveç	48.8	Estonya	40.2
Danimarka	54.8	Türkiye	33.43
İsviçre	49.28	Macaristan	50.2
İzlanda	42.5	Yunanistan	53.8
Finlandiya	57.1	Portekiz	48.2

Kaynak: OECD

Tablo 5 incelendiğinde; yaşam memnuniyetinin en yüksek ve en düşük olduğu ülkelerde, toplam harcamalarla yaşam memnuniyeti arasında bir ilişki olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Yapılmış çalışmaların çoğu da kamu harcamalarının yaşam memnuniyetini olumlu etkilediğini belirtirken, Knoll ve Pitlik (2014) sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitim ve sağlık harcamalarının olumsuz etkisi olmadığını yine Bjornskov vd. (2007) de kamu harcamalarının sadece kamu büyüklüğünün düşük olduğu ülkelerde etkisinin olumsuz olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Toplam kamu harcamalarının yaşam memnuniyeti üzerinde pek etkili olmasa da, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları yaşam memnuniyetini artırmaktadır.

Tablo 6. OECD Ülkelerinde Kamu Eğitim Harcamaları ve Eğitim Süresi (GSYİH %)

Ülkeler	Eğitim Har.	Ort. Eğitim Süresi	Ülkeler	Eğitim Har.	Ort. Eğitim Süresi
Norveç	7.7	17.7	Estonya	5.5	16.5
Danimarka	7.6	19.2	Türkiye	4.4	14.6
İsviçre	5.1	16	Macaristan	4.6	15.6
İzlanda	7	19	Yunanistan	4	17.2
Finlandiya	7.2	17	Portekiz	5.1	16.6

Kaynak: OECD

Tablo'ya göre eğitim harcamaları oranı yaşam memnuniyeti yüksek olan ülkelerde daha yüksektir. Ortalama eğitim süresine bakıldığında ülkeler arasında çok önemli farklılıklar olmasa da 19.2 ve 19 yıl ile en yüksek olan iki ülke yaşam memnuniyet seviyesi de yüksek olan Danimarka ve İzlanda'dır.

Tablo 7. OECD Ülkelerinde Sağlık ve Sosyal Güvenlik Harcamaları(GSYİH %)

Ülkeler	Sağlık Har.(2016)	Sosyal güv. harc(2013)	Ülkeler	Sağlık Har.	Sosyal Güv.Har.
Norveç	8,9	39	Estonya	5,1	17,70
Danimarka	8,7	35,6	Türkiye	3,4	13,11
İsviçre	7.9	31	Macaristan	5,2	21,60
İzlanda	7.1	20.5	Yunanistan	4,8	22
Finlandiya	7	30.5	Portekiz	5,9	26,40

Kaynak OECD

Tablo 7'de OECD ülkelerinde sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH'ya oranı görülmektedir. Yaşam memnuniyeti en yüksek olan 5 ülkede hem sağlık hem de sosyal güvenlik harcamalarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Yaşam memnuniyeti düşük olan Türkiye'nin hem sağlık hem de sosyal güvenlik harcamalarının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Toplumların gelişmişlik seviyesi ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki de göz önünde bulundurulduğunda; özellikle eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları gibi gelişmeye olumlu etkisi olan harcamaları önem taşımaktadır.

Yine ülkelerin önemli ekonomik sorunlarından biri de kamu borcu sorunudur. Kamu borcu sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Kamu borç oranının yüksek oluşu, bir ülkenin yönetimini güçleştirir, gelecekte daha yüksek vergi oranlarına, refaha yönelik harcamaların kısılmasına ve yine eğitim ve yatırım harcamalarının azaltılmasına neden olmaktadır.

Tablo 8. OECD Ülkelerinde Kamu Borçları (GSYİH %)

Ülkeler	KamuBorcu	Ülkeler	Kamu Borcu
Norveç	39	Estonya	13
Danimarka	54	Türkiye	33
İsviçre	43	Macaristan	97
İzlanda	110,92	Yunanistan	183
Finlandiya	75	Portekiz	149

Kaynak : World Bank

Tablo 8’de yaşam memnuniyeti sıralamasına göre ilk 5 ve son 5’de yer alan ülkelerde kamu borcu oranı verilmiştir. Yaşam memnuniyeti yüksek olan İzlanda’da kamu borç oranı 110 olup, yüksek bir seviyede olduğu söylenebilir. Yaşam memnuniyeti düşük olan Portekiz ve Yunanistan’da da kamu borç oranları oldukça yüksektir.

İşsizlik ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan gelişimini gösteren önemli faktörler arasında yer almaktadır. Hem iktisadi hem de psikoloji çalışmaları işsizliğin bireylerin yaşam memnuniyetlerini olumsuz etkilediğini belirtmektedir (Cloe, 2006: 1). İşsizlik kişilerin gelir ve sosyal güvenceden yoksun kalmasına ve yoksullaşmasına sebep olurken aynı zamanda bireylerin psikolojilerini de olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Özellikle 26-35 yaş arası erkekler işsizlikten daha olumsuz etkilenmekte özellikle işsiz kaldıktan yaklaşık iki ay sonra depresyona bile girebilmektedirler (The Australian Well being Index, 2010, Cole, 2006: 2).

Tablo 9. OECD Ülkelerinde İşsizlik Oranı (GSYİH %, 2017)

Ülkeler	İşsizlik Oranı	Ülkeler	İşsizlik Oranı
Norveç	4,2	Estonya	6,8
Danimarka	5,8	Türkiye	11,3
İsviçre	6,8	Macaristan	4,3
İzlanda	2,9	Yunanistan	21,4
Finlandiya	8,7	Portekiz	9

Kaynak: World Bank

Tablo 9’da da OECD ülkelerinde işsizlik oranları verilmiştir. Yaşam memnuniyetinin yüksek olduğu ülkelerde işsizlik oranları % 2,9 ile en düşük İzlanda’dadır. % 8,7’de Finlandiya’da görülen en yüksek orandır. Yaşam memnuniyetinin düşük olduğu ülkelerde ise işsizlik oranları genellikle daha yüksektir. İşsizlik oranı % 21,4 ile en yüksek olan ülke Yunanistan’dır. Onu % 11,3 ile Türkiye takip etmektedir.

SONUÇ

Yaşam memnuniyeti veya mutluluk, hem psikoloji hem de ekonomi bilimini yakından ilgilendirmektedir. Yaşam memnuniyetinin ölçülmesi ekonomik gelişmenin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Ülkeler sadece ekonomik büyüme konusuna önem verdiklerinde toplumun refahını göz ardı edebilmektedirler. Refahın ve refahın içerdiği mutluluğun artırılması, ekonomik gelişme için gereklidir.

OECD tarafından 2011 yılından bu yana ülkelerin ekonomik gelişme seviyelerinin belirlenmesi için 11 boyuttan oluşan, Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index) hesaplanmaya başlanmıştır. Bu endeks; konut, gelir, iş, toplum (sosyal bağlantılar), eğitim, çevre, yönetim (sivil katılım ve yönetişim), sağlık, yaşam memnuniyeti (sübjektif refah algısı), iş ve yaşam dengesi ve güvenlik gibi 11 boyuttan oluşmaktadır.

Bu çalışmada daha iyi yaşam endeksi belirleyicilerinden yaşam memnuniyetinin; kişi başına düşen gelir, gelir eşitsizliği, kamu harcamaları, yoksulluk, kamu borcu ve işsizlik açılarından değerlendirilmiştir.

Kişi başına düşen gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde yaşam memnuniyetinin yüksek olduğu söylenebilir ancak literatür, kişilerin gelirinden ziyade yaşam memnuniyetinin gelir eşitsizliğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Veriler de gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun düşük olduğu ülkelerde yaşam memnuniyetinin de yüksek olduğunu desteklemektedir. Toplam kamu harcamaları yaşam memnuniyeti üzerinde pek etkili olmasa da, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları yaşam memnuniyetini artırmaktadır. Bir ülkenin ve toplumun finansal durumunu etkileyen borçlanmanın yaşam memnuniyetini etkilediğini söylemek mümkündür. Yaşam memnuniyeti düşük olan Portekiz, Macaristan ve Yunanistan'da kamu borç oranlarının yüksek olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Bjørnskov C. , Dreher A., Justina A. Fischer V. (2008), Cross-country determinants of life satisfaction: exploring different determinants across groups in society , Soc Choice Welfare, 30:119–173.

Bjørnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. (2007). The bigger the better? Evidence of the effect of government size on life satisfaction around the world. Public Choice, 130(3), 267-292

Cole, K. (2006), Wellbeing, Psychological Capital, and Unemployment: An Integrated Theory, Economic Psychology (IAREP) and the Society for the Advancement of Behavioural Economics (SABE), 5-8 July, Paris, France.

Frey, B.S., & Stutzer, A. (2001). What Can Economists Learn From Happiness Research?. Working Paper, No. 80

Gray D. (2014), Financial Concerns and Overall Life Satisfaction: A Joint Modelling Approach, SERPS no. 2014008.

Helliwell, J., Layard R., Sachs J. (2016). World Happiness Report. (Erişim: 16.07.2018), <http://worldhappiness.report/ed/2016>.

Körreveski, K. (2011), Measuring Well-Being And Quality Of Life Using Oecd Indicators, Eesti Statistika Kvartalikirj. 4/11. Quarterly Bulletin Of Statistics Estonia, 38-44.

Senik, C. (2009). Income distribution and subjective happiness: A survey. OECD Social, Employment, and Migration Working Papers, (96).

The Australian Well being Index (2010) <http://www.australianunity.com.au/health->

insurance/sitecore/content/about-us/home/news-and-views/news-folder/unemployment-and-wellbeing (20.07.2018)

<http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction>

KAMU BORCU VE GSYİH İLİŞKİSİ: GELİŞMİŞ VE YÜKSELEN EKONOMİLER İÇİN BİR DEĞERLENDİRME**PUBLIC DEBT-GDP CORRELATION: AN EVALUATION OF DEVELOPED AND DEVELOPING ECONOMIES****Asst. Prof. Simla GUZEL***Namık Kemal University, simla.guzel@gmail.com***Işın CETİN***Giresun University***ÖZET**

Değişen ihtiyaçlara bağlı olarak kamu harcamalarının artışı ve kamu gelirlerinin bu giderleri karşılayamaması çok eskiye dayanan bir sorundur. Devletlerin kamu gelirlerinin giderlerini karşılayamadığı durumlarda başvurdukları en önemli araçlardan biri olan kamu borçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki de akademik alanda uzun süredir tartışılan ve ilgi çeken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda dünyada kamu borç oranları artış göstermiştir. Bu artışta, devletin ekonomiye olan müdahalesi ülkeden ülkeye değişen bir durum olsa da, ekonomide temel amaç olan, ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanması, gelişme için eğitim ve sağlığa yapılan yatırımlara önem verilmesi, nüfusun yaşlanması dolayısıyla artan sosyal harcamalar gibi nedenler rol oynamaktadır. Yine yaşanan ekonomik krizler de kamu borçlarını artıran önemli nedenler arasında yer almaktadır. Ülkelerin ekonomik açıdan en önemli amaçlarından biri olan büyümenin ise bu borç oranlarından ne şekilde etkileneceği önem taşımaktadır. Son yıllarda da ekonomilerin büyümesi genellikle yüksek bütçe açıklarına neden olarak, ülkelerin mali dengelerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Bu çalışma da, seçilmiş gelişmiş ülkeler ve yükselen ekonomilerde kamu borcu ve GSYİH ilişkisini mekânsal analizler yardımıyla belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında analize, yükselen ekonomiler olarak, Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Rusya, Türkiye, Çin ve Endonezya, Hindistan ve Tayland, gelişmiş ülkeler olarak da, Norveç, İsveç, Polonya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Avusturya ve Slovenya dâhil edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, gelişmiş ve yükselen ekonomilerin, kamu borcu ile GSYİH ilişkisi açısından benzer yapı göstermedikleri gözlenmiştir. Gelişmiş ülkelerde, kamu borcu % 82'den itibaren, yükselen ekonomiler de de % 68'den itibaren GSYİH'yı olumsuz yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu borcu, GSYİH, Mekânsal Ekonometri

ABSTRACT

The increase in public spending and the inability of public revenues to meet the public spending costs due to the ever-changing needs is an old financial problem. The correlation between economic growth and public debt, which is one of the most important instruments that governments rely on when they cannot finance public revenues, is the topic of an old academic debate and a controversial issue. In recent years, public debt rates have increased

globally. Although the significance of state intervention to the economy against the above-mentioned increase is different in every country, factors such as the desire to achieve economic growth and stability, emphasis on investments in education and health to sustain development, and increased social spending due to the aging of the population play an important role in this increase. Also, the economic crises are among the important factors that increase the public debt. The impact of public debt on growth, which is one of the most important economic goals of a nation, is important. In recent years, the economic growth of often adversely affected the financial balance of nations, leading to high budget deficits.

The present study aimed to determine the correlation between public debt and GDP in selected developed and emerging countries using spatial econometrics. In the study, Mexico, Brazil, South Africa, Russia, Turkey, China, Indonesia, India and Thailand were included as emerging countries, and Norway, Sweden, Poland, Greece, Czech Republic, Denmark, Austria and Slovenia were included as developed countries in the analysis.

The study findings demonstrated that developed and emerging economies did not exhibit a similar public debt and GDP correlation. It was observed that the public debt affected the GDP from 82% on in developed countries and from 68% on in emerging nations negatively.

Keywords: Public debt, GDP, spatial econometrics.

1. GİRİŞ

Kamu borçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki akademik alanda uzun süredir tartışılan ve ilgi çeken bir konudur.

Değişen ihtiyaçlara bağlı olarak kamu harcamalarının artışı ve kamu gelirlerinin bu giderleri karşılayamaması sorunu çok eskiye dayanan ve üzerinde tam olarak fikir birliğine varılamamış bir konudur. Devletlerin kamu gelirlerinin giderlerini karşılayamadığı durumlarda başvurdukları en önemli araçlardan biri olan kamu borçları, verimli yatırımlara yönlendirildiği takdirde sorun olarak görülmeyen ancak aşırı artışlarda mali dengeyi bozarak, geri ödemesi konusunda sıkıntı yaşandığında, problem haline gelen bir gelir türüdür.

Son yıllarda dünyada kamu borç oranları artış göstermiştir. Bu artışta, devletin ekonomiye olan müdahalesi ülkeden ülkeye değişen bir durum olsa da, ekonomide temel amaç olan, ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanması, gelişme için eğitim ve sağlığa yapılan yatırımlara önem verilmesi, nüfusun yaşlanması dolayısıyla artan sosyal harcamalar gibi nedenler rol oynamaktadır. Ekonomide yaşanan konjonktürel dalgalanmalar da kamu borçlarını artırmaktadır. Ülkelerin birçoğunun son yıllardaki ekonomik büyümeleri yüksek bütçe açıklarına neden olmakta bu durumda ülkelerin mali dengelerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve ardından tüm dünyaya yayılmış olan küresel finansal kriz ülkelerin kamu borç oranlarını önemli bir şekilde artırmıştır. Birçok ülke kriz sonrası oluşan durgunluk ile mücadelede talep artırıcı maliye politikası araçlarını kullanmıştır. Düşen vergi oranlarına bağlı olarak ortaya çıkan yüksek bütçe açıkları ve artan kamu harcamaları kamu borçlarını artıran en önemli nedenlerdendir. Ülkelerin birçoğu da işsizlik ve düşük üretim seviyeleri ile ekonomide derin bir durgunluk dönemi yaşamaktadırlar. Yine birçok ülkenin GSYİH seviyeleri düşmüştür. Yaşanılan bu gelişmeler yükselen kamu borçları konusunda endişelere yol açmıştır. Ekonomideki olumsuz koşullar başta Avrupa'yı ve özellikle gelişmiş ülkeleri etkilemiş

olmakla birlikte bu gelişmelerden sadece gelişmiş ülkeler değil hızlı ekonomik büyüme potansiyeline sahip olan yükselen ekonomiler de etkilenmiştir.

Bu çalışmada da ilk bölümde kamu borcu ve ekonomik büyüme konusuna yer verilmiş ardından ikinci bölümde, konuya ilişkin literatür verilmiştir.

2. KAMU BORÇLARI VE EKONOMİK BÜYÜME

Kamu borçları maliye politikası araçlarından biri olup ülke ekonomileri açısından önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. Kamu borçları makul bir seviyede olduğu takdirde bir ülkenin ekonomik büyümesine, sermaye birikimini ve üretkenliği artırarak olumlu katkıda bulunacaktır. Borç oranının çok yüksek olması durumunda ise ekonomik büyümeyi olumsuz etkileme ihtimali gözönünde bulundurulmalıdır (Pattillo, Poirson & Ricci, 2004: 5).

20. Yüzyıla kadar belirli bir seviyede gerçekleşen kamu borçları o dönemde sadece savaflara bağlı olarak artış göstermiştir. 20. Yüzyıla birlikte ise kamu borçları seviyesi hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır (Checherita & Rother, 2010: 7). Devletlerin bir ülkede ekonomik büyümeyi sağlama, istihdam yaratma, sosyo-ekonomik istikrarı gerçekleştirme gibi amaçlarla eğitim, sağlık ve altyapı yatırımlarına yönelik harcamaları artış göstermiştir (Van Bon, 2015: 103).

Ayrıca son yıllardaki finansal ve borç krizlerinin de bu artışa etkisi büyüktür. Özellikle gelişmiş ülkelerde artış gösteren kamu borçları, mali istikrar ve ekonomik ve finansal piyasalara olan etkileri konusunda endişelere yol açmaktadır. Yüksek borçlanma beraberinde vergi oranlarında artışa yol açmakta bu durum da yatırımları olumsuz etkileyerek büyümeyi yavaşlatmaktadır. Ekonomideki belirsizlikler faiz oranlarında yükselmeye ve bütçe açıklarına neden olmaktadır (Reinhart, Reinhart, Rogoff, 2012: 4).

Nitekim finansal kriz sonrasında birçok ülkenin GSYİH'sı önemli miktarlarda düşmüştür. Özellikle Avrupa ve Euro alanındaki ülkelerde, genişleyici maliye politikaları ve bankacılığın sağlamaştırılmasına yönelik politikalar kamu harcamalarında ve borçlanma üzerinde baskı yaratmıştır. (Fincke, Greiner, 2015: 357). Yaşanan bu gelişmelerden yalnızca gelişmiş ülkeler değil gelişmekte olan ülkeler de etkilenmiştir. Bu ülkeler içerisinde yer alan, yüksek büyümeye performansları ile dikkat çeken, kişi başına düşen gelir miktarı ve ticari ve tarımsal üretim konusundaki başarılar açısından az gelişmiş ülkeler veya üçüncü dünya ülkeleri şeklinde tanımlanan yükselen ekonomiler de olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Arnold, Quelch, 1998).

Bundan sonra kamu borç oranının hangi seviyede tutulması gerektiği ve bu doğrultuda para ve maliye politikalarının ne şekilde oluşturulacağı önem taşımaktadır (Adam, 2011: 57).

Genel olarak kamu borçlarının ekonomik büyümeye olan etkisi konusunda teorik yaklaşımlar üç grup altında incelenebilir (Mistzal, 2010: 292). Bunlardan ilki Keynesyen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre; bütçe açıkları kamu harcamalarında artışa neden olur. Bu durum da talebi artırarak ekonomide canlanma sağlar. Yani bütçe açıkları ve kamu borçları, kamu harcamalarının çarpan etkisi sebebiyle ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. İkincisi Neo-Klasik okul yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, kamu borçları özel yatırımları dışlamaktadır. Bu da büyümeyi olumsuz etkiler. Keynesyen yaklaşım kısa dönemli etkileri, Neo-Klasik yaklaşım ise orta ve uzun dönemli etkileri gözönünde bulundurmaktadır. (Mistzal, 2010: 293; Fincke, Greiner, 2015: 358) Ve son olarak Ricardiyen yaklaşımda, bütçe açıklarının ve kamu borçlarının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi yoktur (Saleh,

2003: 3).

Kamu borçları, bir ülke ekonomisinin özelliklerine göre değişebilmekle birlikte, özellikle belirli bir orandan itibaren ekonomiye olan etkileri çeşitli şekillerde oluşabilmektedir.

Kamu borcu ekonomik büyümenin tüm kaynaklarını etkileyebilmektedir. Dış borcun artması yatırımların düşmesine neden olarak sermaye birikimini azaltabilmektedir. Borç artışı geri ödemeler esnasında vergi artışlarına neden olarak ve ekonomik belirsizlik yaratarak yatırımları olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir. Yüksek borç oranı zor ve maliyetli politika reformlarının uygulanmasını güçleştirmektedir. Zayıf politik ortama neden olarak yatırımların verimliliğini ve üretkenliğini olumsuz etkilemektedir. Borçlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlik ve istikrarsızlık ortamı; teknolojiye yönelik teşvikleri kaynakların etkin kullanımını bozmaktadır. Yine yüksek borç oranı özellikle düşük gelirli ülkelerde başta eğitim olmak üzere sosyal hizmetleri de etkileyebilir. Yüksek vergi oranından etkilenecek olan beşeri sermaye birikimi azalarak büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Pattillo, Poirson, Ricci & 2004: 3-4).

Bu çalışmaya sekiz 10 ülke dahil edilmiştir. Ülkelerden Brezilya ve Meksika, 1980'li yıllarda Latin Amerika borç krizinden etkilenmiştir. Bu ülkelerin büyüme oranları eksiye düşmüş ve borç oranları artış göstermiştir. Ülkeler içerisinde Brezilya ekonomisinde son yıllarda durgunluk görülmektedir. Hindistan, Endonezya, Malezya ve Tayland ise 1997/98 Asya krizinden etkilenmiştir. Kriz sonrası uluslararası para Fonu'nun kurtarma paketlerinden yararlanan ülkelerin borç oranları önemli miktarda artmıştır. Hindistan büyüme konusunda daha istikrarlı bir şekilde gelişme göstermektedir. Analize dahil edilen diğer ülkeler de Güney Afrika, Türkiye, Çin ve Rusya'dır. Güney Afrika ekonomisi büyümektedir. Ancak düşük ticari fiyatlara ve yüksek borçlanma maliyetlerine uyum gerekmektedir. Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan itibaren büyüme konusunda başarı gösterilmiştir. Çin ekonomik büyüme açısından oldukça başarılı bir ülkedir. Ancak son dönemlerde ihracat ve ithalat miktarları düşüş göstermiştir. Bu durum piyasalarda güvensizlik ortamına neden olmuştur. Yine Rusya ekonomisinde de durgunluk yaşanmaktadır. (Fincke, Greiner, 2014: 357, IMF 2016).

3. AMAÇ, VERİ SETİ VE YÖNTEM

Mekansal dışsallık, sosyal bilimlerde mekansal düşüncenin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır (Anselin; 2003:153). Örneğin, ekonomik sistemler arasındaki sosyal etkileşim, sosyolojik çalışmalardaki komşuluk süreci gibi analizlerin ortaya çıkardığı mekansal yayılma ve mekansal bağımlılık, mekansal ekonometrik modellerin belirlenmesini ve tahmin edilmesini gerektirmektedir (Özcan ve Zeren; 2013: 21).

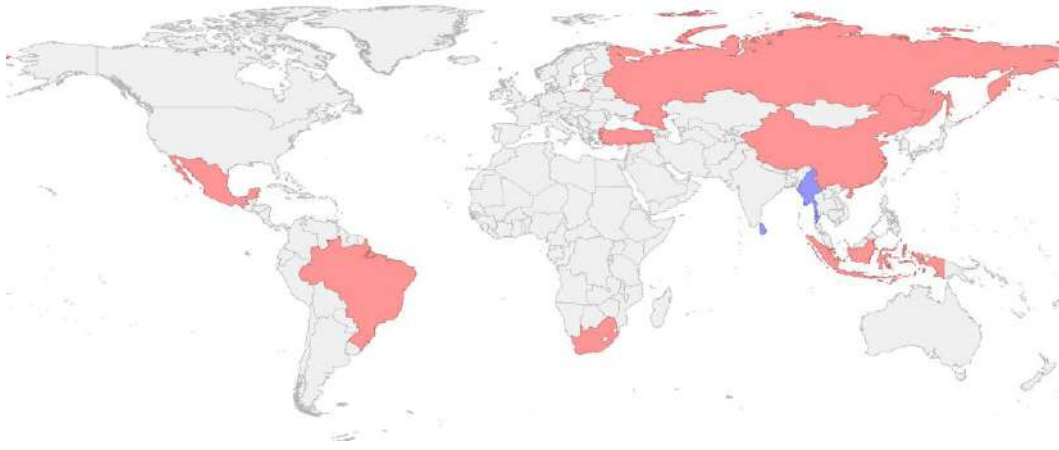
Çalışmada mekansal analiz ile, iller arası etkileşimin derecesi incelenmiştir. Bu amaçla LISA (Local Indicators of Spatial Association) haritası ile Moran's I istatistiği kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan her bir gösterge için ayrı ayrı LISA haritaları ve Moran's I değerleri elde edilmiştir.

Moran's I değeri, mekansal etkileşim analizlerinde sıklıkla kullanılan bir istatistiktir. Moran (1950) tarafından geliştirilen bu istatistik, -1 ile +1 arasında değer alır. 1 değeri, çok güçlü, pozitif bir mekansal otokorelasyonun varlığına işaret eder (yüksek değerler veya düşük değerler birlikte kümelenmiştir). Bununla birlikte -1 değerini alması durumunda, güçlü ve negatif yönlü bir mekansal otokorelasyonun varlığı düşünülmelidir. 0 değeri ise mekansal

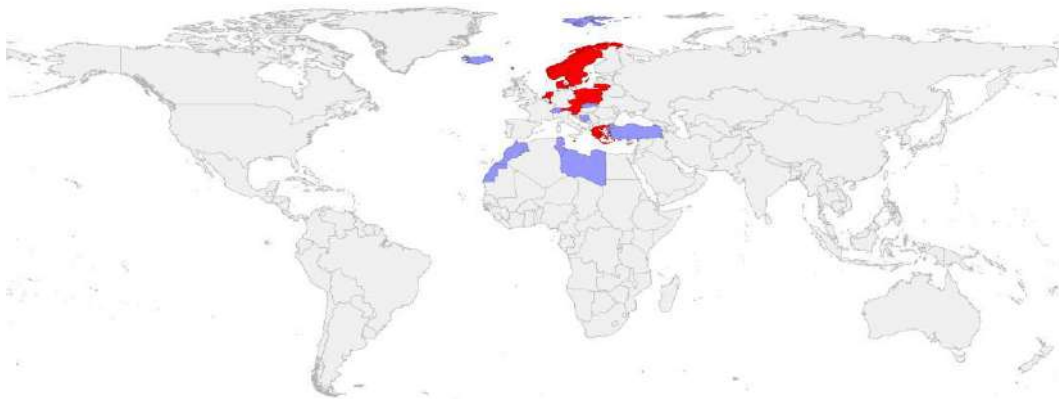
rassallığı temsil eder (Tu & Xia; 2008: 360).

Mekânsal Analizler, özellikle birincil düzeyde veriler ile yapılan analizlerde sıklıkla başvurulan teknikleri içerir (LeSage; 1997). Klasik ekonometrik tahmin yöntemleri, temelde iki durumu göz ardı etmektedir: 1) gözlemler arasında var olan mekânsal bağıllığın varlığı, 2) model tahmininde ilişkide ortaya çıkan mekânsal heterojenlik. Bu iki durumun ihlal edilmesi, klasik ekonometrik tahmin yöntemlerinin kabul ettiği Gauss-Markov teoreminin geçerliliğini yitirmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, özellikle gözlemlerde bağımlılığın olduğu durumlarda klasik tahmin yöntemlerinden ziyade, alternatif tahmin yöntemlerine başvurmak gerekmektedir (LeSage; 1999).

Çalışmada, kamu borcu ve GSYİH ilişkisi için, Gelişmiş ülkeler ve Yükselen Ekonomiler için LISA haritaları ile Moran's I grafikleri çizilmiştir. Ardından, ilişkiye dair mekânsal ekonometrik model tahminleri elde edilmiştir ve parametrik büyüklükler mekânsal homojenlik açısından yorumlanmıştır.

Yükselen ekonomilere ilişkin çizilen kartogram haritası ve haritadan hareketle Tablo 1'de verilen ülke sınıflandırma sonuçlarına göre; Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Rusya, Türkiye, Çin ve Endonezya'nın, kamu borcu ve GSYİH ilişkisi açısından benzer (homojen) yapı gösterdiği söylenebilir. Pembe ile renklendirilmiş bu ülkelerde, kamu borcu ve GSYİH ilişkisi, komşu ülkelere göre ortalamının altında olsa da, mekânsal komşuluğun ve mekânsal homojenliğin yüksek olduğu söylenebilir.

Gelişmiş ülkeler için çizilen kartogram haritası ve ülke sınıflandırmasından hareketle Tablo 2’de verilen ülke sınıflandırma sonuçlarına göre; Norveç, İsveç, Polonya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Avusturya ve Slovenya’nın, kamu borcu ve GSYİH ilişkisi açısından benzer (homojen) yapı gösterdiği söylenebilir. Kırmızı ile renklendirilmiş bu ülkelerde, kamu borcu ve GSYİH ilişkisi, komşu ülkelere göre ortalamanın üzerindedir ve mekânsal komşuluk ve mekânsal homojenliğin yüksek olduğu söylenebilir. Türkiye ise, mavi ile renklendirilmiştir ve mekânsal olarak, gelişmiş ülkelerden ayrı kategoride değerlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle, Türkiye’nin, kamu borcu ve GSYİH ilişkisi bakımından gelişmiş ülkeler ile birlikte değerlendirildiğinde, farklı bir yapı gösterdiği ve bu ülkelerle mekânsal komşuluğunun zayıf olduğu söylenebilir.

Ekonometrik model tahminlerinde, genellikle ilgili bir değişkenin modele dâhil edilmemesinden kaynaklanan problemlerle sıklıkla karşılaşmaktadır. Her ne kadar çalışmanın ana konusu kamu borcu ve GSYİH ilişkisi olsa da, GSYİH’da meydana gelen değişimleri, sadece kamu borç oranlarında meydana gelen değişimler ile açıklamak imkânsızdır. Bu amaçla tahmin edilecek modellerin açıklama güçlerini arttırmak ve daha anlamlı sonuçlar elde edebilmek adına; nüfus hacmi, enflasyon oranı, dış ticaret hacmi, döviz kuru ve yatırım hacmi birer açıklayıcı değişken olarak dikkate alınmıştır.

Tablo 1: Gelişmiş Ülkelerde Kamu Borcunun GSYİH’ya Etkisi-Mekânsal Ekonometrik Tahminler

	SAR	SEM	SLX	SAC	SDM	SDEM	GNS
Kamu Borcu	-0,825(24.48)	-0,852(6.28)	-0.750 (1.32)	-0.814 (4.83)	-0,887 (3.38)	-0,841 (4.17)	-0,820 (2.75)
Nüfus Hacmi	0.431 (9.857)	1.031 (3.37)	1.09 (2.97)	1.026 (3.14)	0.914 (2.76)	0.963 (4.10)	0.951 (2.16)
Enflasyon Oranı	0.195 (6.791)	1.069 (5.47)	0.290 (2.86)	0.282 (3.13)	0.294 (3.29)	1.052 (3.29)	0.286 (2.87)
Dış ticaret hacmi	-0.052 (-5.47)	-0.68 (-14.49)	-0.561 (-4.33)	-0.589 (-3.66)	-0.426 (-2.89)	-1.099 (-4.51)	-0.33 (-5.96)
Döviz kuru	0.987 (4.214)	0.796 (4.17)	0.967 (5.22)	1.004 (24.49)	0.551 (4.14)	2.059 (3.99)	0.315 (5.33)
Yatırım hacmi	0.441 (6.417)	0.698 (3.69)	0.889 (3.99)	1.506 (4.01)	0.698 (5.10)	2.987 (3.87)	0.556 (4.82)
W x Y	0.118 (5.102)	0.431 (3.66)	-	0.013 (4.22)	1.599 (5.47)	-	2.481 (5.21)
W x Kamu Borcu	-	-	1.371 (2.44)	-	1.478 (6.48)	0.996 (4.63)	0.129 (2.18)
W x Nüfus Hacmi	-	-	0.192 (4.96)	-	1.589 (5.47)	0.610 (4.01)	0.170 (3.01)
W x Enflasyon Oranı	-	-	-0.228 (-3.69)	-	0.124 (4.49)	0.599 (4.99)	0.509 (4.04)
W x Dış Ticaret hacmi	-	-	0.596 (5.14)	-	0.147 (6.54)	2.479 (10.96)	0.722 (5.22)
W x Döviz kuru	-	-	0.993 (3.17)	-	0.189 (5.47)	0.179 (2.11)	0.478 (5.14)
W x Yatırım hacmi	-	-	0.631 (5.13)	-	0.745 (5.14)	0.188 (2.99)	0.589 (4.17)
W x Nüfus artış hızı	-	-	0.931 (2.17)	-	0.769 (4.41)	0.109 (2.04)	0.697 (3.99)
W x u	-	0.562 (13.78)	-	0.592 (4.73)	-	0.425 (2.69)	0.147 (4.69)
Log-likelihood	13.776	13.896	42.273	47.075	53.419	54.260	54.669

Tablo 2: Yükselen Ekonomilerde Kamu Borcunun GSYİH’ya Etkisi-Mekânsal

Ekonometrik Tahminler

	SAR	SEM	SLX	SAC	SDM	SDEM	GNS
Kamu Borcu	-741 (24.400)	-0.852(6.28)	-0.650 (1.32)	-0.614 (4.83)	-0,687 (3.38)	-0,641 (4.17)	-0,680 (2.62)
Nüfus Hacmi	0.421 (9.149)	1.055 (3.48)	1.25 (2.99)	1.029 (3.22)	0.901 (2.99)	0.921 (4.77)	0.954 (2.18)
Enflasyon Oranı	0.180 (6.705)	1.055 (5.92)	0.288 (2.46)	0.255 (3.22)	0.277 (3.11)	1.045 (3.28)	0.274 (2.95)
Dış ticaret hacmi	-0.044 (-5.441)	-0.661 (-13.65)	-0.588 (-4.21)	-0.555 (-3.22)	-0.433 (2.36)	-1.078 (-4.02)	-0.41 (-5.77)
Döviz kuru	0.971 (4.222)	0.632 (4.20)	0.970 (5.10)	1.236 (25,23)	0.478 (4.14)	2.059 (3.99)	0.315 (5.33)
Yatırım hacmi	0.441 (6.417)	0.698 (3.69)	0.889 (3.99)	1.506 (4.01)	0.698 (5.10)	2.987 (3.87)	0.556 (4.82)
W x Y	0.118 (5.102)	0.431 (3.66)	-	0.013 (4.22)	1.599 (5.47)	-	2.481 (5.21)
W x Kamu Borcu	-	-	1.318 (2.44)	-	1.478 (6.48)	0.996 (4.63)	0.129 (2.18)
W x Nüfus Hacmi	-	-	0.185 (4.96)	-	1.589 (5.47)	0.610 (4.01)	0.170 (3.01)
W x Enflasyon Oranı	-	-	-0.203 (-3.69)	-	0.124 (4.49)	0.599 (4.99)	0.509 (4.04)
W x Dış Ticaret hacmi	-	-	0.612 (5.14)	-	0.147 (6.54)	2.479 (10.96)	0.722 (5.22)
W x Döviz kuru	-	-	0.993 (3.17)	-	0.189 (5.47)	0.179 (2.11)	0.478 (5.14)
W x Yatırım hacmi	-	-	0.631 (5.13)	-	0.745 (5.14)	0.188 (2.99)	0.589 (4.17)
W x Nüfus artış hızı	-	-	0.931 (2.17)	-	0.769 (4.41)	0.109 (2.04)	0.697 (3.99)
W x u	-	0.562 (13.78)	-	0.592 (4.73)	-	0.425 (2.69)	0.147 (4.69)
Log-likelihood	13.776	13.896	42.273	47.075	53.419	54.260	50.145

4. SONUÇ

Yükselen ekonomiler açısından kamu borcu ve GSYİH ilişkisine yönelik alternatif olarak tahmin edilen 7 modelden GNS modeli, diğer modellere göre istatistiksel olarak daha anlamlı sonuçlar verdiği için, bu modelden elde edilen parametrik büyüklük yorumlanmıştır. Model sonucuna göre yükselen ekonomiler açısından, kamu borcu GSYİH'yı özellikle yaklaşık %68'den sonra olumsuz yönde etkilemektedir.

Dünyada kamu borçlarının yaşanılan krizlerin de etkisiyle son yıllarda artmış olması bu konuda endişelere yol açmıştır. Ülkelerin ekonomik açıdan en önemli amaçlarından biri olan büyümenin ise bu borç oranlarından ne şekilde etkileneceği önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında analize, yükselen ekonomiler olarak, Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Rusya, Türkiye, Çin ve Endonezya, Hindistan ve Tayland, gelişmiş ülkeler olarak da, Norveç, İsveç, Polonya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Avusturya ve Slovenya dâhil edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, gelişmiş ülkeler ve yükselen ekonomilerin, kamu borcu ile GSYİH ilişkisi açısından benzer yapı göstermedikleri gözlenmiştir. Gelişmiş ülkelerden birçoğunun (Norveç, İsveç, Polonya, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Avusturya ve Slovenya'nın), kamu borcunun GSYİH'ya etkisi açısından homojen yapı gösterdiği görülmektedir. Yükselen ekonomilerden ise Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Rusya, Türkiye, Çin ve Endonezya'nın, kamu borcu ve GSYİH ilişkisi açısından benzer (homojen) yapı gösterdiği söylenebilir.

Gelişmiş ülkelerde, kamu borcu % 82'nin üzerinde olduğu zaman GSYİH'yı olumsuz yönde etkilemektedir. Yükselen ekonomiler için bu oran % 68'dir. Elde edilen bu sonuçların

konuya ilişkin literatürle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Kamu borcu sorunu hem gelişmiş hem de yükselen ekonomilerde mevcuttur ancak yükselen ekonomiler için kamu borcu daha düşük seviyelerden itibaren ekonomik büyümeyi olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Ülkeler açısından mevcut ekonomik durumda uygulayacakları maliye politikaları açısından kamu borç oranının hangi seviyede tutulacağı önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ADAM, K. (2011). "Government Debt and Optimal Monetary And Fiscal Policy", *European Economic Review*, 55: 57-74.

AFONSO, A. AND JALLES J., T. (2013). Growth and productivity: The role of government debt, *International Review of Economics and Finance*, 25: 384-407.

AIYAGARI S. R. AND MCGRATTAN E. R. (1998). "The Optimum Quantity of Debt", *Journal of Monetary Economics* 42: 447-469.

AL-ZEAUD, H. A. (2014). "Public Debt And Economic Growth: An Empirical Assessment", *European Scientific Journal*, 10 (4): 148-158.

ANSELIN, L. (2003). "Spatial Externalities, Spatial Multipliers and Spatial Econometrics", *International Regional Science Review*, 26 (2): 153-166.

ARBIA, G. (2005). *Spatial econometrics: Statistical Foundations and Application to Regional*

ARNOLD, D. J AND QUELCH J. A. (1998), "New Strategies in Emerging Markets", *Magazine Fall 19, Reserach Feature*.

BILAN, I. AND IHNATOV I. (2015). "Public Debt and Economic Growth: A Two-Sided Story", *International Journal of Economic Sciences*, IV (2). :24-39.

CECCHETTI, S. G, MOHANTY, M. S. and ZAMPOLLI, F. (2011). "The Real Effects of Debt", *BIS Working Papers*, No.352.

CHECHERITA-WESTPHAL C. AND R. PHILIPP (2012). "The Impact of High Government Debt on Economic Growth and its Channels: An Empirical Investigation For The Euro Area", *European Economic Review*, 56: 1392-1405.

Checherita, C and Rother P. (2010). *The Impact of High and Growing Government Debt on Economic Growth: An Empirical Investigation For the Euro Area*, *European Central Bank Working Papers*, No: 1237.

CLEMENTS, B, BHATTACHARYA, R. AND NGUYEN T. Q. (2003). "External Debt, Public Investment, and Growth in Low-Income Countries", *IMF Working Paper*, WP/03/249

Convergence, Berlin: Springer-Verlag.

ÇİVİ, E. VE ÇAVUŞGİL T. (2001). "Yeni Dünya Düzeninde Güç Kazanan Ülkeler: Yükselen Ekonomiler", *Yönetim ve Ekonomi*, 7 (1): 113-128.

DARMOFAL D., "Spatial Econometrics and Political Science, (çevrimiçi), polmeth.wustl.edu/retrieve.php?id=575, 13.03.2008.

ELMENDORF, D. W., *Federal Reserve Board* (1998), *Government Debt*, <http://www.federalreserve.gov/pubs/feds/1998/199809/199809pap.pdf>.

FERREIRA, C. (2009). "Public debt and economic growth: a Granger causality panel data approach", *Technical University of Lisbon Working Papers no. 24, School of Economics and Management*, <https://www.repository.utl.pt/bitstream/10400.5/1863/1/getFile24.pdf>.

FINCKE, B. AND GREINER A., (2015). Public Debt And Economic Growth In Emerging Market Economies, *South African Journal of Economics*, 83(3): 357-370.

FU, W.J., JIANG, P. K., GUOMO M Z., AND KELI L Z., (2014). "Using Moran's I and GIS to Study the Spatial Pattern of Forrest Litter Carbon Density in a Subtropical Region of Southeastern China", *Biogeosciences*, Volume:11: 2401-2409.

HANSEN, H. (2002). "The Impact of Aid and External Debt on Growth and Investment", *CREDIT Research Paper*, No. 02/26.

KUMAR, M. S. AND WOO, J. (2010). Public Debt and Growth, *IMF Working Paper*, WP 10/174.

LeSage, J. P. (1999). *The Theory and Practice of Spatial Econometrics*,

MENCINGER, J. ARISTOVNIK, A. AND VERBIČ, M. (2014). The Impact Of Growing Public Debt On Economic Growth In The European Union, *Ier, Working Paper*, No. 80.

MISZTAL, P. (2010). "Public Debt And Economic Growth In The European Union", *Journal of Applied Economic Sciences*, 3(13): 292-302.

ÖZCAN, B. VE ZEREN, F. (2013). "Sosyal Güven ve Ekonomik Kalkınma: Avrupa Ülkeleri Üzerine Mekânsal Ekonometri Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1,: 7-36.

PANIZZA, U., PRESBITERO, A. F (2014). "Public debt and economic growth: Is there a causal effect?", *Journal of Macroeconomics*, 41: 21–41.

PATTILLO, C., POIRSON, H. AND RICCI, L. (2004). What Are the Channels Through Which External Debt Affects Growth?, *IMF Working Paper*, No. 04/15.

REINHART, C. M., REINHART, V AND ROGOFF, K.,S (2012). Debt Overhangs: Past And Present, *NBER Working Paper Series*, No. 18015.

REINHART, C.M. ROGOFF, K. S (2010). Growth In A Time Of Debt, *NBER Working Paper Series*, No. 15639.

SALEH, A.S. (2003). "The Budget Deficit and Economic Performance: A Survey, University of Wollongong", *Faculty of Commerce Economics Working Papers*. 78: 1–53.

TU, J. AND ZONG-GUO X. (2008), "Examining Spatially Varying Relationships Between Land Use and Water Quality Using Geographically Weighted Regression I: Model Design and Evaluation", *Sci Total Environ*, 407: 358-378.

VAN BON, N., (2015). "The effects of public debt on inflation in developing economies of Asia: An empirical evidence based on panel differenced GMM regression and PMG estimation", *Asian Economic and Social Society*, 5 (9): 102-116.

KADIN YOKSULLUĞU VE KAPSAYICI BÜYÜME

WOMAN POVERTY AND INCLUSIVE GROWTH

Asst. Prof. Simla GUZEL

Namik Kemal University, simla.guzel@gmail.com

ÖZET

Son yıllarda kadınların ekonomik hayatta yer almaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, uluslararası kuruluşlar tarafından üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Ayrıca kalkınmaya yönelik tartışmalar içerisinde de kapsayıcı büyüme kavramı gittikçe önem kazanmaktadır.

Kapsayıcı büyüme yoksulların; özellikle de toplumun ötekileştirilmiş tarafını oluşturan kadınlar ve gençler olmak üzere tüm yoksul nüfusa yönelik fırsatların artırılması sonucunda sağlanan bir ekonomik büyümedir. Cinsiyet eşitsizlikleri ise kalkınmanın kapsayıcılığını daraltmaktadır. Bu eşitsizlik sosyal adalet ve insani gelişmeye zarar vermektedir. Kapsayıcı büyümenin gerçekleştirilmesi için dünya nüfusunun yaklaşık % 50'sini oluşturan kadınların, tüm sosyo-ekonomik potansiyellerini kullanabilmeleri gerekmektedir. Bu kapsayıcı bir büyümenin ön koşulunu oluşturmaktadır.

Bu çalışma da kapsayıcı büyümede kadınların sosyo- ekonomik açıdan güçlenmesinin önemi üzerinde durmaktadır. Kadınların ekonomiye dahil olmaları hem gelişmekte hem de gelişmiş ülkelerde makroekonomik açıdan birçok kazanımların olmasını sağlamaktadır.

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında tek başına yeterli olmamaktadır. Ancak kadınların eğitim seviyesinin yüksek olması ve istihdamda daha fazla yer almaları ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Kadınların ekonomik hayatta yer almaları şimdiki ve gelecek nesillerin yoksulluğunun azaltılmasında da etkili olmaktadır. Kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yer almaları hem ekonomik hem de insani gelişmeye katkı sağlamaktadır. Bu durum kadınlara fayda sağladığı gibi; bu fayda çocuklara, topluma ve tüm ulusa yayılmaktadır. Bu da istikrarlı bir gelişmenin ön koşulunu oluşturmaktadır.

Kamu politikalarının cinsiyet eşitliğini göz önünde bulundurularak oluşturulması önem taşımaktadır. Kadınların eğitim ve istihdam imkânlarının önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik kamusal önlemler önemlidir. Cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması, aynı zamanda günümüzde gittikçe artmış olan gelir eşitsizliğinin de azaltılmasında etkili olmaktadır. Cinsiyete duyarlı bütçeleme, hesap verilebilirliğin artırılması çok daha şeffaf ve etkin bir finansmanın gerçekleşmesini sağlayacaktır. Kadınların güçlenmesi kapsayıcı büyüme ve adaletin sağlanması ile yoksulluğun uzun dönemde azaltılarak ekonomik etkinliğin artırılması için önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı Büyüme, Kalkınma, Kadın Yoksulluğu

ABSTRACT

In recent years, as evidence linking women's economic advancement to macroeconomic growth has increased, women's economic participation has received greater attention from international economic institutions and the concept of inclusive growth plays an increasingly

prominent role in the development debate in international policy circles.

Inclusive growth is a growth which ensures opportunities for all sections of the population, with a special emphasis on the poor, particularly women and young people, who are most likely to be marginalised. A growing body of evidence shows that gender inequalities can make the process of development less inclusive. It is hamper to social justice and to human development. In order to achieve this inclusive growth, women who account for about half the world's population must have access to their full socio-economic potential. This is the prerequisite of an inclusive development.

This study examines the importance of woman empowerment for the inclusive growth. Increasing women's economic participation offers the potential for significant macroeconomic gains, in both developing and developed economies. However, while economic growth on its own is not always sufficient to promote gender equality, the outcomes of growth appear to be far more positive where it is accompanied by an expansion in women's employment and education. The economic inclusion of women also produces sustainable development gains by decreasing poverty across generations. Women's participation in social, economic and political spheres has a positive impact on economic and human development. It does not only benefit women but also children, the broader community and the nation.

All policy actions at the national level must be used to mobilize resources for gender equality

This suggests that the processes of growth may have to be accompanied by public action to remove gender-related barriers to education and employment. Addressing gender inequality can also help reduce income inequality more broadly. This benefit is particularly timely today, as income disparities climb. Implementing gender-responsive budgeting and strengthening accountability mechanisms will ensure more efficient, transparent, and effective financing. Women's empowerment is important for inclusive development, for justice, for poverty reduction in the long-term and for economic efficiency.

Key Words: Inclusive Growth, Development, Woman Poverty

1. GİRİŞ

Bugün dünyanın en önemli sorunları arasında gelir eşitsizliği ve yoksulluk yer almaktadır. Ekonomideki bu önemli yapısal sorunların giderilmesinde ekonomik büyüme etkili olsa da tek başına yeterli olamamaktadır. Son yıllarda da kalkınma ile çok yakından ilişkili olan kapsayıcı büyüme kavramı iktisatçılar tarafından tartışılmakta, uluslararası ekonomik kuruluşlar ve organizasyonlar da bu konuya ilişkin programlar oluşturmaktadır. Eşitlikçi bir bakış açısıyla, toplumdaki tüm bireylerin fırsatlardan, kaynaklardan yararlanabilmesi şeklinde açıklanabilecek kapsayıcı büyüme, bütüncül bir ekonomik büyümeyi ifade etmektedir. Kreyev ve Chen (2017)'nin ifade ettiği gibi kapsayıcı büyüme; yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin azaltılması, istihdam yaratılması, cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması, yönetişimin güçlendirilmesi, iklim değişikliklerine karşı önlem alınması şeklinde 6 alt başlıkta incelenebilir. Bu çalışmada kapsayıcı büyümenin cinsiyet eşitliğini ele almaktadır. Nitekim cinsiyetler arası eşitsizlik, gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun azaltılmasına da etkili olacaktır. Yoksulluk en fazla sosyal ve ekonomik açıdan daha dezavantajlı olan kimseleri etkilemektedir. Yoksulluktan en çok etkilenen kesimin; çocuklar, yaşlılar ve kadınlar

olduğunu söylemek mümkündür.

Kadınların sosyo-ekonomik olarak güçlenmesinin ekonomik gelişmeye olan katkıları herkes tarafından kabul edilmektedir. Özellikle de uluslararası kuruluşlar bu konuya öncelik vermekte çeşitli raporlar yayınlamaktadır. Örneğin Dünya Bankası, kadınların ekonomiye dâhil olmalarının ekonomik büyümeye katkı sağlamasının yanında gelişim için de çok önemli olduğunu belirtmektedir. 2012 yılı Dünya Gelişim Raporunda kadınların ekonomiye ve üretime dâhil olmasının, büyümenin itici gücü olduğu belirtilmiştir. Uluslararası Para Fonu cinsiyet eşitliğinin sağlanması için 2016 yılında Mısır'a 12 milyar \$ kredi vermiş, yine Ürdün'le de benzer bir anlaşma yapmıştır. OECD raporlarında kadın istihdamının önemini vurgulamaktadır. Birleşmiş Milletler 2015 yılında Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını oluşturmuştur. Bu programın bir başlığını cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesi oluşturmaktadır. Oluşturulan programların ortak noktası kadınların eğitim konusunda eşit fırsatlara sahip olabilmesi, kayıtlı istihdam içerisindeki paylarının artırılarak güçlendirilmesidir. Kapsayıcı büyüme ve istikrarlı bir sosyal sistemin ancak bu şekilde gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir (Worldbank, 2016).

Bu çalışmada öncelikle kapsayıcı büyüme kavramı açıklanmıştır. Daha sonra yoksulluk sorunu, kadınlar açısından ele alınarak kadınların güçlendirilmesinin öneminden bahsedilmiştir. Ardından kadınların yoksulluğu ile kapsayıcı büyüme arasındaki ilişki konusunda bilgiler verilerek, konuya ilişkin değerlendirmelere sonuç kısmında yer verilmiştir.

2. KAPSAYICI BÜYÜME KAVRAMI

Son yıllarda yoksulluk ve eşitlik, kapsayıcılık ve gelir dağılımı, cinsiyet eşitliği, istihdam ve göç, yönetim ve yolsuzluk, doğal afetler ve iklim değişikliği gibi konuların ekonomik performansa olan etkisi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu konular arasında yer a kapsayıcı büyüme; ulusal ve küresel bir büyümenin gerçekleştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Kapsayıcı büyümeye yönelik net bir tanım olmasa da; kapsayıcılığın, eşitliğin sağlanması ile ifade edilmesi mümkündür. Fayda ve fırsatlardan herkesin yararlanmasına yönelik bir ekonomik büyüme şeklidir (Kireyev ve Chen, 2017: 4-5).

Birleşmiş Milletler Gelişim Programında, çeşitli kapsayıcı büyüme tanımları bir araya getirilerek bir tanım oluşturulmuştur. Bu tanıma göre kapsayıcı büyüme, az kazanç elde edilen emek gücünün yoğun olduğu tarım gibi sektörlerden gelir elde edenlerin, kaynak yetersizliği olan bölgelerde yaşayan yoksulların, gelir düzeyi yükseltildiğinde veya yoksulların tüketiminde önemli bir yere sahip olan; gıda, yakıt, barınma ve giyim gibi temel ihtiyaçların fiyatları düşürüldüğünde kapsayıcı büyüme gerçekleşmiş olur (UNDP, 2017).

Kapsayıcı büyüme 6 alt başlık altında incelenebilir (Kireyev ve Chen, 2017: 4-5):

- 1) Yoksulluğu azaltma
- 2) Gelir eşitsizliğini azaltma
- 3) İstihdam yaratma
- 4) Cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması
- 5) Yönetişimi güçlendirmek
- 6) İklim değişikliklerine karşı önlem alınması

Görüldüğü gibi kapsayıcı büyüme ekonomiyi ve toplumu bir bütün olarak ele almakta ve dünyanın en önemli yapısal ekonomik ve sosyal sorunlarına odaklanmaktadır. Özellikle 1990'lardan itibaren küreselleşmenin hız kazanması; sermaye lehine bir ortam yaratarak gelir

eşitsizliklerini artırmıştır. Servet sahibi daha fazla zenginleşirken ücretli çalışanların yaşam standardı aynı yönde ilerlememiştir. Sonrasında yaşanan 2008 finansal krizi bu sorunları daha da derinleştirmiştir. Günümüzde ekonomilerin en önemli hedefleri arasında yer alan ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ise tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Bu da bir ülkenin gelişerek, refah seviyesini yükselterek, kapsayıcı büyümenin önemini artırmaktadır.

3. KADIN YOKSULLUĞU VE KADININ GÜÇLENDİRİLMESİ

Yoksulluk hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunları arasında yer almaktadır. Kadınların yoksulluğuna geçmeden önce yoksulluğun tanımının yapılmasında yarar görülmektedir.

Birleşmiş Milletler yoksulluğu; bireylerin yaşamlarında şans ve fırsatlara sahip olmaması, insan haysiyetine saygı duyulan bir ortamın olmaması ve topluma dâhil olunması konusunda sıkıntı yaşanması şeklinde ifade etmektedir. Temel besin ve giyim ihtiyaçlarının karşılanamaması, okula gidilememesi, sağlık hizmetlerine başvurulamaması, yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan bir işe sahip olunamaması, kredi imkânlarından faydalanılamaması da yine yoksulluğun göstergeleridir. Yoksul kesimin yaşam alanlarının güvensiz olması, güçsüzlük ve toplumdan dışlanması, temiz su ve sağlık hizmetlerine ulaşmada sıkıntı yaşanması da yaygın bir şekilde görülmektedir (Gordon, 2005:3).

Dünya Bankası, yoksulluğu mutlak ve göreceli olarak da tanımlamaktadır. Buna göre; mutlak yoksulluk, hane halkı veya bireyin yaşamını sürdürebilecek asgari refah düzeyinin altında kalması durumudur. Bu nedenle, mutlak yoksulluğun ortaya çıkarılması, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan asgari tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesini gerektirir. Mutlak yoksul oranı, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Mutlak yoksulluk yaşamı sürdüreceği gelir ile birlikte hizmetlere erişimi de içermektedir. Göreceli yoksulluk ise bireylerin, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olması durumudur. Buna göre toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir ve harcamaya sahip olan birey veya hane halkı göreceli anlamda yoksul olarak tanımlanmakta ve refah ölçüsü olarak amaca göre tüketim veya gelir düzeyi seçilebilmektedir (Ensari, 2010: 9-10, Gordon, 2005: 3).

Yoksulluk en çok sosyal ve ekonomik açıdan daha dezavantajlı olan kimseleri derinden etkilemektedir. Yoksulluktan en çok etkilenen kesimin; çocuklar, yaşlılar ve kadınlar olduğunu söylemek mümkündür.

Kadınların yoksullaşmasında, eğitim ve istihdam olanaklarına sınırlı bir şekilde erişebilmelerinin rolü büyüktür. Dünya Nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların eğitim, sağlık ve istihdam olanaklarına erişebilmesi önem taşımaktadır. Kadınların hem istihdam içerisinde daha az yer almaları hem de karar alma süreçlerinde yeterince söz sahibi olmamaları gibi nedenlerle yoksullukları artmaktadır (Verdier-Chouchane, 2016: 46).

Ülkelerin çoğunda, yoksulluk sorunu devam ederken, ekonomik büyüme gelir eşitsizliklerini gözetmeksizin gerçekleşmektedir. Örneğin Asya'da nüfusun yalnızca % 0,001'i bölgenin servetinin % 30'una sahiptir (UN Woman, 2016). Eşitsizlik, cinsiyetler arasında da yaşanmaktadır. Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin yanında, bir ülkenin veya bölgenin sahip olduğu sosyo-kültürel değerler kadınların yoksulluğunu daha da artırmaktadır. Birleşmiş Milletlerin ve Uluslararası Çalışma Örgütünün son raporlarına göre;

- a. Son yıllarda, global anlamda kadınların iş gücüne katılım oranı hiç artış

göstermeyerek ve erkek işgücü katılım oranı ile arasındaki fark artarak % 27 seviyelerine çıkmıştır.

b. Kadınların kayıt dışı istihdam içerisinde erkeklerle karşılaştırıldığında daha fazla yer aldıkları görülmektedir. Bu durum kadınların daha düşük ücretle bazen de riskli koşullarda çalışmalarına ve sosyal güvenlik sisteminin de dışında kalmalarına neden olmaktadır.

c. Küresel cinsiyet eşitsizliği oldukça yüksek olup % 23 seviyesindedir. Bu durum kadınların

yoksul kalması, yeterli bir yaşam standardına erişememesi, emeklilik hakkı elde edememesi anlamına gelmektedir. Kadınlar dezavantajlı sosyal ve ekonomik koşulları sebebiyle, kaynaklara erişim konusunda sorun yaşamaktadırlar. Tarım, teknoloji ve kredi gibi kaynaklardan yeterince yararlanamamaktadırlar. Gelir yoksulluğunun yanında, cinsiyete ilişkin sosyal normlar, kadınların hem çalışma hayatında hem de özel hayatlarında fazla sorumluluk almalarına neden olmaktadır (UN Woman, 2016).

Kadınların eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri, işe girmeleri ve kendilerine ait bir gelirlerinin olması, aile içi ve dışındaki karar alma süreçlerine katılabilmeleri güçlenmelerini sağlayacaktır. Kadınların güçlenmesi insan haklarına uyum sağlanması ile birlikte, refah seviyelerini artırmakta ve ekonomik gelişimin altyapısının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

4. KADIN YOKSULLUĞU VE KAPSAYICI BÜYÜME İLİŞKİSİ

Kapsayıcı büyümenin 6 başlığından biri de cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasıdır. Ülkelerin kapsayıcı ve eşitliğe yönelik bir büyüme sağlayabilmeleri için kadın ve genç yoksulluğunu azaltmaları gerekmektedir.

1980'lerde ortaya çıkan Cinsiyet ve Gelişim yaklaşımında, cinsiyete ilişkin rollerin kadınların yaşamlarını iyileştirecek şekilde düzenlenmesi, hem kadın hem de erkeklerin ihtiyaçlarının en iyi şekilde belirlenmesi üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşım kadınların gelişim sürecine dâhil edilmesinde çok da yeterli olmamıştır. Kadınların sahip olduğu gücün yetersizliği, bu süreçte dışlanmalarına sebep olmaktadır. O dönemde kalkınma daha çok ekonomik büyüme olarak görülmüş, sosyal ve insani gelişim göz ardı edilmiştir. 1990'lar kişisel hakların daha önem kazanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Kadın talepleri yasalarla düzenlenmeye başlanmıştır. Kadına yönelik şiddetin önlenmesine yönelik yaptırımlar önem kazanmıştır. Ekonomik gelişmede sosyal konulara önem verilse de en önemli amaç ekonomik büyümenin sağlanması olmuştur. Günümüzde ise kadın hakları tüm gelişim projelerinde, programlarda yer almakta, cinsiyet eşitliğine çok önem verilmektedir. Kadın haklarına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak hala global düzeyde kadına yönelik şiddet devam etmekte, kadınlar ekonomik hayatta kaynaklardan tam olarak yararlanmaktadır. Sosyal açıdan da birçok eşitsizlikle karşılaşan kadınlar, siyasal hayatta da tam olarak yer alamamaktadırlar (Bradshaw vd., 2013:3-4).

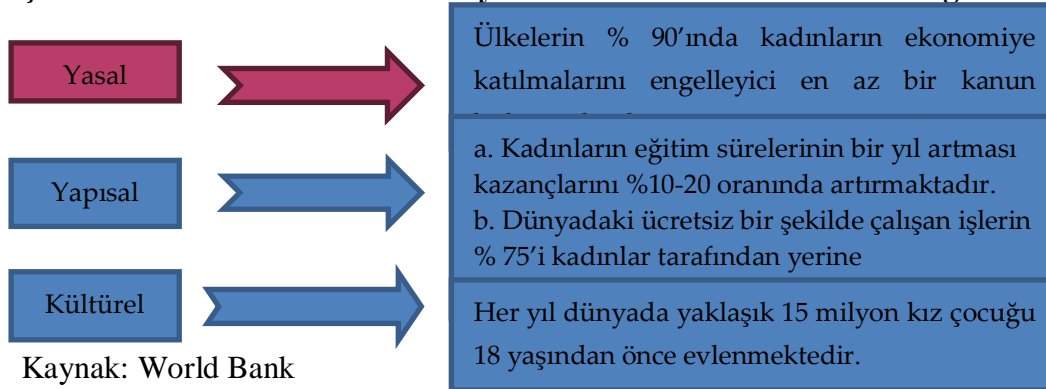
Kadınların ekonomik hayatta yer almaları ile refah arasındaki ilişkinin varlığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Yaklaşık son 20 yıldır uluslararası kuruluşlar ve dünya liderleri ekonomik büyüme ve istikrarda kadınların güçlendirilmesinin önemi üzerinde durmaktadır. Birleşmiş Milletler (UN), Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Dünya Bankası ve birçok uluslararası kuruluş kadın istihdamının ekonomik büyüme potansiyelini artırdığını savunmaktadır. Buna ilişkin oluşturulan programların en

önemlisi de UN tarafından oluşturulan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarıdır. Küresel bir kalkınma amacı taşıyan bu programda, kadınların ekonomik hayata dâhil edilmesi, finansal hizmetlerden doğrudan yararlanabilmesi, maddi mal varlığı edinebilmesine yönelik eşitliği sağlayıcı doğrudan özel amaçlar yer almaktadır (Lemmon ve Vogelstein, 2017: 1-2). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında yer alan 5. amaç, cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesidir. Buradaki güçlendirme; sosyo-ekonomik fırsatların kullanılarak, bireylerin en iyi seçimi özgürce yapabilmesi anlamına gelmektedir. Kadınların güçlendirilmesi, adalet yaklaşımı içerisinde bir hak olarak değerlendirilmektedir. Amartya Sen (1999)'in kapasite-yapabilirlik yaklaşımında da bireylerin seçim yaparken ve fırsatlardan yararlanırken, özgür oldukları durumda sosyal adalet ve insani gelişimin gerçekleşeceği düşüncesine dayanmaktadır (Verdier-Chouchane, 2016: 46).

Kadınların ekonomik hayatta yer almaları gelecek nesillerin de yoksulluğun azaltılmasında rol oynamaktadır. Kadınlar erkeklere göre; kazançlarının çok daha fazla kısmını, çocuklarının sağlık, beslenme ve eğitimine harcamaktadırlar. Bu da gelecek nesillerin daha sağlıklı, eğitilmiş bir şekilde büyümelerine olanak sağlamaktadır. Beşeri sermayeye yapılan bu yatırımların ekonomik gelişmeye olan katkısı da göz ardı edilemez niteliktedir. Bu doğrultuda kadınların istihdamda yer almalarının istikrarlı büyüme için önemi de ortaya çıkmaktadır. Kadınların aile bütçesine katkı sağlayarak, kaynaklar üzerinde kontrol sağlaması ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Kadınlar genellikle yatırım kararlarını alırken daha az riskli alanlar seçmekte ve tasarruf eğilimleri yüksek olmaktadır. Bu da aile bütçesinin finansal açıdan istikrarlı olmasını sağlayarak ülkelerin ekonomik büyümesine ve refaha katkı sağlamaktadır (Lemmon ve Vogelstein, 2017: 8).

Genel olarak kadınların ekonomik hayatta yer almalarının ekonomik gelişmeye olan etkisi kabul edilse de, kadınların bu konuda karşılaştıkları çeşitli engeller vardır. Bu engeller yüksek, orta ve alt gelir grubunda yer alan tüm ülkelerde görülen; yasal, yapısal ve kültürel engellerdir.

Şekil 1. Kadınların Ekonomik Hayata Katılmalarının Önündeki Engeller

Kaynak: World Bank

Şekil 1'de kadınların ekonomik yaşamda yer alabilmelerinin ve buna bağlı olarak da güçlenmelerinin önündeki engellere yer verilmiştir. Dünyadaki 173 ülkenin yaklaşık % 90'ında kadınların ekonomik yaşama dahil olmalarının önünde en az bir yasal düzenleme bulunmaktadır. Kadınların çalıştıkları sektörler, yaptıkları işler, miras konusundaki kanunlar, finansal hizmetlerden faydalanma, şiddetten korunmaya yönelik yasal düzenlemelerin eksikliği kadınların karşılaştığı en önemli yasal sorunlar arasında yer almaktadır. Dünyadaki yaklaşık 100 ülke, kadınların çalışma saatleri ve yapacakları işler konusunda sınırlandırma uygulamaktadır. Bu durum kadınların daha düşük ücretle çalışmalarına neden olmaktadır. Bu

sınırlandırmalar çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde daha çok görülmektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri'nin hemen hepsinde sahra altı Afrika'da bu uygulamalara rastlanmaktadır. Bununla birlikte sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, örneğin Rusya'da 453 türdeki işin kadınlarca yapılması yasaklanırken, Fransa'da 25 kg'dan daha ağır yükleri kadınların taşınması yasaktır. Yine Yemen, İran, Ürdün, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye, Sudan gibi ülkelerle birçok Afrika ülkesinde ev dışında çalışan kadınların eşlerinden izin almaları veya yasal bir erkek muhafız gözetiminde çalışmalarını gerekmektedir. Yine 17 ülkede kadınların yalnız seyahat etmesini yasaklamıştır. Bu durum da kadınların ekonomik kaynaklara, finansal hizmetlere ve eğitime erişebilmelerinde engel oluşturmaktadır (Lemmon ve Vogelstein, 2017: 12).

Kadınların eğitim fırsatlarından yararlanması güçlenmelerinin ön koşulunu oluşturmaktadır. Nitekim kadınların eğitim sürelerinin 1 yıl artması bile kazançlarının % 10-20 oranında artırmaktadır. Bununla birlikte (World Bank 2001, Schultz 2002, Strauss ve Thomas 1995) gibi çalışmalar, kadınların eğitimlerinin erkeklerle karşılaştırıldığında; ölü doğum sayısının azalmasında, gelecek nesillerin sağlık ve eğitim seviyelerinin artırılmasında daha etkili olduğu ve insani gelişme açısından da çok önemli olduğunu savunmaktadır. Kadınların ev işleri vb. işlerde yoğun bir şekilde çalışmaları ancak herhangi bir kazanç elde edememeleri de sıklıkla karşılaşılan ve kadınların yoksullaşmasına sebep olan nedenler arasında yer almaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin 4. amacı eğitim kalitesinin artırılması ve eğitimde eşitliğin sağlanmasına ilişkindir. Birçok OECD ülkesinde ve dünyadaki diğer ülkelerde eğitimde cinsiyet eşitsizliği devam etmektedir. İlk ve orta öğrenim konusunda genellikle kız ve erkek öğrenciler eşit bir şekilde yararlanırken eğitimin ileriki yıllarında bu durum kadınlar aleyhine değişim göstermektedir. Bu farkın en fazla görüldüğü ülkeler Japonya ve Türkiye olup kadınlar erkeklerden % 30 oranında daha az eğitimden yararlanmaktadır. Bununla birlikte Letonya, Litvanya ve Rusya'da kadınlar erkeklerden % 40 fazla oranla eğitimden yararlanmaktadır (OECD 2017: 31).

Her yıl, 18 yaşından küçük her üç kız çocuğundan biri ve 15 yaşından küçük her 9 kız çocuğundan biri erken evlilik yapmakta, bu durum da eğitimlerinin yarıda kalmasına neden olmaktadır. Erken yaşta yapılan evlilikler, çocuğun uzun yıllar istihdam içerisinde de yer almasına engel olarak hem yoksullaşmaya hem de ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Yine küçük yaşta anne olunması, sağlıksız doğumların da sebepleri arasında yer almaktadır (Lemmon ve Vogelstein, 2017: 19).

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Cinsiyete Göre İstihdam Oranı ve Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi

Ülkeler	Kadın (2016)	Erkek (2016)	Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (2015)
Norveç	67,7	73,4	0.053
Danimarka	59,4	67,8	0.041
İsviçre	62,8	74,5	0.040
İzlanda	79,6	87,4	0.051
Finlandiya	63,1	68,4	0.056
Hollanda	58,7	69,6	0.044

Kanada	61,3	70,3	0.098
Yeni Zel.	64,5	75,3	0.158
İsveç	69,6	74,4	0.048
Avustralya	59,2	70,6	0.120
İsrail	59,4	69,1	0.103
Avusturya	55,9	66,8	0.078
Almanya	55,6	66,5	0.066
İrlanda	53,5	67,8	0.127
ABD	56,8	69,2	0.203
Belçika	58,7	47,8	0.073
Lüksemburg	53,6	64,3	0.075
Bir.Krallık	58	69,3	0.131
Şili	48	71,3	0.322
Çek. Cum	51,9	68,4	0.129
Meksika	43,4	77,7	0.345
Fransa	51,7	60,7	0.102
İspanya	53,6	65,1	0.081
Slovak Cum.	52,5	68,1	0.179
Polonya	48,3	64,8	0.137
İtalya	40,4	59,3	0.085
Japonya	50,4	70,4	0.116
Kore	52,1	73,9	0.067
Letonya	55	67,1	0.191
Slovenya	52	61,3	0.053
Estonya	66	75,7	0.131
Türkiye	32,5	72	0.328
Macaristan	54,1	68,6	0.252
Yunanistan	45	59,8	0.119
Portekiz	53,5	64,1	0.091
OECD Ort.	51,9	69	

Kaynak: OECD Dataset

Tablo 1’de OECD ülkelerinde cinsiyete göre istihdam oranları verilmiştir. OECD ortalamasında kadın istihdam oran % 51. 9 iken erkek istihdamında oran % 69’dur. Kadın istihdam oranının en düşük olduğu ülke % 32,5 ile Türkiye’dir. Bunu % 40 ile İtalya ve % 45 ile Yunanistan izlemektedir. Kadın istihdamının en yüksek olduğu OECD ülkesi, % 79,6’lık oran ile İzlanda’dır. Onu % 69,6 ile İsveç, % 67,7 Norveç ve % 64,5 ile Yeni Zelanda takip etmektedir.

Cinsiyet eşitsizlik endeksi cinsiyete dayalı dezavantajları üç farklı ölçüte bağlı olarak göstermektedir. Bu ölçütler; üreme sağlığı, güçlendirme ve istihdam piyasasıdır. Bu endeksin hesaplanmasının amacı, insani gelişmeyi, üç ölçüte dayanarak belirlenen cinsiyet eşitsizliğine göre belirlemektir. Bu endeksin değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Endeksin 0 olması kadın erkek eşitliğinin tam olduğunu bir olması da tersini göstermektedir. Cinsiyetler arası eşitsizliğin olması insani gelişme önünde engel teşkil etmektedir. Kadınların sağlık, eğitim, siyasete katılım, istihdamda yer alma gibi konularda sahip oldukları dezavantajlar eşitsizliğin nedenlerini oluşturmaktadır. Şili, Meksika ve Türkiye eşitsizliğin en fazla görüldüğü ülkelerdir. İsveçre, İsveç, Danimarka, Hollanda eşitsizliğin en az olduğu ülkeler olup insani gelişmişlik açısından da başarılı olan ülkeler grubu arasında yer almaktadırlar.

Eşitsizliğin azaltılmasında, kadınların eğitim, sağlık gibi beşeri sermaye yatırımlarından yararlanmaları, kayıtlı istihdam içerisinde yer almaları önem taşımaktadır. Kadınların ekonomik yaşama dâhil edilmesi ürün çeşitliliğinin artmasına da katkı sağlamaktadır. Dünya Bankası ve IMF tarafından yapılan analizlerde özellikle az gelirli ve gelişmekte olan ülkelerde cinsiyet eşitsizliğinin, emek çeşitliliğini ve ülkelerin üretim ve ihracat çeşitliliğini olumsuz bir şekilde etkilediği belirtilmektedir. Bu durum, cinsiyet ayrımının beşeri sermayenin etkin bir şekilde oluşmasına neden olmasından ve yine istihdam içerisinde var olan cinsiyet ayrımının inovasyonu olumsuz etkileyerek emek gücünün verimliliği azaltmasından kaynaklanmaktadır (Lemmon ve Vogelstein, 2017: 9).

SONUÇ

Toplumdaki tüm bireylerin eşit bir şekilde ekonomik kaynaklardan yararlanması, yoksulluğun azaltılması ve gelir eşitsizliği gözetilerek ekonomik büyümenin sağlanması gibi hedefler sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için ön koşulu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda da özellikle yoksulluğu birçok yapısal, yasal ve kültürel engelle karşılaştığı için daha derinden hisseden kadınların ekonomiye dâhil edilmesi kapsayıcı büyümenin gerçekleştirilmesine önemli katkısı olduğu söylenebilir. Cinsiyetler arası eşitsizliğin azaltılması genel gelir eşitsizliğinin azaltılmasına da katkısı da olmaktadır. Bu eşitsizlik refahın önemli bir göstergesi olan insani gelişmenin de önünde engel oluşturmaktadır

Kadınların istihdam içerisinde yer alması gelecek nesillerin yoksulluğunun azaltılması açısından da önemlidir. Çünkü genellikle kadınların harcama eğilimleri gelecek nesillerin gelişimine yönelik olmaktadır. Kadınların eğitim seviyelerinin artması hem kazançlarının yükselmesine, gelecek nesillerin daha sağlıklı gelişmesine ve yoksulluğun azaltılmasına etkili olmaktadır. Kadınların ekonomiye dâhil olmasının bu faydalarının yanında ürün çeşitliliği sağlanarak ekonomik büyümeyi artırdığını savunan çalışmalar bulunmaktadır.

Bu doğrultuda, politikaların cinsiyet eşitsizliğine duyarlı bir şekilde oluşturulması, kadınların istihdamının kayıt altına alınması bunun için de cinsiyete duyarlı bütçeleme, hesap verilebilirliğin artırılması önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Bradshaw, Sarah, Joshua Castellino, Bineta Dio (2013), Women's role in economic development: Overcoming the constraints, <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/02/130520-Women-Economic-Development-Paper-for-HLP.pdf>.

Ensari, Sıddık (2010), "Tük'ün Yoksulluk Analizleri Üzerine", Maliye Finans Yazıları, 24 (87), ss.9-15.

Gordon, David (2005), Indicators of Poverty & Hunger, Expert Group Meeting on Youth Development Indicators, United Nations Headquarters, New York.

Kireyev Alexei, Jingyang Chen (2017), Inclusive Growth Framework, IMF Working Paper, WP/17/127.

Lemmon, Gayle Tzemach, Rachel Vogelstein (2017), Building Inclusive Economies How Women's Economic Advancement Promotes Sustainable Growth, Discussion Paper,

Morrison, Andrew Dhushyanth Raju Nistha Sinha (2007), Gender Equality, Poverty and Economic Growth, Policy Research Working Paper 4349.

OECD, 2017, Education at a Glance 2017 OECD Indicators.

Schultz, T. Paul. 2001. Women's roles in the agricultural household: bargaining and human capital investments in B. Gardner and G. Rausser eds. Handbook of Agricultural Economics. Volume 1: 384-456.

Strauss, John, Mariza Barbosa, Sonia Teixeira, Duncan Thomas, and Raimundo Gomes Jr.. 1991. Role of education and extension in the adoption of technology: A study of upland rice and soybean farmers in central-west Brazil. *Agricultural Economics* 5:341-359.

UN Woman (2016), Poverty Eradication and Women's Economic Empowerment www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2016/RobertaClarke.pdf

Verdier-Chouchane, Audrey (2016), Women In Inclusive Development: An Overview, *Région et Développement* no. 44-2016.

World Bank. 2001. *Engendering development: Through gender equality in rights, resources, and voice*. New York: Oxford University Press

CONSUMER REFLECTIONS OF INTERNAL PUBLIC RELATIONS STUDIES**KURUM İÇİ HALKLA İLİŞKİLER ÇALIŞMALARININ TÜKETİCİYE YANSIMALARI****Asst. Prof. Hasan ÇİFTÇİ***Harran Üniversitesi, hasanciftci@harran.edu.tr***ABSTRACT**

While determining target groups, the simplest way to determine the internal and external target groups is to differentiate the internal and external target groups. But most of the time, this distinction remains only on paper. Campaigns, applications and informative materials are prepared according to the external target group. Internal target mass is not included. In this regard, in-house employees are often neglected. Internal communication is not considered. However, it is necessary to have a two-way communication method between the business and its employees. Two-way communication the right information must be freely able to go downwards or horizontally. The flow of information in internal communication creates trust between managers and employees. Managers should be honest and impartial to their employees. In this way, the level of satisfaction of employees will increase. Every satisfied worker feels himself / herself in the business. It is possible that the personnel whose problems are solved can provide more performance. Employees in businesses with positive internal communication show more interest in their business. In reality, the winners here are the profitable business owners. Because a motivated worker will use his performance to its end and make maximum effort. This will lead to an increase in production efficiency. Satisfaction input will result as output increase. The high level of internal motivation will change the outlook of the consumers positively in a short time by showing its effect on the external target audience. This also will increase the profitability of the business. Satisfaction of the consumer is based on satisfaction of the internal staff. Consumers become loyal customers by choosing the businesses they are satisfied with. Because no consumer / customer prisoner is no longer a customer in the new century. Thanks to technology and the internet, every consumer has the freedom to buy any product from the seller he wants. In such an environment, businesses must pay attention to the internal (employee) and external (customer) target groups. Otherwise, unsatisfied employees can lead to the creation of consumers who can not be satisfied.

Keywords: Public Relations, Communication, Consumer, Consumer Satisfaction.

ÖZET

İşletmeler hedef gruplarını belirlerken en basit şekli ile iç ve dış hedef kitlelerini de belirleyerek iç-dış hedef kitle ayrımı yapmaktadır. Fakat çoğu zaman bu ayrım sadece kağıt üstünde kalmaktadır. Kampanyalar, uygulamalar, bilgi verici malzemeler hazırlanırken dış hedef kitleye göre hazırlanmaktadır. İç hedef kitle buna dâhil edilmemektedir. Bu bakımdan kurum içi çalışanlar çoğu zaman ihmal edilmektedir. Kurum içi iletişime önem verilmemektedir. Fakat işletme ile çalışanları arasında iki yönlü bir iletişim yönteminin olması gereklidir. İki yönlü iletişim doğru bilginin özgürce aşağı yukarı yönlü veya yatay gidebiliyor olması gerekmektedir. İç iletişimde bilgi akışı yöneticiler ve çalışanlar arasında bir

güveni oluşturur. Yöneticiler çalışanlarına karşı dürüst ve tarafsız davranabilmelidir. Bu şekilde işlemede çalışanların memnuniyet düzeyleri yükselecektir. Memnun edilmiş her çalışan kendini iş yerine ait hisseder. Sorunları çözülen personellerin daha fazla performans sağlaması mümkündür. İç iletişimi olumlu gerçekleşen işletmelerde çalışanlar işlerine daha fazla ilgi gösterir. Gerçekte yine burada kazanan, karlı çıkan işletme sahipleridir. Çünkü motive edilmiş bir çalışan performansını son noktasına kadar kullanacak ve maksimum çaba sarf edecektir. Bu da üretim veriminin artmasına neden olacaktır. Memnuniyet girdisi üretim artışı çıktısı olarak sonuç verecektir. İç motivasyonun yüksek olması kısa zamanda dış hedef kitle üzerinde etkisini göstererek tüketicilerin bakış açısını olumlu yönde değiştirecektir. Bu da işletmenin karlılığını arttıracaktır. Dış hedef kitlenin, tüketicinin memnun edilmesi iç personelin memnun edilmesine dayanmaktadır. Tüketiciler memnun oldukları işletmeleri tercih ederek sadık müşteri olmaktadır. Çünkü yeni yüzyılda artık hiçbir tüketici/müşteri mahkûm müşteri değildir. Teknoloji ve internet sayesinde her bir tüketici istediği ürünü istediği satıcıdan alabilme özgürlüğüne sahiptir. Böyle bir ortamda işletmelerin iç (çalışan) ve dış (müşteriler) hedef kitlelerine önem vermesi mecburidir. Aksi takdirde memnun edilmemiş çalışanlar memnun edilemeyecek tüketicilerin oluşmasına sebep olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, İletişim, Tüketici, Tüketici Memnuniyeti

INTRODUCTION

One of the factors that enable societies to progress accordingly is undoubtedly technology. The changes in technologies have brought about the change in Communication Technologies. This rapid change has deeply affected the society structure and has now eliminated the limitation of time and space for people. Rapid changes and developments in Communication Technologies deliver exciting, surprising changes and conveniences to human life by saving time and space (Ural, 2011: 50). Updates of organizations themselves as a structure constitute the most important part of the struggle to exist in the market and to protect or increase market share. Recent increases in environmental change and instability have increased the pace of organizational change and changed its nature. Today, when it is said that change is not a concept, it is a planned period in which processes are re-designed radically, all information-processing, organizational structure and culture are changed. (Pira and Baytekin, 2007: 45). Changing conditions and technology make it difficult for banks to keep their customers in their structure, and many competitors in the market have difficulty making a difference. It is now necessary to carry out effective public relations activities, including the image of the organization, customer loyalty, satisfaction and continuous measurement of these activities. Public relations, which is a process of recognition and promotion, involves the activities related to the environment experienced and is vital for the institution in this context. Recognizing the environment and introducing itself to this environment are related to the activities that are planned and programmed in accordance with expectations and requirements. The recognition and promotion efforts realized with the use of the correct communication techniques and tools, continuous, mutual information transfer from the institution to the environment and from the environment to the institution and the impact-response relationships are regular and correct functioning of the environment as a result of the support, sympathy and trust are provided (Gürüz, 2004: 791).

CONCEPT OF PUBLIC RELATIONS

Public relations is a prudent, planned and sustainable effort to provide mutual understanding between the organization and the target groups (Gürüz, 1993: 1; Asna, 1998: 13; Cutlip etc., 1999: 4; Kitchen, 1999: 7; Göksel and Yurdakul; 2002: 7; Tosun, 2003: 5; Ural, 2006: 3). It is important to know the characteristics of the people who are targeted in public relations, to know the characteristics, to determine the expectations and wishes of the people who are targeted in public relations, to make necessary introductions, announcements, persuasion and influencing efforts taking into account these characteristics into account. The target group that each organization serves and/or intends to serve varies within itself. Good recognition of the target group, which differs from each other in various ways such as education, age, profession, interest and attitude, plays a key role in more effective and easy communication. Public Relations person, institution, organization, organization to fulfill the intentions and objectives of the situation and structure as well as consumer, distributor, employees, etc .. it is the method of guided communication that is organized according to the target audience. Person, institution, enterprise or organization established communication with institutions and the environment, mutual understanding, tolerance and cooperation and establishment of relations that contribute to the persistence qualified person or institution for the realization of this function, managerial function, the products or services it offers, the views advocated in defined segments with the objective to provide interest to be heard, by conveying information through mass media to perform 5 activities that will create a positive impression. Public relations in enterprises is one of the most important factors affecting customer satisfaction. Today, however, businesses that can respond to different needs and expectations of their customers are able to survive. Public relations work, which is the biggest assistant of the enterprises in recognizing their customers, determining their needs and expectations and going to service production in this direction, also contributes to the operation in terms of increasing the quality of services and strengthening the corporate image.

PUBLIC RELATIONS PRACTICES

Public relations practices, based on human relations and the company's efforts to integrate with the community shows a structure. Other elements of promotion are advertising, sales development and personal sales efforts, and they can reach different goals such as awareness, adoption and experimentation. However, none of them can clearly demonstrate the purpose of gaining sympathy and support for the target group. This task is undertaken by public relations. Public Relations accelerate the process of adaptation to changing conditions, interact with the society and balance between the company and the environment assumes functions. Considering the trends of the society, consumers ' sympathy, support and confidence are sought in the decisions and tactics to be taken (Aktuğlu, 2004: 170).

OBJECTIVES OF PUBLIC RELATIONS

It is aimed to realize two main objectives in the activities of the people-related activities. These aims are primarily intended to understand and evaluate the expectations and trends of the target consumer. The second main objective is to provide support by informing consumers about the company's products and practices. In this direction, the main objectives of Public Relations practices are listed as follows (Mihçioğlu, 1967: 13; Mucuk, 1999: 48;

Tortop, 2003: 19):

- * Giving positive image to the company,
- Promotion of goods or services,
- Firmaya yeni elemanların çekilmesi,
- The withdrawal of new members to the company,
- * Earning employees ' good intentions,
- Problem solving in – house,
- Increasing social responsibility feelings towards the social environment. Public Relations uses a variety of tools to achieve the stated objectives.

PURPOSE OF THE RESEARCH

The aim of this research is to reveal the concept of public relations, which is a management function, which we have encountered in recent years, to be applied in institutions and organizations, to contribute to the satisfaction level of the customer's users and to understand the contribution it will provide to the institution. In this research, it is aimed to reveal the contribution of Public Relations and customer satisfaction concepts in institutions and organizations to corporate functioning in the light of the findings obtained from the literature on the subject.

IMPORTANCE OF RESEARCH

Today, when we look at the role of Public Relations in the communication process, it is seen that it performs many important functions. Public relations is especially effective in increasing brand awareness with brand communication strategies, increasing reputation for the company as a result of communication with target audiences, strengthening brand perception, and providing brand loyalty with applications that will satisfy domestic and foreign customers (Pira etc., 2005: 210–215).

CONCLUSION

Institutions are institutions that allow individual and social development to take place. Public Relations activities carried out in enterprises are not only specific activities carried out in certain periods. Public Relations includes all the processes, processes and practices that can attract the customer/user to the business, facilitate his / her work when he / she comes, leave him / her satisfied and continue his / her satisfaction. This is really part of the business's public relations work, from the organization of work in the enterprise, the selection of services, the diversity of services, the work of promoting the business, the work of identifying the customer and the effort to attract the business. Companies that try not to lose the whole by focusing on the part are aware of this situation and can adjust all their transactions and services according to their customers and evaluate the satisfaction as a result; in other words, if the business is only interested in the physical facilities or the variety of services, the satisfaction rate expected due to the lack of interest shown to the user cannot be achieved.

REFERENCE

Ural, E (2011). Teknoloji Etkileri ve Halkla İlişkiler: Eleştirel Bir Yaklaşım, (Ed: Zeliha Hepkon). “İletişim ve Teknoloji” , ss. 50-82, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Pira, A.G. ve Baytekin, E.P. (2007). Halkla İlişkiler: Neyi, Nasıl Yapmalı. İstanbul: Dönence.

Gürüz, D (2004), “Halkla İlişkiler ve Tanıtım Faaliyetlerinin Etkinliğinde İzlenim (İmaj) Yönetimi (Kurum İmajından Kişisel İmaja), 2th International Symposium Communication in the Millennium, 17-19 March, İstanbul Üniversitesi. <http://cim.anadolu.edu.tr/pdf/2004/1130849701.pdf>, Erişim tarihi: 24.07.2018.

Gürüz, D. (1993). Halkla İlişkiler Teknikleri. İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Asna, A.(1998). Public Relations. İstanbul: Der Yayınevi.

Cutlip, S.M, Center, A.H. And Brom, G.M (1999). Effective Public Relations. NJ: Prentice Hall.

Kitchen, P. J. (1999). Public Relations Principles and Practice. UK,London: ITP Press.

Göksel, A. B. ve Yurdakul, N. B. (2002). Temel Halkla İlişkiler Bilgileri. İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Tosun, N. B. (2003). Pazarlama Halkla İlişkileri ve Reklam. İstanbul: Türkmen Kitapevi

Ural, E. G. (2006). Stratejik Halkla İlişkiler Uygulamaları. İstanbul: Birsen Yayınevi.

Aktuğlu, I. K. (2004). Marka Yönetimi Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mucuk, İ. (1999). Modern İşletmecilik. İstanbul: Türkmen Yayınevi.

Pira, A., Kocabaş, F. ve Yeniçeri, M. (2005). Küresel Pazarda Marka Yönetimi ve Halkla İlişkiler. İstanbul: Dönence Yayınevi.

Mihçioğlu, C. (1967). Yönetimde Halkla İlişkiler. Halkla İlişkiler Birinci Semineri, S.B.F. Basın Yayın Yüksek Okulu, Ankara.

Tortop, N. (2003). Halkla İlişkiler. Ankara: Yargı Yayınevi.

EXAMINING THE DESIRE TO SHARE IN SOCIAL MEDIA

SOSYAL MEDYADA PAYLAŞIM YAPMA İSTEĞİNE BAKIŞ

Asst. Prof. Hasan ÇİFTÇİ

*Harran Üniversitesi, hasanciftci@harran.edu.tr***ABSTRACT**

For centuries, the human being's desire to exist on every platform, to stand out, to be visible, to be admired and to express himself has continued with cave paintings and painting art. Today, the desire to exist has been completely moved to digital environment by changing the size. Unlike traditional media, the new media offers many opportunities to people. With the introduction of the internet in our lives, the desire to communicate, the desire to exist has been moved to a different dimension. At the beginning of these opportunities, people were able to reach as fast as possible to a large number of people in remote geography without the concept of space. Today, social media comes to mind when it is called the internet. Many people use the Internet to access social media networks. When we look at the research, it is observed that the internet usage time in Turkey is between 3 and 5 hours. Looking at the percentage of Internet users in Turkey, it is seen that approximately 91% of the social media accounts are. While social networks are generally equivalent to the concepts of spending time, having fun, playing games among teenagers and adolescents, in recent years, they have become a need for continuous sharing with the desire to be appreciated. People in society share eating, drinking, visiting places through social media. According to the expression of individuals, sharing means communicating with other people, being praised, appreciated and satisfied. People feel good mentally and psychologically when they are liked. Those who share with more desire to appreciate regard it as a source of prestige. It is also seen as a race to get "like" among peer groups. Those who are not commented on their shares, who are not liked, have experience unhappiness and depressive behaviors. For this reason, young people and adolescents who have not been educated on Internet literacy share their very special moments by exceeding the limits of the desire to be praised. He is happy as he is appreciated, as he is appreciated and he continues to share. Individuals experiencing communication problems in social life have become more active in social media and have reached an underdeveloped level of dependence in favor of smartphones. The importance of conscious use should be explained so that individuals are not affected by social media. In addition, the Internet has been popular in recent years and the situation of individuals who spend time in social media should be examined by researchers in multidimensional ways.

Keywords: Internet, Communication, Social Media, Sharing in Social Networks.

ÖZET

Yüzyıllardır insanoğlunun her an her platformda var olma, öne çıkma, görünür olma, beğenilme ve kendini ifade etme isteği mağara resimleri ile başlayıp portre resim sanatı ile devam etmiştir. Günümüzde ise var olma isteği boyut değiştirerek tamamen dijital ortama taşınmıştır. Yeni medya insanlara geleneksel medyadan farklı olarak birçok imkân sunmaktadır. İnternetin hayatımıza girmesi ile birlikte iletişim kurma isteği var olma isteği

farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu imkânların başında kişilerin zaman mekân kavramı olmadan çok uzak coğrafyadaki çok sayıda insana olabildiğince hızlı ulaşabilmesi olmuştur. Günümüzde internet denilince akla sosyal medya gelmektedir. Çok sayıda insan interneti sosyal medya ağlarına girmek maksadı ile kullanmaktadır. Yapılan araştırmalara bakıldığında Türkiye’de internet kullanım sürelerinin 3 ile 5 saat ortalamasında olduğu görülmektedir. Türkiye’deki internet kullanan kullanıcıların yüzdelik oranına bakıldığında yaklaşık %91 ‘inin sosyal medya hesaplarının olduğu görülmektedir. Sosyal ağlar genellikle gençler ve ergenler arasında zaman geçirmek, eğlenmek, oyun oynamak kavramları ile eşdeğer iken; son yıllarda beğenilme arzusu ile sürekli bir paylaşım yapma ihtiyacı haline gelmiştir. Toplumda kişiler yediklerini, içtiklerini, gezdikleri yerleri fotoğraflayıp sosyal medya aracılığı ile paylaşmaktadır. Bireylerin ifadesine göre paylaşım yapmanın diğer kişilerle iletişim kurma, övülme, beğenilme, tatmin anlamına geldiğidir. Kişiler beğenildiklerinde zihinsel ve psikolojik anlamda kendilerini iyi hissetmektedir. Daha fazla beğeni alma arzusu ile paylaşımlarda bulunanlar beğeni alma durumunu bir övünç kaynağı olarak görmektedir. Ayrıca akran grupları arasında “like” almak bir yarış gibi görülmektedir. Paylaşımlarına yorum yapılmayan, beğenilmeyen kişiler mutsuzluk yaşamakta, depresif davranışlar sergilemektedir. Bu sebeple internet okuryazarlığı konusunda eğitim almamış gençler ve ergenler övülme beğenilmek arzusu sınırları aşarak çok özel anlarını dahi paylaşmaktadır. Beğenildikçe, onandıkça sevinmekte ve paylaşımlara devam etmektedir. Sosyal yaşamda iletişim sorunu yaşayan bireylerin sosyal medyada daha aktif olması, beğenilme isteği ile akıllı telefonlarını elinden düşürmeyen bağımlılık düzeyine ulaşmıştır. Bireylerin sosyal medya ortamından zarar görmemeleri için bilinçli kullanımın önemi anlatılmalıdır. Ayrıca internetin son yıllarda popüler olması ile sosyal medya ortamında zaman geçiren bireylerin durumlarının çok boyutlu olarak araştırmacılar tarafında incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, İletişim, Sosyal Medya, Sosyal Ağlarda Paylaşım.

INRODUCTION

In the 1980s, 20. The most important event or invention that marks the 20th century is the discovery of the internet and the introduction of it to society. After the discovery of computer technology, technology developed by communication satellites. This new communication phenomenon and process, which emerged from the merger, caused our age to be called the “information age” (Aziz, 2008: 71). The internet that affects societies has also been understood by societies in different ways. Our society perceives the internet as an interpersonal chat environment, a bit of surfing environment, an Internet Communication, InformationOur society perceives the internet as an interpersonal chat environment, a bit of surfing environment, an Internet Communication, Information, Education environment he doesn't realize it's happening (Dikener, 2010:42). Education environment he doesn't realize it's happening. Media at every moment of life, with the rapid development and change of technology, thought. From the functioning of the system to the realization of movements, it directs life and is considered as an effective force.Social media can easily reach people anytime and anywhere.In today's world, social media, which has become a very powerful tool, has become an indispensable part of human life. Today, the media that can reach every person, every segment, is called social media and has an unimaginable importance apart from human life. The internet is separated from traditional media by its facilities. Traditional

communication channels such as television and print media in Visual sense although impressive, they are thought to be manipulative in achieving the goal, because they communicate in some way. In Web applications provided by the internet, simultaneous and bi-directional information flow is provided between the parties who communicate (Sayimer; 2008: 29).

SOCIAL MEDIA AND FEATURES

Social media, knowledge, different views/opinions and experiences it is an application area that enables the sharing of public-owned websites and places the Internet world in our lives rapidly (Weinberg, 2009: 1). Social media has different features than traditional media, but it is called media. The most important difference of origin, it is the ability to create, comment and contribute the content of social media (Scott, 2010: 38). Social media is one of the newest ideas where the highest degree of sharing occurs, where online media offers opportunities as a new type of media (Vural ve Bat 2010: 3351-3352). On the other hand, social media can be defined as a deeper social interaction in society, community formation and collaborative projects (Hazar, 2011: 161). It defines online social networks that support the maintenance of existing social ties and the establishment of new connections (Belin ve Yıldız, 2011: 32). Social media, introducing themselves in a social environment, establishing a social networking environment, communicating with other users and maintaining them (Ellison vd., 2007: 12), Today, social media applications not only provide communication, but also provide opportunities for many activities such as playing, acquiring information, searching, and solving almost all of the needs of people. Thus, almost all the people who are looking for in the social media they won't need another car.

CONCLUSION

Daily life, images and image-centric activities are invading and aestheticizing (Slater, 1995: 137). As the user is always self-created in his profile on social networks he won't. It also tends to hide the characteristics that it does not like when it brings the traits that it loves to the fore. That's why social networks are always fake. it's a question mark. The individual is particularly appreciated and appreciated by others. His request is an obstacle to real identities. Because the individual is aware that the points he sees are missing from himself will strike the identity he wants to create. Supports the characteristics of the individual, such as the above-mentioned appreciation, appreciation. Photos in the format, especially in terms of self-showing brings the user to the forefront. The type of foto, the type of foto where the person who was taken with the shooting, the photographer, the photograph makes the user a single person as the person who uploads to the media. So control is the only one. Rearview culture is contagious in society. People are willing to see everything from other people in society. They just don't want to do it, but they want a lot of things to look the way they do. Today, people are increasingly entering their homes, while on the other hand, they are opened to the world through electronic devices and social networks. so much so that tweets, pictures they share, music, poetry and almost all of their lives have gone through. They declare it to the world with caps. As a result, individuals on the one hand reach each other and the life of life on the other hand, the desire of popular culture to attract attention and to be realized has caused foto to be indispensable in our lives.

REFERENCES

- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı: Bir Alan Çalışması. İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi, 32, 151-175.
- Slater, D. (1995). "Domestic Photography and Digital Culture", The Photographic Image in Digital Culture, içinde Martin Lister (Ed.), Londra: Routledge.
- Aziz A (2008) İletişime Giriş. İstanbul: Aksu Kitabevi.
- Dikener, O. (2010). İnternet Reklamcılığında Web Tasarımı. Konya: Aybil Yayıncılık.
- Saymer, İ. (2008). Sanal Ortamda Halkla İlişkiler. İstanbul: Beta Yayınları.
- Vural, Z. ve Bat, M. (2010) Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma, Yaşar Üniversitesi Dergisi, http://journal.yasar.edu.tr/wpcontent/uploads/2012/08/3_BVural_MBat.pdf, erişim tarihi: 20.07.2018.
- Scott, D.M. (2010). The New Rules of Marketing and PR, New Jersey: John Wiley and Sons,.
- Weinberg, T. (2009). The New Community Rules: Marketing On The Social Rules. USA:O'Reilly Media.
- Belin, M. N. ve Yıldız, H. (2011). Lise öğrencilerinin Facebook adlı sosyal paylaşım sitesini kullanma amaçları üzerine sosyolojik bir inceleme: Eskişehir Örneği. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/26/14/967997/dosyalar/2012_12/10032002_06.pdf erişim tarihi: 23.07.2018.

SOCIAL MEDIA'S PROBLEMATIC CASE OF SOCIALIZATION OR UNSOCIALIZATION

SOSYAL MEDYANIN BİREYLERİ SOSYALLEŞTİRMESİ VEYA ASOSYALLEŞTİRMESİ SORUNSALI

Asst. Prof. Hasan ÇİFTÇİ

Harran Üniversitesi, hasanciftci@harran.edu.tr

ABSTRACT

The internet, which started to take up more space every day in our lives, Facebook, Twitter, Instagram etc. social networks have become indispensable as well. People use the internet extensively because of the advantages of easy use, quick access to news, information. One of the reasons why the internet is more popular than the traditional media is that it does not discriminate between geography, language, religion or race and provides a two-way communication. For this reason, it has more users than any other traditional means of communication - television, radio, magazines, newspapers. Nowadays social media is understood as internet. Social media has positive impacts on our lives and negative effects as well. Social media affects people's lives more and more day by day and takes over People's social lives. The struggle for existence is struggling with social media accounts. This struggle for existence also determines the likes, shares and comments received. They compete with their friends in the social media, their lives, their food, their places and their social lives. According to media experts, people have positive or negative judgments about themselves by looking at others' virtual shares, time tunnels. People cannot prevent social media from moving around in the virtual world, even if they are together with their families and friends at every moment of their lives. That makes people miss the happiness of their time. Real communication is not virtual communication. Real communication is to be face to face with people. Because people can draw a profile away from their real personality in virtual environments. When a person can be (aggressive, sympathetic, friendly, belligerent, polite, rude) in the virtual world, in real life it can be in a personality that is the opposite of these concepts. Individuals are unable to communicate because they are constantly engaged in social media at school, bus and family meetings. One of the things parents, educators complain about today is that young people and adolescents do not communicate with real people around them, but they have thousands of friends in the virtual world. As a result, the fact that the internet makes our daily lives very easy, gives people advantages that they could not have predicted many years ago. However, nowadays, it is possible to see the negative effects of the internet on user profile and usage purposes. At the same time, social media users need to understand that the virtual world is very different from the real world. The question of social media socializing or socializing society is one of the important issues that researchers should focus on.

Keywords: Communication, Public Relations, Social Media, Socialization.

ÖZET

Hayatımızda her geçen gün daha çok yer kaplamaya başlayan internet Facebook, Twitter, Instagram vb. sosyal ağları sayesinde de vazgeçilmez bir hal almıştır. Kişiler interneti kolay kullanılabilmesi, habere, bilgiye hızlıca ulaşılabilmesi avantajlarından dolayı yoğun olarak kullanılmaktadır. İnternetin geleneksel medyaya göre daha fazla popüler olma nedenlerinden biri: coğrafya, dil, din, ırk ayrımı yapmaması ve iki yönlü bir iletişim sunmasıdır. Bu nedenle diğer bütün geleneksel iletişim araçlarından olan televizyon, radyo, dergi, gazeteden daha fazla kullanıcıya sahiptir. Günümüzde İnternet denilince sosyal medya anlaşılmaktadır. Sosyal medya her geçen gün hayatımıza olumlu katkılar sunduğu gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Sosyal medya kişilerin hayatını her geçen gün daha fazla etkilemekte, kişilerin sosyal hayatını ele geçirmektedir. Sosyal medyadaki hesapları aracılığı ile bir varlık mücadelesi verilmektedir. Bu varlık mücadelesini de alınan beğeniler, paylaşımlar, yorumlar belirlemektedir. Sosyal medyadaki arkadaş listelerindekilerle beğeniler yarıştırmakta, hayatları, yedikleri, gezdikleri yerler ve sosyal yaşamları kendi sosyal yaşamlarımızla karşılaştırılmakta. Medya uzmanlarına göre başkalarının sanal paylaşımlarına, zaman tünellerine bakarak, kişilerin kendileri hakkında olumlu veya olumsuz yargılara varmaktadır. Kişiler hayatlarının her anında aileleri ile arkadaşları ile birlikte iken sosyal medyanın sanal dünyasında gezinmekten kendini alıkoyamamaktadır. Bu da kişilerin içinde buldukları zamanın mutluluğunu kaçırmalarına neden olmaktadır. Gerçek iletişim sanal olan iletişim değildir. Gerçek iletişim kişilerle yüz yüze olmaktır. Çünkü kişiler sanal ortamlarda gerçek kişiliklerinden uzak bir profil çizebilmektedir. Kişi sanal dünyada (saldırgan, sempatik, samimi, kavgacı, kibar, kaba) olabilirken gerçek yaşamda bu kavramların tam tersi bir kişilikte de olabilir. Bireyler okulda, otobüste, aile toplantılarında sürekli sosyal medya mecraları ile meşgul oldukları için iletişime geçememektedir. Ebeveynlerin, eğitimcilerin günümüzde şikâyet ettikleri noktalardan biri gençlerin ve ergenlerin etrafındaki gerçek kişilerle iletişime geçmemesi fakat sanal dünyada binlerce arkadaşına sahip olmasıdır. Sonuç olarak internetin günlük hayatımızı oldukça kolaylaştırdığı, kişilere yıllar önce tahmin dahi edemeyecekleri avantajlar sağladığı gerçektir. Fakat internetin bugünkü kullanıcı profili ve kullanım amaçlarına bakıldığında olumsuz etkilerini de görmek mümkündür. Aynı zamanda sosyal medya kullanıcılarının sanal dünyanın gerçek dünyadan çok farklı olduğunu kavraması gerekmektedir. Sosyal medyanın toplumu sosyalleştirip veya asosyalleştirdiği sorunsalı araştırmacılar tarafından üzerinde durulması gereken, araştırılması gereken önemli konuların başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Halkla İlişkiler, Sosyal Medya, Sosyalleşme

INRODUCTION

Social media today has become the most important mass communication tool. But not only does it provide communication, but it is also the first source of reference for people in terms of data storage and information retrieval. Social media is an indispensable tool for today's people, both individually and socially. Social media, which is particularly widespread among young people, goes far beyond estimates and spreads rapidly among pensioners and seniors. Social media usage and the spread of smartphones have been increasing recently, as

well as the advantages of some disadvantages for consumers. According to the "digital in 2018 Global Overview" report published by We are Social and Hootsuite, more than half of the world now uses at least one smartphone, while almost two-thirds of the world's population owns at least one cell phone. 43 percent of consumers whose psychology deteriorated due to increasing social media and Internet use define themselves as "dependent." Because of the unconscious use of the internet, psychological disorders such as fear of missing the developments, social withdrawal, tremors have made a peak. More than half of the world's web traffic is now due to the use of mobile phones. he's been told to shop. Research on smart phone and social media usage habits in Turkey, the young population in Turkey is using social media very actively and the use rate is quite high among young people. the internet usage rate reached 90 percent." quoth.

CONCEPT AND DEFINITION OF SOCIAL MEDIA

In fact, although there were many definitions for social media, there was no common recognition. It is defined as a broad-based platform that allows unlimited use of the multimedia features offered by the internet and also enables the existence of an interactive environment based on mutual exchange and sharing of views with other people (Bulunmaz, 2011: 20). Social networks and media enable users to individualize from one side to the other. they are socializing on the side. This type of socialization is called "still socialization" (Binark, 2007: 23). It is explained as a structure that connects them with various relationships and interactions (Karcı and Boy, 2011: 154). Social networking sites, people to create their own space to meet with other users in the system, video, photos, news that can be shared in a digital environment and so on. virtual environments that allow sharing and interaction defined (Özmen, 2009: 146). Social networking sites, data in stored user profiles they connect people through them. The system also provides opportunities to restrict others from seeing each other and other people on the list (Boyd and Ellison, 2007: 222).

SOCIAL MEDIA CRITICISM

Social media brings innovations, providing the easiest access to information from anywhere and anytime, eliminating borders and turning it into a global village concept, socializing, and in many other ways, it receives positive criticisms and is considered useful. However, it is stated that it is caused by people looking at the same platforms in different ways and it is criticized in many ways. Social media structure, as well as a socialization tool, it can be a meeting environment for social reactions as well as a threat to safety (Yıldırım, 2012: 264). We can list the criticisms of social media as follows:

- 1- Inability to control or lack of authority
- 2- Multiple identities or lack of identity
- 3- Creating an environment for the Elimination of privacy and unethical behavior (Mavnacıoğlu, 2009: 64).
- 4- Negative impact of domestic relations
- 5- Negative effects on human psychology
- 6- To make people asocial

CONCLUSION

Modern age, urbanization and rapid development of technology lead people to individualization. Especially technology and social media have a big impact on human and society. This effect can sometimes be positive and sometimes negative. What they bring to man is what they take away from man. Like everything else, social media offers it to people for whatever purpose. It's close to the remote, it's close to the remote. If meeting strangers, meeting strangers, being involved in an organization, being a part of the group, and being involved in the event, Your goal can offer you such a service. If you want to get away from the ones you are With, to be withdrawn from your environment, but to satisfy your need to stay in a relationship on the one hand and to be in a controlled relationship, it responds to your need. Your relationship with social media is becoming a tool that continues the pathological cycle within the person, in the nature of dependency, remote bonding, and emptying. If you use it to get access to information and to participate in events and organizations, it will help you in that direction. Another service offered by social media is to be easily accessible to information and to provide a medium where people can express themselves and their thoughts. The fact that the information is fast, flowing and quick to be consumed while it provides benefits leads to other information without being digested, assimilated and practical. This is a lack of satisfaction. The fact that people can express themselves is advantageous in a way that they can reveal themselves on equal terms without censorship, and the presence of information that is not sure of its correctness is turning into a disadvantage, leaving a devastating impact that sometimes offers the freedom to say things that can't be said to the face comfortably. The real communication is not to communicate and establish a connection from behind the screen. Face-to-face, natural, spontaneous, interactive and emotional to establish a bond. In a real environment and not virtual, relationships that can be without a mask, that can be self, that can touch, that can share emotions create a sense of satisfaction in a person. However, social media, virtual, artificial, life itself, although many people in connection with proximity, contact, spontaneous and emotional sharing experiences an ambience and can not respond to these needs because of the fact that the person is lonely, asocial and alienate to life. This situation creates dissatisfaction and unhappiness in man.

REFERENCE

- Bulunmaz, B. (2011). Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği, *Global Media Journal*, Yeditepe Üniversitesi, 2(3), 19-50.
- Binark, M. (2007). *Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorunlar ve Yöntem Sorunu*. (Der.) M. Binark, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Karcı, A. ve Boy, O. (2011). Sosyal Ağların Web Madenciliği Teknikleri İle Ortak Atıf Analizi Benzerlik Tahmini, *Elektrik Elektronik ve Bilgisayar Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, 154- 61.
- Özmen, Ş. (2009). *Ağ Teknolojisinde Yeni Ticaret Yolu: E-Ticaret*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boyd, D.M. and Ellison, N.B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship, *Journal of ComputerMediated Communication*,13(1).

Mavnacıoğlu, K. (2009).“İnternette Kullanıcıların Oluşturduğu ve Dağıttığı İçeriklerin Etik Açıdan İncelenmesi: Sosyal Medya rnekleri”, Medya ve Etik Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Yıldırım, A.(2012) “Sosyal Ağlar ve Kişisel Gizlilik atışması”, Sosyal Medya/Akademi, 243-268, (Editör: Tolga Kara, Ebru zgen), Sosyal Medya/Akademi, İstanbul: Beta Yayınları.

HEMŞİRELERİN TIBBİ HATAYA EĞİLİMLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER YÖNÜNDE İNCELENMESİ**EXAMINATION OF THE TRENDS OF MALPRACTICE OF NURSE BY SOME VARIABLES****Assoc. Prof. Dr. Ayla UNSAL***Ahi Evran University, ay_unsal@hotmail.com***Assoc. Prof. Dr. Papatya KARAKURT***Erzincan Binali Yıldırım University, papatyademirci@hotmail.com***Assist. Prof. Serap SOKMEN***Erzincan Binali Yıldırım University, sokmenserap@hotmail.com***Assist. Prof. Sevinc KOSE TUNCER***Erzincan Binali Yıldırım University, svnckose1024@hotmail.com***Assist. Prof. Ozkan SARIKAYA***Ahi Evran University, ozkansrky@gmail.com***ÖZET**

Hastalara sağlık hizmeti verilirken tıbbi müdahalenin amaçlandığı şekilde tamamlanamaması tıbbi hata olarak tanımlanır. Bu araştırma hemşirelerin tıbbi hataya eğilimlerinin bazı değişkenler yönünden incelenmesi amacıyla yapıldı.

Tanımlayıcı türde olan bu araştırmanın evrenini Eylül-Aralık 2017 tarihleri arasında bir ilde bulunan devlet hastanesinin dahili, cerrahi ve yoğun bakım birimlerinde çalışan 172 hemşire oluşturdu. Veriler, tanıtıcı özellikler formu ve Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği ile toplandı. Verilerin analizinde sayı, yüzde, ortalama, KruskalWallis, MannWhitney-U ve korelasyon analizi kullanıldı.

Araştırma kapsamına alınan hemşirelerin %43'ünün lisans mezunu, %33.7'sinin 0-5 yıl arası çalıştığı, %25.6'sının çalışma süresi boyunca tıbbi hata yaptığı, %21.5'inin çalışma ortamından memnun olmadığı belirlendi. Hemşirelerin Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeğinden aldıkları toplam puan ortalamasının 4.36 ± 0.47 olduğu belirlendi. Hemşirelerin ölçeğin alt boyutlarına ilişkin aldıkları en yüksek puan ortalamalarının ilaç ve tranfüzyon uygulamaları (4.48 ± 0.46) ve hastane enfeksiyonları (4.34 ± 0.57), en düşük puan ortalamalarının ise düşmeler (4.25 ± 0.75) olduğu saptandı. Cinsiyetin, çalışma süresi boyunca tıbbi hata yapma durumunun tıbbi hataya eğilimi etkilediği belirlendi. Hemşirelerin yaşının ve haftalık ortalama çalışma saatinin tıbbi hata yapma eğilimlerini etkilemediği görüldü.

Hemşirelerin tıbbi hata yapma eğilimlerinin düşük olduğu belirlendi. Kadın hemşirelerin ve çalışma süresi boyunca tıbbi hata yapmayanların tıbbi hataya eğilimlerinin daha düşük olduğu saptandı. Hemşireler sağlık çalışanları arasında hastalarla en çok iletişim ve etkileşim içinde olduğundan dolayı tıbbi hataya eğilimi önlemeye yönelik eğitimlerin verilmesi ve önlemlerin alınması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hemşire, tıbbi hata, değişken.

*Bu çalışma Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: SYO.A4.18.003

ABSTRACT

Malpractice is defined as failure to complete the medical intervention as intended when ill health care is provided. This study was conducted to examine the trends of nurses to malpractice in terms of some variables.

172 of these volunteer nurses working in the internal, surgical, operating theater, intensive care and emergency departments of a state hospital on a detached island constitute the universe of this descriptive study. The data were collected with a descriptive form and the Malpractice Tendency Scale for Nursing (NMTS). In the analysis of the data, number, percentage, mean, cronbach alpha, variance analysis, Kruskal Wallis, Mann Whitney-U, independent t test and correlation analysis were used.

It was determined that 43% of the nurses were undergraduate, 33.7% were working for 0-5 years, 25.6% made medical errors during the study period and 21.5% were not satisfied with the working environment. It was determined that the average score of the nurses from NMTS was 4.36 ± 0.47 . The median and transfusion practices (4.48 ± 0.46) and hospital infections (4.34 ± 0.57) and the lowest mean score (4.25 ± 0.75) were found to be the highest among the nurses' subscales. It has been determined that gender making a medical error during the study period affects the tendency to medical malpractice. It was determined that the age of the nurses and the average weekly working hours did not affect the tendency to make medical errors.

It was determined that the tendency of nurses to make malpractice was low. Women nurses and those who did not make malpractice during the study period were found to have a lower tendency towards medical malpractice than the others. Nurses may be advised to take trainings and take precautions to prevent tendency to medical malpractice because they have the most communication and interaction with the patients among the health care workers.

Keywords: Nurse, malpractice, variable

*This research was supported by Ahi Evran University Scientific Research Projects Coordination Unit. Project Number: SYO.A4.18.003

GİRİŞ

Sağlık hizmetleri geliştikçe ve hastalar haklarını öğrendikçe sağlık hizmeti sunumunda çeşitlilik ve kalite unsuru da giderek öne çıkmaktadır. Bunlara bağlı olarak tıbbi uygulamalarda ortaya çıkan hatalar düşündüğümüzden daha fazla olabilmektedir (Alcan ve ark. 2012). Tıbbi hataların tüm sağlık hizmeti sunanlar üzerindeki etkisi önem taşımaktadır. Tıbbi hatalar, sorumsuz sağlık hizmeti sunanların neden olduğu gibi, hatalı sistemlerin yarattığı insan hatasından da kaynaklanmaktadır. Hemşireler, çeşitli nedenlerden dolayı hatalı tıbbi uygulamalarda odak nokta olarak görülmektedir. Hemşirelerin tıbbi hatalar konusundaki deneyimi potansiyel olarak diğer sağlık hizmeti sunanların deneyiminden daha sorunludur, çünkü hemşirelerin uygulamalı bakım hizmeti sunmaları, tıbbi bir hata olayından sonra onları zor durumlara düşürebilmektedir (Lewis et al. 2013).

Hata, istemeyerek veya bilmeyerek, kasıt olmaksızın yapılan kusur olarak tanımlanabilir

(Alcan ve ark. 2012). Tıp Enstitüsüne (The Institute of Medicine -IOM), göre tıbbi hata planlanan bir eylemin amaçlandığı gibi tamamlanmamasını veya bir hedefe ulaşmak için yanlış bir planın kullanılmamasından dolayı oluşan hata olarak tanımlanmaktadır (Dreisinger and Zapolsky 2017). Uygulamada hatalar (planlanmış bir işin amaçlandığı şekilde tamamlanmaması) ya da planlama hatası (bir hedefe ulaşmak için yanlış bir planın kullanılması) sonucu ortaya çıkmaktadır. Tıbbi uygulama hatası, doktorun tedavi sırasında standart uygulamaları yapmaması, çalışanların beceri eksikliği veya hastaya uygun tedavinin verilmemesi ile oluşan zarardır (Alcan ve ark. 2012). Hemşirelerin sağlık bakım hizmeti sunarken tıbbi uygulama hataları ile karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz bir durumdur.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), güvenli olmayan tıbbi uygulamalar nedeni ile on hastadan birinde yaralanma ya da ölüm olduğunu bildirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu risk daha da fazladır. Tıbbi bakım ve uygulamaları ile ilgili en sık karşılaşılan güvenli olmayan durumlara bakıldığında; ilaç uygulamasında gelişen advers etkiler %13, tıbbi uygulamalardan kaynaklanan hatalar %16, anestezi ve cerrahi hatalara yönelik yaralanmalar %19, sağlık bakımı kaynaklı enfeksiyonlar %27, güvenli olmayan enjeksiyon uygulamaları %30, güvenli olmayan kan/kan ürünleri uygulamaları %32, hamile ve yeni doğan güvenliği %35, yaşlıların güvenliği %40, hastanelerde yaralanmalı düşmeler %43 ve bası yaraları %45 olarak belirlenmiştir. Bu durumların birçoğu hemşirelik bakımı ile birebir ilgili olup güvenli hemşirelik uygulamaları ile ortadan kaldırılabilir (Alcan ve ark. 2012). Hemşirelik hizmetlerinde en sık karşılaşılan hataların başında; ilaç hataları, hastane enfeksiyonları, düşmeler, hastanın yeterli şekilde takip edilmemesi, yetersiz eğitime bağlı hatalar, hekim orderlarının yanlış uygulanması, iletişim sorunları ve malzeme kullanımına bağlı hataların geldiği belirtilmektedir (Özata ve Altuncan, 2010a). Yapılan çalışmalarda da hemşirelerin tıbbi hata yapma eğilimlerinin düşük olduğu belirlenmiştir (Cebeci ve ark. 2012, Öztürk ve Özata 2013, Andsoy ve ark. 2014, İntepeler ve ark. 2014, Karakurt ve ark. 2017).

Uluslararası Hemşireler Konseyinin (International Council of Nurses-ICN) Hasta Güvenliği Durum Belgesinde vurgulandığı üzere hasta güvenliği, hasta bakımı ve hemşirelik hizmetlerinin kalitesinin başlıca unsurudur (Alcan ve ark. 2012). Hasta güvenliği kapsamında tıbbi hatalar büyük önem arz etmektedir. Tıbbi hataların ortaya çıkması durumunda tedavinin uzaması, yatış sürelerinin artması, engellilik ve komplikasyonların oluşmasıyla kuruma, hastaya, hasta yakınlarına ve sağlık sistemine mali açıdan olumsuz etkileri bulunmaktadır. Tıbbi hataların önlenmesi için yapılması gereken en önemli uygulama, tıbbi hata türlerinin ve hataya yol açan faktörlerin belirlenmesidir (İntepeler ve ark. 2014). Sağlık kurumlarında tıbbi hataların önlenmesinde en büyük pay hemşirelere düşmektedir. Çünkü hemşireler sağlık kuruluşlarında hastanın sağlığını geliştirme ve hastalık durumunda iyileştirmeye yönelik çabaların hemen her aşamasında yer almaktadır. Bu bağlamda işini yerine getirirken titiz davranan, işleri gerektiği şekilde yapan, denetim yapılmadığı anlarda bile kurallara uyan, kendini geliştiren, hastalara ve çalışma arkadaşlarına yardım eden, işini severek yapan ve hata oluşmaması için gayret gösteren bir hemşirenin daha az tıbbi hataya yol açacağı muhakkaktır (Öztürk ve Özata 2013). Gelecek hataları önlemek için tıbbi bir hataya neden olan şeylerin anlaşılması önemlidir (Dreisinger and Zapolsky 2017). Bu bağlamda hemşirelere önemli sorumluluklar düşmektedir. Hemşireler tıbbi hataları raporlayarak birimlerine sunduklarında önlemeye yönelik gerekli tedbirler alınabilir. Bu araştırma hemşirelerin tıbbi hataya eğilimlerinin bazı değişkenler yönünden incelenmesi amacıyla yapıldı.

GEREÇ VE YÖNTEM

Tanımlayıcı türde olan bu araştırmanın örneklemini Eylül-Aralık 2017 tarihleri arasında bir ilde bulunan devlet hastanesinin dahili, cerrahi ve yoğun bakım birimlerinde çalışan 172 hemşire oluşturdu. Ameliyathane, hemodiyaliz, kemoterapi, poliklinikler ve tanı birimlerinde çalışan hemşireler araştırmaya dahil edilmemiştir. Belirtilen birimlerin araştırmaya dahil edilmeme nedeni, ölçek ifadelerinin bu birimlere uygun olmamasıdır. Veriler, tanıtıcı özellikler formu ve Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği ile toplandı.

Tanıttıcı Özellikler Formu: Konu ile ilgili literatür incelendikten sonra araştırmacılar tarafından hazırlanan tanıtıcı özellikler formu hemşirelerin sosyo-demografik ve hemşirelerin mesleki hayatları ile ilgili bilgileri içermektedir. Tanıtıcı özellikleri ile ilgili (yaş, cinsiyet, medeni durumu, eğitim durumu) ile ilgili 4 soru, hemşirelerin meslek hayatları ile ilgili 9 soru (çalışma süresi, çalıştığı birim, haftalık nöbeti, haftalık ortalama çalışma saati vb.) toplamda 13 soru bulunmaktadır.

Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği (HTHEÖ): Özata ve Altuncan tarafından 2010 yılında geliştirilip, geçerlik ve güvenilirliği yapılmıştır. Ölçekte hemşirelerin hasta bakımında günlük rutin olarak yerine getirdikleri faaliyetleri içeren 49 madde ve 5 alt boyut yer almaktadır. Ölçek likert tipi 5 kategoride değerlendirilir. 1: hiç, 2: çok nadir, 3: zaman zaman, 4: genellikle, 5: her zaman şeklinde değerlendirilmektedir. Ölçekte ilaç ve tranfüzyon uygulamaları, hastane enfeksiyonları, hasta izlemi ve malzeme güvenliği, düşmeler ve iletişim adlı beş alt boyut bulunmaktadır. Ölçeğin değerlendirmesinde puan ortalaması kullanılmaktadır ve "1" en düşük, "5" en yüksek puandır. Puan ortalaması 5'e yaklaştıkça yani yükseldikçe hemşirenin tıbbi hata yapmaya eğiliminin düşük olduğunu, puan ortalaması 1'e yaklaştıkça yani düştükçe tıbbi hata yapmaya eğiliminin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha 0.95 olarak bulunmuştur (Özata ve Altuncan 2010b).

Verilerin değerlendirilmesi bilgisayar ortamında SPSS21 paket programı kullanılarak yapıldı. Verilerin analizinde sayı, yüzde, ortalama, Kruskall Wallis, Mann Whitney-U ve korelasyon analizi kullanıldı.

Araştırmanın yürütülebilmesi için araştırmanın yapıldığı hastaneden yazılı izin alındı. Hemşirelere çalışmanın amaç ve yararları, çalışmadaki rolleri açıklanmış olup sözel onamları alındı.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırma kapsamına alınan hemşirelerin %43'ünün lisans mezunu, %33.7'sinin 0-5 yıl arası çalıştığı, %25.6'sının çalışma süresi boyunca tıbbi hata yaptığı, %21.5'inin çalışma ortamından memnun olmadığı belirlendi.

Tablo 1. Hemşirelerin Tanıtıcı Özellikleri (N=172)

Tanıtıcı Özellikler		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	133	77.3
	Erkek	39	22.7
Eğitim Düzeyi	Lise	50	29.1
	Önlisans	44	25.6
	Lisans	74	43.0
	Lisansüstü	4	2.3

Medeni Durum	Evli	107	62.2
	Bekâr	65	37.8
Çalıştığı Birim	Dahili Birimler	79	45.9
	Cerrahi Birimler	70	40.7
	Yoğun Bakım Ünitesi	23	13.4
Çalıştığı Şift Durumu	08-16 saatleri	21	12.2
	16-08 saatleri	151	87.8
Çalışma Süresi	0-5 yıl	58	33.7
	6-10 yıl	44	25.6
	11-15 yıl	31	18.0
	16-20 yıl	22	12.8
	21 yıl ve üzeri	17	9.9
Haftalık Nöbet Tutma Sayısı	Nöbet tutmuyor	30	17.4
	1 nöbet	10	5.8
	2 nöbet	86	50.0
	3 nöbet ve üzeri	46	26.7
Çalışma Süresi Boyunca Tıbbi Hata Yapma Durumu	Evet	44	25.6
	Hayır	128	74.4
Tıbbi Hataya Yönelik Eğitim Alma Durumu	Evet	97	56.4
	Hayır	75	43.6
Çalışma Ortamından Memnun Olma Durumu	Evet	135	78.5
	Hayır	37	21.5
Günlük Bakım Verdiği Hasta Sayısı	1-4	18	10.5
	5-9	21	12.2
	10-14	31	18.0
	15-19	39	22.7
	20 ve üzeri	63	36.6

Tablo 2. Hemşirelerin Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği ile Alt Boyutlarından Aldıkları Puan Ortalamaları (N=172)

Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği	Sayı	Min.	Max.	Ort.	SS
İlaç ve transfüzyon uygulamaları	172	3.00	5.00	4.48	0.46
Hastane enfeksiyonları	172	2.83	5.00	4.34	0.57
Hasta izlemi ve malzeme güvenliği	172	2.56	5.00	4.27	0.61
Düşmeler	172	2.00	5.00	4.25	0.75
İletişim	172	2.20	5.00	4.29	0.66
Toplam Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği	172	3.08	5.00	4.36	0.47

Hemşirelerin Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeğinden aldıkları toplam puan ortalamasının 4.36 ± 0.47 olduğu belirlendi. Hemşirelerin ölçeğin alt boyutlarına ilişkin aldıkları en yüksek

puan ortalamalarının ilaç ve transfüzyon uygulamaları (4.48 ± 0.46) ve hastane enfeksiyonları (4.34 ± 0.57), en düşük puan ortalamalarının ise düşmeler (4.25 ± 0.75) olduğu saptandı (Tablo 2). Bu araştırma sonucunda hemşirelerin tıbbi hata yapma eğilimlerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Hemşirelerle yapılan bir çalışmada tıbbi hataya eğilim puanlarının yüksek olduğu, “İlaç ve transfüzyon uygulamaları” alt boyutu ort:4,83 ss:0,201 ile en yüksek ortalama değeri alırken, “düşmeler” alt boyutunun ise ort:4,53 ss:0,528 ile en düşük ortalama değeri aldığı belirlenmiştir (Öztürk ve Özata 2013). Yapılan başka birçok çalışma sonucunda da hemşirelerin tıbbi hata eğilimlerinin düşük olduğu belirlenmiştir (Cebeci ve ark. 2012, İntepeler ve ark.2014, Dikmen ve ark. 2014). Yapılan çalışma bulguları bu araştırma sonucuna benzerlik göstermektedir.

Cinsiyetin, çalıştığı shift, çalışma süresi boyunca tıbbi hata yapma ve tıbbi hataya yönelik eğitim alma durumunun toplam tıbbi hataya eğilimi etkilediği belirlendi. Eğitim düzeyinin ilaç ve transfüzyon uygulamaları, cinsiyetin ilaç ve transfüzyon uygulamaları, hastane enfeksiyonları ve hasta izlemi ve malzeme güvenliği alt boyutlarını etkilediği saptandı. Hemşirelerin çalıştığı shift durumunun düşmeler ve iletişim alt boyutlarını, günlük bakım verdiği hasta sayısının ilaç ve transfüzyon uygulamaları, çalışma süresi boyunca tıbbi hata yapma durumunun ilaç ve transfüzyon uygulamaları, hastane enfeksiyonları, hasta izlemi ve malzeme güvenliği ve düşmeler alt boyutlarını, tıbbi hataya yönelik eğitim alma durumunun ise bütün alt boyutları etkilediği belirlendi (Tablo 3).

Tablo 3. Hemşirelerin Bazı Değişkenlerine Göre Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği ve Alt Boyutları Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (N=172)

Değişkenler		İlaç ve transfüzyon uygulamaları		Hastane enfeksiyonları		Hasta izlemi ve malzeme güvenliği		Düşmeler		İletişim		Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği Toplam Puanı		
		Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	
Eğitim Düzeyi	Lise	0	4.29	0.48	4.20	0.58	4.22	0.57	4.23	0.79	4.32	0.63	4.25	0.47
	Önlisans	4	4.59	0.39	4.38	0.56	4.23	0.70	4.15	0.79	4.26	0.69	4.39	0.48
	Lisans	4	4.51	0.44	4.39	0.56	4.32	0.59	4.31	0.71	4.29	0.67	4.40	0.45
	Yüksek Lisans		4.93	0.14	4.73	0.54	4.42	0.74	4.40	0.69	4.20	0.98	4.66	0.43
	Test ve anlamlılık		$\kappa_w=14.2041$ p=0.003		$\kappa_w=4.307$ p=0.230		$\kappa_w=1.672$ p=0.643		$\kappa_w=1.316$ p=0.725		$\kappa_w=.182$ p=0.980		$\kappa_w=5.098$ p=0.165	
Cinsiyet	Kadın	33	4.54	0.44	4.40	0.57	4.33	0.62	4.29	0.77	4.35	0.63	4.42	0.46
	Erkek	9	4.28	0.47	4.13	0.52	4.08	0.55	4.12	0.68	4.10	0.73	4.17	0.45
	Test ve anlamlılık		$U=1789.000$ p=0.003		$U=1918.000$ p=0.012		$U=1949.500$ p=0.017		$U=2157.000$ p=0.102		$U=2165.000$ p=0.109		$U=1838.000$ p=0.006	
Medeni Durum	Evli	07	4.51	0.43	4.36	0.55	4.31	0.60	4.30	0.74	4.33	0.65	4.40	0.45
	Bekar	5	4.42	0.50	4.32	0.60	4.20	0.64	4.15	0.76	4.22	0.6	4.31	0.49
	Test ve anlamlılık		$U=-3154.000$ p=0.302		$U=3285.500$ p=0.537		$U=3083.500$ p=0.207		$U=3026.000$ p=0.144		$U=3121.000$ p=0.250		$U=3106.500$ p=0.240	
Çalıştığı Birim	Dahili Birimler	9	4.43	0.51	4.33	0.58	4.31	0.64	4.31	0.67	4.35	0.63	4.36	0.49
	Cerrahi Birimler	0	4.54	0.41	4.32	0.59	4.18	0.59	4.26	0.83	4.27	0.70	4.36	0.46
	Yoğun Bakım Ünitesi	3	4.44	0.41	4.47	0.47	4.42	0.59	3.99	0.72	4.12	0.69	4.37	0.42

			kw =1.481 p=0.477		kw=1.415 p=0.493		kw=2.972 p=0.226		kw=3.548 p=0.170		kw=1.885 p=0.390		kw=.001 p=0.999	
Çalışma Süresi	0-5 yıl	8	4.43	0.53	4.29	0.62	4.20	0.59	4.28	0.73	4.30	0.67	4.33	0.50
	6-10 yıl	4	4.56	0.39	4.43	0.55	4.39	0.62	4.30	0.67	4.35	0.61	4.45	0.40
	11-15 yıl	1	4.40	0.42	4.30	0.49	4.34	0.52	4.14	0.78	4.23	0.64	4.32	0.41
	16-20 yıl	2	4.44	0.48	4.25	0.58	4.17	0.56	4.25	0.78	4.17	0.75	4.30	0.49
	20 yıl ve üzeri	7	4.62	0.38	4.48	0.59	4.20	0.86	4.16	0.97	4.35	0.76	4.44	0.56
	Test ve anlamlılık			kw =4.414 p=0.353		kw=2.873 p=0.579		kw=4.050 p=0.399		kw=.743 p=0.946		kw=1.325 p=0.857		kw=2.723 p=0.605
Çalıştığı Şift Durumu	08-16 saatleri	1	4.65	0.38	4.49	0.58	4.50	0.50	4.62	0.46	4.59	0.52	4.57	0.40
	16-08 saatleri	51	4.45	0.46	4.32	0.57	4.24	0.62	4.20	0.77	4.25	0.67	4.33	0.47
	Test ve anlamlılık			U=-1219.000 p=0.084		U=1338.500 p=0.239		U=1217.000 p=0.080		U=1097.500 p=0.019		U=1117.500 p=0.025		U=1106.000 p=0.025
Haftalık Nöbet Tutma Sayısı	Nöbet tutmuyor	0	4.57	0.44	4.43	0.56	4.38	0.64	4.25	0.70	4.31	0.60	4.44	0.48
	1 nöbet	0	4.56	0.40	4.35	0.54	4.31	0.51	4.14	0.79	4.12	0.64	4.37	0.43
	2 nöbet	6	4.44	0.50	4.33	0.56	4.27	0.64	4.29	0.79	4.31	0.67	4.35	0.49
	3 nöbet ve üzeri	6	4.47	0.39	4.30	0.61	4.19	0.58	4.18	0.70	4.27	0.70	4.33	0.43
	Test ve anlamlılık			kw =2.008 p=0.571		kw=0.770 p=0.857		kw=2.063 p=0.559		kw=2.021 p=0.568		kw=1.206 p=0.752		kw=1.279 p=0.734
Günlük Verdiği Hasta Sayısı	1-4	8	4.59	0.44	4.44	0.58	4.40	0.68	4.19	0.77	4.27	0.65	4.44	0.46
	5-9	1	4.63	0.35	4.53	0.60	4.36	0.63	4.33	0.62	4.45	0.69	4.53	0.44
	10-14	1	4.40	0.38	4.22	0.51	4.28	0.57	4.08	0.65	4.06	0.58	4.26	0.35
	15-19	9	4.56	0.47	4.40	0.64	4.35	0.70	4.35	0.89	4.40	0.69	4.45	0.54
	20 ve üzeri	3	4.37	0.49	4.27	0.53	4.15	0.54	4.26	0.74	4.29	0.67	4.28	0.46
	Test ve anlamlılık			kw =11.157 p=0.025		kw=4.824 p=0.306		kw=5.438 p=0.245		kw=5.114 p=0.276		kw=6.860 p=0.143		kw=7.566 p=0.109
Çalışma Süresi Boyunca Tıbbi Hata Yapma Durumu	Evet	4	4.34	0.42	4.19	0.53	4.12	0.60	4.00	0.78	4.16	0.65	4.21	0.42
	Hayır	28	4.52	0.46	4.39	0.58	4.32	0.61	4.33	0.72	4.33	0.67	4.42	0.47
	Test ve anlamlılık			U=2083.500 p=0.009		U=2210.500 p=0.030		U=2200.000 p=0.028		U=2125.000 p=0.013		U=2353.0500 p=0.097		U=2102.000 p=0.012
Tıbbi Yönelik Hataya Eğitimi Alma Durumu	Evet	7	4.58	0.48	4.44	0.60	4.35	0.64	4.42	0.69	4.40	0.66	4.47	0.49
	Hayır	5	4.35	0.40	4.22	0.61	4.17	0.57	4.02	0.76	4.15	0.65	4.23	0.40
	Test ve anlamlılık			U=2447.500 p=0.000		U=2840.000 p=0.012		U=2956.500 p=0.033		U=2470.000 p=0.000		U=2838.500 p=0.012		U=2536.500 p=0.001
Çalışma Ortamından Memnun Olma Durumu	Evet	35	4.48	0.47	4.38	0.57	4.30	0.61	4.23	0.76	4.29	0.65	4.38	0.48
	Hayır	7	4.46	0.40	4.21	0.56	4.15	0.61	4.30	0.73	4.30	0.71	4.31	0.43
	Test ve anlamlılık			U=2284.500 p=0.423		U=2023.000 p=0.072		U=2182.000 p=0.233		U=2393.500 p=0.692		U=2425.500 p=0.784		U=2251.000 p=0.357

Hemşirelerin medeni durumunun, çalıştığı biriminin, çalışma süresinin, haftalık nöbet tutma sayısının, çalışma ortamından memnun olma durumunun tıbbi hataya eğilim

düzeylerini etkilemediği saptandı (Tablo 3).

Araştırma kapsamına alınan hemşirelerin eğitim düzeyinin tıbbi hataya eğilim düzeyinin bir alt boyutu olan ilaç ve transfüzyon uygulamaları alt boyutunu etkilediği belirlenmiştir. Yüksek lisans yapan hemşirelerin tıbbi hata eğilimlerinin en düşük olduğu saptanmıştır. Yapılan birçok çalışmada da eğitim düzeyi ile toplam tıbbi hataya eğilim ölçeği ve alt boyutları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Andsoy ve ark. 2014, Dikmen ve ark. 2014). Yapılan başka bir çalışmada ise hemşirelerin eğitim düzeyi ile Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeğinin alt boyutu Malzeme Güvenliği/Hasta İzlemi arasında yapılan istatistiksel analiz sonucunda anlamlı fark saptanmıştır (Kabataş ve ark. 2014). Hem bu çalışmada hem de yapılan çalışmalarda da görüldüğü gibi eğitim düzeyinin farklılığından dolayı tıbbi hataya eğilim düzeyi değişkenlik göstermektedir.

Hemşirelerin cinsiyetinin toplam tıbbi hataya eğilimi ile ilaç ve transfüzyon uygulamaları, hastane enfeksiyonları ve hasta izlemi ve malzeme güvenliği alt boyutlarını etkilediği saptanmıştır. Hemşirelerle yapılan bir çalışmada da cinsiyet açısından katılımcıların tıbbi hataya eğilim düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu bulgusu bu araştırma sonucuna benzerdir (Öztürk ve Özata 2013). Hemşirelerle yapılan başka birçok çalışmada ise cinsiyetin tıbbi hataya eğilimi etkilemediği belirlenmiştir (Cebeci ve ark. 2012, Andsoy ve ark. 2014). Öğrencilerle yapılan bir çalışmada tıbbi hataya eğilim puanları ile cinsiyet (hasta izlemi ve malzeme güvenliği hariç) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Özçelik ve Onar 2015).

Medeni durumun tıbbi hataya eğilimi etkilemediği belirlenmiştir. Bu araştırma bulgusuna benzer olarak yapılan birçok çalışmada da katılımcıların tıbbi hataya eğilim düzeyleri ile medeni durumları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı belirlenmiştir (Öztürk ve Özata 2013, Özçelik ve Onar 2015, Alan ve Khorshid 2016).

Hemşirelerin çalıştığı birimlerin tıbbi hataya eğilimlerini etkilemediği belirlenmiştir. Bu araştırma bulgusundan farklı olarak hemşirelerle yapılan bir çalışmada ise katılımcıların çalıştığı kliniklere göre tıbbi hataya eğilim puanlarının etkilediği saptanmıştır (Dikmen ve ark. 2014). Hemşirelerle yapılan başka bir çalışmada ise düşmeler ve iletişim alt boyutu hariç diğer alt boyutların çalıştığı birimi etkilemediği belirlenmiştir (Alan ve Khorshid 2016).

Araştırma kapsamına alınan hemşirelerin çalışma süresinin tıbbi hataya eğilimlerini etkilemediği saptanmıştır. Yapılan bir çalışmada hemşirelerin çalışma sürelerine göre tıbbi hataya eğilim puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Dikmen ve ark. 2014). Bu araştırma bulgusuna benzer olarak yapılan bir çalışmada ise meslekte çalışma süresi ile toplam puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Cebeci ve ark. 2012).

Hemşirelerin çalıştığı shift durumunun düşmeler ve iletişim alt boyutlarını ve toplam tıbbi hataya eğilimi etkilediği belirlenmiştir. Hemşirelerin günlük çalışma saati ile toplam puanlar arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Cebeci ve ark. 2012). Başka bir çalışmada ise hemşirelerin nöbet tutma durumunun hastane enfeksiyonları ve hasta izlemi ve malzeme güvenliği alt boyutlarını etkilediği belirlenmiştir (Alan ve Khorshid 2016).

Haftalık nöbet tutma sayısının hemşirelerin tıbbi hataya eğilimlerini etkilemediği belirlenmiştir. Hemşirelerle yapılan bir çalışmada da nöbet tutma sayısının düşmeler ve iletişim alt boyutunu etkilemediği belirlenmiştir (Alan ve Khorshid 2016). Yapılan başka bir çalışmada ise hemşirelerin uzun çalışma saatleri ile toplam puanlar arasında anlamlı bir fark

olmadığı belirlenmiştir (Cebeci ve ark. 2012).

Hemşirelerin bakım verdiği hasta sayısının toplam tıbbi hataya eğilimlerini etkilemediği, ilaç ve transfüzyon uygulamaları alt boyutunu etkilediği saptanmıştır. İlaç uygulamaları hemşirelerinin tedavideki en önemli sorumlularındandır. Tıbbi hataların ortaya çıkması durumunda tedavinin uzaması, yatış sürelerinin artması, engellilik ve komplikasyonların oluşmasıyla kuruma, hastaya, hasta yakınlarına ve sağlık sistemine mali açıdan olumsuz etkileri bulunmaktadır. Tıbbi hataların önlenmesi için yapılması gereken en önemli uygulama, tıbbi hata türlerinin ve hataya yol açan faktörlerin belirlenmesidir (İntepeler ve ark.2014).

Araştırmaya alınan hemşirelerin çalışma süresi boyunca tıbbi hata yapma durumunun ilaç ve transfüzyon uygulamaları, hastane enfeksiyonları, hasta izlemi ve malzeme güvenliği ve düşmeler alt boyutlarını ile toplam tıbbi hataya eğilimlerini etkilediği saptanmıştır. Hemşirelerle yapılan bir çalışmada ise tıbbi hata yapma durumunun hemşirelerin tıbbi hataya eğilim düzeylerini etkilemediği belirlenmiştir (Külcü ve Yiğit 2017).

Hemşirelerin tıbbi hataya yönelik eğitim alma durumlarının hem toplam tıbbi hataya eğilim düzeylerini hem de bütün alt boyutlarını etkilediği belirlenmiştir. Bu araştırma bulgusundan farklı olarak hemşirelerle yapılan bir çalışmada da katılımcıların tıbbi hataya yönelik eğitim alma durumlarının tıbbi hataya eğilim düzeylerini etkilemediği belirlenmiştir (Külcü ve Yiğit 2017). Hemşirelerle yapılan bir çalışmada da katılımcıların ilaç güvenliği eğitimi alma durumu ile ilaç hatası bilgi durumu arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (Aydın ve ark. 2017).

Çalışma ortamından memnun olma durumunun tıbbi hataya eğilimlerini etkilemediği saptanmıştır. Hemşirelerin çalıştığı ortamdan ziyade daha çok hasta ile ilgilenmeleri ve bakım vermeleri çalışma ortamından memnun olma durumunu etkilememiş olabilir.

Tablo 4. Hemşirelerin Yaş ve Haftalık Çalışma Süreleri ile Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği Arasındaki İlişki (N=172)

Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği	Yaş		Haftalık çalışma süresi	
	r	p	r	p
İlaç ve transfüzyon uygulamaları	.044	.563	-.163	.033*
Hastane enfeksiyonları	.016	.831	-.163	.033**
Hasta izlemi ve malzeme güvenliği	.005	.952	-.128	.094
Düşmeler	.010	.898	.052	.500
İletişim	-.010	.898	-.066	.393
Toplam Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği	.022	.772	-.139	.069

* p<0.05 **p<0.01

Hemşirelerin yaşı ile tıbbi hata yapma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Hemşirelerle yapılan bir çalışmada ise hemşirelerin yaş grubu ile Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeği İzlem alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Kabataş ve ark. 2014). Bu araştırma bulgusuna benzer olarak yapılan birçok çalışmada ise yaş ile tıbbi hataya eğilim puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Cebeci ve ark. 2012, Öztürk ve Özata 2013).

Araştırma kapsamına alınan hemşirelerin haftalık çalışma süresi ile toplam tıbbi hata

yapma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmadığı, ancak haftalık çalışma süresi ile ilaç ve transfüzyon uygulamaları ve hastane enfeksiyonları alt boyutları arasında zayıf ancak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Hemşirelerle yapılan birçok çalışmada da hemşirelerin haftalık çalışma saati ile toplam puanlar arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır (Cebeci ve ark. 2012, Alan ve Khorshid 2016).

SONUÇ

Hemşirelerle yapılan bu araştırmada hemşirelerin tıbbi hata yapma eğilimlerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Hemşirelerin bazı değişkenlerinden olan cinsiyetin, çalıştığı shift, çalışma süresi boyunca tıbbi hata yapma ve tıbbi hataya yönelik eğitim alma durumunun toplam tıbbi hataya eğilimi etkilediği saptanmıştır. Hemşirelerin medeni durumunun, çalıştığı biriminin, çalışma süresinin, haftalık nöbet tutma sayısının, çalışma ortamından memnun olma durumunun tıbbi hataya eğilim düzeylerini etkilemediği belirlenmiştir. Hemşirelerin yaşı ve haftalık çalışma süresi ile toplam tıbbi hata yapma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda hemşirelere hasta güvenliği ve tıbbi hataları önlemeye yönelik hizmet içi eğitimlerin yapılması, çalışma saatlerinde ve nöbet sayılarında gerekli düzenlemelerin yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Alan N, Khorshid L. (2016). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerin tıbbi hataya eğilim düzeyinin belirlenmesi. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi. 32(11):1-18.
- Alcan Z, Tekin DE, Civil SÖ. (2012). Hasta Güvenliği. Nobel Tıp Kitabevleri Ltd. Şti. İstanbul.
- Andsoy II, Kar G, Öztürk Ö. (2014). Hemşirelerin tıbbi hata eğilimlerine yönelik bir çalışma. HSP 1(1):17-27.
- Aydın SS, Akın S, Işıl Ö. (2017). Bir hastanede çalışan hemşirelerin ilaç hatası bilgi düzeyi ve ilaç hatalarının raporlanması ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi 14 (1): 14-24.
- Cebeci F, Gürsoy F, Tekingündüz S. (2012). Hemşirelerin tıbbi hata yapma eğilimlerinin incelenmesi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 15;3:188-196.
- Dikmen YD, Yorgun S, Yeşilçam N. (2014). Hemşirelerin tıbbi hatalara eğilimlerinin belirlenmesi. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 44-56.
- Dreisinger N, Zapolsky N. (2017). Ethics in the pediatric emergency department: when mistakes happen an approach to the process, evaluation, and response to medical errors. Pediatr Emer Care. 33: 128-131.
- İntepeler ŞŞ, Soydemir D, Güleç D. (2014). Hemşirelerin tıbbi hataya eğilimleri ve etkileyen faktörler. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 30 (1):1-18.
- Kabataş MS, Sevinç F, Sav D. (2014). Hemşirelerin tıbbi hata yapma eğilimlerinin incelenmesi. Uluslararası Hakemli Hemşirelik Araştırmaları Dergisi. 1(2):59-74.
- Karakurt P, Hacıhasanoğlu Aşıl R, Yıldırım A. Relationship between burnout levels of nurses and their tendency to make medical errors. Uluslararası Hemşirelik Uygulamalarında Etik Kongresi (International Congress on Ethics in Nursing Applications) Bildiri Kitabı. 11-12 Eylül 2017, İzmir, Türkiye. pp:158.

Külcü DP, Yiğit R. (2017). Çocuk kliniklerinde çalışan hemşirelerin tıbbi hata yapma eğilimlerinin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20:1:34-40.

Lewis EJ, Baernholdt M, Hamric AB. (2013). Nurses' Experience of Medical Errors. An Integrative Literature Review. *J Nurs Care Qual* 28(2):153-161.

Özata M, Altuncan H.(2010a). Hastanelerde tıbbi hata görülme sıklıkları, tıbbi hata türleri ve tıbbi hata nedenlerinin belirlenmesi: Konya Örneği. *Tıp Araştırmaları Dergisi* 8(2):100-11.

Özata M, Altuncan H. (2010b). Hemşirelikte Tıbbi Hataya Eğilim Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Geçerlilik Güvenilirlik Analizinin Yapılması. II. Uluslararası Sağlıkta Kalite ve Performans Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları. ss:3-21.

Öztürk YE, Özata M. (2013). Hemşirelerde örgütsel vatandaşlık davranışı ile tıbbi hataya eğilim arasındaki ilişkinin araştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 18(3):365-381.

Özçelik H, Onar S. (2015). Niğde Üniversitesi Zübeyde Hanım Sağlık Yüksekokulu hemşirelik öğrencilerinin tıbbi hataya eğilimleri ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. 14. Ulusal Hemşirelik Öğrencileri Kongresi UHOK2015 Bildiri Kitabı. 22-26 Nisan 2015. Melikşah Üniversitesi, Kayseri ss:335.

HİZMETKÂR LİDERLİK, AİDİYET VE İŞ PERFORMANSI İLİŞKİSİNDE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN ROLÜ

ROLE OF DEMOGRAPHIC VARIABLES IN SERVANT LEADERSHIP,
BELONGING AND JOB PERFORMANCE

Öğr. Gör. Neriman ÇELİK

Selçuk Üniversitesi, neriman.celik@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırmada, hizmetkâr liderliğin aidiyet, iş performansı ve bazı demografik özellikler ile olan muhtemel ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çünkü günümüz örgütleri için hizmetkâr liderlik, çalışanların örgütsel aidiyet ve iş performansları yadsınamaz bir önem taşımaktadır. Bu amaçla, Ankara ilinde sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren çeşitli işletmelerde araştırma yapılmıştır. Örneklemenin evreni iyi temsil etmesi gerektiği göz önünde bulundurularak mümkün olduğunca farklı işletmelerdeki çalışanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Buna karşın araştırmaya konu olan çalışanlardan gelen 640 anketten eksik ve cevaplanamayan anketler çıkarıldıktan sonra bilimsel açıdan kullanılabilir toplam 608 anket (analiz birimi) elde edilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre hizmetkâr liderlik, aidiyet ve performans algısı üzerinde etkili olduğu düşünülen demografik değişkenlerden cinsiyetin hizmetkâr liderlik alt boyutlarından fedakârlık üzerinde etkili olduğu ancak diğer tüm boyutlar için hesaplanan test istatistiği değeri anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için, cinsiyetin, hizmetkâr liderlik ve onun alt boyutları, aidiyet ve iş performansı boyutlarından hiç birinin üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Diğer demografik değişkenlerde çalışanların medeni durumunun hizmetkar liderlik, aidiyet ve iş performansı boyutlar açısından bir farklılık oluşturmadığı; ancak çalışanların eğitim düzeyine göre hizmetkar liderlik ve hizmetkar liderliğin alt boyutlarından vizyon, aidiyet ve iş performansı boyutlarının ortalamalarının istatistiksel olarak farklılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla eğitimin ilgilenilen değişkenler üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ve son olarak çalışanların demografik özellikleri arasında yer alan yaş faktörünün ise yalnızca aidiyet boyutu üzerinde etkili olduğu, bunun dışındaki boyutlar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmetkâr liderlik, iş performansı, aidiyet

ABSTRACT

In this research, it is aimed to determine the possible relationship between servant leadership, belonging and job performance and some demographic characteristics. This is because servant leadership for today's organizations, organizational belonging to employees and business performance are important. For this purpose, a total of 608 people working in various enterprises operating in the insurance sector in Ankara province were surveyed. Questionnaire was used as data collection method in the research. The data obtained from the questionnaires were analyzed by using the SPSS program. According to the results of the research; It was determined that dimension of servant leadership , belonging and job

performance vary significantly among level of education variable. Furthermore, it was found that the age factor was only effective on the dimension of belonging and the dimensions other than this did not show a statistically significant difference.

Keywords: Servant leadership, Job Performance, Belonging

GİRİŞ

Liderlik, ilgili yazında pek çok araştırmacı tarafından araştırılmış ve birçoğu tarafından kendilerine göre farklı ya da en çok ilgi duydukları özelliklere göre tanımlamalara gitmişlerdir. Çoğunlukla bu tanımları, liderin bireysel özellikleri, liderin davranışları, kişiler arasındaki rolü, takipçilerin lideri nasıl algıladıkları ve takipçiler, amaç ve örgüt kültürü üzerindeki etkilerine göre oluşmaktadır. Liderlik tanımlarının çoğu bir etki sürecini içermekte olup önerilen birçok liderlik tanımının ortak yönleri de bulunmaktadır. Ancak bu etki sürecinin işleyişinde ve etkinin kişiler üzerinde pek çok farklılığa sebep olmaktadır. Dolayısıyla alanda liderlerin ve liderlik süreçlerinin tanımlanması konusunda derin bir anlaşmazlık bulunmakta ve farklı liderlik tanımlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hizmetkâr liderlik, izleyicilerin ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koyan ve onların gelişimini önemseyen, önce hizmetkâr olan ve bilinçli bir tercihle liderlik etmeyi arzulayan liderlik modelidir (Greenleaf, 1970)

Örgütsel aidiyet bir çalışanın, belirli bir örgüte karşı kendisini içsel olarak algıladığı ölçüyü temsil etmektedir (Stamper ve Masterson, 2002). Birey belirli bir örgüt içinde çalıştığı için o örgütün üyesi olmayı ve yöneticinin desteğini almayı önemsemekte ve grup dışında kalmanın engelleyici olacağını düşünmektedir (Lapalme vd., 2009:922). Bu düşünce örgüt ile arasındaki ilişkiye dair birçok algılama geliştirmesine sebep olmaktadır (Wang vd., 2010:149).

İş performansı, çalışanların örgütte meşgul oldukları tüm davranışlar olarak ifade edilmektedir (Jex, 2002: 88). İş performansı kişinin davranışının bir sonucu olup, ampirik olarak, davranışsal ve sonuç yönlüdür (Sonnentag vd., 2010:428). Performans ise bir çalışanın belirli bir zaman aralığı içinde kendisine verilen görevi yerine getirmek suretiyle elde ettiği sonuçların tamamıdır (Bingöl, 2003:273).

2.YÖNTEM

Bu araştırma da Ankara ilindeki sigorta acentelerinde görev yapan çalışanların hizmetkâr liderlik algılamalarının örgütsel aidiyet ve iş performansı üzerindeki etkisi ölçülmektedir. Sigorta acentelerindeki çalışanların hizmetkâr liderlik algılamalarının örgütsel aidiyet ve iş performansı düzeyi üzerindeki etkisi alan araştırması yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın temel amacından yola çıkılarak yürütülen alan araştırmasında veriler, anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma anketi dört bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümü, araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerine, ikinci bölümü hizmetkâr liderlik algılama düzeylerine, üçüncü bölüm örgütsel aidiyet algılarını ölçmeye dönük sorulardan ve son bölüm iş performansı düzeyini tespit etmeye dönük sorulardan meydana gelmektedir.

Araştırmada hizmetkâr liderliğin algılanması amacıyla Dennis ve Bocernea (2006: 607-608) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Aslan ve Özatan (2011: 149) tarafından uyarlanan Hizmetkâr liderlik ölçeği, Dennis ve Bocernea tarafından geliştirilmiş ve Değerlendirme modeli olarak Patterson'ın 7 boyutlu özellikleri esas alınarak hazırlanmıştır. Model, birkaç aşamada gerçekleştirilmiş olup öncelikle literatür ve uzman taraması yapılmış, istatistiki analizle birlikte anketlerden alınan cevaplarla sonuca ulaşılmıştır (Dennis ve Bocernea, 2005: 600). Çalışanların örgütsel aidiyet durumlarının ölçümü için Stamper ve Masterson (2002) tarafından geliştirilen ve 6 ifadeden oluşan Algılanan Aidiyet Durumu Ölçeği (Perceived Insider Status Scale) ve Sigler ve Pearson (2000) tarafından geliştirilen 4 ifadeli iş performansı ölçekleri kullanılmıştır. Katılımcıların bu ifadelere katılım derecesi 5'li Likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Katılımcılar ölçekte yer alan ifadelere 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde değerlendirme yapmışlardır.

Araştırmada Dennis ve Bocernea (2006), Stamper ve Masterson (2002) ve Sigler ve Pearson (2000)'e ait ölçeklerin tercih edilmesinin sebebi ulusal ve uluslararası literatürde yapılmış çalışmalarda ölçeklere ait Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının sırasıyla 0,76-0,97; 0,79-0,93 ve 0,86 değerlerini almalarıdır. Ancak araştırma evrenini oluşturan çalışanların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle evren bilinmediğinden örneklem büyüklüğünün belirlenmesi için kullanılan $n=z^2 \cdot (p \cdot q) / e^2$ formülünden yararlanılarak örneklem büyüklüğü 385 kişi olarak hesaplanmıştır (Chi ve Qu, 2008). Bu çalışmada örneklem büyüklüğü 385 olarak belirlendikten sonra istenen örneklem büyüklüğüne ulaşmak için araştırmacı tarafından acentelerin tahmini olarak çalışan personel sayılarına göre tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örnekleme ile söz konusu işletmelerin çalışanlarına toplam 850 anket dağıtılmıştır.

Örneklemin evreni iyi temsil etmesi gerektiği göz önünde bulundurularak mümkün olduğunca farklı işletmelerdeki çalışanlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Buna karşın araştırmaya konu olan çalışanlardan gelen 640 anketten eksik ve cevaplanamayan anketler çıkarıldıktan sonra bilimsel açıdan kullanılabilir toplam 608 anket (analiz birimi) elde edilmiştir. Anketlerin geri dönüş oranı %71,5'dir. Araştırma, istatistik programı IBM SPSS Statistics 23 yardımıyla analiz edilmiştir.

Araştırma, istatistik programı IBM SPSS Statistics 23 yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmaya ilişkin geliştirilen hipotezler ise şunlardır;

H₁: *Cinsiyete göre hizmetkâr liderlik algılamalarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.*

H₂: *Cinsiyete göre örgütsel aidiyet algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.*

H₃: *Cinsiyete göre iş performansı algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.*

H₄: *Medeni duruma göre hizmetkâr liderlik algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.*

H₅: *Medeni duruma göre örgütsel aidiyet algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.*

H₆: *Medeni duruma göre iş performansı algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.*

H₇: Eğitim düzeyine göre çalışanların hizmetkâr liderlik algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır

H₈: Eğitim düzeyine göre çalışanların örgütsel aidiyet algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₉: Eğitim düzeyine göre çalışanların iş performansı algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₁₀: Mesleki kıdeme göre çalışanların hizmetkâr liderlik algılamalarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır

H₁₁: Mesleki kıdeme göre çalışanların örgütsel aidiyet algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₁₂: Mesleki kıdeme göre çalışanların iş performansı algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₁₃: Yaş düzeyine göre çalışanların hizmetkâr liderlik algılamalarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır

H₁₄: Yaş düzeyine göre çalışanların örgütsel aidiyet algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H₁₅: Yaş düzeyine göre çalışanların iş performansı algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

2.1. Araştırma Bulguları

2.1.1. Güvenilirlik Testi

608 kişiye uygulanan ve 25 adet 5 sınıflı likert tipi sorudan oluşan anketin güvenilirliğinin analiz edilmesi için Cronbach'ın Alfa İstatistiği testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir;

Tablo 1: Cronbach Alfa Testi

Boyut	Cronbach Alfa
Hizmetkâr Liderlik	0,763
• Sevgi	0,775
• Güçlendirme	0,875
• Vizyon	0,768
• Fedakârlık	0,710
• Güven	0,523
Örgütsel Aidiyet	0,857
İş Performansı	0,884
Anketin Genel Güvenilirliği	0,875

Toplamda 25 madde için hesaplanan Cronbach'ın test istatistiği değeri 0,875 çıkmıştır. Bu sonuç anketin güvenilirliğinin %87,5 gibi bir oranda olduğunu göstermektedir ve anketin parametrik ve parametrik olmayan istatistiksel yöntemlerin uygulanması için elverişli olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Demografik Veriler

Anketin katılımcılarına ilişkin demografik bilgileri ise şu şekildedir; katılımcıların %50,3'ü kadın, %49,7'si erkeklerden oluşmaktadır. Ankete katılanlardan evli olanların oranı %30,4, bekarların oranı ise %69,9'dur. Katılımcılardan lisans ve önlisans düzeyinde eğitime sahip olanların oranı %51, %32,4'nin lise, %16,6'sı lisansüstüdür. Katılımcıların %65,6'ya

yakını 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip kişilerden oluştuğu görülmektedir. 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip olanların oranı ise %25,8'dir. Katılımcıların %48,5'i 18-25 yaş, %27,8'i 26-30 yaş ve %18,3'ü 31-35 yaş arası katılımcılardan oluşmaktadır.

2.1.3. Fark Testleri

Demografik değişkenlere göre, boyutların istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde farklılık gösterip göstermediğini araştıran bağımsız örneklem t-testleri ve tek yönlü varyans analizleri sonuçları aşağıda verilmiştir.

2.1.3.1. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi

Kadınların ve erkeklerin söz konusu boyutlara yönelik algılarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olup olmadığını sınavan bağımsız örneklem t-testi sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Cinsiyete Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi

Boyutlar	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Levene Testi	t	p																																																																																
Sevgi	Kadın	306	3,923	0,865	0,089	1,449	0,148																																																																																
	Erkek	302	3,819	0,900				Güçlendirme	Kadın	306	3,763	0,884	0,386	0,531	0,596	Erkek	302	3,724	0,901	Vizyon	Kadın	306	3,885	0,846	0,284	1,526	0,128	Erkek	302	3,986	0,787	Fedakârlık	Kadın	306	3,827	0,813	0,436	3,303	0,001*	Erkek	302	3,603	0,859	Güven	Kadın	306	3,746	0,719	0,116	1,533	0,126	Erkek	302	3,659	0,684	Hizmetkâr Liderlik	Kadın	306	3,829	0,502	0,616	1,435	0,152	Erkek	302	3,769	0,520	Örgütsel Aidiyet	Kadın	306	4,020	0,769	0,541	0,961	0,337	Erkek	302	4,077	0,693	İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094
Güçlendirme	Kadın	306	3,763	0,884	0,386	0,531	0,596																																																																																
	Erkek	302	3,724	0,901				Vizyon	Kadın	306	3,885	0,846	0,284	1,526	0,128	Erkek	302	3,986	0,787	Fedakârlık	Kadın	306	3,827	0,813	0,436	3,303	0,001*	Erkek	302	3,603	0,859	Güven	Kadın	306	3,746	0,719	0,116	1,533	0,126	Erkek	302	3,659	0,684	Hizmetkâr Liderlik	Kadın	306	3,829	0,502	0,616	1,435	0,152	Erkek	302	3,769	0,520	Örgütsel Aidiyet	Kadın	306	4,020	0,769	0,541	0,961	0,337	Erkek	302	4,077	0,693	İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094	Erkek	302	3,725	0,851								
Vizyon	Kadın	306	3,885	0,846	0,284	1,526	0,128																																																																																
	Erkek	302	3,986	0,787				Fedakârlık	Kadın	306	3,827	0,813	0,436	3,303	0,001*	Erkek	302	3,603	0,859	Güven	Kadın	306	3,746	0,719	0,116	1,533	0,126	Erkek	302	3,659	0,684	Hizmetkâr Liderlik	Kadın	306	3,829	0,502	0,616	1,435	0,152	Erkek	302	3,769	0,520	Örgütsel Aidiyet	Kadın	306	4,020	0,769	0,541	0,961	0,337	Erkek	302	4,077	0,693	İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094	Erkek	302	3,725	0,851																				
Fedakârlık	Kadın	306	3,827	0,813	0,436	3,303	0,001*																																																																																
	Erkek	302	3,603	0,859				Güven	Kadın	306	3,746	0,719	0,116	1,533	0,126	Erkek	302	3,659	0,684	Hizmetkâr Liderlik	Kadın	306	3,829	0,502	0,616	1,435	0,152	Erkek	302	3,769	0,520	Örgütsel Aidiyet	Kadın	306	4,020	0,769	0,541	0,961	0,337	Erkek	302	4,077	0,693	İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094	Erkek	302	3,725	0,851																																
Güven	Kadın	306	3,746	0,719	0,116	1,533	0,126																																																																																
	Erkek	302	3,659	0,684				Hizmetkâr Liderlik	Kadın	306	3,829	0,502	0,616	1,435	0,152	Erkek	302	3,769	0,520	Örgütsel Aidiyet	Kadın	306	4,020	0,769	0,541	0,961	0,337	Erkek	302	4,077	0,693	İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094	Erkek	302	3,725	0,851																																												
Hizmetkâr Liderlik	Kadın	306	3,829	0,502	0,616	1,435	0,152																																																																																
	Erkek	302	3,769	0,520				Örgütsel Aidiyet	Kadın	306	4,020	0,769	0,541	0,961	0,337	Erkek	302	4,077	0,693	İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094	Erkek	302	3,725	0,851																																																								
Örgütsel Aidiyet	Kadın	306	4,020	0,769	0,541	0,961	0,337																																																																																
	Erkek	302	4,077	0,693				İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094	Erkek	302	3,725	0,851																																																																				
İş Performansı	Kadın	306	3,600	0,976	0,05	1,675	0,094																																																																																
	Erkek	302	3,725	0,851																																																																																			

* $p < 0,05$, [$H_0: \mu_1 = \mu_2$] Seçilen iki örneklem grubu ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir. (Levene Testi: Seçilen iki grup varyanslarının homojen olduğunu sınavan test, t: seçilen iki grup ortalaması arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını sınavan t-testi istatistiği, p: t-testi istatistiğine ilişkin olasılık değeri)

Tablo 2 incelendiğinde, tüm boyutlar için hesaplanan test istatistiği değeri anlamlılık düzeyinden (0,05) büyük olduğu için, cinsiyetin, hizmetkâr liderlik, örgütsel aidiyet ve iş performansı boyutlarından hiç birinin üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla H_1 , H_2 , H_3 hipotezleri red edilmiştir.

2.1.3.2. Medeni Durum Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi

Medeni duruma söz konusu boyutlar için yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçları aşağıda Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Medeni Durum Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi

Boyutlar	Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Sapma	Levene Testi	t	p
Sevgi	Evli	185	3,822	0,938	0,084	0,915	0,361

	Bekar	423	3,893	0,858			
Güçlendirme	Evli	185	3,805	0,919			
	Bekar	423	3,716	0,880	0,834	1,133	0,258
Vizyon	Evli	185	3,980	0,808			
	Bekar	423	3,915	0,822	0,716	0,905	0,366
Fedakârlık	Evli	185	3,816	0,803			
	Bekar	423	3,671	0,858	0,229	1,953	0,051
Güven	Evli	185	3,778	0,736			
	Bekar	423	3,670	0,686	0,09	1,756	0,08
Hizmetkâr Liderlik	Evli	185	3,842	0,497			
	Bekar	423	3,780	0,518	0,691	1,371	0,171
Örgütsel Aidiyet	Evli	185	3,983	0,792			
	Bekar	423	4,077	0,704	0,443	1,463	0,144
İş Performansı	Evli	185	3,680	0,953			
	Bekar	423	3,654	0,903	0,356	0,322	0,747

* $p < 0,05$, $[(H_0: \mu_1 = \mu_2)]$ Seçilen iki örneklem grubu ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir.

Tablo 3’de yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda elde edilen test istatistikleri incelendiğinde tüm boyutlar için değerlerin anlamlılık düzeyinden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla medeni durumun hizmetkâr liderlik, örgütsel aidiyet ve iş performansı boyutları açısından bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bu durumda H_4 , H_5 , H_6 hipotezleri red edilmiştir.

2.1.3.3. Eğitim Değişkenine İlişkin Fark Testleri

Katılımcıların eğitim durumlarının söz konusu boyutlar üzerine etkisi araştırmak üzere varyans analizi uygulanmıştır. Ancak varyans analizine geçmeden, varyans analizi yapabilmeyen ön koşulu olan grup varyanslarının homojenliğinin sınanması gerekmektedir. Çünkü varyansların homojen olma ya da olmama durumuna göre uygulanacak varyans analizi tekniği değişmektedir. Bu amaçla yapılan Levene testi sonuçları aşağıdaki Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Eğitim Değişkenine İlişkin Levene Testi

Boyutlar	Levene İstatistiği	S.d.1	S.d.2	p
Sevgi	0,702	4	603	0,591
Güçlendirme	2,391	4	603	0,050
Vizyon	1,261	4	603	0,284
Fedakârlık	2,496	4	603	0,042*
Güven	1,176	4	603	0,320
Hizmetkâr Liderlik	0,581	4	603	0,677
Örgütsel Aidiyet	1,244	4	603	0,291
İş Performansı	1,545	4	603	0,188

* $p < 0,05$ $[(H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots \sigma_n^2)]$ Grup varyansları homojendir) S.d.1: Serbestlik Derecesi 1, S.d.2: Serbestlik Derecesi 2

Tablo 4’de yapılan Levene varyans homojenliği testi sonucunda fedakarlık ($0,042 < p < 0,05$) dışındaki diğer tüm boyutların varyanslarının homojen olduğu görülmektedir. Varyans homojenliğini sağlayan boyutlar için tek yönlü varyans analizi uygulanmış ve sonuçlar aşağıda Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Tek Yönlü Varyans Analizi

Boyut	Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Hizmetkâr Liderlik	İlköğretim	74	3,7934	0,51948	2,433	0,046*
	Lise	197	3,8289	0,51074		
	Önlisans	168	3,8304	0,50166		
	Lisans	142	3,6947	0,52531		
	Lisansüstü	27	3,9524	0,42258		
Örgütsel Aidiyet	İlköğretim	74	3,964	0,80205	2,404	0,049*
	Lise	197	4,0643	0,70336		
	Önlisans	168	4,1002	0,66043		
	Lisans	142	3,9495	0,81044		
	Lisansüstü	27	4,3642	0,6505		
İş Performansı	İlköğretim	74	3,6784	0,8235	2,717	0,029*
	Lise	197	3,7096	0,91326		
	Önlisans	168	3,694	0,92365		
	Lisans	142	3,4789	0,97514		
	Lisansüstü	27	4,0296	0,69659		

* $p < 0,05$, [$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots \mu_n$] Seçilen örneklem grupları ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir.

Tablo 5’de yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda, hizmetkâr liderlik ($0,046 < p(0,05)$), örgütsel aidiyet ($0,049 < p(0,05)$) ve iş performansı ($0,029 < p(0,05)$) boyutlarının ortalamalarının istatistiksel olarak farklılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla eğitim durumunun bu boyutlar üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla H_7 , H_8 , H_9 hipotezleri kabul edilmiştir. Bu boyutlarla ilgili olarak farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit edebilmek için En Küçük Farklar (LSD) çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır. Hizmetkâr liderlik boyutu için yapılan LSD testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 6: Hizmetkâr Liderlik Boyutu İçin Yapılan LSD Testi

(I) Eğitim Durumu	(J) Eğitim Durumu	Ortalama Fark	p
İlköğretim	Lise	-0,03543	0,610
	Önlisans	-0,03692	0,604
	Lisans	0,09877	0,177
	Lisansüstü	-0,15894	0,166
Lise	İlköğretim	0,03543	0,610
	Önlisans	-0,0015	0,978
	Lisans	,13419*	0,017*
	Lisansüstü	-0,12352	0,238
Önlisans	İlköğretim	0,03692	0,604
	Lise	0,0015	0,978
	Lisans	,13569*	0,020*
	Lisansüstü	-0,12202	0,248
Lisans	İlköğretim	-0,09877	0,177
	Lise	-,13419*	0,017*
	Önlisans	-,13569*	0,020*
	Lisansüstü	-,25771*	0,016*
Lisansüstü	İlköğretim	0,15894	0,166
	Lise	0,12352	0,238
	Önlisans	0,12202	0,248

Lisans	,25771*	0,016*
--------	---------	--------

*p<0,05

Tablo 6'da verilen çoklu karşılaştırma testi sonucunda önlisans ve lisans, lisans ve lise ile lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip grupların ortalamaları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eğitim seviyesinde hizmetkâr liderlik algısı açısından farklılık oluşturan grubun lisans seviyesine sahip insanların oluşturduğu grup olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyinde örgütsel aidiyet boyutu için yapılan LSD çoklu karşılaştırma testi sonuçları aşağıda verilmiştir

Tablo 7: Eğitim Düzeyinde Örgütsel Aidiyet Boyutu İçin Yapılan LSD Çoklu Karşılaştırma Testi

(I) Eğitim Durumu	(J) Eğitim Durumu	Ortalama Fark	p
İlköğretim	Lise	-0,10033	0,3130
	Önlisans	-0,13623	0,1810
	Lisans	0,01443	0,8900
	Lisansüstü	-,40023*	0,0150*
Lise	İlköğretim	0,10033	0,3130
	Önlisans	-0,0359	0,6390
	Lisans	0,11477	0,1530
	Lisansüstü	-,29990*	0,0450*
Önlisans	İlköğretim	0,13623	0,1810
	Lise	0,0359	0,6390
	Lisans	0,15067	0,0700
	Lisansüstü	-0,264	0,0810
Lisans	İlköğretim	-0,01443	0,8900
	Lise	-0,11477	0,1530
	Önlisans	-0,15067	0,0700
	Lisansüstü	-,41467*	0,0070*
Lisansüstü	İlköğretim	,40023*	0,0150*
	Lise	,29990*	0,0450*
	Önlisans	0,264	0,0810
	Lisans	,41467*	0,0070*

*p<0,05

Tablo 7'de verilen testler sonucunda, lisansüstü eğitim seviyesine sahip grup ile ilköğretim, lisansüstü ile lise ve lisansüstü ile lisans eğitim seviyesine sahip kişilerin grup ortalamaları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre, örgütsel aidiyet boyutu açısından farklılık yaratan grubun lisansüstü eğitim seviyesine sahip kişiler olduğu söylenebilir. Eğitim gruplarına göre iş performansı boyutu için yapılan LSD testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 8: Eğitim Gruplarına Göre İş Performansı Boyutu İçin Yapılan LSD Testi

(I) Eğitim Durumu	(J) Eğitim Durumu	Ortalama Fark	p
İlköğretim	Lise	-0,03127	0,802
	Önlisans	-0,01567	0,902
	Lisans	0,19951	0,128
	Lisansüstü	-0,35125	0,087
Lise	İlköğretim	0,03127	0,802
	Önlisans	0,0156	0,871

	Lisans	,23077*	0,022*
	Lisansüstü	-0,31998	0,088
Önlisans	İlköğretim	0,01567	0,902
	Lise	-0,0156	0,871
	Lisans	,21517*	0,039*
	Lisansüstü	-0,33558	0,077
	İlköğretim	-0,19951	0,128
Lisans	Lise	-,23077*	0,022*
	Önlisans	-,21517*	0,039*
	Lisansüstü	-,55076*	0,004*
	İlköğretim	0,35125	0,087
Lisansüstü	Lise	0,31998	0,088
	Önlisans	0,33558	0,077
	Lisans	,55076*	0,004*

Tablo 7’de verilen testler sonucunda lisans eğitim seviyesine sahip kişilerle lise, lisans ile önlisans ve lisans eğitim seviyesine sahip kişilerle lisansüstü seviyesinde eğitime sahip kişilerin iş performansı boyutu algıları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla iş performansı açısından farklılık yaratan grubun lisans seviyesine sahip kişiler olduğu söylenebilir.

2.1.3.4. Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Fark Testleri

Katılımcıların mesleki kıdem durumlarının söz konusu boyutlar üzerine etkisi araştırmak üzere varyans analizi uygulanmıştır. Ancak varyans analizine geçmeden, varyans analizi yapabilmeyen ön koşulu olan grup varyanslarının homojenliğinin sınanması gerekmektedir. Çünkü varyansların homojen olma ya da olmama durumuna göre uygulanacak varyans analizi tekniği değişmektedir. Bu amaçla yapılan Levene testi sonuçları aşağıdaki Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Levene Testi

Boyutlar	Levene İstatistiği	S.d.1	S.d.2	p
Sevgi	1,929	4	603	0,104
Güçlendirme	0,101	4	603	0,982
Vizyon	0,805	4	603	0,523
Fedakarlık	1,149	4	603	0,332
Güven	0,84	4	603	0,500
Hizmetkâr Liderlik	0,345	4	603	0,847
Örgütsel Aidiyet	1,249	4	603	0,289
İş Performansı	1,514	4	603	0,196

* $p < 0,05$ [$(H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots \sigma_n^2)$ Grup varyansları homojendir] S.d.1: Serbestlik Derecesi 1, S.d.2: Serbestlik Derecesi 2

Tablo 8’e göre varyans analizi yapmanın ön koşulu olan homojenlik testi sonucunda mesleki kıdeme göre ilgilenilen tüm boyutların varyanslarının gruplara göre homojen olduğu görülmektedir. Bu sebeple tek yönlü varyans analizinin uygulanması uygundur. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları aşağıda Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Mesleki Kıdem Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Testi

Boyutlar	Mesleki Kıdem	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
----------	---------------	---	----------	----------------	---	---

Hizmetkâr Liderlik	1-5 Yıl	399	3,7918	0,5174	0,289	0,885
	6-10 Yıl	157	3,7975	0,5121		
	11-15 Yıl	32	3,8571	0,4377		
	16-20 Yıl	17	3,8361	0,5514		
	21 Yıl ve üzeri	3	4,0238	0,4185		
Örgütsel Aidiyet	1-5 Yıl	399	4,0673	0,7252	0,505	0,732
	6-10 Yıl	157	3,9809	0,7772		
	11-15 Yıl	32	4,1198	0,6507		
	16-20 Yıl	17	4,1078	0,6946		
	21 Yıl ve üzeri	3,000	4,0000	0,0000		
İş Performansı	1-5 Yıl	399	3,6466	0,9228	0,575	0,681
	6-10 Yıl	157	3,6510	0,9334		
	11-15 Yıl	32	3,7750	0,8108		
	16-20 Yıl	17	3,8000	0,9354		
	21 Yıl ve üzeri	3	4,2667	0,1155		

* $p < 0,05$, $[(H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots \mu_n)]$ Seçilen örneklem grupları ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir.

Tablo 9’da verilen tek yönlü varyans analizi sonucunda, ilgilenilen boyutlar için hesaplanan test istatistiği değerlerinin hepsinin anlamlılık düzeyinden (0,05) büyük olduğu, dolayısıyla meslek kıdem grupları arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğunu iddia eden H_{10} , H_{11} , H_{12} hipotezleri red edilmiştir. Dolayısıyla meslek kıdeminin ilgilenilen değişkenler üzerinde etkili olmadığı görülmektedir.

2.1.3.5. Yaş Grupları Değişkenine Göre Fark Testleri

Yaş gruplarına göre ilgilenilen değişkenler açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını araştıran tek yönlü varyans analizi sonuçları aşağıda Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Yaş Değişkenine Göre Levene Testi

Boyutlar	Levene İstatistiği	S.d.1	S.d.2	p
Sevgi	1,399	4	603	0,233
Güçlendirme	2,598	4	603	0,035*
Vizyon	0,535	4	603	0,710
Fedakarlık	2,037	4	603	0,088
Güven	0,286	4	603	0,887
Örgütsel Aidiyet	0,618	4	603	0,650
İş Performansı	1,392	4	603	0,235
Hizmetkâr Liderlik	3,068	4	603	0,016*

* $p < 0,05$ $[(H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots \sigma_n^2)]$ Grup varyansları homojendir] S.d.1: Serbestlik Derecesi 1, S.d.2: Serbestlik Derecesi 2

Yapılan varyans homojenliği sınaması sonrasında güçlendirme (0,035 < p (0,05)) ve hizmetkâr liderlik (0,016 < p (0,05)) boyutları dışındaki diğer boyutların varyanslarının gruplara göre homojen dağıldığı görülmektedir. Öncelikli olarak varyansları homojen dağılan boyutlar için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları aşağıda Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Yaş Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi

Boyutlar	Yaş Grupları	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Örgütsel Aidiyet	18-25 Yaş	295	4,0966	0,7181	2,516	0,041*
	26-30 Yaş	169	4,0582	0,7254		

	31-35 Yaş	111	3,8784	0,7775		
	36-40 Yaş	13	3,9103	0,8488		
	41-65 Yaş	20	4,2917	0,5126		
	18-25 Yaş	295	3,6583	0,8586		
	26-30 Yaş	169	3,6237	0,9995		
İş Performansı	31-35 Yaş	111	3,7099	0,9286	0,64	0,634
	36-40 Yaş	13	3,4615	1,0751		
	41-65 Yaş	20	3,9	0,9096		

* $p < 0,05$, [$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots \mu_n$] Seçilen örneklem grupları ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir.

Tablo 11 incelendiğinde, ilgilenilen boyutlardan sadece örgütsel aidiyet boyutunun ($0,041 < p < 0,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği söylenebilir. Bunun dışındaki boyutlar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Dolayısıyla H_{14} hipotezi kabul edilmiş, H_{15} hipotezi red edilmiştir. Örgütsel aidiyet boyutundaki bu farklılaşmanın hangi yaş grubundan kaynaklandığını belirleyebilmek için LSD çoklu karşılaştırma testi yapılmış ve sonuçlar aşağıda Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Örgütsel Aidiyet Değişkeni İçin LSD Çoklu Karşılaştırma Testi

(I) Eğitim Durumu	(J) Eğitim Durumu	Ortalama Fark	p
18-25 Yaş	26-30 Yaş	0,03842	0,5850
	31-35 Yaş	,21823*	0,0070*
	36-40 Yaş	0,18635	0,3670
	41-65 Yaş	-0,19506	0,2470
26-30 Yaş	18-25 Yaş	-0,03842	0,5850
	31-35 Yaş	,17981*	0,0440*
	36-40 Yaş	0,14793	0,4810
	41-65 Yaş	-0,23348	0,1760
31-35 Yaş	18-25 Yaş	-,21823*	0,0070*
	26-30 Yaş	-,17981*	0,0440*
	36-40 Yaş	-0,03188	0,8810
	41-65 Yaş	-,41329*	0,0200
36-40 Yaş	18-25 Yaş	-0,18635	0,3670
	26-30 Yaş	-0,14793	0,4810
	31-35 Yaş	0,03188	0,8810
	41-65 Yaş	-0,38141	0,1420
41-65 Yaş	18-25 Yaş	0,19506	0,2470
	26-30 Yaş	0,23348	0,1760
	31-35 Yaş	,41329*	0,0200*
	36-40 Yaş	0,38141	0,1420

* $p < 0,05$

Tablo 12 incelendiğinde, 18-25 yaş ile 31-15 yaş, 26-30 yaş ile 31-35 yaş ve 41-65 yaş ile 31-35 yaş gruplarının örgütsel aidiyet algıları açısından farklılaştığı görülmektedir. Buna göre farklılığa neden olan grubun 31-35 yaş grubuna dahil insanlardan oluştuğu söylenebilir.

Hizmetkâr liderlik boyutu için yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçları aşağıda Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13: Hizmetkâr Liderlik Boyutu İçin Yapılan Kruskal-Wallis Testi

Boyutlar	N	Ortalama	Standart Sapma	Kruskal-Wallis		
				Ki-Kare	S.d.	p
Hizmetkâr Liderlik	608	3,7991	0,5117	12,6070	4	0,013*

* $p < 0,05$, [$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots \mu_n$] Seçilen örneklem grupları ortalaması arasındaki fark istatistiksel olarak önemsizdir.

Tablo 13 incelendiğinde hizmetkâr liderlik boyutunun ($0,013 < p < 0,05$) yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla H_{13} hipotezi kabul edilmiştir. Bu farklılığın hangi yaş grubundan kaynaklandığını belirleyebilmek için Games-Howell çoklu karşılaştırma testi yapılmış ve sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 14: Games-Howell Çoklu Karşılaştırma Testi

(I) Eğitim Durumu	(J) Eğitim Durumu	Ortalama Fark	p
18-25 Yaş	26-30 Yaş	-0,00721	1,000
	31-35 Yaş	0,02144	0,996
	36-40 Yaş	0,28231	0,089
	41-65 Yaş	-0,25121	0,278
26-30 Yaş	18-25 Yaş	0,00721	1,000
	31-35 Yaş	0,02865	0,988
	36-40 Yaş	0,28952	0,079
	41-65 Yaş	-0,244	0,307
31-35 Yaş	18-25 Yaş	-0,02144	0,996
	26-30 Yaş	-0,02865	0,988
	36-40 Yaş	0,26087	0,151
	41-65 Yaş	-0,27265	0,235
36-40 Yaş	18-25 Yaş	-0,28231	0,089
	26-30 Yaş	-0,28952	0,079
	31-35 Yaş	-0,26087	0,151
	41-65 Yaş	-,53352*	0,012*
41-65 Yaş	18-25 Yaş	0,25121	0,278
	26-30 Yaş	0,244	0,307
	31-35 Yaş	0,27265	0,235
	36-40 Yaş	,53352*	0,012*

* $p < 0,05$

Tablo 14 incelendiğinde 41-65 yaş grubu ile 36-40 yaş grubu ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yaş gruplarına göre hizmetkar liderlik açısından farklılık yaratan grupların 41-65 ile 36-40 yaş grubuna dahil kişilerden kaynaklı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışma da son yıllarda önem kazanan hizmetkâr liderlik, örgütsel aidiyet ve iş performansı kavramları ele alınmıştır. Çalışma da ilk olarak sigorta acentelerinde çalışan işgörenlerin demografik özellikleri ortaya konmuş ve işgörenlerin sahip olduğu demografik özelliklerin hizmetkâr liderlik algıları, örgütsel aidiyet ve iş performansı algılarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara sebep olup olmadığı değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre cinsiyetin, medeni durumun ve mesleki kıdemin hizmetkâr liderlik, örgütsel aidiyet ve iş performansı algısı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna göre kadın ve erkeklerin, bekar ve evlilerin hizmetkar liderlik, aidiyet ve iş performansı algılarının aynı olduğu ifade edilebilir. İşgörenlerin eğitim düzeyi ise hizmetkâr liderlik, aidiyet ve iş performansı algılarında farklılıklara sebep olduğu görülmüştür. Özellikle bu fark eğitim düzeyinin yükselmesi ile değişkenlik göstermektedir. Bu ise beklenen bir sonuçtur. Son olarak sigorta acentelerinde çalışan işgörenleri yaş durumları da söz konusu boyutların

algılaması hususunda farklı sonuçlar vermiştir. İşgörenlerin buldukları yaş durumları hizmetkâr liderlik algıları ve örgütsel aidiyet algılarında anlamlı farklılıklara yol açarken, iş performansı üzerinde herhangi bir etkiye yol açmadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Aslan, Ş. ve Özatan, M.(2011). Sağlık Çalışanlarında Hizmetkâr Liderlik: Dennis Winston Ve Denensi-Bocernea Hizmetkâr Liderlik Ölçeklerinin Geçerlik ve Güvenirlik Araştırması. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Ve Ekonomi*, 18 (1), 139-154.

Bingöl, D. (2003). İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta.

Chi C.G., Qu, H. (2008). Examining The Structural Relationships Of Destination Image, Tourist Satisfaction And Destination Loyalty: An İntegrated Approach, *Tourism Management*, 29 (4).

Dennis, R. S. ve Bocarnea, M. (2005). Development Of The Servant Leadership Assessment Instrument. *Leadership & Organization Development Journal*, 26 (8), 600-615.

Greenleaf, R. K (1970). The Servant As Leader. *Center for Applied Studies*.

Jex, S. M. (2002). Organizational Psychology: A Scientist-Practitioner Approach. *John Wiley & Sons, New York*.

Lapalme, M., Stamper, C., Simrd, G. ve Tremblay, M. (2009). Bringing the Outside In: Can “External Workers Experience Insider Status?. *Journal of Organizational Behavior*, 30(9), 919–940.

Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). Creating An Empowering Culture: Examining The Relationship Between Organizational Culture And Perceptions Of Empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52.

Stamper, C. L. ve Masterson; S. S. (2002). Insider Or Outsider? How Employee Perceptions Of Insider Status Affect Their Work Behaviory. *Journal Of Organizational Behavior*, 23, Pp. 875– 894.

Sonnentag, S., Volmer, J. ve Spsychala, A. (2008). Job Performance. In: Barling, Julian. Ed. And Others. *Micro Approaches. Los Angeles, Calif. [U.A.]:SAGE, 427-447*.

Wang, L., Chu, X. ve Ni, J. (2010). Leader-member Exchange and Organizational Citizenship Behavior: A New Perspective from Perceived Insider Status and Chinese Traditionality. *Frontiers Business Research China*, 4(1), pp. 148–169.

HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN İNTERNET KULLANIMI VE BAĞIMLILIKLARININ FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

INTERNET USAGE AND DEPENDENCE OF NURSING STUDENTS ACCORDING TO DIFFERENT VARIABLES

Asst. Prof. Nilay TURAC

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, nilay@nevsehir.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Ayla UNSAL

Kırşehir Ahi Evran University, ay_unsal@hotmail.com

ÖZET

Teknolojinin yaşamı kolaylaştırma yönünde sağladığı yararların yanı sıra, aşırı ve uygun olmayan kullanımı nedeniyle birtakım sorunlara yol açtığı da bilinmektedir. İnternet kullanımı öğrencilerin ruhsal ve bedensel gelişimlerini zayıflatarak bireylerin hem akademik hem de kişisel gelişimini olumsuz etkilemektedir. Üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğu hem ileri ergenlik (18-21 yaş) dönemi hem de bu dönemdeki gelişimsel sorunlar nedeniyle aşırı internet kullanımı ile ilişkili sorunlar yaşamaya daha eğilimlidirler. Bu çalışmanın amacı hemşirelik öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerini belirlemek ve çeşitli değişkenler açısından bu durumu incelemektir.

Tanımlayıcı olarak gerçekleştirilen çalışmanın örnekleme, Türkiye'deki bir sağlık yüksekokulu hemşirelik bölümünde öğrenim gören ve çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 320 öğrenci katılmıştır. Veriler öğrenci tanılama formu, İnternet Bağımlılık Ölçeği (İBÖ) ve Piper Yorgunluk Ölçeği (PYÖ) kullanılarak toplanmıştır. İBÖ'nden alınan puan 0-100 arasında değişmektedir. PYÖ ölçeğinden alınan toplam puan ise 0-10 değişmekte, puan yüksekliği bireylerin deneyimlediği yorgunluğun arttığını göstermektedir. İstatistiksel değerlendirmede ortalama, yüzdelik, bağımsız gruplarda t testi, tek yönlü ANOVA ve pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Öğrencilerin yaş ortalaması 20.01 ± 0.95 yıl olup %59.9'u kadındır. Öğrencilerin %46.5'i günlük 6-8 saat arasında değişen sürelerde internet kullanmakta, %90.3'ü internete cep telefonundan bağlanmakta, %41.8'i interneti sosyal medya amaçlı, %18.6'sı sohbet amaçlı kullanmaktadır. Öğrencilerin İBÖ'nden aldıkları toplam puan 38.48 ± 15.12 (min=0, max=80) olup akademik başarısını kötü değerlendiren ve interneti sohbet amaçlı kullanan öğrencilerin İBÖ puanları istatistiksel olarak daha yüksektir ($p < 0.05$). Öğrencilerin PYÖ'nden aldıkları toplam puan ise 5.11 ± 1.72 (min=0, max=10) olup duygulanım ve duygusal alanlarda yorgunluk deneyimleri daha yüksektir. Ayrıca İBÖ ile PYÖ arasında pozitif yönde ilişki olup İBÖ toplam puanı arttıkça PYÖ toplam puanı da artmaktadır ($r=0.166$, $p=0.002$).

Çalışmada hemşirelik öğrencilerinin internet bağımlılığı noktasında semptom göstermediği, buna rağmen yorgunluk düzeylerinin orta seviye olduğu ve internet bağımlılık düzeyleri arttıkça yorgunluk deneyimlerinin de artış gösterdiği saptanmıştır. İnterneti aşırı kullanım ve bağımlılık konusunda öğrenciler bilinçlendirilerek daha etkin ve kısa süreli kullanımları sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik öğrencileri, internet bağımlılığı, yorgunluk

ABSTRACT

The rapid development in technology presents many products to human beings that make our everyday life easier. It is also known that these products cause some problems due to excessive and improper use of the technology, as well as the benefits that life has made at the point of facilitation. The use of the internet weakens the mental and physical development of the students and negatively affects both academic and personal development of the individuals. The majority of university students are more likely to live in problems related to excessive internet use due to both the adolescence (18-21 years) period and developmental problems in this period. There is a need for these and similar researches to be done in this area in order to identify students' problems related to internet usage and to suggest solutions. The aim of this study is to determine the internet dependence level of nursing students and to examine this situation in terms of various variables such as gender, age, priority internet use period, daily internet usage period, fatigue.

The sample of the study conducted as an identifier, a health nursing at the college studying in Turkey, which fill the data collection form and joined 320 students who volunteered to participate as a volunteer. The data were collected using the student identification form, the Internet Addiction Scale (SCI) and the Piper Fatigue Scale (PIS). The score of IBC varies between 0-100, 80-100 is defined as internet addict, 49-0 points. The PDI includes four subscales: behavioral, emotional, sensory and cognitive; the total score on the scale varies from 0 to 10; the higher the score, the greater the fatigue experienced by the individual. Statistical evaluation, mean, percentage, independent t test, one way ANOVA and pearson correlation analysis were used.

The average age of the students is 20.01 ± 0.95 years and 59.9% is females. 69.6% of the students assessed the general health status as good, 12.6% of them were smokers, 44.3% expressed satisfaction with the part they read and 53.9% expressed their academic success well. 46.5% of the students use the internet for 6-8 hours a day, 90.3% are connected via internet phone, 41.8% are for social media purposes, 18.6% for chat and 13.2% for video, music, movies purpose. Male students participating in the study had higher scores on the Internet addiction scale than female students ($p < 0.05$). This difference was statistically significant ($p < 0.05$). When the internet usage levels are evaluated in terms of class; It was found that 4th grade students use more internet than 1st grade students and this difference is significant ($p < 0.05$). The total score of the students was 38.48 ± 15.12 (min = 0, max = 80), and the students with poor academic achievement and using internet for chatting were statistically higher in IBS scores ($p < 0.05$). The total score of the students in the PFI is 5.11 ± 1.72 (min = 0, max = 10) and the experience of fatigue is higher in emotional and emotional areas. Students with a 6 to 8 hour daily internet use experience worse academic achievement ($p < 0.05$). In addition, there is a positive correlation between the PPI and the PDI and as the total score of the PPI increases, the PDI total score also increases ($r = 0.166$, $p = 0.002$).

It was determined that the nursing students did not show symptoms at the point of internet addiction but the fatigue levels were moderate and the fatigue experiences increased as the internet addiction levels increased. Students should be aware of the internet overuse and

addiction and should use them more effectively and in a short time.

Keywords: Nursing students, internet dependence, fatigue

GİRİŞ

Teknolojideki hızlı gelişme, gündelik yaşamımızı kolaylaştıran pek çok ürünü insanoğlunun önüne sunmaktadır. Bu ürünlerin yaşamı kolaylaştırma noktasında getirdiği yararların yanı sıra, teknolojinin aşırı ve uygun olmayan kullanımı nedeniyle birtakım sorunlara yol açtığı da bilinmektedir (Cengizhan, 2005). Türkiye İstatistik Kurumunun 2017 Yılı Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması Sonuçlarına göre Bilgisayar ve İnternet kullanımı 2017 yılında 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla %56,6 ve %66,8 oldu. Bu oranlar 2016 yılında sırasıyla %54,9 ve %61,2 idi. Bilgisayar ve İnternet kullanım oranları 16-74 yaş grubundaki erkeklerde %65,7 ve %75,1 iken, kadınlarda %47,7 ve %58,7 oldu. Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre 2017 yılı Nisan ayında hanelerin %80,7'si evden İnternete erişim imkânına sahip oldu. Bu oran 2016 yılının aynı ayında %76,3 idi. (TÜİK, 2017). İnternetin ülkemizde ve tüm dünyada bu denli hızla yayılması, kuşkusuz pek çok farklı disiplinin konuyu ele almasına neden olmuş ve birey üzerinde yarattığı etkiler ile psikoloji literatürüne de girmesini sağlamıştır. İnternet, bir yandan insanların pek çok ihtiyacını karşılarken, bir yandan da bağımlılığın gelişmesine neden olmaktadır (Goldberg, 1996). Davis'e göre "sağlıklı internet kullanımı" düşünsel, davranışsal herhangi bir rahatsızlık duymaksızın, uygun bir zaman diliminde, istenilen amaca ulaşmak için internet kullanmaktır. Bazı bireyler internet kullanımını gereksinim duydukları miktarla sınırlarken, bazılarının bu sınırlamayı yapamadığı, iş ve sosyal yaşamlarında aşırı kullanım nedeniyle sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Bireylere sorun yaşatan davranış örüntüsü, zarar verici olması ya da normalden belirgin sapma göstermesi nedeni ile "patolojik" ya da "problemlili" olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Özcan, 2005). Bu problemlili internet kullanımı günümüzde yeni bir bağımlılık türü olarak internet bağımlılığı, son yıllarda sosyoloji, psikoloji ve iletişim başta olmak üzere farklı disiplinlerden araştırmacıların dikkatini çeken önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. İnternet bağımlılığının standart bir tanımı olmadığı halde, araştırmacılar arasında böyle bir olgunun varlığı kabul görmektedir (Chou ve ark. 2005). Bağımlılık yapıcı bir araç olduğu, Goldberg'in 1996 yılında yaptığı bir çalışma ile ortaya atılmıştır (Goldberg, 2006). Yapılan çalışmalar sonucunda, tanımlanmış olan internet bağımlılığı semptomları şu şekildedir:

- İnternette aşırı zihinsel çaba harcama,
- Birkaç dakikalığına internette kalmayı planlayıp saatlerini harcama,
- Ekran karşısında geçirilen saatlerin sağlık problemlerine sebebiyet vermesi,
- Sürekli olarak bir sonraki bağlanma süresini düşünme,
- Yüz yüze konuşmak yerine kişilerle internette görüşürken kendini daha rahat hissetme,
- Sürekli olarak e-postasında yeni mektuplar var mı diye kontrol etme isteği duyma,
- İnternet kullanımı nedeniyle iştahının, ders başarısının veya iş gücünün düşmesi,
- E-posta adresini, sohbet odası adını vs. gibi bilgilerini tüm kişilerle paylaşma isteği,
- Geç saatlere kadar internette kalmak sebebiyle sürekli uykulu ve yorgun hissetme,
- İnternet kullanımı düştüğünde kendini eksik hissetme,
- İnternet kullanım süresi azaldığında yoksunluk sendromu oluşması,

· İnternette bağlı kalmak için aile üyelerine, terapisteye veya diğer kişilere yalan söyleme,
· İnternet kullanım süresinin değişme durumundan etkilenme (Young, 1999; Öztürk ve ark. 2007; Balta & Horzum, 2008).

İnternet kullanımı öğrencilerin ruhsal ve bedensel gelişimlerini zayıflatarak bireylerin hem akademik hem de kişisel gelişimini olumsuz etkilemektedir (Mayda, 2015). Özellikle üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğu hem ileri ergenlik (18-21 yaş) dönemi hem de bu dönemdeki gelişimsel sorunlar nedeniyle aşırı internet kullanımı ile ilişkili sorunlar yaşamaya daha eğilimlidirler (Batıgün ve Kılıç, 2011). İnternetin her geçen gün kolay erişilebiliyor olması, farklı amaç ve olanaklar sunması, bireyin internet başında geçirdiği zamanı artırabilmekte, ancak bununla birlikte bir takım zihinsel ve fiziksel olumsuzluklara neden olabilmektedir (Murali ve George, 2007). Bireyin, internet başında uzun zaman harcamasından ötürü bireyde yorgunluk, ağrı gibi bir takım fiziksel problemlerin dışında, aşırı internet kullanımının bağımlılığa dönüşmesiyle kaygı, üzüntü, depresyon, hoşgörü eksikliği gibi zihinsel problemler de bireyleri etkileyebilmektedir (Demetrovics, Szeredi, Rózsa, 2008). Birçok çalışmada, problemlerli internet kullanımının depresyon ve hiperaktivite bozukluğu, uykusuzluk, stres, anksiyete, depresyon ve düşük benlik saygısı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının internet kullanımı ve aile araştırmasına göre internet kullanan bireylerde göz yorgunluğu, sırt/boyun ağrısı, baş ağrısı, yorgunluk, uykusuzluk en sık görülen fiziksel sorunlar olarak belirtilmiştir (Carli ve ark. 2013, Younes ve ark. 2016, Güneş, 2008).

Öğrencilerin internet kullanımına ilişkin sorunlarının belirlenmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde bu alanda yapılacak bu ve benzeri araştırmalara gereksinim vardır. Bu çalışmanın amacı hemşirelik öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerini belirlemek ve cinsiyet, yaş, öncelikli internet kullanım amacı, günlük internet kullanım süresi, yorgunluk gibi çeşitli değişkenler açısından bu durumu incelemektir.

MATERYAL ve METOD

Tanımlayıcı nitelikteki bu çalışmanın evrenini Türkiye'deki bir sağlık yüksekokulu hemşirelik bölümünde öğrenim gören 410 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada örneklem seçimi yapılmayıp veri toplama formlarını eksiksiz dolduran ve çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 320 öğrenci araştırmaya katılmıştır.

Veriler öğrenci tanımlama formu, İnternet Bağımlılık Ölçeği (İBÖ) ve Piper Yorgunluk Ölçeği (PYÖ) kullanılarak toplanmıştır. Young (1998) tarafından geliştirilen 20 maddelik, 1-6 arası derecelendirilen Likert tipi bir ölçektir. Puan aralığı 20-180'dir ve ölçekten alınan yüksek puanlar internet bağımlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması, Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .91 bulunmuştur. Ölçeğin başka bir çalışma için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ise .90'dır (Batıgün ve Hasta, 2010). PYÖ ise davranışsal, duygulanım, duygusal ve bilişsel olmak üzere dört alt boyutu içermekte, ölçekten alınan toplam puan 0-10 arası değişmekte, puan yüksekliği bireylerin deneyimlediği yorgunluğun arttığını göstermektedir.

Verilerin değerlendirilmesinde ortalama, yüzdelik, bağımsız gruplarda t testi, tek yönlü ANOVA ve pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin yaş ortalaması 20.01 ± 0.95 yıl olup %59.9'u kadındır. Öğrencilerin %69.6'sı genel sağlık durumunu iyi olarak değerlendirmekte, %12.6'sı sigara kullanmakta, %44.3'ü okuduğu bölümden memnuniyet belirtmekte ve %53.9'u akademik başarısını iyi olarak ifade etmektedir. Öğrencilerin %46.5'i günlük 6-8 saat arasında değişen sürelerde internet kullanmakta, %90.3'ü internete cep telefonundan bağlanmakta, %41.8'i interneti sosyal medya amaçlı, %18.6'sı sohbet amaçlı ve %13.2'si video, müzik, film amaçlı kullanmaktadır. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin internet bağımlılık ölçeğinden aldıkları puan, kız öğrencilerin aldıkları puana göre daha yüksek bulunmuştur, bu fark istatistiksel olarak da anlamlıdır ($p < 0.05$). Sınıf açısından internet kullanım düzeyleri değerlendirildiğinde ise; 4. Sınıf öğrencilerinin 1. sınıf öğrencilerine göre daha fazla internet kullandıkları ve bu farkın da anlamlı olduğu bulunmuştur ($p < 0.05$). Öğrencilerin İBÖ'nden aldıkları toplam puan 38.48 ± 15.12 (min=0, max=80) olup akademik başarısını kötü değerlendiren ve interneti sohbet amaçlı kullanan öğrencilerin İBÖ puanları istatistiksel olarak daha yüksektir ($p < 0.05$). Öğrencilerin PYÖ'nden aldıkları toplam puan ise 5.11 ± 1.72 (min=0, max=10) olup duygulanım ve duygusal alanlarda yorgunluk deneyimleri daha yüksektir. Akademik başarısını kötü olarak değerlendiren, günlük internet kullanım süresi 6-8 saat olan öğrenciler daha fazla yorgunluk deneyimlemektedir ($p < 0.05$). Ayrıca İBÖ ile PYÖ arasında pozitif yönde ilişki olup İBÖ toplam puanı arttıkça PYÖ toplam puanı da artmaktadır ($r = 0.166$, $p = 0.002$).

TARTIŞMA

Üniversite öğrencilerinin, öğrenci olmaktan kaynaklanan ve baş etmek zorunda oldukları ekonomik ve sosyal sorunlar (barınma sorunu, mezuniyet sonrası iş bulma kaygısı vb.), içinde buldukları gelişimsel dönem gereği hedefleri henüz tam olarak belirlenmemiş olması, yaşam içerisinde karşılaştıkları pek çok konudaki belirsizlik, kimlik ve kendilik ile ilgili sorgulama gibi konular da sıkıntı yaratıyor ve bu sıkıntıdan kurtulmak için internete yöneliyor olabilirler. Bu çalışmada öğrencilerin İBÖ'nden aldıkları toplam puan 38.48 ± 15.12 'dir. Chou ve Hsiao (2000) Tayvan'daki 12 üniversite ve kolejde eğitim gören toplam 910 öğrenci üzerinde yürüttükleri araştırmalarında, 54 (yüzde 6) öğrencinin internet bağımlısı olduğunu bulgulamışlardır. Austin'deki Texas üniversitesinde 531 öğrenci üzerinde yapılan araştırmada haftada en az bir kez İnternet'e bağlanan 381 öğrenci ile gerçekleştirmiştir. Deneklere sorulan on sorudan en az üçünü olumlu yanıtlayan 49 kişi (%13) bağımlı olarak kabul edilmiş, onların haftada ortalama 11 saat bağlı oldukları, diğerlerinin ise haftada ortalama 8 saat İnternet'e bağlandıklarını belirlemiştir (Holmes, 1997). Bu çalışmada öğrencilerin %46.5'i günlük 6-8 saat arasında değişen sürelerde internet kullanmaktadır. Fidancıoğlu ve ark.'larının yapmış olduğu çalışmada sağlık yüksek okulu öğrencilerinin bir kısmı internete her gün bağlandığını ve geneli ise bilgisayar ve internet kullanmanın ileride meslekleri için gerekli olduğunu ifade etmişlerdir (Fidancıoğlu ve ark., 2009). Yapılan çalışma sonuçları da bu bilgileri destekler nitelikte olup öğrencilerin büyük bir kısmının günlük sekiz saat ve üzeri internete bağlandıkları veya bilgisayarda vakit geçirdikleri bulunmuştur.

Erkek öğrencilerin internet bağımlılık ölçeğinden aldıkları puan, kız öğrencilerininkine

göre daha yüksek bulunmuştur, bu fark istatistiksel olarak da anlamlıdır ($p < 0.05$). Yapılan araştırmalar cinsiyet faktörünün internet bağımlılığın önemli bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları bağımlılık eğiliminin, erkek öğrencilerde, kızlardan daha fazla olduğunu göstermektedir (Morahan-Martin ve Schumacker, 2000; Soule ve diğerleri, 2003; Chou ve diğerleri, 2005). Özellikle Türkiye’de kızlar internete evden ulaşabilirken, erkeklerin internete hem evden, hem de internet kafeden yani istediği yerden erişebilmesi, erkeklere yönelik bağımlılık düzeyinin fazlalığının nedeni olarak görülebilir.

Bu çalışmada öğrencilerin %90.3’ü internete cep telefonundan bağlanmaktadır. Yapılan bir çalışmada ise evden ve yurttan internete bağlanan katılımcıların, diğer yerlerden internete bağlanan katılımcılara göre bağımlılık oranının ve riskli kullanıcı oranlarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Balcı ve Gülnar, 2009). Aslında bu sonuç pek şaşırtıcı sayılmaz. Çünkü öğrenciler evden ve yurttan diğer ortamlara göre daha rahat internet erişimine sahiptirler.

Bu çalışmada öğrencilerin interneti daha çok sosyal medya kullanımı, bilgi aramak, paylaşım sitelerinden müzik vb. indirmek, e-postalarına bakmak-göndermek, sohbet etmek ve haberleri takip etmek amaçlı kullandıkları görülmüştür. Özcan ve arkadaşlarının çalışmasında öğrencilerin internette en sık gerçekleştirdikleri etkinliklerin genel bilgi arama, eğitimle ilgili araştırma yapma ve e-posta kullanımı olduğu bulunmuştur (Özcan, 2005). Küçük’ün yaptığı çalışmada öğrenciler interneti en fazla sosyal medya (%78,3), iletişim (%76,6) ve eğitim (%73,3) amacıyla kullanmaktadır (Küçük, 2017). TÜİK 2017 verilerine göre de kullanıcılar interneti en fazla (%82,4) sosyal medya amacıyla kullanmışlardır (TÜİK, 2017). Çalışmanın sonuçları TÜİK sonuçları ile tutarlı olup, öğrencilerin yaş dönemleri nedeniyle sosyal medya yönelimlerinin daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada öğrencilerin yorgunluk ölçeğinden aldıkları toplam puan 5.11 ± 1.72 ($\min=0$, $\max=10$) olup duygulanım ve duygusal alanlarda yorgunluk deneyimleri daha yüksektir. Öğrencilerin yorgunluk düzeylerinin orta seviye olduğu ve internet bağımlılık düzeyleri arttıkça yorgunluk deneyimlerinin de artış gösterdiği saptanmıştır. İnternet’in uygunsuz kullanışı; şiddet içeren oyunlar, uzun süreli kullanım, uygun olmayan sitelerin gezilmesi, uygunsuz ve gereksiz sohbetler ve bunların getirdiği yorgunluk, uykusuzluk, dikkat bozuklukları, çevreye ilgisizlik, gerçek hayattan kopma, ekonomik zorluklar olarak sıralanabilir. Yapılan başka bir çalışmada öğrencilerin internet kullanımı nedeniyle en sık yaşadıkları sorunlardan birinin yorgunluk olduğu belirtilmiştir (Cengizhan, 2005). Başka bir çalışmada, bağımlıların internet kullanımı sonucunda kişisel, ailevi ve işle ilgili konularda diğer bağımlılıklarda yaşanan problemlerle karşılaştıkları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bağımlılarda zaman harcanmasından kaynaklanan uyku problemleri, yorgunluk gibi fiziksel şikâyetler bulunmuştur. İnternet kullanımıyla ilgili diğer problemler ise zarar gören evlilikler, finansal problemler, ilişkilerde yaşanan problemler olarak gösterilmiştir (Chou, Condon, Belland, 2005). Öğrencilerinin monitöre uzun süreli bakmaya bağlı olarak gözlerde sağlık sorunları, göz yorgunluğu ve göz kızarıklığı görülebilmektedir. Ayrıca, uyku bozukluklarına yol açabilmektedir. Uykusuzluk sonucunda yorgunluk nedeniyle öğrenciler okullarda, çalışanlar ise iş yerinde sorunlar yaşayabilmektedir. Yorgunluk bireyin konsantrasyon yeteneğini olumsuz etkilemektedir. Gece geç saatlerde internet kullanmak uyku bozuklukları, yorgunluk ve ters uyku düzeni nedeniyle akademik performansı olumsuz etkileyebilir.

(Flisher, 2010). Uzun süre internet kullanımının beklenen olumsuz sonuçlarına karşı bireylerin sağlıklı internet kullanımına yönlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada hemşirelik öğrencilerinin internet bağımlılığı noktasında semptom göstermediği, buna rağmen yorgunluk düzeylerinin orta seviye olduğu ve internet bağımlılık düzeyleri arttıkça yorgunluk deneyimlerinin de arttığı saptanmıştır. Bu konuda internetin bu bireyler için belki de günlük yaşamın gerçeklerinden/gerekliliklerinden bir kaçış yolu olarak kullanılıyor olma olasılığı unutulmamalıdır. Hazırlanacak olan psiko-eğitim ve terapi programlarında bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

İnternete erişimi kolay olan ve bu konuda olanağı olan bireylerin internet bağımlılığı puanlarının yüksek olması nedeniyle bu bireylere, internet ve bilgisayarı amaçlarına uygun kullanmalarına yönelik bilgilendirmeler yapılabilir. Ayrıca zamanı iyi değerlendirme ve yönetme çalışmaları yapılabilir.

Araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini artırmak için farklı örneklem gruplarında benzer ya da farklı değişkenler kullanılarak yeni araştırmalar yapılabilir. Bireylerin internet bağımlılığında nasıl etkilendiklerini, bunun sebep ve sonuçları belirlemek üzere nitel araştırma desenlerinden durum (örnek olay) çalışmaları yürütülebilir. Ayrıca, sorunun üniversite düzeyine gelmeden çözümlenebilmesi için alt eğitim basamaklarında farklı örneklem gruplarında araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

Balcı, Ş., Gülnar, B. (2009). Üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığı ve internet bağımlıların profili. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6(1), 5-22.

Batıgün, A. D., & Kılıç, N. (2011). İnternet Bağımlılığı ile Kişilik Özellikleri, Sosyal Destek, Psikolojik Belirtiler ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. Turk Psikoloji Dergisi, 26(67).

Bayraktar, F. (2001). Ergenlik döneminde internet kullanımının rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi

Carli, V., Durkee, T., Wasserman, D., Hadlaczky, G., Despalins, R., Kramarz, E., ... & Kaess, M. (2013). The association between pathological internet use and comorbid psychopathology: a systematic review. Psychopathology, 46(1), 1-13.

Cengizhan, C. Öğrencilerin Bilgisayar ve İnternet Kullanımında Yeni Bir Boyut; "İnternet Bağımlılığı". Eğitim Bilimleri Dergisi, 22(22), 83-98.

Chou, C., Condon, L., & Belland, J. C. (2005). A review of the research on Internet addiction. Educational Psychology Review, 17(4), 363-388.

Chou, C. Hsiao, M.C. (2000). Internet addiction, usage, gratification, and pleasure experience: The Taiwan college students' case. Computers and Education, 35, 65-80

Demetrovics, Z., Szeredi, B., & Rózsa, S. (2008). The three-factor model of Internet addiction: The development of the Problematic Internet Use Questionnaire. Behavior Research Methods, 40(2), 563-574.

Fidancıoğlu, F., Beydağ, K.D., Göközer, F. ve Kızılkaya, M., (2009). Sağlık

Yüksekokulu öğrencilerinin internet kullanımına yönelik görüşleri. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, 2(1), 3-9.

Flisher C. Getting Plugged In: An Overview Of İnternet Addiction. [Çevrimiçi sürüm]. Journal of Paediatrics and Child Health 2010; 46: 557-559.

Goldberg, I. (1996). İnternet addiction disorder. Retrieved November, 24, 2004.

Güneş S. (2008). İnternet kullanımı ve aile. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara,

Holmes, Leonard. What is “Normal” İnternet Use?, (1997),[<http://mentalhealth.miningco.com/mentalhealth/library/weekly/aa100697.htm>]

Küçük, E. E. (2017). Üniversite öğrencilerinin problemlı internet kullanımları ve sağlıklarına etkisi ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi. İzmir Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi, 27(3), 211-216.

Mayda, A. S. (2015). Bir öğrenci yurdunda kalan üniversite öğrencilerindeki İnternet bağımlılığı ile Beck Depresyon Ölçeği arasındaki ilişki. Konuralp Tıp Dergisi,(1), 6-14.

Morahan-Martin, J. M., & Schumacker, P. (2000). Incidence and correlates of pathological internet use. Computer Human Behaviour 16: 13–29.

Murali, V. & George, S. (2007). Lost online: an overview of internet addiction. Advances in Psychiatric Treatment , 13, 24–30

Özcan NK., (2005). “Problemlı İnternet Kullanımını Belirlemede Yardımcı Bir Araç: “İnternette Bilişsel Durum Ölçeği”nin Üniversite Öğrencilerinde Geçerlik Ve Güvenirliği”, Bağımlılık Dergisi;6:19-26.

Öztürk, Ö., Odabaşoğlu, G., Eraslan, D., Genç, Y. ve Kalyoncu, Ö.A., (2007). İnternet bağımlılığı: Kliniği ve tedavisi. Journal of Dependence, 8(1), 36-41.

Soule, L. C., Shall, W. & Kleen, B.A. (2003). Exploring internet addiction: Demographic characteristics and stereotypes of heavy internet users. Journal of Computer Information Systems. Fall, 64-73.

Türkiye İstatistik Kurumu, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2017.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24862>

Younes, F., Halawi, G., Jabbour, H., El Osta, N., Karam, L., Hajj, A., & Khabbaz, L. R. (2016). İnternet addiction and relationships with insomnia, anxiety, depression, stress and self-esteem in university students: a cross-sectional designed study. PloS one, 11(9), e0161126.

Young, K. S. (1999). İnternet addiction: symptoms, evaluation and treatment. Innovations in clinical practice: A source book, 17, 19-31.

GÜNEY ANADOLU'NUN EN ERKEN İSKÂN TARİHİ

THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF SOUTH ANATOLIA

Doç. Dr. Veli ÜNSAL*Ahi Evran Üniversitesi, unsalveli@hotmail.com***ÖZET**

Türkiye'nin Akdeniz'e açılan kapısı olan Güney Anadolu tarihöncesi dönemden günümüze kadar yerleşime sahne olmuştur. Günümüzde dahi yerleşim önemini korumaktadır. Yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda Güney Anadolu'da Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerde yerleşmelerin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışma konumuza Adana, Antakya ve Mersin illeri dâhil edilmiştir. Ele aldığımız illerden Antakya'da Paleolitik döneme ait 9, Mersin'de 1 yerleşme yerine, Adana'da ise bu döneme ait herhangi bir buluntuya şimdilik rastlanmamıştır. Söz konusu merkezlerin hiçbirisinde Paleolitik Çağ'dan sonra yaşandığı bilinen Epipaleolitik döneme ait buluntu ya da yerleşme yoktur. Bölgede insanlık tarihi için çok önemli gelişmelerin yaşandığı Neolitik döneme ait yoğun bir iskânla karşılaşılır. Bu döneme ait Adana'da 17, Antakya'da 19 ve Mersin'de 8 yerleşmenin varlığına rastlanmıştır. Son olarak maden devri olarak bilinen ve Anadolu'da şehirleşmenin başladığı dönem olan Kalkolitik Çağ'da ise bölgedeki iskân faaliyetleri artarak devam etmiştir. Bu döneme ait Adana'da 29, Antakya'da 33 ve Mersin'de de 6 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bölgede tarihöncesi çağlarda rastlanan yerleşim yerlerinin çoğunun insan hayatının temel ihtiyacı olan sulak alanlara yakın bölgelerde kurulduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerlerine ışık tutan bilgilere bölgede yapılan yüzey araştırmaları ve kazıları sonucunda ele geçirilen buluntular sayesinde ulaşılır. Zaten yerleşim yerinden çıkarılanlar tarih öncesi çağların özelliklerini yansıtan buluntular olmuştur. Ancak gerek araştırmaların yetersizliği nedeniyle gerekse doğadaki canlılar tarafından bilinçsizce tahribe uğraması nedeniyle yerleşim yerlerinden çok geniş ayrıntılı bilgi elde etmek mümkün olmamıştır.

Bu çalışmanın amacı Paleolitik Dönem'den Kalkolitik Çağ'a kadar olan zaman aralığında kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları yapılmış olan Adana, Antakya ve Mersin illerini geniş hatlarıyla ele alarak incelemek ve bundan sonraki çalışmalara kaynak teşkil etmesini sağlamaktır. Çalışmanın bir başka amacı ise Güney Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerinden Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağlardaki ilk yerleşim yerlerinin hangileri olduğu, bu yerleşim yerlerinin ne gibi değişkenlikler göstererek birbirinden ayrıldığını ve tespit edilen yerleşim yerlerinden elde edilen buluntular ile yerleşim yerlerine dair genel özelliklerinin daha net anlaşılmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Anadolu, Tarihöncesi, Adana, Antakya, Mersin.

ABSTRACT

Turkey's Mediterranean gateway to the southern Anatolian has become an attractive settlement for settlers throughout history since prehistoric times. Even today it is of great prominence as settlement. In result of surface surveys and excavations, It is understood that there were settlements in South Anatolia in the Paleolithic, Neolithic and Chalcolithic Periods.

Cities of Adana, Antakya and Mersin have been included in our study topic. We encountered settlements belonging to Paleolithic Period-9 in Antakya and 1 in Mersin, no finds of this period have been found in Adana. None of the mentioned centers have any finds or settlements belonging to the Epipalaeolithic Age known to have lived after the Paleolithic

Age. The region is encountered with a dense settlement belonging to the Neolithic turn of events, which are very important for the history of humanity. settlements belonging to Neolithic 17 in Adana, 19 in Antakya and 8 in Mersin. Finally, in the Chalcolithic Age, which is known as mine devolution and the beginning of urbanization in Anatolia, settlement activities in the region continued to increase. Settlements belonging to Chalcolithic - 29 in Adana, 33 in Antakya and 6 in Mersin. It was identified that most of prehistoric settlements were established in areas close to wetlands which is basic need of human life. Information which sheds light on these settlements is reached thanks to findings acquired as a result of surface surveys and excavations carried out in these areas. As a matter of fact, Findings unerathened from these settlements reflect the features of these prehistoric ages. Yet due to not only insufficient researches but also to damage uncounciously caused by the living in the nature, It wasn't possible to obtain very detailed extensive information from settlements.

The aim of this is to examine by studying their surface surveys and excavations which were done in Northwest Anatolia in time interval which is from Paleolithic Period to Chalcolithic Age with very wide lines in the frame of Adana, Antakya and Mersin cities and to provide as source for subsequent works . Another aim of this study is to provide better understanding which the first settlements are in Paleolithic, Neolithic and Chalcolitik Ages from prehistoric times of South Anatolia that these settlements separated from each other by showing what like variabilities and findings obtained from settlements which were identified and general featur as to settlements.

Keywords: South Anatolia, Prehistoric, Adana, Antakya, Mersin.

GİRİŞ

Akdeniz Bölgesi Anadolu'nun güneyinde Akdeniz kıyısı boyunca uzanır. Adını güneyindeki denizden alan Akdeniz Bölgesi'nin genişliği 120-180 km arasında değişir. Batı ve kuzey batısında Ege Bölgesi, kuzeyinde İç Anadolu Bölgesi, doğusunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi bulunur. Güneydoğudan Suriye ile komşudur.

Akdeniz bölgesinin arazi yapısı oldukça dağlık ve engebelidir. Bölgenin yeryüzü şekillerinin ana çizgilerini Toroslar belirler. Genellikle kalker ve ofiyolitli kayalarından oluşan bu dağlar kırıklı ve kıvrımlı bir yapı gösterir.

Akdeniz iklimi, Akdeniz ve Ege bölgesi kıyıları ile Marmara Denizi çevresinde görülür. Bu iklimde yazlar sıcak ve kurak geçmektedir. Kışlar ise ılık ve yağışlıdır. Yaz ve kış mevsimindeki yağış miktarı arasında, büyük bir fark bulunmaz. İç kesimlere doğru karasal iklim görülür.

Dağların denize bakan yamaçlarında makilikler, yer yer yüksek ormanlar ve arkalarındaki çukur alanlarda ise karasal iklime ait bitki örtüleri görülür. Bunun yanında defne, keçiboynuzu, zeytin gibi bodur ve kısa ağaçlara da rastlanır. Bu ağaçlar orman ağaçlarına nispeten sığa ve soğuğa daha dayanıklıdır.

Akdeniz Bölgesi, Antalya Bölümü ve Adana Bölümü olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Antalya Bölümü yerleşmeleri kazı ve yüzey araştırmaları ile birçok kez ele alındığı için bu çalışma Adana Bölümünün tarih öncesi çağlarını kapsamına almıştır.

Bir başka ifade ile bu çalışmaya Adana Bölümü'nde yer alan Adana, Antakya, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Mersin çevrelerinin Paleolitik, Epipaleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ yerleşmeleri dâhil edilmiştir.

Adana Bölümü'nde yapılan araştırmalar sonucunda bölgede en erken iskân Paleolitik Çağ'da başlamış, sırasıyla Epipaleolitik Çağ, Neolitik Çağ ve Kalkolitik Çağ'da da devam etmiştir. Bu yönüyle bölge Anadolu'nun kesintisiz ve en erken iskâna uğrayan alanlarından biridir.

Paleolitik Çağ'ın Özellikleri ve Güney Anadolu Paleolitiği

Paleolitik Çağ, Eski Taş Çağı ya da Anadolu'daki yaygın kullanımıyla Yontma Taş Devri olarak da bilinir. Bu dönem, Paleolitik insan topluluklarının henüz besin üretimi aşamasına erişemediklerinden dolayı toplayıcılık ve avcılıkla yaşamlarını sürdürdükleri dönemdir. Diğer bir deyişle Paleolitik insan topluluklarının yaşam biçimleri toplayıcılık ve avcılığa dayanıyordu (Dinçol, 1982: 12; Memiş, 1989: 6; Kınal, 1991: 9).

Erkek hayvan avlayarak kadın ise küçük bitkileri toplayarak yaşıyordu. İnsanoğlu dünyada yaşamaya başladığı en eski çağlarda, yaşam kaynağı için vazgeçilmez olan suyun yanında, beslenme ihtiyacını en ilkel yöntemlerle bulunduğu coğrafi alandaki bitkisel ürünlerden karşılıyordu (Dinçol, 1982: 12; Memiş, 1989: 6; Kınal, 1991: 9).

İnsanoğlunun ilk geçim kaynağını yani toplayıcılığı bitki kökleri, otlar ve ağaç meyveleri oluşturuyordu. Toplayıcılıkta esas olan insanın günlük gereksinimleridir. Bunun için de insanoğlu sadece bulduğu hazır besinler ile yetinmeye çalışmış ve bunları kolayca bulabileceği ortamlara doğru yönelmiştir. Toplayıcılık Paleolitik Çağ insanının yaşam biçimidir. Yine bu çağ için doğada bulunan yabani hayvanlar büyük bir tehlike oluşturuyordu. Yabani hayvanlar karşısında zor durumda kalan insanoğlu hayatını korumak için de bu çağın başka bir yaşam biçimi olan avcılığı keşfetti. Daha öncesinde bu hayvanlardan kaçan insanoğlu bundan böyle bir takım araç gereç ve yöntemlerle avlanmaya başladı (Şenel, 1991: 49 vd; Çiğdem, 1996: 17).

Bu çağ insanı mesken olarak, doğal kaya mağaralarını, kaya altı sığınaklarını ve çok ilkel barınakları geçici yerleşim amaçlı kullanmıştır. Üretim konusunda bilgileri olmadığı için geçimlerini avcılık ve toplayıcılıkla sağlıyorlar, günlük yaşantılarını ise doğada bulunan çakıl taşlarından kaba aletler yaparak sürdürmeye çalışıyorlardı. Alet olarak ise bu çağ insanı taştan, tek ya da iki taraflı el baltası kullanıyordu. Devrin sonlarına doğru ise kemikten iğneler ve obsidyen mızrak uçlarını kullanmışlardır (Dinçol, 1982: 13; Memiş, 1989: 6; Kınal, 1991: 9; Akurgal, 1995: 21; Şenel, 1995: 53; Lloyd, 1998: 16; Umar, 1999: 2; Akurgal, 1999: 3; Yıldırım, 2002: 15; Sevin, 2003: 7).

Bu çağa ait çeşitli teknik ve tipteki taş ve kemikten yapılan aletlerden daha önemli kalıntıları, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tespit edilmiş olan mağara ve kaya resimleri oluşturur. İlk insanın kültür seviyesini, yazılı belgeler kadar olmasa da, yeterli ölçüde ve anlaşılır biçimde ortaya koyar. Bu sanat eserlerine Kars, Van, Hakkâri, Adıyaman ve Malatya civarındaki bazı yerleşmelerde rastlanmıştır (Ünsal, 2006: 54).

Bu çağ insanının bıraktığı maddi kültür belgeleri, yani onlardan günümüze kadar gelen kalıntılar arasında genellikle çakmak taşlarının yontulmasıyla biçimlendirilmiş baltalar, kesiciler, deliciler ve kazıyıcıların bulunması bu kültüre Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı) adının verilmesini daha iyi açıklar.

Bu çağ insanı değişken iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmışlardı. Bu çağa denk gelen dördüncü zamanın soğuk iklim koşullarında köklü değişiklikler olmuştur. Bu köklü değişiklikler hem dünya hem de bu devrin kültürünü etkilemiştir. Böylece geniş coğrafi alanlara yayılmışlardır. Yaşanan değişimlerden etkilenen insanlar buldukları yerlerden daha iyi yaşayabilecekleri yerlere gitmişlerdir (Çiğdem, 1996: 15; Yıldırım, 2002: 16; Sevin, 2003: 7).

İnsanoğlunun Anadolu'daki en eski yerleşmeleri Paleolitik çağın başlarına kadar uzanır (Sevin, 1999: 15; Kınal, 1991: 10).

Anadolu'nun Paleolitik Çağına ait yerleşmelere, yoğun olarak Güney, kısmen Orta ve Doğu Anadolu ve az sayıda Marmara ve Karadeniz bölgelerinde rastlanmaktadır (Ünsal, 2006: 54).

İnsanlık tarihinin en uzun sürecini oluşturan Paleolitik döneme ait Güney Anadolu'daki yerleşmeler şunlardır; Altındere, Altınözü, İncili/ Büyük Mağara, Kanal Mağara, Kışlak

Cıvarı, Camızoğlu, Merdivenli Mağara, Emirler, Sırtlanini Mağarası, Şenköy, Tıkalı Mağara, Üçağızlı Mağarası'dır.

Bunlardan bir kaçını bölgenin iskân özelliklerini göstermesi açısından burada ele almakta fayda var. Bölgedeki buluntu yerlerinden biri Altındere'dir.

Altındere; Antakya'nın batı kenarında bulunan bu yerleşim yeri, Altındere'nin adı verilen bir su kaynağının yakınlarındaki tarlaların içerisinde bir seki üzerinde bulunmaktadır. Paleolitik Çağ aletleri, Altındere'nin yakınlarındaki tarlaları örten sıg toprak örtüsünün altında kumlu çakıl tabakası içerisinde ele geçmiştir. Tarlalar sürüldükçe yeni aletler bulunmuştur. Buluntu yeri günümüzde modern yerleşme tarafından tahrip edilmiştir. 1957- 1960 yılları arasında bu seki de yapılan araştırmalarda, içlerinde iki yüzeyliler ve el baltaları şeklinde pek çok alet toplanmıştır. Aletlerin tarihlenmelerindeki kesin görüş, Üst Acheuleen'in geç bir safhası olduğudur (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Atındere/Avratlar).

Bölgede dikkati çeken bir başka yerleşme Altınözü'dür.

Altınözü; Antakya il merkezinin 12 km kuzeydoğusunda yer alan ilçedir. Yerleşim yeri ilçenin hemen güneydoğusundaki bir seki üzerinde, bu seki ile ilçe arasındaki tarlada bulunmuştur. Buluntular ilçenin doğusunda, kuzeye doğru akan ve Asi Nehri'ne ulaşan küçük bir derenin batı sırtında ele geçmiştir. Antakya ilinde ilk Paleolitik araştırmalar N. Can tarafından 1943 yılında yapılmıştır. Daha sonraki araştırmalarda ise Altınözü civarında Paleolitik aletler toplamıştır. Bu araştırmalarda çakmaktaşıdan yapılmış Micoquien tipinde iki adet iki yüzeyle (el baltası) ve üç adet yonga bulunmuştur. Bunlardan başka bölgede 2 dilgi ve 35 adet yonga ele geçmiştir. Bu aletlerin tarihlenmeleri konusunda şimdilik bir yorum yapılmamaktadır. Ancak bu bölgenin Paleolitik Çağ taş alet ve artıkları açısından zengin olduğu bilinmektedir (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Altınözü).

Neolitik Çağ'ın Özellikleri ve Güney Anadolu Neolitigi

Tarihöncesi uygarlığında, Paleolitik ve Mezolitik Çağ'dan sonra gelen, yeni iklim şartlarına ve onun oluşturduğu çevreye uyum sağlayan insanoğlunun besin üretime geçtiği ilk döneme Neolitik Çağ adı verilmiştir. Eski tanımlarda tarım, hayvan evcilleştirme, yerleşik yaşam ve çanak çömleğin olduğu döneme Neolitik Çağ adı verilmekteydi. Son yıllarda yapılan araştırmalar bu dönemin birbirinin içine giren karmaşık yapı taşlarından oluştuğunu ve dönemi simgeleyecek tek bir olayın var olmadığını göstermiştir. Doğaya bağlı asalak bir yaşamdan, doğayla ortak bir yaşama geçiş pek çok bilim adamı tarafından uzun yıllar bir devrim olarak nitelendirilmiştir. Kültürel ve geleneksel değişimlerin çok yavaş olduğu ve pek çok yerde bu devrimin belirgin aşamalardan geçtiği saptanmıştır. Neolitik devrimin karmaşıklığı, bu dönemin daha çok kuramsal olarak açıklanmasına yol açmış ve oluşturulan modellerin bir kısmı günümüzde artık geçerliliğini kaybetmiştir.

Türkiye Neolitik Çağ yerleşme yerlerinin dökümü verilirken, bu dönem çanak çömleğin var olup olmamasına dayandırarak ve basite indirgenerek Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ¹ ve Çanak Çömleklili Neolitik Çağ olarak ikiye ayrılmıştır. Çanak Çömleklili Neolitik Çağ ise yerleşme yerlerini anlatan bilgiler içinde İlk ve Son başlıklarıyla iki evre olarak kabul edilmiştir.

Zamanımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan Neolitik yani Yeni Taş Çağı ya da Anadolu'daki yaygın kullanımıyla Cilalı Taş Devri insanlığın kültürel gelişimindeki çok önemli bir dönemdir.

Neolitik Çağda ilk uygarlıklar kurulmuş, ekonomik ve sosyal alanda insan yaşantısını köklü değişikliklere uğratacak yenilikler ortaya çıkmıştır. İlk kez Yakın Doğuda ortaya çıkan bu kültürü Child "Neolitik Devrim" (Sevin, 1999: 24 vd.; Çiğdem, 1996: 26) olarak

¹ Çanak çömleksiz terimi, akeramik, çömlekçilik öncesi ve çanak çömlek öncesi terimleri ile eş anlamlıdır.

nitelendirir. Ancak bu tür bir gelişim birdenbire olmaktan çok, yavaş yavaş ve sürekli bir değişim sonucunda meydana gelmiştir (Esin, 1979: 14.; Kınal, 1991: 12 vd.; Sevin, 1999: 24).

Paleolitik ve Mezolitik'te yani çağlar boyunca tamamen asalak bir ekonomiye sahip olan Anadolu insanı, Neolitik Çağ ile beraber üretici ekonomiye ulaşmıştır. Neolitik devrin en önemli buluşları arasında tarımın keşfi ve domuz, öküz, koyun ve keçi gibi hayvanların ehlileştirilmesi gelir (Kınal, 1991: 13 vd.; Sevin, 1999: 25.; Akurgal, 1995: 22.; Çiğdem, 1996: 16 vd.). Bunun sonucudur ki insanlar ettikleri ürünleri beklemek için tarlaların civarına yerleşmeye mecbur olmuşlardır. Böylece tarım ile birlikte yerleşik hayatta doğmuş, köyler meydana gelmişti.

Bu çağın bir başka ve en önemli keşfi keramik yapımıdır. Gayet kaba bir hamurdan elle yapılmış olan Neolitik Çağ keramikleri acemi pişirme yöntemleri yüzünden çok defa dışı siyah, içi kırmızı kalmakta idi. İnsan yaşamını kolaylaştıran malzemelerin bulunması için arayışlar başlamış bundan da ticaret doğmuş, araç-gereç yapımında büyük gelişmeler sağlanmış, artık insanlar gıda birikimine başlamışlardı (Alkım, 1968: 47 vdd.; Kınal, 1991: 13 vdd.; Sevin, 1999: 25 vdd.; Akurgal, 1995: 21 vdd.).

Ayrıca bu çağda genel olarak, insanlar artık mağaralara sığamaz duruma geldi, toprağa bağlanmağa başladılar, güneşte kurutulan çamurun sağlamlığını öğrendi, konutlar yapılmaya başlandı, böylelikle uygar yaşamın temelleri atıldı. Bununla beraber her devirde olduğu gibi Neolitik Çağ kültür merkezleri de zaman zaman yerel özellikler gösterir.

Güney Anadolu'daki en önemli Neolitik Yerleşmeler; Hacılar Höyük, Adatepe, Bozhöyük, Büyüktepe, Çavuşlu Höyük, Çukurköprü, Davutpaşa, Domuz Tepe, Domuztepe, Elvanlı/ Tömükkale, Gözlükule, Gültepe, Hacı Bozan, İmamoğlu, İncirlik, Kabarsa, Maltepe, Misis, Pascu Höyük, Şamsın Höyük, Tarmil Höyük, Tatarlı Höyük, Tell Karataş, Tell Açıana/ Alalakh, Tell al Kanışah, Tell Dhahab/ Altıntepe, Tell el Cüdeyde, Tell Hasanuşağı, Tılan Höyük, Tırmıl Tepe, Velican, Wadi el Hammam, Yumuktepe'dir.

Bölgenin Neolitik Çağ iskân tarihini yansıtan en önemli yerleşmeler Gözlükule ve Yumuktepe'dir. Zaten yukarıda adı geçen bu döneme ait yerleşmelerin tümünün statigrafî ve kronolojileri Gözlükule ve Yumuktepe sayesinde aydınlatılabilmektedir.

Gözlükule; Mersin ilinin Tarsus ilçesi yakınlarında yer almaktadır. Büyük bir höyük olan Gözlükule uzun yıllar kazılmıştır. Yapılan kazılar sonucunda, İslami dönemden Neolitik Çağ'a kadar yerleşmelerin varlığı saptanmıştır. Yapılan araştırmalardan elde edilen buluntulara göre Gözlükule'deki ilk yerleşme Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da başlamıştır. Buna göre ilk yerleşme M.Ö. 5000 öncesidir ve M.Ö. 6000'e kadar da gitmektedir. Neolitik Çağ'a tarihlenen yapı katlarında yüzeyi dikkatle düzeltilmiş sıvalı, taştan yapılmış duvarlar bulunmuştur. Kilden sıvazlanarak meydana getirilen bir tabakanın üzerinde kül kalıntıları ile birlikte sütun benzeri bir kireç taşı nesnenin parçaları ortaya çıkmıştır. Bu kalıntılardan dolayı buranın bir kült yapısı olduğu ileri sürülmektedir. Neolitik Çağ katlarında bulunan çanak çömlek parçaları M. Mellink tarafından incelenmiştir. Mellink bunları özelliklerine göre Koyu Yüzlü Açıklı ve Açık Renkli Kaba mallar olarak iki grupta toplamıştır. "Koyu Yüzlü Açıklı" mal grubunda siyah-kahverengi ve tuğla renginde çanak çömlek parçaları vardır. Esas olarak dar ağızlı kaplar hâkim biçimdir. Çok azında kabuk ya da tırnak baskı bezeme vardır. İnce siyah, bej veya kırmızı renkli açıklı maldan da örnekler bulunmaktadır. Bunlara katkı olarak mika konulmuştur. Sert ve kırılğan bir dokuya sahiptirler. Dar ağızlı ve dışa açılan ağızlı biçimlere sahiptir. İkinci grup kumlu hamurlu, açık renk yüzeyli mallardır, özde koyu olan hamura katkı maddesi olarak minik taş, kum ve deniz kabuğu kullanılmıştır. Bir kısmı kendinden astarlıdır. Biçimlerde büyük çömlekler ve dışa doğru genişleyen kâse biçimi çoğunluktadır (Harmankaya-Tanıncı-Özbaşaran, 1997: Gözlükule).

Yumuktepe; Sadece bölgenin değil Anadolu'nun da en önemli yerleşmelerinden biridir. Mersin ilinin batı-kuzeybatısında, Mersin ilinden batıya giden anayol üzerinde yer almaktadır.

İlk olarak 1936 yılında J. Garstang tarafından tespit edilmiş, 1937- 39 ve 1947- 48 yılları arasında ise yine Garstang yönetiminde kazılmıştır. Bu ilk dönem kazılarına pek çok bilim adamı ekip üyesi olarak katılmıştır. Bunların içinde S. Lloyd, R. D. Barnett, M. V. Seton-Williams, O. Gurney, G. Childe sayılabilir. 1994 yılından itibaren V. Sevin'in başkanlığında Roma la Sapienza Üniversitesi'nden I. Caneva'nın katılımıyla, İstanbul ve Roma üniversitelerinin oluşturduğu bir ekip ile yeniden kazılmaya başlamıştır. Garstang'ın höyüğün özellikle batı eteklerine uzatarak açtığı açmalarda Orta Çağ'dan, Erken Neolitik Dönem'e kadar uzanan 33 yapı katının varlığı ortaya konulmuştur. Bu kazılar sayesinde Anadolu, Suriye ve Akdeniz'in kronolojisi ortaya konulmuştur. Bu denli kesintisiz bir tabakalaşmanın Anadolu'da, Gözlükule dışında, hiç görülmemesi Yumuktepe'nin önemini bir kat daha artırır. Daha sonraki kazılarda ise Yumuktepe'de 27 yapı katı tespit edilmiştir. Bu kazılar taş temelli su basmanlı yapıların en alt tabakada bile var olduğunu göstermiştir. Garstang'ın M.Ö. 6000 yıllarına tarihlediği bu tabakanın altında yeni elde edilen buluntular Yumuktepe'nin bu dönemini M.Ö. 6785- 6620 yıllarına kadar götürmüştür. Yumuktepe'nin bu dönem mimarisi Gözlükule'de olduğu gibi taş temel üzerine kerpiç duvarlı ve çamur ve çakıl taşı tabanlı yapılardan oluşmaktadır. Kerpiçler genellikle her tabakada farklı renkte kullanılmıştır. Çanak çömlek türlerine gelince Bu tabakalardan sağlanan seramik koyu yüzlü açıkta küçük parçalardan oluşur; renk devetüyünden koyu kahverengine değin değişir. Siyah ve kahverengi iyi kaliteli, portakal renkli açkısız mallar üzerinde uygulanmıştır. Tırnak baskısıyla yapılmış baskı bezeme türüne yalnızca az sayıda ve küçük parçalar üzerinde rastlanılmıştır. Basit ağızlı, kenarları dikçe ve konkav çeperli parçalar armut biçimli kapların yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Kalkolitik Çağ'ın Özellikleri ve Güney Anadolu Kalkolitiği

Kalkolitik yani Bakır Taş Çağı adı verilen bu safhaya “ İleri Üretici Dönem”²de denir. Bu çağın en belirgin özelliği insanoğlunun madeni keşfi ile beraber taş aletlerin yerini bakırın almasıdır. Başlangıçta maden, ziynet eşyası ve iğne gibi eserlerin yapımında kullanılacak kadar nadirdi. Daha sonraları, madenin artmasına bağlı olarak, silahlar da madenden yapılmaya başlandı. Ancak eski devrin cilalı taş baltaları, obsidyen aletleri, kemik ve pişmiş topraktan yapılan araç- gereçleri az da olsa varlığını ve kullanımını sürdürmüştür (Dinçol, 1982: 14; Akurgal, 1999: 8; Yıldırım 2002: 29; Sevin, 2003: 78; Bahar, 2010: 184).

Anadolu'nun Kalkolitik Çağı genellikle M.Ö. 5500- 3000³ yılları arasına tarihlendirilir. Bu çağda, uygarlık ve yaşam biçiminde Neolitik Çağ'a göre köklü değişiklikler olmamış ise de, tarım ilerlemiş, aletler daha da gelişmiştir. Dokumacılığında yine bu çağda başladığı sanılmaktadır. Çömlekler, çömlekçi çarkı henüz bilinmediğinden elde yapılmakta, bazı yerlerde ise bunların üzerine kalın bir astar çekildikten sonra geometrik süslemelerin yapıldığı görülmektedir. Kalkolitik Çağ insanlık tarihinde Taş Çağı ile Tunç Çağı arasında bir geçiş dönemi olmuştur. Yapılan kazılarda, bu dönem kalın tabakalar halinde görüldüğünden uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Mezopotamya keramiklerinin etkisinde kalmakla beraber Anadolu keramiği hiçbir zaman bunların taklidi olmamıştır. Ancak yinede bu çağı diğer bölgelerden ayıran özellikler net olarak ortaya konulabilmiş değildir (Ünsal, 2006: 64).

² Kalkolitik terimi, bakır (Khalkos) ve taş (Lithos) kelimelerinden türetilerek, Kalkolitik Çağ ya da Bakırtaş Çağı olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla “İleri Üretimlik Çağı” veya “İlk Üretim Safhası” gibi tanımlarla da anılmıştır.

³ Bu dönemin tarihlendirilmesi konusunda farklı tarihler önerilmiştir. Memiş, M.Ö. 5000- 3000 yılları arasına; Lloyd eserinin başına koyduğu zaman dizisinde M.Ö. 4500- 3000 yıllarına; Naumann, bu çağın sınırlarının kesin olarak saptanamadığını belirtmekle birlikte, M.Ö. 6. bin yıl ortası ile 4. bin yılsonlarına yerleştirmektedir. Sevin ise, Naumann'ın verdiği tarihe yakın bir tarihleme ile M.Ö. VI. bin yılın ilk yarısı ve IV. bin yılın sonlarını önerir. Son olarak bu dönemi Aktüre, M.Ö. 5600- 3500 arasına tarihlemektedir, bk.; Ünsal, 2006: 64.

Bu devirde batı Anadolu'da yaşayanlar ölümlerini şehir dışına, orta ve doğu Anadolu'da yaşayanlar ise şehrin içine gömüyorlardı. Ayrıca toprak, sandık, küp mezar gibi bir takım mezar çeşitleri de bulunmakla birlikte, küp mezarlarda küpün içine ölen kişiyi kişisel eşyaları ve silahları da konulmuştur. Bu adetler Anadolu insanının bu dönemdeki dinsel çeşitliliğini de gösterir (Memiş, 1989: 9; Kınal, 1991: 33; Umar, 1999: 8; Akurgal, 1999: 8; Sevin, 2003: 78).

Bakır- Taş devri ile madenin kullanılmaya başlanması insanlık için yeni olanaklar ve gelişmeler sağlamıştır. Herkesin ilgisini çeken bakırı elde etmek için karşılığında dokuma ve keramik gibi mamul eşyalar yanında başka değerli maddelerle değiştirme isteği ticareti doğurmuş, bu da karşılıklı haberleşmeyi gerektirmiştir (Akurgal, 1995: 24 vd.; Yıldırım, 2002: 32; Sevin, 2003: 93).

Kerpiç, yapı malzemesi olarak mimaride varlığını sürdürmekte bunun yanı sıra yapılarda taş temellerde görülmeye başlamıştır. Bu devrin en önemli özelliği, içine tavandan girilen alt katları ambar görevi gören iki katlı evlerin yapılmasıdır. Anadolu'nun bazı yerlerinde megaron⁴ planlı evler yapılırken bazı yerleşim alanları eskiye göre daha büyütülmüş ve bunların etrafı surlarla çevrilmiştir. Böylece M.Ö. 4. Binin sonlarına doğru kentler oluşmaya başlamıştır (Ünsal, 2006: 65).

Kalkolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a geçiş aşamasını da sayarsak Anadolu Kalkolitik Proto, Erken, Orta ve Geç olmak üzere dört safhada incelenir. Anadolu'da genellikle, Neolitik tabakaların hemen üstünde yer aldığından, Erken Kalkolitik Çağ, birçok özelliği ile Neolitik Çağ'ın bir devamı gibi görünmektedir. Anadolu'nun büyük bir bölümünde yaşanan Kalkolitik Çağ kültürleri büyük ihtimalle değişik coğrafi koşullar, kültür gelenekleri ve etnik yapılardan kaynaklanan ve özellikle de madenlere bağlı olarak farklılıklar gösterirler (Ünsal, 2006: 65-66).

Güney Anadolu'nun Kalkolitik Çağında Neolitik köy kültürleri devam ederken doğu, batı ve orta Anadolu'da daha büyük yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Adı geçen bölgeler arasında görülen bu kültürlerde zaman bakımından da belirgin farklar bulunmaktadır (Ünsal, 2006: 65).

Bölgesel farklılıklara göre, Güney Anadolu Kalkolitikini aydınlatan yerleşmelerden biri, Neolitik tabakaların hemen üstünde, Kalkolitik Çağın tüm evrelerinde yerleşim gören ve Mezopotamya'ya has malları ile dikkat çeken Mersin yakınlarındaki Yumuktepe'dir Harmanakaya- Tanındı- Özbaşaran, 1998: Yumuktepe; Umar, 1999: 10).

Tarsus yakınlarındaki Gözlükule ise güney Anadolu'nun bu dönemdeki kronolojisini Erken, Orta ve Geç Kalkolitik Çağa ait buluntuları ile tamamlamaktadır(Harmanakaya- Tanındı- Özbaşaran, 1998: Gözlükule; Kınal, 1991: 20; Sevin, 2003: 98). Erken dönemde Mezopotamya ile ilişkilerinden dolayı Halaf kültürü hâkimken, Orta Kalkolitik'te Obeid kültürü⁵ ön plandadır. Güney Anadolu'da orta Kalkolitik Çağ'a ait bir başka yerleşme Gaziantep'in İslâhiye ilçesi yakınlarındaki Tilmen Höyük'tür. Höyükte Roma döneminden Orta Kalkolitik Çağ'a kadar inen keramikler bulunmuştur (Ünsal, 2006: 66).

Çalışmamızın konusunu oluşturan Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü Kalkolitik Çağ'da yoğun olarak yerleşime uğramıştır. Bu yerleşmelerden en önemlileri; Domuztepe, Neolitik Çağ buluntuları ile öne çıkan Mersin'deki Yumuktepe ve Gözlükule, Antakya Reyhanlı'da bulunan Tell el Cüdeyde, Tell Kurdu ve Tell Açana, Kilis il sınırları içerisinde bulunan Oylum Höyük, Gaziantep İli İslâhiye ilçesinde bulunan Sakçagöz/ Caba Höyük'tür.

⁴ Dar cepheli, ince uzun bir yapı türüdür. Önde giriş kısmı ile daha arkada ocaklı büyük bir salondan oluşmaktadır.

⁵ Obeid Kültürü ya da Ubeyd Kültürü, Güney Mezopotamya'da MÖ 5.900 – 4.300 tarihleri arasında var olmuş bir yerel ve tarihöncesi kültürdür. Güney Mezopotamya'nın en eski yerleşimi olarak Çanak Çömleklili Neolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'a uzanan ve Uruk Dönemi başlarına kadar süren bir kültürdür.

Güney Anadolu'nun Kalkolitik Çağ iskân tarihini aydınlatan en önemli yerleşme Domuztepe'dir.

Domuztepe; Adana ili, Kadirli ilçesi sınırları içinde, Ceyhan Nehri kıyısında yer alan Domuztepe Höyük, M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Karatepe- Aslantaş Son Hitit Dönemi kalesinin tam karşısında yer alır. Domuztepe'deki ilk çalışmalar 1947 yılında Bossert ve Alkım tarafından yapılmıştır. Yapılan yüzey araştırması sırasında kalıntıların çok önemli olduğu anlaşılmış ve 1948 yılında kısa bir sondaj, 1949-1952 yılları arasında da kazı çalışmaları yapılmıştır. B. Alkım tarafından Domuztepe'de yapılan kazılar, Domuztepe'nin Karatepe'ye oranla çok daha eski bir geçmişe sahip olduğunu göstermiştir. Domuztepe'de başlayan bu çalışmalar yerleşmenin M.Ö. 7. binyıldan, yani Neolitik Çağdan başlayarak, M.Ö. 2. binyılda anıtsal yapılar ve surlar ile tahkim edilen ve son olarak Geç Hitit döneminde de varlığını aynı anıtsallıkla sürdüren bir kentin ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır (Harmankaya-Tanıncı-Özbaşaran, 1998: Domuztepe).

KAYNAKÇA

- Alkım, B. (1968), *Anatolia I: From to Beginnings to the end of the 2nd Millennium B.C.*, Geneva.
- Akurgal, E. (1995), *Anadolu Uygarlıkları*, İzmir.
- Akurgal, E. (1999), *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.
- Arsebük, G. (1979), "Altınova'da (Elazığ) Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler", VIII. TTKong., 81-
- Bahar, H. (2010), *Eskiçağ Uygarlıkları*, Konya.
- Çiğdem, S. (1996), *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Diñçol, A. M. (1982), "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, İstanbul
- Erzen, A. (1992), *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara.
- Harmankaya, S.-Tanıncı, O. (1996), *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 1, Paleolitik/ Epipaleolitik*, İstanbul.
- Harmankaya, S.-Tanıncı, O.- Özbaşaran, M. (1997), *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2, Neolitik*, İstanbul.
- Harmankaya, S.-Tanıncı, O.- Özbaşaran, M. (1998), *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3, Kalkolitik*, İstanbul.
- Kansu, Ş.A. (1971), *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, Ankara.
- Kınal, F. (1991), *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara.
- Lloyd, S. (1998), *Türkiye'nin Tarihi*, Çev. E. Varinlioğlu, Ankara.
- Mellaart, J. (1988), *Yakın Doğunun En Eski Uygarlıkları*, (çev: Bilgi Altınok), İstanbul.
- Memiş, E. (1989), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya.
- Sevin, V. (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul.
- Şenel, A. (1991), *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal ve Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara.
- Şenyürek, M. (1944), "Anadolu'da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not", *DTCFD 2/2*.
- Umar, B. (1999), *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul.
- Ünsal, V. (2006), *Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle Çoruh Havzası*, Trabzon.
- Yıldırım, R. (2002), *Uygarlık Tarihine Giriş (İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları)*, İzmir.

ORTA GELİR TUZAĞI VE BRICS ÜLKELERİ

MIDDLE INCOME TRAP AND BRICS COUNTRIES

Asst. Prof. Ozlem ULGER*Batman University, ozlem.ulger@batman.edu.tr***Prof. Dr. Serdar OZTURK***Nevşehir University, serdarozturk@nevsehir.edu.tr***ÖZET**

İktisat literatüründe açık bir tanımı olmamasına karşın orta gelir tuzağı oldukça eski bir kavramdır. Orta gelir tuzağı, bir ekonominin belirli bir kişi başına düşen gelir seviyesine ulaştıktan sonra orada sıkışıp kalması durumunu tanımlamak üzere kullanılan bir deyimdir. Dünyada yüksek gelirli ekonomik düzeye geçemeyen ve orta gelir tuzağına sıkışan birçok ülke vardır. Bu ülkeler düşük gelir kategorisini hızlı bir büyüme ile aşmakta, ancak orta gelir düzeyine geldiklerinde yavaşlamaya başlamakta ve yetersiz üretkenliğe bağlı olarak çıkmaza girmektedir. BRICS kısaltması ise on yıldan uzun bir süre önce ilk defa 2001’de ortaya çıkan bir kavram olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’nın gruplaşmasını temsil etmektedir. Bu çalışmada BRICS ülkelerinin orta gelir tuzağında olup olmadığı incelenecektir. Bu bağlamda orta gelir tuzağının tanımı ve tarihçesinden bahsedildikten sonra BRICS ülkelerinden bahsedilecektir. Son olarak ise BRICS ülkelerinin orta gelir tuzağında yer alıp almadıkları ile ilgili mevcut durum analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Orta Gelir Tuzağı, BRICS Ülkeleri**Jel Codes:** O11, O40, O57**ABSTRACT**

Although there is no clear definition in economic literature, middle income trap is an old concept. A middle income trap is an idiom used to describe the state of an economy trapped there after reaching a certain income level per capita. There are many countries in the world that can not reach the high-income economic level and are stuck in the middle income trap. These countries transcend the low income category with rapid growth, but they are starting to slow down when they reach the middle income level and are ineffective due to inadequate productivity. The BRICS abbreviation represents the grouping of Brazil, Russia, India, China and South Africa, a concept that first appeared in 2001 for a long time before ten years. This study will examine whether BRICS countries are in middle income trap. In this context, BRICS countries will be mentioned after mentioning the definition and history of the middle income trap. Finally, an analysis of the current situation will be made as to whether BRICS countries are included in the middle income trap.

Keywords: Economic Growth, Middle Income Trap, BRICS Countries**Jel Codes:** O11, O40, O57

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç incelendiğinde ülkelerin ilk kalkınma aşamasının genellikle tarıma dayandığı görülmektedir. Devamında ise makineleşme, sermaye birikiminin artması ve emeğin endüstri alanlarına kaymasıyla birlikte üretkenlik artmaktadır. Bu kalkınma sürecinde ekonomiler başlangıçta “düşük gelir” gurubundan “düşük-orta gelir” gurubuna daha sonra ise “yüksek orta gelir” gurubuna ve son olarak ise “yüksek gelir” gurubuna girmektedir. Kalkınma iktisadi literatürüne göre bazı düşük gelirli ülkelerin yüksek sermaye getiri avantajları ile teknoloji gelişimleri açısından birçok imkân sağladıkları düşünülmektedir. Böylece bazı düşük gelirli ülkelerin zengin ülkelere neden daha hızlı büyüyemediklerini açıklamaya yönelik bir yoksulluk tuzağı düşüncesi geliştirilmiştir. Yoksulluk tuzağından kaçan ve orta gelir düzeyine geçen ülkelerin zamanla durgunlaştığı ve gelişmiş ülke seviyelerine ulaşamadıkları durumda orta gelir tuzağına düştüğü kabul edilmektedir. Orta gelir tuzağı kavramı, uzun vadede ekonomik büyümenin sürdürülmesine odaklanarak gelişmekte olan ülkelerin büyüme dinamiklerini analiz etmeye yarayan bir araç haline gelmektedir. Orta gelir tuzağının kuramsal temelleri, uzun vadede ekonomik büyümenin sürdürülmesinde verimliliğin önemini analiz eden araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

BRIC, kurulduğu dönemden itibaren hem küresel finansal sistem reformunda hem de dünya siyasetindeki normları belirleyen süreçlerde önemli bir rol oynamaktadır. BRIC tanımlaması ilk olarak 2001 yılında Goldman Sachs’ın yönetim kurulu başkanı olan ekonomist Jim O’Neil tarafından kullanılmıştır. Jim O’Neil “Dünyanın Ekonomik Olarak Daha İyi BRIC’lere İhtiyacı Var” (The World Needs Better Economic BRIC) adlı bir rapor yayınlamıştır. BRIC ülkeleri kısaltması, adını Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi son yıllarda hızlı bir şekilde büyüyen ülkelerin baş harflerinden alan bir ekonomi terimidir. BRIC liderleri 16 Haziran 2009’da Rusya Yekaterinburg’da yapılmış olan ilk zirvelerinde uluslararası hukukun üstünlüğü, eşitlik, tüm devletlerin ortak eylemi ve ortak karar verme eylemi ile daha demokratik bir dünya çağrısında bulunmuşlardır. Aynı zamanda Güney Afrika’nın da bu guruba dâhil edilmesi ile birlikte 2010 yılında BRICS şeklinde ifade edilmiştir.

Bu bağlamda çalışmada ilk olarak orta gelir tuzağının kavramsal çerçevesi ve tarihsel sürecinden bahsedilecek ve ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanma nedenleri ile çıkış yolları ele alınacaktır. Daha sonra ise, BRICS ülkelerinin tarihsel süreçlerinden bahsedilecek ve BRIC ülkelerinin orta gelir tuzağında olup olmadıkları grafiklerle incelenecek ve mevcut durum analizi yapılacaktır.

2. Orta Gelir Tuzağının Kavramsal Çerçevesi ve Tarihçesi

Ekonomik büyümenin başlangıç süreçleri hızlı ve kolaydır. Geleneksel tarım anlayışından hafif sanayi ürünlerine geçerek hızlı büyüme sağlanır. Bu durum ise, kırsal ekonomide daha fazla işgücü ve kentsel ekonomide sınırsız kaynak transferi anlamına gelmektedir. Kent ekonomisindeki yüksek karlar sermaye birikimini teşvik etmekle birlikte sermaye yoğunlaşması için büyüme oranını da arttırmaktadır. Ancak, ekonomiler orta gelir tuzağına yaklaştıkça, sermayenin yüksek kârlılığına dayanan kolay büyüme kaynakları, kentsel emek aktarımı ve kentleşmeye yönelik uyarıcı gücünü kaybetmektedir. Yani sermayenin karlılığı değer kaybetmektedir. Bu süreçten sonra büyümenin kaynakları üretkenlikten elde edilmektedir. Verimliliği artırma süreci, beşeri sermaye ile araştırma ve

kurumsal reformlara sağlanan yatırımlarla yapılmalıdır. Bu süreç iktisatçılar tarafından bir orta gelir tuzağı olarak tanımlanmaktadır (Konya, Karaçor ve Yardımcı: 2017:270). Orta gelir tuzağı golfe benzetilerek şu şekilde açıklanabilir; “Herkes tuzağa düşmez, ama herkesin oyunu tuzakların varlığından etkilenir. Başarılı ekonomiler tuzağa düşmekten kaçınır ya da hızla kaçır, başarısız olan (ya da şanssız) ekonomiler ise yıllarca sıkışıp kalabilir” (Bulman, Eden and Nguyen, 2017:19).

“Orta gelir tuzağı” nı belirlemek için öncelikle gelir sınıflandırılması yapılması gerekir. Buna göre Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırması yöntemi kapsamında ekonomileri, kişi başına düşen gayri safi milli hasılaya (GSMH) göre düşük gelirli ülke, düşük-orta gelirli ülke, orta-üst gelirli ülke ve yüksek gelirli ülke olmak üzere dört gelir kategorisine ayırmaktadır. Dünya Bankası, başlangıçta “Orta gelirli tuzak” konusunu 2007 yılında “Bir Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme için Fikirler” başlıklı raporda yayınlamıştır. Bu rapor, orta gelirli ülkelerin zengin ya da fakir ülkelerden daha yavaş büyüdüğünü göstermektedir. O zamandan beri orta gelir tuzağı giderek daha fazla tartışılmış ve ekonomiler arasında incelenmiştir (Xon et all, 2013:2).

Geleneksel olarak, “tuzak” kelimesi, karşılaştırmalı bir statik dengenin ötesinde olan ve normal kısa süreli dış güçler tarafından değiştirilemeyen kararlı bir dengenin ekonomik durumunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, kişi başına düşen geliri arttırmaya yardımcı olan bir faktörün etkisinin yayıldığı, diğer sınırlayıcı faktörlerin devreye girdiği ve bu sınırlayıcı faktörlerin kişi başına düşen gelirin bir önceki seviyeye döndüğü durumdur. Örneğin, Thomas Robert Malthus'un nüfus artışı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki hakkındaki karamsar görüşleri “Malthusian tuzağı” ya da “Malthusian dengeleri” nde yansıtılmıştır. R. R. Nelson, düşük seviyedeki denge tuzağı modelini oluşturmak için Malthusian modelini Harrod-Domar büyüme modeliyle birleştirmiş ve az gelişmiş ülkelerin özelliklerini yakalamaya çalışmıştır. Bazı ekonomik tarihçiler, Çin'in tarihsel gelişimini açıklamaya ve Needham Yapbozunu düzeltmeye çalıştıkça “yüksek düzeyli denge tuzağı” hipotezini öne sürmeye başlamışlardır. Dolayısıyla “denge tuzağı” teriminin kullanılması kalkınma ekonomisinde uzun bir geçmişe sahiptir (Cai, 2012: 50-51).

Tarihsel olarak, ülkelerin ekonomik kalkınması, düşük gelirli (fakir) ülkeden yüksek gelirli (zengin) ülkeye yönelik olmuştur. Gelişimin ilk aşamalarında, ülkeler öncelikli olarak tarım geçimine (Singapur, Hong Kong veya Çin gibi birkaç istisna dışında) güvenmektedir. Nispeten verimsiz olan bu sektör, hem çıktı hem de istihdamda en büyük payı almaktadır. Tarımın makinalaşması (sermaye birikimi) ve işgücünün endüstriler ile hizmetlere aktarılmasının sonucu olarak, firmalar yeni sanayiler için işçilere ihtiyaç duymaktadırlar ve tarımdan daha üretken olan kentsel alanlarda üretkenlik artmaya başlamaktadır. Bu süreç gerçekleştikçe, çıktı ve istihdam yapıları da değişmektedir. Sonuç olarak, tüm sektörler (tarım da dâhil) daha yüksek ücretler ödeyebilir ve ülkenin kişi başına düşen geliri artar (Felipe, Abdon and Kumar, 2012: 19). Teorik olarak, farklı gelişim aşamalarında yer alan ülkeler, net üretim düzeyi ile uluslararası işbölümü gibi farklı üretim alanlarına odaklanarak ekonomik büyümenin hızlanması sağlanır. Düşük gelirli ülkeyi büyümeye teşvik eden durum genellikle büyük girişimlerinde birincil sektör ile başlamasıdır. Bu aşamada, ülke tarım ve madencilik gibi hammaddelerin yanı sıra doğal kaynakların üretimine ya da çıkarılmasına yönelik endüstrilerden yararlanmaktadır. Bu nedenle, düşük gelirli ülkelerin, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak ve diğer gelişmekte olan ülkelere karşı rekabet avantajı elde etmek amacıyla,

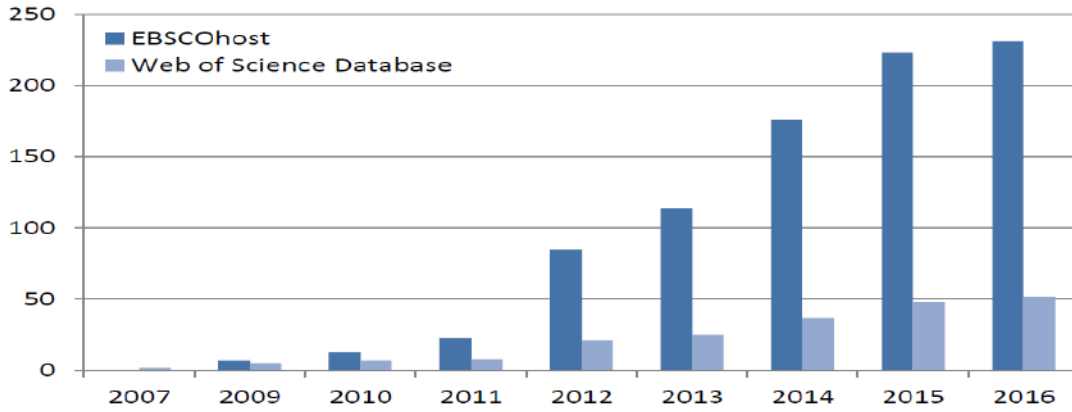
birincil sanayilerini daha da geliştirmelerine ve tarım ürünlerini nispeten düşük fiyatlarla ihraç etmelerine izin verilmektedir (Xon et all, 2013:7).

“Orta gelir tuzağı” terimi, orta gelirli ülkelerin 1980'lerden itibaren büyüme oranlarındaki durgunluğu gözlemleyen Garret (2004) tarafından dolaylı olarak tanımlanmıştır. Orta gelir tuzağına yakalanan ülkelerin bir yandan yüksek gelirli ekonomilerle (yüksek kaliteli bilgi ekonomileri ve kurumları nedeniyle rekabetçi olan) ve diğeryandan düşük gelirli ülkelerle rekabet edememelerinden kaynaklandığını varsaymaktadır (düşük vasıflı görevlerde mümkün olan en düşük maliyetle rekabet ederler) (Pruchnik and Zowczak, 2017: 1). Orta gelir tuzağı yaklaşımı ilk kez tanımlandığında, ABD'de kişi başına düşen gelirin % 20'si ekonomiler açısından orta gelir tuzağına yönlendirilmiştir. Bugünkü yaklaşıma göre ABD'de kişi başına düşen milli geliri yaklaşık 50.000 dolar ve bunun % 20'si 10.000 \$ 'dan, orta gelir seviyesi ise 10.000 \$ / yıl olarak hesaplanmaktadır (Konya, Karaçor and Yardimci, 2017: 271).

Orta gelirli ülkelerde büyüme durgunluğuna yönelik yapılan tartışmalar, ekonomik tarihin nispeten kısa bir analizine dayanmaktadır. Uzun vadede, büyüme durgunluğu tarihsel bir norm olmuştur. Sanayi Devrimi öncesinde yaşanan gelir artışı, dünya nüfusunun büyümesine bağlı olarak neredeyse hiç var olmamıştır. 1800'lü yılların başından itibaren Avrupa ülkelerinde ve şubelerinde ve daha sonra Japonya'da üretkenlikteki büyüme patlak verdiğinde “büyük bir ayrışma” gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın sonlarında sanayileşmiş ülkelerdeki büyümenin istikrarlı bir şekilde yaşlaadığı ve Çin ile birlikte Hindistan gibi ülkelerin yükselmeye başlaması ile “büyük bir yakınlaşma”nın başlangıcı görülmüştür. Kişi başına düşen GSYH büyümesi yüzde 4,2 olarak tahmin edilmektedir. Çünkü bu oran bir ülkenin 1870'deki alt sınırdan 1960 yılında ABD seviyesine geçmesine neden olacaktır. 1960'dan itibaren, birçok düşük gelirli ve orta gelirli ülke bu hıza ulaşmış ancak dünya çapında gelir büyümesi heterojen ve değışken olmuştur (Larson, Loayza and Woolcock, 2016).

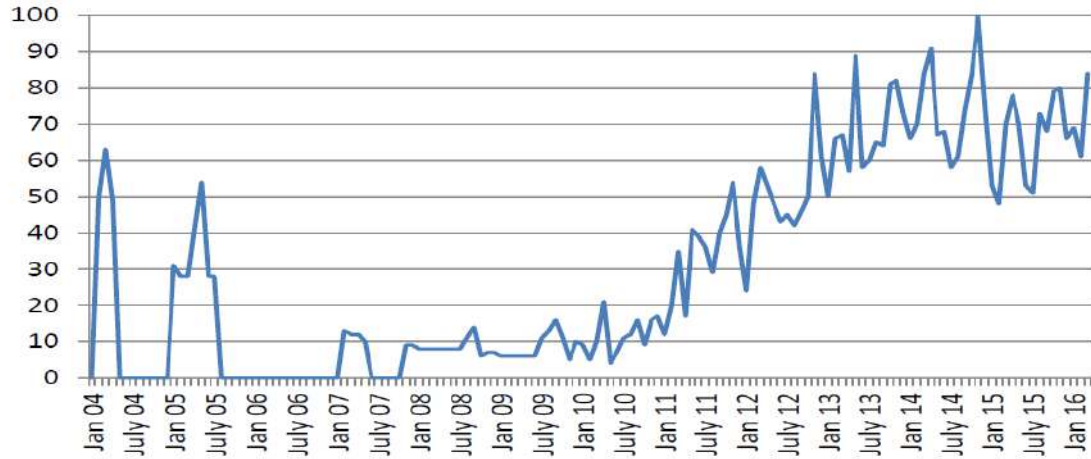
“Orta gelir tuzağı” ifadesi, siyasetçiler ve iktisatçılar arasında popüler hale gelmiştir. Doğu Asya'da 2008 yılında yaşanan Büyük Durgunluk, iktisatçıların güvenini sarsmış ve daha sonra ne yapılacağına yönelik büyük bir tartışmaya yol açmıştır. 2009 ortasına gelindiğinde, Başbakan Najib de dâhil olmak üzere Malezyalı siyasetçiler bu ifadeyi konuşmalarında kullanmaya başlamışlar ve hatta tuzaktan nasıl kurtulacakları hakkında bir plan hazırlamak için Ulusal Ekonomik Danışma Konseyi kurmuşlardır. Aynı zamanda Vietnam'da, Başbakan Yardımcısı Nguyen Thien Nhan, 2009'da ekonomideki endüstriyel iyileştirme eksikliğinden bahsederek, kendi tuzağıyla ilgili yazdığı Kenichi Ohno (2009) 'dan da etkilenmiştir Çin'de, 2010'dan itibaren 12. Beş Yıllık Planın hazırlanmasından sorumlu olan yetkililer, Çin'in orta gelir tuzağına karşı savunmasız kalmaya devam edip edemeyeceğini tartışmaya başlamıştır. Hükümet liderleri bu terimi kullandıkça akademisyenler de terimi benimsemeye başlamışlardır. 2011 yılının ortalarına kadar, Google trendlerine kayıt yaptırabilmek için “orta gelir tuzağı” teriminin aylık olarak yayınlanan derginin birinde gazete başlığı olarak yayınlanması yeterli olmaktadır. Şubat 2012'de Dünya Bankası'nın 2030 yılı raporunda orta gelir tuzağına atıf yapması medya ilgisinin artmasına neden olmuştur (Gill and Kharas, 2015:5).

Şekil 1: Orta Gelir Tuzağı Terimi İçin Araştırma Sonuçları

Kaynak: Glawe, L. & Wagner, H. (2016). The Middle-Income Trap- Definitions, Theories and Countries Concerned: a literature Survey. Munich Personal RePEc Archive, (Online), <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71196/> Date of Access: 10.05.2018.

Şekil 1’de, EBSCOhost çevrimiçi araştırma veritabanında listelenen “orta gelir tuzağı” terimi için yıllık kümülatif araştırma sonuçları gösterilmektedir. Aynı zamanda çevrimiçi araştırma veritabanı Web of Science (Thomas Reuters) tarafından listelenen yıllık kümülatif sonuçları sunulmaktadır. Buna göre, 2011 ve 2012 yılları arasında araştırma sonuçlarının sayısında bir artış yaşandığını gözlemlemek mümkündür. Nisan 2016’da, EBSCOhost’te 231, Web of Science’da ise toplam 52 arama sonucu bulunmaktadır.

Şekil 2: Orta Gelir Tuzağında Google Araştırma Sonuçları (Toplam Araştırmalara Göre)

Kaynak: Glawe, L. & Wagner, H. (2016). The Middle-Income Trap- Definitions, Theories and Countries Concerned: a literature Survey. Munich Personal RePEc Archive, (Online), <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71196/> Date of Access: 10.05.2018.

Gill ve Kharas'dan (2015) esinlenilerek oluşturulan Şekil 2’de ise 2011 yılından itibaren ön plana çıkan “orta gelir tuzağı” terimi için (2015 ve 2016 yıllarına ait yeni verilerle genişletilen) Google Trendlerdeki toplam arama sonuçları gösterilmektedir. Bununla birlikte, arama sonuçlarının 2009’un başlarından itibaren güçlü bir yükseliş eğiliminde olduğu

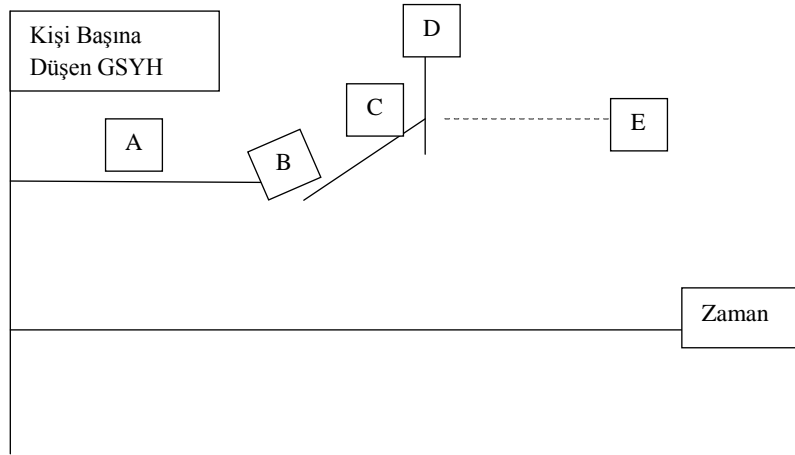
anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Google Scholar'da orta gelir tuzağı ile ilgili olarak 3,700'den fazla makale bulunmaktadır.

Lewis'in (1954), emek ordusunu takip etmesi halinde, büyük veya sınırsız ücretlerin düşük kaldığı durumlarda üretkenliğin artacağını varsaymıştır. Yerel firmaların ilk odak noktası, yabancı teknolojiyi taklit etmek olmuştur. Yeni beceri ve teknolojinin gelişimi, düşük işçilik maliyetleri ve üreticilere yönelik talebin gelir esnekliğinin yüksek olması işletmelerin küresel olarak rekabetçi olmasını sağlamaktadır. Artan verimlilik ve ihracata bağlı olarak büyüme oranlarını artırmakta ve ülkeler orta gelir düzeyine girmektedir (Berg, 2018: 8). Teknolojik ilerleme ve kurumsal yenilik gibi faktörlerden dolayı, potansiyel olarak en yüksek gelir düzeyinin (kişi başına düşen) uluslararası düzeyde artması anlamında, gelir kategorilerinin sınırları, mutlak gelir düzeylerine göre çizilmemelidir. Bunun nedeni ise coğrafi olarak avantajlı olan ülkelerin birçoğundan uygun olanları kabul ettikten ve sonra en yüksek uluslararası gelir düzeyine ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, kadınların eğitimini reddeden bir ülkenin, zengin ülkelerin gelir düzeyine ulaşması pek olası değildir çünkü bu ülke, tek ayaküstünde koşarken, aslında tek bir bacağı üzerinde hareket ederek, bitiş çizgisini yakalamaya çalışmasından kaynaklanmaktadır (Woo, 2012:314).

Alt-orta gelir tuzağında bulunan bazı ülkeler, son dönemdeki kişi başına düşen büyüme performanslarını korumakla birlikte önümüzdeki birkaç yıl içerisinde bu durum büyük olasılıkla durma noktasına gelecektir. Ayrıca ülkelerin çoğu, son yıllarda yaşanan yetersiz büyüme performansları devam ederse, uzun bir süre (ve birçoğunun asla çıkamayacağı) bu durumda kalmaya devam edecektir (Felipe, Abdon and Kumar, 2012:27). Örneğin, Latin Amerika ülkelerinin bir çoğu on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru nispeten yüksek bir gelişme düzeyine ulaşmış olsalar da, imalat sektörlerini çeşitlendirmede ve yükseltmede başarısız olmuşlardır. Son zamanlarda, başarılı Doğu Asya ekonomilerinde ise, büyüme performansı önemli ölçüde farklılık göstermektedir bunlar daha kısıtlı bir büyüme, basit değerlerin montajı veya hafif sanayi ürünlerinin (örneğin giysiler, ayakkabılar ve gıda maddeleri) veya elektronik parçaların ve bileşenlerin tedariki için basit montaj veya işlenmesi gibi küresel değer zincirlerindeki üretim faaliyetlerinin genişletilmesi ile ilgili olmaktadır (Fortunato and Razo, 2014:269).

3. Ülkelerin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Nedenleri ve Çıkış Yolları

Orta gelir tuzağı, özellikle orta gelirli ülkeler tarafından yaşanan önemli bir ekonomik sorundur. Orta gelir tuzağı, belirli bir noktaya kadar hızlı bir şekilde büyüyen, orta gelir düzeyine ulaşırken durgunluk yaşayan ve yüksek gelirli ülkeye doğru ilerleyemeyen ülkelerin durumunu gösteren bir olgudur. Bir zamanlar çok zengin olan Latin Amerika ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir ekonomik durgunluk yaşamıştır. Bu ülkelerin durumu orta gelir tuzağı açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu ekonomiler belli bir gelişme düzeyine ulaştığında büyüme düzeyleri ya yavaşlamıştır ya da durma noktasına gelmiştir. Bu ülkelerin aksine, Güney Amerika ülkelerinden daha fakir olan Tayvan, Hong Kong, Singapur ve Güney Kore gibi ülkeler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli derecede bir büyüme yaşamıştır (Chen and Dai, 2015: 2; Aiyar et al., 2013:3).

Şekil 3: Ekonomilerin Gelişim Aşamaları

Kaynak: Öz, E. ve Göde, B. 2015. Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye'nin Durumu, Maliye Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2.

A–B: *Geleneksel Toplum, Az Gelişmişlik, Yoksulluk Tuzağıyla Yüzleşme.*

B–C: *İlk Gelişim Aşaması, Yoksulluk Tuzağından Uzaklaşma, Piyasaların İlk Gelişimi.*

C: *Orta Gelir Düzeyi.*

C–D: *Yüksek Gelir Düzeyine Kadar Devam Eden Sürdürülebilir Büyüme (D).*

C–E: *Durgunluk veya Düşük Büyüme-Orta Gelir Tuzağı.*

Şekil 3'te Kişi başına düşen GSYH açısından ekonomilerin gelişim aşamaları gösterilmektedir. Buna göre; B noktasından C'ye; toplam istihdamda ve üretilen ürünlerde imalat sanayinin ve hizmet sektörünün payının artarak ülkenin tarımsal ekonomiden endüstriyel ekonomiye geçişi görülmektedir. Ekonomi orta gelir düzeyini temsil eden C düzeyine ulaştığında bu yapısal değişiklikler ülkenin yüksek gelir seviyesine ulaşmak için üstesinden gelmek zorunda olduğu ana güçlükler haline gelmektedir. C noktasından itibaren emeğin verimliliğinin ücret artışlarına paralel olarak artış göstermesi gerekmektedir. B noktasında emek arzı sonsuz sermaye ise kıt kabul edilmektedir. Sermaye kıt olmasına rağmen altyapı yatırımları için gerekli olmaktadır. Yüksek gelir seviyesine doğru sürdürülebilir büyüme için, ülke son derece teknolojik ve yönetsel kaynaklarla donatılmış olmak zorundadır ve sermayenin de verimli kullanılması gerekmektedir. Orta gelir düzeyindeki ekonomiler artan ücretlere bağlı olarak emek yoğun çalışan sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüklerini kaybetmektedirler. Orta gelir düzeyindeki ülkelerin ekonomileri inovasyona ve kaliteli emeğe bağlı şekilde gelişmediği takdirde C-D aralığında seyredemeyerek C-E aralığına girerek orta gelir tuzağına yakalanmaktadır (Öz ve Göde, 2017:79-80).

Tablo 1: Dünya Bankası'nın Gelir Düzeyine Göre Ülke Ekonomileri Sınıflandırması

<i>Ekonomi Grupları</i>	<i>Ortalama Yıllık Kişi Başına Düşen Gelir</i>
<i>Düşük Gelirli Ekonomiler</i>	1.035 \$ Altı
<i>Orta Gelirli Ekonomiler</i>	1.036 \$-12.615 \$ Arası
– <i>Alt Orta Gelirli Ülkeler</i>	1.036 \$-12.675 \$ Arası
– <i>Üst Orta Gelirli Ülkeler</i>	4.086 \$- 12.615 \$ Arası
<i>Yüksek Gelirli Ülkeler</i>	12.616 \$ ve Üstü

Kaynak: World Bank, World Development Report 2013

Tablo 1’de Dünya Bankası’nın gelir düzeyine göre ülke ekonomileri sınıflandırması gösterilmektedir. Buna göre; 4.086-12.675 dolar arası kişi başı yıllık ortalama gelir elde eden ülkeler üst-orta gelirli ekonomiler arasında yer almaktadır. Dünya bankası, yüksek gelirli ekonomilerin altında olan söz konusu ülkeleri, bu süreçte kaldıkları zamanı da göz önünde bulundurarak orta gelir tuzağına yakalanmış olarak kabul etmektedir.

Orta gelir tuzağı kavramı ile beraber, tartışma konusu haline gelen diğer bir konu ise gelir seviyesinde yaşanan ekonomik yavaşlama olmuştur. Farklı çalışmalarda farklı gelir sınıflandırmaları yer almaktadır. Örneğin, Xue ve diğ. (2013), kişi başına düşen GSYH'nın 5,000 ve 12.000 dolar arasında bir değere ulaşması durumunda GSYH büyümesinin yavaşladığını, ekonomik büyümenin gücünü kaybedeceğini ve ekonominin yavaşlama sürecine gireceğini varsaymaktadır. Eichengreen ve diğ. (2011) orta gelir tuzağını üç ana kriterle değerlendirmektedirler. Bunlar, (i) 2005 yılı sabit fiyatlarına göre kişi başına düşen gelir 16.740 \$ 'a yükselmiş olması; (ii) kişi başına düşen gelir ABD seviyesinin % 58'ine ulaşmış olması; (iii) imalat sanayiinin bir ülkenin toplam gelirleri içindeki payı % 23'e ulaşmış olmasıdır. Berliner ve ark. (2013), orta gelirli ülkelerin söz konusu bu tuzağın önlenmesi için aşağıdaki hususların dikkate alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Bunlar (Ay, Akar and Akar, 2016: 284-286):

- Serbest ticaret bir düşman olarak değil bir arkadaş olarak görülmelidir. Serbest ticaretten yararlanan ülkeler, kendi mukayeseli avantajlarına odaklanmalı, bu alanlarda yatırım yapmalı ve serbest ticaret koşullarına hazır yerli üreticiler olmalıdır.

- Hükümetin destekleyici rolü önemli olmaktadır. Buna göre, yüksek büyüme hızı devam eden orta gelirli ülkelerde, inovasyon desteklenmeli ve yeni ürün süreçlerinin ortaya çıkması teşvik edilmelidir. Hükümet, serbest ticaret bölgelerinde yeni sanayi şirketlerinin kurulmasını teşvik etmelidir. Aynı zamanda ekonomideki istikrar sağlanmalı, eski düzenlemeler kaldırılmalı ve rekabeti, ayrımcılıkları ve engelleri engelleyen tüm eski bilgiler ortadan kaldırılmalıdır. Hükümetler, rekabetçi ekonomiler için kurumlara destek vermelidirler.

- Faktör piyasalarında fiziksel birikiminden üretkenliğe dayalı geçiş sağlanmalıdır. Orta gelir tuzağından kaçan ülkeler, eğitim sisteminde uzun vadeli ve planlı yatırımlar yapmalıdırlar. İnovasyon engelleri ortadan kaldırılmalıdır. Tekeller ve karteller asgari düzeye indirilmelidir. Bürokratik sorunlar (vergi, kredi erişimi vb.) kaldırılmalı firmaların pazara girişleri ve firmaların işlem yapmaları geliştirilmelidir.

- Merkezi ekonomik plandan merkezi olmayan planlamaya geçiş yapılmalıdır.

Az sayıda ülke, stratejileri değiştirmeden bir nesilden daha fazla büyümeyi sürdürmektedir ve hatta daha az orta gelir düzeyine ulaştıklarında yüksek büyüme oranlarına sahip olmaya devam etmektedir. Latin Amerika ekonomilerinin geçmiş uzun vadeli performanslarına bakıldığında, Doğu Asya ekonomilerinde bu nokta oldukça canlı bir şekilde gösterilmektedir. Birçok Latin Amerika ekonomilerinin yaşadığı mücadelenin aksine, Güney Kore gibi bazı Doğu Asya ülkeleri, Orta Gelir Tuzağı'ndan kaçınmak için üç kritik aşamayı başarılı bir şekilde uygulamışlardır. Bu aşamalar (i) çeşitlendirme yapmadan üretimde uzmanlaşmanın sağlanması; (ii) faktörlerin fiziksel verimliliğinden üretime dayalı büyümeye geçişin yapılması ve (iii) merkezi olmayan yönetimden ekonomik yönetime geçişin sağlanmasıdır. Bu üç geçiş, güçlü bir liderlik ve uzun vadeli değişimleri sürdürme yeteneği

gerektirmektedir. Aynı zamanda özel sektörlerle nitelikli bir etkileşimin sağlanmasıyla birlikte sonuçlara, çıktılara ve uygulama etkinliğine odaklanmaları da gerekmektedir (Kharas and Kohli, 2011:282-287).

Kohli ve diğ. ark. (2011), birçok orta gelirli ülkenin hızlı bir şekilde büyüyen bir ekonominin orta gelir düzeyine ulaşmasından sonra büyümede yaşanan durgunluğun önüne geçilmesinin zor olacağını tartışmışlardır. Hong Kong (Çin), Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi ülkeler orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra çok az ülke sağlam büyümeyi sürdürmüştür. Ülkeler orta gelir düzeyine ulaştıktan sonra yüksek büyümeyi sürdürebilmesi için, düşük ücret ile birlikte, ihracata dayalı üretimden bilgi ve hizmete dayalı ekonomiye olan yoğun iç talebe olan odaklanmayı değiştirmesi gerekli olmaktadır. Ekonomi, yeniliklere ve farklılaşmaya daha bağımlı hale gelmelidir. Ancak bu durum, eğitim kurumlarına, beceri eğitim programlarına ve kaynakları finanse etmek için etkin bir mali sisteme, güvenilir kamu güvenliğini ve mobil yaşamda nitelikli çalışanların ilgisini çekmek için yatırım yapmadan ve beyin göçünü engellemeden gerçekleşmeyecektir. Ülkeler ekonomik stratejilerini değiştiremezlerse ve değer zincirini yukarı doğru hareket ettiremezlerse işgücü ve girdi maliyetlerinden dolayı küresel olarak rekabetçi olan düşük gelirli ülkeler arasında kendilerini ortada sıkışmış olarak bulacaklardır. Dolayısıyla bu ülkelere göre büyük teknolojik ilerlemenin temelinde bilgi ekonomisi yatmaktadır. Bu nedenle, bazı ülkeler, yüksek gelir düzeyine ulaşabilmeleri için ihtiyaç duyulan üretkenlik iyileştirmelerine odaklanmalıdırlar. Japonya, Kore ve Singapur'un başarısı, araştırma ve geliştirmeye yönelik yapılan yüksek harcamalarla ilgilidir. Sonuç olarak, ekonomiyi yakalayan Hindistan ve Çin gibi ülkeler gelişmekte olan Asya Ekonomi Odaklı raporuna göre gelirlerinin büyük bir kısmını araştırma ve geliştirmeye harcama yapmaktadır (Xon et all, 2013:19).

Orta gelir tuzağı sorunun bölgesel olarak yaklaşılması çözüm için önemli olmaktadır. Çünkü bölgelerin toplam faktör verimliliği birbirinden farklı olmakla birlikte üretim belirli bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bir ülkede yaşayan hane halkının bütün bölgelerde farklı sayıda olması, işgücünün kalite ve verimlilik düzeylerindeki heterojen yapı, farklı gelir düzeylerinde tüketici tercihlerinin değişmesi ve üretimlerindeki çeşitlilik, eşit düzeydeki gelişmişlik olgusunun önüne geçmektedir. Bölgeler arasındaki ayrışmalar beraberinde politika çeşitliliğini getirmekte ve her bölgenin kendi sorununa göre politika uygulamasının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca ayrışan her bir bölge için bölgenin yapısı ve dinamikleri dikkate alındığında bölgesel politikaların yanında ulusal ekonominin bütünlüğü de gözetilerek üretilecek politikaların kapsamlı, kendi içerisinde tutarlı ve bütünlük olarak tasarlanması da önemli olmaktadır (Seyfettinoğlu ve Zambak, 2017:105).

Ülkelerin orta gelir tuzağından kurtulabilmeleri için gerekli olan durumları şu şekilde sıralayabiliriz (Yaşar ve Gezer, 2014:139):

1. Üretkenliğin canlandırılması gerekmektedir. Yani üretkenliğin canlandırılması ile daha yüksek üretkenlikle beraber katma değeri daha yüksek olan ürünlerin ve hizmetlerin hayata geçirilmesi sağlanacaktır. Aynı zamanda ülkelerin bu aşamada yabancı teknolojik yenilikleri taklitten uzaklaşmaları gerekmektedir. Ülkeler daha önceleri taklide dayalı olan teknolojik altyapılarını geniş tabanlı yenilik stratejilerine dönüştürerek yapısal bir dönüşümü hayata geçirmelidir.

2. Piyasaya nüfuz edebilecek yeni ürünlerin geliştirilmesi gerekir. Orta gelir tuzağını önlemenin önemli yollarından birisi de yeni kalkınma süreçlerini besleyen yeni

stratejilerin oluşturulması ve ihracatın canlanmasını sağlamaktır. Aynı zamanda bazı ülkeler bu süre zarfında orta sınıfı genişletmek adına iç talebi arttırma yollarına yönelebilir, böylelikle de büyümeyi destekleyecek yüksek kalite ürünleri kazandırma yolunu tercih edebilir. Fakat bu aşamada kilit nokta ucuz işçiliğe dayalı büyüme stratejilerinden katma değeri yüksek ürün ve yenilik stratejilerine kayabilmektedir.

3. Yapısal dönüşümler hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yani orta ve yükseköğretimde eğitim sisteminin, nitelikli iş gücü ve profesyonelleri yetiştirmeye yönelik reformların hızla hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunun sonucu olarak da modern hizmet ve imalat sanayinde yüksek katma değerli ürünlerin üretimini gerçekleştirebilecek altyapı sağlanmış olacaktır.

4. Hükümetin belli başlı kamu politikalarını canlandırması gerekmektedir. Bunlar arasında gelişmiş altyapı erişimlerini geliştirmek, mülkiyet hakkı korumalarını arttırmak ve emek piyasasındaki ücret katılıklarına yönelik reformlar yapmaktır. Bütün bu yenilikler ve reformların da Ar-Ge faaliyetlerinin ve bilgi teknolojilerinin ekseninde gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

4. BRICS Ülkeleri

2001 yılında, Goldman Sachs Bank'taki Jim O'Neill, dünyanın en büyük gelişmekte olan pazarlarını tanımlamak için "BRIC" terimini kullanan bir makale yayınlamıştır. BRIC ülkeleri, dört BRIC ülkesinin her birinin ilk harflerinden oluşan bir kısaltmadan yani Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in baş harflerinden oluşmaktadır. O'Neill'in öngörüsü, BRIC'lerin, özellikle Çin'in önemli bir ekonomik büyüme yaşayacağı ve nihayetinde uluslararası platformda ekonomik olarak egemen aktörler haline geleceği yönünde olmuştur. BRIC'i birbirine bağlayan temel özellikler, nüfus büyüklüğü, hükümetlerin nispeten istikrarlı olması ve önemli ekonomik büyüme potansiyeline sahip olması sayılabilir. 2003 yılında, Goldman Sachs'ın yapmış olduğu tahminler, 2050 yılına kadar BRIC ülkelerin ekonomileri G-6 ülkelerinden daha iyi düzeyde olabileceği yönünde tahmin edilmiştir. BRIC terimi başlangıçta ekonomik açıdan bir araya getirmek amacıyla kullanılırken, 2000'li yılların sonunda BRIC'lerin ekonomi dışında diğer konularda da önemini arttırmakla birlikte günümüzde uluslararası düzeyde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla ABD artık büyük bir marjla dünyanın tek süper gücü olarak görülmemektedir. Bunun yerine, BRIC gibi potansiyel olarak güçlü devletlerin gelecek yıllarda büyük ölçüde uluslararası düzeyde güçlerini öne çıkaracakları tahmin edilmektedir (Stefansson, 2010: 6).

Goldman Sachs'ın BRIC ülkelere yönelik düşüncesini belirtmesiyle birlikte, BRIC ülkelerinde büyük yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. Brezilya, 1980'lerin sonlarında hiperenflasyonu tersine çevirmek ve özelleştirmeyi hızlandırmak için ciddi bir ekonomik istikrar planını yürürlüğe koymuştur. Hindistan ise 1990'ların başlarında kapsamlı olarak ekonomik reformlar başlatmıştır. Aynı zamanda Çin 1990'ların sonlarında ortaya çıkan Asya krizinden zarar görmemiştir ve aynı zamanda Rusya, zarar gördüğü ekonomik durumunu yeniden inşa etmek ve geri kazanmak için yeni bir strateji uygulamıştır (Sing, 2017).

"BRIC" in bu ekonomik kısaltması, 2006 yılının Eylül ayında, BRIC ülkelerinin dışişleri bakanlarının gerçekleştirdiği ilk toplantısının yapıldığı New York'taki 61. BM Genel Kurulu'nun oturumlarında resmi hale getirilmiştir. Bunu 2007 yılında gerçekleştirilen toplantılar izlemiştir ve 2008 yılında BRIC ülkelerinin Devlet Başkanları toplantısı

yapılmıştır. 2008-2009 mali krizinden güçlü bir şekilde çıkan ve uygulanabilir bir büyüme modelini yansıtan üye ülkeler BRIC ülkelerini 16 Haziran 2009 yılında Rusya'da düzenlenen BRIC liderlerinin ilk zirvesiyle kurumsal bir kurum olarak resmi hale getirilmiştir. Bu zirve ile birlikte bütün devletlerin hukuk, eşitlik, karşılıklı saygı, işbirliği, eşgüdümlü eylem ve toplu karar verme kurallarına dayanan daha demokratik bir ortam oluşturma hedefini belirlemiştir. 2010 yılında, Güney Afrika'nın da dahil edilmesiyle, kısaltma Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın ortak ekonomik nüfusunun simgesi olarak "BRICS" olarak genişletilmiştir. Her ülke kendine özgü ekonomik ve politik özelliklere sahip olsa da, bu beş ülkeyi bir arada özümsemek, ekonomilerinin göze çarpan büyüklüğü, dünya ekonomisindeki önemli girdilere sahip güçlü büyüme oranları ve uluslararası düzende güçlü bir siyasal düşünceye sahip olma amacıyla ortak hale gelmiştir. Ayrıca, BRICS'i heterojen bir ekonomik grup haline getiren, Rusya'nın meta güdümlü bir ekonomi olması, Çin'in ihracat odaklı ekonomi olması, Hindistan'ın tüketici kaynaklı bir ekonomi olması, Brezilya'nın ekonomik yapıyı çok fazla geliştirdiği ve Güney Afrika'nın hızla büyüyen bölgeyi temsil ettiği ekonomik özellikler arasında yer almaktadır. En önemlisi, BRICS ülkeleri dünya nüfusunun yüzde 43'ünü oluşturan, dünya GSYH'sının yüzde 37'sine ve dünya ticaretinde yüzde 17'lik paya sahip beş büyük gelişmekte olan ekonomiyi bir araya getirmektedir. 2009'dan itibaren ise Devlet Başkanları arasındaki zirve düzeyinde gerçekleştirilen toplantılar, BRICS ülkelerinin kurumsal çerçevesini güçlendiren düzenli bir uygulama haline gelmiştir (Jash, 2017).

BRIC ülkelerindeki beraberliklerde 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin etkisi olmuştur. Kriz, doların baskın olduğu parasal sistem üzerinde şüphe yaratmakla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan ve Irak'ta uzun süredir devam eden savaşlara katılımının sorgulanmasına neden olmuştur. 2008 yılında yaşanan mali kriz ile birlikte ABD Bretton Woods kurumlarının yasallığını daha da zora sokmuştur. Aynı zamanda krizlerin temel neden olarak uygulanan gevşek para politikası ve Federal Rezerv Başkanı Alan Greenspan'ın sorumsuzca borç verme uygulamaları görülmüştür. ABD ve Avrupa ekonomileri finansal krizlerden ciddi şekilde etkilenirken, BRICS ekonomileri bir dereceye kadar etkilenmiştir. BRIC ülkelerinin maliye bakanları ve merkez bankaları, Eylül 2008'de Lehman Brothers'ın çöküşünden sonra 7 Kasım 2008'de Brezilya'da bir araya gelmişlerdir. BRIC ülkeleri, dünya ekonomisinde yaşanan yapısal değişiklikler ve gelişmekte olan piyasaların artan rolü yansıtmaları için çok taraflı kurumların reformunu istemiştir. Sonuç olarak, Londra'da gerçekleştirilen G20 zirvesinde, BRIC'in Horsham toplantısında gerçekleştirilen zirve toplantısına dahil edilmeden önce maliye bakanı tarafından bir çok öneri getirilmiştir (Khadkiwala, 2014). BRICS ülkeleri nispeten kısa bir geçmişe sahip olmasına rağmen, üye devletlerin kararlarının uygulanması da BRICS markası için bir bütün olarak uzun vadede olumlu etkileri olduğu savunulabilir (Kock, 2015).

BRICS ülkeleri küresel nüfusun yüzde 43'ünü oluşturmakta ve dünya kara kütesinin yaklaşık yüzde 30'unu kapsamaktadır. Siyasi sistemindeki farklılıklara rağmen, beş ülke, kendi yollarıyla, esasen kapitalist ve çeşitli derecelerde ABD'nin egemen olduğu küresel ekonomiye entegre bir yapıyı benimsemişlerdir. BRICS ülkelerinin küresel döviz rezervlerinin yüzde 40'ını elinde bulundurmakta (4,4 trilyon dolar olduğu tahmin ediliyor) ve küresel GSYH'nın yüzde 21'ini oluşturmaktadır ve bu da son 15 yılda üç kat artmıştır (Thussu, 2015). BRICS ülkelerini önemli yapan dünya nüfusunun yüzde 40'ından fazlasını ve

bu ülkelerin dünya GSYH'sının yüzde 20'sinden fazlasını oluşturması olmuştur. 1990 yılında dünya GSYH'sinin yüzde 10'undan daha az bir paya sahip olan BRICS ülkeleri günümüzde % 25'in üzerinde bir paya sahip olmaktadır. Bu durum ise, BRICS ülkelerinin dünyadaki GSYH içindeki payı açısından % 150 oranında büyüdüğünü göstermektedir (Sing and Dube, 2014).

BRICS ülkeleri, bölgesel ve uluslararası düzeyde gelişmekte olan ekonomilere ve politik güçlere liderlik etmektedir. BRICS ülkelerinde yaşanan yüksek büyüme oranları, ekonomik potansiyelin ve demografik gelişimin sağlanması ile birlikte artan ilgi düzeyleri de G7' ye dâhil edileceğinin göstergesi olmuştur. Coğrafi ve demografik boyutlarından dolayı BRICS ekonomileri özellikle düşük gelirli ülkelerde küresel gelişmeyi ciddi şekilde etkilemektedir. Ticaret ve yatırımda istikrarın teşvik edilmesini sağlamakta ve mevcut finansal krizde küresel durgunluğun azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca BRICS ülkelerinin 2009'da yaşanan düşük büyüme, aynı dönemde düşük gelirli ülkelerin dış ticaret performansında önemli bir gerilemeye neden olmuştur (Mrorazan et all, 2012).

BRICS ülkelerin makroekonomik değişimi aşağıdaki şekilde incelenebilir (Hult, 2009):

• **BREZİLYA:** 1994 yılında Brezilya'nın durgunluktan çıkmasıyla birlikte gerçekleşen büyüme diğer BRICS ülkeleriyle karşılaştırıldığında yıllık bazda % 3 oranında yavaşlamıştır. İçerde ve dışarda yaşanan kısıtlamalar gelirden gerçekleşen büyümenin hızlanmasını reddetmektedir. Mevcut nüfus artış oranları ise ABD'deki artış oranlarına benzemekle birlikte bebek ölüm oranları da son on yılda artmıştır.

• **RUSYA:** 1998 yılında yaşanan ekonomik krizin öncesinde ve sonrasında gerçekleşen durgunluktan sonra, Rusya güçlü bir büyüme yaşamıştır. Rusya'nın para birimi olan ruble yüksek olan petrol fiyatları Rus ekonomisinin büyümesine yardımcı olmuştur. Diğer taraftan, Rusya, doğurganlık oranlarında azalış yaşarken, yılda yaklaşık % 0,5'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. Nüfusta meydana gelen düşüş, hem işgücüne hem de ülkenin üretken kapasitesine etki etmektedir.

• **HİNDİSTAN:** Artan hizmet ihracatı ve yabancı yatırımlar, Hindistan'ın ekonomisinde yaşanan büyümenin temel araçları olmaktadır. Ekonominin bu kadar güçlü olmasının nedeni, eğitim ve okuryazarlığa önem verilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu faktörler artan GSYH büyümesini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ülke nüfusu yılda yaklaşık %1,6 büyümektedir fakat nüfus artışı gelecekte bir sorun oluşturabilir.

• **ÇİN:** Mali ve kurumsal sektörlerdeki kapsamlı reformlar, Çin'in ekonomik büyüme oranlarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, sanayi ihracatına ve parasal şeffaflığa yönelik bir odaklanma, yabancı yatırımların artmasına yol açmış ve Çin'in ekonomik genişlemesinin itici gücü olmuştur. Çin nüfusu 1,3 milyarı aşmıştır ve bu onu dünyanın en kalabalık ülkesi haline getirmiştir. Fakat Çin'in uyguladığı tek çocuk politikasından dolayı büyüme oranları düşmektedir.

• **GÜNEY AFRİKA:** Güney Afrika ekonomisinin 1970'lerden bu yana geçirdiği değişim dikkate alındığında, halkın karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin işsizlik sorunu olduğu görülmektedir. 1960'larda birincil sektörler olan tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve madencilik sektörü ülkenin GSYH'sinin yaklaşık %25'ini teşkil ederken, bugün itibarıyla birincil sektörlerin GSYH'ye %10 civarında katkı yapmaktadır (Ağır ve Yıldırım, 2015: 44-45).

Tablo 2: BRIC Ülkelerinin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Ülke	Önemli Gücü	Önemli Zayıflıkları
Brezilya	Brezilya, çeşitli doğal kaynaklara ve pozitif işgücü maliyetlerine sahip olan bir ekonomiye sahiptir.	Sosyal altyapı olarak eksiktir (örneğin, enerji, demiryolu, karayolu ve limanlara yapılan yatırımlar). Aynı zamanda kamu borçları yüksek kalmıştır ve yüksek iç faiz oranlarına maruz kalmıştır.
Rusya	Rusya, zengin doğal kaynaklara, vasıflı bir işgücü ile bölgesel ve enerji konumunu güçlendiren göreceli bir politik istikrara sahiptir.	Yatırım oranı, gelişmekte olan ülkeler arasında en düşük düzeye sahip olan ülkeler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda, sermaye payında yıpranma ile ilgili baskılardan dolayı sanayi sektörüne rekabet gücü getirmemiştir.
Hindistan	Hindistan'daki özel şirketler, çeşitli ekonomik sektörlerdeki (örneğin, dış kaynak kullanımı, eczacılık ürünleri, tekstil ürünleri) avantajlardan yararlanan, ülkeler arasında yer almaktadır.	Bazı reel gelişmelere rağmen, kamu sektöründeki mali durumdan dolayı Hindistan'ın temel zayıflığı olmaya devam etmektedir. Borç hizmeti, mali gelirlerin kalkınma harcamalarını zarara sürüklemektedir.
Çin	Endüstriyel rekabet gücü Çin'in diğer ülkelerle olan ticaretinden yararlanmıştır. Aynı zamanda ülke açısından güçlü bir yabancı finansal yatırım gerçekleştirilmektedir.	Çin'de çok farklı alanlarda çok sayıda zayıf nokta var (örneğin, çevresel konular sürdürülebilir büyümenin önündeki engellerdir; artan eşitsizlik, artan sosyal gerilimlere yol açmaktadır. Kapasite fazlası, çeşitli endüstriyel ve ticari sektörleri tehdit etmektedir).
Güney Afrika	Ekonomik güç ve gelişmişlik düzeyi bakımından Afrika kıtasının en büyük ekonomisi olan Güney Afrika'da büyük ölçüde sanayi ve madencilığe dayanan piyasa ekonomisi yürürlükte (Ağır ve Yıldırım, 2015: 44-45).	Güney Afrika dünyada gelir eşitsizliğinin en fazla olduğu ülke konumundadır ve halkın karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin işsizlik sorunu olduğu görülmektedir (Ağır ve Yıldırım, 2015: 44-45).

Kaynak: Hult, T. (2009). The BRIC Countries. Global Edge Business Review, V:3, No:4, (Online), <https://globaledge.msu.edu/content/gbr/gbr3-4.pdf>, Date of Access: 23.05.2018.

Her ne kadar BRICS ülkeleri bu şekilde bir araya getirilmiş olsa da farklı yönleri de bulunmaktadır. Ortak noktaları, ağırlıklı olarak büyük bir nüfus ve ekonomik büyümeyi sürdürmek için gereken kaynak ve istikrara sahip olmalarıdır. Bu büyüme ve güç potansiyelinin yanında birkaç benzerlik daha vardır. Fakat coğrafya, politik iklim, tarih ve sanayi açısından ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. BRICS ülkelerin her biri ekonomisini farklı sektörlerle dayandırmaktadır. Brezilya'nın rekabetçi bir tarım sektörü vardır, Rusya büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarına dayanmaktadır, Hindistan bilişim sektöründeki yetkinliği ve rekabet gücü ile tanınmaktadır ve Çin, ekonomisinin çoğunu üretime dayandırmaktadır. Güney Afrika ise sanayi ve madencilığe dayalı bir ekonomi yürütmektedir. Bazıları ise finansal krizde diğerleri ile kıyaslandığında olumlu sonuç vermişlerdir (Wilson and Stupnysta, 2007:131).

Tablo 3: BRICS Ülkelerinin Zirveleri

BRICS zirveleri			
Kapsadığı alan: Küresel İstikrar, Güvenlik ve Refah için BRICS Ortaklığı			
Zirve	Katılımcılar	Tarih	Yer
1.	BRIC	16 Haziran 2009	Yekaterinburg, Russia
2.	BRIC	16 Nisan 2010	Brasília, Brazil

3.	BRIC	14 Nisan 2011	Sanya, Çin
4.	BRIC	29 Mart 2012	New Delhi, Hindistan

Kaynak: Singh, S. P. and Dube, M. (2014). BRICS and The World Order: A Beginner's Guide. (online). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2443652, Date of Access: 22.05.2018.

Tablo 3'te BRICS ülkelerinin küresel istikrar, güvenlik ve refah açısından ortaklığını göstermektedir. Dışişleri bakanları tarafından yapılan üçüncü toplantıda, dört ülke arasındaki işbirliğini çeşitli cephelerde arttırılmasına karar verilmiştir. Amaç hukukun üstünlüğünün sağlanması ve çok taraflı diplomasi üzerine kurulan daha demokratik bir uluslararası sistemin inşa edilmesi olmuştur. BRIC ülkeleri aynı zamanda uluslararası güvenliği ve istikrarı güçlendirmek için birlikte ve diğer ülkelerle birlikte çalışma kararı da almıştır. BRIC ülkelerinin liderleri 16 Haziran 2009'da, Rusya Yekaterinburg'da yapılan ilk zirveye katıldıklarında, uluslararası hukukun üstünlüğü, eşitlik, karşılıklı saygı, işbirliği ve tüm devletlerin ortak eylemi ile daha demokratik olma konusunda çağrıda bulunmuşlardır. O zamandan beri BRIC ülkelerinin her birinde yıllık olarak zirveler gerçekleştirilmiş sonuncusu da Hindistan'da yapılmıştır. Güney Afrika'nın da gruba dâhil edilmesi ile birlikte 2010 yılında BRICS olarak kısaltma gerçekleştirilmiştir ve o zamandan bu yana, yeni kısaltma Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın kolektif ekonomik gücü simgelemiştir (Sing and Dube, 2014).

5. BRICS Ülkelerinde Orta Gelir Tuzağı

Son on yılda “orta gelir tuzağı” terimi, ortak kabul görmüş bir terim olarak bilimsel ve bilimsel olmayan literatürde çok dikkat çekmiştir. Söz konusu terim, genellikle hızlı büyüme yaşayan, orta gelirli ülke statüsüne ulaşmayı sağlayan, nihayetinde gelişmiş ülkelere yetişemeyen ve yüksek gelir statüsüne erişemeyen ülkeler anlamına gelmektedir. Kavramsal olarak, orta gelir tuzağı terimi nispeten yeni bir olgudur. Bu kavram ilk olarak 2007 yılında “Bir Doğu Asya Rönesansı: Gill ve Kharas'ın Ekonomik Büyüme için Fikirleri” başlıklı Dünya Bankası raporunda kullanılmıştır. Birkaç yıl sonra ise Kharas ve Kohli (2011), orta gelir tuzağını gündeme getirerek “Orta Gelir Tuzağı Nedir?, Ülkeler Neden Düşüyor ve Nasıl Önlenebilir?” gibi sorularla bu kavrama katkı sağlamışlardır. O zamandan beri, birçok yazar bu konuları tartışmıştır. Orta gelir tuzağı kavramının olumsuz refah etkileri açısından önemi, kavramın tanımı yapıldıktan hemen sonra ortaya çıkmıştır. Orta gelir tuzağı, göreceli olarak sürekli bir büyüme yavaşlaması ile ilişkilidir. Bir orta gelir tuzağının en az 50 yıl boyunca devam ettiği bazı tanımlarda belirtilmiştir. Ayrıca, bir orta gelir tuzağının (gelir kayıpları açısından) doğrudan etkileri genel olarak dolaylı etkilerle yani sosyal çatışmalar şeklinde olması gerektiği belirtilmiştir. Bu etkiler, kişi başına düşen yaklaşık otuz yıllık büyümenin ardından, Brezilya'nın kişi başına düşen gelirin 1980'den beri neredeyse değişmeden kalması ile açıklanmaktadır. Ayrıca bu durum 2011'de ABD'de kişi başına düşen gelirin % 21,8'ini oluşturması ile açıklanabilir (Glawe and Wagner, 2016: 2).

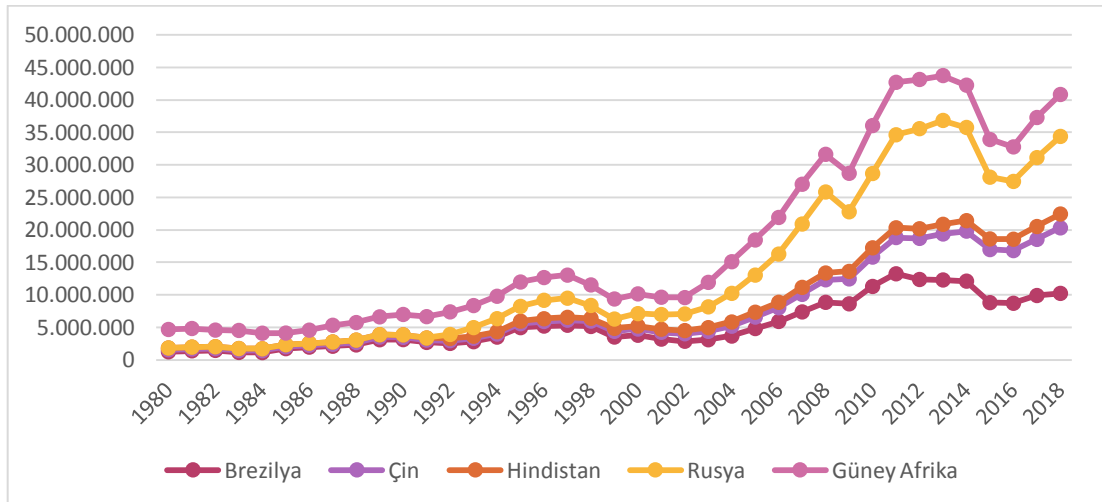
Orta gelir tuzağı, orta gelirli ülkelerde yaşayan dünya nüfusunun % 70'inin çoğu için gelirlerde yaşanan durgunluk anlamına gelmektedir. Bir büyüme durgunluğunun büyük beşeri ve küresel sonuçları olacaktır. Başarılı bir orta gelir büyümesi politika çerçevelerini geliştirecek çalışmalar açısından yol göstericiler olacaktır. Örneğin, orta gelir tuzağı kavramı,

Çin Halk Cumhuriyeti ve Malezya'da ekonomik büyüme açısından politika önerileri olarak kullanılmaktadır (Bulman, Eden and Nguyen, 2017:2). Büyüme yavaşlamaları; standart büyüme modelleri, yakınsama ya da daha düşük gelir düzeylerinden daha yüksek gelirlerle doğru daha hızlı bir büyüme hızını öngördüğü için, ekonomik büyüme teorisinin bir parçasını oluşturmaktadır (Hartwell and Fellow, 2013: 11).

Her ne kadar BRICS fikri Rusya'da ortaya çıkmış olsa da, bu fikrin arkasında Çin ve 2015 yılından bu yana faaliyet gösteren BRICS Bank adlı şirket yer almaktadır. Çin'in barışçıl yükselişi küresel yönetim ve ekonomi açısından büyük etkilere yol açmıştır. 2006 yılından bu yana en büyük döviz rezervlerine sahip olan Çin'in belirtilen yılda 3,3 trilyon dolara sahip olduğu belirlenmiştir. Satın alma gücü paritesine (PPP) göre, Çin'in gayri safi yurtiçi hasılası (GSYH) değeri 2014'te ABD'yi geçmiş ve IMF'ye göre dünyanın en büyük ekonomisi olmuştur (Thussu, 2015).

Gelişmiş piyasa ekonomilerindeki yaşam standartlarında süre gelen daralma, sürdürülebilir yüksek büyümeyi gerekli kılmaktadır. BRICS ülkelerinde (Brezilya hariç) nispeten yüksek olan büyüme oranının (2003 yılında yüzde 4,6 olarak) devamlılık göstermesi son derece olumlu bir büyüme senaryosu oluşturmaktadır. Dolayısıyla kişi başına düşen GSYH satın almada önemli bir artış sağlamaktadır. Örneğin, düşük bir başlangıç noktasından bakıldığında Çin'deki yıllık % 5'lik artışla ABD'yi 41 yıl sonra yakalayacağı söylenebilir. Daha iyimser bir büyüme senaryosundan bakıldığında, yıllık yüzde 3'lük büyüme ile Çin'in ABD'nin refah düzeyine ulaşması için birkaç neslin geçmesi gerekecektir. Brezilya ve Rusya için bu durum yaklaşık 50 yıl, Hindistan için ise 80 yıldan daha fazla süreceği açıktır. Euro bölgesi açısından daha düşük bir büyümenin tahmin edilmesi ve düşük başlangıç noktası olmasından dolayı, BRICS ülkeleri euro bölgesinden daha da hızlı gelişecektir. Örneğin, yüzde 5'lik büyüme artışı göz önüne alındığında, Çin, 34 yıl içinde Euro bölgesinde kişi başına düşen GSYH'yi aşacaktır (Jensen and Larsen, 2004:42).

Şekil 4: 1980-2018 Yılları Arasında BRICS Ülkelerinin Kişi Başına GSYH Değerleri (ABD Doları)

Kaynak:

IMF,2018,

(Çevrimiçi),

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata>, Erişim Tarihi: 20.06.2018 (2018 tahmindir).

Şekil 4'te 1980-2018 yılları arasında BRICS ülkelerin kişi başına GSYH'sı

gösterilmektedir. Buna göre 1980 yılında Brezilya’da GSYH değeri 1.229.447 ABD doları,

Çin’de 309.354 ABD doları, Hindistan’da 276.350 ve Güney Afrika’da 2.853.526 ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 1992-2000 dönemleri arasında artış yaşanmış ve 2001 kriziyle birlikte düşüşe geçmiştir. BRICS ülkeleri arasında hem doğal kaynaklarının zenginliği, hem de piyasa ekonomisine geçişten sonraki yapısal dönüşüm açısından Rusya’yı ön plana çıkartmaktadır. 2015 yılında kişi başına GSYH değerlerinde düşüş yaşanmakla birlikte 2016 yılında ciddi artışlar gözlenmektedir. 2018 yılında ise Brezilya’da 10.224.028 ABD doları, Çin’de 10.087.827 ABD doları, Hindistan’da 2.134.752 ABD doları, Rusya’da 11.946.653 ABD doları ve son olarak Güney Afrika’da 6.459.171 ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

BRICS, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra IMF ile Dünya Bankası ekseninde küresel finans düzenine karşı söz hakkı kazanmak için kurulmakla birlikte dünya ekonomisinin yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Söz konusu bu ülkeler, dünya nüfusunun önemli bir bölümünü temsil etmektedir. Aynı zamanda bu uluslararası grubun üye devletleri dünyadaki maden rezervinin % 60’ına sahip ve dünyanın erzak deposu konumunda yer almaktadır.

Dünyada ekilebilir toprakların %32’sine sahip olan BRICS ülkeleri, tahıl ürünlerinin %40’ını üretmektedir. BRICS ülkeleri dünya gayrisafi yurtiçi hasılasının %21,1’ini (15,8 trilyon dolar) üretmektedirler. Son on yılda bu ülkelerin Gayrisafi Yurtiçi Hasılası dört kattan fazla artarken, gelişmiş ülkelerde ise yalnız %60 oranında artış olmuştur. BRICS grubu üyesi ülkelerde dünya nüfusunun % 40’ı yani 2,9 milyar kişi yaşamaktadır. BRICS ülkeleri dünya toplam üretiminin önemli bir bölümünü gerçekleştirdikleri gibi aynı zamanda dünyadaki en önemli pazarını da oluşturmaktadırlar. Üye ülkeler arasındaki ticaret, son beş yılda yaklaşık iki kat artarak 2013’te 300 milyar doları aşmıştır (Şerbetçi ve Yardımcıoğlu: 110).

Tablo 4: BRICS Ülkelerinin Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değerleri (ABD doları)

	Brezilya	Hindistan	Rusya	Çin	Güney Afrika
1980	1939,790876	-----	263,8407198	194,8047	2788,399
1985	1643,196503	-----	293,4886471	294,4588	2051,828
1990	3093,037479	3485,112306	363,9640873	317,8847	3076,455
1995	4740,119813	2665,739722	370,1013553	609,6567	3693,682
2000	3739,116139	1771,586602	438,8646304	959,3725	2982,000
2005	4770,183845	5323,473877	707,008019	1753,418	5277,925
2010	11224,15408	10674,98771	1345,770153	4560,513	7275,382
2015	8750,222996	9346,61636	1606,038285	8069,213	5746,681
2016	8639,365743	8759,036118	1717,473878	8117,267	5280,018
2017	9821,407686	10743,09659	1939,612984	8826,994	6160,735

Kaynak: Dünya Bankası, (çevrimiçi), <http://databank.worldbank.org/data>, Erişim Tarihi: 04.07.2018.

Tablo 4’te BRICS ülkelerinin kişi başına GSYH değerleri ABD doları cinsinden beşer yıllık arayla gösterilmiştir. Buna göre tabloyu incelediğimizde Çin ve Hindistan’ın kişi başına düşen gelirden hızlı bir artış yaşadığı gözlenmektedir. Çin’de yaşanan bu hızlı büyüme düşük-gelirli bir ülkeden orta-gelirli bir ülke konumuna gelmesini sağlamıştır. Çin’i orta-gelirli bir ülke konumundan yüksek-gelirli bir ülke konumuna gelmesini sağlayacak olan şey ise “Made in China 2025” stratejisidir. Rusya’yı incelediğimizde ise kişi başına GSYH değerlerinde hızlı bir artış yaşandığı gözlenmekle birlikte 2010 yılından itibaren orta gelir tuzağına

yakalandığını söylemek mümkündür. Brezilya’da ise kişi başına GSYH artış hızı yavaş olmakla birlikte orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler arasında yer almaktadır. Brezilya 2010 yılında orta gelir tuzağından çıkmaya oldukça yaklaşmışken yeniden geriye düşmüş ve tuzakta kalmıştır. Tuzaktan kurtulabilmesi için bazı yeni atılımlar yapması gerekmektedir. Son olarak Güney Afrika’ya baktığımızda ise, orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Başlangıcı 1980’li yıllara dayanan küreselleşme süreci, zamanla derinlik kazanmış ve çok boyutlu hale gelmiştir. Aynı zamanda ülkelere büyüme ve gelişme yönünden avantajlar sağlamasına rağmen bazı sorunlara da yol açmıştır. Ülkeler arasındaki rekabet, küreselleşme ile birlikte pozitif yönde ilerlerken ülkeler bir yandan da sürdürülebilir ve yeterli büyüme hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin son zamanlarda yaşanan güçlü büyüme performansları ile beraber kişi başına düşen milli gelirleri gelişmiş ülkelerin seviyelerine ulaşmıştır. Bazı gelişmekte olan ülkeler ise yıllık büyüme hızının yeterli düzeyde olmaması ve işgücü ile hammadde maliyet avantajlarına dayalı büyüme düzeyleri zamanla karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmeye başlamışlardır.

Orta gelir tuzağı, yavaş ekonomik büyüme hakkındaki mevcut ve uzun süredir devam eden endişeleri yansıtan büyüme durgunluğunun hikâyesidir. Tarihsel deneyimler ve ampirik sonuçlar orta gelirden daha yüksek gelir düzeyine geçişte zamana ihtiyaç duyulduğunu ve ülkelerin ekonomik büyümelerini sürdürmek için sürekli olarak sağlam ama sürekli gelişen politikaları takip etmeleri gerektirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, orta gelir tuzağını, hızlı gelişen bir büyümeden sonra düşük gelir grubundan orta gelir grubuna ulaşan ülkelere yaşanan büyüme yavaşlaması sonucu üst gelir grubuna geçememesi olarak tanımlamak mümkündür. Orta gelir tuzağına yakalanan ülkeler, ücretlerin nispeten düşük olduğu düşük-gelirli ülkelere karşı sanayi ürünlerindeki karşılaştırmalı avantajını kaybetmektedir. Ayrıca söz konusu bu ülkeler yenilik temelli büyüyen ve yüksek katma değerli ürünler üreten ihrac eden yüksek-gelirli ülkeler ile rekabet edemez hale gelmektedirler.

2001 yılında Goldman Sachs’da çalışan Jim O’Neil dünyanın en büyük gelişmekte olan pazarlarını tanımlayabilmek için BRIC terimini kullanan bir makale yayınlamıştır. BRIC ülkeleri dört BRIC ülkesinin her birinin ilk harfinden yani Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin’in kısaltmasından oluşmaktadır. 2010 yılına kadar ilk dört ekonomi BRIC adı altında gruplanmaktadır, sonradan ise bu ekonomi gurubuna Güney Afrika’nın da dâhil olmasıyla birlikte kısaltma BRICS olarak değiştirilmiştir. Söz konusu bu beş ülkenin ortak özellikleri arasında hızlı büyüyen ekonomiler olması, bölgesel ve küresel ilişkiler açısından önemli etkilere sahip olması ve hepsinin de G20 üyesi olması yer almaktadır.

BRICS gurubuna dâhil olan ülkeler 2000’li yıllarda hızlı ve etkileyici bir performans sergilemişler ve Güney Afrika hariç söz konusu ekonomiler dünya GSYH sıralamasında ilk 10 ekonomi arasında yer almışlardır. Çin’in 2013 yılında 9.2 trilyon dolara ulaşan milli geliriyle birlikte ABD’den sonra gelen en büyük ekonomi arasında yer almıştır. Latin Amerika’nın önde gelen ekonomilerinden biri olan Brezilya 2.2 trilyon doları aşan nominal GSYH değeriyle 2013 yılında dünyanın 7. büyük ekonomisi olmuştur. Rusya 8. ve Hindistan ise 10. büyük ekonomi olmuştur. 2017 yılında ise BRICS ülkelerinin GSYH payları G7 ülkelerini aşmakla birlikte 2018 yılında %33’e ulaşması beklenmektedir.

Sonuç olarak BRICS ülkelerinin orta gelir tuzağından kurtulabilmeleri için öncelikle ülke ekonomilerinin içinde bulunduğu ekonomik sistem kişi başına düşen yıllık gelirin arttırılmasına yönelik reformların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda eğitim sistemleri dünya standartlarına yükseltilmeli, AR-GE yatırımlarında reforma gidilmeli, işletmelerin vergi yükümlülükleri makul düzeyde tutulmalı ayrıca kayıt dışı ekonomiye karşı yasal ve özendirici tedbirler alınmalıdır. Bu tür reformlarla gelişmekte olan ülkeler, üretimde verimliliği arttırarak ve kaliteli ürünler üreterek dünya piyasalarına satmasıyla ekonomideki sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilirler. Böylece kişi başına gelirin artmasını sağlayacaklar ve orta gelir tuzağına sıkışıp kalmayacaklardır.

KAYNAKÇA

Ay, A., Akar, G. & Akar, T. (2016). Middle Income Trap: A Comparison Between BRICS Countries and Turkey, *Economic and Environmental Studies*. Vol: 16, No: 2, (38\2016), pp: 276-301.

Ağır, H. & Yıldırım, S. (2015). Türkiye ile BRICS Ekonomilerinin Makroekonomik Performans Karşılaştırması: Betimsel Bir Analiz. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (2). (Çevrimiçi), file:///C:/Users/ozlem.ulger/Downloads/5000148931-5000243492-1-SM.pdf, Erişim Tarihi: 25.06.2018.

Berg, J. V. D. (2013). Escaping the Middle-Income Trap by Moving Up the Technology Ladder? An Empirical Investigation. Erasmus Universiteit Rotterdam, (Online), https://thesis.eur.nl/pub/14092/Master-Thesis_316327.pdf, Date of Access: 09.05.2018.

Bulman, D. J., Eden, M. & Nguyen, H. (2017). Transitioning From Low-Income Growth to High-Income Growth: Is There a Middle-Income Trap?, ADBI Working Paper Series, No. 646, Asian Development Bank Institute (ADBI), Tokyo, pp:1-22.

Cai, F. (2012). Is There a “Middle-income Trap”? Theories, Experiences and Relevance to China. *China & World Economy*, Vol. 20, No. 1, pp:49–61.

Chen, C.& Dai, L. (2015). The Middle Income Trap. Branching Deregulation, and Political Influence. Available at: http://scholar.princeton.edu/sites/default/files/liangdai/files/bank_deregulation_and_political.pdf. Accessed 15 May 2015.

Felipe, J., Abdon, A. & Kumar, U. (2012). Tracking The Middle-Income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?. Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No: 715, pp: 1-59.

Fortunato, P. & Razo, C. (2014). Export sophistication, Growth and The Middle-Income Trap. (Online). <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/inst/documents/publication/wcms315674.pdf>, Date Of Access: 14.05.2018

Gill, I. S. & Kharas, H. (2015). The Middle-Income Trap Turns Ten. Policy Research Working Paper, World Bank Group, Development Economics Vice Presidency Development Policy Department, WPS7403.

Glawe, L. & Wagner, H. (2016). The Middle-Income Trap- Definitions. Theories and Countries Concerned: a literature Survey. Munich Personal RePEc Archive, (Online), <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71196/> Date of Access: 10.05.2018.

Hartwell, C. & Fellow, S. R. (2013). The Growth Elixir: Escaping The Middle-Income Trap in Emerging Markets. Institute For Emerging Market Studies (IEMS) Moscow of Management Skolovo, Vol:13-08, November, pp:1-28.

Hult, T. (2009). The BRIC Countries. Global Edge Business Review, V:3, No:4, (Online), <https://globoledge.msu.edu/content/gbr/gbr3-4.pdf>, Date of Access: 23.05.2018.

Jash, A. (2017). The Emerging Role of BRICS in The Changing World Order. IndraStra Global, pp:6-11, DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5143222>.

Jensen, T. H. & Larsen, J. A. K. (2004). The BRIC Countries. (online), http://www.nationalbanken.dk/en/publications/Documents/2004/12/2004_MON4_s39_bric.pdf, Date of Access: 23.05.2018

Kharas H. & Kohli, H. (2011). What is The Middle Income Trap, Why do Countries Fall Into It and How Can It Be Avoided? Global Journal of Emerging Market Economies, 3(3) Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, pp: 281-289, (online), <http://eme.sagepub.com>, Date of Access: 07.05.2018.

Khadkiwala, N. (2014). BRICS: AN Effective Multilateral Forum in a Multipolar International Order. Backgrounder, (online), http://www.idsa.in/backgrounder/BRICS_NachiketKhadkiwala_110714#, Date Of Access: 05.06.2018

Kock, P. D. (2015). The Ufa Declaration And Its Implications for The BRICS Brand. Brand South Africa Research Report, pp:1-7.

Konya S., Karaçor, Z. & Yardimci, P. (2017). The Middle Income Trap: An Assessment In Terms of Turkish Economy. DIEM: Dubrovnik International Economic Meeting, Vol.3 No.1 Listopad, (Online), <https://hrcak.srce.hr/187385>, Date of Access: 14.05.2018.

Larson, G. M., Loayza, N. V. & Woolcock, M. (2016). The Middle-Income Trap : Myth or Reality?. Research & Policy Briefs; no. 1. Washington, D.C. : World Bank Group, (online), <http://documents.worldbank.org/curated/en/965511468194956837/The-middle-income-trap-myth-or-reality>, Date of Access: 06.05.2018.

Mrorazan, P. et all. (2012). The Role of BRICS in The Developing World. European Parliament, Directorate- General For External Policies of Union, (online), <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies.do?language=EN>, Date of Access: 16.05.2018.

Öz, E. & Göde, B. (2015). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye'nin Durumu, Maliye Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2.

Pruchnik, K. & Zowczak, J. (2017). Middle-Income Trap: Review Of The Conceptual Framework. Asian Development Bank Institute, ADBI Working Paper 760, pp:1-28

Seyfettinoğlu, Ü. K. & Zambak, M. (2017). Türkiye'de Bölgesel Farklılaşmadan Orta Gelir Tuzağına Çıkarımlar. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (35), ss: 101-127.

Singh, S. P. & Dube, M. (2014). BRICS and The World Order: A Beginner's Guide. (online). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2443652, Date of Access: 22.05.2018.

Stefansson, O. I. N. (2010). The BRICs and International Relations: An Assessment Of The Potential Leaders in A Global Future, Oddur Ingi Nyborg Stefánsson, Haskoli Island, (online), <https://skemman.is/bitstream/1946/4715/1/BAloka.pdf>, Date of Access: 18.05.2018.

Şerbetçi, A. & Yardımcıoğlu, M. (2017). Yükselen Piyasa Ekonomileri ve BRICS, MIST, Kırılgan Beşli Ülke Guruplarının Değerlendirilmesi. Journal of Social And Humanities Sciences Research, Vol: 4, Issue: 2, ss: 105-122

Thussu, D. (2015). BRICS: Building a NWICO 2.0?. DOC Research Institute, (Online). <http://westminsterresearch.wmin.ac.uk/19892/1/Digital%20BRICS%20Building.pdf>, Date of Access: 16.05.2018

Yaşar, E. & Gezer, M. A. (2014). Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Riski ve Bu riskten Kurtulma Önerileri. Maliye Dergisi, Sayı 167, Temmuz-Aralık.

Woo, W. T. (2012). China meets the middle-income trap: the large potholes in the road to catching-up, Journal of Chinese Economic and Business Studies, 10:4,313-336, DOI: 10.1080/14765284.2012.724980,pp 313-336.

Wilson, D. & Stupnytska, A. (2007). The N-11: More Than an Acronym, in BRICs and Beyond. ed. Goldman Sachs Global Economics Group (New York, NY: Goldman Sachs, 2007), (Online), <http://www2.goldmansachs.com/ideas/brics/book/BRIC-Full.pdf>, Date of Access: 06.06.2018

World Bank, World Development Report. (2013), (online),

[https://siteresources.worldbank.org/ Report.pdf](https://siteresources.worldbank.org/Report.pdf), Date of Access: 21.06.2018.

XON, J. G. D. et all. (2013). Middle-Income Trap: From The Perspective of Economic Growth. Bachelor of Economics (HONS) Financial Economics, Universiti Tunku Abdul Rahman, (Online), <http://eprints.utar.edu.my/1049/1/FE-2013-0903552-1.pdf>, Date of Access: 09.05.2018.

OECD ÜLKELERİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

THE IMPACT OF RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION ON ECONOMIC GROWTH IN OECD COUNTRIES: EVIDENCE FROM PANEL DATA ANALYSIS

Arş. Gör. Mücahit AYDIN

Sakarya Üniversitesi, aydinm@sakarya.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 27 OECD ülkesi için 1980-2016 dönemi verileri kullanılarak incelemektir. Çalışmada ilk olarak değişkenlerdeki yatay kesit bağımlılığının varlığı Pesaran (2004) LM testi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı mevcuttur. Buna göre, değişkenlerin durağanlık yapıları yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testi yardımıyla incelenmiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ise sonuçların karşılaştırılması amacıyla hem panelin tamamının bir arada incelendiği hem de her bir yatay kesit biriminin ayrı ayrı incelendiği panel nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir. Dumitrescu – Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Kónya (2006) panel nedensellik testine göre ise Avusturya, Fransa, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve İsveç için değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğrudur. İspanya ve Şili için ise değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Koruma Hipotezi, Dumitrescu – Hurlin nedensellik testi dikkate alındığında OECD ülkeleri için geçerli iken, Kónya nedensellik testi kullanıldığında Avusturya, Fransa, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve İsveç için geçerlidir. İspanya ve Şili için ise Geri Bildirim hipotezi geçerlidir. Sonuç olarak Dumitrescu – Hurlin nedensellik testlerinin tespit edemediği farklı yatay kesit birimlerindeki ilişkiler Kónya nedensellik testleri kullanılarak tespit edilmiştir. Bu durum politika belirleyicilerinin mevcut durumu daha doğru analiz etmesine ve doğru politikalar belirlemesine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, Heterojen nedensellik, Yatay kesit bağımlılığı, Ekonomik büyüme

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between renewable energy consumption and economic growth using data from the 1980-2016 period for 27 OECD countries. In the study, the existence of cross-sectional dependence in the series was first investigated with the help of Pesaran (2004) LM test. According to the results, cross-sectional dependence exists in the variables. According to this, stationarity constants of variables are examined with the help of Pesaran (2007) CIPS panel unit root test which takes cross-sectional dependence into consideration. The causality relationship between renewable energy consumption and economic growth has been investigated using panel causality tests, both

Dumitrescu – Hurlin (2012) and Kónya (2006), in order to compare the results. The Dumitrescu - Hurlin panel causality test results show that there is a unidirectional causality from economic growth to renewable energy consumption. According to the Kónya (2006) panel causality test, there is a unidirectional causality from economic growth to renewable energy consumption in Austria, France, Italy, Japan, Luxemburg, Netherlands, Norway, Portugal, and Sweden. For Spain and Chili, there is a bidirectional causality between economic growth and renewable energy consumption. According to these results, the Conservation Hypothesis is valid for OECD countries when the Dumitrescu – Hurlin causality test is considered, while it applies to Austria, France, Italy, Japan, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Portugal, and Sweden when the Kónya causality test is used. For Spain and Chile, the Feedback hypothesis applies. As a result, the relationships in different cross-section units that the Dumitrescu - Hurlin causality tests cannot detect are determined using Kónya causality tests. This will help policy makers analyze the current situation more accurately and determine the right policies.

Keywords: Renewable energy, Heterogeneous causality, Cross-section dependency, Economic growth

1. GİRİŞ

Sermaye ve işgücü ile birlikte en önemli üretim faktörlerinden biri de enerjidir. Enerji, sanayi devriminden bu yana sanayileşmenin en önemli faktörlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Dünya çapında meydana gelen hızlı nüfus artışları, üretim hacminin artması, teknolojik anlamda yaşanan yenilikler ile birlikte enerji talebinin artması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin son zamanlarda yoğun olarak araştırılmasına neden olmuştur.

Enerji talebi günümüzde iki farklı kaynaktan karşılanmaktadır. Bunlar yenilenemez ve yenilenebilir enerji kaynağı olarak sınıflandırılmaktadır. Yenilenemez enerji kaynakları; ham petrol, doğal gaz, kömür ve nükleer enerji kaynağı olarak tanımlanabilir. Buna karşılık yenilenebilir enerji kaynakları ise güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, hidroelektrik enerjisi, biokütle enerji ve dalga enerjisi olarak tanımlanabilir. Yenilenemez enerji kaynakları yapıları gereği kullanıldıktan sonra tekrar geri getirilemeyen veya yakın zamanda yenisi üretilmeyen enerji kaynaklarıdır. Bu tür enerji kaynaklarının rezervleri doğada oldukça sınırlıdır. Doğadaki rezervlerine bakıldığında kömürün 250 yıl doğal gazın 70 yıl ve petrolün de 50 yıllık bir rezerve sahip olduğu öngörülmektedir (Kolhe ve Khot, 2015). Yenilenemez enerji kaynaklarının karbondioksit (CO₂) salınımı nedeniyle doğaya verdikleri zararlar oldukça fazladır. Örneğin kömür elde edilme maliyeti oldukça ucuz olan bir enerji kaynağı olmasına karşın doğada yarattığı kirlilik düzeyi oldukça yüksektir. Petrol en çok kullanılan enerji kaynaklarından biri olmasına karşın doğaya salgıladığı karbondioksit miktarı düşünüldüğünde çevre dostu bir enerji kaynağı olmadığı görülmektedir. Çevreye olduğu kadar insan hayatı üzerinde de olumsuz etkisi oldukça fazla olan enerji kaynağının başında nükleer enerji gelmektedir. Nükleer atıkların doğada çok uzun yıllar yok olmadığı bilinmektedir. Yaşanacak olan bir nükleer sızıntı tüm canlı hayatını yok edebilmektedir.

Yenilenebilir enerji ise doğada sürekli var olan kaynaklardan elde edilen enerji kaynaklarıdır. Bu tür enerji kaynaklarının ortak özelliği ise doğa dostu olmalarıdır. 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü ile birlikte fosil yakıtların yerini yenilenebilir enerji

kaynakları almaya başlamıştır. Bu protokolle birlikte gelişmiş ülkeler karbondioksit salınımı konusunda sorumlu tutulmuştur (Silva, 2011). 2002 Johannesburg zirvesi sonucunda çevre kirliliğinin nedeninin CO₂ salınımı olduğu ortak vurgusu yapılmıştır. Son yıllarda dünya çapında toplam enerji tüketiminde yenilenebilir enerji tüketiminin payının arttığı bilinmektedir. 2006 yılında %19 seviyelerinde olan bu pay 2011 yılında %20 seviyelerine yükselmiş ve 2018 yılında ise %25 seviyelerine yükseleceği öngörülmektedir (IEA, 2013).

Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki dört farklı hipotez yardımıyla incelenmektedir. Bu hipotezlerden ilki büyüme hipotezidir. Büyüme hipotezine (growth hypothesis) göre enerji tüketimi ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli bir faktördür. Büyüme hipotezi, değişkenler arasında tek yönlü ve enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu savunmaktadır. Bu durumda uygulanan enerji koruma politikaları ekonomi üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. İkinci hipotez ise enerji tüketimindeki artışın ekonomik büyümeden kaynaklandığını savunan koruma hipotezidir (conservation hypothesis). Bu hipoteze göre ise nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğrudur. Dolayısıyla enerji tüketiminin azalması ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Üçüncü hipotez ise geri besleme hipotezidir (feedback hypothesis). Bu hipoteze göre değişkenler arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre ekonomik büyüme ve enerji tüketimi için uygulanacak tasarruf politikaları ekonomi üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Son hipotez ise tarafsızlık hipotezidir (neutrality hypothesis). Bu hipoteze göre değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Buna göre enerji tüketimi ile ilgili uygulanan politikalar ekonomik büyüme üzerinde etkili değildir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda artan enerji tüketimi ile birlikte enerji kaynaklarının etkin kullanımı giderek önemli bir hal almaya başlamıştır. Bununla birlikte yenilenemez enerji kaynaklarının kullanımının çevreye verdiği zararlar ve kaynakların tükeniyor olması konuyu bir kat daha önemli kılmaktadır. Yenilenemez enerji kaynaklarının tükenmeye başlaması ise yenilenebilir enerji kaynağına olan talebi arttırmıştır. Enerji politikalarının belirlenmesinde sıkça dikkate alınan ilişki enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisidir. Bu nedenle literatürde enerji tüketiminin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi sıkça araştırılan konuların başında gelmektedir. Belirtilen sebeplerden dolayı son zamanlarda politika belirleyicilerinin üzerinde durdukları konu yenilenebilir enerji tüketimidir. Bu durum yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasını zorunlu kılmıştır. Literatürde değişkenler arasındaki ilişki daha önce de bahsedildiği gibi dört farklı hipotez yardımıyla incelenmektedir.

Tablo 2. Yenilenebilir Enerji ile Ekonomik Büyüme Literatür Özeti

Çalışma	Metot	Dönem	Ülke	Hipotez
Chien ve Hu (2007)	Veri Zarflama Analizi	2001–2002	45 ekonomi	Büyüme
Payne (2011)	Toda–Yamamoto Nedensellik	1949–2007	ABD	Büyüme
Fang (2011)	En Küçük Kareler Yöntemi	1978–2008	Çin	Büyüme
Zeb vd. (2014)	Panel eşbütünleşme testleri	1975–2010	SAARC	Büyüme
Halkos ve Tzeremes (2014)	Parametrik olmayan teknikler	1990–2011	36 ülke	Büyüme
Hamit-Haggar (2016)	Panel eşbütünleşme testleri	1971–2007	11 Sahra altı Afrika ülkeleri	Büyüme

Aslan (2016)	ARDL Sınır Testi	1961–2011	ABD	Büyüme
Caraiani vd. (2015)	Eşbütünleşme ve nedensellik testi	1980–2013	Avrupa'da beş ülke	Büyüme
İnglesi-Lotz (2016)	Panel eşbütünleşme, sabit etki	1990–2010	34 OECD ülkesi	Büyüme
Tang vd. (2016)	Johansen eşbütünleşme testi	1971–2011	Vietnam	Büyüme
Apergis ve Payne (2010)	Panel eşbütünleşme, panel FMOLS, panel VEC	1985–2005	20 OECD ülkesi	Geri Bildirim
Apergis ve Payne (2010)	Panel eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	1992–2007	Avrasya'da 13 ülke	Geri Bildirim
Apergis ve Payne (2011)	Panel eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	1980–2006	6 Orta Amerika ülkesi	Geri Bildirim
Bayraktutan vd. (2011)	Panel eşbütünleşme testleri	1980–2007	OECD ülkeleri	Geri Bildirim
Salim ve Rafiq (2012)	Panel eşbütünleşme testleri	1980–2006	6 büyük ekonomi	Geri Bildirim
Shahbaz vd. (2013)	ARDL model	1980–2006	Pakistan	Geri Bildirim
Apergis ve Payne (2014)	Doğrusal olmayan panel eşbütünleşme	1972–2011	7 Orta Amerika ülkesi	Geri Bildirim
Apergis ve Danuletiu (2014)	Panel eşbütünleşme testleri	1980–2012	80 ülke	Geri Bildirim
Apergis ve Payne (2014)	Panel eşbütünleşme testleri	1980–2010	11 Güney Amerika ülkesi	Geri Bildirim
Sebri ve Ben-Salha (2014)	ARDL Sınır Testi	1971–2010	BRICS ülkeleri	Geri Bildirim
Lin ve Moubarak (2014)	ARDL ve VEC	1977–2011	Çin	Geri Bildirim
Shahbaz vd. (2015)	ARDL ve VEC	1972–2011	Pakistan	Geri Bildirim
Apergis ve Payne (2012)	Panel eşbütünleşme , panel FMOLS, panel VEC	1990–2007	80 ülke	Geri Bildirim
Shahbaz vd. (2016)	Panel eşbütünleşme ve VEC	1991–2015	BRICS ülkeleri	Geri Bildirim
Pao ve Fu (2013)	Eşbütünleşme ve VEC	1980–2010	Brezilya	Geri Bildirim
Huang vd. (2008)	Panel VAR model	1972-2002	82 ülke	Koruma
Sadorsky (2009)	Panel eşbütünleşme, panel DOLS, panel FMOLS	1994–2003	Gelişmekte olan 18 ülke	Koruma
Sadorsky (2009)	Panel eşbütünleşme testleri	1980–2005	G-7 ülkeleri	Koruma
Shahbaz ve Feridun (2012)	ARDL Sınır Testi	1971-2008	Pakistan	Koruma
Ocal ve Aslan (2013)	Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik	1990 –2010	Türkiye	Koruma
Kula (2014)	Pedroni Eşbütünleşme Testi	1980–2008	OECD	Koruma
Balcılar vd. (2010)	Bootstrap Granger Nedensellik test	1960-2006	G-7 ülkeleri	Tarafsızlık
Ozturk ve Acaravci (2010)	Granger Nedensellik	1968–2005	Türkiye	Tarafsızlık
Menegaki (2011)	Tek yönlü rasgele etki modeli	1997–2007	27 Avrupa ülkesi	Tarafsızlık
Payne (2012)	Toda–Yamamoto Nedensellik	1949–2009	ABD	Tarafsızlık
Kulionis (2013)	Toda–Yamamoto nedensellik	1972–2012	Danimarka	Tarafsızlık
Bhattacharya vd. (2016)	Panel eşbütünleşme ve nedensellik	1991–2012	Tüketen ülkeler	Tarafsızlık
Chindo vd. (2015)	ARDL Sınır Testi	1970–2010	Nijerya	Tarafsızlık
Bildirici (2013)	ARDL Sınır Testi	1980–2009	Gelişmekte olan 10 ülke	Karışık Sonuçlar
Bobinaite vd. (2011)	Johansen Eşbütünleşme Testi	1990–2009	Litvanya	Karışık Sonuçlar
Ben Aïssa vd. (2014)	Panel eşbütünleşme testleri	1980–2008	11 Afrika ülkesi	Karışık

					Sonuçlar
Lin (2013)	ARDL Sınır Testi	1982–2011	9 OECD ülke		Karışık
					Sonuçlar
Farhani (2013)	Panel eşbütünleşme testleri	1975–2008	12 MENA ülkesi		Karışık
Ben jebli ve Ben Youssef (2013)	Panel eşbütünleşme testleri	1975–2008	11 MENA ülkesi		Sonuçlar
					Karışık
Alper ve Oguz (2016)	ARDL Sınır Testi	1990–2009	AB üye ülkeleri		Sonuçlar
					Karışık
Lin vd. (2013)	Granger Nedensellik Testi	1989–2008	ABD		Sonuçlar
					Karışık
Tsou ve Huang (2012)	Toda–Yamamoto Nedensellik	1984–2008	13 OECD ülkesi		Sonuçlar
	Emirmahmutoglu ve Kose				Karışık
Chang vd. (2015)	Panel Nedensellik	1990–2011	G-7 ülkeleri		Sonuçlar
	Eşbütünleşme ve Hatemi-J				Karışık
Tugcu vd. (2012)	Nedensellik	1980–2009	G7 ülkeleri		Sonuçlar
	Eşbütünleşme ve Hatemi-J				Karışık
Aslan ve Ocal (2016)	Nedensellik	1990–2009	AB üyesi 7 ülke		Sonuçlar

3. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan ekonomik büyüme (GDP) ve yenilenebilir enerji verileri yıllık olup 1980-2016 yılları arasındadır. Kullanılan tüm veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir. Bunun yanında kullanılan tüm verilerin doğal logaritması alınmıştır. Ampirik analizinin birinci kısmında değişkenlerin durağanlık seviyeleri CIPS panel birim kök testi yardımıyla incelenmiştir. İkinci kısımda ise Dumitrescu- Hurlin (2012) panel nedensellik ve Kónya (2006) panel nedensellik testleri ile nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

Dumitrescu – Hurlin panel nedensellik testi durağan seriler kullanılarak ve paneli bir bütün halde ele alarak nedensellik analizi yapmaktadır. Buna karşın Kónya (2006) panel nedensellik testi serilerin durağan olmalarını gerektirmeden ve panelde yer alan tüm yatay kesit birimleri için ayrı ayrı sonuçlar hesaplamaktadır. Kónya (2006) tarafından literatüre kazandırılan panel nedensellik testinde kullanılan kritik değerler her bir yatay kesit birimi için özel olarak üretilen bootstraplı kritik değerlerdir. Kónya (2006) panel nedensellik testinin avantajları şu şekilde sıralanabilir: i) Kullanılan tahminci ve kritik değerler sayesinde yatay kesit bağımlılığı varsayımı ortadan kalkmaktadır. ii) Birim köklü veya eşbütünleşik olmayan seriler arasında nedensellik analizi yapılabilmektedir (Aydın, 2018). Bu durumda önsel testlerin yapılması gerekliliği ortadan kalkmaktadır (Kónya, 2006). Kónya panel nedensellik testi için kullanılacak denklem sistemi aşağıdaki şekildedir (Kónya, 2006).

$$Y_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t}$$

$$Y_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{1,2,t}$$

M

M

$$Y_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t}$$

$$X_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t}$$

$$X_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{2,2,t}$$

M

M

$$X_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}$$

Burada l uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. (Kónya, 2006). N yatay kesit birim sayısını ($j=1, \dots, N$) ve t ise zaman boyutunu ($t=1, \dots, T$) göstermektedir. Wald test istatistiğinin kullanıldığı Kónya panel nedensellik testinde panelde yer alan tüm birimler için ortak bir temel hipotez bulunmamaktadır.

Kónya panel nedensellik testinde nedensellik dört farklı durumda test edilmektedir. Bu durumlar şu şekilde ifade edilebilir: i) $\delta_{1,j,i}$ tüm birimler için sıfıra eşit değil iken $\beta_{2,j,i}$ tüm birimler için sıfıra eşit ise X'ten Y'ye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. ii) Tersisi durumun geçerli olması halinde ise Y'den X'e bir nedensellik vardır. iii) X ile Y arasında çift yönlü bir nedensellik ise $\delta_{1,j,i}$ ve $\beta_{2,j,i}$ değişkenlerinin her ikisinin de sıfıra eşit olmadığı durumda söz konusudur. İv) $\delta_{1,j,i}$ ve $\beta_{2,j,i}$ her ikisi de sıfıra eşit ise X ile Y arasında bir nedensellik yoktur.

4. UYGULAMA SONUÇLARI

Çalışmada ilk olarak kullanılan değişkenlerle ilgili yatay kesitsel bağımlılık testi yapılmıştır. Tablo 1'de elde edilen sonuçlara göre kullanılan değişkenlerde yatay kesitsel bağımlılık bulunmaktadır. Buna göre değişkenlerin durağanlık düzeyleri araştırılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri kullanılmalıdır.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	LM ist.	P-değeri
lnGDP	12713.66 ^a	0.000
lnREN	9064.533 ^a	0.000

Not: * %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 2 yatay kesitsel bağımlılığı dikkate alan CIPS panel birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre tüm değişkenler düzeyde birim köklü iken birinci

fa $\ddot{u}$ rlarda dura $\ddot{a}$ ğandır.

Tablo 2. CIPS Panel Birim Kök Testi Sonu $\ddot{c}$ ları

Variables	Düzey		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
lnGDP	-1.59	-2.108	-3.778 ^a	-4.131 ^a
lnREN	-2.238	-2.671	-3.999 ^a	-4.255 ^a

Not: * %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildi $\ddot{g}$ ini göstermektedir.

Tablo 3 ise Dumitrescu - Hurlin nedensellik testini göstermektedir. Buna göre ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketime do $\ddot{g}$ ru tek yönlü bir nedensellik ili $\ddot{s}$ kisi bulunmaktadır.

Tablo 3. Dumitrescu - Hurlin Nedensellik Testi Sonu $\ddot{c}$ ları

	k=1	k=2	k=3
lnGDP $\rightarrow$ lnREN	17.539 (0.000)*	9.332 (0.000)*	6.064 (0.000)*
lnREN $\rightarrow$ lnGDP	-0.851 (0.394)	-1.678 (0.193)	-0.756 (0.449)

Not: Parantez i $\ddot{c}$ indeki de $\ddot{g}$ erler olasılık de $\ddot{g}$ erleridir.. k gecikme uzunlu $\ddot{g$ unu göstermektedir. * %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildi $\ddot{g}$ ini göstermektedir.

Tablo 4 yenilenebilir enerji t kemi ile ekonomik büyüme arasındaki her bir yatay kesit birimi i $\ddot{c}$ in ayrı ayrı nedensellik ili $\ddot{s}$ kisinin ara $\ddot{s}$ tırıldı $\ddot{g}$ ı K nya nedensellik testi sonu $\ddot{c}$ larını göstermektedir.

Tablo 4. K nya Panel Nedensellik Testi Sonu $\ddot{c}$ ları

	H ₀ : lnGDP $\rightarrow$ lnREN				H ₀ : lnREN $\rightarrow$ lnGDP			
	Bootstrap Kritik De $\ddot{g}$ erler				Bootstrap Kritik De $\ddot{g}$ erler			
	Wald	1%	5%	10%	Wald	1%	5%	10%
Avusturya	43.433**	41.555	21.494	13.256	0.997	170.931	83.477	62.621
Avusturalya	19.676	349.646	177.350	132.973	1.126	211.682	100.489	70.082
Bel $\ddot{c}$ ika	44.944	213.135	115.362	75.796	0.424	196.018	106.144	71.491
Kanada	24.818	96.289	48.553	31.352	1.191	253.901	123.837	92.160
Danimarka	12.361	297.575	157.021	124.497	9.062	94.131	54.586	37.039
Finlandiya	39.276	167.292	90.808	63.353	17.128	125.136	83.634	58.361
Fransa	11.685***	32.790	17.357	11.037	2.511	192.255	108.938	79.850
Almanya	16.763	45.582	25.473	17.857	3.559	85.216	51.129	36.506
Yunanistan	23.569	290.200	152.187	111.456	2.532	195.886	93.070	59.077
İzlanda	8.1323	235.295	133.280	94.996	0.431	115.293	53.967	37.123
İrlanda	58.862	176.009	109.659	82.194	0.117	168.498	88.541	54.530
İtalya	31.046**	52.258	25.979	17.412	0.000	87.662	48.321	36.140
Japonya	18.122***	41.381	20.134	13.168	0.050	157.645	89.662	70.709
Kore	10.517	111.187	43.896	28.111	0.664	176.720	94.537	61.603
Lüksemburg	24.794***	61.661	33.820	23.950	4.099	118.161	58.153	40.505
Meksika	4.321	46.647	24.188	15.491	5.688	86.353	44.891	28.528
Hollanda	25.054***	71.014	31.450	19.617	1.377	471.585	219.519	130.053
Yeni Zelanda	39.406	223.337	139.274	94.893	17.968	137.524	60.679	44.239
Norve $\ddot{c}$	38.516*	30.382	15.888	10.232	1.973	226.818	128.445	92.220
Portekiz	48.799**	66.918	29.218	19.197	5.910	185.238	89.404	66.398
İspanya	64.943***	150.588	86.489	62.230	65.476***	112.623	75.822	56.883

İsveç	61.913*	50.980	25.064	15.067	0.000	234.927	133.455	98.495
Şili	79.196*	42.549	20.151	13.594	93.028**	124.126	90.783	83.623
Türkiye	3.466	55.894	23.667	15.645	4.049	187.026	88.679	56.662
Birleşik Krallık	38.363	177.885	108.880	83.037	0.035	133.81	63.550	42.780
Amerika	3.089	54.967	33.345	23.079	2.217	192.476	103.573	72.390
İsrail	0.801	42.403	20.337	13.151	0.859	124.255	67.636	46.067

Not: * , **ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Sonuçlara göre Avusturya, Fransa, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve İsveç için değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğrudur. İspanya ve Şili için ise değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Çalışmada 27 OECD ülkesi için yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1980-2016 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlık derecelerinin tespiti için birim kök testleri uygulanmıştır. Sonuçlar tüm değişkenlerin birinci farklarda durağan olduğunu göstermektedir. İkinci aşamada iki farklı nedensellik analizi yapılmıştır. Dumitrescu - Hurlin panel nedensellik testine göre ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Kónya nedensellik testi sonuçlarına göre ise Avusturya, Fransa, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve İsveç için değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğrudur. İspanya ve Şili için ise değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Koruma Hipotezi, Dumitrescu – Hurlin nedensellik testi dikkate alındığında OECD ülkeleri için geçerli iken, Kónya nedensellik testi kullanıldığında Avusturya, Fransa, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve İsveç için geçerlidir. İspanya ve Şili için ise Geri Bildirim hipotezi geçerlidir. Sonuç olarak Dumitrescu – Hurlin nedensellik testlerinin tespit edemediği farklı yatay kesit birimlerindeki ilişkiler Kónya nedensellik testleri kullanılarak tespit edilmiştir. Bu durum politika belirleyicilerinin mevcut durumu daha doğru analiz etmesine ve doğru politikalar belirlemesine yardımcı olacaktır. Koruma hipotezine göre politika belirleyicilerinin yenilenebilir enerji tüketimini azaltacak bir politika benimsemeleri ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Buna göre yenilenebilir enerji tüketimini artıracak politikalar ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Diğer taraftan, geri bildirim hipotezine göre ise politikaların yalnızca ekonomik büyüme açısından değil, aynı zamanda yenilenebilir enerji arz güvenliği ve çevresel kalitenin iyileştirilmesi açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda politika belirleyicileri, politikaları çift taraflı olarak belirlemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aïssa, M. S. B., Jebli, M. B., & Youssef, S. B. (2014). Output, renewable energy consumption and trade in Africa. *Energy Policy*, 66, 11-18.

Apergis, N., and J.E. Payne; (2014), "Renewable Energy, Output, CO2 Emissions, and Fossil Fuel Prices in Central America: Evidence from A Nonlinear Panel Smooth Transition

Vector Error Correction Model”, *Energy Economics*, 42, pp. 226-232.

Apergis, N., & Danuletiu, D. C. (2014). Renewable energy and economic growth: evidence from the sign of panel long-run causality. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4), 578.

Apergis, N., & Payne, J. E. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption-growth nexus: Evidence from a panel error correction model. *Energy Economics*, 34(3), 733-738.

Apergis, N., & Payne, J. E. (2014). Renewable energy, output, CO₂ emissions, and fossil fuel prices in Central America: evidence from a nonlinear panel smooth transition vector error correction model. *Energy Economics*, 42, 226-232.

Apergis, N., Payne, J.E., 2010c. Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries. *Energy Policy* 38 (1), 656–660.

Apergis, N., Payne, J.E., 2010d. Renewable energy consumption and growth in Eurasia. *Energy Econ.* 32 (6), 1392–1397.

Apergis, N., Payne, J.E., 2011a. The renewable energy consumption-growth nexus in Central America. *Appl. Energy* 88 (1), 343–347.

Aslan, A. (2016). The causal relationship between biomass energy use and economic growth in the United States. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 57, 362-366.

Aslan, A., Ocal, O., 2016. The role of renewable energy consumption in economic growth: evidence from asymmetric causality. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 60, 953–959.

Aydın, M. (2018). Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(1), 1-15.

Bayraktutan, Y., Yılgor, M., & Uçak, S. (2011). Renewable electricity generation and economic growth: Panel-data analysis for OECD members. *International Research Journal of Finance and Economics*, 66, 59-66.

Ben Jebli, M., & Ben Youssef, S. (2013). Combustible renewables and waste consumption, exports and economic growth: Evidence from panel for selected MENA countries.

Bhattacharya, M., Paramati, S.R., Ozturk, I., Bhattacharya, S., 2016. The effect of renewable energy consumption on economic growth: evidence from top 38 countries. *Appl. Energy* 162, 733–741.

Bildirici, M. E. (2013). Economic growth and biomass energy. *Biomass and bioenergy*, 50, 19-24.

Bobinaite, V., Juozapaviciene, A., & Konstantinaviciute, I. (2011, August). Regression analysis of gross domestic product and its factors in Lithuania. In *International Scientific Conference on Economics and Management* (pp. 116-126).

C. Caraianni, C.I. Lungu, C. Dascalu, Energy consumption and GDP causality: a three-step analysis for emerging European countries, *Renew. Sustain. Energy Rev.* 44 (2015) 198e210.

C.F. Tang, B.W. Tan, I. Ozturk, Energy consumption and economic growth in Vietnam, *Renew. Sustain. Energy Rev.* 54 (2016) 1506e1514.

Chien, T., Hu, J.L., 2007. Renewable energy and macroeconomic efficiency of OECD and non-OECD economies. *Energy Policy* 35 (7), 3606–3615.

Fang, Y., 2011. Economic welfare impacts from renewable energy consumption: the China experience. *Renewable Sustainable Energy Rev.* 15, 5120–5128.

Farhani, S. (2013). Renewable energy consumption, economic growth and CO₂ emissions: Evidence from selected MENA countries.

H.P. Lin Renewable energy consumption and economic growth in nine OECD

countries: bounds test approach and causality analysis *Sci World J*, 1 (2013), pp. 1–6

H.P. Lin, L.T. Yeh, S.C. Chien Renewable energy distribution and economic growth in the U.S *Int J Green Energy*, 10 (2013), pp. 754–762.

Halkos, G. E., & Tzeremes, N. G. (2014). The effect of electricity consumption from renewable sources on countries' economic growth levels: Evidence from advanced, emerging and developing economies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 166-173.

Hamit-Hagggar, M. (2016). Clean energy-growth nexus in sub-Saharan Africa: Evidence from cross-sectionally dependent heterogeneous panel with structural breaks. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 57, 1237-1244.

Huang, B.N., Hwang, M.J., Yang, C.W., 2008. Causal relationship between energy consumption and GDP growth revisited: a dynamic panel data approach. *Ecol. Econ.* 67 (1), 41–54.

I. Ozturk, A. Acaravci, CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey, *Renew. Sustain. Energy Rev.* 14 (9) (2010) 3220e3225.

IEA (2013), “Renewable Energy Medium-Term Market Report 2013 Market Trends and Projections 2018”. OECD/IEA International Energy Agency.

Inglesi-Lotz, R., 2016. The impact of renewable energy consumption to economic growth: a panel data application. *Energy Econ.*

Kolhe, M. R. ve P. G. Khot (2015), “Transition from Conventional Energy Resources to WWS: An Optimistic Scenario”, *International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies*, 3(9), s. 97-107.

Kula, F. (2014). The long-run relationship between renewable electricity consumption and GDP: evidence from panel data. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 9(2), 156-160.

Kulionis, V. (2013). The relationship between renewable energy consumption, CO2 emissions and economic growth in Denmark.

Lin, B., Moubarak, M., 2014. Renewable energy consumption–Economic growth nexus for China. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 40, 111–117.

M. Balcilar, Z.A. Ozdemir, Y. Arslanturk, Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window, *Energy Econ.* 32 (6) (2010) 1398e1410.

M. Shahbaz, M. Feridun, Electricity consumption and economic growth empirical evidence from Pakistan, *Qual. Quant.* 46 (2012) 1583e1599.

Menegaki, A.N., 2011. Growth and renewable energy in Europe: a random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Econ.* 33 (2), 257–263.

Ocal, O., & Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499.

Ocal, O., Aslan, A., 2013. Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 28, 494–499.

Pao, H.T., Fu, H.C., 2013. Renewable energy, non-renewable energy and economic growth in Brazil. *Renew. and Sustainable. Energy Rev.* 25, 381–392.

Payne, J. E. (2012). The causal dynamics between US renewable energy consumption, output, emissions, and oil prices. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 7(4), 323-330.

Payne, J.E., 2011. On biomass energy consumption and real output in the US. *Energy Sources Part B* 6 (1), 47–52.

S. Chindo, A. Abdulrahim, S.I. Waziri, W.M. Huong, A.A. Ahmad, Energy consumption, CO2 emissions and GDP in Nigeria, *GeoJournal* 80 (3) (2015) 315-322.

Sadorsky, P., 2009. Renewable energy consumption and income in emerging economies. *Energy Policy* 37 (10), 4021–4028.

SADORSKY, P.; (2009a), “Renewable Energy Consumption, CO2 Emissions and Oil Prices in The G7 Countries”, *Energy Economics*, 31, pp. 456-462.

Salim, R.A., Rafiq, S., 2012. Why do some emerging economies proactively accelerate the adoption of renewable energy? *Energy Econ.* 34 (4), 1051–1057.

Sebri, M., & Ben-Salha, O. (2014). On the causal dynamics between economic growth, renewable energy consumption, CO 2 emissions and trade openness: fresh evidence from BRICS countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 14-23.

Shahbaz, M., Loganathan, N., Zeshan, M., Zaman, K., 2015. Does renewable energy consumption add in economic growth? An application of auto-regressive distributed lag model in Pakistan. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 44, 576–585.

Shahbaz, M., Rasool, G., Ahmed, K., Mahalik, M.K., 2016. Considering the effect of biomass energy consumption on economic growth: fresh evidence from BRICS region. *Renew. and Sustainable. Energy Rev.* 60, 1442–1450.

Shahbaz, M., Zeshan, M., Afza, T., 2013. Is energy consumption effective to spur economic growth in Pakistan? New evidence from bounds test to level relationships and Granger causality tests. *Econ. Model.* 29 (6), 2310–2319.

Silva, S., I. Soares and C. Pinho 2011. “The impact of renewable energy sources on economic growth and CO2 emissions - a SVAR approach”. FEP Working Papers N. 407

T. Chang, R. Gupta, R. Inglesi-Lotz, B. Simo-Kengne, D. Smithers, A. Trembling, Renewable energy and growth: evidence from heterogeneous panel of G7 countries using Granger causality, *Renew. Sustain. Energy Rev.* 52 (2015) 1405-1412.

Tsou YC, Huang BN. Oil price, nuclear energy, renewable energy, and economic growth. Available from: <http://proj3.sinica.edu.tw/~tea/images/stories/Abstract/3H/3H-2.pdf> ; 2012 [accessed 13.12.13].

Tugcu, C.T., Ozturk, I., Aslan, A., 2012. Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth relationship revisited: evidence from G7 countries. *Energy Econ.* 34 (6), 1942–1950.

ZEB, R., L. SALAR, U. AWAN, K. ZAMAN, and M. SHAHBAZ; (2014), “Causal Links Between Energy, Environmental Degradation and Economic Growth in Selected SAARC Countries: Progress Towards Green Economy”, *Renewable Energy*, 71, pp. 123-132.

Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978-992.

KÜRESELLEŞMENİN ENERJİ TÜKETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: G7 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON ENERGY CONSUMPTION: EVIDENCE FROM G7 COUNTRIES

Arş. Gör. Mücahit AYDIN

Sakarya Üniversitesi, aydinm@sakarya.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada küreselleşme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki G7 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) ülkeleri için 1970–2014 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada küreselleşme ve enerji tüketiminin yanında ekonomik büyüme değişkeninin de dâhil olduğu çoklu model kullanılmıştır. Ampirik analizin ilk kısmında modelde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı Pesaran CD testleri yardımıyla incelenmiştir. Diğer taraftan, modelin homojenlik yapısı ise Delta testleri yardımıyla analiz edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı testleri sonuçlarına göre söz konusu modelde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Bu sonuç panelde yer alan ülkelerin herhangi birinden gelen şokun diğer ülkeleri de etkilediğini göstermektedir. Delta testi sonuçlarına göre ise heterojen bir model yapısının olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlerin durağanlık dereceleri yatay kesit bağımlılığına duyarlı CIPS panel birim kök testi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler düzeyde birim köklü olup birinci farklarında durağan hale gelmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki yine yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Panel LM Bootstrap eşbütünleşme testi kullanılarak incelenmiştir. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre söz konusu modelde uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki katsayıları ise her bir yatay kesit biriminin ayrı ayrı incelenmesine olanak sağlayan AMG tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Sonuçlar ülke bazında farklılıklar göstermektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) ve Konya (2006) panel nedensellik testleri kullanılarak araştırılmıştır. Sonuçlara göre küreselleşme ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönüme ve yatay kesit birimlerine göre farklılıklar göstermektedir. Genel olarak, G7 ülkeleri, gittikçe küreselleşen rekabet ortamında uzun vadeli ekonomik büyüme için enerji talep etmeye devam etmeleri halinde, enerji kaynaklarının kısıtlamalarından kurtulamayacaklardır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Enerji tüketimi, Panel veri analizi

ABSTRACT

In this study, the relationship between globalization and energy consumption was examined using G7 countries (Canada, France, Germany, Italy, Japan, United Kingdom and United States) for 1970-2014 period data. In the study, a multivariate model was used in which economic growth was included as well as globalization and energy consumption. In the first part of the analysis, whether there is cross-section dependency in the model was investigated with Pesaran CD tests. Moreover, the homogeneity of the model was analyzed

with the help of Delta tests. According to the results of the cross-section dependency tests, the cross-section dependency was determined in the model. This result shows that the shock from any of the countries in the panel also affected other countries. According to the Delta test results, it is understood that there is a heterogeneous model structure. The stationarity level of the variables was analyzed by using the CIPS panel unit root test, which is sensitive to cross-section dependency. According to the results, the variables have a unit root at the level and become stationary in the first differences. The long-run relationship between variables was examined using the Panel LM Bootstrap cointegration test, which takes cross-section dependence into consideration. According to the results of the cointegration test, a long-run relationship was found in the model. The long-run correlation coefficients between the variables were estimated using the AMG estimator, which allows each cross-section units to be examined separately. The results show differences on a country basis. The causality relation between the variables in the study was investigated using the panel causality tests of Emirmahmutoglu and Köse (2011) and Kónya (2006) in order to make a comparison. According to the results, the causality between globalization and economic growth varies according to the method and cross-sectional units. In general, G7 countries will not escape the constraints of energy resources if they continue to demand energy for long-term economic growth in an increasingly globalized competitive environment.

Keywords: Globalization, Energy consumption, Panel data analysis

1. GİRİŞ

Genel olarak daha entegre bir dünya ekonomisine geçiş olarak tanımlanan küreselleşme, ekonomileri ve toplumları şekillendiren en önemli güçlerden biridir. Günümüzde birçok ekonomi gerek sosyal gerekse ekonomik olarak birbirine bağımlı haldedir. Küreselleşme, finansal sermaye akışları ve bilgi ve teknolojinin aktarılması yoluyla ticaret üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Enerji tüketimi ile küreselleşme arasındaki ilişki bir kaç nedenle inceleme konusu olmuştur. Bunlardan en önemlileri, gelecekteki enerji ihtiyaçları ve karbondioksit (CO₂) emisyonlarından kaynaklanan çevre kirliliğidir. Enerji tüketimi doğrudan ekonomik faaliyetle ilişkilidir ve artan ekonomik aktivite daha fazla enerji kullanımı gerektirir. Burada önemli olan ise artan talebin nasıl karşılanacağıdır. Bu noktada verimli enerji kullanımı önem kazanmaktadır. Birçok ülke enerji talebini karşılayabilmek için alternatif yollar geliştirmektedir. Çevre kirliliği, küreselleşmenin enerji talebi üzerindeki etkisini incelemek için bir başka önemli nedendir. Küreselleşme, enerji tüketimini teşvik etmede önemli bir faktör olarak görülmektedir ve bu nedenle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde çevresel kaliteyi etkileyebilir. Fosil yakıtlar ana enerji kaynağıdır. Küresel CO₂ emisyonlarının yaklaşık % 65'i ise fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle küreselleşmenin boyutları ile çevre kirliliği arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Literatürde küreselleşmenin enerji tüketimi üzerindeki etkileri ölçek, teknik ve karma etkiler kanalıyla görülebilir. Ölçek etkisine göre diğer etkenler sabit iken, küreselleşmenin enerji tüketimini artıracığından ekonomik aktiviteyi artıracaktır (Cole 2006). Diğer taraftan, küreselleşme ticaret ve sermaye girişleri biçiminde olduğunda, küreselleşme, ekonomik aktiviteyi engellemeden yeni teknolojiyi ithal ederek ekonomilerin enerji tüketimini azaltmalarını sağlar. Bu, küreselleşmenin enerji tüketimi üzerindeki teknik etkisi olarak

adlandırılmaktadır (Dolar ve Kraay 2004). Son olarak, küreselleşmenin enerji tüketimi üzerindeki karma etkisi, ekonomik faaliyetlerdeki artışla enerji tüketimi azaldığında ortaya çıkar (Stern 2007). Dahası, küreselleşme, üretim sürecinin tarımdan sanayiye ve nihayetinde hizmet sektörlerine kaydırılmasında bir ekonomiye olanak sağlamaktadır. Böylelikle, ekonominin sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçişi sırasında, enerji kullanımını ve daha iyi çevresel kaliteyi sağlaması nedeniyle üretim teknikleri değişebilir (Jena ve Grote 2008).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürdeki çeşitli çalışmalar küreselleşme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemek için küreselleşmenin farklı göstergelerini kullanmıştır.

Antweiler, Copeland ve Taylor (2001), küreselleşmenin bir göstergesi olarak ticaret açıklığını (ihracat + ithalat) kullanmışlar ve ticaret açıklığının, teknik etkinin, karma ve ölçek etkilerini domine ettiği için enerji talebini azalttığını bulmuşlardır. Buna göre, enerji tasarrufu teknolojisinin üretim sürecinde benimsenmesi, sadece enerji kaynaklarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda yerli üretimi de arttırmakta ve çevre kalitesini artırmaktadır. Copeland ve Taylor (2004) aynı zamanda, enerji tasarrufu ve çevresel düzenlemeler ve sermaye-emek kanallarının hareketi yoluyla çevresel kaliteyi teşvik etmek için uluslararası ticaretin yararlı rolünü desteklemiştir. Cole (2006), 32 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için kişi başına enerji kullanımı üzerindeki ticaret liberalizasyonunun (küreselleşmenin bir göstergesi) etkisini araştırmıştır. Ticaretin enerji tüketimini ölçek etkisi ile etkileyebileceğini (ticaretin ekonomik faaliyetlere ve enerji kullanımına yol açtığı mal ve hizmetlerin daha fazla hareket etmesini), teknik bir etkinin (ticaretin gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferini mümkün kılmaktadır) ve karma bir etkiyi (ticaret, bir ekonominin sektör kompozisyonunu etkileyebilir) etkileyebileceğini düşünmektedir. Ampirik kanıtlar, ticaret serbestleştirmesinin kişi başına enerji kullanımını artırma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Narayan ve Smyth (2009) MENA bölgesi için enerji tüketimi, ihracat (küreselleşmenin göstergesi) ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında geri besleme hipotezi geçerli iken ihracat ve enerji tüketimi arasındaki tarafsız hipotezinin geçerli olduğunu rapor etmişlerdir. Sadorsky (2011), Orta Doğu ülkeleri için, kısa vadede, nedenselliğin yönünün ihracattan enerji tüketimine doğru olduğunu tespit etmiştir. Uzun vadeli sonuçlar, ihracat ve ithalatın artmasının enerji tüketimini artırdığını göstermektedir. Öztürk ve Acaravci (2012), Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme, enerji, finansal gelişme ve ticaret arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Sonuçları ticaret açıklığının, enerji tüketimini olumlu yönde etkileyen ekonomik büyümeye yol açtığını göstermektedir.

3. VERİ VE UYGULAMA

Ampirik analizin ilk kısmında modelde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı Pesaran CD testleri yardımıyla incelenmiştir. Diğer taraftan, modelin homojenlik yapısı ise Delta testleri yardımıyla analiz edilmiştir. Değişkenlerin durağanlık dereceleri ise yatay kesit bağımlılığına duyarlı CIPS panel birim kök testi yardımıyla incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki yine yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Panel LM Bootstrap eşbütünleşme testi kullanılarak incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki

katsayıları ise her bir yatay kesit biriminin ayrı ayrı incelenmesine olanak sağlayan AMG tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Sonuçlar ülke bazında farklılıklar göstermektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla Emirmahmutoglu ve Köse (2011) ve Konya (2006) panel nedensellik testleri kullanılarak araştırılmıştır.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi Sonuçları

Testler	İstatistik	P-değeri
<i>Yatay Kesit Bağımlılığı</i>		
CD _{BP}	2653.399 ^a	0.000
CD _{LM}	106.711 ^a	0.000
CD	32.684 ^a	0.000
<i>Eğim Homojenliği</i>		
$\hat{\Delta}$	64.703 ^a	0.000
$\hat{\Delta}_{adj}$	66.974 ^a	0.000

Not: a, %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Çalışmada ilk olarak kullanılan değişkenlerle ilgili yatay kesitsel bağımlılık ve homojenlik testi yapılmıştır. Tablo 1’de elde edilen sonuçlara göre kullanılan değişkenlerde yatay kesitsel bağımlılık bulunmaktadır. Eğim homojenliği testi sonuçları, sıfır hipotezinin (homojenlik) reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuçlara göre çalışmamızda kesitsel bağımlılık ve eğim heterojenliği mevcuttur. Dahası, bu sonuçlar paneldeki ülkelerin herhangi birinden gelen şokun diğer ülkeleri de etkilediğini göstermektedir.

Tablo 2. CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
lnGDP	-1.59	-2.108	-3.778 ^a	-4.131 ^a
lnEN	-2.238	-2.671	-3.999 ^a	-4.255 ^a
lnKR	-1.247	-2.124	-3.745 ^a	-4.785 ^a

Not: * %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 2 yatay kesitsel bağımlılığı dikkate alan CIPS panel birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre tüm değişkenler düzeyde birim köklü iken birinci farklarda durmaktadır.

Tablo 3. LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	LM istatistiği	Bootstrap p-değeri
lnEN	4.675	0.365
lnGDP	5.177	0.795

Not: 1000 Bootstrap dayanır. Bu testin temel hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığını göstermektedir.

Sonuçlar her iki durumda da küreselleşmenin ekonomik büyüme ve enerji tüketimiyle

uzun dönemli ilişkide olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Ülkeler	MG		AMG	
	Katsayılar	Z	Katsayılar	Z
Almanya	-0.177	11.57 ^a	-0.165	10.19 ^a
ABD	-0.171	-2.39 ^a	-0.608	-3.30 ^b
Fransa	0.666	15.20 ^a	0.258	3.806 ^a
İtalya	0.731	17.00 ^b	0.761	0.984 ^a
Japonya	0.730	13.30 ^a	0.411	3.40 ^a
Kanada	0.652	7.70 ^a	0.643	3.86 ^a
İngiltere	-0.172	-1.578 ^b	-0.278	-2.291 ^b

Not: a ve b sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 4'de raporlanan sonuçlar küreselleşmenin enerji tüketimi üzerindeki etkilerini göstermektedir. ABD, Almanya ve İngiltere'de negatif katsayıların çıkmasının nedeni, küreselleşmenin enerji verimli teknolojinin benimsenmesi nedeniyle enerji tüketimini azaltmasıdır.

Tablo 5. Emirmahmutoğlu ve Köse Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	ki	H ₀ : lnKR $\rightarrow$ lnEN		ki	H ₀ : lnEN $\rightarrow$ lnKR	
		wi	pi		wi	pi
Almanya	1	0.035	0.851	1	1.508	0.219
ABD	1	0.132	0.717	1	0.616	0.432
Fransa	1	0.859	0.354	1	0.321	0.571
İtalya	1	4.637 ^a	0.002	1	0.002	0.967
Japonya	1	0.138	0.710	1	1.312	0.838
Kanada	1	0.154	0.694	1	0.501	0.479
İngiltere	1	0.014	0.906	1	3.211 ^c	0.073
Panel						
Fisher test statistic		82.725 ^b			62.989	
Bootstrap critical values	1%	98.195			89.338	
	5%	78.201			75.109	
	10%	67.834			68.261	

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 5'den elde edilen sonuçlara göre İtalya için küreselleşmeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, İngiltere için ise nedenselliğin yönü enerji tüketiminden küreselleşmeye doğrudur. Panelin tümü için sonuçlar incelendiğinde ise söz konusu ülkeler için küreselleşmeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 6. Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	$H_0: \ln KR \rightarrow \ln EN$				$H_0: \ln EN \rightarrow \ln KR$			
	Bootstrap Kritik Değerler				Bootstrap Kritik Değerler			
	Wald	1%	5%	10%	Wald	1%	5%	10%
Almanya	9.433	21.545	19.784	13.478	0.997	170.931	83.477	62.621
ABD	19.676	349.646	177.350	132.973	1.126	211.682	100.489	70.082
Fransa	44.944	213.135	115.362	75.796	0.424	196.018	106.144	71.491
İtalya	43.433**	41.555	21.494	13.256	1.191	253.901	123.837	92.160
Japonya	12.361	297.575	157.021	124.497	9.062	94.131	54.586	37.039
Kanada	39.276	167.292	90.808	63.353	17.128	125.136	83.634	58.361
İngiltere	2.685	22.790	17.345	9.077	11.685***	32.790	17.357	11.037

Not: **ve *** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 6'dan elde edilen sonuçlar Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testinden elde edilen sonuçlara benzerlik göstermektedir. Buna göre İtalya için küreselleşmeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, İngiltere için ise nedenselliğin yönü enerji tüketiminden küreselleşmeye doğrudur.

4. SONUÇ

Bu çalışmada küreselleşme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki G7 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) ülkeleri için 1970–2014 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada küreselleşme ve enerji tüketiminin yanında ekonomik büyüme değişkeninin de dâhil olduğu çoklu model kullanılmıştır. Ampirik analizin ilk kısmında modelde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı Pesaran CD testleri yardımıyla incelenmiştir. Diğer taraftan, modelin homojenlik yapısı ise Delta testleri yardımıyla analiz edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı testleri sonuçlarına göre söz konusu modelde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Bu sonuç panelde yer alan ülkelerin herhangi birinden gelen şokun diğer ülkeleri de etkilediğini göstermektedir. Delta testi sonuçlarına göre ise heterojen bir model yapısının olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlerin durağanlık dereceleri yatay kesit bağımlılığına duyarlı CIPS panel birim kök testi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler düzeyde birim köklü olup birinci farklarında durağan hale gelmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki yine yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Panel LM Bootstrap eşbütünleşme testi kullanılarak incelenmiştir. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre söz konusu modelde uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki katsayıları ise her bir yatay kesit biriminin ayrı ayrı incelenmesine olanak sağlayan AMG tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Sonuçlar ülke bazında farklılıklar göstermektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) ve Kónya (2006) panel nedensellik testleri kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara

göre Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada için küreselleşme enerji tüketimi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla bu ülkeler için ölçek etkisi geçerlidir. Buna göre diğer etkenler sabit iken, küreselleşmenin enerji tüketimini artıracığı için ekonomik aktiviteyi artıracaktır. Diğer taraftan Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere için ise küreselleşme enerji tüketimi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla bu ülkeler için Teknik etki geçerlidir. Buna göre küreselleşmenin, enerji verimli teknolojinin benimsenmesi nedeniyle enerji tüketimini azaltması beklenmektedir. Nedensellik testi sonuçlarına göre ise İngiltere için nedenselliğin yönü Enerji tüketiminden küreselleşmeye doğru iken, İtalya içinse nedenselliğin yönü Küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğrudur. Diğer taraftan, Almanya Japonya, Kanada, Amerika ve Fransa için değişkenler arasında bir nedensellik tespit edilememiştir.

Genel olarak, G7 ülkeleri, gittikçe küreselleşen rekabet ortamında uzun vadeli ekonomik büyüme için enerji talep etmeye devam etmeleri halinde, enerji kaynaklarının kısıtlamalarından kurtulamayacaklardır. Küreselleşmenin hem ekonomik büyüme hem de çevresel kalite için arzu edilmesinin sağlanması için, enerji kullanımına farklı bir yaklaşım uygulanmalıdır. Enerji verimliliği, enerji kullanımında azalma, yakıt değişimi ve teknolojik yenilikler, çevresel kaliteye ve ekolojik dengeye zarar vermeden ekonomik büyümeyi arttırmanın alternatif yollarını sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Cole, M. A. 2006. "Does Trade Liberalization Increase Energy Use?" *Economics Letters* 92 (1): 108–112.

Dollar, D., and A. Kraay. 2004. "Trade, Growth and Poverty." *The Economic Journal* 114 (493): 22–49.

Stern, D. I. 2007. "The Effect of NAFTA on Energy and Environmental Efficiency in Mexico." *Policy Studies Journal* 35 (2): 291–322.

Jena, P. R., and U. Grote. 2008. "Growth-Trade-Environment Nexus in India." *Economics Bulletin* 17 (11): 1–17.

Antweiler, W., B. R. Copeland, and M. S. Taylor. 2001. "Is Free Trade Good for the Environment?" *The American Economic Review* 91 (4): 877–908.

Copeland, B. R., and M. S. Taylor. 1994. "North-South Trade and the Environment." *The Quarterly Journal of Economics* 755–787.

Narayan, P. K., and R. Smyth. 2009. "Multivariate Granger Causality between Electricity Consumption, Exports and GDP: Evidence from a Panel of Middle Eastern Countries." *Energy Policy* 37: 229–236.

Ozturk, I., and A. Acaravci. 2012. "The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey." *Energy Economics* 36: 262–267.

Sadorsky, P. 2011. "Trade and Energy Consumption in the Middle East." *Energy Economics* 33 (5): 739–749.

Emirmahmutoglu, F., and N. Kose. 2011. "Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels." *Economic Modeling* 28: 870–876.

Pesaran, M. H. 2007. "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence." *Journal of Applied Econometrics* 22: 265–312.

Westerlund, J. 2007. "Testing for Error Correction in Panel Data." Oxford Bulletin of Economics and Statistics 69: 709–748.

Kónya L. 2006. "Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach." Econ Model. 23: 978-92.

BRICS ÜLKELERİNDE DOĞAL GAZ TÜKETİMİ-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: HETEROJEN PANEL VERİ ANALİZİ

NATURAL GAS CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH NEXUS FOR BRICS COUNTRIES: EVIDENCE FROM HETEROGENEOUS PANEL DATA ANALYSIS

Arş. Gör. Mücahit AYDIN

Sakarya Üniversitesi, aydinm@sakarya.edu.tr

ÖZET

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki son zamanlarda literatürde incelenen konuların başında gelmektedir. 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü ile birlikte temiz enerji kavramı giderek önem kazanmaya başlamıştır. Bu sebeple gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin birçoğu yatırımlarını karbondioksit salınımı az olan enerji kaynaklarına yapmaya başlamışlardır. Bu tür enerji kaynaklarından biri doğal gazdır. Doğal gaz, birincil enerji karışımında payının artması beklenen tek ve en düşük karbon emisyonlu fosil yakıttır. Dahası, doğal gaz, kömürden %20, petrolden ise %50 daha az emisyonu sahiptir. Bu yönüyle doğal gaz, petrol ve kömürden daha temiz bir enerji kaynağıdır. Bu çalışmada doğal gaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri için 1994–2015 dönemi verileri kullanılarak heterojen panel veri metotları yardımıyla incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği Pesaran CD testleri yardımıyla incelenmiştir. Sonuçlar kullanılan serilerin yatay kesitsel bağımlılık içerdiğini doğrulamaktadır. Sonraki aşamada serilerin durağanlık seviyeleri yatay kesit bağımlılığına duyarlı CIPS testi yardımıyla incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise yine yatay kesitsel bağımlılığa izin veren ve ülke bazlı sonuçlar elde edilmesine imkan sağlayan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi yardımıyla araştırılmıştır. Sonuçlar değişkenler arasındaki nedenselliğin ülkeden ülkeye farklılaştığını göstermektedir. Çalışmanın genel sonuçlarına göre ele alınan ülkeler için en doğru politika önerileri şu şekildedir: (i) enerji güvenliğini sağlamak, enerji bağımlılığını azaltmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için doğal gaz enerjisinin kullanımını artırmalıdır. (ii) karbondioksit emisyonlarını azaltmak ve sürdürülebilir çevre sağlamak için doğal gaz enerjisinin kullanımını arttırmalıdır. Çünkü doğal gaz yenilenemez enerji kaynakları arasında doğaya en az zarar veren enerji kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, Doğal gaz tüketimi, Heterojenlik, Panel nedensellik

ABSTRACT

The relationship between energy consumption and economic growth is at the forefront of the topics examined in the literature in recent times. With the Kyoto Protocol signed in 1997, the concept of clean energy has become increasingly important. For this reason many of the developed and developing economies have started to invest in energy sources with low carbon dioxide emissions. One such energy source is natural gas. Natural gas is the only and lowest carbon fossil fuel expected to increase its share in the primary energy mix. Moreover,

natural gas has 20% less emissions than coal and 50% less than petroleum. In this respect, natural gas is a cleaner source of energy than oil and coal. In this study, the relationship between natural gas consumption and economic growth was examined using heterogeneous panel data methods for BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa) countries for the period 1994–2015. In the study, Pesaran CD tests were used to examine whether the series included cross-section dependency. The results confirm that the series used include cross-sectional dependence. At the next stage, stationarity levels of the series were examined with the aid of CIPS test, which is sensitive to cross-section dependency. The causality between the variables is investigated by the panel causality test of Emirmahmutoğlu and Köse (2011) which also allows cross-sectional dependence and enables country-based results to be obtained. The results show that causality between variables varies from country to country. The most accurate policy recommendation for countries dealt with according to the general conclusions of the study is as follows: (i) increase the use of natural gas energy to ensure energy security, reduce energy dependence and encourage economic growth. (ii) increase the use of natural gas energy to reduce carbon dioxide emissions and provide a sustainable environment. Because natural gas is the least energy source of energy that cannot be renewed among renewable energy sources.

Keywords: Economic growth, Natural gas consumption, Heterogeneity, Panel causality

1. GİRİŞ

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki son zamanlarda literatürde incelenen konuların başında gelmektedir. 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü ile birlikte temiz enerji kavramı giderek önem kazanmaya başlamıştır. Bu sebeple gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin birçoğu yatırımlarını karbondioksit salınımı az olan enerji kaynaklarına yapmaya başlamışlardır. Bu tür enerji kaynaklarından biri Doğal Gaz'dır. Dünyada doğal gaz tüketimine olan talep, 1980'den 2010 yılına 60 (trillion cubic feet) Tcf'den fazla artış göstermiştir (International Gas Union, 2010). Bununla birlikte, doğal gaz, birincil enerji karışımında payının artması beklenen tek ve en düşük karbon emisyonlu fosil yakıttır (World Energy Council, 2016).

Doğal gaz, kömürden %20, petrolden ise %50 daha az emisyonu sahiptir. Bu yönüyle doğal gaz, petrol ve kömürden daha temiz bir enerji kaynağıdır. Dahası, yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılaştırıldığında ise daha etkili ve güvenilir olduğu söylenebilir (International Gas Union, 2010). Tüm bu faktörler göz önüne alındığında, doğal gaz, daha ekonomik, daha temiz ve güvenli bir dünya için önemli bir rol oynamaktadır. Son zamanlarda birçok ülke doğal gaz tüketimini arttırıcı düzenlemeler getirmektedir. Örneğin, Çin uyguladığı doğal gaz ithalatını arttırıcı politikalar sayesinde doğal gaz tüketimini 2003'den 2013 yılına kadar yıllık ortalama %17 arttırmıştır (EIA, 2014). Amerika birleşik devletleri doğal gaz depolama alanlarını her yıl arttırarak doğal gaz tüketimini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Doğalgaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik analizi yardımıyla incelenmektedir. Literatürde bu iki değişken arasındaki ilişki 4 farklı hipotez yardımıyla incelenmektedir. Bu hipotezler: büyüme hipotezi, koruma hipotezi, geri bildirim hipotezi ve ilişkisizlik hipotezidir. Büyüme hipotezine göre nedenselliğin yönü doğalgaz tüketiminden ekonomik büyümeye doğrudur. Bu durumda doğalgaz, üretim sürecinde emeğin ve

sermayenin tamamlayıcı unsuru olarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Dahası, doğalgaz tüketimi ekonomik büyümenin sağlanmasında hayati bir rol oynamaktadır. Geri bildirim hipotezi ekonomik büyüme ile doğalgaz tüketimi arasında çift yönlü nedenselliğin varlığına dayanmaktadır. Bu durumda doğalgaz tüketimini arttırıcı herhangi bir politika ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratırken, azaltıcı politikalar ise büyüme üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Koruma hipotezi ise ekonomik büyümeden doğalgaz tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu, doğalgaz tüketiminde uygulanacak tasarruf politikalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi olmadığını göstermektedir. Tarafsızlık hipotezi, doğalgaz tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde çok az veya hiçbir etkisi bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla korumacı enerji politikaları ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki yaratmayacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde doğal gaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaların sayısı oldukça azdır. Lee and Chang (2005) 1994-2003 dönemi verilerini kullanarak Tayvan için doğal gaz enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmanın sonucuna göre değişkenler arasındaki nedensellik doğal gaz tüketiminden ekonomik büyümeye doğrudur. Zahid (2008) Bangladeş, Hindistan ve Pakistan için doğal gaz enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1971-2003 dönemi verilerini kullanarak incelemiştir. Ampirik analiz sonuçlarına göre Hindistan ve Pakistan'da değişkenler arasında bir nedensellik bulunamazken, Bangladeş'te doğal gaz tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Apergis and Payne (2010) değişkenler arasındaki ilişkiyi 1992-2005 verilerini kullanarak 67 ülke için incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre söz konusu ülkelerde değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Aqeel and Butt (2011) Pakistan için ilişkiyi 1955-1996 dönemi verileri ile incelemişlerdir. Sonuçlar değişkenler arasında bir nedensellik olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Shahbaz et al. (2013) Pakistan için doğal gaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1972-2010 dönemi verileri ile incelemişlerdir. Sonuçlar doğal gaz tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin varlığını göstermektedir.

3. VERİ VE UYGULAMA

Bu çalışmada doğal gaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki BRICS ülkeleri için 1994-2015 dönemi verileri kullanılarak heterojen panel veri metotları yardımıyla incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği Pesaran CD testleri yardımıyla incelenmiştir. Sonraki aşamada serilerin durağanlık seviyeleri yatay kesit bağımlılığına duyarlı CIPS testi yardımıyla incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise yine yatay kesitsel bağımlılığa izin veren ve ülke bazlı sonuçlar elde edilmesine imkan sağlayan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi yardımıyla araştırılmıştır.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	LM ist.	P-değeri
lnGDP	113.56 ^a	0.000
lnDG	864.587 ^a	0.000

Not: * %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Çalışmada ilk olarak kullanılan değişkenlerle ilgili yatay kesitsel bağımlılık testi yapılmıştır. Tablo 1'de elde edilen sonuçlara göre kullanılan değişkenlerde yatay kesitsel bağımlılık bulunmaktadır. Buna göre değişkenlerin durağanlık düzeyleri araştırılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri kullanılmalıdır.

Tablo 2. CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
lnGDP	-1.96	-2.398	-3.156 ^a	-4.187 ^a
lnDG	-1.48	-2.987	-3.895 ^a	-4.365 ^a

Not: * %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 2 yatay kesitsel bağımlılığı dikkate alan CIPS panel birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre tüm değişkenler düzeyde birim köklü iken birinci farklarda durağandır.

Tablo 3. Emirmahmutolu ve Köse Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	ki	H ₀ : lnGDP → lnDG		ki	H ₀ : lnDG → lnGDP	
		wi	pi		wi	pi
Brezilya	1	7.001 ^a	0.008	1	1.508	0.219
Rusya	2	15.739 ^a	0.000	2	1.694	0.429
Hindistan	1	0.002	0.963	1	0.050	0.824
Çin	1	2.720 ^c	0.098	1	3.844 ^b	0.045
Güney Afrika	1	0.594	0.441	1	1.371	0.242
Panel						
Fisher test istatistiği		82.725 ^b			62.989	
Bootstrap kritik değer	1%	98.195			89.338	
	5%	78.201			75.109	
	10%	67.834			68.261	

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Emirmahmutolu ve Köse nedensellik testi sonuçlarına göre Brezilya ve Rusya için değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden doğalgaz enerji tüketimine doğrudur. Diğer taraftan, Çin için değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Hindistan ve Güney Afrika için ise ekonomik büyüme ile doğalgaz enerji tüketimi arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. BRICS ülkeleri bir bütün olarak incelendiğinde ise nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden doğalgaz enerji tüketimine doğrudur.

4. SONUÇ

Çalışmada BRICS ülkeleri için doğal gaz enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1994–2015 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlık derecelerinin tespiti için birim kök testleri uygulanmıştır. Sonuçlar tüm değişkenlerin birinci farklarda durağan olduğunu göstermektedir. İkinci aşamada ise durağan serilere nedensellik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Brezilya ve Rusya için Koruma Hipotezi geçerli iken Çin için Geri Besleme Hipotezi geçerlidir. Hindistan ve Güney Afrika için ise geçerli olan hipotez Tarafsızlık Hipotezidir. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre, BRICS ülkeleri bir bütün olarak incelendiğinde Koruma Hipotezi geçerlidir. Koruma hipotezine göre politika belirleyicilerinin doğalgaz enerji tüketimini azaltacak bir politika benimsemeleri ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Diğer taraftan, geri bildirim hipotezine göre ise politikaların yalnızca ekonomik büyüme açısından değil, aynı zamanda doğalgaz enerji arz güvenliği ve çevresel kalitenin iyileştirilmesi açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda politika belirleyicileri, politikaları çift taraflı olarak belirlemesi gerekmektedir. Çalışmanın genel sonuçlarına göre ele alınan ülkeler için en doğru politika önerileri şu şekildedir: (i) enerji güvenliğini sağlamak, enerji bağımlılığını azaltmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için doğal gaz enerjisinin kullanımını artırmalıdır. (ii) karbondioksit emisyonlarını azaltmak ve sürdürülebilir çevre sağlamak için doğal gaz enerjisinin kullanımını arttırmalıdır. Çünkü doğal gaz yenilenemez enerji kaynakları arasında doğaya en az zarar veren enerji kaynağıdır.

KAYNAKÇA

- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Natural gas consumption and economic growth: a panel investigation of 67 countries. *Applied Energy*, 87(8), 2759-2763.
- Aqeel, A., & Butt, M. S. (2001). The relationship between energy consumption and economic growth in Pakistan. *Asia-Pacific Development Journal*, 8(2), 101-110.
- Emirmahmutoglu, F, Kose N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Econ Model* 28:870-876.
- Lee, C-C, Chang, C-P. (2005). Structural breaks, energy consumption, and economic growth revisited: evidence from Taiwan. *Energy Economics* 27(6), 857-872.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Shahbaz, M., Lean, H. H., & Farooq, A. (2013). Natural gas consumption and economic growth in Pakistan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 18, 87-94.
- World Energy Resources, 2016. World Energy Council. www.worldenergy.org.
- Zahid, A., (2008). Energy–GDP relationship: A causal analysis for the five countries of South Asia. *Applied Econometrics and International Development*. 1, 167-180.
- International Energy Agency; 2014.
- International Gas Union; 2010.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA RETORİĞİNİN ETİK TEMELDE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT RHETORIC ON ETHICAL BASIS

Prof. Dr. Recep KULCU

*Süleyman Demirel University,
Akdeniz Üniversitesi, recepkulcu@sdu.edu.tr*

ÖZET

Son yıllarda dünyada nüfus artışı, insanların tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikler, kentsel yaşam, endüstrileşme ve tarımsal üretimdeki yapısal değişimler birçok çevre sorununu beraberinde getirmiştir. Bu sorunların temelinde, artan tüketimi karşılamak amacıyla gerçekleştirilen üretimde, doğanın bir hammadde deposu ve atıkların deşarj edileceği bir saha olarak görülmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Yirminci yüzyılda insanlık, bu sorunların kendi yaşamını da tehdit ettiği gerçeğiyle yüzleşmiştir. Atık kaynaklı kirlilikler ve ozon tabakasında incelleme şeklinde başlayan küresel riskler yirmi birinci yüzyılda iklim değişiklikleri ve küresel ısınma ile hükümetler üstü çözüm arayışlarını zorunlu hale getirmiştir. Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleştirilen toplantılarda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma özetle, bugün yapılan faaliyetlerin gelecek nesiller tarafından da yapılabilecek şekilde yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir. Ancak çevre sorunlarının temel nedeni, insan çevre ilişkilerinde insanın çevre üzerindeki hâkimiyet sınırlarındaki belirsizliktir. Bu kapsamda etik bir sorgulama yapılmadan ortaya çıkan önlemler, sadece mevcut sorunları çözmeye yöneliktir. Bu sorunlar çözülsede, yeni sorunların ortaya çıkacağı açıktır. Sürdürülebilir kalkınma retorığı de bu kapsamda, çevreye hâkim olmaya çalışan ve onu sömüren insanın sömürsünün sürdürülebilirliği olarak algılanabilmektedir.

Bu çalışmada çevre sorunlarına küresel çözüm arayışı içerisinde ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma retorığı, etik ve çevre etiği kapsamında incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, etik, çevre etiği

ABSTRACT

In recent years, population growth in the world, changes in people's consumption habits, urban life, industrialization and structural changes in agricultural production have brought many environmental problems together. At the core of these problems is the fact that the nature of production, which is realized in order to meet the increased consumption, has a great effect on the view as a raw material depot and a field where waste is to be discharged. In the twentieth century, humanity faced the fact that these problems also threatened their own lives. Waste-based pollution and the global risks of thinning in the ozone layer have made climate change and global warming in the twenty-first century necessary to seek solutions beyond

governments. At the meetings held under the auspices of the United Nations, sustainable development has become a major issue. Sustainable development, in sum, predicts that today's activities will be restructured to be done by future generations. But the main reason for environmental problems is uncertainty about the limits of human dominance over human environment relations. In this context, the prevention that occurs without an ethical inquiry is solely aimed at solving the current situation. Although these problems are resolved, it is clear that new problems will arise. In this context, the sustainable development retribution can be perceived as the sustainability of the exploitation of the person who is trying to dominate the neighborhood and exploit it.

In this study, the sustainable development dispute that emerged in search of a global solution to environmental problems was examined and evaluated within the context of ethics and environmental ethics.

Keywords: Sustainable Development, ethics, environmental ethics

GİRİŞ

Kalkınma, modern dünyada gelişmekte olan toplumların refah seviyelerini arttırmak amacıyla ulaşmayı hedefledikleri toplum modelini ifade etmekte kullandıkları önemli bir argümandır. Önceliği ekonomik büyüme olarak görülse de, asıl amaç, bütünsel bir toplumsal yükselişi gerçekleştirmektir. Bütünsel yükseliş yaklaşımında öngörülen, toplumu oluşturan bireylerin mutluluk ve refah seviyesinin artırılmasıdır. Bu aşamada kritik olan nokta, toplumu oluşturan bir kesimin değil bütün bireylerin mutlu bir yaşam sürmesinin hedeflenmiş olmasıdır. Ekonomik ve sosyolojik bağlamda birçok kalkınma modeli karşımıza çıkmaktadır ve bu modeller, toplumlara bütünsel bir kalkınmayı vadetmektedirler. Ancak kalkınma modellerinin altınçağ ütopyası olarak sundukları bütünsel kalkınma hedefine ulaşmak için çizilen yollar birbirlerinden farklılıklar göstermektedir.

İnsanlık tarihinin kalkınma hedefiyle ortaya koyduğu serüven, tarihsel olarak incelendiğinde büyük bir paylaşım savaşının olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu savaş, insanların kaynakları paylaşma ve yönetme alanlarında, kitlesel bir yörüngeye girmiştir. İlkçağ tarım toplumları, tarımsal üretimle elde ettikleri artı değerle yükselirken, ortaya çıkan ekonomik değerler genellikle imparatorluk bütçeleri tarafından yönetilmiştir. Tarımsal üretim, imparatorlukların yönetim ve denetimi altında gerçekleştirilirken, tarımsal üretimde çalışan kitleler vergilendirme sistemiyle genel bütçe içerisine dâhil edilmişlerdir. Bu yolla çiftçiler büyük bir sistemin parçası haline getirilerek, imparatorluğun güçlenmesi sağlanmış ve üreticilerin dış tehditlere karşı korunması amaçlanmıştır. İmparatorluklar, kendilerine bağlı üreticiler ile oluşturdukları ekonomilerini büyütme amacıyla çevrelerindeki küçük yapılanmaları kendilerine bağladıktan sonra, bölgede gelişen diğer uygarlıklarla hâkimiyet savaşlarına girmişleridir. İmparatorluklar içerisinde gelişen derebeylikleri ve evrimleşen burjuva kesimleri zamanla sermayenin ve üretimin kontrolünü ele geçirerek imparatorluklar içerisindeki aristokrasileri zayıflatmaya başlamıştır. On sekizinci yüzyılda sanayi devrimi gerçekleştikten sonra gelişim hızını arttıran burjuva kesimleri, imparatorlukların sonunu getiren bir süreci başlatarak üretim alanlarında mutlak hâkimiyetlerini ilan etmeye başlamışlardır. Kalkınma modelleri de bu süreç sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu

döneme kadar imparatorluklara kesin bir itaatle bağlı olan üretici kesim, ortaya çıkan demokrasi anlayışı içerisinde kendilerine bütünsel bir yükseliş vadeden modellerle, bağlılıklarını devam ettirmeye ikna edilmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda kapitalizmin erken dönemlerinde; çevre duyarlılığı, insan hakları ve çalışma koşullarının göz ardı edildiği, ekonomik kalkınmanın hedeflendiği büyük bir endüstrileşme hareketi başlamıştır. Gelişen sanayi ve endüstrileşen tarım, doğal kaynakları hoyratça kullanırken, özellikle hammadde ve enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda, gelişen ekonomiler arasında büyük çatışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ekseninde iki dünya savaşı geçiren toplumlar, yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, çevre üzerinde verdiği hasarların kendi varlığını tehdit etmeye başladığının farkına varmıştır. Bölgesel ölçekte başlayan çevre sorunları zamanla küresel felaketlere dönüşmeye başlayınca, çözüm arayışlarının da ülkeler üstü platformlarda gerçekleştirilmesi gerçeği ortaya çıkmıştır. Ağırlıklı olarak Birleşmiş Milletler öncülüğünde oluşturulan bu platformlarda toplumlar, insanlığın geleceği konusunda ortak akıl oluşturmaya çalışmışlardır.

Bu çalışmada toplumların kendi gelecekleri konusunda oluşturdukları ortak akıl platformları içerisinde ortaya koydukları “Sürdürülebilir Kalkınma” yaklaşımı incelenmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın, insanlık için bütünsel bir mutluluğu mu yoksa uygarlık tarihi içerisinde geliştirilen sistemlerin varlıklarını sürdürmeyi mi hedeflediği sorgulanmıştır.

Sürdürülebilir Kalkınma Nedir?

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ön plana çıkmasında, 20. yüzyıla kadar kalkınmada izlenen yolun yarattığı ve yaratacağı muhtemel çevre sorunlarının doğa ve insanlar üzerindeki etkilerinin görülmesinin büyük bir itici gücü olmuştur.

Sanayileşmeye bağlı olarak, insanlığı derinden sarsan ilk sorun Londra’da 1950’lerde ortaya çıkan toplu ölümler olmuştur. Bu ölümlerin tesadüfî olmadığı, ortak bir nedeninin olması gerektiği düşünülse de tam nedeni ortaya çıkartılamamıştır. Sanayileşme ve tarım alanında Avrupa kıtasında büyüyen diğer güç olan Almanya’nın Ruhr Havzası kömür işletmelerinde aynı olayların ortaya çıkmasıyla Dünya’da çevre kirliliğinden söz edilmeye başlanmıştır. Bu düşünüş, çevre sözcüğünü ve çevre olgusunu 1972 İsveç-Stockholm’e kadar taşımış ve 5 Haziran gününün “Dünya Çevre Günü” olarak tescillenmesine neden olmuştur. Böylece çevre olgusu insanlık gündemine girmiştir. 1982 Almanya, 1992 Rio de Janerio, 2002’de Rio+10 Güney Afrika Cumhuriyeti ve 2012’de yine Rio de Janerio’da yapılan toplantılarla, hem çevrenin korunması hem de yaşanabilir kılınması yolunda yapılması gerekenlerin, yaptırımların belirlenmesi ve ülkelere düşen görevlerin yerine getirilmesine yönelik bilgi paylaşımı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ama ne yazık ki bu kapsamda 1997 yılında ortaya konulan KYOTO Protokolü bizzat Kirlenici Gelişmişler diyebileceklerimiz tarafından uyarlanamamış, uygulanamamış, hedeflerine ulaştırılamamıştır (Çoban vd., 2016). 1972 yılında Stockholm’de düzenlenen konferansın ardından Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda gelecek nesillerinde ihtiyaçlarını dikkate alan, “Sürdürülebilir ve Dengeli Kalkınma”nın gerekliliği vurgulanmıştır (Aydoğdu ve Gezer, 2000).

Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleştirilen toplantılarda toplumların gündemine

taşınan sürdürülebilir kalkınma modeli ruhunu bir Afrika atasözünden almaktadır. “Bu dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu çocuklarımızdan ödünç aldık”. Bu ilke doğrultusunda hedef; bütün üretim alanlarında sürdürülen faaliyetlerin, gelecek nesillerin de bu faaliyetleri sürdürebilecekleri şekilde yeniden yapılandırılması ve organizasyonudur. Bu kapsamda çevreye daha az zarar veren tekniklerin kullanılması, kaynakların korunması ve çevre kirliliğinin ölçülmesi ve kontrolü konularında faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır.

Stockholm'deki toplantıdan sonra Dünya'nın çevre gündemi sürekli değişiklikler göstermiştir. Bu değişikliklerin nedeni sanayi, tarım ve kentleşmeden kaynaklı çevre sorunlarının önlenememesi ve sürekli şiddetini artırarak çeşitlenmesidir. Bu sorunları ön plana çıkaranları; atık kaynaklı kirlilikler, nükleer atıklar, ozon tabakasında incelme ve delinme, hava ve su kirliliği ile küresel ısınmadır. Dünya üzerindeki çevre sorunlarının şiddetini artırarak devam ediyor olması küresel önlemlerin amacına ulaşmadığının bir göstergesidir.

Etik ve Çevre Etiği

Çevre sorunları konularında küresel ölçekte önlemler alınmasına rağmen, sorunların önüne geçilemediği gibi giderek şiddetini artırıyor olmaları, çözüm arayışlarının yanlış bir zeminde veya yanlış bir çıkış noktasından sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu kapsamda insan-çevre ilişkilerinin etik bağlamda incelenmesi ve değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Etiğin alanı 20. yüzyıla kadar insanla sınırlı görülürken, 20. yüzyıldan sonra insan-çevre ilişkileri de etik bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda etik çatısı altında uygulamalı etik alt alanında çevre etiği çalışmaları başlamıştır. Çevre etiği, insan ve çevre ilişkilerine etik yaklaşımlar geliştirmeye ve buradan evrensel ahlaki ilkeleri temellendirmeye çalışan bir alandır. Bu kapsamda çevre etiğinin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Çevre etiği kuramları 3 ana temelde incelenmektedir. Bunlar; İnsan Merkezci (Antroposentrik), Canlı Merkezci (Biosentrik) ve Çevre Merkezci (Ekosentrik) olarak adlandırılmaktadır. İnsan Merkezci (Antroposentrik) yaklaşım insanı doğanın efendisi olarak görmektedir (Keleş ve Ertan, 2002). Bu yaklaşımda önemli olan insanların gereksinimleridir. Canlı Merkezci (Biosentrik) yaklaşım, insan merkezci yaklaşıma tepki olarak diğer canlı varlıklarında değerli oldukları düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Çevre merkezci (Ekosentrik) yaklaşım, canlı merkezci yaklaşıma benzer bir tavır içerisindedir, ancak ondan farklı olarak biyotik ve abiyotik unsurların birbirleri üzerinde tahakküm elde etmesine karşı çıkar (Karakoç, 2004).

Sürdürülebilir Kalkınma Bir Retorik Midir?

Bu sorunun cevabı belki de hareket noktası olan atasözünde yatmaktadır. “Bu Dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu çocuklarımızdan ödünç aldık”. İlk bakışta romantik bir etki yapan ve çevre dostu bir yaklaşımın çıkış noktası olarak oldukça anlamlı gelen bu söz, dikkatli incelendiğinde insan merkezci bir yaklaşımı içermektedir. Bu Dünya, yani çevre ile olan ilişkilerimiz bir aidiyet ilişkisinden ibarettir. Yani doğa bize ya atalarımızdan miras kalmış olabilir ya da biz doğayı gelecek nesillerden ödünç almış olmalıyız. Ancak her koşulda Dünya üzerinde bir hâkimiyet gücüne sahibiz. Elbette gelecek nesiller için ona zarar vermemeliyiz ama nihayetinde doğa bize ait ya da doğa insanlar için vardır.

Çevre sorunlarının temelinde, insanın doğaya hâkim olma, onu kullanma ve hammadde deposu olarak görme yaklaşımı bulunmaktadır. Kalkınmayı öncelik olarak gören toplumlar için, ister sürdürülebilir ister sürdürülemez olsun, insan doğa ilişkilerinde etik açıdan bir yaklaşım farkı bulunmamaktadır. Bu nedenle, Dünya'daki çevre sorunlarının önlenmesi bağlamında, "Sürdürülebilir Kalkınma" bir retorik olmanın ötesinde değildir. Elbette çevreye verilen hasarın azaltılmasını hedeflemektedir ancak insan-çevre ilişkilerinde eksen değişikliği yapılmadan gerçekleştirilecek çabalar, insan faaliyetleri sonucunda oluşacak hasar veya yok oluşun sadece geciktirilmesini sağlayacaktır.

SONUÇ

İnsanlığın tarım devrimi, doğa üzerindeki ilk önemli etkiyi yaratmıştır ancak sanayi devrimi ile doğa üzerindeki hasarların etki seviyesi, yoğunluğu ve çeşitliliği arttırmıştır. Birleşmiş Milletler başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar mevcut yaşam modelimizin Dünya üzerinde yaşamın sürdürülebilirliği için uygun olmadığını ifade etmektedirler. Birleşmiş Milletler küresel ısınma konusunda sera gazı emisyonlarını azaltıcı önlemler almaya çalışsa da gelecek senaryolarında atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını azaltma yönünde bir beklenti bulunmamakta, sadece atmosferdeki konsantrasyon artış hızının azaltılması öngörülmektedir. Yani alınması öngörülen önlemler, sadece kaçınılmaz sonu geciktirmeye yöneliktir. Bu yaklaşım bile aslında, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin bir retorik olduğunu göstermektedir.

Çevre sorunlarının kaynağında insan faaliyetleri bulunmaktadır. Bu nedenle, doğru bir çözüm ortaya konulabilmesi için öncelikle, insan çevre ilişkilerinin etik bir sorgulamayla yeniden konumlandırılması gerektiği açıktır. Bu noktada, insan merkezli yaklaşımın terk edilip canlı veya çevre merkezli bir yaşam modeline geçilmesi gerektiği açıktır.

KAYNAKLAR

Aydoğdu, M., Gezer, K. 2000. Çevre Bilimi, Ankara: Anı Yayıncılık.

Çoban, A., Hamamcı, C., Keleş, R. 2016. Çevre Politikası, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları

Karakoç, A. G. 2004. "Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım", Marin, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Ed.), Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul.

Keleş, R. ve Ertan B. 2002. Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitapevi, Ankara.

**KUHN'UN BİLİMSEL DEVRİMLER YAKLAŞIMI DOĞRULTUSUNDA
TARIM BİLİMLERİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMLERİNİN İNCELENMESİ**

EVALUATION OF PARADIGM CHANGES IN AGRICULTURAL SCIENCES BY
KUHN'S SCIENTIFIC REVOLUTIONS APPROACH

Prof. Dr. Recep KULCU

Süleyman Demirel University,

Akdeniz Üniversitesi, recepkulcu@sdu.edu.tr

ÖZET

İnsanlık, tarım devrimini günümüzden yaklaşık 12 000 yıl önce gerçekleştirmiştir. Tarım bilimleri için milat olarak kabul edilen bu tarihten sonra, tarım bilimleri önemli evrimsel ve devrimsel değişimler yaşamıştır. Bitkilerin kültüre alınması ve hayvanların evcilleştirilmesiyle başlayan tarım bilimleri, daha sonra su kaynaklarının yönetimi, tarım alet ve makinalarının geliştirilmesiyle önemli atılımlar ortaya koymuştur. Temel hedefi insanların gıda ihtiyaçlarının karşılanması olan tarım, sanayi devrimi sonrasında endüstrileşme sürecine girmiştir. Günümüzde tarım bilimlerinin, kimya ve genetik alanında sağlanan gelişmelerle farklı bir devrimin eşliğinde olduğu görülmektedir. Thomas Kuhn; bilimi, klasik görüşlerin aksine, birikimsel değil bir paradigmadan diğerine devrimsel ilerleyen bir etkinlik olarak ele almıştır. Bu yaklaşıma göre, her dönemin bir paradigması bulunmakta ve bilimsel teoriler bu paradigmalara içerisine yazılmaktadır. Ancak paradigmalarda bunalım dönemine girip yetersiz konuma düştüğünde, yeni bir paradigma devrimsel bir etkiyle eskisinin yerini almaktadır. Bu çalışmada, fizik alanında çok net bir şekilde gördüğümüz bu paradigma değişimlerinin, tarım bilimlerinde ne şekilde yaşandığı konusu ele alınmıştır. Tarım bilimlerinin ilk dönem paradigması; bitkilerin kültüre alınması ve toprağın bitki gelişimine hazırlanmasında kullanılması gereken yöntemler olarak ortaya çıkmıştır. İkinci dönem paradigması; doğadaki gen kaynaklarının ıslah yoluyla iyileştirilmesi ve verimin artırılması olarak karşımıza çıkmıştır. Günümüz paradigması ise; doğal yollarla yapılamayan gen transferleri ve mutasyonların yapay yollarla yapılması, topraksız ve yapay aydınlatmalı tarım uygulamaları ile verimde 21.yy'a kadar ön planda tutulan birim alandan alınan ürün miktarı yerine birim alandan alınan besin maddeleri yaklaşımları olarak görülmektedir. Çalışma kapsamında bu süreçlerin gerçekten bir paradigma değişimi niteliği taşıyıp taşımadıkları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım bilimleri, paradigma, bilimsel devrimler

ABSTRACT

Humanity has realized the agricultural revolution about 12 000 years ago today. After this history accepted as a milestone for the agricultural sciences, agricultural sciences have undergone important evolutionary and revolutionary changes. The agricultural sciences started with the cultivation of plants and the domestication of animals, and later the management of water resources and the development of agricultural equipment and machines. Agriculture, whose main objective is to meet human food needs, has entered into the

industrialization process after the industrial revolution. Today, the developments in the fields of agriculture, chemistry and genetics are at the threshold of a different revolution. Thomas Kuhn's consciousness, contrary to classical views, has treated it as revolutionary progression from one paradigm to another, not from accumulation. According to this approach there is a paradigm of each period and scientific theories are written in these paradigms. However, when paradigms fall into depression and fall into insufficient positions, a new paradigm takes its place in the old age with a revolutionary influence. In this study, the paradigm shifts that we see very clearly in the field of physics are discussed in the field of agricultural science. The first period paradigm of agricultural sciences emerged as methods to be used in cultivation of plants and preparation of soil for plant development. In the second period paradigm, the natural gene sources were improved by breeding and the efficiency was increased. Today 's paradigm is seen as approaches of nutrients taken from the unit area instead of the amount of the unit transferred from the unit area held until the 21st century with efficiency of soil transfer and mutations made by artificial ways, landless and artificially illuminated agriculture applications. Within the scope of the study, it was evaluated that these processes are really carry a paradigm shift or not.

Keywords: Agricultural sciences, paradigm, scientific revolutions

GİRİŞ

Tarım; insanlık tarihinde avcı toplayıcı takım hayatından, yerleşik yaşama geçişte en önemli unsur olmuştur. Bütün bilimlerde olduğu gibi tarım bilimlerinde de gözlem ile başlayan süreç, deneyle devam etmiş ve ortaya çıkan önermeler ile yargıların tümevarımsal değerlendirmesi ile gelişmiştir. Avcı toplayıcı takım toplulukları, öncelikle doğayı ve canlıları gözlemlemişler, belki sonuca ulaşmayan birçok deneme yapmışlardır. Doğadaki değişimleri takip eden insanlar, bitkilerin tohumlardan geliştiğini görmüşler sonrasında toprak içine gömülmesi gerektiği, sadece belirli dönemlerde bu gelişimin sağlandığı ve su ihtiyacı gibi birçok bilimsel bilgiye ulaşmışlardır. Tarım devrimi, bugün sahip olduğumuz birçok bilimsel bilginin hatta bilimsel yöntemin oluşturulmasında başlangıç noktası olmuştur. İlk topluluklar, tarımsal üretimin organizasyonuna göre iş bölümü yapmışlar ve toplumsal sosyolojik yapılar tarımsal üretime göre şekillenmiştir. Tarım bilimleri, bir bilgi üretme faaliyeti olarak, diğer bilimlerle aynı yöntem ve ilkelere göre işlemektedir. Elbette bilgi dediğimizde sadece bilimsel bilgiden söz etmiyoruz.

Bilgi, bilen (insan) ile bilinen şey (nesne) arasında kurulan bağıdır veya bu bilişsel süreç neticesinde ortaya çıkan üründür (Mengüşoğlu, 1983). Platon, *Theaitetos* adlı diyalogunda bilgiyi “gerekçelendirilmiş doğru inanç” olarak tanımlar ve doğru sanı’ya *logos*’u (aklı) ilave eder. Gerekçelendirilmiş ve güvenilir olan bilginin (*episteme*) yanında doğru olmayan, yeterince haklılaştırılmamış inanca da sanı (*doksa*) der (Platon, 1997). Böylece daha ilkçağdan itibaren sanı, kanaat veya inanç anlamına gelen *doksa*’ya karşılık, doğru, kesin, güvenilir, bilimsel bilgi anlamlarına gelen *episteme* sözcüğü kullanılır. Genel olarak bilgiyi; bilimsel, teknik, felsefî, dini, gündelik, sanat ve sanı bilgisi olarak sınıflandırabiliriz. Bilimsel bilgi, bilimsel yöntem dâhilinde gerekçelendirilmesi ve doğrulanması mümkün olan, ‘kesin’, ‘güvenilir’ bir bilgidir. Çevremiz, hatta dünya ve dünyadaki şeyler hakkında gözlem ve

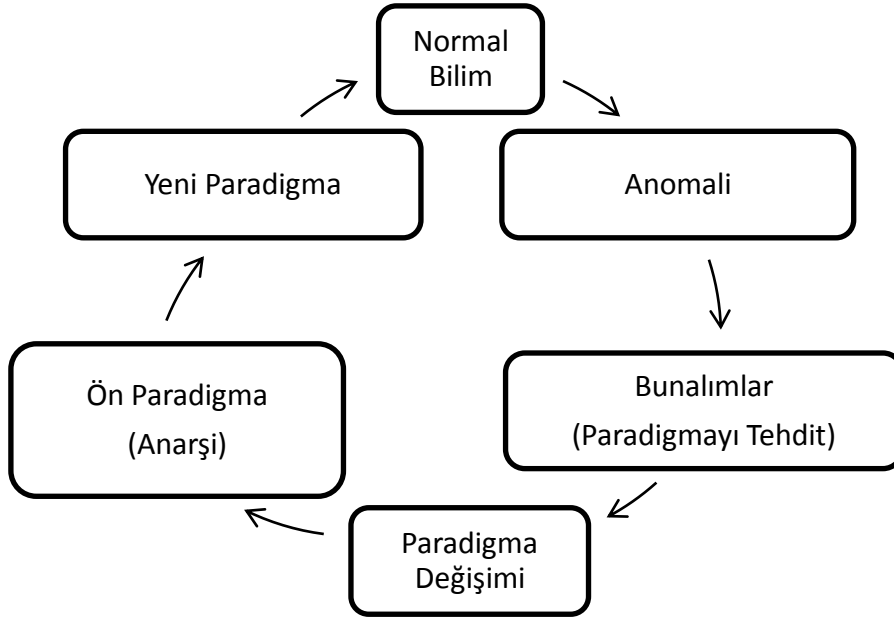

deneye dayalı olarak kazanılan bilimsel bilgi, evrensel (genel-geçer) bir niteliğe sahiptir. Olgulara dayalı olduğu ve deney yöntemiyle elde edildiği için, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini bize gösterir ve gerektiğinde olgulara dönülerek test edilebilir.

Bilimin ne olduğu konusunda bilim felsefecileri arasında bir ayrım bulunmaktadır. Bir grup bilim felsefeci, bilimi bir ürün olarak ele alırken diğer grup bilimi bir etkinlik olarak değerlendirmektedir. Mantıkçı pozitivistlere göre bilim; bilimsel yöntemle elde edilmiş kuram ve kanunlardan oluşmuş kesin, nesnel, birikerek ilerleyen bilgiler yığıdır. Bilimin ürünleri, bilimsel yöntem kullanılarak ve bilim insanının bireysel yaratıcılığı ile elde edilmiş bilgilerdir. Kuhn'a göre ise, bilginin birikmesiyle gerçekleşecek ilerleme yalnızca olağan bilim dönemleri sırasında tartışmasız ve kendinden emin olarak varlık gösterebilmektedir (Kuhn, 2000). Kuhn'a göre bilim tarihi içerisinde kırılma noktaları ve devrimler bulunmaktadır.

Kuhn'un Bilimsel Devrimler Yaklaşımı

Kuhn bilimi bir etkinlik olarak görmekte ve bu etkinliği gerçekleştiren bilim insanlarının da bilim sosyetesini ve dönemin şartlarından bağımsız düşünemeyeceğini dile getirmiştir. Kuhn bilimin ilerleyişini doğrusal veya birikimsel olarak ele almamaktadır. Bu yaklaşımıyla Viyana çevresi olarak adlandırılan bilim felsefecilerinin yaklaşımına karşı çıkmaktadır. Kuhn'a göre bilim bir paradigmada diğerine devrimsel bir sıçrayışla ilerlemektedir. Şekil 1'de Kuhn'un bu yaklaşımı özetlenmeye çalışılmıştır. Normal bilim döneminde, geçerli paradigma içerisinde teoriler ve yasalar yazılmaktadır. Anomali döneminde mevcut bilimsel paradigma ile uyumsuz veya mevcut paradigmanın açıklayamadığı bazı durumlar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan anomaliler hâkim bilimsel paradigmayı sarsacak düzeyde değildir. Anomaliler zamanla mevcut paradigmayı sarsacak düzeye gelmektedir. Bu aşama, bunalım dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bunalımlar, bilim sosyetesini belirli bir süre sonra paradigma değişimine zorlamaktadır. Bu aşamadan sonra birçok ön paradigma önerisinin ortaya çıktığı anarşi dönemine girilmektedir. Anarşi dönemi, belki de bilim sosyetesini için en renkli ve yaratıcı dönemdir. Bu dönem aslında, bilim dünyasının geleceğine yön verecek yol haritasının ortaya çıkarılacağı aşamadır. Zamanla bilimin kendi yöntemleri içerisinde elenen veya çürütülen yeni paradigma adaylarından bir tanesi veya birleşerek güçlenen birkaç tanesi yeni dönemin bilim paradigmasını oluşturacaktır. Elbette normal bilim dönemini de statik düşünmemek gerekmektedir. Bu dönemde de paradigmanın evrimsel bir gelişim süreci gerçekleşmektedir.

Şekil 1. Bilimsel devrimler ve paradigma değişimi

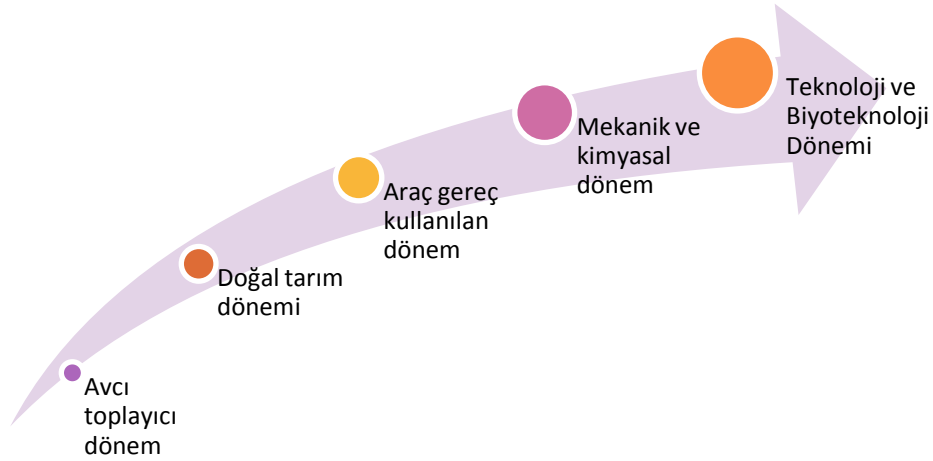
Kuhn, fizik alanında çalışan ve bilim felsefesi konusunda önemli bir yaklaşım ortaya koymuş bilim insanı olarak, bilimlerin ilerleyişi konusunda geliştirdiği bu teorinin bütün disiplinlerin ilerleyişi için geçerli olduğunu söylemiştir. Kuhn'un bilimsel devrimler teorisini astronomi ve fizik alanındaki değişimler ile temellendirmek nispeten kolay görülmektedir. Örneğin, Aristoteles'in yer merkezli evren teorisinden sonra Kopernik'in güneş merkezli evren teorisini ortaya atması ve ondan sonra gelen astronomlar tarafından bu teorisin ispatlanması paradigma değişimine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Fizik alanında atomun parçalanması ve atom altı parçacıkların davranışlarının Newton fiziğiyle açıklanamaması da önemli bir paradigma değişimini göstermektedir. Ancak tarım bilimlerindeki değişimlerin, paradigma değişimi olarak yorumlanması üzerine bilimsel bir yaklaşım bulunmamaktadır.

Tarım Bilimlerinin Doğası

Tarım bilimleri; insanların beslenmesi için gerekli gıda ihtiyacını karşılamayı ve tekstil için hammadde oluşturmayı hedefleyen, disiplinler arası ve çok disiplinli bir bilim alanıdır. Tarım bilimleri; mühendislik yönüyle güçlü mekanizasyon ile yapılar ve sulama gibi alanların yanında biyoloji ve ekoloji alanları üzerine şekillenmiş yetiştiricilik (bitkisel ve hayvansal), genetik çalışmalarıyla ön plana çıkan tarımsal biyoteknoloji, toprak ve ekonomi disiplinlerinden oluşmaktadır. Temel hedefi insan nüfusunu doyurmak olan tarım bilimleri, diğer bilim alanlarındaki gelişmelere paralel olarak dünyada artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılayabilmek için zamanla farklı yöntem ve araçlar kullanmaya başlamıştır.

Tarım Bilimlerinin Evrimi

Tarım bilimleri, insanların doğayı tanımasını ve onu yönetmede kullandıkları araçların gelişimine bağlı olarak farklı evrelerden geçmiştir. Bu evreler Şekil 2'de özetlenmiştir.

Şekil 2. Tarım bilimlerinin evrimi

Avcı toplayıcı dönem (doğa gözlemleri), insanlar doğaya müdahale etmeden kendisine sunduklarıyla beslendikleri bir aşamadır. Takımlar halinde yaşayan insanlar, doğadaki hayvanları avlayarak ve meyveler ile yağlı tohumları toplayarak yaşamaktaydılar. Bu dönem yoğun gözlemlerin yapıldığı ve doğanın işleyişi konusunda, inançlarla birleştirilmiş teorilerin ortaya çıktığı aşamadır. İnsanlar bu dönemde, tarım devrimini gerçekleştireceği bilgi ve deneyimler için zemin oluşturmuşlardır.

Doğal tarım dönemi (kültüre alma dönemi), insanlığın tarım devriminin kıvılcımını yaktığı dönemdir. Geçmişim gözlemleriyle başlayan teorik ve inançsal yaklaşımların pratiğe döküldüğü, deneme yanılmalar sonucunda bitki yetiştirme başarısının ortaya konulduğu dönemdir. Tarım devrimi insanlığın bütün sosyolojik yapısını değiştirmiştir. Takım hayatından, işbölümü ve işbirliğine dayalı toplum hayatına geçiş olmuştur. Toplumsal roller ve sosyolojik alt ve üst yapılar tarımsal üretimin ihtiyaçlarına göre şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemin temel hedefi, bitkilerin sağlıklı yetiştirilmesi ve farklı türlerin kültüre alınması olarak görülebilir.

Araç gereç kullanılan dönemde insanlar, tarım devriminin temel hedefini birim alandan daha fazla ürün alma olarak koymuştur. Bu dönemlerde büyük tarım imparatorlukları ortaya çıkmaya başlamış ve tarımsal üretimin yönetimi, kontrolü ve denetimi bu imparatorluklar tarafından gerçekleştirilmiştir. İnsanlar bu dönemde geliştirdikleri sulama sistemleri, basit tarım aletleri ve hayvanları kullanarak tarımsal üretimin miktarını arttırmayı hedeflemiştir. Üretimde hedef; ihtiyacın üzerinde bir rekolteye ulaşarak, ticari bir meta ortaya koymak olmuştur.

Mekanik ve kimyasal dönem, sanayi devrimi sonrasında havyan gücünden sonra makine gücüne ulaşan insanın, geliştirdiği araçları tarım alanında kullanmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde tarımsal üretim miktarı artmıştır. Bunun en önemli nedeni, tarımsal iş yapma kapasitesinin artmasıdır. Ayrıca bu dönem içerisinde geliştirilen kimyasallar, tarımsal zararlılar ve yabancı otların yok edilmesinde kullanılarak, tarımsal verimliliğin arttırılmasını sağlamıştır. Ancak bu dönemde verimlilikten kast edilen, birim alandan alınan ürün

miktardır. Ürünün içeriği konusunda henüz bir yaklaşım geliştirilmemiştir.

Teknoloji ve biyoteknoloji döneminde insanlar, doğanın işleyişinin ötesinde içyapısına doğru bir yolculuğa çıkmışlardır. Genetik alanında yapılan çalışmalar, önceki dönemlerde gerçekleştirilen ıslah çalışmalarının ötesinde, doğada gerçekleşmesi mümkün olmayan gen transferi ve genetik müdahaleleri mümkün kılmıştır. Tarımsal teknoloji alanında; mekanik, elektronik ve bilişim konularında sağlanan gelişmeler, kullanılan araçlar ve yetiştirme ortamlarının yapısını değiştirmiştir. Topraksız tarım, insansız yetiştirme ortamları ve uydu kontrollü tarımsal araçlar bu dönemde geliştirilmeye başlamıştır. Tüketicilerin bilinçlenmesine bağlı olarak tarımsal üretimde hedef birim alandan daha fazla ürün almaktan yavaş yavaş birim alandan sağlıklı besin içeriklerine sahip ürünler alma eksenine girmeye başlamıştır. Günümüzde yaşadığımız bu dönemde, bir kargaşanın da olduğu söylenebilir. Bir yanda genetik müdahalelerin insan sağlığı üzerindeki etkileri tartışılırken, diğer yanda genetik müdahaleler ile sağlıklı ve dirençli türlerin geliştirilmesi alanında önemli bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Tartışmanın bir tarafında verim düşük olsa da doğal ürünlerin yetiştirilmesini savunanlar bulunurken, diğer tarafta artan nüfusun doyurulması için verimi arttırmaya konsantre olmuş bir bilim sosyitesi bulunmaktadır.

Tarım Bilimlerinin Kuhn'un Bilimsel Devrimler Yaklaşımıyla İncelenmesi

Tarım bilimleri, insanın doğayı tanıması ve onun işleyişini kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeye başlamasıyla birlikte farklı aşamalardan geçmiştir. Tarım devriminin temel paradigması, doğanın insan ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmesidir. Bu paradigma içerisinde insanlar; farklı mekanik araçlar, sulama sistemleri, kimyasallar vs. kullanarak doğanın kendi işleyiş kuralları içerisinde küçük veya büyük müdahalelerle tarımsal üretimde verimliliği arttırmayı hedeflemişlerdir. Bu konuda da epey yol aldıkları görülmektedir. Bu arada verimliliğin bu dönem için birim alandan alınacak ürünün kütleli miktarı olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Ancak 20. yüzyılın ilk yarısında, mevcut paradigmada ilk anomalilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anomali, doğanın kendi işleyişini yönlendirmenin ötesinde doğanın temel yapısına müdahaleler olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1919 yılında Karl Ereky tarafından kullanılan "biyoteknoloji" teriminin o zamanki tanımı, anlamı ve kapsamı günümüze kadar gelişen modern tekniklerin bu alana uygulanması ile önemli ölçüde değişikliklere uğramıştır (Arda, 1994). Bugün biyoteknoloji canlı genetiğinin araştırılması ve ona yapılacak müdahaleleri temel alan bir bilim olarak tanımlanmaktadır. DNA'ların genleri içerdiğinin 1944 yılında keşfedilmesi, 1954 yılında hücre kültür tekniklerinin geliştirilmesi, 1960'da melez DNA-RNA moleküllerinin yaratılması, mesajcı RNA'nın keşfi, 1977'de Genetik modifiye bakterilerin ilk kez insan büyüme hormonunun sentezi için kullanımı, 1980'lerde ilk genetik modifiye bitkinin rapor edilmesi ve farenin başarıyla klonlanması, 1997 yılında ilk koyun klonlamasının yapılması ve birçok tarımsal üründe GDO (genetiği değiştirilmiş organizmalar) uygulamasının gerçekleştirilmesi, genetik alanındaki çalışmalarda dönüm noktaları sayılabilir (Anonim, 2018). Bu noktada özellikle 1980'lerden itibaren yapılan çalışmalar, tarım bilimlerinde Kuhn'un bilimsel devrimler yaklaşımına göre ilk anomalileri ortaya çıkartmıştır. Tarım alanında geliştirilen genetiği değiştirilmiş ürünler; tarımın temel

paradigması olan doğanın insan ihtiyaçları konusunda yönlendirilmesi çerçevesini, doğanın insan ihtiyaçları konusunda yeniden şekillendirilmesi şekline dönüştürmeye başlamıştır. Bu dönem bir bunalımı da beraberinde getirmiştir. Bilim dünyası bu kapsamda adeta kamplara bölünmüştür. Bu bölünmenin temel argümanları; bu müdahale etik midir, sınırları ne olmalıdır ve canlı yaşamı ile doğa üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bugün içinde yaşadığımız dönem, bunalımın netleştiği ve yeni teorilerin ortaya atıldığı anarşi evresi olarak görülebilir. Çünkü henüz bilim dünyası tartışmalı konular üzerinde bir netleşmeye ulaşamamış ve kendi paradigmasını kuramamıştır.

KAYNAKLAR

- Anonim. 2018. <http://biyologlar.com/biyoteknolojinin-tarihcesi>. Erişim tarihi: 27/07/2018.
- Arda, M. 1994. Biyoteknoloji (Bazı Temel İlkeler). KÜKEM Derneği Bilimsel Yayınları: 2, Ankara.
- Kuhn, S. T. 2000. Bilimsel Devrimlerin Yapısı (5. baskı). (Çev. Nilüfer Kuya), İstanbul: Alan Yayınevi.
- Mengüşoğlu, T. 1983. Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Platon. 1997. Theaitetos, M.E.B. Yayınları, İstanbul.

DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL ETHICS THEORIES

ÇEVRE ETİĞİ KURAMLARININ GELİŞİMİ

Prof. Dr. Recep KULCU*Süleyman Demirel University,**Akdeniz Üniversitesi, recepkulcu@sdu.edu.tr***ÖZET**

İnsanın çevre üzerindeki müdahalelerinde iki dönüm noktası bulunmaktadır. Bunlar; tarım devrimi ve sanayi devrimidir. Tarım devrimine kadar avcı toplayıcı nitelikte olan insanlar, çevreyle tam bir uyum içerisinde ve onun parçası halinde yaşamaktaydılar. Ancak, tarımın keşfedilmesiyle insanlar ekosistem üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Tarım devriminden sanayi devrimine kadar olan süreçte insanlar ekosistem üzerindeki müdahalelerini, doğanın kendi güçlerini kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Sanayi devrimiyle, insanlık makine gücünü ve çeşitli kimyasal prosesleri keşfetmiştir. Sanayi devrimi sonrasında; tarım, kentsel yaşam ve endüstride insanın çevre üzerine müdahaleleri çok daha etki olmaya başlamıştır. Bu kapsamda, çevre sorunlarının çözümünde, sürdürülebilir kalkınma gibi birçok alternatifler tartışılmıştır. Ancak, insan-çevre ilişkilerini yeniden konumlandırmadan getirilecek çözüm önerileri, sorunlara kalıcı çözümler üretemeyecektir. Bu nedenle, insan-çevre ilişkilerinin çevre etiği ekseninde tartışılması gerekmektedir. Günümüze kadar çevre etiği alanında farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar özetle; insan merkezci, canlı merkezci ve çevre merkezci yaklaşımlardır.

Bu çalışmada çevre sorunları ve buna paralel olarak çevre etiği kuramlarındaki gelişimler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik, çevre etiği, çevre etiği kuramları

ABSTRACT

There are two turning points in human interventions on the environment. These are agriculture revolution and industrial revolution. Until the agricultural revolution, those who are hunter-gatherers are living in harmony with the environment and as a part of it. But with the discovery of agriculture, people have begun to dominate the ecosystem. In the period from the agricultural revolution to the industrial revolution, people have realized their interventions on the ecosystem by using their own natural forces. Through the industrial revolution, mankind has discovered machine power and various chemical processes. After the Industrial Revolution, agriculture, urban life and the intervention on the environment of the human being have become much more influential in the environment. In this context, many alternatives such as sustainable development in the solution of environmental problems have been discussed. However, the solution proposed without relocating human-environment relations will not be able to produce permanent solutions to the problems. For this reason, different approaches have been developed to discuss human-environment relations on the environmental axis. In summary, these approaches; human centric, bio-centric and eco-centric

approaches.

In this study, the environmental problems and the developments in the environmental ethics theories are examined.

Keywords: Ethics, environmental ethics, environmental ethics theories

GİRİŞ

Sanayi devrimi sonrasında; nüfusun hızlı artışı, kentleşme, üretim ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimler, çevre sorunlarının bütün toplumlar tarafından daha net fark edilmesini sağlamıştır. Ancak insanın çevreye olan müdahalesi çok eski dönemlerde başlamıştır. İnsanın kendisini üstün bir tür olarak görmesi ve doğaya hükmetme arzusunun en sembolik ifadesi; başka bir canlının sırtına binip onu binek hayvanı olarak kullanması görülebilir. Elbette bu davranışın kökeninde, hayatta kalma çabası kadar, doğaya ve onun unsurlarına hükmederek, onları yönetme isteği görülmektedir. Ancak doğada bulunan çeşitli canlıların bazen simbiyotik ilişkiler kurdukları bilinmektedir. İnsanın da evcilleştirdiği canlılara besin sağlayarak ve onları doğal düşmanlarından koruyarak bir tür simbiyotik ilişki geliştirdiği iddia edilebilir. Uygarlık tarihi incelendiğinde, benzer yaklaşımları kendi türünden olanlarla da kuran insanın, bu davranışındaki temel güdüsünün canlıları köleleştirmek olduğu fark edilecektir. Canlıların evcilleştirilmesi ve avcı-toplayıcılıktan yerleşik yaşama geçerek bitkilerin kültüre alınması çabası, insan-çevre ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu bağlamda tarım devrimi bir milat olarak görülebilir. Tarım devrimi, insanın çevreye ve onun unsurlarına yaygın ve sistematik müdahalesinin başlangıcı olmuştur. Tarım devrimine kadar avcı-toplayıcı olan insanlar doğanın kendisine sunduklarını kullanan ve onun bir parçasıyken, tarım devrimi sonrasında onu kontrol edip kendi istekleri doğrultusunda yönetmeye veya yönlendirmeye başlamıştır. Özellikle bitkisel üretimde, var olan ekosistem ortadan kaldırılarak yeni bir ekosistem, insan eliyle yaratılmaya başlanmıştır. Bu müdahalelerin ötesinde yeni bir yaklaşım da ortaya çıkmıştır. İnsanlar artık doğayı sadece ihtiyaçlarını karşılamak için değil, ihtiyaçlarından fazlasını üretilip bir artı değer oluşturmak için de kullanmaya başlamışlardır. Kısa sürede devlet eliyle yönetilmeye başlanan bu artı değer, bir toplumun başka bir toplum üzerinde egemen olmasını sağlamıştır. Elbette bu durum insanın çevre üzerinde yarattığı tahribatın da ölçülerini arttırmaya başlamıştır. İlkçağ döneminde doğal iklimsel değişimleri anlayan ve sulama yöntemlerini geliştiren toplumlar, çevre üzerindeki egemenliklerini arttırmak suretiyle büyük uygarlıklar ve imparatorluklar oluşturmuşlardır. Doğal olarak bu dönem için toplumların çevre sorunları konusundaki farkındalıkları oldukça düşüktür. İlk ve ortaçağ dönemlerinde insan-çevre ilişkilerinde belirleyici olan üretim, inanç sistemleri ve kutsal kitaplar olmuştur.

İnsan-çevre ilişkilerinde ikinci dönüm noktası, sanayi devrimi olmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte insan doğa karşısındaki savaşında, doğanın kendisine sunduğu potansiyellerin ötesinde, makine ve kimyasal güçlere erişmiştir. Birinci sanayi devrimiyle makine gücüne erişen insan; yüzlerce beygir gücünü, bir mekanik sistem içerisinde termal çevrimlerde oluşturarak, doğaya hükmetme yolunda elini güçlendirmiştir. Bu dönemde geliştirilen kimyasallar, tarımda zararlıların yok edilmesinde büyük faydalar sağlarken, insanın doğayla kimyasal savaşını da başlatmıştır. İkinci sanayi devrimiyle elektrik

teknolojisine ulaşan insan; büyük kentler ve sanayi bölgeleri kurup, bu sistemlerin elektrik ihtiyacını karşılamak için dev termik santraller inşa etmeye başlamıştır. Kentleşme ve endüstrileşmeyle artan insan nüfusu, doğa üzerindeki tahribatın etkilerinin gittikçe artmasına neden olmuştur. Üçüncü sanayi devrimiyle uzman sistemler ve elektronik teknolojisine erişen insan; üretim kapasitesini hızla arttırarak doğa üzerindeki hâkimiyetini ve doğadan kopuşu başlatmıştır. Bu dönemlerde insanlar doğa üzerinde neden oldukları tahribatın farkına varmaya başlamış ve gelişen iletişim araçlarının da etkisiyle çevre konusunda toplumsal duyarlılık da oluşmaya başlamıştır. Dördüncü sanayi devrimiyle ağ teknolojilerini geliştiren insan; insansız üretim modelleriyle doğadan sonra, kendisine de yabancılaşmıştır. Özellikle üçüncü ve dördüncü sanayi devrimi bir yandan üretimde artışı sağlanırken, bir yanda da çevresel parametrelerin ölçümü ve takibi yoluyla, doğaya verilen hasarların fark edilmesi ve insanlığı bekleyen felaketin önceden görülmesine olanak vermiştir. Ancak çevre sorunlarının bölgesel önlemlerle engellenemeyeceği gerçeği, toplumları küresel önlemlere yönlendirmiştir. Küresel ölçekteki çözüm arayışları ilk sonuçlarını ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında vermeye başlamıştır.

Küresel ölçekte çözüm arayışlarının en önemli başlangıç noktaları, 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm’de düzenlenen “Dünya Çevre Sorunları Konferansı” olmuştur. Bu toplantının temel gündem maddeleri; doğanın korunmasına önem verilmesi, ekosistemlerde meydana gelen tahribatların önlenmesi ve doğal kaynakların tasarruflu kullanımı olmuştur. Bu konferansla, çevre konusu ilk defa uluslararası düzeyde ele alınmış olup, çevre sorunlarının tüm dünyada gündem oluşturması sağlanmıştır. Stockholm Konferansının ardından Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda gelecek nesillerinde ihtiyaçlarını dikkate alan, “Sürdürülebilir ve Dengeli Kalkınma”nın gerekliliği vurgulanmıştır (Aydoğdu ve Gezer, 2006). Ancak, insanların çevreye verdiği tahribatın şiddeti ve çeşitliliği gittikçe artmıştır. Yirminci yüzyılda temel sorunlar hava ve su kaynaklarındaki kirlilik, atık kaynaklı problemler ve ozon tabakasında delinme iken, yirmi birinci yüzyılda insanlık küresel ısınma gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Temel nedeni sera gazı emisyonları olarak görülen küresel ısınma, aslında insanlığın tarım devriminden itibaren çevre üzerine vermiş olduğu hasarların birikimsel bir sonucu olarak görülmelidir. İnsanın tarım devrimiyle ekosistem üzerine müdahalesi ve ormanların tarımsal üretim için kesilmeye başlaması, dünya ekosisteminde karbon döngüsünü olumsuz etkilemiştir. Sanayi devrimiyle başlayan yoğun fosil enerji kaynağı tüketimi, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını hızla arttırırken, endüstrileşen tarım ve hayvancılık; enterik fermantasyon, kullanılan azotlu gübreler ve atıklardan kaynaklanan metan ve karbondioksit gazı salınımları yoluyla bu artışı desteklemiştir. İnsanlık yirmi birinci yüzyılda; doğa ile giriştiği hâkimiyet mücadelesinde, doğanın bir parçası olmasından dolayı, ona vereceği her zararın kendi varlık alanını da ortadan kaldırmaya yönelik bir hamle olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu kapsamda, çevre sorunlarının önlenmesinde, sadece soruna odaklı çözümlerin yetersiz kaldığı görülmektedir. 1972 yılından itibaren gerçekleştirilen küresel çözüm arayışları, çevre sorunlarıyla mücadele de önemli katkılar sunsa da, sorunların artışına engel olamamıştır. Toplumlar insan-çevre ilişkilerini yeniden kurgulama konusunda arayışlar

içerisine girmişlerdir. Bu arayışların temel eksenini; etik çatısında, çevre etiği alt alanında gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada geçmişten günümüze, insan çevre ilişkilerinin sorgulandığı çevre etiği yaklaşımları ele alınarak, çevre sorunlarına kaynak teşkil etme veya çözüm geliştirme yolundaki katkıları değerlendirilmiştir.

Etik

“Etik sözcüğü, Grekçe Ethos, moral sözcüğü ise Latince “mos” sözcüklerinden gelir. Kelime olarak; “ethos” da “mos”da töre, gelenek, görenek, alışkanlık, yerleşik hale gelmiş duygululuk hali, karakter, huy, mizaç vb. anlamına gelir. Moral sözcüğünün karşılığı olarak dilimizde kullandığımız “ahlak” sözcüğü de, Arapça “hulk” kökeninden gelmektedir ki bu kökte yine töre, gelenek, görenek, alışkanlık, huy, karakter vb. anlamlarını taşır” (Özlem, 2013).

Etiğin tanımı konusunda farklı dönemlerde farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Genel bir şekilde ifade edilmek gerekirse; “etik, felsefenin ahlaklılıkla, ahlaki değerle ilgili olan alt dalına ve disiplinine karşılık gelir” (Cevizci, 2014). Ahlak ve etik, sık sık karıştırılmakta ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. “Her ne kadar gerek ahlak gerekse etik; gelenek, görenek, alışkanlık, karakter, huy mizaç anlamına gelen bir kökten türemiş olsa bile, etik deyince anlaşılan genel bir ilkeler teorisidir veya ahlaklılığın felsefesidir. Ahlak hem felsefeden bağımsız bir alandır hem de etiğin yani felsefesinin ana disiplinlerinden birinin temelini oluşturur. Felsefeden bağımsız olarak sosyolojik kültürel bir alan olarak ahlak, öncelikle ve çok büyük ölçüde toplum içinde bir şekilde oluşturulmuş olan norm ve kurallar sistemine karşılık gelir. Bu açıdan bakıldığında ahlakın insanların davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla oluşturulmuş eylem kuralları, normlar silsilesi ve değerler sistemi oluşu söylenebilir” (Cevizci, 2014).

Etiğin farklı türleri bulunmaktadır. Bunlar; betimleyici, normatif, meta etik ve uygulamalı etikdir. Betimleyici etik, bilimsel olgusal bir tavrın ahlak alanında uygulanmasıdır. Burada felsefeci gözlemci ve tanımlayıcı pozisyonundadır. Normatif etik, neyin iyi neyin kötü olduğunu belirlemeyi hedefler. Meta etik ise etik araştırmanın ve etik düşüncesinin sonuncu düzeyidir. Meta etik düşünce ahlak felsefesinde analitik veya eleştirel tavır olarak çağdaş yaklaşımı ifade etmektedir (Cevizci, 2002). Normatif etik teorileri, üç ayrı eksende şekillenmiştir. Deontolojik etik, ahlaki yükümlülükler ekseninde yaklaşmaktadır. Ödev ahlakı olarak da değerlendirilen bu yaklaşımda sonuç değil eylemin olması gereken yönüyle değerlendirilmesi önceliklidir. Diğer yaklaşım ise teleolojik etik kuramıdır. Bu kuramda eylemin ahlaki değeri sonuçlarına bağlıdır. Aksiyolojik etik de teleolojik etiğe benzer bir yaklaşım içerisindedir. Ancak ondan farklı olarak karakter özellikleri ve eylemlerin sadece sonuca götüren bir araç olarak değerlendirilmediği, asli bir değere sahip olduklarını temel almaktadır. Uygulamalı etik, özellikle son yıllarda tartışmalı konular olan ötenazi, kürtaj ve çevre sorunları gibi alanları kendisine konu edinen bir alt disiplindir. Çevre etiği de uygulamalı etik kuramları içerisinde yer almaktadır.

Çevre Etiği

Çevre etiği, çevre konusunda nasıl davranılacağını gösteren bir kurallar bütünü değildir. Zaten böyle bir rolü olsa çevre etiği yerine, çevre ahlakı kavramını kullanmak daha doğru olacaktır. Çevre etiği, insan ve çevre ilişkilerine etik yaklaşımlar geliştirmeye ve buradan evrensel ahlaki ilkeleri temellendirmeye çalışan bir alandır. Bu kapsamda çevre etiğinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Çevre etiği kuramları 3 ana temelde incelenmektedir. Bunlar; İnsan Merkezci (Antroposentrik), Canlı Merkezci (Biosentrik) ve Çevre Merkezci (Ekosentrik) olarak adlandırılmaktadır. İnsan Merkezci (Antroposentrik) yaklaşım, insanı doğanın efendisi olarak görmektedir (Keleş ve Ertan, 2002). Bu yaklaşımda önemli olan; insanların gereksinimleridir. Canlı Merkezci (Biosentrik) yaklaşım, insan merkezli yaklaşıma tepki olarak diğer canlı varlıklarında değerli oldukları düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Çevre merkezli (Ekosentrik) yaklaşım, canlı merkezli yaklaşıma benzer bir tavır içerisindedir, ancak ondan farklı olarak; biyotik ve abiyotik unsurların birbirleri üzerinde tahakküm elde etmesine karşı çıkar (Karakoç, 2004).

İnsan Merkezli (Antroposentrik) Yaklaşımlar

İnsan merkezli çevre etiği yaklaşımında her şey insanları içindir ve insan doğanın efendisidir. Gelişmiş ve akıllı bir varlık olarak insan diğer bütün canlılardan üstündür ve onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanma hakkına sahiptir. Bu yaklaşıma göre insan dışındaki varlıklar, insanın onları kullanması durumunda varlıksal değer kazanmaktadırlar.

İnsan merkezli etik, yalnızca insanların ahlaki bir değere sahip olduğunu öne sürer. Buna göre, her ne kadar doğal dünyaya karşı sorumluluklarımız olduğu söylenirse de doğal dünyaya karşı doğrudan sorumluluğumuz yoktur” (Jardins, 2006).

“İnsan-merkezli görüşün batı kültürünün etkisi altında ortaya çıktığı kabul edilir. En önemli savunucularından biri Aristoteles; insanları usallık derecelerine göre oluşturduğu canlılar piramidinin en üst basamağına koyar ve bitkilerin hayvanlar için, hayvanların da insanlar için olduğunu söyler. Doğanın; amaçsız hiçbir şey meydana getirmediğine, tüm şeyleri özel olarak insanlar için oluşturduğuna inanmamız gerektiğini belirtir. Thomas Aquinas ve Kant’ın görüşlerini de Aristoteles ile aynı temele dayandırmak mümkündür. Thomas Aquinas, varlık zincirlerinde en akıllı varlıkların en üstte, daha az akıllıların alt basamaklarda yer aldığını söyler. Daha az akıllılar, daha çok akıllılar için yaratılmışlardır. Zincirde bir halkanın varoluş nedeni, kendisinden daha akıllıların amaçlarına hizmet etmektir. Kant’ta ise “amaç insandır”. Hayvanlara ve cansız nesnelere karşı doğrudan bir sorumluluğumuz yoktur. Çünkü hayvanlar öz-bilinçten yoksundurlar ve bu nedenle “bir amaç için sadece bir araçtır”. Cansız nesnelere ise, sadece insanlar için yararlı ise korumayı hak eder” (Marin ve Yıldırım, 2004).

Canlı-merkezli (Biosentrik) Etik

“Canlı-merkezci etik; canlı varlıkların değeri, önemi ve bu doğrultuda hakları bulunduğu görüşüne dayanmaktadır. Çevre-merkezci görüş doğadaki canlı, cansız tüm nesnelere özsel bir değer yüklerken, canlı-merkezci etikte sadece canlı varlıklara bu değer yüklenmekte ve ona ilkeler oluşturulmaktadır. Kendisi bir orman ekolojisti olmasına rağmen, sağlıklı bir çevrenin ancak diğer canlıları ve toprağı da içine alan yeni bir ahlak düzeniyle

gerçekleşebileceğini ortaya atan Aldo Leopold, “yeryüzü etiği” yaklaşımı ile “canlı merkezli çevre etiği”nin temellerini atmıştır. Bu bakış açısı ile bireyler kendilerini yeryüzünün hâkimi olarak görmek yerine, artık onun bir üyesi ve bir parçası olarak görmek durumundadırlar. O dönemde var olan mevcut görüşün neredeyse tam tersi olan bu yaklaşım, kişilerin görüşlerinde köklü bir değişim gerektirmektedir. Bu değişimi sağlayacak en önemli araç eğitimidir. Leopold, çevre etiğine ilişkin görüşünü, “bir şey biyotik topluluğun bütünlüğünün korunmasına yönelikse doğrudur aksi takdirde yanlıştır” cümlesi ile açıklamaktadır. Hayvanlar öğretisine göre hayvanlarında özsel değeri vardır. Dolayısıyla bazı doğal ya da ahlaksal haklara sahiptirler. Hayvan hakları hareketinin kökleri 18. ve 19. yüzyıllarda hayvanlara yapılan zulmü önlemek amacıyla kurulan çeşitli insancıl derneklerdir. Bu hareket, daha doğuştan itibaren hayvanların ahlaksal ilgiye değer olduğunu varsaymıştır. Avlanmanın, hayvanlar üzerinde deney yapmanın ve hayvan çiftliklerinin yasaklanması gerektiğini savunuyorlardı. Bu görüşün en önemli savunucuları Peter Singer ve Tom Regan’dır. Yine canlı-merkezci etik başlığı altında üzerinde durulması gereken bir konu da Schweitzer’in “Yaşama Saygı Etiğidir”. Schweitzer, etiğin sürekli bir evrim içinde olduğunu ve ahlaksal topluluğun sınırlarını sürekli genişlediğini savunur. Ona göre “İyiliğin özü şudur: Yaşamı koru, geliştir ve yaşamın en yüksek olanaklarının gerçekleştirilmesine yardım et. Kötülüğün özü ise şudur: Yaşamı yık, yaşama zarar ver, yaşamın gelişmesine engel ol”. Schweitzer etiğin temel ilkesinin, canlı olan her şeyin yaşamına saygı olduğu sonucuna varır. “Yaşama Saygı Etiği” insan-merkezci değer anlayışını reddeder. Değerli ya da değersiz, yüksek ya da aşağı yaşamlar arasında bir ayrım yapmaz. Etik bir insan için, bütün yaşamın kutsal olduğunu savunur” (Marin ve Yıldırım, 2004).

İnsanların yanı sıra bitki ve hayvan topluluklarının oluşturduğu canlı varlıkların yaşam hakları odağında gelişen canlı merkezli yaklaşım, çevre etiği yönünden de canlı yaşamını temel alan bir bakış açısı oluşturur. Bu yaklaşıma göre insan doğadan üstün değil, canlı yaşamın bir parçasıdır (Akkoyunlu, 1998).

“Canlı merkezli bir kuramcı olarak Taylor, insanlar ile başka canlılar arasında var olan ahlaki ilişkilerin sistemli ve geniş kapsamlı bir öyküsünü sunar. Taylor bu ilişkinin, tüm yaşamın içsel değerine dayandığına inanır. Bütün canlı varlıkların kendi başına bir iyilik oluşturduğunu düşünmektedir. Bir canlıya içsel bir değer tanıyabilmek için kendi başına bir değeri olması zorunludur, ama bu yeterli değildir. Bir birimin içsel değeri olduğunu söylemek, bu birimin ahlaki ehliyeteye hakkı ve ahlaki faillerin ona karşı sorumlulukları olduğu biçiminde normatif bir sav öne sürmek demektir. Varlığın kendi başına bir değeri olduğu savından, Taylor’ın doğaya canlı merkezli bakış dediği şeyi anladığımız ve kabul ettiğimiz zaman canlıların içsel değere sahip olduğu normatif savına geliyoruz. Bu görüşü kabul etmek ve bütün canlıların içsel bir değeri olduğunu tanımak en yüksek ahlaki tavrımız olarak doğaya saygıyı kabul etmek demektir. Bu tavrın kabul edilmesi de doğal çevreye karşı ahlaken sorumlu biçimlerde davranacağımız anlamına gelmektedir” (Jardins, 2006).

Çevre-merkezli (Ekosentrik) Yaklaşımlar

Ekosistemler; ormanlar, sulak alanlar, göller, otlaklar, çöller ve canlı ve cansız nesnelerin çevreleriyle karşılıklı yararlanma ilişkileri çerçevesinde etkileştikleri alanlardır

(Jardins, 2006). Bu kapsamda canlı varlıklarla cansızlar arasında karşılıklı bir varoluşsal bağ bulunmaktadır. Çevre merkezli etik anlayışı bu varoluşsal bağı temele alarak, doğadaki canlı cansız tüm unsurların varlıklarının sürdürme hakkını temele almaktadır. Bu kapsamda bir insan, hayvan ve bitkilerden daha üstün olmadığı gibi; hayvanlar, bitkiler ve insanlar da doğanın parçası olan bir kayalık alandan daha üstün değildir.

“İnsan-merkezli görüşün oluşturduğu çevre krizinin etkilerini ortadan kaldırmak üzere, bu görüşe karşıt olarak ortaya çıkan çevre-merkezci yaklaşım; insanı doğanın efendisi değil, ekosistemin bir parçası olarak görür. İnsan evrimsel olarak akıl, vicdan, öznellik gibi özellikleriyle diğer türlerden ayrılrsa da, bütün canlılarla ortak bir kökenden gelmektedir ve ekosistemi oluşturan halkalardan bir tanesidir. Gerek evrimsel olarak, gerekse ekosistemik olarak doğaya ve çevresine yabancı değil, onun ayrılmaz, bütünleyici bir parçasıdır. Burada ekosistem kavramına bir açıklık getirmek gerekebilir. Ekosistem, belli bir alanda yaşayan ve birbiriyle etkileşim içinde olan her türlü her türlü canlı ile bunların cansız çevrelerinin oluşturduğu bir bütündür. Bu kavram ile birlikte, canlı ve cansız doğa tek bir bütün, bir sistem olarak görülmeye başlanmıştır. Buradan hareketle; bireyler, ekosistemde bulunan canlı ve cansız nesnelerin sadece insanlara yararlı olmaları dışında kendilerine ait özsel bir değerleri olduğunu kabul ettikleri takdirde, çevreyi koruma duygusu güçlenecek ve çevreye karşı artan saygı ile birlikte olumlu bir davranış değişikliği gözlenecektir. Ormanların, dağların, sulak alanların, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bitki ve hayvan türlerinin değeri anlaşıldıkça, bunları korumanın gerekliliği de ortaya çıkacak ve davranış biçimlerine ilişkin rasyonel bir etik çerçeve oluşturmak kolaylaşacaktır. Golley’e göre, çevre etiğini ekosistem kavramına dayanarak oluşturmak; iki açıdan çok anlamlıdır. Birincisi; ekosistem ile olan ilişkiler tamamen deneyimlere dayanır. Zaman içinde bilgi ve tecrübeye bağlı olarak oluşacak birikimler, bizim ekosistemi daha iyi anlayarak biçimlenmemizi ve davranışımızı ona göre değerlendirmemizi sağlayacaktır. İkincisi; çevre-merkezci anlayışta bütüncül (holistik) bir yaklaşım vardır. Birçok din ve kültürün etkisi görülür. Bu da etiğe adaptasyon sürecini hızlandırır. Ayrıca çevre-merkezci anlayışta, gelecek kuşakların da çıkarlarının göz önünde tutulması hedeflenmektedir. Gelecek kuşaklara sorumluluk; Brundtlan’ın “Ortak Geleceğimiz” raporunda savunulan sürdürülebilir kalkınma konseptinin ahlaki dayanağını oluşturur. Buna göre; yenilemeyen enerji kaynakları dikkatli kullanılmazsa, doğal kaynaklar hızla tüketilir, biyoçeşitlilik azalır, küresel ısınma artmaya devam ederse; gelecek kuşakların hakları şimdiden ellerinden alınmış olur. Öyleyse bu tür davranışlara neden olacak eylemlerden kaçınılmalıdır.

Derin Ekoloji

Derin ekoloji, sadece etik yaklaşım olmanın ötesinde felsefi bir tavır olarak görülmelidir. Derin ekoloji, çevre merkezli etik anlayışı zemininde yükselerek, Gandhi, Spinoza, Leopold gibi düşünürlerin ve Budizm ve Stoa felsefesi gibi görüşlerin bir sentezi olarak şekillenmiştir.

Derin ekolojik bakış açısıyla; insanlar doğal ortamdan ayrı, özel bir varlık olarak görülmez. Derin ekolojinin temel ilkelerini koyan Naess’e göre; çevre sorunları gelişmiş ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda ürettikleri yüzeysel ve kısa vadeli çözümlerle

aşılmaz. Sorunların derinliğine inceleyip, köklü, kalıcı çözümler üretilmesi gerekir. Naess'in bu doğrultuda oluşturduğu derin ekoloji ilkeleri şunlardır (Marin ve Yıldırım, 2004) :

1. Doğadaki çeşitlilik, kendi kendisi için bir değer taşır,
2. Değeri, insan değeri olarak görmek ırkçı bir önyargı ifadesidir,
3. Bitki türleri korunmalıdır, çünkü onların değeri özeldir,
4. Kirlenmeyi durdurmak, ekonomik gelişmeden daha önce gelmelidir,
5. Dünya nüfusundaki artış ekosistemi tehdit etmektedir ama endüstriyel ve gelişmiş devletlerin nüfusu ve davranışları daha tehlikelidir,
6. İnsanlar gelişmiş ülkelerin yaşam standartlarının düşmemesi için değil, genel yaşam niteliğinin düşmesi için çaba saf etmelidir,
7. Yukarıda ifade edilen noktaları kabul edenler, gerekli olan değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışmakla doğrudan ve dolaylı olarak yükümlüdürler.

SONUÇ

İnsanın çevre üzerindeki müdahaleleri doğa üzerinde gün geçtikçe daha kalıcı izler bırakmaktadır. İnsanın doğa içerisindeki serüveni, tarım devrimiyle hâkimiyet mücadelesine dönüşmüş ve sanayi devriminin sağladığı argümanlarla, mücadelenin tahrip edici gücü artmıştır. İnsanlık, sanayi devrimini günümüze kadar dört aşamada yaşamıştır. Birinci sanayi devriminde mekanik güç, ikinci sanayi devriminde elektriksel güç elde edilirken üçüncü sanayi devriminde elektronik ve bilişim teknolojileri ve dördüncüsünde ağ teknolojileri geliştirilmiştir. Özellikle 3. sanayi devrimi ile kitle iletişim araçlarında ve ölçüm sistemlerinde önemli ilerlemeler sağlandığı için toplumların çevre sorunlarını tespit etmesi ve bu konuda kamuoyu oluşturmaları daha etkin olmuştur. Kapitalizmin vahşi dönemleri olarak kabul edilen 1. ve 2. sanayi devrimi dönemlerine kadar hâkim olan çevre etiği yaklaşımı insan merkezci iken bu dönemden sonra canlı merkezci ve çevre merkezci çevre etiği yaklaşımlarının geliştiği görülmektedir. Dördüncü sanayi devrimi ise toplumları derinden sarsan bir yenilik getirmiştir. Ağ teknolojileri ile üretim ve sosyal yaşam derinden etkileyen bir devrim başlamıştır. İnsanların sosyal medya üzerinden iletişimindeki artış, çevre konusunda ülkeler üstü organizasyonları güçlendirmiştir. Yirmi birinci yüzyılın başlarında tanık olduğumuz bu devrim, çevre etiğinde sadece etik bir tutum değil, felsefi bir tavır da ifade eden derin ekolojik yaklaşımların gelişmesine olanak sağlamıştır. Günümüzde, ilk dönemlerini yaşadığımız dördüncü sanayi devriminin; üretim, çevre ve toplumsal duyarlılık üzerindeki etkilerini görmeye başlamış olsak da, sürecin evrimi konusunda net yargılarda bulunamamaktayız. Ancak birinci sanayi devriminden itibaren çevre üzerinde meydana gelen hasarların, insanın kendi varlığının da sonunu getireceğinin toplum kamuoyları tarafından kabul gördüğü bu dönemden sonra, derin ekoloji ve onun devamı olabilecek nitelikteki yaklaşım ve felsefi tavırların gelişeceği açıktır. Çünkü insanlık artık çevre sorunlarının; her bir sorun için geliştirilen çözüm yollarıyla değil, insan-çevre ilişkilerinin yeniden konumlanıp tanımlanacağı etik ve felsefi bir zemin üzerine kurgulanmış, bütünsel bir yaklaşımla önlenebileceğinin farkındadır.

KAYNAKLAR

- Akkoyunlu, E.K. 1998. Çevre Etiği, Amme İdaresi Dergisi, Sayı:1.
- Aydoğdu, M., Gezer K. 2006. Çevre Bilimi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cevizci, A. 2002. Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. 2014. Etik Ahlak Felsefesi, İstanbul: Say Yayınları.
- Jardins, R. D. J. 2006. Çevre Etiği (Çev. Ruşen Keleş), Ankara: İmge Kitapevi Yayınları
- Karakoç, A. G. 2004. “Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım”, Marin, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Ed.), Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul.
- Keleş, R., Ertan B. 2002. Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitapevi, Ankara.
- Marin, C., Yıldırım, U. 2004. Çevre Sorunlarına Yaklaşımlar, Beta Basım, İstanbul.
- Özlem, D. 2013. Etik “Ahlak Felsefesi”, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

BIODIVERSITY AND ENVIRONMENTAL EDUCATION; IS IT POSSIBLE TO MAKE BIODIVERSITY MEANINGFUL THROUGH ENVIRONMENTAL EDUCATION

Haydar OZTAS

Necmettin Erbakan University, hoztas@konya.edu.tr

ABSTRACT

The mainstreaming biodiversity into education and learning is one of biology educators' priorities. Education brings sustainability to development efforts; it is the way to shape new ways of seeing the world, new practices and behaviours and makes biodiversity conservation possible. Teaching students about biodiversity, or the variety of life on Earth, is an exciting and promising task that the biodiversity conservation has increasingly gained recognition in national and internationally.

The biodiversity is a key asset to be protected to ensure our well-being and that of future generations. In spite of levels of awareness, biodiversity conservation has increasingly gained relevance in educational curriculums. It is well known that education and awareness strategies to ensure that "everyone understands the value of biodiversity and what steps they can take to protect it, including through changes in personal consumption and behaviour. The education is an important tool to achieve sustainability as well as biodiversity protection through the transformation of human attitudes and values.

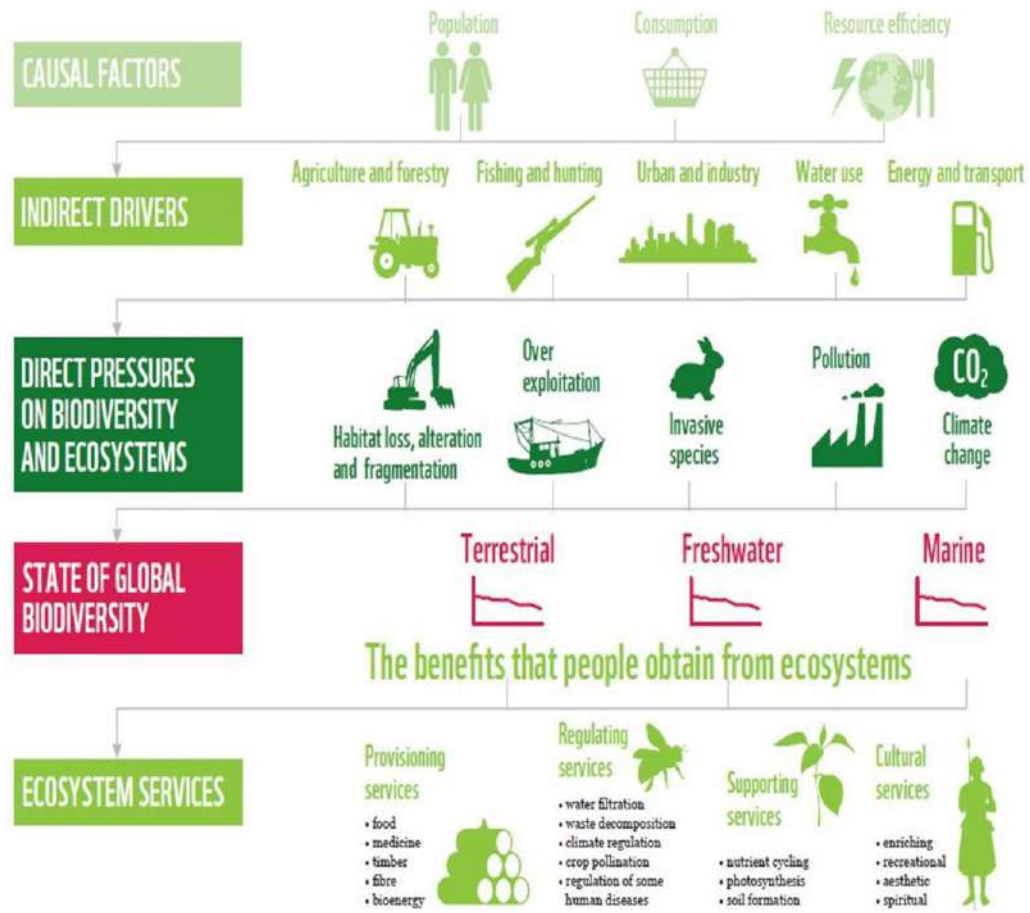
In this sense, there are great opportunities for education to contribute by helping citizens become well-informed, critical and competent, and in consequence, able to act in favour of biodiversity. It is necessary to use education as a tool to increase knowledge and awareness about biodiversity is not only acknowledged by Environmental Education and Education for Sustainable Development, but also should establish as strategies to address environmental concerns through education. In this study took place a discussion for the development of curriculum materials on the environment, the promotion of technical training and the need to raise global awareness of environmental problems.

Keywords: Biodiversity, curriculum, environmental issues, bio-conservation

INTRODUCTION

Biodiversity is valued as a natural resource it is considered both quality of life itself and the product of evolution; in ecology it is sampled, measured and monitored in many different ways to trace complex changes in ecosystems (Takacs 1996). The biodiversity found its way to the top of international political agendas and, as a consequence, to education.

The environmental education gained importance because of its potential contribution to resolving environmental issues, and not so much because of its potential contribution to human development. In a sense the environmental justification has, certainly in the past, outweighed the pedagogical justification. The the debate about the emerging 'education for sustainability' and a shift in formal education towards self-directed learning.

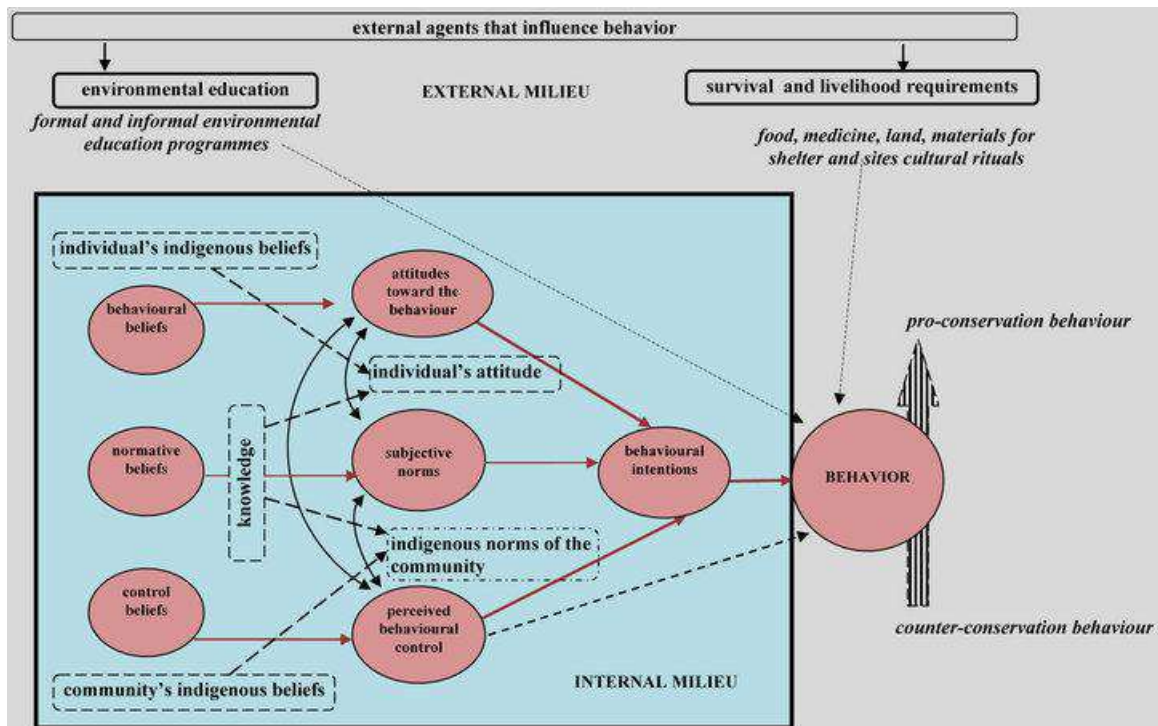
The learning for sustainability can be regarded as a social instrument in environmental policy making, which helps citizens determine their own pathways to sustainable living based on well-informed and critical decision making. At the same time it seeks simultaneously to provide them with the skills and action competence needed to act on those critical choices.

The evolution from nature conservation education to environmental education to education for sustainable development is one that can be characterized by an increasing awareness of the need for self-determination, democratic processes, a sense of ownership and empowerment, and, finally, of the intricate linkages between environmental and social equity (Hesselink et al. 2000). As a result, the educational component of education for sustainability appears to become at least as important as the environmental component (Gough 1997).

FINDINGS & DISCUSSION

Teaching students about biodiversity, or the variety of life on Earth, is an exciting and promising task that the biodiversity conservation has increasingly gained recognition in national and internationally. The biodiversity is a key asset to be protected to ensure our well-being and that of future generations. In spite of levels of awareness, biodiversity conservation has increasingly gained relevance in educational curriculums.

It is well known that education and awareness strategies to ensure that “everyone understands the value of biodiversity and what steps they can take to protect it, including through changes in personal consumption and behaviour. The education is an important tool to achieve sustainability as well as biodiversity protection through the transformation of human attitudes and values.

It is from an educational point of view ‘biodiversity’ is used in many political documents, newspapers and journal articles. Many different biological entities have been the subject of biodiversity studies, policies and debates. The most common entities used by conservation groups are species and ecosystems. Whenever we speak of biodiversity we need to specify in what area this biodiversity can be found or what area we would like to include in, for instance, our monitoring activities.

Attach specific meanings to biodiversity which are useful in the chosen learning contexts and logically consistent with a chosen working definition of biodiversity. Design activities for each learning context paying attention to the interests and values of various stakeholders in the socio-scientific dispute about biodiversity.

Contextualizing the concept of biodiversity does not in and by itself guarantee that it will become a suitable topic for environmental education. When developing an environmental education programme it is also necessary to have an analysis of the meaning of biodiversity and the determination of an educational perspective to appropriate learning goals.

Benefits to nature

- Protect native species that are rare and endangered in rural areas, but survive in urban areas
- Maintain spontaneous and novel urban habitats with associated species assemblages
- Maintain diverse response rate and adaptation capacity for climate change and other external stressors (functional diversity)
- Provide diverse ecosystem services for citizens
- Connect people with nature and provide environmental education
- Improve human health and well-being
- Support green economy and sustainable lifestyles of citizens

Benefits to human

The biodiversity to be able to observe and monitor to critique its conceptual use in environmental and political discourse.. The normative character of biodiversity needs to be made explicit in the learning process for it to be called environmental education. To answer the question of whether biodiversity loss is a bad thing, and, if so, for whom, one must formulate a personal, well-argued position and reflect on one's own values (Wals 1996).

REFERENCES

Takacs, D. (1996) *The Idea of Biodiversity: Philosophies of Paradise* (Baltimore, MA and London: John Hopkins University Press).

Wals, A. E. J. (1996). Back-alley sustainability and the role of environmental education. *Local Environment*, 1, 299–316.

Gough, A. (1997) *Education and the Environment: Policy, Trends and the Problems of Marginalisation* (Melbourne: Australian Council for Educational Research).

Hesselink, F. van Kempen, P. P. and Wals, A. E. J. (eds) (2000) *ESDebate: International On-line Debate on Education for Sustainable Development* (Geneva: IUCN). Available online: <http://www.xs4all.nl/esdebate>

İSTANBUL İL NÜFUSU İÇİNDE BAŞKA İL DOĞUMLULARIN PAYINDAKİ DEĞİŞİM (1950-2016)

CHANGE IN THE SHARE OF PERSONS BIRTHPLACE IN OTHER PROVINCES IN İSTANBUL PROVINCE POPULATION (1950-2016)

Doç. Dr. Veysi GÜNAL

Harran Üniversitesi, vgunal@harran.edu.tr

Doç. Dr. M. Sait ŞAHİNALP

Harran Üniversitesi, sahinalp@harran.edu.tr

ÖZET

Günümüzde (2016) İstanbul il nüfusunun yarısından fazlası (%50.15) Türkiye'nin diğer illerinde doğup, bu ilde ikamet edenlerden oluşmaktadır. Buna göre il, önemli orana göçmen nüfus barındırmaktadır. Ancak İstanbul il nüfusunu besleyen illerin payı değişime uğramaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 1950-2016 yılları arasında önemli oransal değişimler olduğu görülmektedir. Öncelikle ifade etmek gerekirse, 1950 yılında, İstanbul il nüfusu içinde özellikle Karadeniz Bölgesi ile Marmara Bölgesi illerinde doğanlar önemli bir yer tutmuştur. Nitekim bu dönemde, İstanbul ilinde ikamet eden başka il doğumlular içinde Karadeniz Bölgesinden özellikle Kastamonu (%7,66), Rize (%5.88), Trabzon (%4.90), Giresun (%4.32), Marmara Bölgesinden Bursa (%4.43), Kocaeli (%3.85), Edirne (%3.66), Tekirdağ (%2.95), Doğu Anadolu Bölgesinden Erzincan (%4.39), İç Anadolu Bölgesinden Sivas (%4.06) ve Ege Bölgesinden ise İzmir'in (%2.58) payı yüksek olmuştur. Bununla birlikte bu yapı sonraki dönemlerde değişime uğramıştır. Gerçekten de oransal değişimlere bakıldığında, dönemselsüreç içinde bazı illerin payının düştüğü, bazılarının değişmediği, bazı illerin ise payının artmaya başladığı anlaşılmaktadır. Dikkat çeken ilk husus, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi illerinin payının artmaya başlamasıdır. Nitekim ilk dönemlerde fazla payı olmayan iki bölgedeki bazı illerin payında 2016 yılında önemli artışlar olduğu görülmektedir (Erzurum: %3.88; Malatya: %3.12; Kars: %2.17; Ardahan: %1.99; Van: %1.95; Diyarbakır: %1.97; Mardin: %1.94; Siirt: %1.72). Diğer husus da Karadeniz Bölgesi illerinin payında görülen kaymalardır. 1950 yılında İstanbul il nüfusunda önemli bir orana sahip olan illerin (Kastamonu, Rize, Trabzon, Giresun) payı, halen yüksek olmasına rağmen, azalmaya başlamış, bunun yerine bölgeden başka iller (Tokat: %3.85; Samsun: %3.71; Sinop: %2.45) de ön plana çıkmaya başlamıştır. Diğer önemli husus da, İstanbul ili nüfusunun gelişiminde Marmara Bölgesi illerinin yaptığı katkının azalmasıdır. Nitekim 1950 yılında %3-4 civarında katkısı olan Bursa, Kocaeli, Edirne, Tekirdağ illerinin toplam başka il doğumlular içindeki payı 2016 yılında %1'in altına düşmüştür. Tüm bu değişimlere bakarak, nüfus miktarı/gelişimi bağlamında, İstanbul ilinin beslenme yelpazesinin günümüzde daha fazla genişlediğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Nüfus Coğrafyası, İstanbul, Nüfusun Doğum Yeri

ABSTRACT

Today (2016), more than half of the population of Istanbul province is consist of persons birthplace in other provinces. According to this, the province has a significant population of immigrants. But, the share of the other provinces in population of İstanbul province has changed. When evaluated in this context, it is seen that there are significant proportional changes in share of provinces between 1950-2016. First of all, in 1950, especially those born in the provinces of Black Sea Region and the Marmara Region have an important place in population of İstanbul province. Really, in this period, share of Kastamonu (7.68%), Rize (5.88%), Trabzon (4.90%), Giresun (4.32%) from Black Sea Region, Bursa (4.43%), Kocaeli (3.85%), Edirne (3.66%) and Tekirdağ (2.95%) from Marmara Region, Erzincan (4.39%) from Eastern Anatolia Region, Sivas (4.06%) from Central Anatolia Region, İzmir (2.58%) from Aegean Region have been high rates tin he population born in another provinces and residing in Istanbul. However, this structure has changed in later periods. Indeed, when the proportional changes are examined, it is understood that the share of some provinces have decreased, some of them have increased ant some of them haven't changed much. The first feature that attracts attention is that the share of the Southeast Anatolia and Eastern Anatolian Regions is beginning to increase. it is seen that the share of some illicit parts in the two regions, which did not have much share in the first period. Really, in 2016, it is seen that there is a significant increase in the share of some provinces in the two regions, which did not have much share in the first period (Erzurum: %3.88; Malatya: %3.12; Kars: %2.17; Ardahan: %1.99; Van: %1.95; Diyarbakır: %1.97; Mardin: %1.94; Siirt: %1.72). The other characteristic is the changes in the share of the Black Sea Region. Although it has still high, the share of provinces (Kastamonu, Rize, Trabzon, Giresun), which have an important place in the population of İstanbul province in 1950, has begun to decline. Instead of these, other provinces ((Tokat: 3.85%, Samsun: 3.71%, Sinop: 2.45%) in the region have started to come to the forefront. Another important issue is the decrease in the contribution of Marmara Region provinces in the development of the İstanbul population. As a matter of fact, while the share of Bursa, Kocaeli, Edirne and Tekirdag provinces was around 3-4% in 1950, it fell below 1% in 2016.

Keywords: Population, Population of Geography, İstanbul, Birthplace of Population

GİRİŞ

Yerleşmeler nüfus anlamında çeşitli beslenme kaynaklarına sahiptir. Bir taraftan doğal artış ile nüfusları artarken, bir taraftan da başka ülke veya aynı ülkenin başka illerinden göç yoluyla da nüfus kazanabilmektedir. Başka yerleşmeden göç eden nüfus da “sayıldığı il dışında doğanlar” şeklinde tarif edilmekte ve bu nüfus grubu söz konusu yerleşme nüfusunun doğum yeri bağlamında yapısını etkilemektedir. Başka bir ifade ile, almış oldukları göçün oranı sonucunda, yerleşmelerin nüfusu zamanla yerelliğini kaybedebilmekte ve bir anlamda göçmenlerin hâkim olduğu yerleşmelere dönüşebilmektedir.

İstanbul ili de yukarıda izah edilen yerleşmelere önemli bir örnektir. Gerek sahip olduğu nüfus miktarı, gerek zamanla nüfusun yerelliğini kaybetmeye başlaması, gerekse beslenme

kaynaklarında önemli değişiklikler ortaya çıkması neticesinde üzerinde durulması gereken önemli bir mekân olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada nüfusun doğum yeri bağlamında bileşenlerinde (sayıldığı ilde doğanlar, başka ilde doğanlar ve yabancı ülkede doğanlar) önemli değişimlerin olduğu İstanbul'un nüfus miktarında diğer illerin payı ele alınmıştır.

BULGULAR

1950-2016 yılları arasında İstanbul ilinin doğum yerine göre nüfus yapısında aşağıda yer alan bazı bulgulara rastlanmıştır.

Diğer İl Doğumlarının Miktarı ve Oranı

Sürekli nüfusu artan İstanbul'daki diğer il doğumlarının (İstanbul dışında sayılıp, İstanbul ilinde ikamet edenler) toplam il nüfusundaki payında bir artış olduğu görülmektedir. Nitekim bu oran 1935 yılında %25.90, 1950 yılında %35.27, 1975 yılında %53.81, 1990 yılında %58.23, 2000 yılında %58.96 ve 2016 yılında ise %50.15 olarak gerçekleşmiştir. Dikkat çeken husus uzun yıllar artış göstermesine rağmen, 2000 yılından sonraki dönemlerde payın duraklama ve hatta azalmaya başlamasıdır. Bu durum da diğer illerden göçün azalmaya ve İstanbul ilinin nüfus artışında kendi dinamiklerinin daha ağırlıklı olmaya başladığını göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. İstanbul ilindeki diğer il doğumlarının miktarı ve toplam nüfustaki payları

Yıllar	Diğer İllerde Doğanların Miktarı	Toplam il nüfusundaki payları (%)
1935	228.847	25.90
1945	403.256	37.39
1950	411.378	35.27
1955	661.707	43.14
1960	837.580	44.50
1965	1.123.010	48.96
1970	1.669.898	55.31
1975	2.101.072	53.81
1980	2.668.674	56.28
1985	3.285.078	56.22
1990	4.255.963	58.23
2000	5.907.380	58.96
2014	7.390.273	51.40
2015	7.463.307	50.92
2016	7.424.711	50.15

Kaynak: - DİE. 1935-2000 Türkiye Genel Nüfus Sayımları (İstanbul İli Fasikülü), (www.tuik.gov.tr)

- TÜİK,. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri 2014-2016. (www.tuik.gov.tr)

Nüfusun Miktarını Etkileyen İllerin Payındaki Değişim

İstanbul nüfusunu nicelik olarak etkileyen kaynaklarda 1950-2016 yılları arasında önemli değişimler olmuştur. 1950 yılında dikkat çeken husus, il nüfusu içinde özellikle Karadeniz ve Marmara Bölgelerinin önemli ağırlığının olmasıdır. Nitekim bazı illerin bu dönemdeki il nüfusunun ortaya çıkmasında önemli etki/katkılarının olduğu görülmektedir. Gerçekten de 1950 yılında ilde yaşayan diğer il doğumlarının miktarı 411.378 olup, özellikle bazı iller bu toplamda ön plana çıkmışlardır. Tablo 2’de görüldüğü üzere İstanbul nüfusu içinde 10 binden fazla nüfusa sahip iller çoğunlukla Karadeniz ve Marmara Bölgesi illerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda sahip olduğu pay ile Kastamonu (%7.66), Rize (%5.88) ve Trabzon (%4.90) ilk üç sırayı almaktadır. Öte yandan tabloda yer alan illerin toplamdaki payı yarıya yakındır. Diğer il doğumları toplamında bu on bir ilin sahip oldukları pay %48.68 olmuştur. Diğer oran (%51.32) diğer illere aittir. 1950 yılında hal böyle iken, 2016 yılına gelindiğinde, bu yapıda önemli değişimler olduğu görülmektedir. İlk dikkat çeken husus bu illerin toplam payında %48.68’den %23.66’ya bir gerilemenin olmasıdır. Öte yandan Sivas ili dışında tüm illerde önemli oran azalmasının ortaya çıkması da dikkat çeken diğer bir husustur. Ayrıca il nüfusu içinde önemli ağırlıklarının halen devam ediyor olmasına rağmen, illerdeki yüksek orandaki pay azalması yapının değişimini daha iyi ortaya koymaktadır. Öte yandan İstanbul’un içinde bulunduğu Marmara Bölgesindeki diğer illerin (Kocaeli, Bursa, Edirne, Tekirdağ) payının, 1950 yılında %3-4 iken, 2016’da %1 civarına gerilemesi de oldukça ilginçtir (Tablo 2).

Tablo 2. İstanbul ilindeki *diğer il doğumlarının* içinde illerin payı

İller	1950		2016	
	Nüfus	Diğer il doğumları içindeki payı (%)	Nüfus	Diğer il doğumları içindeki payı (%)
Kastamonu	31.509	7.66	229.543	3.09
Rize	24.183	5.88	173.423	2.34
Trabzon	20.144	4.90	237.728	3.20
Bursa	18.241	4.43	72.527	0.98
Erzincan	18.069	4.39	156.646	2.11
Giresun	17.760	4.32	235.840	3.18
Sivas	16.700	4.06	361.418	4.87
Kocaeli	15.830	3.85	77.942	1.05
Edirne	15.067	3.66	61.950	0.83
Tekirdağ	12.142	2.95	60.892	0.82
İzmir	10.624	2.58	88.541	1.19
İllerin toplamı	200.269	48.68	1.756.450	23.66
Diğer iller	211.109	51.32	5.668.261	76.34
TOPLAM	411.378	100,00	7.424.711	100,00

Kaynak: - DİE, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri (1950-2000),

İstanbul İl Fasikülleri, (www.tuik.gov.tr)

- TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016 Yılı Verileri,

(www.tuik.gov.tr)

Yukarıda yer alan illerin payındaki azalmalara karşın, 2016 yılında bazı illerin payında da önemli artışlar olduğu görülmektedir. Söz konusu bu illeri iki ana kategoriye ayırmak gerekmektedir. Birinci kategoriye oluşturan iller yine Karadeniz Bölgesi illeridir. Ancak önceki illerden farklı illere bir kaymadan söz edilebilir. Bu bağlamda bölge illerinden Kastamonu, Rize, Trabzon, Giresun illerinin payı yüksek olmasına karşın, azalmaya başlamış ve bunlar dışından bölgeden başka iller de (Tokat, Samsun, Sinop) ön plana çıkmaya başlamıştır. Nitekim katkısı artan yeni illerin payı 1950 yılında %1-2 arasında iken, 2016 yılında %3-4 civarında gerçekleşmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. İstanbul il nüfusu içinde (başka ilde doğanlar içinde) Karadeniz Bölgesi illerinin payı (%)

İller	1950		2016	
	Nüfus	Diğer il doğumlular içindeki payı (%)	Nüfus	Diğer il doğumlular içindeki payı (%)
Kastamonu	31.509	7.66	229.543	3.09
Rize	24.183	5.88	173.423	2.34
Trabzon	20.144	4.90	237.728	3.20
Giresun	17.760	4.32	235.840	3.18
Tokat	3.738	0,91	286.023	3.85
Samsun	6.041	1,47	275.335	3.71
Sinop	8.268	2,01	182.163	2.45

Kaynak: - DİE, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri (1950-2000), İstanbul İl Fasikülleri, (www.tuik.gov.tr)

- TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016 Yılı Verileri, (www.tuik.gov.tr)

Önemli oransal değişikliğin olduğu ve ikinci kategoriye oluşturan iller ise Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri illeridir. Bölgedeki bazı illerde, 1950 yılı ile karşılaştırıldığında, 2016 yılında önemli artışlar olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinden Kars, Malatya, Erzurum, Van, Ağrı, Bitlis ve Muş bu illeri oluşturmaktadır. Bölgede sadece Erzincan'ın payında gerileme olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de Diyarbakır, Mardin, Siirt ili doğumlu nüfusun, İstanbul il nüfusunda etkisinin 2016 yılında daha fazla görüldüğü Tablo 4'ten anlaşılmaktadır. Söz konusu iki bölgeden de 1980'li yıllarda başlayan ve özellikle de 1990'larda hızı artan terör olaylarının kırsaldan bölge şehirlerine ve önemli bir bölümü de batıdaki illere yönelmesi sonucunda İstanbul da bu göçlerden etkilenmiş, böylece bu ildeki Doğu ve Güneydoğu Bölgesi kökenlilerin payında da artışlar olmuştur (Günel, 2012a; Günel, 2012b; Günel, 2016a; Günel, 2016b; Şahinalp ve Günel, 2016)

Tablo 4. İstanbul il nüfusu içinde (başka ilde doğanlar içinde) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin payı (%)

İller	1950		2016	
	Nüfus	Diğer il doğumlar içindeki payı (%)	Nüfus	Diğer il doğumlar içindeki payı (%)
Erzurum	7.419	1,80	251.124	3.38
Malatya	10.487	2,55	231.680	3.12
Kars	2.500	0,61	160.758	2.17
Erzincan	18.069	4,39	156.646	2.11
Ardahan	-	-	147.973	1.99
Van	1.393	0,34	144.906	1.95
Diyarbakır	2.171	0,53	146.425	1.97
Mardin	988	0,24	144.021	1.94
Siirt	4.033	0,98	127.400	1.72
Ağrı	484	0,12	119.229	1,61
Bitlis	1.737	0,42	116.382	1,57
Muş	399	0,10	96.482	1,30

Kaynak: - DİE, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri (1950-2000), İstanbul İl Fasikülleri, (www.tuik.gov.tr)
- TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016 Yılı Verileri, (www.tuik.gov.tr)

SONUÇ

İstanbul il nüfusu 1927-2016 yılları arasında önemli artışlara sahne olmuştur. Bazı dönemlerde bu artışın temelinde doğum-ölüm dengesi sonucunda ortaya çıkan doğal artış, bazen de göçler yer almıştır. Öte yandan özellikle göçler ile bugünkü nüfus miktarına ulaştığını belirtmek gerekir. Nitekim il nüfusunun %50'sinden fazlasının başka il doğumlu olması bunu göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul'un nüfus hareketliliği bağlamında beslenme kaynaklarında 1950-2016 yılları arasında önemli değişiklikler olmuştur. Bunlar;

1. İstanbul il nüfusunun artışında Marmara Bölgesi illerinin yaptığı katkı azalmıştır. Özellikle Tekirdağ, Bursa ve Kocaeli'nin İstanbul'daki başka il doğumlar içindeki payı, 1950 yılına göre, 2016 yılında azalmıştır. Bunun nedeni söz konusu illerin sosyo-ekonomik yapısının olumlu anlamda değişimi sonucunda dışarıya ve dolayısıyla İstanbul'a verdikleri göçün azalmasıdır.

2. İstanbul'un nüfusu içinde halen Karadeniz illerinin önemli ağırlığı bulunmaktadır. Ancak bu bölgenin katkısında da bazı değişimler olmuştur. Değişimler de, 1950 yılındaki etkin illere (Kastamonu, Rize, Trabzon, Giresun,) 2016 yılında başka illerin (Tokat, Samsun, Sinop) de katılması şeklinde olmuştur. Ayrıca İstanbul nüfusu içinde en fazla payı olan illerin de Karadeniz illeri olduğunu belirtmek gerektir.

3. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin İstanbul il nüfusuna katkılarında da 1950-2016 yılları arasında önemli oransal değişiklikler olmuştur. 1950 yılında İstanbul'da yaşayan bu iki bölge kökenli nüfusun miktarı ve payı düşük (%1 civarı) iken, 2016 yılına gelindiğinde %3-4'lere ulaştığı görülmektedir. Bu değişimin de 1980'li yıllarda başladığı ve 1990'lı yıllarda artış gösterdiği de buna eklenebilir. Bu dönemlerdeki terör

olayları nüfusun çoğunlukla İstanbul'a zorunlu göçüne neden olmuş, böylece buradaki payını arttırmıştır.

Sonuç olarak 1950-2016 yılları arasında göçün yapısı ile ilgili Türkiye'de ortaya çıkan sosyo-ekonomik gelişmeler İstanbul'un nüfus bağlamında beslenme kaynaklarındaki çeşitliliği arttırmıştır.

KAYNAKÇA

DİE, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri (1935-2000), İstanbul İl Fasikülleri, (www.tuik.gov.tr)

DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1935-2000, (www.tuik.gov.tr)

Günel, V., 2012a. Mardin İlinde Verilen Göçün Akım Yönündeki Değişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.5, Sayı:23, s.248-275.

Günel, V., 2012b. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Verilen Göçün Akım Yönü. *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science (JASS)*, Volume 5 Issue 5, p. 105-127, October 2012.

Günel, V., (2016a). "Türkiye Nüfusunun (1935-2000) Doğum Yerine Göre Değerlendirilmesi / Assessment of the Population of Turkey (1935-2000) According to the Birthplace ", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı), Volume 11/2 Winter 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9191>, p. 499-534.

Günel, V. (2016b). "Türkiye'deki Göçler Sonucunda İl Nüfuslarının Yapısında (Doğum Yeri Bağlamında) Meydana Gelen Değişimler (1950-2000) / Changes in Province's Population Structure (In Terms of Birthplace) AS A Result of Migration in Turkey (1950-2000) ", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu Armağanı) Volume 11/13 Summer 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9757>, p. 171-196.

Kocaman, T. 2008. Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000). DPT Yayını. Ankara.

Şahinalp, M.S., Günel, V., 2016. Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri Üzerinde Terör Olaylarının Etkisi, *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 37, Aralık 2016, s. 30-42.

TUİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016 Yılı Verileri, (www.tuik.gov.tr)

İSTANBUL İL NÜFUSUNUN DOĞUM YERİNE GÖRE YERLİLİK DURUMUNUN ANALİZİ (1935-2016)

ANALYSIS OF LOCALITY CHARACTERISTICS OF İSTANBUL PROVINCE POPULATION IN THE CONTEXT OF BIRTHPLACE (1935-2016)

Doç. Dr. Veysi GÜNAL

Harran Üniversitesi, vgunal@harran.edu.tr

Doç. Dr. M. Sait ŞAHİNALP

Harran Üniversitesi, sahinalp@harran.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada İstanbul il nüfusunun, 1935-2016 yılları arasında doğum yerine göre yerlilik/göçmenlik durumunun analizi yapılmıştır. Bu bağlamda il nüfusu, başka ilde doğanlar, aynı ilde doğanlar, yabancı ülkede doğanlar ile bilinmeyenlerden oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre başka ilde doğanların gelişimi dönemsel farklılık göstermektedir. Nitekim ildeki başka ilde doğanların payının gelişimini üç farklı aşamada ele almak mümkündür. 1935-1970 yılları arasını kapsayan birinci dönem söz konusu nüfusun payının gittikçe artış gösterdiği dönemdir. Gerçekten de bu dönemde başka ilde doğanların payı %25.90'dan %55.31'e yükselmiştir. Buna göre göçmen nüfusun yerel nüfusun oranını geçtiği ilk dönem de 1970 yılı olmuştur. İkinci aşamayı ise artışın durağanlaştığı 1970-2000 dönemi oluşturmaktadır. Bu yıllar arasında başka ilde doğan nüfusun toplam nüfustaki payı düşük bir artışla %55,31'den %58.96'a ulaşmıştır. Son aşamada ise farklı bir durum yaşanmış ve diğer dönemlerin aksine, başka il doğumlarının payının azaldığı görülmüştür. Gerçekten de 2000 yılında %58.96 olan pay, 2016 yılında %50.15'e kadar gerilemiştir. Dolayısıyla 2016 yılındaki verilere göre İstanbul il nüfusunun %50.15'i başka ilde doğanlar, %44.47'si aynı ilde doğanlar ve %5.37'si de yabancı ülkede doğanlar ve doğum yeri bilinmeyenlerden oluşmaktadır. Buna göre, İstanbul ili günümüzde, nüfusunun yarısından fazlasını yabancıların (Türkiye'nin başka illerinde doğanlar) oluşturduğu bir il olmuştur.

Bununla birlikte Türkiye ile karşılaştırıldığında, İstanbul ilindeki başka ilde doğanların oranının yüksekliği daha iyi anlaşılmaktadır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, İstanbul ilinde bu oran tüm dönemler itibariyle Türkiye ortalamasından daha yüksek olmuştur. Nitekim 1935 yılında oran Türkiye'de %7.09 iken, İstanbul'da %25.90 olarak görülmüştür. 2016 yılında da Türkiye'deki diğer il doğumlarının ortalama payı %31.23, İstanbul ilinde ise %50.15 şeklinde olmuştur. İstanbul lehine benzer durumu söz konusu nüfusun yıllık artış hızında da görmek mümkündür. Nitekim, başka ilde doğanların yıllık artış hızı son üç yıl hariç (2014-2016) genellikle Türkiye ortalamasından oldukça yüksek olmuştur. Dikkat çeken diğer bir husus da aynı ilde doğan nüfusun, başka bir ifade ile yerli nüfusun, 2000 yılından itibaren yıllık artış hızının, göçmen nüfustan daha fazla olmasıdır.

Başka ilde doğanların gerek ildeki oranının yüksekliği, gerekse Türkiye ortalamasını

büyük oranda aşmış olması, İstanbul ilinin almış olduğu göçlerin boyutunu göstermektedir. Ancak ile yönelik göçlerin yavaşlaması sonucunda, İstanbul ilindeki göçmen nüfusun payının da azalma belirtisi gösterdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Coğrafyası, İstanbul, Göçmen Nüfus, Başka İlde Doğan Nüfus

ABSTRACT

In this study, an analysis of locality/immigration status of the Istanbul province population by birthplace between 1935-2016 has been examined. In this context, the population of province has composed of persons birthplace in other provinces, same provinces, foreign countries and unknowns. The development of persons birthplace in other provinces differs according to the periods (1935-2016). As a matter of fact, it is possible to consider the development of the share of persons birthplace in other provinces in three different stages. The first period covering 1935-1970 is the period of the share of the this population is increasing. Indeed, the share of persons birthplace in other provines have risen from 25.90% to 55.31%. According to this, the first period when the share of the immigrant population passed to the local population has been 1970. The 1970-2000 period in which the increase stabilized has constituted the second stage. Among these years, the share of persons birthplace in other provinces in total population has increased by a small increase from 55.31% to 58.96%. In the last stage, a different situation has experienced and contrary to other periods, the share of persons birthplace in other provinces has seen to decrease. Indeed, the share has fallen from 58% to 60% between 2000-2016 years. Therefore, according to the data in 2016, 50.15% of Istanbul population was born in another provinces and 44.47% in the same province. According to this, today, more than half of Istanbul's population consists of strangers (born in other provinces of Turkey's).

However, compared with Turkey, the height of the rate of persons birthplace in other provinces in İstanbul is better understood. First of all, this rate in the province of İstanbul has been higher than Turkey's average all periods. Indeed, while the rate was 7.09% in 1935, it was seen as 25.90% in Istanbul. The rate in 2016 was 31.23% in Turkey and 50.15% in İstanbul. A similar situation in favor of Istanbul can also be seen in the annual growth rate of the population. Indeed, the annual growth rate of person birthplace in other provinces except for the last three years (2014-2016) were generally higher than that of Turkey. Another remarkable point is that the annual growth rate of the indigenous/local population has higher than the immigrant population since 2000.

The height of the share of the person birthplace in other provincese in total populaltion has showed the size of migration that Istanbul has received. However, it can be said that the share of immigrant population in Istanbul has decreased as a result of the slowing of migrations towards province.

Keywords: Geography of Population, İstanbul, Immigrant Population, Person Birthplace in Other Provinces

GİRİŞ

Yerleşmelerin nüfusları doğum yerine göre farklı bileşenlere sahiptir. Nüfusun bir bölümü ikamet etmiş olduğu yerde doğarken, bir bölümü de aynı ülkenin farklı ilinde doğmuş olabilmektedir. Yerli olmayan söz konusu bu ikinci nüfus grubunun, doğduğu ilden farklı bir ilde yaşıyor olması da göç neticesinde ortaya çıkmaktadır. Üçüncü bileşeni de yabancı ülkede doğanlar oluşturmaktadır. Bu nüfus gruplarının miktar ve toplam nüfustaki payları yerleşmelerdeki nüfusun yerlilik durumunu da ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada da İstanbul ilinin doğum yerine göre nüfusunun analizi yapılmıştır. Başka bir ifade ile 1935-2016 yılları arasında İstanbul'un nüfusunun doğum yerine göre yerlilik (İstanbul ili dışında doğup İstanbul'da ikamet edenler) durumunda nasıl bir değişim olduğu ortaya konmuştur. Öte yandan bu yapının durumunun daha iyi anlaşılması için Türkiye ortalaması ile karşılaştırmalar da yapılmıştır.

Bu çalışma doğum yeri verisine dayalı bir çalışmadır. Söz konusu doğum yeri verisinin boyutlarını da göçler belirlemektedir. Başka bir ifade ile bir yandan göçler, doğum yeri nüfusunun miktarını belirlerken, bir yandan da doğum yeri nüfusu, göçün yapısını ortaya koymaktadır. Yani doğum yeri aslında bir göç göstergesidir. (Yakar, 2017). Dolayısıyla göçe katılan kişiler ve bu sayıda görülen artışlar aynı zamanda yerleşmelerin yerli/yerel olma durumunu da etkilemektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, 1965-1990 yılları arasında, Türkiye'de her yıl 550 bin ile 800 bin kişi arasında değişen miktarlarda bir nüfus kitlesinin iller arası göçe katıldığı görülmektedir. Ayrıca bu süre içinde göçe katılanların toplamı da 16.3 milyona ulaşmıştır. Buna göre ülke nüfusunun 1/3'ü yer değiştirmiştir. Aynı şekilde 25 yıllık süreyi kapsayan dönemde, beş yıllık sürelerde, ülke nüfusunun %65 ile %107 arasında değişen oranlarda iller arası göçe katıldığı belirtilmektedir (Özgür, 1998:39; Özgür, 1999:160). 1995-2000 döneminde ise bu oran % 79 şeklinde belirmiş, 4.8 milyon civarında nüfusun eklenmesiyle de, 1965-2000 döneminde toplam iller arası göçe katılanların sayısı 21.1 milyona ulaşmıştır (Kocaman, 2008: 17). Bu bağlamda göç eden bu nüfusun 5 yaş üzeri nüfusa olan oranına bakıldığında, 1975-1980 döneminde %7'den, 1980-1985 döneminde %8,1'e 1995-2000 arasında ise %10,9'a yükseldiği görülmektedir (Yakar, 2013:244). Nüfus hareketlerindeki bu gelişmeler Türkiye geneli ve illerdeki yabancı/başka il doğumlu nüfusun miktarı, toplam nüfustaki payını önemli oranda etkilemiştir (Günel, 2016a; Günel, 2016b).

Türkiye'deki göçlerin yapısı ve gelişimi aynı zamanda İstanbul'un göç göstergelerini ve dolayısıyla bu il nüfusunun yerli/yerel olma durumunu da etkilemiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, İstanbul ili dönemlere göre farklı göç göstergelerine sahip olmuştur. Tablo 1'e bakıldığında 2000 yılına kadar ilin önemli ölçüde göç aldığı ve net göç hızının da yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde net göç de, yani aldığı göç ile verdiği göç arasındaki farkın da fazla olduğu görülmektedir. Buna karşın 2000 yılından itibaren yapı değişmeye başlamış ve 2015-2016 yılında da net göç hızı negatif olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. İstanbul ilinin göç göstergeleri

Dönemler	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)
1975-1980	557.082	268.429	288.653	62,3

1980-1985	586.782	279.184	307.598	56,5
1985-1990	995.717	339.040	656.677	99,9
1995-2000	920.955	513.507	407.448	46,1
2007-2008	374.868	348.193	26.675	2,1
2008-2009	388.467	348.986	39.481	3,1
2009-2010	439.515	336.932	102.583	7,8
2010-2011	450.445	328.663	121.782	9,0
2011-2012	384.535	354.074	30.461	2,2
2012-2013	437.922	371.601	66.321	4,7
2013-2014	438.998	424.662	14.336	1,0
2014-2015	453.407	402.864	50.543	3,5
2015-2016	369.582	440.889	-71.307	-4,8

Kaynak: - Kocaman, T., 2008. Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)

- TÜİK, 2007-2016. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, Göç İstatistikleri, (www.tuik.gov.tr)

BULGULAR

1935-2016 yıllarını kapsayan dönemde İstanbul’un doğum yerine göre nüfusunun analizinde bazı hususların dikkat çektiği görülmektedir.

İlk husus nüfus gruplarının miktarlarındaki gelişim ile ilgilidir. Bu bağlamda karşılaştırmalı gelişime bakıldığında söz konusu dönemi iki farklı döneme ayırmak mümkündür. Buna göre 1935 yılından 1960 yılına kadarki dönemde, başka ilde doğanların, aynı ilde doğan nüfustan az olduğu görülmektedir. 1960 yılında ise ikinci dönem başlamakta ve başka ilde doğan nüfusun daha fazla olmaya başlaması ile farklılık göstermektedir. Gerçekten de 1960 yılında aynı ilde doğanların miktarı 811.576 iken, başka ilde doğanların miktarı ise 837.580’i bulmuştur. Dolayısıyla bu dönemden itibaren yerel nüfus ağırlığını kaybetmeye başlamıştır. Öyle ki, bu durum, farklı oranlar gösterse de, 2016 yılına kadar devam etmiştir (Tablo 2).

Tablo. 2. İstanbul İl Nüfusunun Doğum Yerine Göre Dağılımı (1935-2016)

Yıllar	Başka İlde Doğanlar	Aynı İlde Doğanlar	Yabancı Ülkede Doğanlar	Bilinmeyen	TOPLAM NÜFUS
1935	228.847	502.449	151.220	1.083	883.599
1945	403.256	530.023	144.952	168	1.078.399
1950	411.378	617.189	134.425	3.485	1.166.477
1955	661.707	697.555	167.656	6.904	1.533.822
1960	837.580	811.576	223.969	8.967	1.882.092
1965	1.123.010	940.570	227.867	2.376	2.293.823

1970	1.669.898	1.103.976	244.444	714	3.019.032
1975	2.101.072	1.755.305	46.968	1.243	3.904.588
1980	2.668.674	1.811.587	259.910	1.719	4.741.890
1985	3.285.078	2.276.862	280.167	878	5.842.985
1990	4.255.963	2.723.795	327.647	1.785	7.309.190
2000	5.907.380	3.780.542	323.746	7.067	10.018.735
2014	7.390.273	6.271.003	426.075	289.667	14.377.018
2015	7.463.307	6.444.413	474.003	275.711	14.657.434
2016	7.424.711	6.584.062	526.258	269.085	14.804.116

Kaynak: - DİE. 1935-2000 Türkiye Genel Nüfus Sayımları (İstanbul İli Fasikülü), (www.tuik.gov.tr)
 - TÜİK,. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri 2014-2016. (www.tuik.gov.tr)

Dikkat çeken ikinci özellik, miktarlardaki gelişime bağlı olarak ortaya çıkan oranlar ile ilgilidir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, yıllar itibariyle nüfusun yapısında önemli değişimler olmuştur. Bununla birlikte en önemli değişimin başka illerde doğan nüfusta olduğu görülmektedir. Nitekim 1935 yılında toplam il nüfusunun %25.90'ı başka illerde doğmuşken, bu oran önemli oranda artarak, 2016 yılında %50'yi aşmıştır. Buna göre 2016 yılında İstanbul'daki her iki kişiden birisi Türkiye'nin başka ilinde doğup buraya yerleşmiştir. Buna karşın, doğal olarak, aynı ilde doğan nüfusun payı ise %56.86'dan %44.47'ye gerilemiştir. Öte yandan başka ilde doğan nüfusun oranındaki/payındaki dönemler arasındaki değişimin de farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde başka ilde doğan nüfusun gelişimini üç farklı döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönemi önemli değişimin olduğu 1935- 1970 dönemidir ki, bu dönemde bu nüfus grubunun payı önemli artışlar ile %25.90'dan %55.31'e kadar yükselmiştir. İkinci dönem ise, önceki dönemin aksine, paydaki değişimin fazla olmadığı, 1970-2000 yılları arasını kapsayan dönemdir. Bu dönemde oran %53-58 arasında olmuştur. Üçüncü dönem ise 2000-günümüz arasını kapsamaktadır. Bu dönemde görülen yapı toplam nüfus içinde yerel olmayan nüfusun oransal azalmasıdır. Nitekim 2000 yılında il nüfusunun %58.96'sı yerel olmayan nüfustan oluşurken, 2016 yılında %50.15'e gerilemiştir. Bu durum son 15 yılda il nüfusunun kendi kaynakları ile yani göçten ziyade doğal artış ile beslendiğini göstermektedir.

Tablo 3. İstanbul ve Türkiye nüfusunun doğum yerine göre oransal dağılımı (%)

YILLAR	BAŞKA İLDE DOĞANLAR		AYNI İLDE DOĞANLAR		YABANCI ÜLKEDE DOĞANLAR		BİLİNMEYEN	
	İstanbul	Türkiye	İstanbul	Türkiye	İstanbul	Türkiye	İstanbul	Türkiye
1935	25,90	7,09	56,86	86,95	17,11	5,95	0,12	0,00
1945	37,39	8,93	49,15	86,64	13,44	4,43	0,02	0,00

1950	35,27	8,08	52,91	88,26	11,52	3,61	0,30	0,05
1955	43,14	10,42	45,48	85,87	10,93	3,52	0,45	0,19
1960	44,50	11,45	43,12	85,06	11,90	3,43	0,48	0,06
1965	48,96	12,80	41,00	84,30	9,93	2,88	0,10	0,02
1970	55,31	16,26	36,57	81,24	8,10	2,50	0,02	0,01
1975	53,81	16,68	44,95	82,97	1,20	0,33	0,03	0,02
1980	56,28	18,81	38,20	79,23	5,48	1,94	0,04	0,01
1985	56,22	20,95	38,97	77,20	4,79	1,85	0,02	0,01
1990	58,23	23,57	37,27	74,42	4,48	2,01	0,02	0,01
2000	58,96	27,31	37,73	70,80	3,23	1,86	0,07	0,03
2014	51,40	31,09	43,62	65,06	2,96	1,94	2,01	1,91
2015	50,92	31,28	43,97	64,86	3,23	2,10	1,88	1,76
2016	50,15	31,23	44,47	64,75	3,55	2,32	1,82	1,70

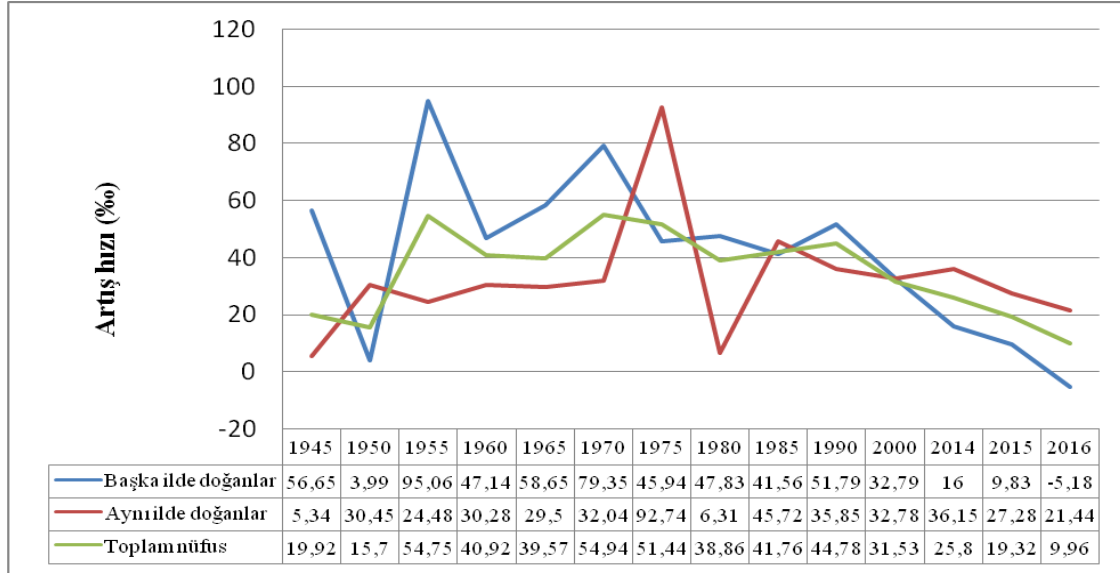
Oransal dağılımda dikkat çeken diğer özellik İstanbul'daki oranların Türkiye ortalaması ile karşılaştırılmasında görülmektedir. En önemli farklılık da aynı ilde doğanların payının, Türkiye ortalamasına göre, tüm dönemler itibariyle, sürekli yüksek olmasıdır. Öyle ki, bazı dönemlerde bu farklılık dört katına kadar çıkabilmektedir. Bu durum özellikle 1980'den önce daha açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, 1955 yılında Türkiye nüfusunun %10.42'si başka il doğumlu iken, bu oran İstanbul'da %43.14 olmuştur. Bununla birlikte son dönemlerde, 1980 sonrası, özellikle de 2000'den itibaren yapının değiştiği ve aradaki farkın azaldığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, 2016 yılında İstanbul nüfusun %50.15'i başka il doğumlu iken, Türkiye'deki oran ise %31.23 olmuştur. Dolayısıyla aradaki fark bir kattan daha az olmuştur. Bu durum, yani 2000'den itibaren İstanbul ilindeki yerel nüfusun payının artması, göçlerin azalması ile ilgilidir. Aksine, Türkiye'deki yerel nüfusun artış göstermesi de, İstanbul'a yönelik göçlerin bir kısmının ülkenin diğer illerine yöneldiğine bir delildir (Tablo 3).

Tablo 4. Doğum yerine göre nüfusun yıllık artış hızları (%)

YILLAR	BAŞKA İLDE DOĞANLAR		AYNI İLDE DOĞANLAR		TOPLAM NÜFUS	
	İstanbul	Türkiye	İstanbul	Türkiye	İstanbul	Türkiye
1945	56,65	38,07	5,34	14,74	19,92	15,10
1950	3,99	1,84	30,45	25,43	15,70	21,73
1955	95,06	78,60	24,48	22,27	54,75	27,75
1960	47,14	47,40	30,28	26,62	40,92	28,53
1965	58,65	46,90	29,50	22,84	39,57	24,63
1970	79,35	73,00	32,04	17,78	54,94	25,19
1975	45,94	30,19	92,74	29,27	51,44	25,06
1980	47,83	44,67	6,31	11,40	38,86	20,60
1985	41,56	46,39	45,72	19,67	41,76	24,88

1990	51,79	45,28	35,85	14,37	44,78	21,71
2000	32,79	33,01	32,78	13,31	31,53	18,29
2014	16,00	18,98	36,15	3,68	25,80	9,73
2015	9,83	19,42	27,28	10,30	19,32	13,36
2016	-5,18	12,02	21,44	11,84	9,96	13,55

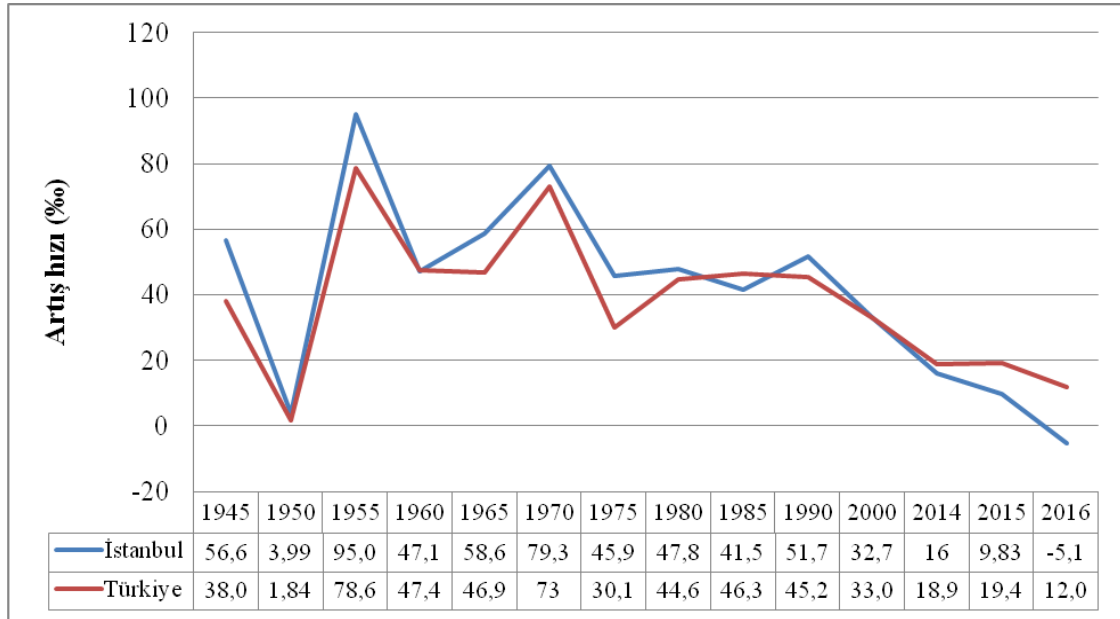
Söz konusu nüfus gruplarının doğum yerine göre yıllık artış hızlarına bakıldığında, İstanbul il nüfusunun gelişimi ve Türkiye ile karşılaştırılmasında da önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, İstanbul nüfusu içinde başka ilde doğanların yıllık artış hızı, hem aynı ilde doğanlar, hem de toplam nüfustan, genellikle daha yüksek olmuştur. Ancak bu durum 2000'den itibaren değişmeye başlamış ve başka ilde doğan nüfus daha düşük oranlarda artış göstermiştir. Hatta 2015-2016 yılında negatif değerler de (%-5.18) ortaya çıkmıştır (Tablo 4, Şekil 1).

Şekil 1. Doğum yerine göre İstanbul ili nüfusunun yıllık artış hızı (%)

Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında, İstanbul'da yerel olmayan nüfustaki artışın dönemlere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Nitekim 1935-2000 yılları arasında genel olarak Türkiye ortalamasından yüksek iken, 2000 yılından itibaren önemli oranda daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. 1935 yılında Türkiye'deki başka ilde doğanların artış oranı %38.0 iken, İstanbul ilinde %56.6 olmuştur. İstanbul ili lehine bu durum, 1960 ve 1985 yılı hariç, 2000 yılına kadar devam etmiştir. 2000 yılından itibaren ise Türkiye ortalamasındaki yüksek artış hızı bariz hale gelmiştir. Öyle ki, 2016 yılında yerel olmayan nüfus Türkiye'de %12.0 oranında artarken, İstanbul'da %-5.1 oranında azalmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. İstanbul ve Türkiye’deki başka ilde doğan nüfusun yıllık artış hızları (%)

SONUÇ

İstanbul il nüfusunun doğum yerine göre yerel/göçmen olma durumu ile ilgili yapılan bu çalışmada, 1935-2016 yılları arasında önemli değişimlerin olduğu görülmektedir. Öncelikle ilk dikkat çeken husus başka illerde doğanların miktarı ile ilgilidir. Buna göre 1960 yılına kadar İstanbul ilindeki, sayıldığı il dışında doğanların miktarı, aynı ilde doğanlardan daha az olmuştur. Dolayısıyla 1960 yılından itibaren başka ilde doğanların sayıca üstünlüğünün başladığını ifade etmek mümkündür. Yerel olmayanların fazlalığı, önemli farklar ile, 2000 yılına kadar devam etmiş, ancak bu dönemden itibaren aradaki fark azalmaya başlamıştır. Nitekim 2016 yılı verilerine göre ilde 7.424.711 *başka ilde doğan nüfus* barınırken, *aynı ilde doğanların* miktarı da 6.584.062 olmuştur. Bununla birlikte miktarlardaki değişimin başka ilde doğanlar ve aynı ilde doğanların payının da değişmesine neden olduğunu belirtmek gerektir. Nitekim başka ilde doğanların toplam il nüfusundaki payı 1935 yılında %25,9 iken, 2016’da %50.15’e yükselmiştir. Yani günümüzde, ildeki her iki kişiden birisi İstanbul ili dışında doğup buraya göç etmiştir. Bununla birlikte bu oranı Türkiye ortalaması ile karşılaştırdığımızda İstanbul’daki yapı daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye’deki başka ilde doğanların toplam ülke nüfusundaki payları 1935 yılında %7.09, 2016 yılında ise %31.23 olmuştur. Şunu da ifade etmek gerekir ki, her ne kadar günümüzde de, İstanbul ilindeki söz konusu pay yüksek olmak ile birlikte, ilk dönemlere göre, Türkiye ortalaması arasındaki fark oldukça azalmıştır. Bu durumdan, İstanbul’a yönelik göçlerde önemli azalmalar olduğu ve Türkiye’nin diğer illerinde oluşan göçün akım yönünde başka illerin de yavaş yavaş İstanbul’a rakip olduğu sonucu çıkarılabilir. Nitekim ilin almış olduğu göç miktarında azalmalar olması ve net göç hızının düşük ve hatta bazı dönemlerde negatif olması bu durumu daha da açıklar hale gelmektedir.

KAYNAKÇA

DİE, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri (1935-2000), İstanbul İl Fasikülleri, (www.tuik.gov.tr)

DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1935-2000, (www.tuik.gov.tr)

Günel, V., (2016a). “Türkiye Nüfusunun (1935-2000) Doğum Yerine Göre Değerlendirilmesi / Assessment of the Population of Turkey (1935-2000) According to the Birthplace ”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı), Volume 11/2 Winter 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9191>, p. 499-534.

Günel, V. (2016b). “Türkiye’deki Göçler Sonucunda İl Nüfuslarının Yapısında (Doğum Yeri Bağlamında) Meydana Gelen Değişimler (1950-2000) / Changes in Province’s Population Structure (In Terms of Birthplace) AS A Result of Migration in Turkey (1950-2000) ”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu Armağanı) Volume 11/13 Summer 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9757>, p. 171-196.

Kocaman, T. 2008. Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000). DPT Yayını. Ankara.

Özgür, E.M. 1998. Türkiye Nüfus Coğrafyası, Ankara.

Özgür, E.M. 1999. “Türkiye’de İç Göçler Hakkında Düşünceler”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, XXXIX (1-2), 159-167.

TUİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2007-2016, (www.tuik.gov.tr)

Yakar, (2013). XXI. Yüzyılın Başında Türkiye’de İller Arası Göçlerin Mekânsal ve İstatiksel Analizi. *ZfWT. Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Vol. 5, No. 3 p.239-263.

Yakar, M., 2017. “Yerlilikten” “Göçmenliğe” Doğru: Türkiye’de İç Göçün Doğum Yeri Verisine Göre Gelişimi. Türkiye Coğrafyası Araştırmaları içinde (Ed. Ferhat ARSLAN), s.374-398.

ENDÜSTRİ DEVRİMİ 4.0 VE KENTLERE BEKLENEN ETKİSİ

INDUSTRIAL REVOLUTION 4.0 AND EXPECTED IMPACT ON CITIES

Assoc. Prof. Dr. Fatma Fusun UYSAL
Namık Kemal University, fuysal@nku.edu.tr

Inst. Mujgan YILMAZ
Namık Kemal University, mujganyilmaz@nku.edu.tr

ÖZET

Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ön plana çıkan ve devriminin geleceğini şekillendirecek olan faktörler mobil cihazlar, ağ ve internet teknolojileri, bulut bilişim sistemleri, büyük veri ve veri madenciliği olarak görülmektedir. Bu değişimler kentsel sektörleri biçimlendirmede gelecek vaat etmektedirler. Bunlar ulaşım, enerji, atık, su yönetimi ve binalardaki değişimi hızlandıracaktır. Bu çalışmada Endüstri Devrimi 4.0'ün kentlerde meydana getirmesi beklenen değişimler incelenecektir.

Dördüncü Endüstri devrimi gelişmelerinin kentlere etkisinin olacağı beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde çevresel sürdürülebilirliğin devamı için dördüncü sanayi devriminin gelişmelerinin alınacak eylem planlarında önemli olacağı belirtilmektedir. Bu gelişmeler aşağıdaki şekilde verilebilir:

1. Akıllı planlama ve yapılaşma,
2. Hareketliliği ve bağlantıyı arttırmak üzere sürdürülebilir ulaşım ve lojistik,
3. Kentsel sistemler ve çevrenin verimliliği arttırmak üzere temiz enerji kullanımı,
4. Yaşanabilir ortamlar geliştirmek ve kirlenmeyi azaltmak üzere kentsel sağlığın sağlanması,
5. Çevresel şoklar ve faktörlere kentleri hazırlamak ve dayanabilmesini sağlamak üzere kentsel sistemler,

Kentsel hizmetlere mükemmel bir on-line erişim olacağı ve yüksek seviyede vatandaş katılımı olacağı beklenmektedir. Kent yöneticilerinin tüm bu dönüşümleri yaparken karşılaşacakları zorluklardan birisi de bütçe kısıtlamaları olacaktır. Kentlerde oluşturulacak akıllı yönetim sistemleri kentlerdeki nüfus artışına rağmen daha sürdürülebilir bir kent yaratabilecektir. Bu kentlerin oluşturulması için ciddi bir finansman gerekmektedir. Finansman kaynaklarını oluştururken de yaratıcı projeler, çözümler üreten girişimlere gereksinim vardır. Altyapı yatırımları için yapılacak işler sayesinde gelişecek pazarın değeri de büyüyecektir. Endüstri 4.0 ile birlikte kentler için yapılacak projelerin Ar-Ge harcama oranlarının yüksek seviyelere çıkması ve bu alanda ciddi çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Endüstri Devrimi 4.0, Akıllı Yapılaşma

ABSTRACT

Factors that are at the forefront of the Fourth Industrial Revolution and will shape the

future of the revolution are seen as mobile devices, network and internet technologies, cloud computing systems, large data and data mining. These changes promise to shape urban sectors. These will accelerate the transport, energy, waste, water management and change in the buildings. In this study the expected changes in the cities created by the Industrial Revolution 4.0 will be examined.

It is expected that the development of the Fourth Industrial Revolution will influence cities. It is stated that the development of the fourth industrial revolution for the continuation of environmental sustainability in developing countries will be important in the action plans to be taken. These developments can be given as follows:

- Intelligent planning and building,
- Sustainable transportation and logisticsto increase mobility and connectivity,
- Use of clean energy to increase the efficiency of urban systems and the environment,
- Establishment of urban systems in order to prepare and sustain cities against environmental shocks and factors.

It is expected that there will be excellent on-line access to urban services and high level of citizen participation. One of the difficulties that city administrators face when doing these transformations will be budget constraints. The intelligent management systems to be created in the cities will create a more sustainable city despite the population increase in the cities. There is a serious need for financing these cities. While establishing financial sources, there is a need for initiatives that produce creative projects and solutions. Thanks to the work to be done for infrastructure investments, the value of the developing future market will also grow. With industry 4.0, projects to be made for urban areas need to have high R&D expenditure rates and serious work on this area.

Key Words: Urbanization, Industrial Revolution 4.0, Smart Settlements

GİRİŞ

Birinci Sanayi Devrimi ya da Endüstri 1.0 demirin asıl enerji kaynağı olduğu, 1700'lü yılların başından 1800'lü yılların sonuna kadar süren bu endüstrileşme sürecine makine çağı denilebilir. Bu dönemin en temel ve ayırıcı özelliği, makine kullanımının yaygınlaşması sonucu büyük fabrikaların ortaya çıkması olmuştur. Avrupa'da fabrikalarının sayısının artması sonucunda Avrupa toplumu tarım işçiliğinden fabrikalarda üretim yapan işçiliğe geçmiştir. Buhar makinelerinin dokuma tezgâhlarında kullanılmasıyla üretim sürecinde önemli rol oynaması birinci sanayi devrimi olarak kabul edilmektedir (<http://ankaenstitüsü.com>). Bu dönemde köylerden kentlere göç artmış, kentler devrim öncesine göre hızla büyümeye başlamışlardır.

19.yüzyıl sonları ile 20.yüzyıl başlarında elektriğin ve montaj hattının sağladığı destekle seri üretim mümkün kılınmıştır (Schwab,2016). Birinci Endüstri Devrimi'nde hâkim olan demir üretiminin yerine çelik üretiminin gelişmesi, demiryolu taşımacılığını ve ticaretini hızlandırırken, telefon, radyo, daktilo, ucuz gazete kâğıdı gibi yeni gelişmelerin de haberleşme ve iletişim sektörlerine önemli etkisi olmuştur (<http://ankaenstitüsü.com>). Endüstri 2.0'nin toplumsal yansıması da kentlerin hızla büyümeye başlamasında gözlemlendi, ailelerin iş ve konaklama mekânları gelişmiş ülkelerde farklılaşmaya başladı. Yaşam biçimlerinde önemli değişimler gözlemlendi (<http://ankaenstitüsü.com>).

Üçüncü sanayi devrimi yarı iletkenlerin, ana bilgisayarların (1960'lar), kişisel bilgisayarların (1970'ler,1980'ler) ve internetin (1990'lar) desteğiyle geliştiği için genellikle bilgisayar devrimi ya da dijital devrim olarak adlandırılmaktadır (Schwab,2016). Endüstrilerin tamamının daha fazla veri üreten bir fabrika, fabrikaların tamamının ise kentlere işçi çeken bir miktarda olduğu gözlemlenmiştir (Özdoğan, 2017).

Üretilen endüstriyel ürünlerin kalitesi artmaya, fabrikaların verimliliği yükselmeye ve sanayi, dördüncü sanayi devrimine doğru yönelmeye başladı (Özdoğan, 2017). Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ön plana çıkan ve devrimin geleceğini şekillendirecek olan faktörler mobil cihazlar,ağ ve internet teknolojileri,bulut bilişim sistemleri,büyük veri ve veri madenciliği olarak görülmektedir(<http://ankaenstitusu.com>). Bunlar çoğu kentsel sektörleri biçimlendirmede gelecek vaat etmektedirler; ulaşım, enerji, atık, su yönetimi ve binalardaki değişimi hızlandıracakları beklenmektedir Dördüncü sanayi devrimi sadece akıllı ve bağlantılı makine ve sistemlerle ilgili olmayıp kapsamı çok daha geniştir(Schwab,2016).

Almanya makine imalatındaki Dünya liderliğini korumak amacıyla Endüstri 4.0 konusunu sürekli gündemde ve sıcak tutmaktadır. Başka ülkeler de dönüşüm sürecini kontrol altında tutmakta Almanya'dan geri kalmamaktadır. Japonya "Toplum 5.0" tanımlamasını öne çıkarmaktadır. İngiltere 4R (Dördüncü Devrim) kavramı ile gelişmeleri izlemektedir. Çin'de inovasyon liderliği programı başlatmıştır. ABD de akıllı fabrika ve akıllı şehir kavramları ile gelişmeleri izlemekte diğerlerinden geri kalmayacağını dünyaya duyurmakta ve ileri imalat sistemleri programlarını yoğun bir şekilde yürütmektedir (Öztemel,2018).

Bu makalede Endüstri Devrimi 4.0'ın uygulanmasının kentlerde yaratacağı değişimler ortaya konmaya çalışılmıştır.

ENDÜSTRİLEŞMENİN ÇEVRESEL VE KENTSEL ETKİLERİ

Endüstrileşme dünyadaki mevcut çevresel problemlerin çoğuna yol açtı. Örneğin dünyadaki iklim değişikliği, artan hava kirliliği seviyeleri, balık stoklarının azalması, nehirler ve topraklardaki toksik maddeler, karada ve denizde aşırı atık seviyeleri, biyolojik çeşitliliğin yok edilmesi ve ormansızlaştırma tümü endüstrileşmeye indirgenebilir (Herweijer,2017)

Bugünün gelişmekte olan ülkeleri daha fazla kentsel nüfusu çekmektedir. Asya ve Afrika'daki şehirlerin 2050 yılında 2.5 milyar yeni kentsel nüfusun%90'nını absorplaması tahmin edilmektedir. Şehirler artan sayıda insanı çekerek ve ekonomik fırsatlar temin ederek gelişim ve ekonomik aktivitenin erime potansiyelleri olmuştur (Herweijer, 2017). BM 2050 yılında dünya nüfusunun %66'sının kentlerde yaşayacağını tahmin etmektedir (BM, 2014). Bu çağda kaynakların büyük bir kısmı kentler tarafından tüketilmektedir, toplam enerjinin %75'i kentler tarafından harcanmaktadır. Bu sürekli enerji tüketiminin kentler üzerinde olumsuz etkileri olacaktır (Silva vd, 2018).

Bogota(Kolombiya),Lagos(Nijerya) ve Mumbai (Hindistan) gibi gelişmekte olan şehirler kaybedilecek ya da kazanılacağı ifade edilmektedir. İyi planlanmamış, yönetilmemiş veya fonlanmamış ve kentsel altyapı ve kentsel hizmetlerin temini yeterince yapılmamış kentler insanların ve ekonominin gereksinimlerini karşılamada yetersiz olmuştur. Neticeleri alarm seviyesindeki yoksulluk, hastalık ve çevresel hasar olmuştur (Herweijer,2017).

DÖRDÜNCÜ ENDÜSTRİ DEVRİMİNİN KENTLERDE YARATACAĞI GELİŞMELER

Dördüncü Endüstri devrimi gelişmelerinin kentlere etkisinin olacağı beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde çevresel sürdürülebilirliğin devamı için dördüncü sanayi devriminin gelişmelerinin alınacak eylem planlarında önemli olacağı belirtilmektedir. Bu gelişmeler aşağıda verilmektedir (Herweijer,2017).

1. Akıllı planlama ve Yapılaşma,
2. Hareketliliği ve bağlantıyı arttırmak üzere sürdürülebilir ulaşım ve lojistik,
3. Kentsel sistemler ve çevrenin verimliliğini arttırmak üzere temiz enerji kullanımı,
4. Yaşanabilirliği geliştirmek ve kirlenmeyi azaltmak üzere kentsel sağlık,
5. Çevresel şoklar ve faktörlere kentleri hazırlamak ve dayanabilmesini sağlamak üzere kentsel sistemler,

A. Akıllı Planlama ve Yapılaşma

Akıllı planlamalar ile akıllı şehirlerin oluşumu sağlanabilecektir. Birçok şehir hizmetleri, tesisatları ve yolları internete bağlanacaktır. Bu akıllı şehirler enerjilerini, malzeme akışlarını, lojistiklerini ve trafiklerini yönetecektir. Singapur ve Barcelona gibi ileri şehirler daha şimdiden akıllı park etme çözümleri, akıllı çöp toplama ve akıllı sokak aydınlatması gibi veri güdümlü yeni hizmeti uygulamaya sokmuş bulunmaktadır (Schwab,2016).

Akıllı cihazlar, sensörler ile software ve hardware akıllı binalara gömülecektir. Akıllı binalar güvenlik, izleme, aydınlatma kontrolü ve diğer bileşenler ile de bağlantılı olacaktır. Akıllı binalar, akıllı ofisler, akıllı depolar görevlerini verimli şekilde icara edecekler ve doğru bir şekilde vatandaşlara yüksek kalitede servis sunabileceklerdir. Örneğin akıllı bir ev ev cihazlarını, enerji tüketimini, izleme, aydınlatma kontrolünü ve sakinlerinin yaşam kalitesini daha iyi bir hale getirebilecektir. Akıllı depolar tedarik zincirinin üretkenliğini arttırabilecektir (Silva,2018).

B. Sürdürülebilir Ulaşım ve Lojistik

Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli bütünleşmiş ulaşım sistemlerini içermektedir. Öncelikli olarak çevre dostu ve özellikle dezavantajlı gruplar için kapsayıcı ulaşım çözümleri getirmeyi amaçlamaktadır. Ulaşım alanında en çok görülen akıllı uygulamalar; trafik izleme sistemleri, elektronik ödeme sistemleri ve akıllı duraklardır (Tekir,2017). Akıllı ulaşım için temiz, hızlı, entegre toplu taşıma ağı, yayaların güvenli olarak yürüyebileceği kaldırımlar, bisikletler için ayrılmış yollar önem taşımaktadır. Bunu sağlamak için ulaşım tercihlerinde lastik tekerli kişisel motorlu araçların en sonda yer alması, özendirilmemesi ve toplu taşıma araçları da dâhil karbon salan, kirlilik yaratan araçların da kullanımlarının kaldırılması gerekmektedir (Özdi,2017). Cep trafik ile kullanıcılar kent trafiğine çıkmadan önce ve seyahatleri sırasında güzergâhları hakkında bilgilendirilmekte; zaman ve mesafe bakımından en avantajlı rotalar, güzergâh seçenekleri sunulmaktadır. Mobil uygulama kullanıcıların kendi kendilerinin trafik bilgilendirme ve yönlendirme asistanı olmalarını sağlamakta ve uygulamada sunulan özellikleri kullanarak, dinamik olarak kendi rota planlamalarını yapmaları ve kent ulaşım altyapısının en uygun şekilde kullanımına yardımcı olmaları hedeflenmektedir (Dilek ve Ayözen,2016). Akıllı duraklar sayesinde yolcu aracın geleceği zamanı,aracın duraktan geçip geçmediğini,o duraktan geçen araçları kentin neresinde

olduğunu ve gideceği güzergâhta gecikme olup olmadığını ve otobüsün trafik sıkışıklığı nedeniyle başka bir rota izleyip izlemediğini öğrenebilmektedir (asis-akillibilet.com/akilliDurak.html).

C. Temiz Enerji Kullanımı

Bu konudaki çözümler aşağıda verilmektedir (Herweijer,2017):

-Çatı üstü güneş enerjisi, kent ısı ağları gibi yenilenebilir, merkezi olmayan enerji üretimi,

-Verimlilik ve enerji ile su kullanımını kontrol etmek için ısı sensörleri, akıllı ölçerlerin kullanımı,

-Elektrikli araçlar ve elektrik depolanması gelişmiş piller,

-Bağlantılı ısıtma ve soğutma ağlarını içeren sistemler ve atığın enerjiye dönüştürüldüğü tesisler,

-Yaşanabilirliği geliştirmek ve kirlenmeyi azaltmak üzere kentsel sağlık

Dördüncü endüstriyel devrimin gelişmeleri şehirlerde daha iyi bir çevre kalitesini getirmesi beklenmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla insanların yaşamlarını kolaylaştırmakta ve daha sağlıklı ve güvenilir bir ortam sağlamaktadır. Servislerin kalitesini geliştirmek ve taleplere hizmet vermek üzere modern akıllı sağlık hizmetleri sensörağı, bulutbilşim, sisbilşim, akıllı bulut uygulamaları ve güçlü veri işleme mekanizmaları kullanılacaktır (Silva vd,2018). Kentliler genelde yaşadıkları kentin sağlıklı, güvenilir, mutluluk veren ve kültürel olarak canlı yerler olmasını dilemekte ve istemektedirler. Sürdürülebilir yerleşimler ve binalar, yenilenebilir enerjinin verimli ve bölgesel ölçekte kullanıldığı ısıtma-soğutma sistemleri, hava, gürültü ve ışık kirliliğinin azaltılmasını sağlayacak akıllı, planlı kentsel tasarımlar önemli olmaktadır. Kentin tüm bu gerekleri karşılayabilmesi için ekolojik servislerin, yani yeşil ve mavi altyapısının çok iyi planlanmış ve güçlü olması gerekmektedir. Mavi altyapıda kentin su ile olan ilişkisi, su kaynakları, deniz kıyıları, göller, akarsular, göletler ve havuzlar yer almaktadır. Özellikle yeşil ve mavinin birlikte yer alması kentlileri hava kirliliği, gürültü, ısı adası etkilerine ve ısı stresine karşı koruyucu olabileceği gibi aynı zamanda akıl sağlıklarını da olumlu etkileyebileceği düşünülmektedir (Özdil,2017).

Bunu sağlamak için aşağıdaki çözüm yolları önerilmektedir (Herweijer,2017):

-Su kalitesinin otomatik izlenmesi,

-Atıkların geri dönüşümü, yaratıcı bir şekilde atığın tekrar kullanılması,

-Çatıların tepelerinde kentsel tarım, bina yüzeylerinde ve çatılarında yeşillendirme yapmak,

-Biyomühendislik yoluyla daha az kirletme,

-Hava kirliliği izleme sistemlerinin oluşturulması,

-Çevre dostu binaların yapılması,

- Çevresel şoklar ve faktörlere kentleri hazırlamak ve dayanabilmesini sağlamak üzere kentsel sistemler,

Akıllı şehir güvenliği vatandaşların sağlık ve güvenliğinden ayrı olarak kent güvenliği ve sağlığı kavramaları, kentlerin doğal afetlerden dolayı zarar gören kent hizmetlerini ve taşıma altyapısını onarma kapasitesini ifade etmektedir. Sağlıklı şehir güvenliği asayiş, kurtarma ve acil sağlık hizmetleri gibi unsurları kapsamaktadır. Örnek vermek gerekirse

kentteki güvenlik kameraları akıllı yönetim ağında yer alan yönetim binasına bağlanmakta ve kentin her noktasının kontrol edilmesi sağlanmaktadır (Kayapınar,2017).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Benli ve Gezer(2016) kurumların akıllı kent teknolojileri konusundaki gelişimleri yakından takip ederek ve bunları kentlerin ihtiyaçlarına göre hızlı bir şekilde adapte edebilmeleri ve yenilik yönetimi gibi konulara önem vermeleri gerektiğini belirtilmektedirler çünkü bilgi ve iletişim teknolojilerinde uzmanlık bu kentlerin oluşturulmasında en kritik başarı faktörleri arasında görülmektedir.

Yeni teknolojilerin geleceğin kentlerini şekillendirmesi beklenmektedir. Bu şekillendirme aydınlatma, ulaşım, sağlık hizmetleri, altyapı, yeşil enerji ve güvenlik hizmetlerine kadar birçok alanda olacaktır. Kentsel hizmetlere mükemmel bir on-line erişim olacağı ve yüksek seviyede vatandaş katılımı olacağı beklenmektedir. Kent yöneticilerinin tüm bu dönüşümleri yaparken karşılaşacakları zorluklardan birisi de bütçe kısıtlamaları olacaktır. Kentlerde oluşturulacak akıllı yönetim sistemleri kentlerdeki nüfus artışına rağmen daha sürdürülebilir bir kent yaratabilecektir.

Bu kentlerin oluşturulması için ciddi bir finansman gerekmektedir. Finansman kaynaklarını yaratırken de yaratıcı projeler, çözümler üreten girişimlere gereksinim vardır. Altyapı yatırımları için yapılacak işler sayesinde gelişecek pazarın değeri de büyüyecektir. Endüstri 4.0 ile birlikte kentler için yapılacak projelerin Ar-Ge harcama oranlarının yüksek seviyelere çıkması ve bu alanda ciddi çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

4. Sanayi Devrimi ve Siber Güvenlik, <http://ankaenstitusu.com/4-sanayi-devrimi-ve-siber-guvenlik-erisim>: 22.04.2018

AkıllıDurak-AkıllıBilet Nedir?, <http://asis-akillibilet.com/akilliDurak.html> Anka Enstitüsü, Erişim: 15.05.2018

Benli, B, Gezer, M. (2016). "Türkiye Akıllı Şehirler Stratejisine Giden Yol", Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi, Sayı 821-822, 82-84.

Birleşmiş Milletler, (2014). Dünya Kentleşme Beklentileri Raporu.

Dilek, E, Ayözen,Y,E. (2016). "İstanbul Cep Trafik", Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi, 54-59.

Herweijer, C. (2017). "Harnessing the Fourth Industrial Revolution for Sustainable Emerging Cities" http://www3.weforum.org/docs/WEF_Harnessing_the_4IR_for_Sustainable_Emerging_Cities.pdf , World Economic Forum,1-24, Erişim: 08.05.2018

Kayapınar,E. (2017). Akıllı Şehirler ve Uygulama Örnekleri, İTÜ Vakfı Dergisi, Sayı 77,14-20.

Özgül,S. (2017). Şehirlerimiz Nasıl Akıllanır?, İTÜ Vakfı Dergisi. Sayı 77,20-22.

Özdoğan,O. (2017). Dördüncü Sanayi Devrimi, Ekonomik Forum,106-107.

Öztemel,E. (2018). "Endüstri 4.0 VE Yapay Zeka", Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı 607,79-85.

Schwab, K. (2016). Dördüncü Sanayi Devrimi(Çeviren Zülfü Dicleli), Tar Ofset San. ve

Tic. Ltd. Şti.

SilvaB.N., Khan, M., Han, K.(2018). "Towards sustainable smart cities:A review of trends, architectures, components and open challenges in smart cities",Sustainable Cities and Society, 38, 697-713.

Tekir, A. (2017). Akıllı Şehirlere Yolculuğumuz, İTÜ Vakfı Dergisi. Sayı 77,23-27.

ENVIRONMENTAL BEHAVIOURS, ATTITUDE, AND FEELINGS OF RESPONSIBILITY FOR THE ENVIRONMENT

Fulya OZTAS

Selçuk University, fullyoztas@yahoo.com

ABSTRACT

The nature of environmental issues causes students to fail to adequately comprehend the chain of events that cause environmental problems. This lack of understanding forms the basis of environmental problems.

The necessity of giving priority to interdisciplinary education along with specialized fields in higher education is emphasized in order to succeed in efforts to resolve environmental problems. It has long been known that social values significantly contribute to the solution of environmental problems at individual and social levels.

It has been demonstrated that environmentally-conscious citizenship and consumer behaviours, political values and all environmental behaviours are closely connected with individual values. It is thus important to determine the environmental attitudes and behaviours of students from different disciplines. Researchers suggest that it would be beneficial to approach environmental problems with a constructivist approach and develop teaching strategies in line with students' living conditions.

It is required to develop an education system, which enables students to adopt primary actions (separation of wastes, keeping water and energy clean and using them economically) for the solution of environmental problems in the everyday life.

In this study it has been argued that environmental education could be rendered more effective by developing awareness and special behaviour strategies, and considering active participation and individual improvements.

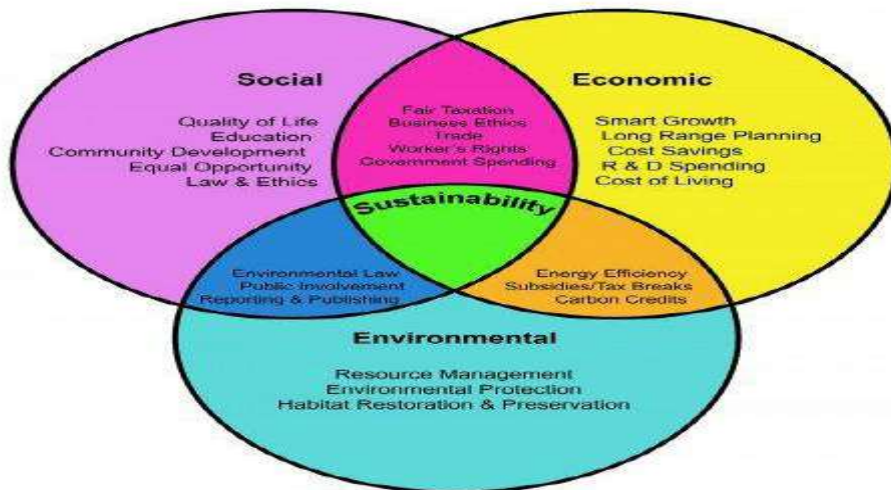
Keywords: Environmental behaviours, attitude, responsibility, environmental sensitivity

INTRODUCTION

The relation between environmental attitude and ecological behaviour appears to be, moderate across different studies (Oskamp, & Mainieri, 1991). The people's ecological behaviour often does not match his or her attitudinal intentions. Despite a considerable amount of the environmental study papers deals with the attitude-behaviours issue, always a gap between environmental attitude and ecological behaviours remains a challenge.

The pollution, the depletion of the ozone layer, and the greenhouse effect challenge human existence. The some surveys show that people's attitudes reveal quite a bit of environmental concern that a general environmentalist attitude is becoming more and more prevalent (Axelrod & Lehman, 1993). Because the environment is a common property that is available to all people, one individual's consumption of natural resources also affects other people.

It has been demonstrated that environmentally-conscious citizenship and consumer behaviours, political values and all environmental behaviours are closely connected with individual values.

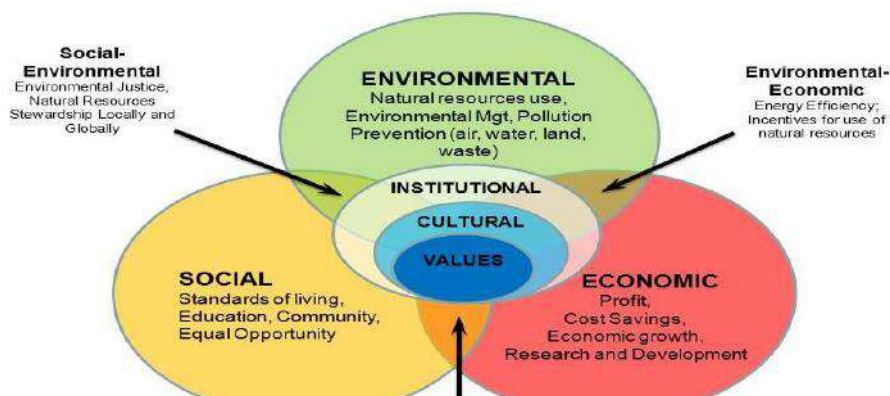

FINDING & DISCUSSION

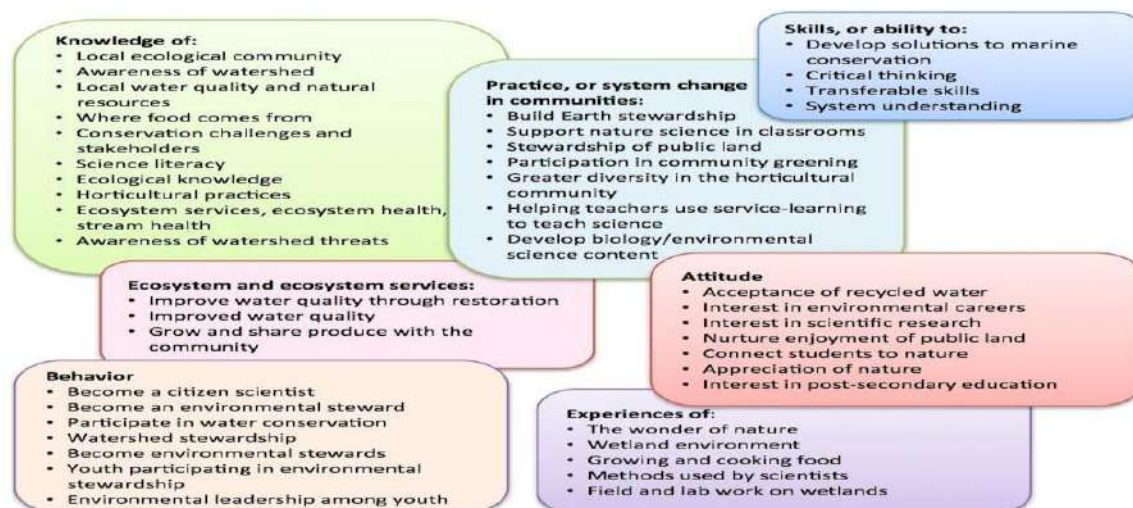
It has been demonstrated that environmentally-conscious citizenship and consumer behaviours, political values and all environmental behaviours are closely connected with individual values. It is thus important to determine the environmental attitudes and behaviours of students from different disciplines. Researchers suggest that it would be beneficial to approach environmental problems with a constructivist approach and develop teaching strategies in line with students' living conditions (Hines et al. 1986).

Researchers suggest that it would be beneficial to approach environmental problems with a constructivist approach and develop teaching strategies in line with students' living conditions.

It is required to develop an education system, which enables students to adopt primary actions (separation of wastes, keeping water and energy clean and using them economically) for the solution of environmental problems in the everyday life.

In this study it has been argued that environmental education could be rendered more effective by developing awareness and special behaviour strategies, and considering active participation and individual improvements.

REFERENCES

Oskamp, S., Harrington, M.J., Edwards, T.C., Sherwood, D.L., Okuda, S.M., & Swanson, D.C. (1991). Factors influencing household recycling behavior. *Environment and Behavior*, 23, 494-519.

Axelrod, L.J., & Lehman, D.R. (1993). Responding to environmental concern: What factors guide individual action? *Journal of Environmental Psychology*, 13, 149-159.

Hines, J.M., Hungerford, H.R., & Tomera, A.N. (1986). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *Journal of Environmental Education*, 18, 1-8.

ORTA KIZILIRMAK HAVZASI'NIN DEMİR ÇAĞI

KIZILIRMAK IS THE BASIN OF THE MIDDLE IRON AGE

Doç. Dr. Veli ÜNSAL

Ahi Evran Üniversitesi, unsalveli@hotmail.com

ÖZET

Orta Kızılırmak Havzası'nın Demir Çağı ile ilgili olan bu çalışma bölgenin bulunduğu coğrafi konumdan dolayı ayrı bir önem arz etmektedir. Son derece zengin tarihi, arkeolojik ve doğal kaynaklara sahip olan Orta Kızılırmak Havzası coğrafi konumu itibarıyla, güneyde Akdeniz doğuda Anadolu'nun yüksek kesimleri, kuzeyde Karadeniz ve batıda Ege kıyıları arasında bir orta bölgedir. Bu nedenle bu bölge binlerce yıl önce parlayıp sönen eski medeniyetlerin bir kavşak yeridir. Orta Anadolu bozkırları tarih öncesi ve tarihi çağlarda insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bütün elverişli özelliklere sahipti. Su kaynaklarının çokluğu, tabii sığınakların varlığı, çayırlar ve özellikle av hayvanlarının bolluğu ile insanlığı en eski çağlardan beri buralara çekmişti.

Orta Kızılırmak Havzası'nın eski çağ tarihi ile ilgili ilk çalışmalar bilimsellik yönü fazla olmayan araştırmalar dikkate alınmazsa 1980'li yılların başlarında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda havzanın gerek tarih öncesi gerekse tarihi çağları ortaya çıkarılmıştır. Ancak başlı başına havzanın Demir Çağı hakkında bilgi veren bir çalışma bulunmamaktadır. Başlangıçta Anadolu'nun geneli gibi Erken Demir Çağ'ının kargaşa ortamından etkilenen Orta Kızılırmak Havzası zamanla kargaşa ortamının düzelmesi ile Frig ve Tabal gibi Demir Çağ'ın önemli krallıklarına ev sahipliği yapmıştır. Sonraları Perslerin Anadolu hâkimiyeti sırasında ise Anadolu'da ismi geçen önemli bölgelerden biri haline gelmiştir. Bölgede Demir Çağ boyunca, bu siyasi yapılanmalardan başka, yoğun bir iskâna da rastlanır. Kırıkkale, Kırşehir ve Nevşehir illeri ile sınırlandırılan bu çalışmada, Demir Çağı'na ait Kırıkkale'de 14, Kırşehir'de 61 ve Nevşehir'de ise 21 yerleşim yeri literatüre kazandırılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma ile Orta Kızılırmak Havzası'nın hem Demir Çağ'daki siyasal görünümüne hem de bölgede gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçlarına göre bu döneme ait yerleşim yerlerine ayrıntılı olarak değinilecektir.

Bu çalışma Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: FEF.A4.18.032

Anahtar Kelimeler: Orta Kızılırmak Havzası, Demir Çağ, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir

ABSTRACT

This study related to the Iron Age of Middle Kızılırmak Basin is of special importance due to its geographical location. With its extremely rich historical, archeological and natural resources, the Middle Kızılırmak Basin is a central region between the high seas of Anatolia in the south, the Black Sea in the north and the Aegean coast in the west, due to its geographical location. For this reason, this region is an intersection of ancient civilizations shining thousands of years ago. Central Anatolian steppes had all the convenient features to

meet the needs of people in prehistoric and historical ages. The abundance of water resources, the presence of natural shelters, the abundance of meadows and especially game animals has been the norm since ancient times.

The first studies on the ancient history of the Middle Kızılırmak Basin were carried out at the beginning of the 1980s unless scientific studies were taken into consideration. As a result of these studies, both the prehistorical and the historical ages of the basin were revealed. However there is no stand alone study that provides information of the basin's Iron Age. In the beginning, just like Anatolia in general this field which was affected by the chaotic environment of the Early Iron Age, became home to important kingdoms of the Iron Age such as Phrygian and Tabal with the reformation of the tumultuous environment over time. Whereas later on during the Persian hegemony of Anatolia, it became one of the renowned areas of Anatolia. Additionally, apart from these political establishments in the region, there were many habitations throughout the Iron Age. This study has been limited to Kırıkkale, Kırşehir and Nevşehir provinces. Data from 14 settlements in Kırıkkale, 61 settlements in Kırşehir and 21 settlements in Nevşehir have been considered within the scope of this study and have been contributed to the literature.

As a result, this study will explain in detail the settlement places of the Middle Kızılırmak Basin according to both the political appearance in the Iron Age and the results of the excavation and surface surveys conducted in the region.

This work was supported by the Ahi Evran University Scientific Research Projects Coordination Unit. Project Number: FEF.A4.18.032

Keywords: Middle Kızılırmak Basin, Iron Age, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir

GİRİŞ

Çalışmamızın asıl konusu oluşturan ve Erken, Orta ve Geç olarak üç safhaya ayrılan Demir Çağ, Anadolu'nun tarihi çağlarının kapsamına girer. Deniz Kavimleri'nin göçü ile başlayan ve yaklaşık 400 yıl kadar sürdüğü sanılan erken evrede Anadolu, sosyo-politik açıdan büyük değişimler yaşamıştır (Sivas, 2007a: 17).

Erken evreden sonra, demir madenin yayılması çok çabuk olmuş, madenin yayılması ve gelişmesi ile insanoğlu daha sağlam aletler ve daha sağlam silahlar yapmaya başlamıştır. Bu çağ ile birlikte insanlar tükettiğinin çoğunu üretmeye başlamışlardır. Pazar için üretim yapılmaya başlanan bu dönemde, para gündelik hayatta kullanım bulmuştur (Diakov-Kovalev, 1987: 57 vdd).

Orta Kızılırmak Havzası'nı da içine alan çanak ve çömleğin üretim şekli olarak Demir Çağı'nın erken, orta ve geç dönemlerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Erken Demir Çağ çanak-çömleği boya ve kazıma bezeklerle süslenerek zahmetli bir yüzey işleminden geçirilmiştir. Erken Demir Çağ'ın başlıca işareti olan karakteristik oluk bezemeli seramikler Geç Tunç Çağı kültürlerinin seramiklerine hiç benzememektedir (Önen, 2006: 215). Seramik oluk bezemeli, perdahlı ve astarlı bir yapıdadır. Keskin profilli çanaklar ve içe eğik ağızlı çömleklerin ağız kenarlarından boyun ya da omuzlara kadar uzanan kısımlarının derin yatay oluklarla bezenmiş olduğu görülür (Önen, 2006: 218). Orta Demir Çağı'nda ise çömlekçi çarkının ortaya çıkması ile birlikte geometrik bezemeli, koyu ve mat boyalı eserler çoğunluktadır. Geç Demir Çağı'na geldiği zaman ise; mat boyalı bezemeli malların yerini

çok renkli parlak süslemeler almaya başlamıştır (Koç, 2014: 55 vd).

Demir Çağı'nda Anadolu'nun siyasi durumu ise şöyleydi: Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı Anadolu'da büyük bir kargaşa ve yıkımı da beraberinde getirmişti. Hitit İmparatorluğunun hâkimiyet alanı içerisinde bulunan göçebe kavimler çeşitli yönler ile bölgeye girmeye başlamışlardı. Hititlerin düşmanı Kaşkalar Kızılırmak'ın kuzeyindeki bütün Orta Anadolu'yu ele geçirmişlerdi. Kafkaslar yoluyla Muşkili halklar Doğu Anadolu'yu, Batı Trakyalı göçmenler Anadolu'nun kuzeybatı bölümüne, Sami kökenli Aramiler ise Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştı. Ayrıca Anadolu, kendini göstermeye başlayan irili ufaklı birçok yeni güç arasında çekişme alanı haline gelmişti. Böylece artık Hitit İmparatorluğu sonsuza kadar tarih sahnesinden çekilmişti (Sevin, 2003: 180). Demir Çağı'nda Anadolu'da ortaya çıkacak olan yeni siyasal güçler ise; Geç Hitit Krallıkları, Urartular, Frigler ve Lidyalılar olmuştu (Bahar, 2013: 216; Kaya, 2013b: 20; Bingöl, 2010: 10).

M.Ö. II. binin ilk yarısında olduğu gibi Demir Çağı'nda da Anadolu büyüklü küçüklü bazı beyliklerin yönetimine geçti. Güney Anadolu ve kısmen Suriye'de olmak üzere Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurilerin devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Lidyalılar ve Ege'de İonlar uygarlık kurmuşlardır. Bu topluluklar Mısır, Fenike ve Babiller ile birlikte Helen Uygarlığı üzerinde büyük ölçüde etki yaparak Demir Çağ kültürünün oluşmasında önemli bir yere sahip oldular (Akurgal, 2014: 138).

Demir Çağında Orta Kızılırmak Havzası'na bakıldığında ise bölge bu dönemde yoğun bir şekilde Frig yerleşmesine sahne olmuştur (Akurgal, 1995: 139). Frig Krallığının hâkimiyetinden sonra Orta Kızılırmak Havzası'nda Pers hâkimiyeti görülür.

Bu döneme ait olan bulgular gerçekleştirilen kazılar sonucunda elde edilmiştir. Perslerin Anadolu hâkimiyeti, İskender'in İssos ve Gavgamela savaşları ile hem Anadolu hem de İran'da son bulmuştur (Ünsal, 2012: 109 vd).

Demir Çağı'nda Anadolu'nun Genel Durumu

Demir Çağ olarak adlandırılan dönem genel olarak Deniz Kavimlerinin Göçü ile başlayıp Hellenistik Çağ arasında geçen dönemdir. Demir Çağı, Erken Demir Çağı (M.Ö. 1200- 800), Orta Demir Çağ (M.Ö. 800- 600) ve Geç Demir Çağı (M.Ö. 600- 300) olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır (Sivas, 2007: 17).

Demir Çağı olarak adlandırılan dönemde insanoğlu demiri bronzdan sonra tanımıştır ve demir kuşkusuz MÖ. III. ve II. binlerden itibaren bazı yerlerde kullanılmaya başlamıştır. Taş ve bronzu ikinci plana iten bu madenin yayılması çok çabuk olmuştur. Demirin öne geçmesinin iki nedeni olmuştur. Bunlardan birincisi demirden daha sağlam ve daha kesici aletler yapılması, ikincisi ise çıkarılmasının büyük çabalar gerektirmemesidir.

Bu dönemde demir madenin kullanım alanı giderek artmıştır ve M.Ö. IX. yüzyılın sonlarına doğru birçok alanda özellikle silah yapımında demir yer almaya başlamıştır. Bu olay Tunç Çağı kültürüne kesin olarak son vermiş ve bu gelişmeler Demir Çağı'nı başlatmıştır. Demir Çağı'nın en dikkat çekici özelliği ise demirin giderek ucuz bir madde haline gelmesidir. Demirin ucuz maden haline gelmesi ise insanlık tarihi açısından önemli bir gelişmedir. Böylece tarım ve endüstri daha etkili bir kurum haline gelmiştir. İnsanların doğaya egemen olması daha sağlam adımlar atmasına yol açmıştır. Ucuz demir aletler küçük

üreticileri devlet tekeline tümüyle kurtarmasa da bağımlılıklarını azaltmıştır (Sevin, 2003: 180).

Demirin işlenmesinin gelişmesi çok sayıda ve daha sağlam alet yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Silah dışında demirden balta, kazma, kürek ve orak gibi aletlerde yapılmıştır. Demir aletler taşların işlenmesini kolaylaştırmıştır. Demirden yapılan kazma ve kürek gibi aletler geniş ormanlık arazilerin açılması, otlakların elden geçirilmesi ve topraktaki yabancı maddelerin temizlenmesinde çok yararlı olmuştur. Ucu demirden sabanlar Demir Çağı'nın başlarında ortaya çıkmış bütün bölgelerde birdenbire yaygınlaşmıştır (Diakov-Kovalev, 1987: 57).

Anadolu'da demirden yapılmış en eski araç ve gereçlere çok sınırlı olmakla birlikte M.Ö. III. binde rastlanır. Ancak demirin döneme adını verecek kadar yaygınlaştığı ve yayıldığı zaman ise arkeolojik ve yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarı ile M.Ö. 1200'lerdir.

Yazılı kaynaklardan anlaşıldığına göre Hititlerin Demir Çağı'ndan çok önceleri demiri işlemiş ve kullanmış oldukları hatta M.Ö. 1600 yıllarında demir cevherini çıkarmak için bir çeşit tekel kurdukları bilinmektedir. Demir cevheri ısıtılıp işlenmeye hazır hale geldikten sonra soğumadan işlenmesi gereklidir. Demirden araç ve gereçlerin yapımında bu özelliklerin olması gerektiğinden, M.Ö. 1200'lü yıllara kadar az sayıda uzman işgücü ile üretimi sürdürülen bronz, ekonomik açıdan demire tercih edilmiştir. Dövme demirden keskin bir kenar elde etmek için gerekli teknik gelişmeler, M.Ö. 1400'lü yıllarda Hitit İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Kaliblerden bir grup demirci tarafından bulunmuştur. Demir Çağı'nın M.Ö. 1200 yıllarına kadar tam anlamında başlamadığı hakkında bilim dünyasında bazı görüşler vardır. Hitit İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra kırsal bölgelere dağılan demirci ustaları bu yeni etkinliğin bütün Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya yayılmasını sağlamıştır (Aktüre, 2003: 46 vd).

Bu dönemde hammaddeden demir elde etmek için taş ve kilden yapılmış ocaklar kullanılmıştır. Bu şekilde elde edilen madenlerin direnç kazanması için ayrıca dövülmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak içinde demir, akkor durumda iken üzerine odun közü dökülerek çekişle dövülmüştür. Böylece bu sayede demirci olarak isimlendirilen bir meslek grubu ortaya çıkmıştır. Demirciler demiri işlerken örs, çekiç, makas vb. aletler kullanmıştır (Daikov-Kovalev, 1987: 60).

M.Ö. 1200-400 yılları, kitlesel göçler ve büyük istilalar gibi dış etmenlere karşın, teknolojik gelişmelerin geniş halk kitlelerine yayıldığı bir dönemdir. Bu dönem ayrıca, kendi toprağında çiftçilik yapan köylü ile tarım dışı üretim yapan zanaatkarların sarayın denetiminden kurtularak pazar için üretim yapmaya başladığı, paranın ilk kez kullanılmaya başlandığı, her türlü malın para karşılığında alınıp satıldığı bir geçiş dönemidir. Bu dönem aynı zamanda savaşın bir yaşam biçimi haline geldiği, her toplumun bulunduğu coğrafyada en yakın komşularıyla sürekli savaş durumunda olduğu bir dönemdir (Aktüre, 2003: 265).

Değişen güç dengeleri ekonominin ağırlık merkezinin farklı kentlere kaymasına neden olsa da kentlerin nüfuslarında Bronz Çağı'na bakıldığında fazla bir artışın olmadığı görülmüştür (Aktüre, 2003: 257).

Demir Çağı'nda Anadolu'nun Siyasi Durumu

Hitit İmparatorluğu' nun MÖ. XII. yüzyılın başlarında yıkılışından sonra Anadolu'da

büyük bir kargaşa ve yıkım ortamı meydana gelmiştir. Eskiden Hitit İmparatorluğu'nun sağladığı düzen ve huzur içinde yaşayan halklar çeşitli yönlerden Orta Kızılırmak Havzası'na girmeye başlamışlardır. Hititlerin düşmanı Kaşkalar Kızılırmak'ın kuzeyindeki alanı, Kafkaslar yoluyla gelen Muşkili halklar Doğu Anadolu'yu, Batı Trakyalı göçmenler Batı Anadolu'nun kuzey bölümünü ve Sami kökenli topluluklar ise Güneydoğu Anadolu'ya gelerek yerleşmeye başlamışlardır. Tüm bu olumsuzluklar Mısırlılarca Deniz Kavimleri olarak adlandırılan toplulukların yarattıkları olumsuz ortamın üzerine bir de kıtlık eklenince başta Hitit başkenti Hattuşa olmak üzere eski siyasal merkezlerin çoğu yakılıp yıkılmış ve uzunca bir süre terk edilmiştir. Böylece Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır. Bunun yanı sıra Orta Kızılırmak Havzası kendini göstermeye başlayan irili ufaklı birçok yeni güçler arasında çekişme alanı haline gelmiştir. (Sevin, 2003: 180).

Deniz Kavimleri göçlerinden sonra Demir Çağ'da Anadolu'da ortaya çıkacak olan yeni siyasal güçler ise Geç Hitit Şehir Devletleri, Urartular, Frigler ve Lidyalılar olmuştur (Bahar, 2013: 216; Kaya, 2013b: 20; Bingöl, 2010: 10).

M.Ö. II. binin ilk yarısında olduğu gibi Demir Çağı'nda da Anadolu yarımadası büyüklü küçüklü çeşitli beyliklerin yönetimindedir. Güney Anadolu'da kısmen Suriye'de olmak üzere Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurilerin devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Batı Anadolu'da ise Lidyalılar ve İonlar güçlü uygarlıklar kurmuşlardır. Bu topluluklar Mısır, Fenike ve Babiller ile birlikte Hellen Uygarlığına büyük ölçüde etki ederek bu dönem Anadolu kültürünün şekillenmesine önemli katkı yapmışlardır (Akurgal, 2014: 138).

Demir Çağı'nda Orta Kızılırmak Havzası

MÖ. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından büyük bir kargaşa içine giren Anadolu da siyasi bir boşluk oluşmuştur. Hititlerin düşmanlarından olan Kaşkalar Orta Kızılırmak Havzası'nı da içine alan Orta Anadolu'nun tamamını ele geçirmişlerdir. Bir süre sonra Kafkaslar yolu ile gelen kavimler Doğu Anadolu'nun batı kısmına, Balkanlar tarafından gelenler Kuzeybatı Anadolu'ya ve güneyden gelenler ise Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır (Sevin, 2003: 194).

Güneydoğu Avrupa boyları Orta Anadolu kentlerini tahrip ederek Asur sınırına kadar ilerlemişlerdir. Frig Krallığı'nın kuruluşuna kadar bu bölge yarı göçebe halkların yaşam alanı haline gelmiştir.

Demir Çağı'nda Orta Kızılırmak Havzası yoğun şekilde Frig yerleşmelerine sahne olmuştur. Demir Çağı'nın erken evresinde Anadolu da politik ve sosyal değişimleri de beraberinde getiren bu dönemin yaklaşık 400 yıl sürdüğü sanılmaktadır (Ünsal, 2012: 96). Orta Kızılırmak Havzası'nın içinde bulunduğu Orta Anadolu'da M.Ö. 750'lerden daha eskiye giden hiçbir arkeolojik kalıntı ele geçirmemiştir (Akurgal, 1995: 139).

Erken Demir Çağ geleneklerinden çıktığı kabul edilen Orta Demir Çağ kültüründe ele geçen çanak-çömleklerin çoğunluğu Frig dönemine tarihlenmektedir. Ancak bölgede Frig nüfusunun yanında Tabal ve Muşki gibi farklı etnik grupların olması nedeni ile kimlik sorunu da gündeme gelmiştir. Bu dönemde tek renkli ve boya bezemeli olmak üzere iki ana grup altında toplanan çanak-çömlekler tek renkli çark yapımı olup çok metalik parlaklıkta gri, siyah ve açık kahverengi türlerden oluşmaktadır. Bu tür mallar Kızılırmak Kavsi içerisinde

yoğun olarak üretilmiştir. Geç Demir Çağı'nda Kalehöyük IIc'de temsil edilen düz ve dalgalı yatay boya bantlar ile ve tek merkezli daire dizileri ile bezeli çanak-çömlek grupları bu durumun bir kanıtıdır. Ancak güneye ve doğuya doğru gidildikçe yoğunlukları azalmaktadır (Sivas, 2007b:17 vdd).

Orta Kızılırmak Havzası'nın bir kısmı Geç Hitit Şehir Devletleri döneminde de yerleşme görmüştür. Sınırları havzaya kadar ulaşan Geç Hitit Şehir Devletleri'nden biri Tabal Krallığı'dır. Tabal Krallığının yayılım alanı tam olarak bilinmemekle birlikte yazıtlardan anlaşıldığına göre Kayseri ve Nevşehir bölgesine yayıldığı sanılmaktadır.

Tabal bölgesi zengin doğal kaynaklara sahip olmasının yanı sıra aynı zamanda ticaret yollarının birleştiği bir konumdadır. Orta Anadolu'nun hayat damarlarından olan doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundan uzanan ticaret yolları M.Ö. I. binde Tabal Krallığı sınırları içerisinde geçmektedir (Duymuş, 2011: 37).

Tabal Krallığı Zamanında Orta Kızılırmak Havzası

Hitit İmparatorluğunun yıkılmasının ardından kurulan Geç Hitit Devletleri Hititlerin kültürel ve siyasi mirasçılarıdır. Orta Anadolu bölgesinden Malatya ve Suriye'ye kadar yayılmış olan Geç Hitit Devletlerinden en batıda olanı Tabal'dır (Duymuş, 2011: 36; Memiş, 2015: 184; Yiğit, 2000: 177; Akçay, 2014: 37). Tabal Orta Kızılırmak Havzası'nda içine alan bir bölgede kurulmuştur.

Hititler yıkıldıktan sonra Anadolu'nun genelinde yaklaşık 400 yıl sürecek bir karanlık çağ yaşanmıştır ve çeşitli şehir devletleri kurulmuştur (Bahar, 2013: 218; Yiğit, 2000: 177; Akçay, 2014: 37 vd). Bu şehir devletlerinden biri konumuzu ilgilendiren Tabal Krallığı'dır. Tabal Krallığı hakkındaki ilk bilgileri Asur kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bu krallık Assur yıllıklarından öğrendiğimiz kadarı ile doğuda Melid ve güneyde Hilakku ile sınırdı. Önceleri Asur'a haraç vermek zorunda kalan Tabal Krallığı sonraları güçlenerek kendi içerisinde öne çıkan Vaşşurme adı verilen güçlü krallar tarafından yönetilmişlerdir (Bahar, 2013: 218 vd).

Dini inanç olarak fırtına ve hava tanrılarına inanan Geç Hitit Şehir Devletleri'nin kralları bu dönemde Hitit, Luvî ve Hurri tanrılarına büyük bir saygı göstermektedirler (Bahar, 2013: 276).

Tabal Krallığı'nın bu durumu aydınlatan en önemli anıt, Tabal Kralı Varpalavaş'ın fırtına tanrısı Tarhu'ya dua ettiği anıttır. Tarhu'nun elinde Orta Kızılırmak Havzası'nın yaygın ürünü başak ve dağlık kesimin ürünü üzüm vardır. Ayrıca bu döneme ait bazı hiyeroflif yazılı steller Kayseri, Aksaray ve Nevşehir çevresinde de ele geçmiştir. (Bahar, 2013: 220).

Tabal Krallığı ve Asur Devleti arasındaki ilişkiler Asur Kralı II. Sargon döneminde farklı bir boyut kazanmış ve Tabal Krallığı Asur'a karşı kurulan koalisyonlarda yer almıştır. Krallık bu dönemde Asur'a karşı Urartu Devleti'ni desteklemiştir. Asur Krallığı ile uzunca bir süre kararlı bir şekilde mücadele eden Tabal Krallığı, II. Sargon'un ölümünden hemen önce Asur egemenliğinden tamamen kurtulmuştur. Ancak Anadolu'da Asur tehlikesinin ardından Kimmer tehlikesinin baş gösterdiği yıllarda Tabal Krallığı gücünü yavaş yavaş kaybetmiştir (Duymuş, 2011: 40 vdd).

Bu dönemde Anadolu'nun farklı coğrafyalarında kurulan şehir devletleri feodal bir yönetimle ve kavim-aşiret esasına bağlı bir yapıda yönetiliyorlardı.

Frig Krallığı'nın Kuruluşu ve Orta Kızılırmak Havzası

Orta Kızılırmak Havzası'ndaki yerleşmelerin hepsinde Hitit tabakasının hemen üzerinde Frig yerleşmesi görülür. Bu durum Frig tabakasının MÖ. XI. yüzyıla tarihlenmesine neden olmaktadır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu aralarında Doğu Karadeniz'de oturan Kaşkalar'ında bulunduğu istilacı topluluklar tarafından yıkılmıştı. Aralarında Alacahöyük, Alishar ve Boğazköy'ün bulunduğu birçok Hitit kentinde yapılan kazılarda, bu döneme ait yangın tabakaları bu istilanın ne derece etkili olduğunu kanıtlamaktadır. Söz konusu istila sonucunda Orta Anadolu karanlık bir döneme girmiştir. MÖ. VIII. yüzyılda bu karanlık dönem sona ermiş ve Gordion merkezli yeni bir krallık kurulmuştur (Ünsal, 2012: 97). Frigler MÖ. XII-XI. yüzyıllarda Anadolu'ya geldikleri kabul edilen Frigler, Trak kökenli bir halktır (Sevin 2007a: 93; Kocaarslan, 1946: 5; 2006: 43). Assur vesikalarında geçen Muşkilerin bazı kaynaklarda Friglerle aynı kavim olduğu kabul edilmektedir (Eroğlu, 2014: 49; Kaya, 2007: 10; Kınal, 1991 234; Yıldırım, 2006: 44). Son yıllarda yapılan araştırmalardan da anlaşıldığı üzere Orta Anadolu'nun doğusunda ve batısında görülen iki farklı kültürden dolayı iki kesimli bir devletin olduğu ve bu toplulukların başındaki Midas'ın, Mita ile aynı kişi olduğu kabul edilmektedir. Başkenti Gordion olan Friglerin sınırları doğuda Kızılırmak, güneyde Antalya güneydoğuda Konya çevresine kadar genişlemiştir (Bahar, 2013: 233).

Friglerin başkenti Gordion'un MÖ. 1000 yıllarından itibaren yerleşme gördüğü arkeolojik kazılardan anlaşılmasına rağmen Antik Grek kaynakları bu kenti M.Ö. VIII. yüzyılda Gordios'ın kurduğunu yazmaktadır. Gordios'tan sonra Frig tahtına Midas adı verilen krallar geçmiştir ancak Frig krallarının çoğu kendilerine bu ismi unvan olarak aldıklarından krallığın başına kaç Midas'ın kral olduğu bilinmemektedir. Arkeolojik ve epigrafik bulgulara göre Midas döneminde Frigler Orta Kızılırmak Havzası'nın geneline kadar sınırlarını genişletmişlerdir (Yıldız, 2010: 6).

Asur kaynaklarında, Asur Devleti'nin Orta Anadolu'nun doğu kesimine kadar yayıldığı ve Orta Anadolu'daki sınırlarını Tabal olarak adlandıkları bilinmektedir. Buna karşın Anadolu'daki yerel beyler Asur yayılmasına karşı Frig Krallığı ile bir ittifak oluşturmuşlardır. İttifak liderlerinden Frig kralı Midas, Asur'un egemenliği altına aldığı Que ülkesinin kuzeyindeki dağlık kesiminde bazı sınır kentlerine saldırıya geçmiş ve bu kentleri yağmalanmıştır. Bu olaydan ötürü Asur kralı II. Sargon Anadolu üzerine bir kaç sefer düzenlemiştir. Üçüncü sefer sonrasında Asur kaynaklarında Mita olarak karşımıza çıkan Midas Orta Anadolu'ya çekilmiş ve Asur'a vergi ödemek zorunda kalmıştır. Ancak bir süre sonra bölgede ortaya çıkan Kimmer akınları nedeni ile Frig ve Asur dostane ilişkiler göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Lidya ile de dostluk ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır (Bahar, 2013: 234). Kimmer akınları sonucu Friglerin başkenti Gordion yağmalanmış ve bu akınlara karşı koyamayan Frig Krallığı M.Ö. 7 yüzyılda yıkılmıştır. Midas'ın ölümünün ardından Frig halkı Sakarya Vadisi'ne çekilerek Lidya Kralı Alyattes'in M.Ö. 540'daki Kızılırmak Seferine kadar bağımsız, MÖ.540'daki Pers istilasına kadar ise Lidya egemenliğinde kalmıştır (Ünsal, 2012: 105 vd). Bir süre sonra Orta Kızılırmak bölgesini de içine alan kısımda Medlerin varlığından söz edilmeye başlamıştır (Bahar, 2013: 236).

Frig ülkesi Anadolu'nun en eski ve en işlek yollarının kavşak noktasında

bulunmaktaydı. Bu yollar Frig ilkesini Ege kıyıları, Doğu Anadolu ve Suriye üzerinden Kuzey Mezopotamya'ya bağlamaktaydı. Böylece Frigler hem bu anayolların bağlantısını sağlıyorlar hem de komşularının gözünde itibar sağlıyorlardı. Bu yol Kral Yolu olarak adlandırılmıştır. Bir başka ifade ile Frig toprakları konumu itibari ile Ege ile Önasya arasında bir düğüm noktası oluşturuyordu. Bu stratejik konum ülkenin örgütlenmesinde etkili olduğu gibi bu yollar aracılığı ile çeşitli kültürlerin aktarılmasında da önemli bir yer teşkil etmiştir (Ünsal, 2012: 99).

Friglerin egemenlik sürdükleri bölgenin orman yönünden zengin bir coğrafyada olması onları marangozluk ve mobilyacılık yapmaya itmiştir. Frig ait olan ve günümüze kadar gelen büyük mezar anıtları ile tümülüslerde görülen ahşap işçiliğinin ne kadar gelişmiş olduğu bu durumun bir kanıtıdır (Pekyaman, 2008: 16). Ahşap eserlerin yanında Friglerden günümüze çok sayıda fildişi eserde kalmıştır (Bahar, 2013: 286). Hammaddede olarak daha çok Asur ve Suriye'den temin edilen fildişi eserler arasında çiçek motifli süslemeli mallar, çizgi süslemeli diskler ve baklava dilimli örnekler görülmektedir (Pekyaman, 2008: 19).

Çanak çömlek örneklerine gelince, Demir Çağ'da Orta Kızılırmak Havzası çanak ve çömlekçiliği bazı farklılıklar gösterir. Erken Demir Çağ çanak-çömleği boya ve kazıma bezeklerle süslenerek zahmetli bir yüzey işleminden geçirilmiştir. Orta Demir Çağ'ında ise çömlekçi çarkının ortaya çıkması ile birlikte geometrik bezemeli ve koyu mat boyalı eserler çoğunluktadır. Geç Demir Çağ'da ise çok renkli parlak süslemeler görülmeye başlamıştır (Koç, 2014: 55 vd).

Frig çanak çömlek kültüründe çok farklı seramik örnekler karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce Frig Devleti Tabal, Muşki ve Frig gibi, farklı etnik öğelerin oluşturduğu bir topluluktur. Bu topluluğun seramiğine, yalnızca bir etnik gurubun adını vererek "Frig seramiği" denilmesinin yanlış olduğu görülmüş ve bunların tümüne şimdilik, "Orta Anadolu Demir Çağı Seramiği" adı verilmiştir. Bu seramik türü de Demir Çağ'da Orta Kızılırmak Havzası'nın hâkim çanak çömlek türüdür (Pekyaman, 2008: 21).

Doğuda Kızılırmak kavsi içindeki Alişar, Boğazköy, Maşathöyük ve Pazarlı, güneydoğuda ise Kültepe ve Güllüdağ gibi kentlerde, devetüyü renkli zemin üzerine, mat siyah ya da kırmızı üzerine siyah ve kahverengi boyalı, Alişar IV olarak adlandırılan seramik görülür. Bunların bazıları tümüyle saf geometrik motiflerle bezendiği gibi, büyük çoğunluğu da siluet tekniğinde yapılmış stilize geyik motifleriyle süslenmiştir (Yıldız, 2010: 9). Çanak çömlekler üzerine işlenen motifler genellikle Frig dininden alınan örneklerdir.

Bilindiği gibi Friglerin dini çok tanrılıdır. Arkeolojik araştırmaların ortaya çıkardığı kabartma, heykeller ve çanak çömlekler üzerindeki motifler ile diğer materyallerden anlaşıldığı kadarıyla Friglerin tanrıları ölümsüzdür. Bunun yanı sıra tanrıların yemek ve içmek dışında insana özgü başka davranışları bulunmaktadır. Tanrılarda insanlar gibi âşık olabiliyor, insanlara iyilik ve kötülük yapabiliyorlardı (Kaya, 2013b: 287). Frig dinini en iyi anlatan kült Ana Tanrıça kultüdür. Friglerde Ana Tanrıça Matar olarak adlandırılmaktadır (Pekyaman, 2008: 9; Yıldız, 2010: 7). Anadolu'nun yerli inancı olan bu inanç aslında Anadolu'da binlerce yıldır devam etmekteydi ve Friglerden sonrada başka toplumlara ulaşarak farklı isimlerle anılmaya devam etti. Frigler tanrıları için tapınaklar inşa etmişlerdi. Frigler bu tapınaklarda Tanrılarına kurbanlar sunuyor ve ayinler yapıyorlardı. Ayrıca bu tapınaklardan Attis adı verilen başrahipler sorumluydu. (Kaya, 2013b: 291).

Sonuç olarak Demir Çağı'nda Frig yerleşim sahası içerisinde bulunan Orta Kızılırmak Havzası'nda çok sayıda Frig yerleşmelerine ve Frig buluntularına rastlanmıştır.

Orta Kızılırmak Havzası içerisinde yer alan Kırşehir, Kırıkkale ve Nevşehir illerinde toplam olarak doksan altı tane yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinde Demir Çağı'na ait gri renkli çanak-çömlek parçalarına, seramik parçalarına ve taş objelere rastlanmıştır.

Frig Krallığının hâkimiyetinden sonra Orta Kızılırmak Havzasında Pers hâkimiyeti görülmüştür. Pers Krallığı döneminde Orta Kızılırmak Havzası sınırları içerisinde bulunan Kırşehir batı kesiminde yer almıştır. Bu döneme ait olan bulgular gerçekleştirilen kazılar sonucunda elde edilmiştir.

Perslerin Anadolu hâkimiyeti İskender'in İssos ve Gavgamela savaşları ile hem Anadolu hem de İran hâkimiyeti son bulmuştur (Ünsal, 2012: 109 vd).

Pers Hâkimiyeti ve Orta Kızılırmak Havzası

Pers İmparatorluğu M.Ö. 1300 yıllarına doğru Kafkaslar yoluyla Kuzeybatı İran'a girmişlerdir. Hint-Avrupa kökenli olduğu bilinen Perslerin ana yerleşim yeri İran'ın güneybatısında bulunan ve Parsa adı verilen bölgedir (Sevin, 1982: 268). Pers İmparatorluğunun kurulduğu tarihlerde Önasya Med, Lidya, Babil ve Kilikya Devletleri arasında bölünmüş durumda idi. Doğu Akdeniz Mısır'ın 26 sülalesinin yönetiminde, Ege ise küçük küçük kent devletlerine bölünmüş ve Yunanistan'ın çekişme alanı altına girmiştir (Arslan, 2010: 8 vd).

Günümüzdeki İran sınırları içerisine yerleşen Perslerin ilk imparatorları hakkında pek bilgi bulunmamıştır (Sevin, 1982: 310; Tekin 2008: 90). Ancak Persler kısa sürede Önasya'nın en önemli gücü haline gelmişlerdir. Persleri bu kadar güce ulaştıran ve Med İmparatorluğu'na son veren Kyros'un Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olduğu kabul edilmektedir (Ünsal, 2012: 107; Taşkın, 1992: 44).

Persler bir süre sonra genişleme siyaseti izlemişlerdir. Ege ve Akdeniz'e doğru ilerlemek istemişler. Bu yönde ilerlerken Batı Anadolu'da Lidyalılar ile karşılaşmışlardır. Lidya Krallığına karşı Kilikya Krallığı ile barışçıl yollarla ilişki kurmuşlar. Persler Lidya Krallığı'nın yardım almasını engellemek için Dicle Nehri üzerinden Kapadokya'ya doğru ilerlemişlerdir. Pers ilerlemesine karşın Lidyalılar geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Sevin, 1982: 311). Persler Lidyalıları yenerek krallığa son vermişlerdir (Tekin, 2008: 90; Ünsal, 2012: 108).

Persler Anadolu'ya yerleştikten sonra bölgeyi valiler aracılığıyla yönetmişlerdir. Satraplık adı verilen bu organizasyonlar Kyros tarafından kurulmuştur. Darius bu satraplıkları daha geliştirmiş ve yeni bir düzene sokmuştur (Sevin, 1982: 313 vd).

Orta Kızılırmak Havzası sınırları içerisine giren Daskyleion bu satraplıkların en büyüğü olmuştur (Sevin, 1998: 48). Daskyleion Satraplığının sınırları Anadolu'nun Doğu Karadeniz dışında kalan kuzey kıyıları, Marmara Denizinin doğu ve güney kıyıları ile Orta Anadolu'nun büyük kısmını içerisine alan bir coğrafyaya sahiptir. Perslere vergi veren bu satraplık zamanla üçe ayrılmıştır (Ünsal, 2012: 109; Tekin, 2008: 90).

Perslerin en önemli ekonomik kaynaklarının başında Kral Yolu gelmektedir. Kral Yolu Efes ve Sardes ile başlayıp, Ankara, Kapadokya ve Yukarı Fırat'tan üzerinden Susa'ya kadar

ulaşıyordu. Persler Kral Yolu aracılığıyla doğu-batı ticaretinde önemli rol oynamışlardır (Tekin, 2008: 74).

Anadolu'da iki yüz yıl süren Pers hâkimiyeti sırasında Orta Kızılırmak Havzası içerisinde bulunan Kırıkkale, Kırşehir ve Nevşehir bu hâkimiyetin önemli parçaları olmuşlardır (Ünsal, 2012: 109). Pers hâkimiyeti M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'da yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde Büyük İskender Yunanistan hâkimiyetini tamamladıktan sonra Perslere karşı sefer hazırlıklarına başlamıştır ve Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerini ele geçirmiştir. M.Ö. 333'de Gordion'da diğer birlikler ile birleşerek Ankara'ya gelmiştir. Daha sonra Kapadokya'nın konumunu oluşturan kısmını ele geçirmiş ve Kilikya'ya yönelmiştir. Büyük İskender İssos ve Gavgamela savaşları ile Pers İmparatorluğu'nun Anadolu ve İran hâkimiyetine son vermiştir (Günaltay, 1987b: 248; Tekin, 2008: 120 vdd; Arslan, 2010: 34).

Pers İmparatorluğu mutlak bir idare sistemine sahiptir. Ülkeler kralı ya da krallar kralı unvanını taşıyan krallar bütün dünyanın hâkimi sayılmışlardır. Kralların yanında bulunan aristokratlar kayıtsız şartsız krala bağlı olup onun emirlerini yerine getirmek ile görevlidirler. Satraplıklar ise Perslerin idari bölümünü oluşturmuştur. Sivil ve askeri gücün elde toplanması bağımsız bir şekilde hareket etmelerini kolaylaştırmıştır. Devletin her tarafında geçen bir para sistemi ve yol üzerinde düzenli posta teşkilatları kullanmışlardır (Mansel, 2014: 268 vd). Persler tüm ülkeyi baştanbaşa kat eden bu yol şebekesi üzerine sayıları 111'e ulaşan posta teşkilatını faal olarak çalıştırmışlardır (Mansel, 2014: 557 vdd).

Bunların yanında Pers İmparatorluğu'nun batıdaki gücü kuvvetli bir orduya dayanıyordu. Bu ordu gücünü merkezi güçlerden ve satraplık ordularından alıyordu (Sevin, 1982: 274). Orduda, ok, yay ve mızrak taşıyan Pers piyadeleri ile bunların yanı sıra kale ve askeri üstlerdeki garnizonlar, bir harp çıktığında bir bayrak altında toplanan kuvvetler, satraplar, prensler ve beyler tarafından meydana getirilen birlikler vardı (Mansel, 2014: 272 vd).

Pers dinine gelince, dinin temeli Zerdüştlüktü (Aslanbey, 2014: 68vdd). Herkesi yalana karşı mücadeleye çağıran bu inanç sistemine göre insanlar yaptıkları iyilik ve kötülükten sorumlu tutuyordu. Ayrıca bu dine göre insanlar öldükten sonra tekrar dirileceklerine inanıyorlardı (Sevin, 1982: 276).

Ayrıca tarıma ve zirai faaliyetlere önem veren Persler, maden ve buna bağlı olan madencilikle de ilgilinmişler ve bu durum imparatorluğun ekonomik kaynakları arasında önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Aslanbey, 2014: 59 vdd).

Persler Ön Asya'da çivi yazısını kullanan son kavimdir. Pers çivi yazısı Babil, Asur ve Elam yazılarından alınmış ve 41 hece işaretinden oluşup çivi yazısına göre daha sade bir özellik göstermiştir (Sevin, 1982: 277; Aslanbey, 2014: 36).

Son olarak Pers sanatı kralların kendileri için yaptırdığı kral yapılarında bütün ihtişamını göstermiştir. Büyük Pers İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra saray sanatı iyice gelişmeye başlamış ve hem doğunun yani, Mısır, Asur ve Anadolu'nun hem batının yani Yunan sanatının etkisi altına girmiştir. Sanatsal yapılar arasında saraylar ve görkemli kaya anıtları dikkat çekmektedir (Mansel, 2014: 274 vdd; Aslanbey, 2014: 75).

SONUÇ

Demir Çağ olarak adlandırılan dönem Deniz Kavimlerinin göçü ile başlayıp Hellenistlik Çağ arasında geçen dönem olarak bilinmektedir. Bu çağda Orta Kızılırmak Havzası yoğun bir şekilde yerleşim görmüştür. Demir Çağı'nın erken evrelerinde Deniz Kavimlerinin göçü sonucunda Anadolu'nun siyasi yapısı değişmiştir. Orta Kızılırmak Havzası'nda Demir Çağ'ında yoğun bir Frig yerleşmesine sahne olmuştur. Bu bölge Demir Çağı'nın tüm evrelerinde yerleşme görmüştür. Ancak Frig yerleşmesinden önce Orta Kızılırmak Havzası'ndaki buluntulara bakılarak yaklaşık olarak 400 yıl boyunca kalıcı yerleşmelerin olmadığı ve göçebe kavimlerin istilasına uğradığını görülmüştür. Bu karanlık dönemden sonra Orta Kızılırmak Havzası'nı da içerisine alan Frig krallığı kurulmuştur. Kızılırmak'ın doğusu ve batısı arasında bazı farklılıklar görülmüş, bu farklılık daha çok çanak-çömlek buluntularında görülmüştür. Orta Kızılırmak Havzası içerisinde çanak-çömleğin üretim şekli de değişiklik arz etmiştir. Erken Demir Çağı'nda çanak-çömleği boya ve kazıma bezeklerle süslenerek zahmetli bir yüzey işleminden geçirilmiştir. Orta Demir Çağ'ında ise çömlekçi çarkının ortaya çıkması ile birlikte geometrik bezemeli ve koyu mat boyalı eserler çoğunluk arz etmiştir. Genç Demir Çağın'a gelindiği zaman ise; mat boyalı bezeme yerine geçen çok renkli parlak süslemeler yerini almaya başlamıştır.

Kırşehir ve çevresinde anıtsal olarak Frig mimari eserlerine rastlanmamış ancak yapılan kazı ve araştırma sonucunda çok sayıda irili ufaklı yerleşim yeri ortaya çıkmıştır. Bu yerleşim yerlerinde ise çok sayıda Frig çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır. Buluntular ise Kaman-Kalehöyük'ün Demir Çağ IId evresinde bulunmaktadır. Tek renkli ve boya bezemeli olmak üzere iki ana grup altında toplanan çanak-çömleklere tek renkli çark yapımı olup çok metalik parlaklıkta gri, siyah ve açık kahverengi türlerden oluşmuştur. Kaman-Kalehöyük yerleşmelerin gösterdiği üzere aynı tip mallar Kızılırmak Kavsi içerisinde yoğun olarak üretilmiştir. Ancak güneye ve doğuya doğru gidildikçe yoğunluk azalmıştır. Geç Demir Çağı'nda Kalehöyük IIC' de temsil edilen düz ve dalgalı yatay boya bantlar ile ve tek merkezli daire dizileri ile bezeli bir grup çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.

Demir Çağı'nda Kırşehir'de bulunan yerleşmelerde daha çok gri renkli çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır. Kırşehir ve çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda çok sayıda yerleşim yeri ortaya çıkmıştır. Buluntular ise Kaman-Kalehöyük' de toplanmıştır.

Kaman-Kalehöyük' de bulunan Demir Çağı buluntuları arasında tek renkli vazolar, çanaklar, savaş arabaları, çeşitli boyalı seramik parçaları bulunmuştur. Kalehöyük' de 1989'da yapılan kazıda ise güney açmasında Frig Çağı buluntuları arasında üç kanatlı bronz uçları, fibulalar, mızrak uçları, kurşun heykel, pişmiş topraktan bir heykel, yonca ağızlı bir testi, siyah astarlı çok iyi perdahlı çanak ve çok sayıda boya ile nakışlı çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır. 1990' da yapılan kazılar sonucunda ise IIC katının boyalı çanak-çömlek motiflerinin orijinal şekli olduğu düşünülen kahverengi veya kahverengi ve kırmızı renkler kullanılarak yapılan basit motifli boyalı çanak-çömlek parçaları ile beraber sanki Eski Tunç Çağı çanak-çömleğini andıran, elde yapılmış siyah renkli, iyi perdahlı, geometrik yivlerle süslü çanak-çömlek parçaları çok sayıda ele geçirilmiştir. 1991' de yapılan kazıda, üç ayaklı, boyalı bir kaba ait parçalar önemli bir yere sahiptir. Tunçtan fibulalar, iki ve üç kanatlı ok uçları, iğneler, demirden aletler, pişmiş toprak ağırşaklar, bilek taşları, kemikten bir mühür ve dağ kristallerinden bir mühür buluntular arasındadır. 1992'deki kazı sonucunda buluntular

çanak-çömlek, sırlı çanak-çömlek parçaları, boyalı kaide, bronz ok uçları, fibulalar, demir aletler, akik süs eşyaları, pişmiş toprak ağırşaklar, kemik damga mühürlerden oluşmuştur. 1993’ de yapılan kazılarda bronz fibulalar, iki veya üç kanatlı ok uçları, bronz iğneler, biley taşları, koni şeklinde fildişi mühür, kemik plaka, IIa’ ya ait boyalı çanak-çömlek, yonca ağızlı testiler, kabartmalı çanak-çömlekler, kurşun çanak çömlek tamir malzemeler, pişmiş topraktan ağırşaklar, taş mühürler, kemik objeler ve çok sayıda çanak-çömlek parçası bulunmuştur. 1994’ de yapılan kazılarda çok sayıda boyasız, boyalı çanak-çömlek, çeşitli tunç fibulalar, ok uçları, tunçtan mızrak ucu, bir plaka ve iğneleri, dağ kristali kartal biçimli mühür, taştan mühür, fayans skarabe, camdan düğme biçimde objeler, biley taşları, pişmiş topraktan ağırşaklar, kemik objeler ve çeşitli boncuklar oluşturmuştur. 1995’ deki kazılarda tunç fibulalar, ok uçları, kemikten süs eşyaları ve IIc ve IId evrelerine ait boyalı seramikler oluşturmuştur. 1996’daki kazılarda stilize geyik motifleri bulunmuştur. Bunun yanı sıra baklava dilimleri, dalgalı hatlar, zikzaklar, kelebekler, çarpı işaretleri, satranç tahtası ve dil motifleri bulunmuştur. 2006’da yapılan kazılar sonucunda ise Demir Çağı’na ait 14 tane kap bulunmuştur. Bunlardan başka 2010 ve 2012 yıllarında yapılan kazılara sonucunda da Demir Çağı’na ait buluntulara rastlanmıştır.

Orta Kızılırmak Havzası Pers hâkimiyeti sırasında krallığın batı kesiminde bulunmuştur. Bu bölgede Pers hâkimiyeti dönemine ait bazı bulgular bölgede gerçekleştirilen kazılar sonucunda elde edilmiştir. Bu buluntular birisi olan ve Kaman-Kalehöyük’ de bulunan Ahamenid mührü bu bölgede Perslerin varlığını ortaya koymuştur.

Orta Kızılırmak Havzası’ndaki Pers hâkimiyeti Büyük İskender’in ortaya çıkması ile son bulmuştur.

KAYNAKÇA

AKÇAY, A. (2014). Tabal Ülkesinin Tarihsel Gelişimi üzerine bir Değerlendirme. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXIX/1. Ankara. “34-58”.

AKURGAL, E. (1995). *Anadolu Uygarlıkları*. İzmir.

_____(2014). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara.

AKTÜRE, S. (2003). *Tarih İçerisinde Anadolu Kentleri II Pazar Ekonomisine Geçiş Sürecinde Anadolu’da Demir Çağı Kentleri*. İstanbul.

ARSLAN, Y. (2010). Perslerin Yönetim Politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya. “1-84”.

ASLANBEY, S. (2014). Pers İmparatorluğunda Kültürel Hayat. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara. “1-129”.

BAHAR, H. (2013). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya.

BİNGÖL, G.(2010). Demir Çağı’nda Anadolu’da Fırtına Tanrısı İnancı. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. “1-110”.

DİAKOV, V. - KOVALEV, S. (1987). *İlkçağ Tarihi I*, (Çev: Özdemir İnce). Ankara.

DUYMUŞ, H. H. (2011). “Assur Kaynaklarına Göre Demirçağı’nda Tabal Krallığı”, *ODU Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 2. Ankara. “34-46”.

EROĞLU, E. (2014). Ege Göçleri ve MÖ. I. Binde Anadolu, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1. Kırşehir. “43-55”.

- GÜNALTAY, M. Ş. (1987b). *İran Tarihi I*. Ankara.
- KAYA, M. A. (2013b). *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları II*. İzmir.
- KAYA, T. (2007). Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Frigler. *Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara. "1-94".
- KINAL, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara.
- KOCAARSLAN, N. (1946), *Frigya Tarihi*. Konya.
- KOÇ, N. (2014). Kızılırmak Kavsi İçerisindeki Frig Dönemi Çanak-Çömlek Desenlerinin Grafik Tasarımı Açısından İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. "1-142".
- MANSEL, A. M. (2014). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara.
- MEMİŞ, E. (2015). *Eskiçağ Türkiye Tarihi, (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*.
Bursa.
- ÖNEN, I. T. (2006). Salat Tepe Buluntuları Işığı Altında Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Erken Demir Çağ Kültürel Yapısı. *Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara. "1-355".
- PEKYAMAN, H. (2008). Frig Uygarlığı Seramik Sanatı ve Kişisel Yorumlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar. "1-104".
- SEVİN, V. (1982). Anadolu'da Pers Egemenliği. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II*. İstanbul. "268-277".
- _____ (1998). Tarihsel Coğrafya ve Güzel Atlar Ülkesi, Kapadokya. İstanbul. "44-61".
- _____ (1997). *Başlangıçtan Persler'e Kadar Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul.
- _____ (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul.
- _____ (2007a). *Anadolu Tarihi Coğrafyası I*. Ankara.
- SİVAS. T. H. (2007a). "Frigler ve Frig Uygarlığı", Friglerin Gizemli Uygarlığı, (Eds: H. Sivas- T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 9-14.
- SİVAS. T. H. (2007b). İç Anadolu. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri*, 6-a. Demir. İstanbul.
- TAŞKIN, E. (1992). Eski Anadolu Tarihinde Persler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya. "1-109".
- TEKİN, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul.
- ÜNSAL, V. (2012). *Eskiçağda Kırşehir ve Çevresi*. Kırşehir.
- YILDIRIM, Ş (2006). Eskiçağda Anadolu'nun Savaş Kapıları. *Pamukkale Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli. "1-103".
- YILDIZ, B. (2010). Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları. *Dumlupınar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kütahya. "1-127".
- YİĞİT, T. (2000). Tabal. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 40, 3-4, Ankara. "179-189".

ÇORUH HAVZASI'NIN EN ERKEN İSKÂN TARİHİ

THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF CORUH BASIN

Doç. Dr. Veli ÜNSAL*Ahi Evran Üniversitesi, unsalveli@hotmail.com***ÖZET**

Bu çalışma, Çoruh Nehri'nin yukarı ve orta havzalarından oluşmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan Yukarı Çoruh Havzasına, Bayburt ili dâhil edilirken, Orta Çoruh Havzasına Erzurum ilinin İspir ilçesi ile Artvin ilinin Yusufeli ilçesi dâhil edilecektir.

Havzanın iskân tarihinin anlaşılabilmesi için bölge coğrafyasının ve Çoruh Nehri'nin genel karakterinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre, genellikle Karadeniz Bölgesinin doğu yöresini teşkil eden Çoruh Havzası, kuzeyde Karadeniz ile güneyde Doğu Anadolu Bölgesi arasında yer almaktadır. Bu durum Çoruh Havzası'na iki ayrı bölgeden farklı bazı özellikler kazandırmıştır veya her iki bölgenin bazı karakterlerinin karışımı sonucu apayrı bir coğrafi bölüm oluşmasına neden olmuştur. Havzanın coğrafi konumundan dolayı ortaya çıkan bu farklılık, etkisini diğer alanlarda da göstermiştir.

Çoruh Nehri'ne gelince bu nehir, Kuzeydoğu Anadolu'nun en büyük akarsularından biridir. Kaynağını Mescit Dağları'nın güneybatısından çıkan kaynak sularından alır. Doğu Karadeniz Dağları ile Mescit Dağları arasından geçerek Batum Limanı güneyinde Karadeniz'e dökülür.

İnsanoğlunun bir bölgeye yerleşmesindeki en önemli verilerden biri o bölgedeki su kaynaklarıdır. Çoruh Havzasındaki su kaynaklarının çokluğu insanlığı en eski çağlardan beri buralara çekmiştir. Nitekim Çoruh Nehri'nin geçtiği bölgelerde ve çevresinde önemli iskân faaliyetleri görülmektedir. Coğrafi yapısı dolayısıyla doğal geçitler dışında çevresindeki bölgelere kapalı olan Çoruh Havzası'nın iskân geçmişine bakıldığında havzanın yukarı ve orta kısımlarında bazı farklar göze çarpar. Havzanın özellikle yukarı kısmında tarih öncesi çağların hemen hemen tümünde yoğun iskânla karşılaşılırken havzanın ortasında en erken yerleşme ya da buluntular şimdilik Eski Tunç Çağı'na yerleştirilir. Havzanın yukarı kısmı içerisinde yer alan Bayburt'ta ilk iskân faaliyetlerinin Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ'a kadar gittiği bu dönemlerden kalma yerleşim yerleri ve bir takım buluntularla sabittir. Nitekim bölgede tarihöncesi çağların ilkinde başlayan bu hareketlenme havzanın bu kısmında günümüze kadar kesintisiz sürmüştür. Çoruh Nehri'nin Orta havzasında yer alan İspir ve Yusufeli'nin iskân tarihi ile ilgili çalışmalar henüz oluşum safhasındadır. Bu çalışmanın, bu anlamda bir takım eksiklikleri kısmen de olsa tamamlayıcı nitelikte olması planlanmıştır. Çoruh Vadisi, tarih öncesi insanın yaşaması için gerekli tüm şartları taşımaya rağmen tarihi ve arkeolojik araştırmaların eksik yâda yetersizliğine bağlı olarak, havzanın orta kısmında tarih öncesi dönemlerden Paleolitik ve Mezolitik Çağ'a ait ne bir yerleşim yerine nede başka bir takım buluntulara bugüne kadar rastlanmamıştır. Bu bölgede en erken yerleşme Tunç Çağı ile başlar, günümüze kadar da kesintisiz olarak sürer.

Bu çalışma ile havzadaki en erken iskân faaliyetleri ortaya konulacak ve söz konusu veriler literatüre kazandırılacaktır. Ayrıca Çoruh Havzası içerisinde yapımı devam eden

barajlardan sonra sular altında kalacak olan taşınmaz kültür varlıkları ile ilgili önemli bilgiler bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çoruh, Bayburt, İspir, Yusufeli, Tarihöncesi.

ABSTRACT

This study is composed of upper and middle basins of Coruh River. While Bayburt province is included in the Upper Coruh Basin which constitutes the subject of the study, the İspir province of Erzurum and the Yusufeli district of Artvin province will be included in the Middle Coruh Basin.

In order to understand the settlement history of the basin, the geography of the region and the general character of the Coruh River must be known. According to this, Çoruh Basin, which is generally the eastern region of the Black Sea Region, lies between the Black Sea in the north and the Eastern Anatolia Region in the south. This situation has given the Coruh Basin different features from two different regions, or the mixture of some characters of both regions resulted in the formation of a geographical segment. This difference, due to the geographical location of the basin, has also shown its influence in other areas.

When it comes to Coruh River, this river is one of the biggest rivers of Northeast Anatolia. It takes its source from the source waters of the Mescit Mountains southwest. It flows through the Eastern Black Sea Mountains and Mescit Mountains and flows into the Black Sea south of Batum Port.

One of the most important statements in human settlement in a region is the water resources in that region. The overwhelming majority of the water resources in the Coruh Basin have been the norm since ancient times. As a matter of fact, important settlement activities are seen in and around the regions where the Coruh River flows. Due to its geographical structure, apart from the natural gateways, the Çoruh Basin, which is closed to the surrounding regions, has some differences in the upper and middle parts of the basin. The earliest settlement or finds in the middle of the basin are placed in the Early Bronze Age for the time being, especially when the upper part of the basin encounters dense settlement on almost all of the prehistoric ages. In Bayburt, which is located in the upper part of the basin, it is fixed with settlements and a number of finds dating from these periods when the first settlement activities went to Paleolithic and Epipaleolithic ages. As a matter of fact, this movement which started in the region in the first period of the prehistoric times continued to this period of the basin uninterruptedly. Studies on the settlement history of İspir and Yusufeli in the central basin of Coruh River are still in the process of formation. It is planned that this study will be complementary, in part, to a number of deficiencies in this sense. Despite the fact that the Çoruh Valley carries all the necessary conditions for prehistoric life, no other settlement in the Paleolithic and Mesolithic settlements has been found in the middle part of the basin in the middle part of the basin until today, depending on the inadequacy of the historical and archaeological investigations. The earliest settlement in this region begins with the Bronze Age, continuing as uninterrupted as everyday.

This study will reveal the earliest settlement activities in the basin and will be given the literature. Also important information will be found about the immovable cultural assets that will be flooded after the dam that is under construction in Coruh Basin.

Keywords: Coruh, Bayburt, İspir, Yusufeli, Prehistoric.

GİRİŞ

Yerleşim yerlerinin seçilişinde tarihin en eski devirlerinden itibaren büyük akarsu ve göl kenarları ana etkenlerden biri olmuştur (Gümüşçü, 2006: 214). Örneğin, M.Ö. II. bin yılda Anadolu'ya hâkim olan Hitit Devleti¹ Kızılırmak ve Yeşilirmak Nehirlerinin bulunduğu bölgeye (Memiş, 2005: 5) yerleşirken, Doğu Anadolu'da M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında ortaya çıkan Urartu Krallığı² ise Van ve Urmiye gölleri arasındaki bölgeyi (Memiş, 2005: 5) kendisine uygun görmüştür.

Bunun yanı sıra bir bölgenin yerleşim alanı olarak seçilmesinde ulaşım uygunluğu da önemli verilerden biridir. Çoruh Havzası ulaşım sistemini yani yol ağını, ana hatları ile yeryüzü şekilleri belirlemiştir. Yüksekliği yer yer 3500 m.nin üzerine çıktığı görülen dağ sıraları, bölgenin kuzey ve güney yönlü ilişkilerinin sınırlı kalmasına ve ulaşımın sadece belirli geçitlerle sağlanabilmesine imkân sağlamıştır.

Çoruh Havzası

Genellikle Karadeniz Bölgesinin doğu yöresini teşkil eden Çoruh Havzası, kuzeyde Karadeniz ile güneyde Doğu Anadolu Bölgesi arasındadır. Bu durum Çoruh Havzasına iki ayrı bölgeden farklı bazı özellikler kazandırmıştır veya her iki bölgenin bazı karakterlerinin karışımı sonucu apayrı bir coğrafi bölüm oluşmasına neden olmuştur. Havzanın coğrafi konumundan dolayı ortaya çıkan bu farklılık, etkisini diğer alanlarda da göstermiştir.

Çoruh Nehri³, Kuzeydoğu Anadolu'nun en büyük akarsularından biridir. Kaynağını Mescit Dağları'nın (3239 m.) güneybatısındaki Çivilikaya Tepesinin batı yamaçlarından çıkan kaynak sularından alır (Sever, 2005: 60). Doğu Karadeniz Dağları ile Mescit Dağları arasından geçerek Batum Limanı güneyinde Karadeniz'e dökülür. Kaynağından denize döküldüğü yere kadar uzunluğu 466 km.dir. Türkiye topraklarında bulunan kısmı 442 km., Gürcistan topraklarında kalan kısmı ise 24 km. dir (İzbrak, 1984: 97; Köse, 1991: 71; Sever, 2005: 60).

İnsanoğlunun bir bölgeye yerleşmesindeki en önemli verilerden biri o bölgedeki su kaynaklarıdır. Çoruh Havzasındaki su kaynaklarının çokluğu insanlığı en eski çağlardan beri buralara çekmiştir. Nitekim Çoruh Nehrinin geçtiği bölgelerde önemli yerleşmelerde görülmektedir.

Bunlar, Çoruh Nehri'nin yukarı havzasındaki Bayburt, Orta havzasındaki İspir ve Yusufeli ile aşağı havzasındaki Artvin şehirleridir.

Çoruh Nehri, Bayburt bölgesine güneydoğudan girer ve bir süre aynı yönde akar. Daha sonra kuzeye yönelerek Bayburt (Özey, 1944: 454) şehir merkezine ulaşır. Yoluna devam eden nehir İspir (Köse, 1991: 69-70), Yusufeli (Tıraş, 1994: 52) ve Artvin (Sever, 2005: 61-62) çevrelerinin de en önemli su kaynağını oluşturur.

¹ Hititler hakkında daha geniş bilgi için bk., Dinçol, 1982: 18 vd.; Kinal 1991:82 vd.; Akurgal, 1995: 53 vd.; Akurgal, 1999: 49.; Akurgal, 2001: 53 vdd.; Lloyd, 1998: 25.; Alp, 2000: 57 vdd.; Alp, 2003: 42 vdd.; Sevin, 2003: 174 vd.

² Urartular hakkında daha geniş bilgi için bk., Belli, 1982: 139 vd.; Tarhan, 1986: 285 vdd.; Erzen, 1991: 24 vd.; Çilingiroğlu, 1994: 24 vd.; Akurgal, 1995: 175.; Lloyd, 1998: 101.; Akurgal, 1999: 247. Sevin, 2003: 201 vd..

³ Çoruh Nehri ülkemizin en uzun akarsularından biri olup uzunluk bakımından 10. sırada, taşıdığı su miktarı bakımından ise 7. sırada yer almaktadır.

Çoruh Vadisi Artvin bölgesinden başlayıp, geniş Bayburt ovasında hafif bir eşikten sonra Kelkit Vadisine geçer. Vadinin genişliği ve derinliği yer yer değişir. İspir'in doğusunda, iki tarafındaki dağların 3000 m'yi aşan yükseltileri arasında, Türkiye'nin en derine gömülmüş vadilerine örnek gösterilebilir. Çoruh Nehri'nin Doğu Karadeniz kütlesi ile Doğu Anadolu kıvrım sistemlerinin kuzey kısmı arasındaki kesimi, bu iki dağ arasındaki sınırı takip eder (Arınç, 2004: 151).

Genellikle Karadeniz Bölgesinin doğu yöresini teşkil eden Çoruh Havzası, kuzeyde Karadeniz ile güneyde Doğu Anadolu Bölgesi arasındadır. Bu durum Çoruh Havzasına iki ayrı bölgeden farklı bazı özellikler kazandırmıştır veya her iki bölgenin bazı karakterlerinin karışımı sonucu apayrı bir coğrafi bölüm oluşmasına neden olmuştur. Havzanın coğrafi konumundan dolayı ortaya çıkan bu farklılık, etkisini diğer alanlarda da göstermiştir.

Bunlardan biride nehrin rejim bakımından farklı bir karaktere sahip olmasıdır. Çoruh Nehri, karlı ve yağmurlu bir karakter göstermektedir. Değişen yağış ve sıcaklık değerleri Çoruh Nehri'nin akım ve rejiminde de değişiklik göstermektedir. Genel olarak karma rejim özelliği gösteren Çoruh'un akımındaki ilk azalma, yağışların genellikle kar şeklinde düştüğü kış mevsimine rastlamaktadır. Aralık ayından itibaren düşmeye başlayan akım değeri, Ocak ayında en düşük seviyesine ulaşır.

Bunun tersi olarak Mart ayından itibaren sıcaklıkların artarak kar örtüsünün erimeye başlaması ve yağmur yağışlarının başlamasıyla nehrin akım değeri Nisan ayında, Ocak ayına göre üç kat birden artar.

Çoruh Nehri'ne kuzeyden ve güneyden çok sayıda akarsu katılmaktadır. Kuzeyden katılan akarsular, Soğanlı-Kaçkar Dağları'nın yüksek kesimlerinden gelen kaynak ve kar suları ile beslenmektedir. Çoruh Nehri'ne güneyden katılan akarsular arasında büyük akarsular bulunmamakla birlikte, bunlar genellikle kısa boylu ve debileri nispeten küçük akarsular durumundadırlar (İzbrak, 1984: 43; Köse, 1991: 84; Atalay, 1992: 87).

Paleolitik Çağda Çoruh Havzası

İnsanlık tarihinin en uzun sürecini oluşturan Paleolitik dönem, taş teknolojisinin gelişimine bağlı olarak Alt, Orta ve Üst olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır (Kınal, 1991: 10).

İnsanoğlunun Anadolu'daki en eski yerleşmeleri Paleolitik Çağın başlarına kadar uzanır. Paleolitik, Eski Taş Çağyâda henüz besin üretim aşamasına erişemediklerinden dolayı Toplayıcılık ve Avcılık Dönemi adı verilen bu evreyle ilgili araştırmalar ancak, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazanmıştır.

Paleolitik insan topluluklarının yaşam biçimleri toplayıcılık ve avcılığa dayanıyordu (Dinçol, 1982: 12). Bu çağ insanı değişken iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmışlardı. Yine bu çağ insanı dördüncü zamanın ilk kısmında çok soğuk iklim koşulları altında yaşamıştır. Ayrıca bu zaman içerisinde köklü iklim değişimleri olmuş, bu değişimlerden hem dünyamız hem de taş devri kültürleri etkilenmiş ve bu kültürler çeşitli bölgelere yayılmıştır. Sözü edilen değişimlerden etkilenen insanlar buldukları yerlerden daha iyi yaşayabilecekleri yerlere gitmişlerdir (Yıldırım, 2002: 16.; Sevin, 2003: 7).

Bu çağ insanı mesken olarak, doğal kaya mağaralarını, kaya altı sığınaklarını ve çok

İlkel barınakları geçici yerleşim amaçlı kullanmıştır. Üretim konusunda bilgileri olmadığı için geçimlerini avcılık ve toplayıcılık ile sağlıyorlar, günlük yaşantılarını ise doğada bulunan çakıl taşlarından kaba aletler yaparak sürdürmeye çalışıyorlardı. Erkek hayvan avlayarak kadın ise küçük bitkileri toplayarak yaşıyordu. İnsanoğlu dünyada yaşamaya başladığı en eski çağlarda, yaşam kaynağı için vazgeçilmez olan suyun yanında, beslenme ihtiyacını en ilkel yöntemlerle bulunduğu coğrafi alandaki bitkisel ürünlerden karşılamıştır. Bu çağ insanı alet olarak taştan, tek yâda iki taraflı el baltası kullanıyordu. Devrin sonlarına doğru ise, kemikten iğneler ve obsidyenden mızrak uçlarını kullanmıştır (Kınal, 1991: 9; Akurgal, 1995: 21).

Türkiye’de de görülen yontma taş alet türlerinden en dikkati çeken ve önceleri el baltası olarak isimlendirilen çekirdeklerin, az sayıda büyük yongaların çift yüzünün, kenarlarının keskinleştirilmesi amacı ile oluşturulan iki yüzeyli aletlerdir. Bu aletlerin tam işlevi bilinmemekle birlikte, kesme, kırma ve kazıma gibi amaçlarla kullanıldığı sanılmaktadır (Yalçınkaya 1989: 9.; Harmankaya-Tanıncı 1996: 14–15). Bu çağda, iki yüzeylilerden başka, Clactonien teknikte yapılmış yonga ve dilgiler ile Levalloisen teknikte yontma taş endüstrisini yansıtan aletlere de rastlanmıştır. Bu çağa ait çeşitli teknik ve tipteki taş ve kemikten yapılan aletlerden daha önemli kalıntıları, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde tespit edilmiş olan mağara ve kaya resimleri oluşturur. Bu resimler ilk insanın kültür seviyesini, yazılı belgeler kadar olmasa da, yeterli ölçüde ve anlaşılır biçimde ortaya koyar. Bu sanat eserlerine Kars, Van, Hakkâri, Adıyaman ve Malatya civarındaki bazı yerleşmelerde rastlanmıştır.

İnsanoğlunun ilk geçim kaynağını bitki kökleri, otlar ve ağaç meyveleri oluşturur. Toplayıcılıkta esas olan insanın günlük gereksinimleridir. Bunun içinde insanoğlu sadece bulduğu hazır besinler ile yetinmiş ve bunları kolayca bulabileceği ortamlara doğru yönelmiştir. Toplayıcılık Paleolitik Çağ insanının yaşam biçimidir. Yine bu çağ insanı için doğadaki yabani hayvanlar büyük bir tehlike oluşturuyordu. Yabani hayvanlar karşısında zor durumda kalan insanoğlu hayatını korumak için de bu çağın bir başka yaşam biçimi olan avcılığı keşfetti. Daha öncesinde bu hayvanlardan kaçan insanoğlu bundan böyle birtakım araç-gereç ve yöntemlerle avlanmaya başladı (Şenel 1991: 49 vd).

Bu çağ insanının bıraktığı maddi kültür belgeleri, yani onlardan günümüze kadar gelen kalıntılar arasında genellikle çakmak taşlarının yontulmasıyla biçimlendirilmiş baltalar, kesiciler, deliciler ve kazıyıcıların bulunması bu kültüre Paleolitik (Eski Taş Çağı) isminin verilmesini daha iyi açıklar. Yapılan araştırmalar sonucu Anadolu’nun Paleolitik Çağının çok zengin olduğu ortaya konulmuş ve Anadolu’nun Paleolitik haritası çizilmiştir.

Coğrafi yapısı dolayısıyla doğal geçitler dışında çevresindeki bölgelere kapalı olan Çoruh Havzası’nın yakın çevresinde, Erzurum’da Paleolitik Çağ aletlerine, Kars’ta ise Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik döneme tarihlenen yerleşmelere ve bu döneme ait buluntulara rastlanılmıştır.

Paleolitik Çağ araştırmalarının pek az yapıldığı Erzurum ve çevresine ait çalışmaların hemen hepsi Kökten tarafından gerçekleştirilmiştir (Ünsal, 2008: 398). Çevredeki ilk buluntuyu ise Alot tespit etmiştir (Şenyürek, 1944: 351–352; Kökten, 1953: 196).

Alot’un bulunduğu bu aleti, Şenyürek yayınlamıştır (Şenyürek 1944: 351 vd). Bu alet kül rengi ve bazalttan yapılmıştır. Aletin bir yüzü işlenmiş uç kazıyıcı olarak yapılmıştır. Daha sonra yan kazıyıcı olarak kullanılan aletin yapım tekniği Şenyürek’e göre olarak levalloisen özelliği gösterir. Adı geçen buluntular sayesinde, bu dönemde Doğu Anadolu’nun hem iskân

gördüğü hem de bölge için volkanik taşların önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır (Şenyürek, 1944: 352; Goetze, 1957: 15).

Kars ve çevresinde Paleolitik Çağ (Alt, Orta ve Üst) ve sonrasına ait verilerin büyük bir çoğunluğu Erzurum bölgesinde olduğu gibi Kökten tarafından gerçekleştirilmiştir (Kökten, 1943a: 119 vd; Kökten, 1943b: 601 vd).

Alt Paleolitik Çağa ait yerleşme ve buluntulara, Kars ili Susuz ilçesi yakınlarındaki Ağzıaçık ve Cilavuz, Kars merkeze bağlı Ocaklı Köyü yakınlarındaki Ani ve çevresinde ve Kağızman ilçesi yakınlarında Aladağ eteklerindeki Tombultepe’de rastlanmıştır. Bu yörede Orta Paleolitik Çağa ait yerleşmeler arasında Kars il merkezi yakınlarında Borluk Deresi vadisindeki Borluk Deresi ve Kağızman ilçesi Camuşlu köyü yakınlarındaki Kurbanaga Mağarası yer alırken, Üst Paleolitik Çağa ait tek yerleşme yine Camuşlu köyü sınırları içerisinde kalan Yazılıkaya’dır (Bingöl, 2003: 17).

Kars yakınlarında ayrıca, Epipaleolitik’te denen, Paleolitik Çağdan Neolitik Çağa geçişi hazırlayan Epipaleolitik/Mezolitik çağa ait yerleşmelerde bulunmaktadır.

Çoruh Nehri’nin yukarı havzası içerisinde yer alan Bayburt’ta, en eski çağlardan, Paleolitik ve Epipaleolitik dönemlerden kalma yerleşim yerlerine ve bir takım buluntulara rastlanmıştır (Gündüzalp, 1986: 49-54; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Gez Alanı; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Killiğin Mağarası).

Gez Alanı

Gez Alanı, Bayburt’un 13 km. güneydoğusunda, Çoruh Nehri ile birleşen Gez Deresi’nin batı yamacında ve Gez köyünün hemen batısındadır.

Taraça veya düz yerleşim yeri görünümü veren Gez Alanı’nın yaklaşık 2 km. kadar güneydoğusunda Çoruh Nehri ve Bayburt-Erzurum karayolu bulunmaktadır.

Karadeniz Teknik Üniversitesinden jeologlardan oluşan bir ekibin kendi alanlarında yaptıkları çalışmalar sonucu tesadüfen bulunan aletlerden biri obsidyenden, diğerleri ise bazalttan yapılmıştır (Gündüzalp, 1986: 49; Özsait, 1999: 35).

Bazalt ve obsidyen bölgenin yerli kayacı değildir. Taş aletlerin bu alana çok yakındaki geçici bir yurt yerinden Çoruh Nehri’nin sürükleyip getirmesi sonucu ulaştığı düşünülmektedir. Yani In situ durumda değildir. Gündüzalp’in, aletlerin bu alana bir başka yerden geldiği ve bunların bölgede bulunmayan malzemelerden yapıldığı görüşüne katılmakla beraber, bizim bölgede gerçekleştirdiğimiz araştırmaların sonuçlarına göre, Çoruh Nehri’nin bu alana olan uzaklığı ve nehrin akış yönü dikkate alındığında söz konusu aletlerin sürüklenme sonucu buraya geldiği yönündeki görüşlerin bir daha değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Aletlerin tipolojik değerlendirmesini Gündüzalp gerçekleştirmiştir (Gündüzalp, 1986: 50 vd). 12.4x7.6x3.9 cm. ebatlarında bademsi bir biçime sahip iki yüzeyli el baltasının dip kısmı kalın, uç kısmı incedir. Aletin biçim ve tekniği dip tarafından dikine yongaların alınmış olması açısından, Hatay Dülük el baltaları (Kökten, 1947: 234) ve Gaziantep-Narlı yolunun 28. km.sinde Metmenge köyü yakınlarında bulunan el baltaları (Erguvanlı, 1946: 375. Lev. XLV., no: 4-6) ile yakın benzerlik göstermesi sonucu bunun bir Acheulléen endüstrisi ürünü olduğu belirtilmektedir (Gündüzalp, 1986: 50. T.I, Res. 5-7).

Gez Alanında el baltasından başka yonga aletlerde (èclat) bulunmuştur. Bu yongalar

farklı büyüklüklerde olmakla birlikte üçgene yakın biçimleri ile el baltalarını hatırlatır. Bir el baltası gibi kullanılabilir durumda olan bu aletin üst yüzünün sağ tarafında geniş bir kabuk bulunmakla birlikte yüzün sol tarafından iri yongalar alınmıştır (Gündüzalp, 1986: 51. T.II, Res. 8,9).

Daha küçük boyutlu buluntular arasında hepsi ince yongalardan yapılan uçlar önemli bir yer tutar. Bu uçlar arasında boyut ve teknik özellikler açısından pek fark bulunmaz. Bunların, büyük bir kısmında vurma yumrusu vardır. Vurma yumrusu olmayanların her üç kenarı da keskindir. Gündüzalp, Gez Alanında bulunan bu uçlar ile Karain Mağarasında (Kökten, 1955: 271. Lev. VI) bulunan silex'den yapılmış Levalloiso-Moustèrien tipteki bazı uçlar arasında yakın benzerlikler bulunduğunu ifade etmektedir (Gündüzalp, 1986: 51. T. III, Res. 10–19,.; Harmankaya-Tanıdı, 1996: Gez Alanı).

Buluntular arasındaki tek obsidyen alet olan lam, bazalttan yapılan lamlara göre oldukça küçüktür. Bu lamlar yan kazıyıcı olarak kullanılmıştır. Hemen hepsinde vurma yumrusu açık bir profil vermektedir. Bu aletlerden 7.8x3.3x1.7 cm. ebatlarında olanı hem yan hem de uç kazıyıcı olarak kullanılmıştır. Bunun yanında, 3.9x3.6x1.2 cm. ve 4.5x3.1x0.9 cm. ebatlarındaki aletler Gündüzalp'e göre, Kökten'in Elazığ-Muş arasında ve Adıyaman'da (Prin) tespit ettiği kazıyıcılar (Kökten 1947b: 438–439. Lev. XCVII, 1–7, 9) ile Karain mağarasında Moustèrien kültür evresine ait olduğunu belirttiği kazıyıcılar (Kökten, 1955: 276, Lev. I) ile ortak özellikler gösterir (Gündüzalp, 1986: 52. T. IV-V, Res. 20–24).

Gez Alanından elde edilen bir başka grup içinde yer alan aletler ise yan ve uç kazıyıcılardır. Yan kazıyıcılar hemen hemen aynı özellikleri taşır. Ancak bunlardan birinde negatif yonga izleri iki iken diğerinde üçtür. Her ikisinde de keskin kenarların rötüslü olduğu görülmektedir. Uç kazıyıcılar ise genellikle kısa ve ince lamlar üzerine yapılmışlardır. Bunların ise yan kenarları ve uç kısımları rötüslüdür. Boyutu diğer ikisine göre daha büyük olanın alt yüzü farklıdır. Diğerlerinde kopma yüzü düzdür.

Buradan toplanan son grup aletlerin içerisinde bazalttan özler de vardır. Her tarafından yonga alınması ile adeta yumru durumuna gelmiştir. Bu yongalara ait izlerin birçoğu koyu siyah renktedir. Kurs biçiminde olan bir başka üst yüzü kabukla kaplı ve dışbükey özün hammaddesi Çoruh Nehrinden toplanan çakıllardan yapılmıştır. Bunun alt yüzünden dört yonga alındığı negatif izlerden görülmektedir (Gündüzalp, 1986: 53. T. V-VI, Res. 24–29).

Epipaleolitik Çağda Çoruh Havzası

Paleolitik Çağdan sonra insanoğlu, Epipaleolitik ya da Orta Taş Çağı adı da verilen dönemi yaşamıştır.

Günümüzden 10.000–9.000 yıl kadar önce yeni iklim koşulları belirmeye başlamış dünya da bundan büyük ölçüde etkilenmişti. Bu gelişmeler, günümüz çevre şartlarına çok benziyordu. Bundan dolayı bitki ve hayvan türleri de değişmeye başlamıştı. İnsanoğlu ekolojik ortamdaki bu değişikliklere ayak uyduruyordu. Bu gelişmeler Paleolitik Çağdan, Neolitik Çağa gidişi hazırlayan, yani geçiş sürecini oluşturan Epipaleolitik başlatıyordu (Harmankaya-Tanıdı, 1996: 17).

Paleolitik Çağın devamı gibi görülen bu çağda insanlar hâla mağaralarda yaşayıp, avcılık ve toplayıcılığa devam etmişler, nehir veya göl kenarlarında balık avlamışlardır.

Yavaş yavaş mikrolit aletli bir endüstriye geçilmiş, obsidyen ve çakmaktaşı aletlerin

ahşap bir sopa, sıra halinde çakılması ile yapılan orakların ortaya çıkması dönemin buluşları arasındadır. Bu da bu çağ insanının üretime doğru gittiğini gösterir. Nitekim dönemin sonlarına doğru gıda üretimine doğru bir yönelme vardır.

Su ihtiyaçlarını karşılamak için her defasında nehir kenarlarına gitmekten sarnıç yaparak kurtulmuşlar. Killi toprağın su geçirmediğini fark etmişler ve yerde açtıkları çukurların içini killi toprakla sıvayarak sarnıçların ilkel şeklini ortaya koymuşlardır (Kınal, 1991: 13; Yıldırım, 2002: 18).

Taş aletler, Paleolitik Çağın özelliklerini sürdürmekle birlikte daha çeşitli ve daha kullanışlı şekiller gösterir. Bunun yanında kemik alet kullanımında da bir artış görülür.

Sıcak iklime ait hayvan kemiklerinin bulunması, ayrıca iklim şartlarının değiştiğinin de göstergesidir.

Mikrolit denen, obsidyen ve çakmak taşlarından yapılan küçük taş aletlerin ortaya çıkması bunların bulunduğu her yere Mezolitik Çağ yerleşmesi gözü ile bakılmasına sebep olmuştur (Kınal, 1991: 11.; Harmankaya-Tanıdı, 1996: 17).

Anadolu'da bu çağın yaşandığını gösteren mikrolit aletlere, Samsun Tekeköy'de (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Tekeköy/Fındıcak), Antalya Belbaşı (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Belbaşı) ve göller bölgesinde Baradız (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Baladız/Baradız) mağaralarında yoğun olarak rastlanmıştır.

Bölgede gerçekleştirilen jeolojik amaçlı araştırma ve incelemelerde Erenli Köyü yakınlarında Killiğin mağarasında mikrolit aletlere rastlanmıştır.

Killiğin Mağarası

Bayburt'a 2 km. uzaklıkta bulunan Erenli (Duduzar) köyünün yaklaşık 1 km. kuzeydoğusundadır.

Mağara, Killiğin sırtı adı verilen bir tepenin güneybatı yamacındadır. Yağmur suları ile aşınan bu bölümde arazi oldukça düzdür. Kalker bir malzemeye sahip mağaranın giriş kısmı güneye bakmaktadır. Kısmen dağlık bir alanda yer alan mağara çok büyük değildir. Giriş kısmının genişliği 6 m., yüksekliği 1.5 m.dir. Derinliği 8 m. olan mağaranın iç kısımdaki yüksekliği 4 m. kadardır.

Gündüzalp, Gez Alanındaki gibi büyük aletlere rastlanmadığını ancak, mağaranın ağız kısmında çok az miktarda bazalttan yapılmış mikrolitlerin varlığından bahseder. Ağız kısmından başka, mağaranın bulunduğu alanda da alet niteliği taşımayan Gez Alanında bulunan aletlerle aynı kaliteye sahip bazı parçalar elde edilmiştir (Gündüzalp, 1986: 53–54. T.VII.,Res. 31–32).

Bu mağara ve çevresindeki buluntular ve tarihlemeleri ile ilgili pek fazla bilgi verilmemektedir. Harmankaya ve Tanıdı, kesin olmamakla birlikte, bunların Epipaleolitik Çağa ait olduğunu ifade etmektedirler (Harmankaya-Tanıdı, 1996: Killiğin Mağarası).

SONUÇ

Çoruh Havzası'nda, özellikle Paleolitik ve Mezolitik Çağ araştırmaları neredeyse hiç yapılmamıştır. Buda bölge için büyük bir eksikliğe ve bunun yanı sıra bölgenin tarihi ve arkeolojisi hakkında yapılan değerlendirmelerin bilinçsiz ve yanlış yapılmasına neden olmuştur. Havzanın insan yerleşimine son derece elverişli olması ve özellikle Kalkolitik

Çağın sonu ve Tunç Çağının başlarından itibaren yoğun yerleşme görmesi, Paleolitik Çağdan itibaren yerleşme görme olasılığını daha da kuvvetlendirmektedir.

Çoruh Nehri'nin Orta havzasında yer alan İspir ve Yusufeli'nin tarih öncesi çağları ile ilgili çalışmalar henüz oluşum safhasındadır. Çoruh Vadisi, tarih öncesi insanın yaşaması için gerekli tüm şartları taşımasına rağmen tarihi ve arkeolojik araştırmaların eksik yâda yetersizliğine bağlı olarak, havzanın orta kısmında tarih öncesi dönemlerden Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Çağa ait ne bir yerleşim yerine nede başka bir takım buluntulara bugüne kadar rastlanmamıştır. Bu bölgede en erken yerleşme Tunç Çağı ile başlar, günümüze kadar da kesintisiz olarak sürer.

Ancak, havzanın yukarı kısmı içerisinde yer alan Bayburt'ta Paleolitik ve Mezolitik/Epipaleolitik dönemlerden kalma yerleşim yerlerine ve bir takım buluntulara rastlanmıştır. Bayburt ve çevresinde, Çoruh Nehri'nin kollarından Gez Deresi vadisinde, Alt ve Orta Paleolitik Çağa ait konaklama yerine ve bazı aletlere rastlanırken, yine bu bölgede, ilin 5 km. kadar kuzeydoğusunda bir mağarada şüpheli de olsa Mezolitik/Epipaleolitik Çağa tarihlenen mikrolitlere ve işlenmiş taşlara rastlanması, bilinenlerin aksine, Bayburt'un en eski çağlardan itibaren iskân gördüğünü teyit etmektedir. Bayburt ve çevresinde yerleşim, geçici de olsa, Mezolitik Çağın sonundan Kalkolitik Çağın sonuna kadar bilinmeyen bir takım nedenlerden dolayı kesintiye uğrar. Bunun nedeni belki de bölgede Neolitik Çağa ait yerleşme olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu da bölgenin tarih öncesi çağları için cevaplandırılması gereken sorular arasındadır.

KAYNAKÇA

- Akurgal E, (1995), Anadolu Uygarlıkları, İzmir.
- Akurgal E, (1999), Anadolu Kültür Tarihi, Ankara.
- Akurgal E, (2001), The Hattian and Hittite Civilizations, Ankara.
- Alp S, (2000), Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar, İstanbul.
- Alp S, (2003), Hitit Güneşi, Ankara.
- Arınc K, (2004), Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri, (Kıyı Bölgeleri) I. Cilt Erzurum.
- Atalay İ, (1992), Türkiye Coğrafyası, İzmir.
- Belli O, (1982), "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 139-208.
- Bingöl A, (2003), En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Çilingiroğlu A, (1994), Urartu Tarihi, İzmir.
- Dinçol A.M, (1982), "Hititler Öncesinde Anadolu", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 18-120.
- Erguvanlı K, (1946), "Gaziantep-Narlı Arasında Bulunan Paleolitik Aletler Hakkında Bir Not", *Bulleten X/39*, 375-380.
- Erinç S, (1953), Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul.
- Erzen A, (1992), Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara.
- Goetze A, (1957), Kulturgeschichte Kleinasien, München,
- Gündüzalp N, (1986), "İçdoğu Karadeniz Bölgesinden Prehistorik Buluntular", *TTKong. 9*, Ankara, 49-54.

Harmankaya S- Tanındı O, (1996), Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 1, *Paleolitik/Epipaleolitik*, İstanbul.

_____, (1996), “Baladız/Baradız”, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I, *Paleolitik/Epipaleolitik*, İstanbul.

_____, (1996), “Belbaşı”, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I, *Paleolitik/Epipaleolitik*, İstanbul.

_____, (1996), “Gez Alanı”, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I, *Paleolitik/Epipaleolitik*, İstanbul.

_____, (1996), “Killiğin Mağarası”, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I, *Paleolitik/Epipaleolitik*, İstanbul.

_____, (1996), “Tekeköy/Fındıcak”, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I, *Paleolitik/Epipaleolitik*, İstanbul.

İzbırak İ, (1984), Türkiye, İstanbul.

Kınal F, (1991), Eski Anadolu Tarihi, Ankara.

Kökten İ. K, (1943a), “Doğu Anadolu Kars Bölgesinin Tarih Öncesi Araştırmalarına Dair İl Not”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1/2, 119–121.

_____, (1943b), “Kars’ın Tarihöncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Bellekten* 7/27, 601-613.

_____, (1947a), “Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler”, *DTCFD* 5/1-5, 223-236.

_____, (1947b), “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Bellekten* 11/43, 431-472.

_____, (1953), “1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında”, *DTCFD* 11/2-4, 177-211.

_____, (1955), “Antalya’da Karain Mağarasında Yapılan Prehistorya Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Bellekten* 19/75, 271-283.

_____, (1975), “Kars ve Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları Yazılıkaya Resimleri”, *Atatürk Konferansları V*, Ankara, 95-104.

Köse A, (1991), İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Erzurum.

Lloyd S, (1998), Türkiye’nin Tarihi, Çev. E. Varinlioğlu, Ankara.

Özey R, (1994), “Bayburt ve çevresinin Coğrafi Özelliklerine Bir Bakış”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23–25 Mayıs 1988), Ankara, 437–487.

Özsait M, (1979), “Burdur Çevresinde Yeni Prehistorik Yerleşmeler”, *TT Kong* 8, Ankara, 101-106,

Sever R, (2005), Çoruh Havzası Enerji Yatırım Projeleri ve Çevresel Etkileri, Konya.

Sevin V, (2003), Anadolu Arkeolojisi, İstanbul.

Şenel A, 1991: İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal ve Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara

Şenyürek M, (1944), “Anadolu’da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2/2, 349-352.

Tarhan M.T, (1986), "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri", *TT. Kong.* 9, Ankara, 285-301.

Tarkan M.T, (1971), Yukarı Kelkit ve Çoruh Havzası, Erzurum.

_____, (1973), Orta ve Aşağı Çoruh Havzası, Ankara.

_____, (1974), “Bayburt’un Ekonomik Olanakları ile Bu Olanakların Kalkınma Alanındaki Önem Dereceleri” *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı 5 Ekim 1972, Erzurum, 83–88.

Ünsal V, (2008), “North-East Anatolia in the Third Thousand Bc”, *The Journal Of International Social Research* Volume: 1, Issue: 3, Spring 2008, 396-410.

Yalçınkaya İ, (1989), Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası, Ankara.

Yazıcı H, (1995), “Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Bayburt”, *Türk Coğrafya Dergisi* 30, İstanbul, 189–218.

Yıldırım R, (2002), Uygarlık Tarihine Giriş (İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları), İzmir.

DÖNEMİN OSMANLI KRONİKLERİNE GÖRE ÇEHRİN SEFERİ (1677-78)**CHYHYRYN CAMPAIGN ACCORDING TO THE CONTEMPORARY OTTOMAN CRONICLES (1677-78)**

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL
Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat, nkturkal@hotmail.com

ÖZET

Osmanlı tarihi açısından büyük önem taşıyan Osmanlı-Rusya ilişkilerinin 17. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu dönemde Ukrayna toprakları üzerinde hakimiyet sağlama mücadelesi Osmanlılarla Rusları karşı karşıya getirmiştir.

Tarihte Lehistan olarak adlandırılan ülkenin bir kısmını oluşturan bugünkü Ukrayna, Osmanlılar ve Ruslar arasında tampon bir bölge oluşturmaktaydı. Osmanlılar 1672 yılında düzenledikleri Kamaniçe Seferi'yle Lehlerin bölge üzerindeki hakimiyetlerine son vermişlerdi. Ancak bu defa da Ruslarla karşı karşıya kalmışlar, bu da bölgedeki mücadelede Çehrin Seferi'ne giden yolu açmıştır. Çehrin Seferi (1677-78) Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli kilometre taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlam içerisinde bu çalışmanın amacı Osmanlılarla Rusların Lehistan bölgesindeki askeri mücadelelerinin ilk evresi olarak kabul edilen Çehrin Seferi'ni dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak kapsamlı bir şekilde incelemektir.

Bu araştırmaya konu olan Çehrin Seferi, olaya bizzat şahitlik etmiş muassır tarihçilerin kroniklerinde aynı adla yer alması ve sonuçları itibariyle Lehistan bölgesinde Osmanlı-Rusya rekabetinde bir dönüm noktası oluşturması açısından önem arz etmektedir. Zira seferin diğer bir önemi de ardından ilk Türk-Rus antlaşması olan Bahçesaray Antlaşması'nın (1681) imzalanmasıdır. Nitekim bu antlaşmanın hükümleri gereğince Özi nehri iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir.

Bu konuyla ilgili Abdülkadir Özcan'ın Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Çehrin Seferi" maddesi dışında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle adı geçen seferin Silahdar tarihi başta olmak üzere ana kaynaklardan daha detaylı bir şekilde incelenmesinin mevcut boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada izlenen yöntem, yukarıda verilen çerçeve içerisinde Osmanlıların Ruslara karşı düzenledikleri Çehrin Seferi'ni, dönemin ana kaynaklarından olan kroniklerden faydalanarak kapsamlı bir şekilde inceleyip, mevcut araştırmalardan da istifade ederek betimleme yöntemiyle elde edilen bulguların literatüre kazandırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Lehistan, Osmanlı-Rusya, Çehrin Seferi, IV. Mehmet, Bahçesaray Antlaşması, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

ABSTRACT

Second half of 17. Century brought a new dimension to the relations with Russia which are very significant in terms of the history of The Ottoman State. In this period the Ottomans and the Russians struggled against each other to establish sovereignty over Ukraine territories.

A territorial part of Poland (called Lehistan in the Ottoman Turkish Language) which is

Ukraine today was a buffer region between the Ottomans and the Russians. The Ottomans put an end to the Polish dominance over the region with their Kamianets-Podilskyi campaign in 1672. However, it brought them into conflict with the Russians and caused to launch a new campaign named Chyhyryn during the struggle in the region. The Ottoman's campaign (1677-78) became a new milestone over the Ottoman Russian relations. In this context, this work aims to analyse comprehensively Chyhyryn campaign which was accepted as the first stage of military struggles in Polish region between the Ottomans and the Russians by considering the circumstances of the period.

The Chyhyryn campaign which was called with the same name by the contemporary historians who witnessed, is significant because it was a milestone in Polish region among the Ottoman-Russia rivalry due to its effects. One of the other importance of the campaign was signing of the The Treaty of Bakhchisarai (1681) which was the first Turkish-Russian agreement following the campaign. Henceforth Dnieper river was acknowledged as border line between two countries.

There isn't a independent work on this subject except for the article named "Chyhyryn campaign" on the Religious Islam Encyclopedia written by Abdulkadir Ozcan. That's why, it is thought that a new research in detail about the mentioned campaign based on main sources particularly Silahdar's history book will fill gaps in literature.

The method of this work is to analyse comprehensively the cronicles which are main sources of the Chyhyryn campaign by the Ottomans against the Russians in that period by considering the current literature. Consequently the findings will be described and evaluated as well as the campaign will be tried to clarified in literature terms.

Keywords: Ottoman-Poland, Ottoman-Russia, The Chyhyryn Campaign, Mehmet IV., The Treaty of Bakhchisarai, Kara Mustafa Pasha

GİRİŞ

17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar ile Lehliler arasında bulunan anlaşmazlıklara yüzyılın ortalarından itibaren Ruslar da katılmıştı. Osmanlı Devleti bu durumdan tedirgin olmuş ve kuzeydeki sınırlarını korumak için bir takım önlemler almaya başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarında bulunan Ukrayna toprakları üzerinde Kazaklar yaşamaktaydı. Bunlar kendi aralarında Don Kazakları ve Zaporoglar diye ikiye ayrılırlar. Don Kazakları Don Nehri civarında, Zaporoglar ise Özi ve Bug bölgesinde yaşarlardı. Osmanlı kaynaklarına göre Zaporoglar da yine kendi aralarında Barabaş, Sarıkamış ve Potkal olarak üçe ayrılmaktaydılar.¹

Ukrayna bölgesi, bu dönemde Kırım, Lehistan ve Rusların baskısı altında bulunuyordu ve bu baskılar sonucu Zaporogların bir kolu olan Sarıkamış Kazakları Lehistan'a, Don Kazakları ise Ruslara bağlanmış durumdaydı. 1669 yılında birkaç kola ayrılmış olan Zaporog Kazakları arasında anlaşmazlık çıkınca Sarıkamış Kazakları Osmanlı yönetimine geçmek için başvurmuşlar, Bâbîâli de, Sarıkamış hatmanı olan Doroşenko'yu Kazaklar'ın başına hatman tayin etmişti. Kendisine hükümdarlık payesi olan sancak, tuğ ve mehterhane gönderilmiş ve

¹ Ahmet Refik ALTINAY, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 175.

sancakbeyi tayin edilerek Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı.² Böylece Ukrayna toprakları Osmanlı'ya katılmış oldu.³

Bir süre sonra Doroşenko, Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'e bir elçi göndererek, hem Kırım hanından hem de Lehistan kiralından şikayette bulundu. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, 1671 yılında Kırım Hanı Adil Giray'ı görevden aldı,⁴ 1672'de de Lehistan'a savaş açtı. İki yıl üst üste gerçekleşen seferler sonucu Kamaniçe Osmanlıların eline geçti ve Osmanlılar Podolya topraklarına tamamen hakim oldular.⁵

Söz konusu bilgiler Çehrin seferinin dolaylı nedenlerini oluşturmaktadır. Asıl neden ise Osmanlı-Lehistan mücadelesini fırsat bilen Rusların 1674 yılında önce Kırım'a, bir sene sonra da Doroşenko üzerine saldırması ve bu saldırılar sonucunda Doroşenko'nun Rusya'ya tabiyetini bildirerek Çehrin Kalesini Ruslara teslim etmesidir.

I. Çehrin Seferi 1677

Doroşenko'nun Osmanlı'ya ihaneti üzerine Bâbîâli, Yedikule zindanlarında yatan Zaporogların eski hatmanı Himielnitski⁶'yi Doroşenko'nun yerine hatman ve Çehrin'i Ruslardan almak üzere Şeytan İbrahim Paşa'yı da serdar tayin etti.⁷

Sefere giden Osmanlı ordusu Ukrayna topraklarına girdiğinde Kırım Hanı Selim Giray da kendi kuvvetleriyle gelip katıldı ve 1677 Haziran ayında Çehrin Kalesi kuşatıldı.⁸ Kale çok yüksek olup üç tarafı bataklıkla çevrili olduğundan ancak bir taraftan yaklaşılabilecekti. Kalede 60 bin Rus, Alman ve Kazak askeri bulunduğu bahsedilir. Buna mukabil Osmanlı ordusunun mevcudu ise 40 bin civarındadır.⁹ Diğer taraftan kaleye Tasma¹⁰ Nehri vasıtasıyla yiyecek ve mühimmat yardımı gelmekteydi. Kale kuşatması devam ederken Romodanovski kumandasında çok kalabalık bir Rus ordusunun Çehrin Kalesi'ne üç saatlik bir mesafede olan Özi¹¹ Nehri kenarına kadar geldiği öğrenildi.¹² İbrahim Paşa, Kırım Hanı Selim Giray'ı Tatar askerleriyle birlikte bir miktar da Osmanlı askerinden katarak düşmana karşı gönderdi. Fakat gönderilen kuvvetlerin yardıma gelen bu Rus kuvvetlerine karşı koyamayacağı anlaşıldı. Özi Nehri'ni geçen Ruslar aynı zamanda kalede kuşatma altında bulunan askerlere Tasma Nehri üzerinden kayıklarla yardım ulaştırmayı başardılar. Bu durum karşısında İbrahim Paşa başarılı olunamayacağını anlayıp kuşatmayı kaldırmaya karar verdi. Yirmi üç gün süren muhasara böylece kaldırıldı ve Osmanlı güçleri topraklarını alarak Bender'e çekildi. Selim Giray'da

² Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-1106/1654-1695)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 587-588.

³ Abdulkadir Özcan, "Çehrin Seferi", *DİA*, Cilt 8, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993, s. 249-251.

⁴ Silahdar, *agt*, s. 588; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, Haz. Abdülkadir Özcan, vd., Cilt 1, İstanbul 2013, s. 152.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Johann Wilhelm ZINKEISEN, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, Ed. Erhan AFYONCU, Cilt 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.44-56; Mustafa CEZAR, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 2122-2132; İsmail Hamdi DANIŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 3, Doğu Yayınevi, İstanbul 2011, s.585-592; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 422-429.

⁶ Silahdar'da bu isim "Yorgi Ehmiliçki" olarak yazılmıştır s. 690.

⁷ Silahdar, *agt*, s. 690; Raşid, *age*, s. 194-195; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme*, Haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul, 2008, s. 460; *İsâzâde Târîhi (Tahlil ve Metin)*, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, 1996, s. 156.

⁸ Kuşatmanın tarihi Silahdar'da Rebûlâhir'in sonu olarak, *İsâzâde Târîhi*'nde ise Cemâziyelâhire'nin 13. günü olarak belirtilmiştir.

⁹ İsmail Hamdi Danişmend, *age*, s. 592.

¹⁰ Bu nehir bir çok kaynakta "Tasmim" olarak da zikredilmektedir.

¹¹ Dinyeper/Dinyester olarak bilinmektedir.

¹² Silahdar, *agt*, s. 691

Kırım'a gitmek üzere emrindeki askerlerle ayrıldı.¹³

Çehrin seferinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, o sırada Çatalca'da bulunan Osmanlı Padişahı IV Mehmed, Şeytan İbrahim Paşa'yı görevden aldı. Aynı zamanda Kırım Hanı Selim Giray'da görevinden azledilerek yerine Murad Giray tayin edildi.¹⁴ Ceza olarak İbrahim Paşa Yedikule'de hapsedilirken Selim Giray da Rodos adasına sürgün edildi.¹⁵

I. Çehrin Seferi 1678

Çehrin seferinin ardından Rus Çarı elçisiyle mektup gönderip Osmanlı Devleti ile aralarında bulunan dostluğun eskisi gibi devam etmesini talep etmiştir.¹⁶ Bâbîâlî bu mektuba karşılık, eğer kendilerinden dostluk bekleniyorsa Çehrin Kalesi'nin geri boşaltılmasını, eğer bunu yapmazlarsa mektubun cevabını Çehrin önünde vereceklerini söylemiştir. Bu şekilde 11 Nisan 1678'de Rusya'ya savaş ilan edilmiştir.¹⁷ Ardından hazırlıklar tamamlandıktan sonra başta Padişah IV. Mehmed ve henüz sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olmak üzere 30 Nisan 1678 tarihinde orduyla Davutpaşa Sahrası'ndan hareket edildi. İstanbul'da alınan karar gereğince Padişah Silistre'de kalıp sefer için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı serdar tayin etti. Osmanlı güçleriyle yoluna devam eden Sadr-ı a'zam, Ukrayna topraklarında bulunan Bug nehri geçildiği sırada Kazak Hatmanı Himielnitski kuvvetleriyle,¹⁸ Bender'de ise Kırım Hanı ile birleşip 21 Temmuz 1678'de Çehrin önüne ulaştı.¹⁹

Kalede bulunan düşman, Osmanlı askerini kale dışında karşılamak istediye de kısa bir sürede kale içine çekilmeye mecbur kaldı. Kalede çok miktarda bulunan asker ve mühimmata ek olarak yine Romodanovski kumandasında Silahdar'a göre 200 bini²⁰ bulan Rus ordusu yardım için gelmekteydi. Bunu duyan Serdarıazam, komutanlarıyla istişare ettikten sonra, Kırım Hanı'yla birlikte Halep Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa emrinde 12 bin kişilik bir kuvveti, yardıma gelen Rus ordusunu karşılamak üzere sevketti. Giden bu kuvvetler düşmanı mağlup etmeyi başaramadığından acil bir şekilde takviye yardım istediler ve nitekim yardım

¹³ Silahdar, aynı yer.

¹⁴ Silahdar, *agt*, s. 693-694; Raşid, *age*, s. 202.

¹⁵ Silahdar, aynı yer.

¹⁶ Mektubun tercümesi şu şekildedir: *Bu âna değin Devlet-i Aliyye-i cihândârîle dostluk ve muhabbet üzre olup, mâbeynde ihtilâl-âmîz bir hareket-i kutâl-engîz sudûr itmeyüp, tarafeynden herkes âsûde-hâl üzre iken taht-ı tasarrufumuzda olan memleketimiz hudûdunda vâkı' Çehrin kal'ası üzerine bî-nihâye İslâm askeri gönderilüp, pâdişâhân-ı âl-i Osman ile beynimizde olan dostluk ve muhabbete halel îrâs eyleyüp, arada ikâz-ı fitne vü ceng ü cidâl ve harb ü kutâl ile ifsâda bâ'is cesâret eylemeleriyle Âstâne-i devlet-i sâhibkırânîlerine muhabbet-nâmemiz ile âdemimiz irsâl olunmuşdur. Bu âna değin mâbeynimizde mer'î tutulan dostluk ve muhabbet kemâ-fî'l-evvel halel-pezir olmayup, istikrâr u istihkâm üzre olması matlûb-ı devletimizdir. Tarafımızdan dahi ilçilerinizin gelmesini münkatı' itmeyüp, izhâr-ı muhabbet ve dostlukdan hâli olmayasız.* Silahdar, *agt*, s. 697-698.

¹⁷ Osmanlı Devleti'nin Rus elçisine verdiği mektubun tercümesi şu şekildedir: *Âdemînz ile gönderdüğün kâğıd-ı mazmûni ma'lûm-ı tab'-ı hümâyûn-ı sâhib-kirânem olup, bu âna değin mâbeynde olan muhabbet ve dostluk kemâ-fî'l-evvel ber-karâr olup tarafeynden berây-ı dostluk olan olur peykân münkatı' olmayup, izhâr-ı dostluk ahvâli yazılmış. İmdi ma'lûmun olsun ki, mukaddemâ Devlet-i Aliyye-i Husrevânem arz-ı ubûdiyyet ve itâ'at eyleyen Ukrayna memleketi hudûdunda vâkı' Çehrin kal'ası dest-i tasallut ve ta'arruzdan münkatı' olmaya. Dostluk ve muhabbet imkânı tasavvurdan hâric ma'nâ bî-âşikârdır ve kal'a-i mezbûreyi tahlîs için bi-nâyeti'llâhi ta'âlâ yer götürmez ve yıldız sağışınca asker-i deryâ-nevâl cem' eyleyüp lâzime-i nâmûs-ı dîn ü devletim muktezâsı üzre bu sene-i mübârekede bizzât devlet ü istikbâl ü sa'âdet-iclâl-i mülûkânem ile hareket ve kal'a-i mezbûrenin feth ü teshîri niyyetiyle azîmet-i hümâyûnum mukarrer ve muhakkak olmuşdur. Eğer Âstâne-i sa'âdet-âşîyâne-i Hudâvendigâr'ım ile dostluk ve muhabbet-i küllî murâdın ise asâkir-i Müslimîn ve cuyûş-ı muvahhidînim ile kal'a-i mezbûre kurbuna nizü'l-i hümâyûnum miyesser oldukda, bu nâme-i hümâyûnumun cevâbıyla mu'anber ve mu'temed ilçin gelür ise me'mûl ve dil-hâh-ı tarafeyn üzre maslahat-encâm bulup avdet olunur ve illâ hilâfın zuhûr ider ise, verâ-yı perde-i takdîrde olan olan niyîşt-i ezele rızâ gösterilir. Ve's-selâmu alâ-men-itteba'a'l-Hudâ.* Silahdar, *agt*, s. 698.

¹⁸ Kazak Hatmanı Himielnitski ile bulunduğu bilgisi Uzunçarşılı'da yer almaktadır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 430.

¹⁹ Silahdar'da Cemâziyelâhîr'in gürresi Salı günü olarak verilen bu tarih Perşembe gününe denk gelmektedir. Silahdar, *agt*, s. 702.

²⁰ Silahdar, *agt*, s. 703.

gönderildi. Fakat bu durum, Çehrin Kalesi'nin muhasarası için gerekli olan asker sayısının azalmasına neden oldu. İçinde bulunulan şartları tekrar kumandanlarıyla müzakere eden Serdariyam Kara Mustafa Paşa, Defterdar Ahmed Paşa'nın da tavsiyesiyle kale muhasarasına devam kararı aldı. Diğer seçenek kale kuşatmasını kaldırıp tüm Osmanlı güçleriyle Romodanovski askerine karşı saf cengi yapmaktı. Her iki koldan çarpışmalar devam ederken Romodanovski Çehrin Kalesi'nin içine 18 bin kişilik bir yardımcı kuvvet sokmayı başardı. Diğer yandan Diyarbakır Beylerbeyi Vezir Kaplan Mustafa Paşa askeriyle ve emrinde bulunan Kürdistan beyleriyle gelip Osmanlı ordusuna dahil oldu. Nihayet kuşatmanın otuzuncu günü (21 Ağustos 1678) kale altından atılan iki başarılı lağım ve şiddetli hücumlarla Çehrin Kalesi Osmanlıların eline geçti.²¹

Çehrin Kalesi düştükten sonra Rusların başkumandanı Romodanovski askerleriyle geri çekilmeye başladı. Bunların takibi için Serdariyam Kara Mustafa Paşa, Kırım Hanı, Diyarbakır Beylerbeyi ve Anadolu Beylerbeyi'ni görevlendirdi. Fakat Çehrin Kalesi'ne üç saatlik bir mesafede mevzilenen Romodanovski'ye karşı bir sonuç alınamadı. Kaynaklara göre bu savaşta 30 bin Rus askeri ölümlen 15-20 bin civarında da Osmanlı askeri ölmüştür.²²

Kış mevsiminin yaklaşıyor olması ve erzağın azalması gibi nedenlerle geri dönülmesine karar veren Kara Mustafa Paşa, 2 Eylül 1678 tarihinde Çehrin'den ayrıldı.²³ Defterdar Ahmed Paşa'dan burada kalması istendi ve kendisi Özi Nehri üzerinde iki kale yapmak üzere görevlendirildi.²⁴ Kırım Hanı Murad Giray da ayrılarak memleketine döndü. Merzifonlu, sefer süresince yanında bulunan Kazak Hatmanı Himielnitski'yi Nemirova'da²⁵ bırakıp, Ukrayna bölgesini Osmanlı adına idare etmesini tenbihledi. Yanına da iki bin Tatar askeri verildi²⁶ Yine dönüş yolunda Kara Mehmed Paşa serdar tayin edilip Babadağı'nda bırakıldı. 20 Kasım 1678'de ordu Edirne'ye döndü.²⁷

Ertesi sene Eylül ayında, daha önce serdar tayin edilip Babadağı'nda bırakılmış olan Kara Mehmed Paşa ve Kırım Hanı Murad Giray'dan Rusların Osmanlı'ya karşı savaş hazırlığında olduğuna dair mektuplar geldi.²⁸ Bu mektupları değerlendiren Bâbiâli, Ruslarla tekrar savaş kararı aldı ve gerekli hazırlıkların yapılması için eyaletlere haber gönderdi. Rus Çar'ı Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı savaş hazırlığında olduğunu duyunca barışa razı oldu ve Kırım Hanı Murad Giray vasıtasıyla antlaşma talebinde bulundu. Osmanlı'nın da teklife sıcak bakmasıyla yapılan 11 Şubat 1681 tarihli antlaşma yirmi yıllığına imzalandı.²⁹

Antlaşma Kırım'ın merkezi Bahçesaray'da yapıldığından tarihte "Bahçesaray Antlaşması" olarak yerini almıştır ve 7 maddeden oluşmaktadır. Bu antlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

- ✓ Antlaşmanın süresi 20 yıldır.

²¹ Silahdar, *agt*, s. 704-727; Raşid, *age*, s. 202-203; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 93-99.

²² Silahdar, *agt*, s. 740-741.

²³ Defterdar, *age*, s. 103; Silahdar, *agt*, s. 752.

²⁴ Silahdar, aynı yer.

²⁵ Silahdar'da bu kalenin ismi "Gayrova" olarak yanlış transkripsiyon edilmiştir.

²⁶ Tatar askerinin sayısı Silahdar'da 2 000 olarak geçmekte fakat Defterdar'da bu sayı 1 000 olarak ifade edilmektedir. ²⁶ Silahdar, *agt*, s. 750; Defterdar, *age*, s. 104.

²⁷ Silahdar, *agt*, s. 748.

²⁸ Silahdar, *agt*, s. 756.

²⁹ Raşid, *age*, s. 218; Abdi Paşa, *age*, s. 476-477; Silahdar, *agt*, s. 765; Defterdar, *age*, s. 119.

- ✓ Özi (Dinyeper) nehri iki ülke arasında sınır tayin edilecek. Özi ile Bug (Aksu) nehirleri arasında kalan bölgede Türkler tarafından kale yapılmayacaktır.
- ✓ Kiev şehri ile buna bağlı beş palanka Ruslarda kalacak ve Zaporog Kazakları Ruslara tabi olacak.
- ✓ Tatarlar Özi nehrinin her iki tarafında hayvan otlatabilecekler, Kazaklar da Özi nehri boyunca balık avlamak ve tuz almak için Karadenize ineceklerdir.
- ✓ Mülteciler kabul edilmeyecek.
- ✓ Çar'ın unvanları tam olarak yazılacak.
- ✓ Osmanlı Sultan'ı ve Kırım Han'ı Rus Çar'ının düşmanlarına yardım etmeyecek.³⁰

Osmanlı Zaporog Kazakları maddesi dışında diğer maddeleri imzalamıştır.³¹

SONUÇ

İki yıl üst üste Çehrin Kalesi için yapılan seferlerle kale Rusların elinden alınmış fakat bu vesileyle Rusların ne kadar kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olduğu anlaşılmıştır.

Seferlerin sonucuna bakıldığında artık doğal sınırlarına ulaşmış olan Osmanlı Devleti açısından biraz gereksiz olduğu ifade edilebilir. Çünkü bölgenin çok uzakta olması, kalenin konumu ve mevsim şartları çok fazla askerin ölümüne neden olmuş aynı zamanda söz konusu seferlerin devlet için oldukça masraflı olduğu anlaşılmıştır. Nitekim ardından yapılan antlaşmaya bakıldığında Osmanlı'nın aleyhine gibi görünmektedir. Antlaşmaya göre Özi nehrinin sağında kalan bölge Osmanlı'ya solunda kalan bölge ise Rusya'ya ait olacaktır. Bu durumda Kiev şehrinin büyük bir kısmı Osmanlı tarafında olmasına rağmen şehir Ruslara bırakılmıştır. Yine Osmanlıların Özi nehri ile Bug Nehri arasındaki bölgeye kale yapamayacak olması bölgenin güvenliğinin sağlanabilmesi açısından önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Diğer yandan Zaporog Kazaklarının ise halihazırda Osmanlılara bağlı iken bu antlaşma ile Ruslara bağlanmak istenmesi ve Rusların Kırım ile olan sınırlarını böylece garantiye almış olması gibi antlaşma maddelerine bakıldığında savaşın galibinin kim olduğu tartışılabilir

KAYNAKÇA

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme*, Haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul, 2008.

ALTINAY Ahmet Refik, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

CEZAR Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

DANIŞMEND İsmail Hamdi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 3, Doğu Yayınevi, İstanbul 2011.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

İsâzâde Târîhi (Tahlil ve Metin), Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, 1996.

KARAÇAY TÜRKAL Nazire, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-1106/1654-1695)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat

³⁰ Bu antlaşmanın ilk üç maddesi Silahdar (s. 765), Raşid (s. 218), Defterdar (s. 119) ve Abdi Paşa (476-477)'nin kroniklerinde yer almaktadır. Diğer maddeler için bkz. Nimet Akdes KURAT, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, TTK, Ankara 2014, s. 250.

³¹ Kurat, *age*, s. 250.

Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

KURAT Nimet Akdes, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, TTK, Ankara 2014.

ÖZCAN Abdulkadir, "Çehrin Seferi", *DİA*, Cilt 8, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1993

Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, Haz. Abdülkadir Özcan, vd., Cilt 1, İstanbul 2013.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

ZINKEISEN Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, Ed. Erhan AFYONCU, Cilt 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

HALKLA İLİŞKİLER EĞİTİMİNDE YÖNELİMLER: TÜRKİYE VE UKRAYNA ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

ORIENTATIONS IN PUBLIC RELATIONS EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS ON TURKEY AND UKRAINE

Öğr. Gör. İhsan TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, ihstr@yahoo.com

ÖZET

Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkıp gelişim gösteren halkla ilişkilerin yüzyılı aşan bir süreç içerisinde tüm dünyaya yayıldığı ve çeşitli açılardan görece olgunluğa ulaştığı söylenebilir. Halkla ilişkilerin tarihsel gelişim süreci içerisindeki en önemli adımlarından birini alanın üniversitelerde akademik bir eğitim ve araştırma disiplini olarak benimsenmesi oluşturmaktadır. Günümüzde batı ülkeleri başta olmak üzere Türkiye'nin de dahil olduğu pek çok ülkede halkla ilişkiler eğitimi ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde bağımsız bir bölüm ya da program olarak yapılandırılmaktadır. Bir meslek dalı olarak yaygınlaşmasına olanak sağlayan akademik eğitimin farklı özelliklere sahip olan ülkelerde farklı bir gelişim çizgisi gösterdiği açıktır. Bununla birlikte her geçen gün daha fazla yaygınlık kazanan iletişim ve ulaşım teknolojilerinin de pek çok açıdan tüm dünyayı küresel bir köy haline getirdiği ve ülkeleri aynılaştırdığı yadsınamayacak bir gerçek durumundadır. Böyle bir bağlam içerisinde Türkiye ve Ukrayna'da bulunan üniversitelerin halkla ilişkiler eğitimi bakımından sahip olduğu benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması halkla ilişkilerin farklı ülkelerdeki gelişimine ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu bakımdan bu çalışmanın amacı, Türk ve Ukrayna üniversitelerinde verilen halkla ilişkiler eğitiminin tarihsel gelişimi ve kapsamını karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Türkiye ve Ukrayna'daki halkla ilişkiler eğitiminin geçmişi literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda aydınlatılmaya çalışılmıştır. İkinci adım olarak iki ülkeden çeşitli üniversitelerin öğretim programları içerik analizine tabi tutulmuş ve her iki ülkede bulunan halkla ilişkiler eğitiminin kapsamı ve içeriği benzerlikler ve farklılıklar temelinde belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular tarihsel açıdan halkla ilişkiler eğitiminin Türkiye'de 60'lı yıllarda başladığını buna karşılık farklı bir sosyolojik, politik ve ekonomik süreç yaşayan Ukrayna'da ise bu başlangıcın ancak 90'lı yıllarda mümkün olduğunu göstermektedir. Bağımsız halkla ilişkiler bölümlerinin kurulması, halkla ilişkiler ders kitaplarının basımı, lisans üstü programların oluşturulması ve yeterli akademik kadroların yetiştirilmesi gibi bazı açılardan iki ülke arasında 20-30 yıla varan farklılıklar görülmektedir. Buna karşılık her iki ülkedeki gelişim süreci birbirine benzer bir nitelik göstermektedir. İki ülkede yer alan halkla ilişkiler eğitim müfredatları tematik açıdan büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır. Tespit edilen kısmi farklılıklar Ukrayna'daki halkla ilişkiler bölümlerinin henüz gazetecilik ve reklamcılık bölümlerinden tam anlamıyla ayrılmamış olması nedenine dayanmaktadır. Gerek müfredatların benzerliği gerekse de gelişim biçimlerindeki benzerlikler halkla ilişkiler eğitiminin farklı ülkelerde farklı zaman periyotlarında da olsa belirli bir çizgi dahilinde gelişim gösterdiğine yönelik kanıt sunmaktadır. Bu durum küreselleşme olgusunun alana ilişkin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler Eğitimi, Halkla İlişkiler Tarihi, Ukrayna, Türkiye

ABSTRACT

It could be said that public relations which was born and developed in the United States of Amerika has become prevalent all over the world and relatively matured in various angles over a period of a century. One of the milestones in public relations historical progress was adopting of the field as an academic educational and research discipline at universities. Public relations education are built as an autonomous department or program in a level of associate's, undergraduate, master's and doctoral degrees in many countries mostly the Western countries including Turkey in the present time. It is obvious that academic education which expands public relations as a profession made progress in a different way in countries which has different characteristics. However, it is stubborn fact that communication and transportation technologies which become widespread day by day make the world global village and the countries homogenized in many angles. In this context, it is significant to manifest the similarities and differences in terms of public relations education at the universities between Turkey and Ukraine so as to enlighten advancement of public relations in different countries. In this regard, this work aims to analyse historical development and scope of public relations education comparatively in Turkish and Ukrainian universities. To this purpose, firstly, historical background of public relations education in Turkey and Ukraine has been tried to clarify depending on the knowledge in relevant literature. Secondly, curricula of various universities from two countries have been examined by content analysis method and the scope of public relations education in each country has been tried to be determined based on similarities and differences. Findings suggest that public relations education in Turkey has begun historically in 1960's but in Ukraine which experienced a different sociological, political and economic process in 20th century, it could be possible to begin only in 1990's. It seems that there has been a time difference about 20-30 years in terms of establishing independent public relations departments, publishing public relations text books, founding postgraduate programs and increasing academic staff enough. Unlike this, the development process in each country has a similar characteristics. The curricula of public relations education in two countries are mostly identical thematically. The partial differences which was found in the research depends on the reason that the public relations departments has not been separated entirely from journalism and advertising departments in Ukraine yet. Both the resemblance of curricula and similarity in development process provide evidence that public relations education make progress in a certain way despite the different times and countries. This situation could be interpreted a reflection of globalism on this field.

Keywords: Public Relations, Public Relations Education, History of Public Relations, Ukraine, Turkey

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini Sanayi Devrimi oluşturmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte insanın yaşam koşullarını oluşturan sosyolojik, ekonomik, siyasal ve kültürel yapılar yeni bir biçimde şekillenmeye başlamıştır. Sosyo ekonomik bağlamda kitlesel üretim ve kitlesel tüketim özellikle kitle iletişim araçlarının da

ortaya çıkmasıyla birlikte örgütler açısından yeni bir uygulama alanı olan halkla ilişkileri ortaya çıkarmıştır.

Kamu, özel ya da sivil toplum örgütlerinin kendi kamularıyla iyi bir iletişim ve ilişki oluşturma hedefi doğrultusunda gelişim gösteren halkla ilişkiler, yüz yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Halkla ilişkilerin bir ülkedeki gelişimi ile kamuoyu kavramının siyasal ve ekonomik örgütler tarafından rekabet bağlamında önemsenmesi ve iletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesi arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Bu anlamda liberal ekonomi ve demokrasinin gelişimi ile paralel bir gelişmeden söz etmek mümkündür.

Halkla ilişkiler, Ivy Lee ve Edward Bernays gibi öncü isimlerin uygulamaları ile ortaya çıkmakla birlikte, belirli bir süre sonra akademik bir eğitim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD’de başlayan ve yaygınlık kazanan halkla ilişkiler eğitimi günümüzde tüm dünya üniversitelerine yayılmış durumdadır.

Günümüzde halkla ilişkiler eğitiminin farklı özelliklere sahip ülkelerde belirli farklılıklar göstermesi olağan karşılanabilir. Bununla birlikte yaşadığımız dönemin temel tanımlayıcı karakteristiklerinden birini de küreselleşme olgusu oluşturmaktadır. Küreselleşme olgusu tüm dünyanın gelişen iletişim ve ulaşım teknolojileri paralelinde tek bir köye dönüştüğü ve tüm boyutlarıyla insan hayatının aynılaştığı savını ifade etmektedir. Bir bakıma küreselleşmenin halkla ilişkiler eğitimi üzerine yansımaları farklılıklar ve benzerlikler temelinde bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Sosyolojik, kültürel, ekonomik ve politik açıdan farklı bir tarihsel geçmişe sahip olan Ukrayna ve Türkiye bu anlamda çalışma için tipik birer örnek olarak kabul edilebilir.

Çalışmada öncelikle halkla ilişkiler eğitiminin ABD’de geçirdiği gelişim süreci ele alınmaktadır. Devamında Türkiye ve Ukrayna’daki halkla ilişkiler eğitiminin tarihsel gelişimi literatürde yer alan bilgilere dayalı olarak karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca iki ülkede uygulanan halkla ilişkiler eğitimi, eğitim programlarının benzerlik ve farklılıkları temelinde içerik analizi ile incelenmektedir. Elde edilen bulgular ülkelerin sahip olduğu ekonomi-politik özellikler temelinde yorumlanmaktadır.

1.ABD’DE HALKLA İLİŞKİLER EĞİTİMİ

İlk halkla ilişkiler dersi 1923 yılında Edward Bernays tarafından New York Üniversitesinde verilmiştir. Aynı yıl yine Bernays tarafından “Kamuoyunun Biçimlendirilmesi” (Crystallizing Public Opinion) adıyla ilk halkla ilişkiler kitabı yayınlanmıştır (Cutlip vd., 2006: 103-104; Çamdereli, 2011: 4). 1929 yılına gelindiğinde ise Yale, Harvard ve Columbia Üniversiteleri de eğitim programlarına halkla ilişkiler derslerini dahil etmişlerdir (Kadıbeşegil, 1999’akt. Solmaz vd., 2017; 274). 1947 yılında ise Boston Üniversitesinde ilk halkla ilişkiler okulu kurulmuş ve halkla ilişkiler okulları birkaç senelik zaman zarfında yüze yaklaşan üniversitede yaygınlık kazanmıştır (Baskin vd., 1997’den akt. Kalender, 2012: 17).

Halkla ilişkilerin büyük ölçüde kitle iletişim araçlarından yararlanması durumu alanın ilk çalışanlarının gazeteciler olması sonucunu doğurdu. İlk halkla ilişkiler uygulayıcılarından Ivy Lee’nin bir gazeteci olması buna örnek gösterilebilir (Peltekoğlu, 2001: 73). Bu nedenle ABD’de gazetecilik eğitimi veren okullar müfredatlarına halkla ilişkiler derslerini ekleme yoluna gittiler. Bir anlamda halkla ilişkilerin gazetecilikten evrildiği söylenebilir (Peltekoğlu, 2001: 115-116).

2.TÜRKİYE'DE VE UKRAYNA'DA HALKLA İLİŞKİLER EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Gerek Türkiye'deki halkla ilişkiler eğitimi (Asna, 1998: 87-88), gerekse Ukrayna'daki halkla ilişkiler eğitimi (Korolko, 2016: 14) tıpkı ABD'de olduğu gibi gazetecilik eğitimi altında gelişim göstermiştir.

Türkiye'de halkla ilişkiler eğitimi 1960'lı yıllarda Ankara, İstanbul, Marmara, Gazi, Ege, ve Anadolu Üniversiteleri bünyelerinde bulunan "Gazetecilik" ya da "Basın Yayın Yüksek Okulları" müfredatlarına halkla ilişkiler derslerinin eklenmesiyle başlamıştır (Peltekoğlu, 1998: 98; Asna, 1998: 87).

Türkiye'de halkla ilişkiler eğitiminin yanı sıra uygulama örneklerine de 1960'lı yıllarda rastlanmaktadır (Geçikli, 2006: 12). İlk olarak kamusal alanda uygulanmaya başlanan halkla ilişkilerin ortaya çıkmasında döneme özgü bazı gelişmeler etkili olmuştur. 1950'li yıllarla birlikte çok partili sisteme geçiş, BM ve ABD destekli kamusal alanın re-organizasyonu, 60'lı yıllarla birlikte planlı kalkınma anlayışının benimsenmesi ve 1961 Anayasası ile birlikte sivil toplumun hızlı gelişimi bu gelişmelerden belli başlılarını oluşturmaktadır (Bıçakçı ve Hürmeriç, 2013: 93-94, Kazancı, 2013: 252-266). Türkiye'de halkla ilişkiler kamu kurumları tarafından başlatılsa da 1970'li yıllarda özellikle özel sektörde önemli ilerlemeler kaydetmiştir (Göksel, 1994: 10).

Ukrayna'da halkla ilişkiler mesleği oldukça yenidir (Velbovets, 2012: 16). Ukrayna'da ilk halkla ilişkiler eğitimi için 1993 yılında Kiev Ulusal Taras Shevchenko Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde, Uluslararası İletişim ve Halkla İlişkiler Bölümü oluşturulmuştur (Korolko, 2016: 10). Ukrayna'nın da üyesi olduğu sosyalist ekonomik sistemin hüküm sürdüğü Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında son bulması ve Ukrayna'nın diğer Sovyet ülkeleri gibi hızlı bir şekilde liberal ekonomik sisteme yönelmesi halkla ilişkiler eğitiminin 1993 yılında ortaya çıkmasının temel nedenini oluşturduğu söylenebilir.

1988 yılında Yükseköğretim Kurulunun talebi ile Türkiye'de Basın Yayın Yüksek Okullarında bulunan Gazetecilik Ve Halkla İlişkiler Bölümleri ayrılmış Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü üniversitelerde bağımsız birer bölüm haline gelmiştir (Tokgöz, 2003: 10). 1992 yılında gerçekleştirilen yasa değişikliği ile birlikte mevcut beş Basın Yayın Yüksek Okulu İletişim Fakültelerine dönüştürülmüş ve Anadolu ve Selçuk üniversitelerinde iki yeni Fakülte kurulmuştur. 1990'dan itibaren Türkiye'de iletişim eğitimi veren fakültelerin sayısı da artış göstermiştir (Tokgöz, 2006: 4). 1992 yılındaki söz konusu değişiklik ile 1993 yılından itibaren iletişim fakültelerinin bölümlerine Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından anabilim dalları yerleştirilmeye başlanmıştır. Halkla İlişkiler Bölümüne "Halkla İlişkiler, Kişilerarası İletişim, Araştırma Yöntemleri, Reklamcılık ve Tanıtım" ana bilim dalları konulmuştur (Tokgöz, 2003: 13).

Halkla ilişkiler bölümlerinin Ukrayna üniversiteleri içerisindeki konumunun karmaşık bir yapı içerisinde olduğu görülmektedir. Halkla ilişkiler bölümlerinin henüz gazetecilik, pazarlama ve reklam gibi diğer iletişim alanlarından ayrıştırılmadığı görülmektedir (Velbovets, 2012: 16). Ayrıca halkla ilişkiler bölümlerinin içerisinde bulunduğu fakültelerde de karmaşık bir yapı söz konusudur. Türkiye'de Halkla İlişkiler Bölümleri İletişim Fakülteleri altında bulunurken Ukrayna'da İktisat, Gazetecilik, Kültüroloji, Uluslararası İlişkiler gibi farklı fakülteler altında bulunmaktadır (Korolko, 2016: 14).

Teorik eğitimin daha baskın olduğu Avrupa halkla ilişkiler eğitim modeline benzer bir

eğitim yapılanmasının olduğu Türkiye’de iletişim fakülteleri altında yeni halkla ilişkiler bölümleri kurulmayı artarak sürdürmüştür. Gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinde açılan halkla ilişkiler ve (tanıtım/reklamcılık) bölümleri 2016 Aralık ayı verilerine göre Türkiye’de 29’u devlet, 28’i vakıf, 2’si açıköğretim ve 2’si uzaktan öğretim olmak üzere toplam 61 sayısına ulaşmıştır (Solmaz vd., 2017: 276).

Ukrayna’da 2016 itibarıyla 29 eğitim enstitüsü reklam ve halkla ilişkiler alanında eğitim programına sahip durumdadır (Korolko, 2016: 11).

Türkiye’de ilk halkla ilişkiler ders kitabı Alaeddin Asna tarafından 1969 yılında yayınlanmıştır. Buna karşılık Ukrayna’da ilk halkla ilişkiler ders kitabı “Halkla İlişkilerin Esasları” adıyla 1997 yılında yayınlanmıştır.

Türkiye’de lisansüstü programlar önemli mesafe katetmiş durumdadır. İlk halkla ilişkiler doçentliği 1994 yılında Ege Üniversitesi İletişim Fakültesinde toplanan juri tarafından verilmiştir (Asna, 1998: 195). Ukrayna’da ise lisans üstü eğitim oldukça yenidir. 2015 yılında Ulusal Kiev Mohyla Akademi Üniversitesinde Gazetecilik ve Bilgi Çalışmaları altında Halkla İlişkiler Yüksek Lisans Programı açılmıştır.

3.TÜRKİYE VE UKRAYNA’DA BULUNAN HALKLA İLİŞKİLER EĞİTİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Araştırmanın bu aşamasında, iki ülkede benimsenen halkla ilişkiler eğitim programları benzerlik ve farklılıklar temelinde ele alınmaktadır.

3.1 Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, halkla ilişkiler eğitiminin farklı ülkelerde çeşitli dinamikler etrafında ne ölçüde farklılaştığı ya da benzeştiğini Türkiye ve Ukrayna örnekleri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle elde edilecek bulgular doğrultusunda ülkeler arası farklılıkların ve küreselleşmenin yol açtığı benzerliklerin eğitim programları üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılacaktır.

3.2 Araştırmanın Önemi

Pek çok alanda etkileri kolaylıkla gözlemlenebilen küreselleşme olgusu pek çok disiplin tarafından çok yönlü olarak araştırmalara konu edilmektedir. Yaşadığımız dönemdeki gelişmelere ışık tutması bakımından küreselleşmeyi ve etkilerini ortaya koymanın önemi açıktır. Bu bakımdan küreselleşmenin farklı ülkelerdeki halkla ilişkiler eğitimine yansımalarının belirlenmesi günümüzde yaşanan gelişmeleri anlamak bakımından önem taşımaktadır. Ukrayna ve Türkiye örnekleri üzerinden yapılacak karşılaştırmalı analiz ile konuya ilişkin tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

3.3 Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında Ukrayna ve Türkiye’den dörder üniversitede bulunan halkla ilişkiler bölümlerinin müfredatları tematik içerik analizine tabi tutulmaktadır. Halkla ilişkiler eğitiminin içerik ve kapsamı benzerlikler ve farklılıklar temelinde karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Üniversiteler her iki ülkede halkla ilişkiler eğitimi bakımından büyük ölçüde önde gelen ve büyük şehirlerin üniversiteleri olarak seçilmiştir. Müfredatlar lisans düzeyi eğitim kapsamında ele alınmaktadır.

Halkla ilişkiler bölümlerinde verilen dersler aşağıda yer alan temalar biçiminde ayrıma gidilmiştir

- Mesleki halkla ilişkiler dersleri
- Reklamcılık dersleri
- İşletme dersleri
- Gazetecilik dersleri
- Sosyal bilimler dersleri
- Diğer dersler

Temalar halkla ilişkiler eğitiminin bütünü oluşturarak farklı bilimsel disiplinler temelinde geliştirilmiştir. Bu nedenle her bir tema farklı bir disiplini ifade etmektedir. Her bir temanın eğitim programındaki ağırlığının tespiti o bölümdeki halkla ilişkiler eğitiminin kapsam ve içerik bakımından yönelimini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Her bir temaya giren ders sayıları müfredatlar üzerinde yapılan içerik analizi ile belirlenmektedir. Müfredatlar üniversitelerin Web sitelerinden alınmıştır.

3.4 Bulgular

Tablo 1. Dört Türk Üniversitesinde Bulunan H.İ. Bölümlerinin Tematik Ders Dağılım Tablosu

	H.İ. Mesleki Dersleri	Reklamcılık Dersleri	İşletme Dersleri	Gazetecilik Dersleri	Sosyal Bilimler Dersleri	Diğer	Toplam
İstanbul Üniversitesi, İletişim Fak. HİT Bölümü	%53	%8	%6	%0	%14	%20	%100
Ankara Üniversitesi, İletişim Fak. HİT Bölümü	%41	%0	%11	%11	%33	%4	%100
Ege Üniversitesi, İletişim Fak. HİT Bölümü	%58	%1	%15	%3	%13	%10	%100
Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fak. HİT Bölümü	%57	%6	%10	%5	%14	%6	%100
ORTALAMA	%52	%4	%11	%5	%19	%10	

Türkiye’de ele alınan dört üniversitenin ortalamalarına bakıldığında zaman %52’lik oran ile halkla ilişkiler mesleki dersler en yüksek orana sahiptir. %19’luk oran ile sosyal bilimler dersleri ikinci, %11’lik oran ile işletme dersleri üçüncü, %10’luk oran ile diğer dersler dördüncü, %5’lik oran ile gazetecilik dersleri beşinci, %4’lük oran ile reklamcılık dersleri altıncı sırada yer almaktadır. Bu durum dört Türk üniversitesinin müfredatlarını yarıdan az fazla olmak üzere mesleki dersler üzerine kurduğu ve sosyal bilimler ve işletme dersleri ile takviye ettiğini göstermektedir.

Tablo 2. Dört Ukrayna Üniversitesinde Bulunan H.İ. Bölümlerinin Tematik Ders Dağılım Tablosu

	H.İ. Mesleki Dersler	Reklamcılık Dersleri	İşletme Dersleri	Gazetecilik Dersleri	Sosyal Bilimler Dersleri	Diğer	

							Toplam
Zaporizhzhya Ulusal Üniversitesi, Gazetecilik Fak. Sosyal İletişim, Reklam ve H.İ. Bölümü	%62	%27	%0	%11	%0	%0	%100
Kharkiv Ulusal Kültür Akademisi, Kültüroloji Fakültesi Reklam ve H.İ. Bölümü	%50	%18	%0	%30	%0	%3	%100
Boris Grinchenko Kyiv Üniversitesi, Gazetecilik Enstitüsü, Gazetecilik, Reklam ve H.İ. Bölümü	%62	%24	%0	%2	%7	%4	%100
Karazin Üniversitesi, Ekonomi Okulu, Pazarlama, Reklam ve HİT Bölümü	%51	%2	%6	%2	%31	%8	%100
ORTALAMA	%56	%18	%2	%11	%10	%4	

Ukrayna’da ele alınan dört üniversitenin ortalamalarına bakıldığı zaman %56’lık oran ile halkla ilişkiler mesleki dersler en yüksek orana sahiptir. %18’lik oran ile reklamcılık dersleri ikinci, %11’lik oran ile gazetecilik dersleri üçüncü, %10’luk oran ile sosyal bilimler dersleri dördüncü, %4’lük oran ile diğer dersler beşinci, %2’lik oran ile işletme dersleri altıncı sırada yer almaktadır. Bu durum dört Ukrayna üniversitesinin müfredatlarını yarıdan biraz fazla olmak üzere mesleki dersler üzerine kurduğu ve reklamcılık, gazetecilik ve sosyal bilimler dersleri ile takviye ettiğini göstermektedir.

Tablo 3. Dört Türk ve Dört Ukrayna Üniversitesinde Bulunan H.İ. Bölümlerinin Tematik Ders Dağılım Tablosu Karşılaştırması

	H.İ. Mesleki Dersler	Reklamcılık Dersleri	İşletme Dersleri	Gazetecilik Dersleri	Sosyal Bilimler Dersleri	Diğer
Türk Üniversite Ortalamaları	52	4	11	5	19	10
Ukrayna Üniversite Ortalamaları	56	18	2	11	10	4

Tabloda görüldüğü üzere, bulgular Türk ve Ukrayna üniversitelerindeki ders dağılımlarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Az da olsa görülen farklılık Ukrayna üniversitelerinin bazılarında reklamcılık ve gazetecilik bölümleri ile birleşik olmasından kaynaklanan ders fazlalığıdır. Buna karşın bu derslerin yerini Türkiye’deki üniversitelerde sosyal bilimler ve işletme dersleri almaktadır.

SONUÇ

Halkla ilişkilerin uygulama ve teorisi ile birlikte eğitim alanında da ilerleme kaydettiği ve tüm dünya üniversitelerine yayıldığı açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte halkla ilişkiler eğitiminin farklı ülkelerde nasıl bir gelişim gösterdiği bir soru işareti

oluşturmaktadır. Türkiye ve Ukrayna'nın ekonomik, siyasal ve toplumsal geçmişinde önemli farklılıklar olduğu tartışma götürmeyecek bir gerçek durumundadır. Diğer yandan ise küreselleşmenin dünyayı her geçen gün aynılaştırdığı da bir başka gerçekliği ifade etmektedir. Halkla ilişkilerin eğitim alanındaki gelişiminin Ukrayna ve Türkiye'deki yansımaları bu iki bağlam doğrultusunda ele alınmış ve benzerlikler ve farklılıklar temelinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler halkla ilişkiler eğitiminin 1960'lı yıllarda ortaya çıkmasına olanak sağladığı görülmektedir. Buna karşın Ukrayna'da halkla ilişkiler eğitiminin 1990'lı yıllarda başladığına tanık olunmaktadır. Bu durum Ukrayna'nın Türkiye'den farklı bir ekonomik ve politik süreçten geçmesine bağlıdır. Diğer bölümlerden bağımsız halkla ilişkiler programların oluşturulması, ilk ders kitaplarının yayınlanması, lisansüstü programların başlatılması bakımından iki ülke arasında 20-30 yıla varan farklar söz konusudur. Ayrıca lisans düzeyindeki programların yaygınlık düzeyi de 2016 yılı itibariyle iki katına yakın bir farklılığa sahiptir.

Diğer yandan örnek olarak her iki ülkeden alınan dörder üniversitenin halkla ilişkiler bölümlerinin müfredatlarına bakıldığında tematik olarak büyük ölçüde benzerlikler olduğu ortaya çıkmaktadır. Hem Ukrayna'da hem de Türkiye'de büyük ölçüde teoriye dayalı eğitim anlayışı Avrupa halkla ilişkiler modelinin her iki ülkede benimsendiğini göstermektedir. Az da olsa belirlenen farklılıklar Ukrayna'daki üniversitelerde bulunan halkla ilişkiler bölümlerinin henüz gazetecilik ve reklamcılık bölümlerinden tam olarak ayrıştırılmamasından kaynaklanmaktadır. İki ülkenin de halkla ilişkiler eğitim programları önemli ölçüde mesleki dersler temelinde geliştirilmekte ve bu dersler Türkiye için daha çok sosyal bilimler ve işletme dersleri ile bütünleştirilirken Ukrayna'da sosyal bilimler ve işletme derslerinin yanı sıra reklamcılık ve gazetecilik dersleriyle de takviye edilmektedir. ABD ve Türkiye'de de benzeri bir süreçten geçilmesi nedeniyle ilerleyen zaman içerisinde Ukrayna halkla ilişkiler eğitiminde de gazetecilik ve reklamcılık derslerinin bu bölümlerin ayrıştırılması yoluyla azaltılacağı tahmin edilebilir.

Türkiye ve Ukrayna'da bulunan halkla ilişkiler bölümlerinin müfredatlarının büyük ölçüde benzerlik göstermesi halkla ilişkiler eğitiminin farklı ülkelerde de olsa belirli standartlar dahilinde geliştiğinin ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum küreselleşme olgusu doğrultusunda tüm dünyada hakim bir konuma gelen demokratik siyasal sistemin ve liberal ekonomik anlayışın bir sonucu olarak görülebilir. Gerek çok partili siyasal alanın gerekse serbest pazar biçiminde hareket eden özel sektörün içerisinde bulunduğu yoğun rekabet ortamı halkın önemini giderek artırmaktadır. Bu durum daha fazla halkla ilişkiler uzmanı ihtiyacını doğurmakta ve halkla ilişkiler eğitiminin her geçen gün yaygınlaşmasını açıklamaktadır. Bununla birlikte tüm ülkeler için tarihsel olarak halkla ilişkilerin tek kaynak olan ABD'den beslenmiş olması ve benzer politik ve ekonomik yapıların benzer ihtiyaçları doğurması gibi sebepler halkla ilişkiler eğitiminin iki farklı ülkede benzer biçimde gelişmesini açıklayabilir. Sonuç olarak bu çalışmanın halkla ilişkiler eğitiminin küresel köye dönüşen dünyada farklı ülke ve farklı zaman dilimlerinde de olsa benzer bir yönelim içerisinde gelişim gösterdiğine yönelik küçük bir ipucu oluşturduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

ASNA, Alaeddin; (1998), Halkla İlişkiler Public Relations PR, 2. Baskı, Sabah Kitapçılık, İstanbul.

BIÇAKÇI, A. Banu ve HÜRMERİÇ, Pelin (2013), “Milestones in Turkish Public Relations History”, Public Relations Review, 39, pp. 91– 100.

CUTLIP, Scott M, CENTER Allen H. and BROOM, Glen M.; (2006), Effective Public Relations, 9th Edition, Pearson Prentice Hall: New Jersey.

ÇAMDERELİ, Mete ve DOĞAN, Betül Öney (2013), “Halkla İlişkilerin Bir Gereksinim Olarak Ortaya Çıkışı”, Ed. Bilal Arık, Halkla İlişkiler, 1-13, Atatürk Üniversitesi Yayınları: Erzurum.

GEÇİKLİ, Fatma (2016), Halkla İlişkiler ve İletişim, 4.Basım, Beta Basım, İstanbul

GÖKSEL Ahmet B.; (1994), Halkla İlişkiler, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İzmir.

KALENDER, Ahmet (2012), “Kavram Olarak Halkla İlişkiler, Dünyada ve Türkiye’de Halkla İlişkilerin Tarihsel Gelişimi”, Aydın Ziya Özgür (Ed.), Halkla İlişkiler, (2-29), Eskişehir: AÖF Yayınları.

KAZANCI, Metin; (2013), Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler, 10. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

KOROLKO, Valentin (2016), “World Experience And Ukrainian ‘Innovations’ In Training Of Specialists On Public Relations”, http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11438/Korolko_World_experience_and_ukrainian.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (Erişim: 15.07.2018)

PELTEKOĞLU, Filiz Balta; (2001), Halkla İlişkiler Nedir, 2.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

SOLMAZ, Başak vd. (2017), “Halkla İlişkiler Eğitiminde Uluslararasılaşmanın Önemi: İngiltere ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der., (37), 273-288

TOKGÖZ, Oya (2003), “Türkiye’de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi”, Kültür ve İletişim, 6 (2), 7-32.

TOKGÖZ, Oya (2006), “Türkiye’de İletişim Araştırmalarında İletişim Eğitiminin Rolü ve Önemi”, Küresel İletişim Dergisi, sayı: Bahar, (1), 1-12.

VELBOVETS, Liliya (2012), “Attitudes of Public Relations Professionals in Ukraine Toward the Problem of Bribery”, Unpublished Master’s Thesis, Department of Communications, Brigham Young University

TÜRK BOĞAZLARININ ENERJİ POLİTİK ÖNEMİ VE ALTERNATİF ENERJİ YOLLARI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL

İstanbul Teknik Üniversitesi, beril@itu.edu.tr, beril@beriltugrul.info

ÖZET

Bu çalışmada, Karadeniz'den Akdeniz'e önemli bir çıkış yolu olarak boğazlar, önce önemi ve tarihi gelişim bağlamında incelenmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında ve 21. Yüzyılda Boğazlara alternatif olarak önerilen ve/veya gündeme gelen güzergâhlar tanıtılmakta ve farklı boyutlarıyla ele alınarak incelenmektedir. Bunlar arasında, hayata geçmekte önde olan (TANAP, Türk Akım, Kanal İstanbul vb.) ve de gündem olmuş ancak ertelenmiş veya vazgeçilmiş (Nabucco, Samsun-Ceyhan, Kırıkköy-İbrikbaba, Burgaz-Dedeoğaç, Güney Akım, Burgaz-Vlore hatları vb.) alternatifler üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, her bir alternatif, jeopolitik ve enerji-politik açıdan ele alınarak değerlendirmekte olup söz konusu alternatiflerin uygunluğu tartışılmaktadır. Dar su yolu olarak nitelenmesine karşın bu kadar çok alternatif önerilen ancak halen yeganeliğini koruyan Türk boğazlarının önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji-Politik, Enerji Yolları, Jeopolitik, Türk Boğazları

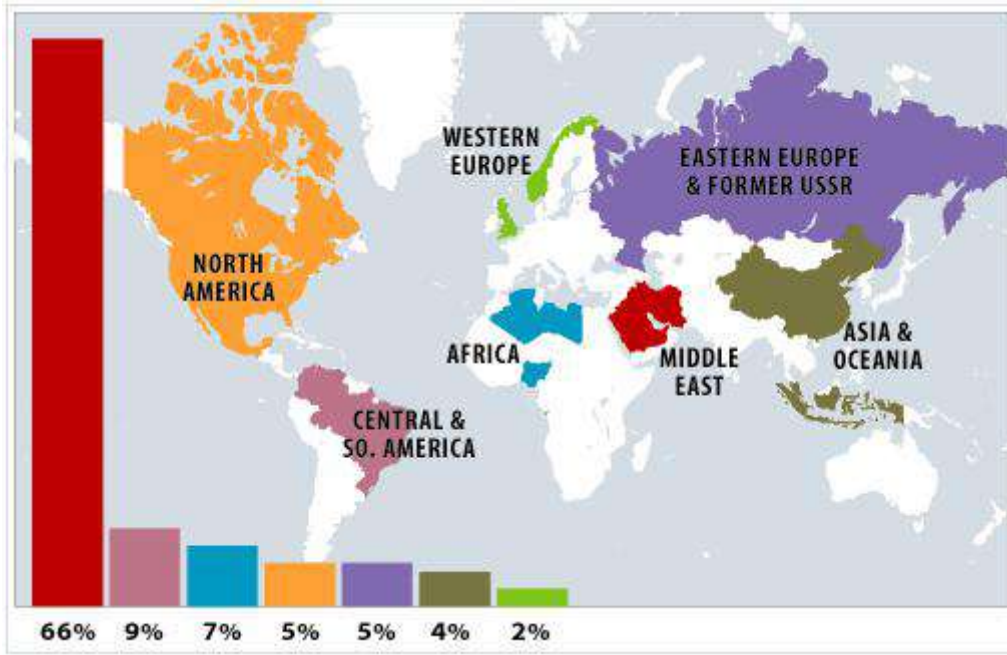
GİRİŞ

Günümüzde, ülkeler için belki de en önemli sorun; enerjinin güvenli, yeterli, zamanında kesintisiz olarak emre amadeliyle ve sürdürülebilirlikle temini olmaktadır. Burada emre amadeliyle, enerji arz güvenliği açısından özellikle önem taşıyan bir konudur [1-4]. Bir başka deyişle, gece gündüz farkı ve mevsimsel farklılıklara bağlı olmadan her istendiği anda enerji üretebilmeyi ifade etmektedir.

Elektrik santralleri için kullanılabilir emre amade kaynaklar ise fosil yakıtlar ve nükleer yakıtlar olmaktadır. Fosil yakıtlardan kömür dünyanın birçok yerinde bulunmasına karşın petrol ve doğal gaz dünyanın başlıca iki bölgesinde, büyük miktarlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla, özellikle enerji gereksinimine büyük gereksinimi olan ve fakat yeterli miktarda fosil yakıt rezervlerine sahip olmayan veya hiç sahip olmayan ülkeler için söz konusu enerji kaynaklarına ulaşım önde gelen ereklerden biri olmaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki; fosil yakıtlar içinde de; çıkarılması, taşınması ve kullanılması açısından uygunlukları nedeniyle petrol ve doğal gazın ayrı bir yeri bulunmakta olup, giderek de önemlerini arttırmaktadırlar.

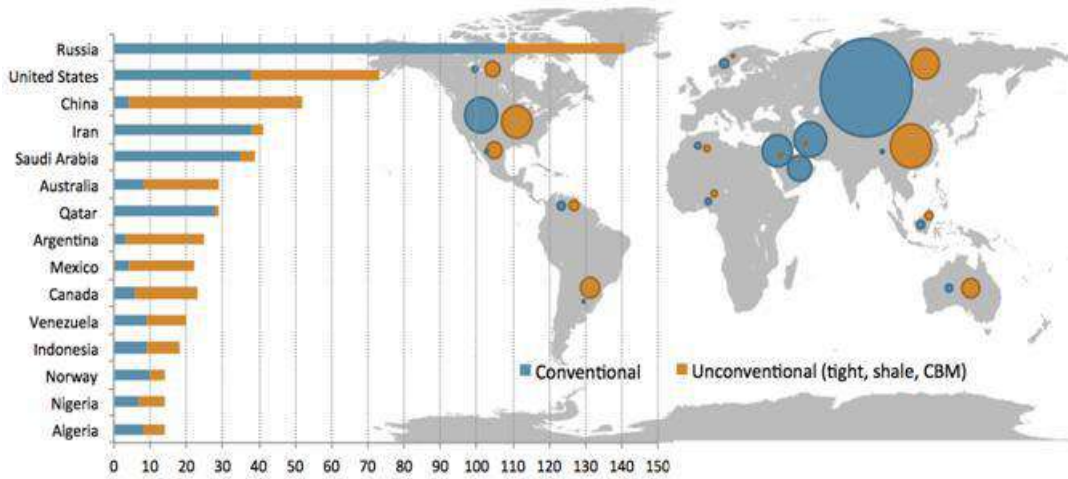
DÜNYA PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ

Emre amade fosil kaynaklardan petrol rezerv bölgeleri olarak başlıca bölge Orta Doğu ve Hazar bölgesi olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, enerji-politik olarak petrol için yadsınamaz şekilde Orta Doğu'nun öne çıktığı, ancak Hazar bölgesinin de önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Şekil 1'de petrol rezervlerinin üçte ikisinden fazlasının Orta Doğu'da bulunduğu açık olarak görülmektedir.

Şekil 1 Dünya Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı [5]

Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde ve yirmi birinci yüzyılda önem kazanan doğal gaz rezerv bölgeleri incelendiğinde ise önemli rezerv bölgeleri olarak Orta Doğu ve Avrasya görülmektedir. Doğal gaz rezerv bölgelerine ilişkin bir harita Şekil 2'de verilmektedir [5].

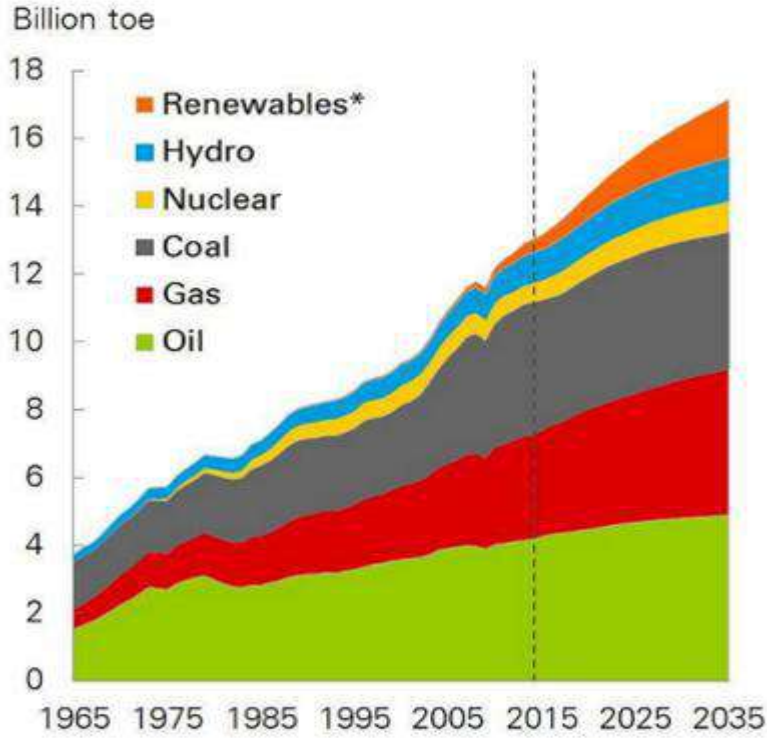

Şekil 2 Dünya Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı [5]

Dünyadaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin bölgesel dağılımı göz önüne alındığında (Şekil 1 ve Şekil 2) hemen görülmektedir ki; petrol ve doğal gaz rezervlerinin dünyanın belirli bölgelerinde özellikle Orta Doğu ve Avrasya bölgelerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, tüm dünyayı ilgilendiren bir konu olup dünya enerji politikalarını yönlendirmektedir.

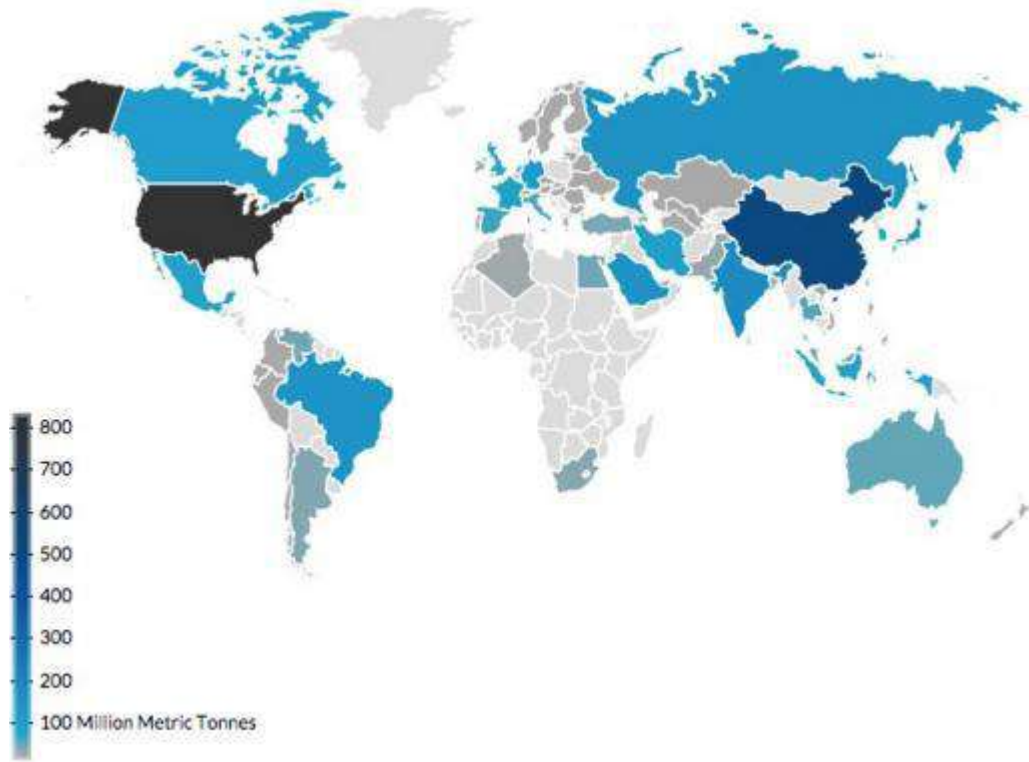
Öte yandan, enerji tüketimi gelişimine ve gelecek projeksiyonuna bakıldığında fosil yakıtların arta giden gelişim ile tüketimde yer aldığını ve gelecek projeksiyonunda da söz konusu arta giden trendin devam edeceği görülmektedir (Şekil 3). Bir başka deyişle, fosil yakıtlar yirminci yüzyılda olduğu gibi yirmi birinci yüzyılın ilk yarısında da artan şekilde

tüketilecek olduğu ön görülmektedir. Bu bağlamda, yakın ve orta vadede petrol ve doğal gaz rezerv bölgeleri önemli olacağı gibi petrol ve doğal gazın bu bölgelerden taşınması da önemli olacaktır.

Şekil 3 Dünya enerji tüketiminin enerji kaynaklarına göre Değişimi ve Gelecek Projeksiyonu [6]

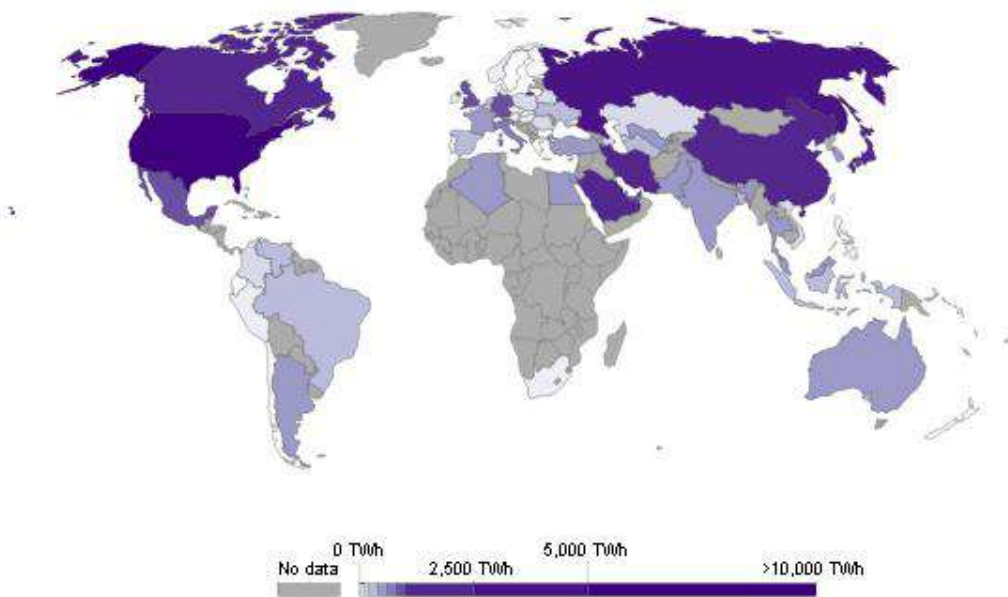
Enerji tüketim bölgeleri incelendiğinde ise, önemli enerji tüketim bölgelerinin esas itibarıyla gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. Şekil 1 ve Şekil 2’den görüldüğü üzere birçok gelişmiş ülkenin yer aldığı kıta Avrupa’ında petrol ve doğal gaz rezerv sorunu olduğu görülmektedir. Oysa petrol ve doğal gaz tüketim bölgelerine sırasıyla Şekil 4 ve Şekil 5’te bakıldığında en büyük tüketimin gelişmiş ülkelerde olduğu gözlenmekte olup Avrupa ülkeleri önemli bir petrol ve doğal gaz tüketicisi olmasına karşın petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmamaktadır.

Source: BP Statistical Review of World Energy 2015.

Şekil 4 Dünya Petrol Tüketim Bölgeleri [7]

Gas consumption by country, terrawatt-hours (TWh), 2016
Natural gas consumption by country, measured in terrawatt-hour (TWh) equivalents per year.

Source: BP Statistical Review of Global Energy

OurWorldInData.org/fossil-fuels/ • CC BY-NC

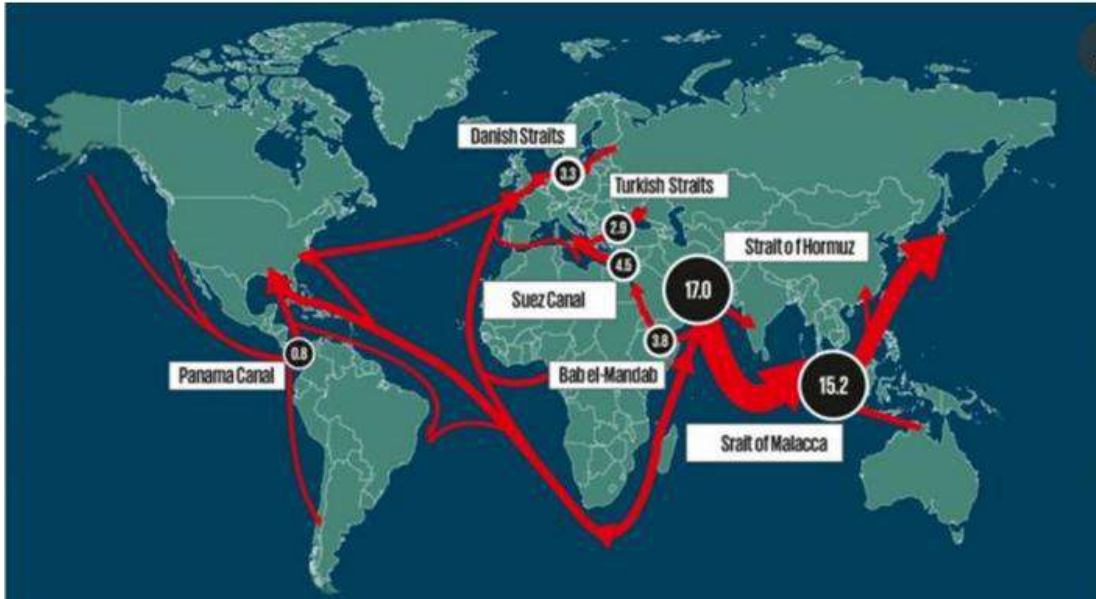
Şekil 4 Dünya Doğal Gaz Tüketim Bölgeleri [8,9]

Dünya enerji tüketim bölgeleri ile petrol ve doğal gaz rezerv bölgelerinin örtüşmüyor olması ve mesafelerin hiç de yadsınamaz büyüklükte olması petrol ve doğal gazın nakli sorununu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda rezerv bölgesi olmasa da gerek deniz yolu ve gerekse kara boru hatlarının geçirilmesi gereken ülkeler ve bölgeler de öne çıkıyor olmaktadır. Dolayısıyla, tüm bu konular enerji-politiğin önemli sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

ENERJİ NAKİL YOLLARI AÇISINDAN TÜRK BOĞAZLARI

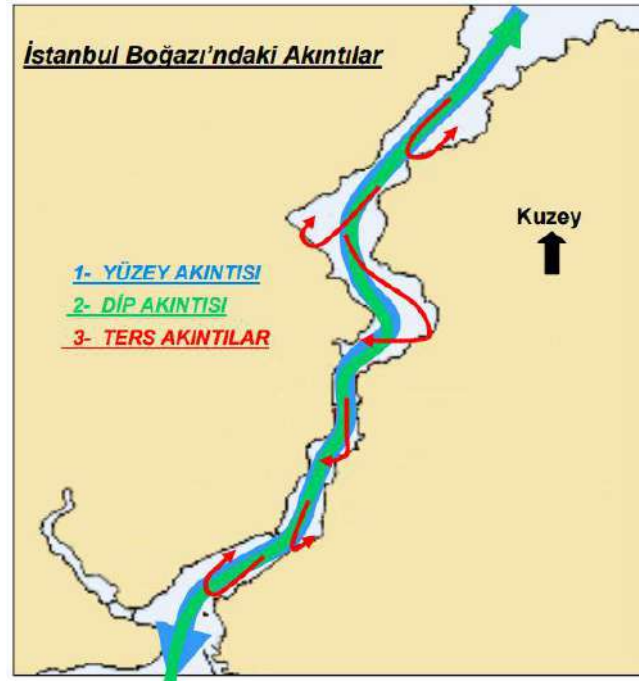
Bilindiği üzere petrol taşımacılığında halen deniz taşımacılığı en büyük paya sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla, Orta Asya'dan ve özellikle Hazar Bölgesinden petrol taşımacılığı günümüzde önemli ölçüde Karadeniz üzerinden olmaktadır. Bu bağlamda, Türk Boğazlarının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Son yıllarda, petrol ve doğal gazın taşınmasında boru hatları öne çıkan çözümü oluşturmaya başlamış bulunmaktadır. Yine de özellikle petrol için deniz taşımacılığı halen önemini büyük ölçüde korumaktadır.

Öte yandan, Hazar bölgesinden ve/veya Orta Asya'dan olan enerji kaynağı talebi giderek artmaktadır. Bu durumda, Türk Boğazlarının önemi yadsınamaz boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Nitekim dünyanın stratejik geçiş bölgelerinden biridir (Şekil 5).

Şekil 5 Dünya Petrol Taşımacılığında Stratejik Geçiş Bölgeleri [10]

Oysa Türk boğazları “dar su yolu” olarak nitelenen geçiş bölgeleridir. Bir başka deyişle, giderek tonajı büyütülen petrol tankerleri, katastrofik nitelemesini alabilecek şekilde geliştirilmişlerdir. Bu bağlamda Türk Boğazlarından giderek daha büyük tonajlı tankerlerin geçmesi söz konusu olmaktadır.

Türk Boğazlarından özellikle İstanbul Boğazı daha sorunlu görülmektedir. Zira geniş olmamasına karşın, kıvrımlı coğrafyası ve karmaşık akıntı özellikleri ile deniz geçiş bölgesi olarak hayli sorunlu görünmektedir. Şekil 6'da İstanbul Boğazının coğrafyası ve akıntıları görülmektedir.

Şekil 6 İstanbul Boğazının Coğrafyası ve Akıntıları [11]

Öte yandan, Türk Boğazlarında olan kazalara ilişkin bir istatistik Tablo 1’de verilmektedir [1,12]. Bugüne kadar Boğazlarda meydana gelen en büyük kaza, katastrofik kaza olarak nitelenen 1979 yılında meydana gelen Independenta kazasıdır. Bu kazada 95.000 ts sızıntı meydana geldiği rapor edilmiştir [9].

Bu durumda, giderek artan enerji deniz trafiği gereksinimini Türk Boğazlarının karşılayabilmesi hayli sorunlu görünmektedir. Bir başka deyişle, çevre açısından Türk Boğazlarında özellikle de İstanbul Boğazı için sorunlar olduğu gözlenmektedir. Şunu da unutmamak gerek ki; Karadeniz’den Akdeniz’e deniz çıkış bölgeleri olan Türk Boğazları sadece enerji taşımacılığı için kullanılmamaktadır. Dolayısıyla, küreselleşen dünyada her tür ticaret hareketliliği artmaktadır. Bu da Türk Boğazlarının yükünü hayli arttırmaktadır. Bu bağlamda, Türk Boğazlarından yapılan geçişler çevre risklerini önemli ölçüde arttırmaktadır. Ancak, enerji taşımacılığı bağlamında petrol tankerleri en yüksek riski oluşturmaktadır.

Tablo 1

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından Yıllara Göre Meydana Gelen Kazalar

Yıllar	İstanbul Boğazı	Çanakkale Boğazı	Toplam
1950-1960	15	01	16
1960-1970	43	25	68
1970-1980	39	20	59
1980-1990	112	43	155
1990-1995	168	08	174

1995	04	12	16
1996	07	10	17
1997	13	05	18
1998	30	07	37
1999	14	08	22
2000	09	08	17
2001	20	09	29

ALTERNATİF ÇÖZÜMLER

Karadeniz'den Akdeniz'e çıkış için boğazlara önerilen bazı çözüm hat ve/veya güzergahlar söz konusudur. Burada, önemli bir konu açık denizlere doğrudan çıkışı olmayan Orta Asya'nın özellikle enerji politik gelişim trendi olmaktadır. Fazla olarak, Kafkasya ve Rusya için Akdeniz'e çıkış ve dolayısıyla ana ticaret hattına bir başka deyişle nihai küresel pazarlara çıkış önem taşımaktadır. Bu ise, taşıma ve nakil konusunu gündeme getirmektedir.

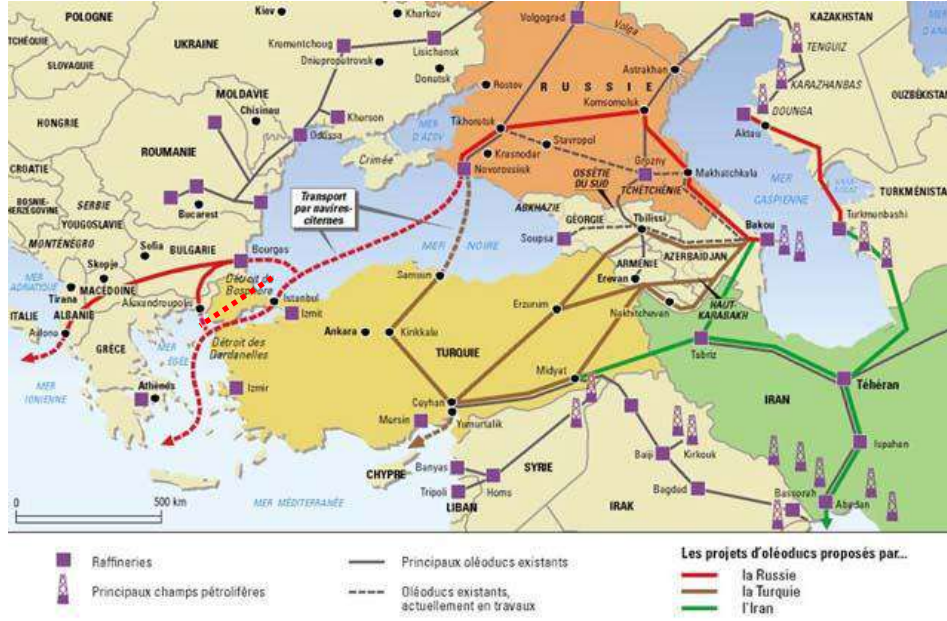
Bu konu enerji politikalarına Türk Boğazlarına alternatif arayışları olarak yansımaktadır. Bu bağlamda, bazı alternatifler önerilmiş ancak zaman içinde ertelenmiş ve/veya iptal edilmiştir. Halen üç öneri gündemde ve hayata geçirilmesi için yol alınmaktadır. Gündemde olan veya hayata geçirilmiş alternatifler:

- TANAP
- Türk Akım
- Kanal İstanbul Projesi
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı (hayata geçirilmiştir.)
olmaktadır.

Ertelenen ve/veya iptal edilen projeler olarak ise;

- Güney Akım
- Samsun-Ceyhan hattı
- Nobucco
- Kıyıköy-İbrikbaba (Saros Körfezi) hattı
- Saray-Ambarlı-Saros Hattı
- Burgaz-Dedeğaç hattı
- Burgaz-Vlore hattı

olarak sayılabilir. Tüm alternatifler Şekil 7'da gösterilmektedir [1,13].

Ertelenen (iptal edilmiş gibi görünen) alternatiflere bakıldığında, Güney Akım, Burgaz-Dedeağaç ve Burgaz-Vlore hatları sadece Türk Boğazlarını değil Türkiye’yi de devre dışı bırakmayı amaçlayan hatlardır. Bu bakımdan, Türkiye’nin enerji politikalarını olduğu kadar bölgesel ve konjüktürel olarak etkinliğini de olumsuz etkileyebilecek alternatifleri oluşturmuşlardır. Esas itibarıyla Güney Akım Projesi ile bağlantılı olarak düşünülebilecek bu projeler Ukrayna krizi uzantısında gündemden düşmüştür denebilir.

Diğer ertelenen veya iptal edilen hatların; paydaşlar, ekonomik ve/veya konjüktürel sorunlar nedeniyle gündem dışı kaldıkları söylenebilir. Ancak burada Nobucco üzerinde durmak belki yerinde olacaktır. Zira her ne kadar ekonomik ve finansal sorunlar nedeniyle sürüncemede kalmış olsa da, Avrupalı paydaşların projeden çekilmesi; Türkiye’de “Gezi”Olayları” olarak bilinen gelişmelerin Avrupalı paydaşlarca “Türk Baharı” olayları başladı yorumunu yapmalarıyla olmuştur (xxxx). Bu durum, konunun sadece enerji-politik değil ekonomik ve siyasi yönünün bulunduğu izlenimini vermektedir.

Halen gündemde olan ve hayata geçirilmesi konusunda yol alınmakta olan projeleri ayrı ayrı ele almak yerinde olacaktır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; söz konusu üç proje de hayli önemli projelerdir. İlk olarak TANAP (Trans Anatolian Pipelines) projesi ele alınacak olursa, Türkiye’nin jeopolitik konumunu net olarak ortaya çıkaran bir proje olduğu söylenebilir. Anadolu’yu doğu-batı ekseninde baştan başa geçen bir boru hattı olup, Hazar enerji bölgesi ile Avrupa’yı bağlayan hat özelliği taşımaktadır. Fazla olarak TANAP’ın ITGI (Interconnector Turkey-Greece-Italy) projesiyle ve TAP (TransAdriatic Pipeline) ile Akdeniz ülkelerine yönelen bir hat olup Avrupa Birliği’ni (orta ve kuzey Avrupa’dan değil) güneyden besleyecek hattın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, son derece önemli bir hat konumundadır.

Türk Akımı, Rusya-Avrupa bağlantısında Balkanlara yönelik enerji besleme hattı niteliğini taşımaktadır. Rusya bu proje bağlamında önceki projesi (halen gündemden düşmüş olan) Güney Akım’ın yerini almakta olan projedir. Bu hattın gerçekleşmesiyle özellikle Rusya doğal gazının AB’ye girmemiş olan Balkan ülkelerine ulaşmasında önemli olan stratejik bir hat durumundadır. Böylelikle, AB hinterlandında olan ancak AB’ye girmemiş olan (Bosna-

Hersek, Sırbistan, Makedonya gibi) ülkelerin enerji sorununu çözecek olan bir proje niteliği taşımaktadır.

Kanal İstanbul projesi ise TANAP ve Türk Akım'dan farklı olarak boru hattı projesi olmayıp, dar su yolu ve geçişi sorunlu olan İstanbul Boğazı için bir alternatif su yolu durumundadır. Bir başka deyişle, halen etkin olan deniz taşımacılığını destekleyen bir proje olup, Türkiye'nin inisiyatif kullanma olanağını hayli kuvvetlendirecek nitelik taşımaktadır.

SONUÇ

Dünyada emre amade enerji kaynaklarına olan gereksinimin giderek artması bağlamında petrol ve doğal gazın rezerv bölgelerinden başat tüketici bölgelere taşınması dünya enerji politığının önemli sorunu durumundadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge enerji-politik açıdan giderek artan stratejik önem taşımaktadır. Dolayısıyla da Türk Boğazları Hazar Bölgesi ve Avrasya bölgesinin Akdeniz'e çıkışı için yadsınamaz önemi bulunmaktadır. Ancak, deniz trafiğinin özellikle riski yüksek enerji kaynaklarının sadece Türk Boğazlarından taşınması çevre açısından sorunlar yaratması üzerinde önemle durulması gereken bir konu niteliği taşımaktadır. Bir başka deyişle, Türk Boğazları, yaşanan kazalar bağlamında çevresel sorunlara sahip görülmektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki; alternatifleri hayata geçirilse bile Türk Boğazları önemini yine de sürdürecektir. Zira konjüktürel ve jeopolitik açıdan yadsınamaz önemi bulunmaktadır.

Türk boğazlarına önerilen alternatiflerin Türkiye dışı olanların konjüktürel bağlamda pek de mümkün olamadığı yakın geçmiş irdelendiğinde gözlenmektedir. Hali hazırda hayata geçirilmeye çalışılan alternatif projelerin hepsinin de hayli önemli olduğu Türkiye'yi enerji politik açıdan Türk Boğazlarıyla birlikte öne çıkaracağı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin sahip olduğu önem giderek pekişecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki; söz konusu projelerin hayata geçirilmesiyle Türkiye sadece enerji-politik açıdan değil, ekonomik, konjüktürel ve siyasi açıdan da bölge merkezi ülke haline gelebilecektir.

KAYNAKLAR

- [1] Tuğrul, A.B., "Türkiye'nin Enerji Açılımları", "15. Uluslararası Enerji ve Çevre Konferansı ICCI-2009", İstanbul, 13-15 Mayıs 2009, Bildiri Kitabı s: 15-17.
- [2] Tuğrul, A.B., "Enerji Politikaları İçinde Doğal Gaz", II. Doğal Gaz ve Enerji Yönetimi Kongresi, Bildiri Kitabı, 16-19 Eylül 2003, Gaziantep, Bildiri kitabı s: 100-111.
- [3] Tuğrul, A.B., "Türkiye'de Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Enerji Politikaları İçindeki Yeri", Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, Kayseri,3-4 Ekim 2003, Bildiri Kitabı s:319-324.
- [4] Tuğrul, A.B.,ICCI-2010
- [5] <https://socratic.org/questions/how-much-of-the-world-s-oil-does-the-region-in-southwest-asia-hold> , 2016
- [6] Energy Outlook, 2017
- [7] BP Statistical Review of World Energy, 2015.
- [8] BP Statistical Review of Global Energy, 2016.
- [9] Our World in Data
- [10]<https://www.aa.com.tr/en/energy/oil/maritime-routes-crucial-for-world->

oiltrade/12746 , (2014).

- [11] Türk Başsa,N.N., İstanbul ve Çanakkale Boğaz Geçiş Sisteminin İncelenmesi, YTÜ-FBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010
- [12] Er,Z. “Dar Su Yolları İçin Radyasyon izleme Tekniği İle Atık Debi Analizinin Yeni Bir İncelemesi”, İ.T.Ü. Enerji Enstitüsü, Doktora Tezi, Ocak 2005.
- [13] Sadler, D., A Quiet (election) War in Ukraine, 2004

İLETİŞİM ARAÇLARINDAN MOBİL TELEFON ÜZERİNDEKİ VERGİ VE BENZERİ YÜKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF TAXES AND SIMILAR CHARGES ON MOBILE TELEPHONE FROM COMMUNICATION TOOLS

Assoc. Prof. Dr. Hatice YURTSEVER
Manisa Celal Bayar University

Asst. Prof. Semra TETİK
Manisa Celal Bayar University, semratetik@hotmail.com

ÖZET

İletişim, küreselleşen dünyada insanın kendisini geliştirerek başarıya ulaşmasında kilit unsurdur. Telgrafın gelişi, telefon hizmetinin yaygınlaşması ve kablosuz ağ iletişim araçlarının, internet erişiminin gelişmesi ve kullanılmasıyla coğrafi sınırlar göz ardı edilerek toplumlar arasında ekonomik ve sosyal etkileşimin arttığı ve sınırsız bir dünyaya doğru gidildiği görülmektedir.

İletişim hizmetleri, ülke ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunan tüm sektörlerin gelişmesi, büyümesinde lokomotif destek sağlayan bir hizmet niteliğindedir. Çünkü, iletişim sağlanmadan firmaların ve firmaların içinde bulunduğu sektörlerin üretimi, pazarlaması ve büyümesinden söz edilemeyeceğine göre, ülke ekonomisinin büyüme ve kalkınmasından da söz etmek mümkün olamayacaktır.

Devletler, kamu harcamalarının finanse edilmesi için mali amaçlarla ve gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi mali olmayan amaçlarla vergi tahsil etmektedirler. Ancak, özellikle harcamalar üzerine konulan vergilerin; daha kolay tahsil edilebilmesi, fiyatlar içerisine gizlenebilmesi sonucu mali anestezi etkisinin olması ve vergi kayıp ve kaçığına daha az meydan vermesi nedeniyle tercih edildiği görülmektedir. Ülkemizde de iletişim araçlarından en önemlilerinden biri olan cep telefonu cihazları ve kullanım hizmetleri üzerinden alınan vergilerin oldukça yüksek olması durumu bir çok defalar gündeme gelmiş olmasına rağmen, bu konuda henüz bir düzenleme yapılmamış olması, iletişim sektörünün gelişmesine engel olduğu gibi, iletişim hizmetlerinden yararlananlar üzerinde ciddi bir maliyet artırıcı unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle, iletişim hizmetleri üzerinden alınacak vergilerin gelir sağlama yönünün kısa dönemli değil, uzun dönemli etkileri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Cep Telefonu, Vergi

ABSTRACT

Communication is a key element in achieving success in the globalizing world. It is seen that the development of telegraph, the spread of telephone service, and the development and use of wireless network communication tools and internet access have led to an increase in economic and social interaction among societies and an unbounded world by ignoring geographical boundaries.

Communication services are a service that provides locomotive support for the

development and growth of all sectors contributing to the development of the country's economy. Because it can not be talked about the production, marketing and growth of the companies and the sectors in which the companies are located without communication, it will not be possible to talk about the growth and development of the country's economy.

Governments are collecting taxes for non-financial purposes, such as financing public expenditures and providing justice for financial purposes and distribution of income. However, in particular the taxation on expenditures; it can be seen that it is preferred because it can be collected easily, it can be concealed in prices, it is the result of financial anesthesia effect and it causes less tax loss and escape. Despite the fact that the taxes on mobile phones and usage services, which are one of the most important communication tools in our country, are very high, there has not been an arrangement yet in this issue, as it has prevented the development of the communication sector. For this reason, it is thought that the taxation on communication services should be evaluated together with the long-term effects rather than on the short-term.

Key Words: Communication, Mobile Phone, Tax

GİRİŞ

Çağımızda en büyük değişim iletişim alanında yaşanmaktadır. Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler her şeyden önce iletişim alanında kendini göstermekte ve toplumda varlığını hissettirmektedir. Kişiler arasında ve ülkeler arasındaki ilişkilerin giderek artmasıyla, küreselleşmenin hız kazandığı dünyada iletişim daha da büyük önem kazanmaktadır. En önemli iletişim araçları arasında da, televizyon, radyo, internet, dergi, gazete, telefon yer almaktadır. Bu araçlardan internet, cep telefonu gibi bazıları ise giderek artan kullanıcı sayısı ile haberleşmedeki yerini en üst sıralara taşımış bulunmaktadır.

Ülkemizde de özellikle iletişim araçlarının kullanım zorunluluğu ve yaygın olması nedeniyle iletişim hizmetleri üzerinden alınan harcama vergileri önemli bir vergi geliri kaynağı olmuştur. 1990' lı yıllarda mobil iletişim alanında başlayan serbestleşme, Telekomünikasyon Kurumu' nun kurulması, Türk Telekom' un özelleştirilmesi ve sektöre yeni firmaların katılımıyla daha da hızlanmıştır. İletişim sektörü de böylelikle hızla gelişme göstermektedir.

Çalışmada, iletişim kavramı, iletişim araçları, iletişimin vergilendirilmesinin hukuki boyutu, cep telefonu cihazları ile cep telefonu hizmeti üzerinde ülkemizde uygulanan vergisel yükler ile vergilendirilme yöntemi ile bazı özellik arz eden durumlar inceleme konusu yapılmaya çalışılacaktır.

I- İLETİŞİM KAVRAMI

Kişiler, doğdukları andan itibaren, çevresiyle sürekli bir etkileşim içerisinde bulunmak, karşılıklı olarak iletişim kurmak durumundadır. Kişiler arasında kurulan ilişkilerin temeli iletişime dayanmaktadır.

Türkçe karşılığı "iletişim" olan ve dilimize de geçmiş olan iletişim kavramı, Latince' deki communicatio sözcüğünden gelmekte olup, İngilizce ve Fransızca' da da communication olarak yerini bulmaktadır. İletişim kavramının çeşitli sözlüklerde tanımı yapılmıştır. Güncel Türkçe Sözlükte, genel olarak yapılan bir tanımlamada, "duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme,

komünikasyon" olarak tanımlanırken; teknik anlamda, “telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, muhabere, komünikasyon” olarak tanımlanmaktadır¹.

Bilişim terimleri sözlüğünde ise, iletişim, “bir yerden, bir kişiden, bir makineden bir başkasına, herhangi bir ortamdan yararlanarak bilgi gönderme” dir².

Toplum bilimleri terimleri sözlüğünde ise, “düşünce ve duyguların bireyler, toplumsal kümeler, toplumlar arasında söz, el-kol devinimi, yazı, görüntü vb. aracılığı ile değış tokuş edilmesini sağlayan toplumsal etkileşim süreci” olarak yer almaktadır³.

Bir benzeri bulunamayacak türlüükte anlamlar yüklü iletişim sözcüğünün kapsamına iletişim araçları da, iletişim kurma etkinliğı de, odada konuşulan bir söz de, uydu aracılığında gönderilen bir ileti de girmektedir. Medya ya da başka bir deyişle, gazete, kitap, dergi, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları; bilgisayar, telefon, uydu gibi iletişim teknolojileri; konferans, konser, tartışma gibi kişilerarası ya da gruplararası iletişim; işaret, bakış, gözyaşı, gülümseme, mimikler, giyinme alışkanlıkları gibi sözsüz iletişim; dahası da sessizlik bile iletişim sözcüğünün anlamı içindedir⁴.

II- İLETİŞİM ARAÇLARI

İnsanların gerek yakın, gerekse uzak çevrelerinde olup bitenler hakkında bilgi almalarını sağlayan ve teknolojik gücün bir göstergesi olarak geniş halk kitlelerini haberleşme ağıyla birbirlerine bağlayan araçlara, kitle iletişim araçları denilmektedir. Bu araçlar, haber verme, eğitim, eğlence, çeşitli mal ve hizmetlerin reklâmlar aracılığıyla tanıtılması ve propaganda gibi önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir⁵.

Bilgi akışını sağlayan araçlara iletişim araçları adı verilmekte olup, şu şekilde gruplandırmak mümkündür⁶ :

-Bilişsel iletişim araçları: Sanal ortamda, bilgi teknolojilerini kullanarak gerçekleştirilen, bireysel veya toplu iletişim araçlarıdır. Örneğın e-postalar, forumlar, chat'ler, messenger'lar,web kamera'lar, bloglar, vb.

-Görsel-İşitsel iletişim araçları: Göz ve Kulağımıza hitap eden, multimedya teknolojilerini kullanan, iletişim araçlarıdır. Örneğın tv, sinema, radyo, vb.

-Telekomünikasyon iletişim araçları: Göz ve kulağa hitap eden, elektrik, elektronik / elektromanyetik, optik teknolojileri kullanarak gerçekleştirilen iletişim araçlarıdır. Örneğın telefon, cep telefonu, fax, telex, vb.

-Kali-Grafik iletişim araçları: Yazı ve çizi ile oluşturularak formatlandırılan ve basım - yayım araçları ile yapılan iletişimdir: Gazeteler, dergiler, afişler, el ilanları, tabelalar,

¹ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b30bda602fe26.96023192 (25.06.2018).

² Türk Dil Kurumu, Bilişim Terimleri Sözlüğü, 1981,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b30be82250592.89274561 (25.06.2018).

³ Türk Dil Kurumu, **Toplumbilim Terimleri 1975**,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=349902(25.06.2018)

⁴ John Fiske, **İletişim Çalışmalarına Giriş**, Ankara, 1996, (Çev. Süleyman İrvan), s.11

⁵ Denis Mcquail; Sven Windahl, **Kitle İletişim Modelleri**, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s.82.

⁶ David Tuerck, Paul Bachman, Steven Titch, and John Rutledge, “**Taxes and Fees on Communication Services**”, The Heartland Institute, Chicago, May, 2007, p.1.

mektuplar, notlar, kitaplar, vb.

-Organizasyon iletişim araçları: Ekipler aracılığıyla gerçekleştirilen, kişi veya topluma aktarılacak mesajları tanıtım - eğlence - eğitim - gezme - tüketme adına ileten etkinliklerin sağladığı iletişimin araçlarıdır: Fuarlar, defileler, konferans, vb.

-Sanatsal iletişim araçları: İster plastik, ister estetik olsun her türlü sanat faaliyeti veya sanatçı ile sağlanacak iletişimin araçlarıdır: Dans, resim, müzik, şarkı, sergi, konser, tiyatro, defile, heykel, seramik, animasyon, vb.

Telgraf, telefon, radyo, TV, bilgisayar, uydu, internet gibi çeşitli iletişim araçlarının bulunması ve teknolojik olarak giderek gelişmesiyle çok sayıda alıcıya kolaylıkla ve sürekli bir biçimde ulaşmak mümkün olabilmektedir. Ancak gelişen teknolojinin bir takım maliyetleri de beraberinde getirdiği açıktır. Artık iletişim araçları ile iletişime ulaşmak isteyen alıcılar, daha fazla iletişim kaynağına, daha rahat ve daha hızlı erişmek istemeleri nedeniyle bir takım maliyetlere de katlanmak zorunda kalabilmektedirler. Devletin iletişim araçlarının sunulmasında etkin bir rol oynaması durumunda, sunulacak hizmetler nedeniyle ortaya çıkan bir takım maliyetlere vatandaşın vergi, harç, bandrol gibi isimler altında katkıda bulunması zorunluluk olarak görülebilir. Bazen devletler, bu araçların faydaları ya da zararlarını göz önüne alarak daha yüksek, ya da daha düşük vergi uygulamak suretiyle vergi politikasını sosyal bir amaç olarak da kullanabilir. Zaman zaman da, bazı iletişim araçlarının çok kullanılır olması nedeniyle kolay vergi tahsil edilebilecek bir gelir kaynağı olarak görülmesi de sözkonusu olabilir.

Günümüzde, mobil iletişim hizmetlerinin, iletişim hizmetleri içerisinde en hızlı büyüyen, yeniliklere ve rekabete açık bir sektördür. Resmi istatistiklere göre 1993 yılında Türkiye’de hiç cep telefonu aboneliği yok iken, 1994’te 81 bin adede, 2000’de 15 milyona, 2010’da 61,8 milyona ve 2016 Haziran sonunda da 73,6 milyon adede ulaşılmış bulunmaktadır⁷.

III-İLETİŞİMİN EKONOMİK GELİŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İletişim, modern ekonomik dünyada çok önemli bir gerekliliktir. Uzun dönemde, yapılan ampirik çalışmalar, iletişimin ekonomi üzerinde önemli etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır⁸. Yapılan bir diğer çalışmada, mobil telekomünikasyon hizmetlerinin kullanımının artması sonucunda, GSYİH ‘ da büyüme ve verimlilik artışının olduğu ortaya konulmuştur⁹.

2018 yılı içerisinde Mobil telefon sektörü üzerine hazırlanan raporda, mobil teknolojiler ve hizmetlerin küresel çapta GSYİH'nın % 4,5'ini oluşturduğu, 3,6 trilyon dolar tutarında ilave ekonomik katma değer yarattığı, bu değerın 2022 yılına kadar % 5’ e ulaşacağı ifade edilmektedir. Yine aynı raporda; 2017 yılında, mobil cihaz kullanımının doğrudan ve dolaylı

⁷ Siz akıllı telefonunuz için ne kadar vergi ödediniz?, **KPMG Vergi Raporu**,

<https://home.kpmg.com/tr/tr/home/media/press-releases/2016/09/siz-akilli-telefonunuz-icin-ne-kadar-vergi-odediniz.html> (25.05.2018).

⁸ Leonard Waverman, M. Meschi, and M. Fuss, “**The Impact of Telecoms on Economic Growth in Developing Countries**”, p.22, <http://web.si.umich.edu/tprc/papers/2005/450/L%20Waverman-%20Telecoms%20Growth%20in%20Dev.%20Countries.pdf> (15.06.2018).

⁹ Harald Gruber, Panteis Koutroumpis , “**Mobile Telecommunications and The Impact on Economic Development**, May, 2010 , s. 37, www.isto.bwl.uni-muenchen.de/.../gruber_koutroumpis.pdf (20.06.2018).

olarak 29 milyon kişiyi etkilediği ve bu hizmetler nedeniyle tahsil edilen yaklaşık 25 milyar USD civarındaki vergilerin kamu sektörüne önemli finansman sağladığı belirtilmiştir¹⁰.

İletişim ağlarının gelişmesi ile ekonomik verim ve refah olumlu yönde etkilenmektedir. Özellikle, iletişim ağlarının yetersizliği nedeniyle fiyatlar ve pazar olanakları hakkında bilgi sahibi olamayan üreticiler, ürünlerinin pazarlanmasında başarısız olmakta, arz talep dengesinin kurulamaması durumu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Pazarlar arasında mesafe olması nedeniyle, üretilen mala nerede ihtiyaç olduğu saptanamamakta, malların pazarlanması konusunda sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Özellikle kablosuz iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, bilgiye daha hızlı ulaşılabilen, alıcı satıcı arasında asimetrik bilgiye kolaylıkla ulaşılmakta, üreticilerin karlılığı artarken, tüketiciler daha düşük fiyatla ürüne ulaşabilmektedirler. Balıkçılık sektörüne ilişkin yapılan bir araştırma sonucunda, 1997 ve 2001 yılları arasında mobil telefon ile iletişim olanaklarının gelişmesiyle, tüketici fiyatlarının % 4 düştüğü, balıkçıların karlılığında ise % 8 oranında artış yaşandığı ortaya konmuştur¹¹. İletişim sektörünün, ekonominin bütünü üzerine olan önemli etkileri dolayısıyla, stratejik bir sektör olduğu kuşkusuzdur. Olayın ekonomik açıdan önemi, ekonominin verimli ve üretken olabilmesi için en temel faktör olan bilgi akışının iletişim ile sağlanmasından kaynaklanmaktadır¹².

Mobil iletişim ve telefonlar, iş yerinde koordinasyon, piyasa koordinasyonu, verimlilik artışı bakımından önemli araçlardır. Mobil iletişim sektörünün gelişmesi ekonominin bütünü açısından da büyük önem taşımakla birlikte; karşılaşılan vergi ve benzeri ödemelerin yarattığı aşırı boyutlara ulaşan yük bunu engellemektedir¹³.

Yine yapılan bir diğer çalışmada, mobil telefon kullanımının artışının 20 yıllık uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde % 0.6 oranında bir artış sağlayacağı da ortaya konulmuştur¹⁴. Bir başka çalışmada da, mobil telefon sektörü ve kullanımına ilişkin hizmetler üzerinden alınan vergi ve ücretlerdeki % 50 oranında indirim, 5 yıllık süre içerisinde 140 milyon yeni kullanıcı girişi sağlayabileceği ve ekonomik ve sosyal faydanın % 5 oranında artabileceğine işaret etmektedir.

V- İLETİŞİM VERGİLERİNİN HUKUKİ TEMELİ

Gelişmekte olan ülkelerde telekomünikasyon teknolojilerindeki hızlı değişim nedeniyle, cep telefonları da dahil olmak üzere iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte bu sektöre olan ilgi giderek artmaktadır^{15,16}. XIX. yüzyılda ortaya çıkan, ancak geçirdiği hızlı evrim sayesinde hâlâ yaygın bir şekilde kullanılan telefon, iletişim sektörünün en önemli araçlarından biri

¹⁰ **The Mobile Economy 2018**, <https://www.gsma.com/mobileeconomy/wp-content/uploads/2018/05/The-Mobile-Economy-2018.pdf>, p.4 (26.06.2018).

¹¹ Leonard Waverman, Kalyan Dasgupta, "How to Maximize the Economic Impact of Mobile Communications: The Four Waves", **The Global Information Technology Report 2008-2009**, 2009 World Economic Forum, p.53-55.

¹² Metin Taş, "Mobil İletişim Sektöründe Amaç Üzüm Yemek mi Bağcı Dövmek mi?", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 191, Kasım 2008, www.yaklasim.com (10.06.2018).

¹³ Fatih Saraçoğlu, "Mobil İletişim Üzerindeki Vergi Yükü: Faturalardan Örnekler", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 190, Ekim 2008, www.yaklasim.com (15.05.2018).

¹⁴ Leonard Waverman, M. Meschi, and M. Fuss, "The Impact of Telecoms on Economic Growth in Developing Countries, Africa: The Impact of Mobile Phones" **Vodafone Policy Paper Series 2**, March, 2005.

¹⁵ GSMA, **Digital Inclusion And Mobile Sector Taxation 2016**, London, 2016, p.4.

¹⁶ Muto Megumi, Takashi Yamano, "The Impact of Mobile Phone Coverage Expansion on Market Participation: Panel Data Evidence from Uganda", **World Development**, Vol. 37, No. 12, 2009, p.1887.

haline gelmiştir. Teknolojinin hızlı gelişmesine paralel olarak, iletişim sektörü bu gelişmeye ayak uydurmuş; özellikle mobil iletişim sektörü ya da GSM sektöründeki hızlı gelişme, sektörde faaliyet gösteren şirketlerin çoğalmasına neden olmuştur¹⁷. Bu çerçevede devletin de bu sektör üzerinden vergi geliri elde etme isteği olağan bir durumdur.

İletişim araçlarının çeşitli yönleriyle ekonomik gelişmeyi olumlu bir şekilde etkilediğine dair yapılan ampirik araştırmalara rağmen, kamu sektörü bu teknolojik araçları büyümenin, potansiyel gelişmenin bir katalizörü olarak değerlendirmek yerine, hemen elde edeceği, hazır bir gelir kaynağı olarak değerlendirmekte ve yüksek oranda vergilendirmeye gitmektedir.

GSM Association (GSMA) tarafından hazırlanan bir raporda¹⁸; daha düşük vergi oranlarının hükümetler için uzun vadede daha yüksek vergi hasılatı sağlayıp sağlamayacağı yönünde 101 ülke üzerinde yapılan araştırma sonuçları verilmiş, indirimlerin gelişmişlik bakımından en altta yer alan ülkelerde ekonomik büyümeyi hızlandırdığı ortaya konulmuştur. Bu ampirik araştırma, tüketicilerin kullandıkları hizmetlerle ilgili olarak “Ramsey Yaklaşımı” olarak adlandırılan teorik görüşle de desteklenebilmektedir. Tüketici artığına dayalı bu görüşe göre, tüketicilerin ekonomik refah seviyelerinin artırılması için sunulan hizmetler üzerinden alınan vergi gibi sabit maliyetlerin azaltılması gereklidir. Bununla birlikte, bu metod refahın artırılmasında oldukça yararlı olmasına karşılık, refahın maksimize edilmesinde ortaya çıkan problemlerin çözümünde tek başına yeterli değildir¹⁹.

Cep telefonu sektöründe, mobil telefon hizmetlerinin önemli bir bileşeni vergilerdir. Çünkü vergiler mobil ürün ve hizmetlerin önemli bir tamamlayıcısıdır. Hatta bazı ülkelerde, vergiler, kullanıcıların cep telefonuna sahip olma ve kullanma yönündeki kararlarını etkileyebilmektedir. Vergiler devlet tarafından çeşitli şekillerde uygulanabilmektedir. Bunlar, Katma Değer Vergisi veya genel bir satış vergisi, gümrük vergisi ve telekom sektörüne özel vergilerdir²⁰.

Cep telefonlarının vergilendirilmesinin temel nedeni, işletmecilere tahsis edilen frekans, numaralar, ya da tesislerin kıt kaynak olması ve bu nedenle fiyatlandırılmaları gerektiğinden kaynaklanmaktadır.

Telekomünikasyon ve mobil iletişim hizmetlerinin yüksek gelir gruplarınca talep ve istihsal edilen lüks niteliğinde hizmetler olarak değerlendirilmesi nedeniyle, yüksek miktarda vergilendirildiği görülmektedir. Oysa, orta ve düşük gelir seviyelerindeki tüketiciler tarafından da yoğun bir biçimde bu sektörlerden hizmet alımı yapıldığı bilinen bir gerçektir.

Mobil iletişim hizmeti bir kamu hizmeti niteliği taşımaktadır ve düşük gelir düzeyli kişiler de dahil olmak üzere toplumun her kesimine sunulması gerekli bir hizmettir.

Cep telefonlarının vergilendirilmesi konusunda, ağır eleştiriler yapılmaktadır. Hükümetlerin, bu alandaki vergilemenin ekonomik büyüme üzerinde ne tür etki yaptığı konusunda araştırmalar yapması hususunda görüşler bulunmaktadır²¹.

¹⁷ Mustafa Gülmez, “Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Satın Alma Ve Kullanımını Etkileyen Faktörler: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İle Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitelerinde Bir Uygulama”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, Ocak - Haziran 2005, ss. 37-62.

¹⁸ GSM Association, **Global Mobile Tax Review 2006-2007**, London, p. 3.

¹⁹ Philipp Lust, Mobile Interconnection, **International Journal of Communications Law and Policy**, Issue 7, Winter 2002/2003, p.28.

²⁰ Filiz Giray, Adnan Gerçek and oth., “The Effect of Taxation on Mobile Phones: A Panel Data Approach”, **International Journal Of Mobile Communications**, Volume:7, Number 5, 2009, p.595.

²¹ Giray, Gerçek and oth., p.596.

T.C. Anayasası'nın vergi ödevi başlıklı 73. Maddesinde de toplumda vergi yükünün adaletli ve dengeli biçimde dağıtılmasının devletin yürüttüğü maliye politikasının sosyal amacı olduğu açık biçimde hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu maddenin birinci bendinde hükme bağlanan vergilendirmenin mali güce göre yapılması ilkesi de devletin vergilendirme yetkisini kullanırken ölçülü davranmasını, bireyler ve topluluklarına ödeme güçlerinin ötesinde bir vergi yükü yüklememesini öngörmektedir. Bu ilke uyarınca vergilendirme ile temel hak ve özgürlüklere müdahalede bulunulurken bu temel hak ve özgürlüğün özüne dokunulmamalı, bu temel hak ve özgürlüğü kullanılamaz hale getiren düzenlemelerden kaçınılmalıdır. Telekomünikasyon sektöründe özellikle de mobil iletişim hizmetlerine yönelik uygulanan KDV, ÖİV gibi vergiler ve diğer mali yükümlülükler nedeni ile söz konusu olan ağır vergi yükünün Anayasanın 22. maddesinde düzenlenmiş temel hak ve özgürlüklerden olan haberleşme özgürlüğünü ölçsüz ve aşırı biçimde sınırlandırdığını ileri sürmek hukuken mümkündür²².

AİHM-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve ATAD-Avrupa Toplulukları Adalet Divanı kararları dikkate alındığında telekomünikasyon sektörüne özellikle bu sektör içindeki mobil iletişim hizmetlerine yönelik ağır vergilendirmenin temel hakların korunması ve Avrupa Birliği'ne hakim olan ilkelere uygunluk açısından aykırı bulunması sözkonusudur²³.

Hiçbir ekonomik teori, iletişimi sağlayacak teknolojinin yüksek oranlı vergilendirilmesini savunmamaktadır. Teknoloji araçları iletişim, cep telefonlarının kullanımı bir günah olarak değerlendirmemeli, lüks mal olmadığı kabul edilmeli ve buna göre vergilendirilmemelidir. Ünlü iktisatçı, Pigou, negatif dışsallıkları olan malların yüksek vergilendirilmesini savunmaktadır, ancak, iletişimin kolaylaşmasını sağlayan teknolojik iletişim araçlarının pozitif dışsallığı bulunmaktadır²⁴. Yaygın ekonomi teorileri, eğlencenin yerini tutan emtiyaya az vergi uygulanmasını önermektedir. Mobil telefonların eğlencenin yerini tutmaları nedeniyle hafif bir vergi yüküne maruz kalması gerektiği yönünde görüşler mevcuttur. Bu görüşü savunanlara göre, bazı ürünlerin üretimini veya tüketimini kısmak için özel vergiler uygulanabilir. Negatif dışsallıklar olarak adlandırılan bu duruma örnek olarak sigara kullanımı verilebilmektedir. Sigara içmek kişiye zevk verirken, etrafındakilere zarar vermektedir. Bir de pozitif dışsallıklar vardır ki, kişinin kendisine olumlu katkısı bulunan ürünün çevresine de olumlu katkısı olmaktadır. Örneğin, cep telefonu olan kişinin kendisi yanında çevresi, iş arkadaşları da bu hizmetin yararlı sonuçlarını görebilmektedir²⁵.

İletişim araçlarının, iletişimi sağlayan tesis, frekans, hat gibi araçların kıt kaynak olmaları nedeniyle bir tür harcama olarak değerlendirilerek vergilendirilmesi ve bu yolla kamu geliri sağlanması gerekliliği mevcut ise de, yüksek oranlı vergilendirilme uygunması, sosyal refahın azalmasına neden olabilecektir. Çünkü, iletişim vergilerinin hizmetin satış fiyatı içerisine eklenmesi nedeniyle dolaylı bir vergi haline geldiği, böylelikle de kişilerin gelir durumları dikkate alınmaksızın, geliri daha düşük olanların satış vergisi niteliğinde olan bu vergilerden ekonomik olarak daha çok etkilendikleri, vergi yükünün daha ağır biçimde

²² AB ve Türkiye'de mobil iletişim hizmetlerinde vergi rejimi-3, [www.euractiv.com.tr/.../ab-ve-turkiyede-mobil-iletisim-hizmetlerinde-vergi-rejimi-3-000093\(01.05.2018\)](http://www.euractiv.com.tr/.../ab-ve-turkiyede-mobil-iletisim-hizmetlerinde-vergi-rejimi-3-000093(01.05.2018)).

²³ AB ve Türkiye'de mobil iletişim hizmetlerinde vergi rejimi-3, [www.euractiv.com.tr/.../ab-ve-turkiyede-mobil-iletisim-hizmetlerinde-vergi-rejimi-3-000093\(01.05.2018\)](http://www.euractiv.com.tr/.../ab-ve-turkiyede-mobil-iletisim-hizmetlerinde-vergi-rejimi-3-000093(01.05.2018)).

²⁴ Waverman, "How to maximize...", p.57.

²⁵ Waverman, "How to maximize...", p.57.

hissedilmesine neden olunduğu görülmektedir.

VI-MOBİL TELEFON HİZMETLERİ ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER

Günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen akıllı telefonlar sadece bir iletişim aracı olarak değil, sağlık, eğitim, bankacılık gibi birçok alanda kullanılmakta olduğundan önemli bir ihtiyaç halini almıştır. Son zamanlarda yapılan çeşitli araştırmalar, ülkemizde mobil telefon hizmetleri üzerinden Tablo 1’de de görüldüğü üzere, farklı isimler altında çok sayıda ve yüksek miktarda vergi alınması nedeniyle dünyada lider konumda olduğumuzu göstermektedir. Cep telefonu ile görüşme nedeniyle alınan vergilerde Avrupa ortalaması % 20, dünya ortalaması % 17, iken Türkiye ‘ de ise bu oran % 58’ dir²⁶.

Tablo 1: Cep Telefonu Üzerindeki Yasal Yükümlülükler

CEP TELEFONU ÜZERİNDEKİ YASAL YÜKÜMLÜLÜKLER (2018 YILI)	
1) Özel İletişim Vergisi (Yeni Tesis)	53,00 TL
2) Telsiz Ruhsatname Ücreti	22,52 TL
3) Telsiz Kullanım Ücreti	22,52 TL
4) Özel İletişim Vergisi (ÖİV)	% 7,5
5) Hazine Payı	% 15
6) Kurum Masraflarına Katkı Payı (KMKP)	% 0.35
7) KDV	% 18
8)DV(Damga Vergisi)	%0,948

A- Özel İletişim Vergisi (Yeni Tesis)

Her yıl VUK’ nda belirlenen oranlarda artış yapılmakta ve maktu bir miktar peşin tahsil edilmektedir. 2018 yılı için uygulanan miktar 53 TL ‘ dır.

B- Telsiz Ruhsatname Ücreti

İlk abonelikte 2813 sayılı Telsiz Kanunu’nun 5. maddesinde Telekomünikasyon Kurumu gelirleri içerisinde sayılmış olup aynı Kanun’un 27. maddesine atıfla alınmaktadır. 2018 yılı için bu ücret 22,52 TL’ dır.

C- Telsiz Kullanım Ücreti

2813 sayılı Telsiz Kanunu’ nun 27. maddesi uyarınca tahsil edilmektedir. Faturalı aboneliklerde, yıl sonuna kadar eşit taksitlerde, faturasız abonelerde ise bir defada abonelerden tahsil ediliyor. Bakanlar Kurulu’ nun bu tutarı 10 katına kadar arttırma ya da % 50 oranında azaltma yetkisi bulunmaktadır. Bu vergi işletmeci tarafından Telekomünikasyon Kurumu’ na ödenmektedir. 2018 yılı için bu verginin miktarı 22,52 TL’ dır.

Faturasız aboneliklerde taksitlendirme olanağı bulunmamaktadır. Bakanlar Kurulu kararı ile bu miktar 10 katına kadar arttırılabildiği gibi, % 50 oranında azaltılabilmektedir.

Kullanım ücretleri bakımından faturalı ve ön ödemeli aboneler için farklı uygulama yapılmaktadır. Şöyle ki, faturalı aboneler sadece kullandıkları aylar için kullanım ücreti öderken, faturasız aboneler tüm yıl için bu ücreti ödemektedirler. Faturasız aboneler aboneliklerini iptal ettirseler bile, peşin ödedikleri bu bedelden kullanmadıkları kısmını geri alma olanağına sahip değildirler.

D- Özel İletişim Vergisi

Bu vergi, cep telefonu konuşma ücretlerinin üzerinden alınmakta olup, oranı % 25 iken

²⁶ Bilgi Teknolojileri Haber Telekomünikasyon Sektörü, <http://www.teder.org.tr/basin3.aspx> (26.06.2018).

01.01.2018 tarihinden itibaren yapılan değişlikle vergi oranı % 7,5' e düşürülmüştür.

ÖİV ile ilgili kanun hükmüne göre, sözkonusu verginin mükellefinin cep telefonu işletmecileri olduğu, verginin matrahının ise katma değer vergisini oluşturan unsurlardan meydana geldiği, özel iletişim vergisinin KDV matrahına dahil edilmeyeceği belirtilmektedir.

Yasaya göre, cep telefonu işletmecileri özel iletişim vergisinin mükellefi sayılmışlardır. Ancak, bu verginin katma değer vergisine benzer bir yapıda oluşturulmuş olması dolayısıyla, cep telefonu işletmecilerinin mükellefiyeti daha çok sorumlu sıfatıyla mükellefiyete benzemektedir. Zira, vergiyi vergi dairelerine ödemekle yükümlü olan kişilerle, bu vergiyi asıl olarak üstlenen kişiler birbirinden tamamen farklıdır. Cep telefonu işletmecileri, bir aya ait özel iletişim vergisini izleyen ayın onbeşinci günü mesai saati sonuna kadar katma değer vergisi beyannamesi ile beyan etmek suretiyle ödeyeceklerdir. Ancak verginin esas yüklenicisi tüketicilerdir.

Buna göre, verginin yükümlüsü; Telekomünikasyon Kurumuyla görev veya imtiyaz sözleşmesi imzalamak veya bu kurumdan ruhsat veya genel izin almak suretiyle telekomünikasyon altyapısı kurup işleten veya telekomünikasyon hizmeti sunan işletmecileri olmakla birlikte yüklenici yine bu hizmetlerden yararlananlar, yani telefonları kullananlar, uydu ve kablodan radyo dinleyen, televizyon seyredenlerdir. Çünkü özel iletişim vergisinin, düzenlenecek faturalarda ayrıca gösterileceği yasa hükmünde zikredilmiştir. Bunun anlamı da verginin mükellefinin vergi açısından sadece bir tahsildar olacağı, vergiyi yüklenmeyeceğidir²⁷.

E- Hazine Payı

İşletmeciler, elde ettikleri brüt gelirin % 15' ini her ay hazine payı olarak ödemek zorundadırlar. İşletmecilerin elde ettiği brüt gelir üzerinden Hazine payı hesaplanması ve iskonto-indirimleri kavramaması, önemli bir eksiklik olarak göze çarpmakta olup, bu pay üzerinden ayrıca KDV ve ÖİV ödenmesi de bir diğer eleştiri konusudur²⁸. 03.07.2005 tarih ve 5398 sayılı kanununun 15. maddesi ile getirilen düzenleme sonucunda hazine payının hesaplanması açısından tartışmalı bir düzenleme mevcuttur. Bu kanun uyarınca operatörlerce verilen GSM hizmetleri ile ilgili olsun olmasın tüm brüt gelir üzerinden satış indirim ve iskontoları düşülmeden Hazine payı ödenmektedir. Örneğin, cep telefonu ile mal alışverişi yapılması ve sipariş verilmesi gibi durumlarda faturaya yansıtılan bu ödemelerin içerisinde fiyatlara dahil edilen KDV üzerinden de Hazine payı ödenmektedir.

Yukarıda belirtilen hazine payı üzerinden ayrıca % 18 KDV ile % 7,5 ÖİV alınmaktadır. Ancak AB ülkelerindeki uygulamalara bakıldığında, cep telefonundan hazine payı adı altında bir pay alınmamaktadır. Avrupa Birliği yetkilendirme yönetmeliğinin 12. ve 13. maddelerine göre, çok düşük oranda imtiyaz ücreti, ya da idari ücret alınabilmektedir²⁹.

Her nevi cep telefonu işletmecileri tarafından imtiyaz sözleşmeleri uyarınca Hazine' ye ödenecek payın hesaplanmasında ÖİV' nin dikkate alınmayacağı hususları belirtilmektedir.

GSM operatörü şirketlerce tüm abone sayısı üzerinden elde edilecek brüt gelirin (brüt gelir, her türlü vergi, resim, harç ve fonlar dahil olmak kaydıyla, tesis ücretleri, aylık sabit

²⁷ Kazım Yılmaz, "Özel İletişim Vergisi Neden Gider Olarak Kabul Edilmemektedir", **Yaklaşım Dergisi**, Aralık 2004, Sayı: 144, www.yaklasim.com.

²⁸ Duran Bülbül, "Cep Telefonu Vergileri ve Değerlendirilmesi", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl:15, Sayı:178, Ekim 2007, s.165.

²⁹ Şükrü Kızılot, "Tavuğun Suyunun Suyu Vergisi", **Hürriyet Gazetesi**, 07.10.2007.

ücretler, haberleşme ücretlerinden teşekkül etmektedir.) belirli bir oranı (% 15 gibi) her ay Hazine'ye ödenmektedir. Ödemeler en geç brüt gelirin faturalandığı ayı izleyen ayın son gününe kadar ilgili GSM operatörü tarafından Hazine'ye yapılmaktadır.

F-Kurum Masraflarına Katkı Payı

Kurum masraflarına katkı payı, GSM operatörü şirketlerin elde edeceği brüt gelirden (brüt gelir, her türlü vergi, resim, harç ve fonlar dahil olmak kaydıyla, tesis ücretleri, aylık sabit ücretler, haberleşme ücretlerinden teşekkül etmektedir.) her türlü vergi, resim, harç, fon, Hazine payı ve KDV düşüldükten sonra kalan miktarın belirli bir oranı (% 0,35 (onbinde otuzbeş)) olarak hesaplanır. Bu pay, ilgili yılı takip eden yılın Nisan ayının sonuna kadar Telekomünikasyon Kurumu'na ödenmektedir.

G- Katma Değer Vergisi

Katma Değer Vergisi, % 18 olarak uygulanmaktadır. İlk abonelik tesisi sırasında tahsil edilen ÖİV, faturalı abonelikler için GSM operatörü tarafından faturaya yansıtılmak suretiyle tahsil edilebildiği için KDV matrahına dahil olmamaktadır. Ancak aynı vergi faturasız aboneliklerde, bayiler aracılığıyla toplanabilmekte, ve 85 numaralı KDV Genel Tebliği uyarınca ilk tesis üzerinden alınan ÖİV üzerinden % 18 KDV alınmaktadır. Bu konuda ortaya çıkan bir uyuşmazlıkta Danıştay, ÖİV' nin KDV matrahına dahil olmayacağı yönünde karar vermiştir³⁰.

VII- MOBİL İLETİŞİM CİHAZI ÜZERİNDEKİ VERGİSEL YÜKLER

Ülkemizde, mobil telefon cihazları genel olarak ithal edildiğinden satışı yapılırken de Özel Tüketim Vergisi ile Katma Değer Vergisi ödeme yükümlülüğü bulunmaktadır. IV sayılı liste içerisinde bulunan mobil telefon cihazları % 20 oranında ÖTV' ne tabi tutulmaktadır.

Ayrıca Katma Değer Vergisi de % 18 olarak en yüksek oranda uygulanmaktadır.

TRT Bandrolü ise %6 oranında uygulanmakta, daha önce sadece radyo ve televizyon alıcısı olan cihazlarda kullanılan bandrol uygulaması 28 Haziran 2016 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan karar ile kapsamı genişletilerek cep telefonlarını da bu kapsamaktadır.

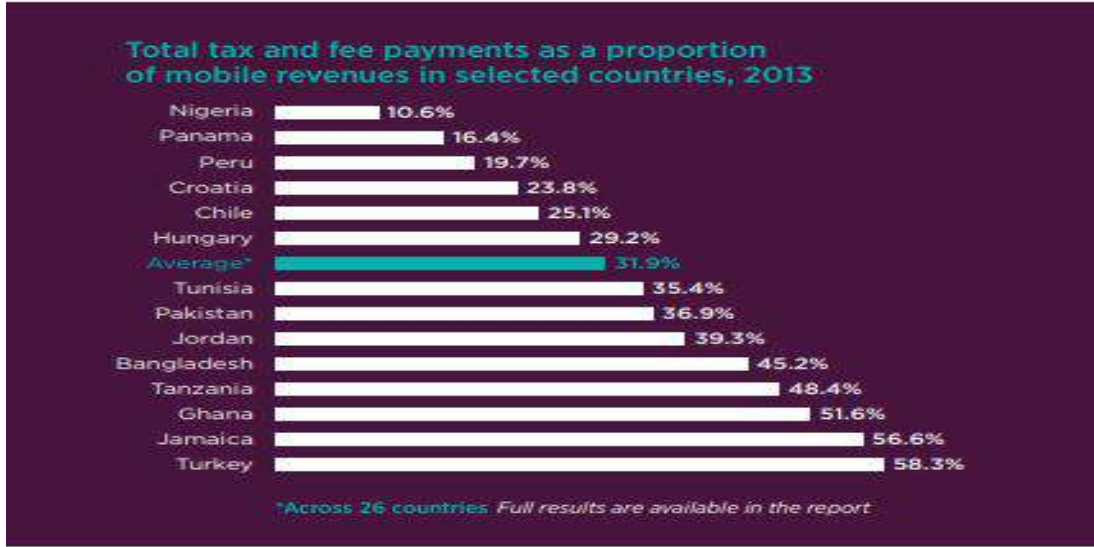
TRT Bandrolü ilk olarak ÖTV'nin matrahına girmekte, ardından ÖTV ile birlikte KDV matrahına eklenmekte ve tüketici verginin de vergisini ödemiş olmaktadır.

Bu durum, GSMA tarafından düzenlenen Mobil Telefon Raporunda da mobil telefon kullanımı ve hizmetleri üzerindeki vergiler bazı ülkelerle karşılaştırmalı olarak verilmiştir³¹.

³⁰ Dn.9. D. 28.02.2006 Tarih, E.2003/2694, K.2006/518 sayılı kararı.

³¹ Digital Inclusion and Mobile Sector Taxation 2015 , https://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2016/09/GSMA2015_Report_DigitalInclusionAndMobileSectorTaxation2015-Summary.pdf (27.06.2018).

Kaynak: Digital Inclusion and Mobile Sector Taxation 2015 , https://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2016/09/GSMA2015_Report_DigitalInclusionAndMobileSectorTaxation2015-Summary.pdf (27.06.2018).

Ülkemizde tablodan da izlendiği üzere, 1999 yılında yaşanan depremin ardından uygulamaya konan % 25 oranındaki ÖİV nedeniyle, diğer ülkelerde aynı hizmet üzerinden alınan vergilere göre oldukça yüksek oranda vergi uygulanmakta iken 01.01.2018 tarihi itibarıyla oranın % 7,5 e düşürülmesiyle bu yönde olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Elektronik ticaretin gelişmesi için özellikle internete erişim maliyetlerinin düşürülmesi gerekmektedir. Mobil iletişim sektörünün dünyadaki büyüme hızı ve potansiyeli nedeniyle bu sektör üzerindeki vergi yükünün ağırlığı daha büyük önem taşımaktadır. Öncelikle geçici olarak ve olağanüstü bir dönemde uygulamaya konan ÖİV' nin kalıcı olması zaten zayıf olan vergi bilincinin daha da azalmasına neden olacağı düşünülmektedir.

Sektöre yönelik çok sayıda vergi ve benzeri nitelik taşıyan uygulamalar sonucunda ağır bir vergi yükü ortaya çıkmakta, bu yük sektörün gelişmesine engel oluşturmaktadır.

Ülkemizde mobil iletişim üzerinden alınmakta olan vergi oranları diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça yüksektir. Bu da oldukça ağır bir vergi yükü anlamına gelmektedir.

Vergi gelirlerinin kısa dönemde yüksek olmasını sağlayan ağır vergi yükü, sektörün gelişmesini önleyerek, uzun dönemde ülke ekonomisinin gelişmesine zarar vermektedir. Telsiz ruhsatname ücreti ve telsiz kullanım ücretine inceleme konusu yapılan diğer ülkelerde rastlanılmamaktadır. Bu durumda, Telsiz Ruhsatname Ücretinin, yeni tesisteki Özel İletişim Vergisi'nin kaldırılması ya da telsiz ruhsatname ücretinin bandrol uygulaması şeklinde ithalatçı ya da üretici firmalardan tahsil edilmesi yönünde bir uygulama yerinde olacaktır.

Yüksek vergilerin bilgi ekonomisinin yaygınlaşmasını olumsuz etkilemesi sözkonusudur. Dolaylı vergilerle kolay bir biçimde elde edilen vergi gelirin yerini doldurabilmek mümkün olmadığı için, bu tür vergilerin indirilmesine yönelik kararlar alınmamaktadır. İndirimin sağlanabilmesi için, dolaysız vergi gelirlerinde artış sağlanması, verginin tabana yayılması yönünde önlemler alınması gereklidir.

Hükümetler, vergilendirmeye ilişkin politikaların oluşturulmasında önemli roller üstlenmelidir. Mobil telefon sektörünün gelişmesi, bir çok sektörün gelişmesi üzerinde olumlu katkısı bulunan iletişimin artması için yüksek vergi yükünün düşürülmesinde yarar bulunmaktadır.

Mobil hizmetlerin, kişilerin üretim yapmasına katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi önemli katkılar sunacağı açıktır. Sektör üzerindeki vergisel yükler ve kullanım ücretleri, bu sektörün ülkeye sağlayacağı sosyal ve ekonomik faydalar göz önüne alınarak belirlendiği takdirde, kısa dönemde vergi gelirlerinde bir azalış olsa bile, orta ve uzun vadede kullanıcı tabanının genişlemesi, artan ekonomik büyüme ile birlikte dengelenebilecektir. Böylece vergileme ilkelerinden en önemlilerinden olan verginin tarafsızlığı ilkesine de hizmet edilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

AB ve Türkiye'de mobil iletişim hizmetlerinde vergi rejimi-3, [www.euractiv.com.tr/.../ab-ve-turkiyede-mobil-iletisim-hizmetlerinde-vergi-rejimi-3-000093\(01.05.2018\)](http://www.euractiv.com.tr/.../ab-ve-turkiyede-mobil-iletisim-hizmetlerinde-vergi-rejimi-3-000093(01.05.2018)).

Bilgi Teknolojileri Haber Telekomünikasyon Sektörü, <http://www.teder.org.tr/basin3.aspx> (26.06.2018).

Bülbül Duran, “Cep Telefonu Vergileri ve Değerlendirilmesi”, **Yaklaşım Dergisi**, Yıl:15, Sayı:178, Ekim 2007.

Digital Inclusion and Mobile Sector Taxation 2015 , https://www.gsma.com/publicpolicy/wp-content/uploads/2016/09/GSMA2015_Report_DigitalInclusionAndMobileSectorTaxation2015-Summary.pdf (27.06.2018).

Fiske John, **İletişim Çalışmalarına Giriş**, Ankara, 1996, (Çev. Süleyman İrvan).

Giray Filiz, Gerçek Adnan and oth., “The Effect of Taxation on Mobile Phones: A Panel Data Approach”, **International Journal Of Mobile Communications**, Volume:7, Number 5, 2009..

Gruber Harald, Koutroumpis Pantelis, “**Mobile Telecommunications and The Impact on Economic Development**, May, 2010 , www.isto.bwl.uni-muenchen.de/.../gruber_koutroumpis.pdf (20.06.2018).

GSM Association, **Digital Inclusion And Mobile Sector Taxation 2016**, London, 2016.

GSM Association, **Global Mobile Tax Review 2006-2007**, London, 2007.

Gülmez Mustafa, “Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Satın Alma Ve Kullanımını Etkileyen Faktörler: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İle Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitelerinde Bir Uygulama”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, Ocak - Haziran 2005.

Kızılot Şükrü, “Tavuğun Suyunun Suyu Vergisi”, **Hürriyet Gazetesi**, 07.10.2007.

KPMG Vergi Raporu Siz akıllı telefonunuz için ne kadar vergi ödediniz?, <https://home.kpmg.com/tr/tr/home/media/press-releases/2016/09/siz-akilli-telefonunuz-icin-ne-kadar-vergi-odediniz.html> (25.05.2018).

Lust Philipp, Mobile Interconnection, **International Journal of Communications Law and Policy**, Issue 7, Winter 2002/2003.

Mcquail Denis, Windahl Sven, **Kitle İletişim Modelleri**, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

Muto Megumi, Takashi Yamano, “The Impact of Mobile Phone Coverage Expansion on Market Participation: Panel Data Evidence from Uganda”, **World Development**, Vol. 37, No. 12, 2009, p.1887.

Saraçoğlu Fatih, “Mobil İletişim Üzerindeki Vergi Yüğü: Faturalardan Örnekler”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 190, Ekim 2008, www.yaklaşım.com(15.05.2018).

Taş Metin, “Mobil İletişim Sektöründe Amaç Üzüm Yemek mi Bağcığı Dövmek mi?”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 191, Kasım 2008, www.yaklaşım.com (10.06.2018).

The Mobile Economy 2018, <https://www.gsma.com/mobileeconomy/wp-content/uploads/2018/05/The-Mobile-Economy-2018.pdf>,(26.06.2018).

Tuerck David, Bachman Paul, Steven Titch, and John Rutledge, “**Taxes and Fees on Communication Services**”, The Heartland Institute, Chicago, May, 2007.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b30bda602fe26.96023192(25.06.2018).

Türk Dil Kurumu, Bilişim Terimleri Sözlüğü, 1981, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b30be82250592.89274561 (25.06.2018).

Türk Dil Kurumu, **Toplumbilim Terimleri 1975**, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=349902 (25.06.2018).

Yılmaz Kazım, “Özel İletişim Vergisi Neden Gider Olarak Kabul Edilmemektedir”, **Yaklaşım Dergisi**, Aralık 2004, Sayı: 144.

Waverman Leonard, M. Meschi, and M. Fuss, “**The Impact of Telecoms on Economic Growth in Developing Countries**”, p.22, <http://web.si.umich.edu/tprc/papers/2005/450/L%20Waverman-%20Telecoms%20Growth%20in%20Dev.%20Countries.pdf> (15.06.2018).

Waverman Leonard, Kalyan Dasgupta, “How to Maximize the Economic Impact of Mobile Communications:The Four Waves”, **The Global Information Technology Report 2008-2009**, 2009 World Economic Forum.

Waverman Leonard, M. Meschi, and M. Fuss, “The Impact of Telecoms on Economic Growth in Developing Countries, Africa: The Impact of Mobile Phones” **Vodafone Policy Paper Series 2**, March, 2005.

www.danistay.gov.tr

KATILIM BANKALARININ MÜŞTERİLERİNE SUNDUKLARI HİZMET VE ÜRÜNLERLE MEVDUAT BANKALARININ MÜŞTERİLERİNE SUNDUKLARI HİZMET VE ÜRÜNLERİN KARŞILAŞTIRMASI: TÜRKİYE ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

THE COMPARISON OF SERVICES AND PRODUCTS TO THE PARTICIPATION BANK'S CUSTOMERS AND THEIR SERVICES AND PRODUCTS BY THE DEPOSITS OF DEPOSIT BANKS - REVIEW ON TURKEY

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

NKÜ İİBF İktisat Bölümü, salihozturk@nku.edu.tr

Hatice SÜRÜN

NKÜ SBE İktisat ABD, haticesurun@gmail.com

ÖZET

Katılım bankaları ilk olarak kurulma aşamasında Müslüman olan ülkelerde faaliyete başlamış ve gelişen süreçte özellikle 2008'de dünyada yaşanan ekonomik kriz sonrası ekonomik faaliyet içerisinde olan diğer mevduat bankalarına da alternatif olmuştur. Müşterilerine sundukları hizmet ve ürün çeşitliliği bağlamında açıklama yapacak olursak eğer katılım bankalarının sundukları ürünler faizsiz bankacılık olarak yürütülmektedir. Son 15 yılda büyüme ivmesi gösteren katılım bankaları sektörde konvansiyonel bankaların yapmış olduğu hizmetlere ek faizsiz bankacılık anlayışı ile hizmet yürüten bu kurumlardır. Bu çalışmada mevduat bankaları ile katılım bankalarının müşterilerine sundukları ürünler karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Mevduat Bankacılığı, Faizsiz Bankacılık, İslami Finans.

ABSTRACT

Participation banks began to operate in countries where Muslims were initially in the process of establishing it and in the developing period it became an alternative to other deposit banks in economic activity after the economic crisis experienced especially in 2008 in the world. The products offered by the participation banks are carried out as interest-free banking if they explain to customers in the context of the variety of services and products they offer. Participation banks which show the acceleration of growth in the last 15 years are those institutions which carry out services with the interest-free banking concept to the services that conventional banks have done in the sector. In this study, the deposit banks and the products offered by the participation banks to the customers were compared.

Keywords: Participation Banking, Deposit Banking, Interest- Free Banking, Islamic Finance

GİRİŞ

Sanayileşme ile birlikte ekonomik ve ticari boyutlarda faaliyet hacmi genişlemiş ve

gelişmiştir. Bu bağlamda bankacılık faaliyetleri de artmaya başlamıştır. Finansal sistem içerisinde mevduat bankaları önem arz etmektedir. Bankalar ekonomik birimler arasında fon transferi için aracılık hizmeti sunan kurumlardır.

Günümüz Katılım Bankacılığı prensiplerinin uygulandığı ilk kurumsal yapılar para vakıflarıdır. Para vakıflarının ilk örneği Osmanlı İmparatorluğu döneminde Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Vakıf kasaplara finansman sağlıyordu. Söz konusu para vakıfları 19.yüzyıla kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Yalnız zaman geçtikçe ekonomik ve ticari anlamda etkinliklerini kaybetmişlerdir.

Dünyada 1970’li yıllardan itibaren “faizsiz bankacılık” kriteri ile özellikle Körfez bölgesinde yaygın olan Katılım Bankaları, sektörde “faizsiz bankacılık” prensibi ve hassasiyeti ile bankacılık faaliyetlerini devam ettiren kuruluşlardır.

1972 yılında petrol gelirlerinin artışı ile birlikte Mısır’ın Kahire kentinde Nasser Social Bank kurulmuştur. Sonraki dönemde 1975 yılında İslam Kalkınma bankası kurulmuştur. Ülkemizde ise 1983 yılından itibaren bankacılık sektöründe Özel Finans Kurumları adı altında faaliyet göstermeye başlamış ve 2005 yılı itibari ile ve 5411 sayılı bankacılık kanunundaki değişimle “Katılım Bankaları” ismini almışlardır.

Katılım bankacılığı atıl kalmış ve faiz hassasiyeti olan ekonomik birimlerden olan bireylerin tasarruflarını ekonomik aktiviteye dahil etmek için ortaya çıkmıştır. Katılım bankacılığının son yıllardaki sektörel ve bankacılık sistemindeki gelişimi gözle görülür ölçüde dikkat çekmektedir. Yine faizsiz bankacılık anlayışı ile müşterilerine sundukları hizmetler bağlamında da tasarruf sahipleri tarafından tercih edilen katılım bankaları sektöre pozitif anlamda katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada mevduat bankalarının müşterilerine sundukları hizmet ve ürünlerle katılım bankalarının müşterilerine sundukları hizmet ve ürünlerin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

I. 1.BANKACILIK VE BANKACILIĞIN TARİHSEL SÜRECİ

1.1. Bankacılık Kavramı

Bankalar, ekonomik birim olan gerçek ve tüzel kişilerden mevduatları kabul eden bu bağlamda fon toplayan ve topladığı fon ve kaynakları ihtiyacı olan tüzel ve gerçek kişilere aktaran finansal aracı kurumlarıdır.

Bugün artık bankalar faaliyet açısından kredi ve mevduat işlemlerinin ötesinde farklı işlemlere de aracılık ederler. Bankaların yaptıkları işlemleri kısaca özetleyecek olursak;

1. Bulunduğu ülkenin finansal istikrar politikalarını destekler.
2. Finansal piyasalarda ve sektörde yapılan işlemlere aracılık eder.
3. Menkul kıymetleri alım satım işlemlerine aracılık faaliyeti yürütürler.
4. Kıymetli maden ve değerli varlıklara kasa işlemi görürler.
5. Elektronik kartlar ile müşterilere kullanım kolaylığı sağlarlar.
6. Ticaret işlemlerinin yürütülmesine katkı sağlarlar.

Bankalar saydığımız özelliklerin dışında özellikle ülkede ekonomik faaliyetin işlemesine ve finansal sistemin güçlenmesine katkı sağlarlar. Bu bağlamda ekonominin lokomotifini de diyebiliriz.

1.2. Bankacılık Sisteminin Dünya’daki Tarihsel Gelişimi

Tarihte ticari aktivitenin gelişimi ile beraber sarraflar ekonominin de gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Ticari faaliyet alanında sermayenin değişim amaçlı dolaşımında olması ile kurumsal olarak bankacılık sistemini ekonominin bir unsuru haline getirmiştir. Endüstriyelleşme ve modernleşmenin menşei olan Sanayi Devrimi bankacılık sisteminin de gelişimine olumlu katkıda bulunmuştur.

Bankacılık anlamında ilk faaliyet tarihi kaynaklara göre milattan önceki tarihlere işaret etmektedir. Milattan önce 3500'lerde Sümer ve Babil'de rahiplerin borç verdiği üzerine belgeler dahi bulunmuştur. Yalnız ilk bankacılık faaliyeti bugün ki ekonomik sistemde faaliyet gösteren bankacılık sistemi gibi değildi. Kesin bir tarih olmamakla bankacılık tarihi milattan önce 18. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Babil krallığı döneminde bankacılık faaliyetinin ilk örnekleri görülmektedir. Dönemsel olarak trampa ekonomisi olduğu için para işlemlerde kullanılmamaktaydı. Ve kiliseler banka olarak kullanılmaktaydı. Banka kelime anlamı olarak İtalyanca kökenli bir kelime olup, İtalyanca'da masa veya sıra manasında kullanılan "banco" kelimesinden türemiştir.

Sonraki aşamada milattan önce Antik Yunan ve Roma döneminde modern bankacılık faaliyetini anımsatan kurumlar olmuştur. Bankacılık gelişen süreçte değerli eşyaları saklama fonksiyonunu yürütmekteydi. Ve aynı tarihlerde ise para ve paranın getirisi olan faiz kavramı da bankacılık faaliyetinin alanına girmeye başlamıştır. Dönemsel olarak siyasal otoriteden bağımsız olarak tüccarların girişimleri ile bankacılık faaliyetlerinin adımları atılmıştır. Tüccarların kurmuş olduğu bankalar diğer ticaret yapan kişilere faizle kredi vermeye başlamışlar ve bu bağlamda bankacılık faaliyeti de başlamıştır. Roma döneminde ise yine siyasal iktidar bankacılıkla ilgili düzenlemeler getirmişlerdir. Bu bağlamda bankacılık kurumsal bir hale gelmeye başlamıştır da diyebiliriz.

Günümüzdeki bankacılık anlamında değerlendireceğimiz en benzer faaliyet 16. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Modern olarak kurulan ilk banka 1609 yılında Amsterdam Bankası adı ile Hollanda'da faaliyete geçmiştir. Ardından 1637 yılında Venedik Bankası kurulmuştur. İlk banknot sisteminin temelleri ise İngiltere'de "goldsmith" adı verilen tüccarların alışverişi ile atılmıştır. 1700'lü yılların sonlarında Adam Smith'in "Görünmez El" kavramı ile bankacılık yeni bir boyut atmış, özel ve kamu kesiminde kullanılan para yasal bir sürece dahil olmuştur. Hatta özel ve devlet bankası ayrımı oluşmuş ve şekillenmiştir.

19.yy'da Sanayi Devrimi sonrası ticari kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçiş aşaması ile öncelikle Avrupa ve Amerika olmak üzere kurumlarda hacim olarak büyüme olmuştur. Özellikle küçük ve orta ölçekli girişimlerin yerini büyük firmalar almış ve bu durum da ekonominin faaliyet hacminin genişlemesi ile bankacılık sisteminin gelişimini de olumlu derecede etkilemiştir.

20.yüzyılda ise konjonktürel olarak ülkelerde yaşanan gelişmeler devletlerin ekonomik yapılarına da yansiyarak ekonomide merkezi planlama ile birlikte bankacılık sisteminde değişimler yaşandı. Devlet desteği ile kalkınma amaçlı "Kalkınma Bankaları" kendine has yasal bir prosedürle kurularak faaliyete geçti. Özellikle 2. Dünya savaşı sonrası kalkınma bankacılığı ön plana çıkmıştır. Ve yine devamında Avrupa Yatırım Bankası, Uluslar arası Para Fonu vb. kurumlar kalkınma amaçlı kurulmuştur.

Tablo 1. Bankacılığın Tarihsel Gelişimi

Tarihte İlk Banka	İlk Bankacılık Yasaları	Bankacılığın Gelişmesi ve Denetlenmesi	Milad	İlk Modern Banka	Çek ve Bankot Kullanımı	Goldsmithler ve Sertifika	İlk Merkez Bankası	Modern Bankacılığın Başlaması
3500	2000	1000	0	1609	1637	1640	1694	1907
MÖ.3500	Sümer ve Babil'de mabetlerde rahiplerin borç verdiğiğine dair bankacılık belgeleri bulunmuştur.							
MÖ. 2000	Eshunanca Krallığı ilk bankacılık yasalarını düzenlemiş, faiz oranını %20 olarak hükme bağlamıştır. Hammurabi yasaları, kredi verme, mevduat toplama, komisyon işlemlerini hükme bağlamış, kredi senetleri killer üzerine 2 nüsha halinde yazılmıştır.							
MÖ. 1000	İlk ve Orta Çağ'da Yunanlılar, Romalılar ve Mısırlılar bankacılığı geliştirmiş, eski Mısır'da faiz sınırlanırken eski Yunan'da bankacılık denetimlerine başlanmıştır.							
1609	İlk modern banka "Amsterdam Bankası" kurulmuştur.							
1637	Venedik Bankası kurulmuş çek ve bankot kullanımı başlamıştır.							
1640	İngiltere Kralı tarafından tüccarların altına el konulmasıyla birlikte, altınlar "goldsmith" denilen tüccarlara sertifika karşılığı verilmeye başlanmıştır.							
1694	İngiltere Merkez Bankası (İlk Merkez Bankası) kurulmuştur.							
1907	Sistem, Federal Reserve Bank (ABD Merkez Bankası) ile olgunluğa ulaşmış ve modern banka sistemini oluşturmuştur.							

Kaynak (Aydın, 21, 2016)

1.3. Bankacılık Sisteminin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

Türkiye özelinde bankacılık anlamında ilk faaliyet 1845 yılında İstanbul Bankası ile başlamış, ilerleyen süreçte Osmanlı Bankası, Ottoman Bank ve Ziraat Bankası kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde ilk kağıt para olarak "Kaime" adı verilen para kullanılmıştır. Kullanılma sebebi ise kamu finansmanı içindir. Daha sonra Galata Bankerleri'nin faaliyeti ile birlikte az önce bahsettiğim gibi İstanbul Bankası kurulmuştur. 1856 yılında ise Osmanlı Bankası faaliyete geçmiştir. İzleyen dönemde ise 1863 yılında özellikle tarım sektörüne kredi desteğinde bulunan "Memleket Sandıkları" faaliyete geçmiştir.

Devam eden süreçte 1888 yılında ilk devlet bankası olma ünvanı ile tarımsal faaliyete destek amacı ile Ziraat Bankası kurulmuştur. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Türkiye'de çok sayıda banka faaliyete geçti. Sayısal olarak ifade edecek olursak 22 tane ulusal banka açılmıştır. 1923 yılına İş Bankası ekonomik anlamda kurularak faaliyete geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası da 1930 yılında kurulmuştur.

Kalkınma bankacılığı döneminde ise özellikle 1934 yılında 1. Sanayi Planı'nın etkisi ile bizzat devlet desteği ile kalkınma amaçlı bankalar kurulmuştur. Sırasıyla Sümer Bank, İller Bankası, Eti Bank, Denizbank ve Halk Bankası bu dönemde kalkınmaya katkı ve küçük esnafa kredi desteği amaçlı kurulmuşlardır.

Özel müteşebbisin ve girişimcilik faaliyetlerinin ivme kazanması ekonomide bankacılık sektörüne de yansıyor 1945- 1960 yılları arası dönemde girişimcilik faaliyetlerinin etkisi ile Akbank, Garanti Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Pamukbank faaliyete geçmiştir.

Planlı dönem dediğimiz 1960 ve 1980 yılları arasındaki dönemde özellikle siyasi anlamda Türkiye'deki gelişmeler bankacılık faaliyetlerine de yansımış ve sektöre bir takım sınırlamalar ve kontroller getirilmiştir. Bu dönemde mevcut kurulan bankalar nitelik anlamında artışa gitmişlerdir.

1980 sonrası dünyada Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ülkeler ticari, ekonomik ve politik anlamda değişim sürecine girmiş bu durum ülke ekonomilerine ve paralel olarak bankacılık

faaliyetlerine yansımıştır. Küreselleşme ile birlikte Türkiye bankacılık sektöründe yeni kurumlar açılmış ve bu bağlamda ekonomik ve finansal sistem yeni bir sürece dahil olmuştur. Ekonomide serbestleşme sonraki süreci de olumlu etkilemiştir.

İzleyen dönemlerde en dikkate çarpan krizler ve durgunlukların ekonomiyi negatif etkilemesidir. Bu süreçlerde 1999 yılında Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu (TMSF) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) kurulmuştur.

Bankacılık Sisteminin Türkiye'deki gelişme sürecini dönemsel anlamda özetlemek gerekirse aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz;

- Cumhuriyet Öncesi Dönem- Osmanlı İmparatorluğu Dönemi (1847-1923-Borçlanma Bankacılığı)
- Cumhuriyet Sonrası Dönem- Ulusal Bankacılık Dönemi (1923- 1933 arası dönem)
- Devletçilik Anlayışı ile Gelişen Dönem- Kamu Bankacılığı Dönemi (1933- 1945 arası dönem)
- Özelleştirme- Özel Bankacılık Dönemi (1945- 1960 yılları arası dönem)
- Planlı Dönem (1960- 1980 yılları arası dönem) (Yetiz, 110, 2016)
- Serbest Ekonomi ve Küreselleşme Dönemi (1980 ve sonrası)

2. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİ

Türkiye'de bankacılık sektörü ekonominin işleyişi ve finansal anlamda yaptığı yeniliklerle gelişme ve ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Gelişme ve hacimsel büyüme ile birlikte sektör içerisinde katılım bankalarının payı son verilere göre %6 civarındadır. Bu bağlamda mevduat bankaları sektörde katılım bankalarına göre daha çok yer edinmiştir. Türk Bankacılık Sistemi'nde bankalar 3 gruba ayrılmaktadırlar. Bu bankalar Mevduat Bankaları, Kalkınma ve Yatırım Bankaları ve Katılım Bankaları'dır. Sektörde 52 banka faaliyetine devam etmektedir. Aşağıdaki Tablo 2'de sektörde faaliyete devam eden bankaların isimleri verilmiştir.

Tablo 2. Türk Bankacılık Sitemindeki Bankalar

Türkiye'de Banka Grupları ve Banka Listesi		
1. Mevduat Bankaları		2. Kalkınma ve Yatırım Bankaları
a) Kamu Sermayeli Bankalar	d) Ya ban cı Sermayeli Bankalar	Aktif Yatırım Bankası A.Ş.
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Alternatifbank A.Ş.	BankPozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş.
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Arap Türk Bankası A.Ş.	Diler Yatırım Bankası A.Ş.
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Bank Mellat	GSD Yatırım Bankası A.Ş.
b) Özel Sermayeli Bankalar	Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş.	İller Bankası A.Ş.
Acabank A.Ş.	Burgan Bank A.Ş.	İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş.
Akbank T.A.Ş.	Citibank A.Ş.	Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş.
Anadolubank A.Ş.	Denizbank A.Ş.	Nurol Yatırım Bankası A.Ş.
Fibabanka A.Ş.	Deutsche Bank A.Ş.	Pasha Yatırım Bankası A.Ş.
Şekerbank T.A.Ş.	Finans Bank A.Ş.	StandardChartered Yatırım Bankası Türk A.Ş.
Tekstil Bankası A.Ş.	Habib Bank Limited	Türk Eximbank
Türkish Bank A.Ş.	HSBC Bank A.Ş.	Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	ING Bank A.Ş.	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	IntesaSanpaoloSp.A.	
Türkiye İş Bankası A.Ş.	JP Morgan Chase Bank N.A.	
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Odea Bank A.Ş.	
c) Tas. Mevd. Sig. Fonuna Devr. Bankalar	Rabobank A.Ş.	
Birleşik Fon Bankası A.Ş.	Société Générale (SA)	
	The Royal Bank of Scotland Plc.	
	Turkland Bank A.S.	

Kaynak: www.tbb.org.tr

Bankacılık sisteminde ülkemizdeki 52 adet banka bulunmakta olup, Mevduat bankalarının sayısı 34, kalkınma bankalarının 13 ve katılım bankaları ise 5 adettir. Tablo 3'te Katılım Bankalarının isimleri verilmiştir.

Tablo 3. Katılım Bankaları Listesi

Türkiye Finans Katılım Bankası
Kuveyt Türk Katılım Bankası
Alabaraka Türk Katılım Bankası
Ziraat Katılım
Vakıf Katılım

2.1.Katılım Bankacılığı

Katılım bankaları finansal sektörde mevduat bankalarına benzer şekilde faaliyet gösteren finans kurumlarıdır. Katılım bankalarını mevduat bankalarından farklı kılan özellik ise katılım bankacılığının faizsiz bankacılık faaliyetinde bulunması nedeniyledir. Özellikle farklılıklar bankacılık faaliyetinin uygulamasında da kendini gösterir. Katılım bankaları işlemlerini İslam dini tarafından belirlenen esaslara uygun olarak yürütürler(Akhtar, 2011).

İslami bankacılık faaliyeti olan katılım bankacılığı konvansiyonel bankalarına gitmeyen fonları sisteme dahil etmek amacı ile kurulmuştur.

İslamî finans adı ile bütün finansal faaliyetlerin ve bankacılık işlemlerinin İslamî kurallar dahilinde uygulama alanı bulduğu finansal bankacılık sistemidir. Para, iktisadi hayatın bir değişim aracı olarak, öncelikle ticaretin hızlı ve kolay yapılmasını sağlar. İslam'a göre, satılabilir bir meta (mal) olmayıp, sadece bir değer/kıymet ölçüsüdür (Canbaz, 2014). İslami bankacılık, diğer bir adıyla katılım bankacılığı sadece İslami ülkelerde olmayıp özellikle 2008 yılında dünyayı sarsan finansal- küresel kriz sonrası dünyada da katılım bankacılığı yaygınlaşmaya başlamıştır.

Katılım bankalarının amacı özellikle atıl kalmış fonları ekonominin işleyişine kazandırmaktadır. Bu bağlamda katılım bankaları sektördeki bankalara alternatif değil daha çok tamamlayıcı bir aktördür de diyebiliriz.

2.1.2. Dünyada Katılım Bankacılığı

Bir finansman kurumu olan "faizsiz" prensibi ile bankacılık anlayışına yenilik getiren anlayış ilk olarak 1963 yılında Mısır'ın Mit Gamr kasabasında o dönemde tüm bankaların devlet kontrolüne geçmesine muhalif olarak kurulmuştur. İzleyen yıllarda özellikle Körfez ülkeleri ve sonrasında tüm Dünya'da faaliyet alanı genişlemeye başlamıştır.

İzleyen yıllarda 1975'de Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde kurulmuş olan İslam Kalkınma Bankası (İKB) kamu sektörüne finansman sağlamış yalnız özel sektöre finansman desteği sağlayamamıştır. 1981 yılında İKB'nin karşılayamadığı alanı, özellikle Körfez Ülkeleri işadamları organizasyonu olan, "Dar Al-Maal Al- İslami" doldurmuştur.

İngiltere sömürgesi olduğu yıllarda Hindistan'ın bazı bölgelerinde faizsiz bankacılık uygulamalarına benzer şekilde "kooperatif bankacılık" girişimleri de bu sisteme örnek verilebilir. Dünyada faaliyete devam eden katılım bankalarından bazıları:

- Kleinwort Benson
- ANZ Grindlays
- Citibank

- HSBC Bank
- Union Bank of Switzerland ve
- Goldman Sachs'tır.

İslami ülkelerde Batılı zihniyetle faaliyete geçen ilk faizsiz banka ise Bahreyn'de 1996 yılında kurulmuş olan Islamic Investment Bank'tır. Dünya üzerinde bugün hala İsviçre, İngiltere, Rusya ve Çin'de İslami bankacılık faaliyeti yapan kuruluşlar bulunmaktadır.

Dünya'da farklı yapılarda olabilen faizsiz bankacılık anlayışının temelinde faiz içermeyen, risk paylaşımli ticari ve finansal bankacılık işlemleri yer almaktadır. Katılım bankaları İslami finans sektörünün en başta gelen kurumlarından. Faizin İslam dinine göre yasak olması sebebiyle, bankacılık sistemindeki faizsiz finans anlayışı sisteme alternatif ve niş bir alan olarak girerek kendini kabul ettirmiştir. İşleyiş olarak mevduat bankalarına benzemekle beraber katılım bankacılığındaki fon kullandırma yöntemi farklıdır.

Datalara göre Dünya üzerinde faaliyetine devam eden büyük ölçekli bankalar arasında 89 katılım bankası mevcuttur.

2.1.3. Türkiye'de Katılım Bankacılığı

Ülkemizde İslami Finans anlayışı ile kurulan faizsiz bankacılık sistemi katılım bankaları aracılığı ile yürütülmekte olup, finans sektöründe artan aktif büyüklüğü ile ekonomiye katkı sunmaktadır.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 sonrası serbestleşme ve dışa açık ekonomi süreci ile başlayan dönemde finansal anlamda da aktif bir döneme geçilmiştir. Bu bağlamda 1980'li yıllardan itibaren özellikle Körfez Bölgeleri ve Ortadoğu'dan Türkiye'ye fon transferi amacıyla bankacılık faaliyeti de yapacak olan finansal hizmet sunan kurumların inşasına yönelik çalışmalar başlamıştır.

İslami Finansın gereği olan Katılım Bankacılığı Bakanlar Kurulu kararı ile 1985'te Özel Finans Kurumları (ÖFK) adı altında kurularak, faizsiz bankacılık hassasiyeti ve kuralları çerçevesinde fon kabul ve kullandırma faaliyeti ile katılım bankaları finans sektörüne dahil olmuştur.

Katılım bankaları daha çok finansal anlamda kiralama ve emtialarla ilgili ticaret yapmakla birlikte ana faaliyet alanı risk temelli fon paylaşımı ve faizsiz bankacılıktır. 2002 yılında Katılım Bankaları Birliği (TKBB) kurulmuştur. 2005 yılında Bankacılık kanununda yapılan revizyon ile isim değişikliğine gidilmiş ve "Katılım Bankası" adı verilmiştir.

Katılım Bankaları, farklı nedenlerle ekonomiye kazandırılmayan fonların faizsiz bankacılık ilkeleri çerçevesinde ekonomiye kazandırılması, faizden kaçınan uluslar arası fonların çekilmesine aracılık etmesi ve geleneksel bankacılık hizmetlerinin sunulması noktasında mevduat bankalarının yanında yeni bir alternatif olmuş ve bankacılık sektörünün çeşitlenmesine katkı sağlamıştır (Pehlivan, 2016).

Türkiye'de faaliyetlerine devam eden bu söz konusu kuruluşların uyguladıkları modelde bankacılık, ticari ortaklık, sigorta, takas, finansal kiralama, faktoring ve benzeri finansman yöntemleri bir arada ve aynı çatı altında toplanmaktadır (Özulucan, 2009, 87)

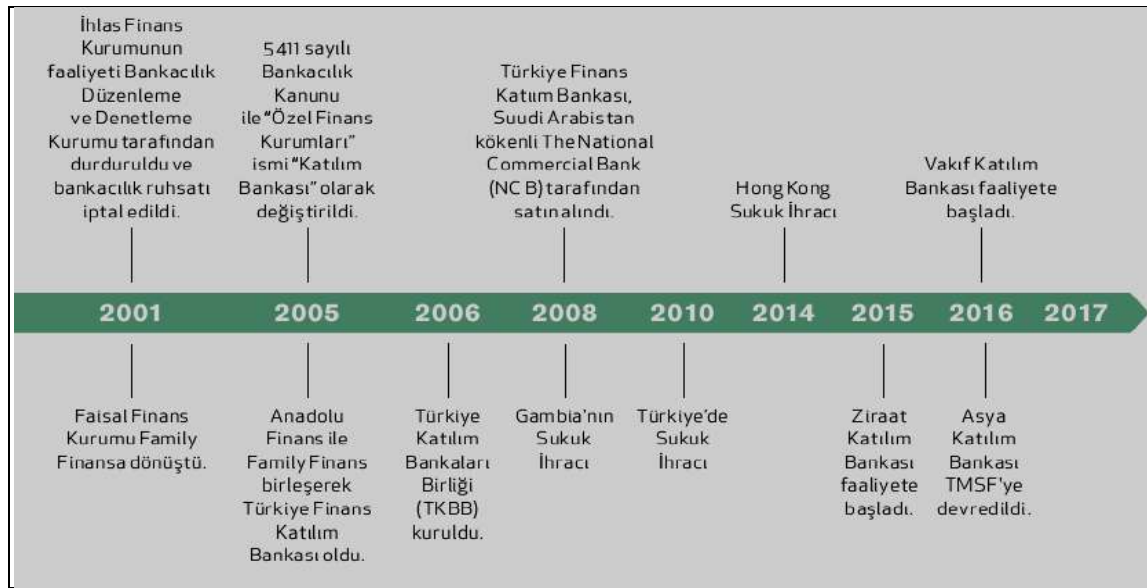
Katılım bankalarını özetleyecek olursak müşterilerine finansal anlamda hizmet sağlayan, finans sektöründe faaliyet hacmi ile özellikle ekonomiyi de kaynaklar bağlamında finanse eden ve sektörü de destekleyen kurumlardır.

Türkiye'de kurulan Katılım Bankalarını sıralayacak olursak eğer;

- Albaraka Türk Finans ve Faisal Finans, 1985 yılında faaliyete geçmiştir.
- Kuveyt Türk Finans (1989), Anadolu Finans (1991) ve İhlas Finans (1995) ve son olarak da Asya Finans (1996) kurulmuştur.
- Kriz sonrası 2001 yılında İhlas Finans iflasını açıklamıştır.
- Faisal Finans isim değişikliğine giderek 2001 yılında Family Finans adını almıştır. 2005 tarihinde ise Anadolu Finans ile birleşmiş ve Türkiye Finans adı ile faaliyetine devam etmiştir.
- Ziraat Katılım 2014'te faaliyete başlamıştır.
- Ve son olarak da faizsiz bankacılık sistemine 2016' yılında Vakıflar Bankası kuruluşu olan Vakıf Katılım kurulmuştur.

Aşağıdaki Tablo 4'te Türkiye'deki Katılım Bankacılığının Tarihsel Gelişimi görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'de Katılım Bankacılığının Tarihsel Gelişimi

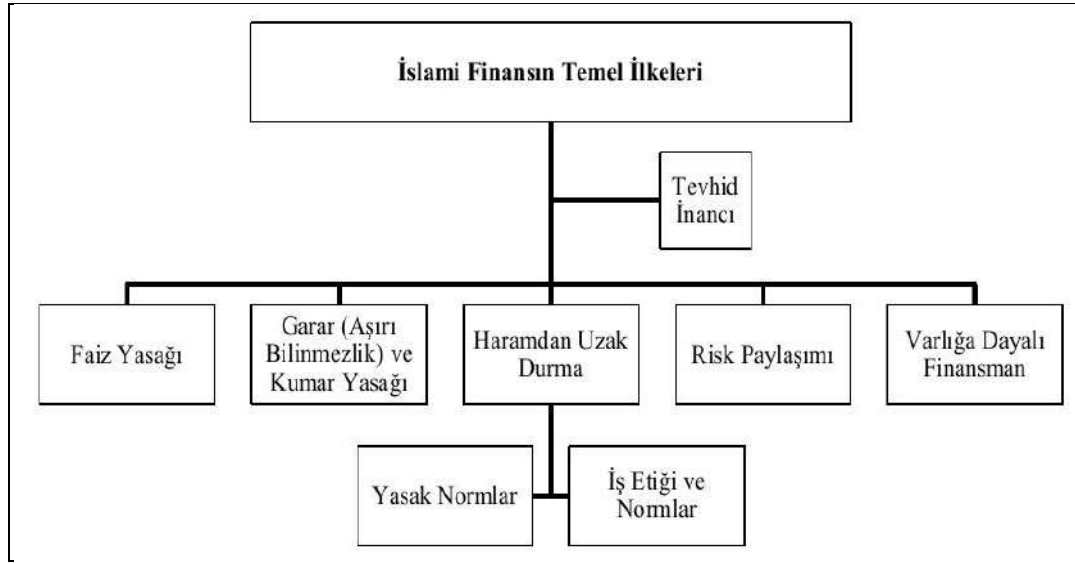
Kaynak: www.tkbb.org.tr

2.1.4. Katılım Bankalarının Temel Amaçları

- "Faize olan duyarlılıkları ile özellikle konvansiyonel bankalarla iletişimde ve bankacılık hizmeti almayan tasarruf sahiplerinin fonlarını ekonomini işleyişine dahil etmek
- İslam ülkeleri ile sektörel bağlamda sermaye girişini sağlayarak faaliyet hacmini artırmak
- Doğal ve enerji kaynakları bakımından zengin olan Ortadoğu'dan ülkemize varlık akışına aracılık etmek (Aras ve Öztürk, 2011)

2.1.5. Katılım Bankacılığının İlkeleri

Klasik iktisat düşüncesine göre para, değişimin kolaylaşmasını sağlayan ve doğrudan menfaatten yani üçüncü taraflara kullandırılmasından dolayı gelir elde edilebilen bir maldır (TKBB Yayınları, 11). Katılım bankacılığı sistemi temel yapısı sebebiyle öncelikli olarak İslami kurallar doğrultusunda göre işleyişine devam eden kuruluşlardır. Bu bağlamda İslam ekonomisinin temel kurallarını da açıklamamız gerekir. Aşağıdaki Tablo 5'te katılım bankacılığının temel ilkeleri sıralanmıştır.

Tablo 5. Katılım Bankacılığı- İslami Finans İlkeleri

Kaynak: (Yanpar, 2015, 58)

Tablo 5’te İslami Finans- Katılım Bankacılığı ilkeleri tablosunda faiz yasağı, garar, kumar yasağı ve haramdan uzak durma uyulması zorunlu yasaklarken, rizk paylaşımı ve varlığa dayalı finansman ise olması gereken arzulanan hedefleri göstermektedir (Yanpar, 258). Bu bağlamda İslam ekonomisinin bir unsuru olan Katılım Bankacılığının özelliklerini sayacak olursak eğer;

1. İslam ekonomisinde İslami kurallar önem arz etmektedir.
2. Risk paylaşımı esaslı kar-zarara katılmaya dayalı bir sistem olarak konvansiyonel bankalardan temel olarak ayrılmaktadır. - Faizsiz çalışma prensibi
3. İslam dininde haram kabul edilen ürünlerle herhangi bir şekilde işlem yapılmamaktadır.
4. Kredi desteği kalkınma bankaları aşamasında direkt müşterilere nakit fon kullandırılmamakta kiralama usulüne göre işlem yapılmaktadır.
5. Faizsiz finans sisteminin risk paylaşımı esasına dayandırılmış yapısı sistemi güçlü kılmakta ve krizler karşısında sistemin dayanıklılığını artırmaktadır (www.tkbb.gov.tr)

2.2. Mevduat Bankacılığı

Genel anlamda mevduat bankacılığı Türkiye’deki bankacılık sisteminin değişimi ve büyümesi ile eş anlı olarak gelişme göstermiştir. Temelde bankacılık sisteminde anlattığımız gibi mevduat bankacılığı ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde örneklerini vermiştir. Belirtilen dönemde bankanın işlevi bir nevi “Borçlanma Bankacılığı” niteliğinde idi.

5411 Sayılı Bankalar Kanunu’nun 3. maddesine göre mevduat bankaları; kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullanmak esas olmak üzere faaliyetine devam eden kurumlardır (Akkuş, 2017). Yine 5411 sayılı kanunun ilgili maddesinde mevduat bankalarının fon alım satımı dışında kredi işlemlerine aracılık etme işlemi de kanunen belirtilmiştir.

2.2.1. Mevduat Bankacılığının Tanımı

Finansal sistemde önemli bir payı olan mevduat bankaları sektörde yaklaşık yüzde 90 civarı payları ile en önemli aktörlerden biridir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın ekonomik istikrar için uyguladığı politikaları da destekleyerek hem reel sektörü finanse

ederler, hem de ekonomik büyümeye de katkıda bulunurlar.

Mevduat bankalarının temel fon kaynakları bu bağlamda mevduat işlemlerine kredi toplama, kredi kullandırma gibi işlemlerle aracılık ederler. Finansal anlamda fon alışverişine aracılık ederek sistemi de bu bağlamda canlandıran kurumlardır.

kuruluşlar şeklinde ifade edilmektedir.

2.2.2. Mevduat Bankalarının Faaliyetleri

Mevduat bankaları katılım bankalarına göre daha geniş yelpaze ile birçok bankacılık hizmetine aracılık ederler. Aşağıda mevduat bankalarının faaliyetleri başlık olarak verilmiştir.

- Mevduat kabul etmek
- Kredi vermek
- Fon transferi işlemleri yapmak
- Çek kullanımı ve tahsilat işlemleri yapmak (Fatura vb. gibi)
- Çek ve senet işlemleri yapmak
- Mevduat saklama hizmeti yapmak
- Müşteri lehine teminat ve garantör işlemi yapmak
- Yatırım ve proje danışmanlığı yapmak
- Portföylerin dağılımı ve idaresini yapmak
- Factoring hizmeti vermek
- Bireysel emeklilik ve sigorta işlemlerine aracılık etmek

2.2.3. Mevduat Bankalarının Temel Fonksiyonları

Fonksiyonel anlamda mevduat bankaları tüm finansal kuruluşlar gibi aracılık hizmeti görürler. Özetle temel fonksiyonları şu şekilde sıralayabiliriz.

2.2.3.1. Finansal Aracılık Hizmeti Sağlamak

Fon fazlası olanlardan, fon tercihi olanlara aracılık ederek fon transferi sağlamak

2.2.3.2. Kaynakların Aktarımını Sağlamak

Kaynak aktarımında fon transferine aracılık ederek, fon fazlası olan bölgelerden fon açığı olan bölgelere kaynak aktarımı sağlarlar. Bu bağlamda likidite transferine de aracılık ederler.

2.2.3.3. Kaydi Para Yaratmak

Kaydi para tanım olarak mevduat parası olarak tanımlanmaktadır. Kaydi para mevduat bankalarının müşterilerine kullandırdıkları krediler üzerinden bankacılık sisteminde oluşturulmuş para yaratılması mekanizmasıdır.

2.2.3.4. Ticareti Geliştirmek

Ekonomik aktivite içinde uyguladığı sistem ve aracılık hizmeti ile ulusal ve uluslar arası ticaretin finansmanına ve bu bağlamda boyutunun değişmesine katkıda bulunurlar.

2.2.3.5. Para Politikasının Etkinliğine Destek Olmak

Finansal anlamda güçlü ekonomi ve bankacılık sistemi TCMB'nin uyguladığı para politikasının uygulanmasına da destek olarak etkili olmasına olanak sağlar.

3. KATILIM BANKACILIĞI ÜRÜNLERİ ile MEVDUAT BANKACILIĞI ÜRÜNLERİ

Katılım bankaları be mevduat bankaları fonksiyonel bağlamda benzer özelliklere sahiptirler. Bankacılık faaliyetleri benzer olsa da özellikle faizsiz bankacılık anlayışı ile katılım bankaları mevduat bankalarından temel noktada ayrılmaktadır. Her iki sistemde ekonomik birimlerde, özel ve tüzel kişilerden tasarruf temin ederek, ilgili fonların bu bağlamda yatırıma dönüşmesine aracılık ederler. Müşterilerine sundukları ürünler bağlamında her iki kurum arasında farklılıklar da söz konusudur

3.1. Katılım Bankacılığı Hizmet ve Ürünleri

Katılım Bankacılığı ürünleri öznede fon toplanan ürünler ve fon kullandırılmasına hizmet eden ürünler olarak ayrılmaktadır. Tasarruf toplama ürünleri Özel Cari Hesap'ta denilen Cari Hesap ve Katılma hesaplarıdır. Katılım bankalarının fon toplama yöntemleri ise sırasıyla Murabaha, Mudarebe, Muşareke, Karz-ı Hasen, Selem, İstisna, sukuk, Tevruk, İcare yani finansal kiralama, Katılım ve Yatırım Fonları'dır.

3.1.1. Cari Hesap

Cari hesap; konvansiyonel bankacılıktaki vadesiz hesapla aynı hesap türüdür. Herhangi bir vade ve faize bağlı olmayan hesaptır. Hesapta bulunan mevduat, faizsiz bankacılık açısından bir borç verme işlemidir.

3.1.2. Katılma Hesabı

Katılım bankacılığın temel ilkelerine sahip olan ve kar-zarara katılma amacı ile açılan hesap türüdür. Katılım hesabı ile hesap açan müşteri aynı zamanda kuruma bir nevi ortak olmuş sayılır. Bu bağlamda müşteriler kar ve zarara ortak olmuş olurlar..

3.1.3. Murabaha

Murabaha, ticarete konu olan malın maliyetinin müşteriye bildirilmesi ve o malın üzerine kar eklenerek satılması işlemidir. malın maliyetinin müşteriye bildirilmesi ve üzerine kar eklenerek satılmasıdır (Kuveyt Türk Ders Notlar, 2015, 23). Kısaca murabaha ortaklık yöntemi ile toplanan fonları satış yöntemi ile satılarak katılım bankacılığına katkıda bulunur.

3.1.4. Muşaraka

Banka ve müşterinin brlirlenen proje için sermaye ve emeğe aynı oranda ortak oldukları finansman yöntemidir. Kar ve zararda bu yöntemde eşit olarak dağıtılır.

3.1.5. Karz-ı Hasen

Bir nevi konvansiyonel bankacılıktaki nakit avansa benzemektedir. Bankanın müşteriye borç verme işlemi de denebilir. Alınan borç aynı oranda bankaya ödenir.

3.1.6. Selem

Selem işlemi belirli bir malın veya hizmetin bedelinin tamamının peşin olarak ödenip ileri bir vadede satın alınması işlemidir elem, belirli bir malın veya hizmetin bedelinin tamamının peşin olarak ödenip ileri bir vadede satın alınmasıdır (Temelli vd, 2017,8)

3.1.7. İstisna

Satın alıma konu olan emtia ortada yok iken satışa konu olmasını sağlayan sözleşmedir. Örnek verecek olursak özellikle inşaat projelerinde belirlenen projenin maketi ya da reklamı ile yapılan akittir.

3.1.8. Sukuk

Sukuk, anlam itibari ile finansal sertifika demektir. Ve kelime Arapçadır. Hatta sak kelimesinin çoğul hali olup faizsiz bono adı ile de anılmaktadır. Genel anlamda para piyasalarında tahvil ve bonolar senet kelimesi ile ifade edilirken, İslamî finansman sisteminde

sukuk kelimesiyle ifade edilmektedir (Özsoy, 2012, 181). Aynı zamanda bir fon toplama yöntemidir.

3.1.9. Teverruk

Murabaha yoluyla satın alınan bir malın, müşterilerin finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla piyasalarda nakde dönüştürülmesini sağlayan bir sözleşmedir (www.turkiyefinans.com). Özetle vadeli alım ve sonrasında yapılan peşin satış işlemidir.

3.1.10. İcare- Leasing (Finansal Kiralama)

İcare kelime anlamı itibari ile finansal kiralama demektir. Katılım bankacılığında ise bir nevi müşterinin almak istediği ürünle ilgili sözleşmedir. Özellikle menkul ya da gayri menkul kiralama işlemi olarak da bilinir.

3.1.11. Diğer Bankacılık Ürünleri:

İslami finansın parçası olan katılım bankaları fon toplama ve fon kullandırmaya ek olarak mevcut geleneksel bankaların sundukları hizmetleri de sunarlar. Bunlardan bazılarının örnek verecek olursak;

- Çek karnesi hazırlamak
- Kredi kartlarının limitini belirlemek
- Döviz işlemlerine aracılık etmek
- Perakende ödeme sistemi ile işlem yapmak
- Para transferi
- Senet ve çek işlemlerini tahsil etmek
- Fatura ödemelerine aracılık etmek
- Kambiyo aracılık hizmeti sunmak
- Kiralık kasa uygulaması
- Konut ve araç ya da Bireysel Emeklilik Sigortası işlemlerine aracılık etmek

3.2. Mevduat Bankacılığında Kullanılan Hizmet ve Ürünleri

Türkiye’de mevduat alma ve kullanma anlamında yetkiye haiz olan kurumların başında olan mevduat bankaları bu bağlamda ekonomiyi finanse eden kurumlardır. Sektördeki payı itibari ile finansal sistemin ana taşıyıcısıdır. Mevduat bankaları ekonomik hayatın bir nevi en önemli aktörüdür.

Mevduat bankalarının hizmetleri temel ve çağdaş hizmetler olarak ayrılmaktadır.

3.2.1 Temel Bankacılık Hizmet ve Faaliyetleri

Temel bankacılık faaliyetleri arasında saydığımız hizmetlerin bir kısmı İslami finansın parçası olan katılım bankacılığı hizmetleri ile benzetmekle birlikte ayrılan tarafları da mevcuttur. Temel mevduat bankalarının hizmetlerini şu şekilde özetleyebiliriz;

- Ticari senetlerin tahsilini sağlamak
- Fatura tahsiline aracılık etmek
- Kefillik ve teminat vermek
- Hesaplar arası havale işlemlerine aracılık etmek
- Kasa kiralama hizmeti vermek
- Seyahat ve hediye çekleri vermek.
- Sigorta işlemlerine aracılık faaliyeti yapmak
- Sektör hakkında bilgi toplamak (ticari anlamda)

3.2.2. Çağdaş Bankacılık Hizmet ve Faaliyetleri

Çağdaş bankacılık hizmetleri kendi içerisinde detaylı olsa da özne de 3 alana ayrılmaktadır.

- Kredi kartı hizmeti sağlamak
- Tüketici kredileri vermek
- Elektronik bankacılık uygulamaları ile müşterilere kolaylık sağlamak

3.2.3. Mevduat Bankalarının Fon Kaynakları

Mevduat bankalarında fon yönetimi, bankaların topladıkları fonları, bir sonraki adımda öncelikli olarak krediler olmak üzere aktardıkları süreçtir. Bu yönü ile toplanan fonların yatırım ve kredi olarak aktarımı ve dönüşümünü sağlamaktadır. İki temel kaynağı vardır. Bunlar; Özkaynaklar ve Yabancı Kaynaklardır.

Özkaynak demek ekonomik birim olan bir kurum ya da işletmenin kuruluş aşamasında ya da daha sonraki adımda sahip olduğu aktif tutardır.

Yabancı kaynaklar ise; mevduat bankaları müşterilerinden mevduat toplama, diğer bankalardan borçlanma, tahvil çıkarma ve Merkez Bankasından borç alma yoluyla yabancı kaynaklardan yararlarak fon elde ederler. Bankalar için yabancı kaynaklara örnek verecek olursak;

1. Mevduat Toplamları
2. Fonlara Yapılan Kesintiler
3. Müşterilerden alınan teminatlar
4. Krediler
5. Varlığa dayalı menkul kıymetler
6. Reeskont Kredileri (Merkez Bankası reeskont kredileri)
7. Sendikasyon Kredileri
8. Bloke edilmiş paralar

3.2.4. Mevduat Bankalarında Fon Kullanımı

Mevduat bankacılığının tanımında verdiğimiz kredi sağlama ve plasman işlemi konvansiyonel bankacılığının en önemli fonksiyonunu ifade etmektedir. Mevduat bankalarının işleyişinde en önemli unsur faiz sisteminin etkinliğidir.

Krediler: Belli oranda ekonomik birimler olan özel ve tüzel kişilere ödünç para verme işlemidir. Krediler niteliğine, vadesine, verilmiş amacına, iş alanına göre ve izin ve güvence durumuna göre sınıflandırılırlar.

Niteliğine Göre Ayrılan Krediler: Nakdi ve gayr-i nakdi krediler olmak üzere iki gruba ayrılır.

Vade Esaslı Krediler: Kısa, orta ve uzun vadeli olarak ayrılırlar.

Güvence Açısından Krediler: Güvenceli ve güvencesiz olmak üzere ayrılan kredilerdir.

Veriliş Amaçlarına Göre Krediler: Özellikle yatırım ve işletme kredileri örnek verilebilir.

İş Alanına Göre Krediler: Konut, tüketici, ihracat- ithalat, ticari, sanayi ve tarım sektörüne verilen kredilerdir.

4.LİTERATÜR

Türkiye’de katılım bankacılığını konu edine birçok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda mevduat bankaları ile katılım bankalarının öz sermaye- karlılık oranları gibi

rasyoları verilerek karşılıklı analiz yapılmıştır. Genel anlamda ülkemiz özelinde veya yabancı ülkelerde yapılan çalışmalarda iki bankacılık sistemi arasında karlılık, likidite ve performans açısından benzer özellikler ve sonuçlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmalar içinde Dağ 2011 yılında yapmış olduğu çalışmada katılım ve mevduat bankacılığının etkinliğini test etmiştir. Çalışmasında VZA yöntemi kullanarak analizinde ölçüğe göre sabit getiri varsayımını kullanarak analiz yapmıştır.

Pehlivan yapmış olduğu çalışmada katılım ve mevduat bankalarının karlılık, öz kaynak durumunu incelemiş ve katılım bankalarının daha yüksek karlılık performansında olduğu sonucuna varmıştır.

Baykara ve Yayar yaptıkları çalışmada Topsis analizi ile yöntemiyle Türkiye'deki katılım bankalarının kaynaklarını nasıl kullandıklarını araştırmışlardır. Çalışma 2005-2011 arası dönemi kapsamaktadır. Çalışılan dönemde katılım bankalarının verimliliklerinde doğru oranda artış olduğunu gözlemlemişlerdir (Baykara, 2012).

Özulucan ve Deran 2009 yılında çalışmalarında bankaları ile geleneksel bankaları hizmet ve muhasebe uygulamaları bağlamında karşılaştırmışlardır.

Gençtürk ve Çobankaya 2015 yılında yaptıkları analizde her iki banka arasında farklılığın dini hassasiyeti olan kesimin tercihi ile değişebildiği sonucuna varmışlardır.

Literatürde yabancı ülkeler için yapılan çalışmalar da mevcuttur. Samad yaptığı analizde İslami ve konvansiyonel bankacılık sistemini karşılaştırmış ve çalışmalarında kârlılık nakit dönüşümü açısından benzer oldukları sonucuna varmıştır.

Jaffar ve Manavi Pakistan'da CAMEL methodu ile her iki bankacılık sistemini 2011 yılında karşılaştırmıştır. Sonuç olarak İslami finans içerisinde faaliyet gösteren bankaların karlılık ve performans rasyolarını daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Yine Pakistan'da yapılan başka bir çalışmada Usman ve Khan, Jaffar ve Manavi ile aynı sonuca varmış ve İslami bankaların daha yüksek karlılık oranlarına ulaştığını tespit etmiştir.

Doğan 2-13 yılında yaptığı çalışmasında Türkiye'deki konvansiyonel ve katılım bankalarının 2005-2011 dönemi aralığındaki finansal performansını analiz etmiş ve her iki bankacılık arasında karlılık bağlamında fark olmadığını tespit etmiştir.

Katılım bankalarının mevduat bankaları arasındaki uygulama farklılığı Sakarya ve Kaya tarafından 2013 yılında çalışılmıştır. Çalışmalarında 2005- 2012 yılları arası dönemi baz alarak iki banka arasında karlılık oranları, özkaynaklar açısından fark olduğunu gözlemlemişlerdir.

Endonezya'da İslami ve konvansiyonel bankalar arasındaki farklılığı karşılaştıran Viverita çalışmasını 2011 yılında yapmıştır. Ve konvansiyonel bankaların net kar ve karlılık durumunun diğer bankacılık türüne göre daha fazla olduğunu tespit etmiştir.

5.KATILIM BANKALARI İLE MEVDUAT BANKALARININ BANKACILIK HİZMETLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI

Katılım bankaları ile mevduat bankaları finansal sistemin iki önemli unsuru olarak reel sektörü finanse eden kuruluşlardır. Ekonomik işleyişin de vazgeçilmez unsuru olan kurumlardır. Aşağıdaki Tablo 6'da İslami finansın devamı ve aktarıcısı olan katılım bankaları ile mevduat bankalarının müşterilerine sundukları hizmetler bağlamında karşılaştırması mevcuttur.

Tablo 6. Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Bankacılık Hizmetlerinin Karşılaştırılması

Nitelik	Katılım Bankaları	Mevduat Bankaları
Çalışma Metodları	Kar ya da zarara katılma esaslıdır. Bu bağlamda kar payı önemlidir. Faiz sistemde hiçbir şekilde kullanılmamaktadır.	Fon toplama ve kullanma yöntemi farklılıkları ile birlikte faiz sistemin ana unsurudur.
Paranın Kullanımı ve İşlevi	Para sistemin içinde ticari ürün anlamında kullanılmamaktadır. İşlemlerde emtia esaslı ticaret uygulanmaktadır.	Sistemde para ticari anlamda etkili bir enstrümandır. Para ve paraya bağlı işlemler sistemin işleyişinde önemli bir araçtır.
Fon Toplama Yöntemleri	Katılma hesabı ve özel cari hesap yöntemi ile tasarruf sahiplerinden sisteme aktarım sağlanmaktadır. Yalnız en önemli unsur kar ve zarara ortak olunan katılma hesabı ve işleyişidir.	Sistemde mevduat hesabı ve ticari Hesap ile fon toplama faaliyeti yürütülmekte olup, bankacılık sisteminin belirleyicisi faizdir. Müşterilerin bankaya ortaklığı söz konusu değildir.
Fon Kullandırma Yöntemleri	Kredi olarak nakit sistemde kullandırılmamaktadır. Özellikle sistemde fon kullanımı için özel araçlar kullanılmaktadır. Bunlar mudaraba, muşaraka, selem, karz-ı hasen, icara gibi araçlardır. Sistem emek- sermaye ve ortaklık işbirlikleri şeklinde devam etmektedir. Karlılık sistem için önemli bir unsurdur.	Kredi kullanımında faiz karşılığı nakit kredi imkanı bulunmaktadır. Kredinin kullanımı banka için tercih sebebi değildir. Müşteri bu konuda istediği alanda nakit kredisini kullanabilir. Kısa vadeli fon kullanımına mevduat bankaları imkan sağlarlar. Kredilerde belli sınırlamalar mevcuttur.
Leasing- İcara	Fon kullanımı uzun vadeye yayılır. Leasing işlemi yaparak müşterilerine doğrudan fon sağlarlar.	Leasing işlemleri fon kullanımı söz konusu değildir. Yalnız leasing işlemi başka bir kurum adı altında yapabilirler.
Risk ve Güven Faktörü	Müşteriler katılma hesapları ile kar ve zarar ortaklığını sistemin başında kabul ederler. Bu da kuruma duyulan güvenin göstergesidir. Risk unsurunu sistemin başında kabul ederler.	Faiz esasına dayandığı sistem içerisinde risk faktörü sıfırdır. Müşterilerden alınan teminatlar ve ipotek yöntemi ile güven mekanizması işlemektedir.
Fon Maliyetleri ve Karlılık	Katılma hesabında kar- zarar durumuna göre maliyet ve karlılık ihtimali bulunmaktadır. Özel cari hesapta ise maliyet unsuru sistemde söz konusu değildir.	Elde edilen fonların tümü banka için belirli bir maliyeti ifade eder. Vadesi ya da türü ne olursa olsun banka açısından belli bir maliyeti vardır.
Denetim Sistemi	Her iki bankacılık sistemi de Bankalar Kanununa tabi oldukları için sistemsel olarak denetlenebilirler. BDDK denetimine tabidirler.	Her iki bankacılık sistemi de Bankalar Kanununa tabi oldukları için sistemsel olarak denetlenebilirler. BDDK denetimine tabidirler.
Kredi Kullandırma ve Yatırım Projeleri	En önemli unsur kredi kullanımında kişiye değil projenin kendisine finansman sağlanmasıdır.	Kredi için müşteriden kefil ya da teminat gibi garanti edici bir araç talep edilir.
Karlılık Esası ve Faiz Getirisi (Müşteri Bazında)	Kar-zarara katılma hesabı ana unsur olduğu için tasarruf sahipleri bu bağlamda kar payına hak kazanırlar.	Faiz esası ana faaliyet unsuru olduğu için müşteri için getiri faiz getirisi olup, daha önceden belirlenmiştir.
Bankacılık İşlemlerinde Kullanılan Finansal	Finansal araçlar bağlamında finansal sistemde etkin değillerdir.	Finansal enstrümanların kullanımı açısından aktif rol oynarlar.

Araçlar

Finansal İstikrara Katkısı	Özellikle finansal sistemin tamamlayıcı unsuru olması sebebi ile istikrarı olumlu etkilemektedir.	Sektördeki payı bağlamında finansal sistemin ana aktörüdür.
Atıl Kaynakların Ekonomiyeye Katkısı	Bankacılık sistemine dahil olmayan fonları sisteme dahil ederek, niş alanı değerlendirerek sistemden pay almıştır.	Potansiyel müşteri kitlesine sahip olsa da faiz hassasiyeti neden ile atıl olan fonları mevduat sistemine dahile edememiştir.
Açısından Reel Ekonomiyeye Katkısı	Katılma hesabı ile sisteme aktardığı fonları faizsiz bankacılık anlayışı ile ekonominin projelerine dahil etmektedir.	Toplanan fonların ekonomini yatırım ve sanayi alanında kredilendirilmesi sağlanmaktadır.
Kullanılan Ekonomik Sistem	İslam ekonomisi sistemi anlayışı ile sistemde varlıklarını devam ettirirler.	1980 sonrası ekonomik sistemin sanayileşme ile birlikte kapitalist ekonomiye dönmesi ile kapital sistemin bir nevi unsurudur denilebilir.

4.1.Katılım Bankaları ve Mevduat Bankaları Başlıca Finansal Gösterge ve Grafikleri

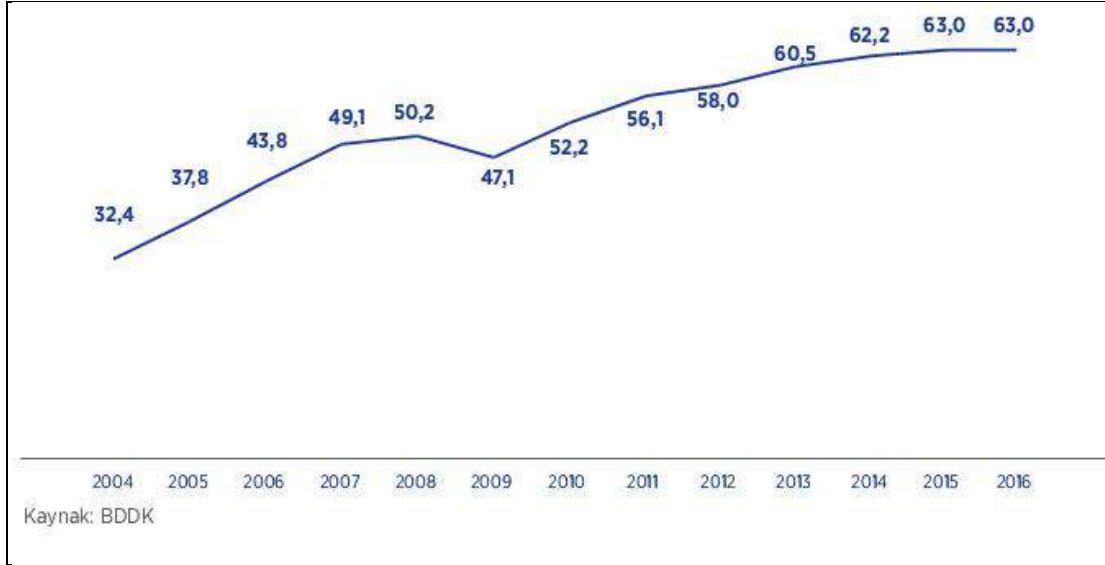
Bankacılık sistemini incelediğimizde Türkiye’de finansal sistem kriz dönemleri dışında sürekli gelişme trendinde olmuştur. Özellikle Türkiye ekonomisini 1980 sonrası etkileyen olayların başında 1994, 2001 ve 2008 krizlerini sayabiliriz. Aşağıdaki tablo 7’de Türkiye bankacılık sektöründeki banka sayıları 1960 yılından 2016 yılına kadar olan verilerle verilmiştir.

Tablo 7. Bankacılık Sektörü Şube Sayıları

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Mevduat Bankaları	51	46	44	40	40	47	56	55	61	34	32	34	34
Kamusal Sermayeli	14	12	12	12	12	12	8	5	4	3	3	3	3
Özel Sermayeli	20	23	22	23	24	20	25	32	28	17	11	9	9
Yabancı Sermayeli	5	5	5	5	4	15	23	18	18	13	17	21	21
Mahalli	12	6	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tas.Mev.Sig.Fonu. Devr.	-	-	-	-	-	-	-	-	11	1	1	1	1
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0	2	2	2	3	3	10	13	18	13	13	13	13
Katılım Bankaları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	5	5
TOPLAM	51	48	46	42	43	50	66	68	79	51	49	52	52

Tablo7’deki verilere göre sektörde sayı gitgide artmıştır. 2001 krizi sonrası banka iflasları sektörü etkilese de sektör sağlam dinamiklere sahiptir.

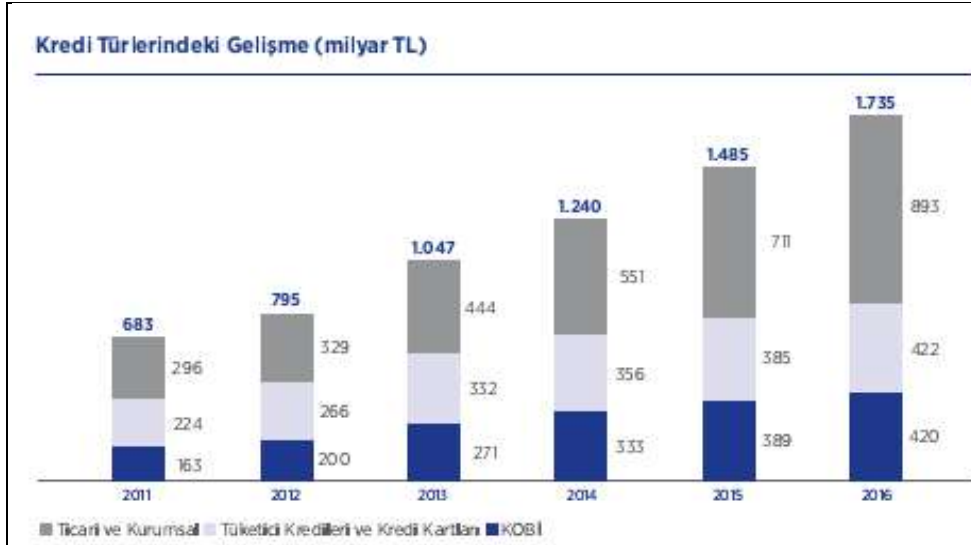
Tablo 8. Bankacılık Sektöründe Kullanılan Kredilerin Toplam Varlıklara Oranı

Kaynak: www.bddk.gov.tr

Tablo 8'deki verileri incelediğimizde bankacılık sektöründe kullanılan krediler baz aldığımız yılları dikkat edersek 2008 krizinin olduğu dönemde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de krizden olumsuz etkilenmiş, kullanılan kredilerde yaklaşık yüzde 3'lük bir düşüş olmuş, takip eden dönemde tablo verilerinde de anlaşılacağı gibi kredi kullanım oranları doğrusal anlamda artmıştır.

Tablo 9. Mevduat Bankalarında Kullanılan Kredilerin Türlerindeki Gelişme

Tablo 9'daki verileri incelediğimizde özellikle 2011 sonrası en gözle görülür artış mevduat bankalarının müşterilerine sunmuş oldukları ticari ve kurumsal kredilerde gözlenmiştir. 2011- 2016 yılları arası kredi türlerinin kullanımında gözle görülür gelişme yaşanmıştır. Yine tüketici kredi ve kredi kartlarının kullanımı da yıldan yıla artış sağlamıştır. Aynı değişim KOBİ kredilerinde de gözlemlenmiştir.

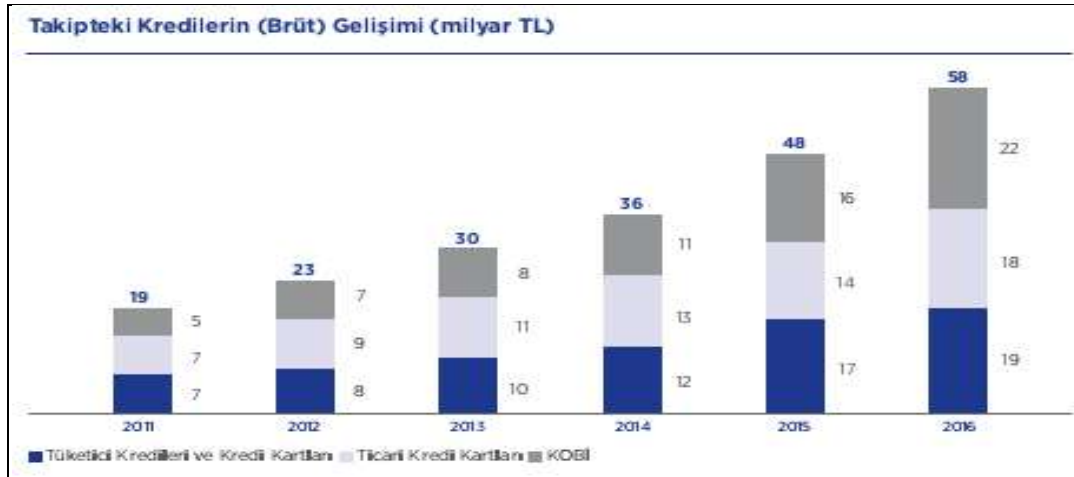
Tablo 10. Mevduat, Kredi ve Mevduatın Krediyeye Dönüşüm Oranındaki Gelişme

Kaynak: www.bddk.gov.tr

Tablo 10'da Mevduat, kredi ve mevduatın krediye dönüşüm oranları incelediğimizde sektör 2011 yılı itibariyle gelişme göstermiştir.

Tablo 11. Takipteki Kredilerin Gelişimi

Kaynak: www.bddk.gov.tr

Tablo 11'de ki verileri incelediğimizde mevduat bankacılığında takipteki kredi oranları da artış göstermiştir. Bu piyasadaki riskliliği artıran bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Tablo12. Yasal Öz Kaynaklar, Risk Ağırlıklı varlıklar ve Sermaye Getiri Oranları Tablosu

Kaynak: www.bddk.gov.tr

Tablo 12’de Mevduat Bankalarının Yasal özkaynak, risk ağırlıklı varlık oranları ve sermaye getiri oranları mevcuttur. Sermaye getiri oranlarında 2013 yılında düşüş olsa da daha sonraki dönemlerde seyir artış trendinde olmuştur.

Tablo 13. Katılım Bankalarının Verdiği Toplam Krediler 2010- 2016

	Albaraka Türk	Kuveyt Türk	Türkiye Finans
2010 Yılı 4. Dönem			
Kredi Toplamı	371,325.00	1,336,476.00	717,523.00
2011 Yılı 4. Dönem			
Kredi Toplamı	522,277.00	1,945,131.00	828,599.00
2012 Yılı 4. Dönem			
Kredi Toplamı	706,751.00	2,206,736.00	879,822.00
2013 Yılı 4. Dönem			
Kredi Toplamı	1,113,178.00	3,455,875.00	931,553.00
2014 Yılı 4. Dönem			
Kredi Toplamı	1,788,553.00	4,677,080.00	978,626.00
2015 Yılı 4. Dönem			
Kredi Toplamı	2,049,660.00	5,172,355.00	279,373.00
2016 Yılı 4. Dönem			
Kredi Toplamı	2,020,669.00	5,401,349.00	139,050.00

Kaynak(Temelli vd,2017.23) www.tkbb.org.tr

Tablo 13’de Katılım Bankalarından üç bankanın kullandığı toplam kredilerin tutarları dönemsel olarak verilmiştir. Verilerde 2013 yılında katılım bankacılığı kredilerinde gözle görülür artış mevcuttur.

Tablo 14. Katılım Bankalarının Başlıca Göstergeleri

	2015	2016	Değişim %
Toplanan Fonlar TL	40.740	48.313	18,6
Toplanan Fonlar YP (Kıymetli Madenler dahil)	32.622	33.192	1,7
Toplam	74.362	81.505	9,1
Kullandırılan Fonlar	79.191	84.880	7,2
Toplam Aktifler	120.252	132.874	10,5
Özkaynaklar	10.642	11.494	8,0
Net Kâr	409	1.106	170,0

Kaynak: TKBB, BDDK, TCMB

Kaynak: www.tkbb.org.tr (Almanak 2016, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, s.33, 2016)

Tablo 14'te de yine 2015- 2016 yılları arasında toplanan fonlar ve oranları verilmektedir. Kullandırılan fonlar ve toplam fonlardaki yüzdeler dikkat çekmektedir.

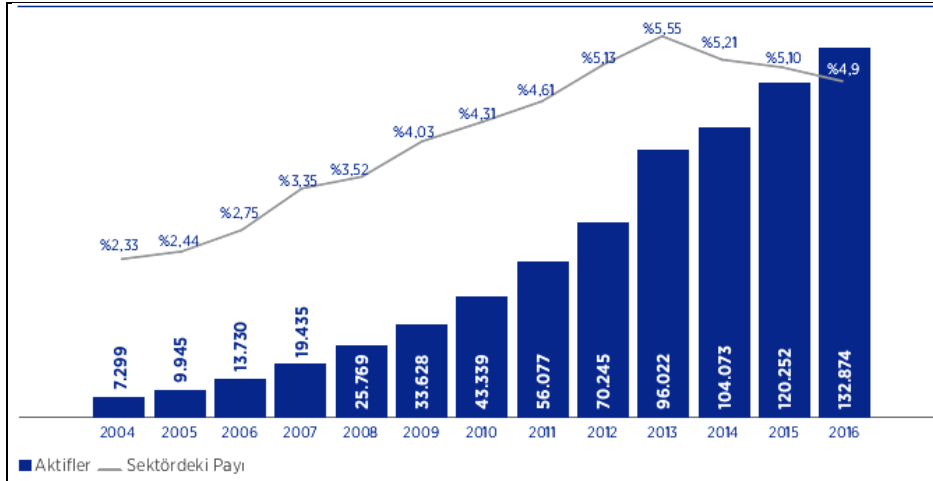
Tablo 15. Katılım Bankalarının Aktif Gelişimi ve Sektör İçindeki Payları

	Toplam Aktifler	Değişim %	Sektörel Pay %
2012	70.245	25,3	5,1
2013	96.022	36,7	5,5
2014	104.073	8,4	5,2
2015	120.252	15,27	5,1
2016	132.874	10,5	4,9

Kaynak: www.tkbb.org.tr (Almanak 2016, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, s.33, 2016)

Katılım bankalarında son 5 yıldaki aktif gelişimi ve sektör içindeki payları ve ne kadarlık bir değişim olduğu Tablo 15'te verilmiştir. Verileri incelediğimizde katılım bankacılığının sektördeki payı ortalama olarak %5 gözlemlenmektedir. Yalnız 2017 verileri ile katılım bankacılığının sektördeki payı %6 civarındadır. Katılım bankaları birliği sektörel pay hedefi olarak 2025 yılı için %15'lik pay hedeflemektedir.

Grafik 1. Katılım Bankalarının Aktif Gelişimi ve Sektör İçindeki Payları

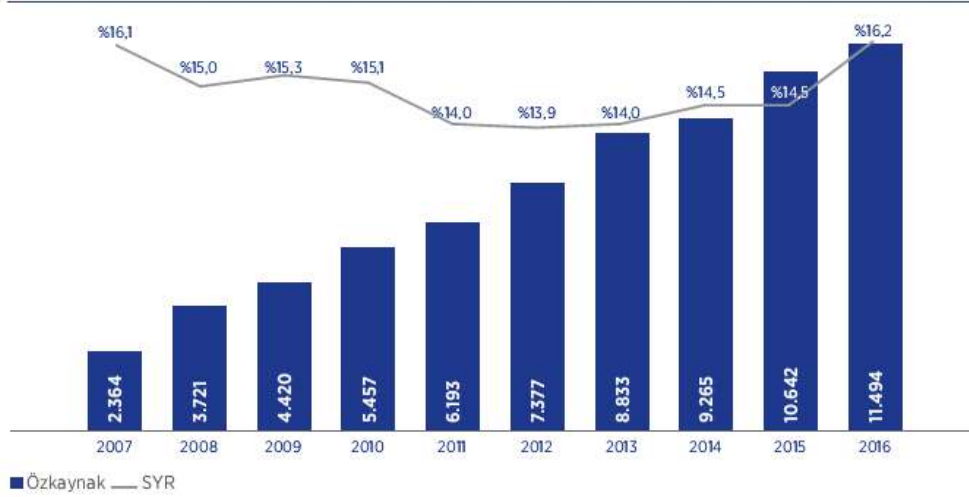

Kaynak: www.bddk.gov.tr

Grafik 1’de yine katılım bankacılığının 2004 yılı itibariyle sektördeki payı verilmiştir. 2016 yılındaki düşüş Bank Asya’nın TMSF’ye devredilmesi nedeniyle. Sektör artan rasyo ve oranları ile Türkiye ekonomisi için önem arz etmektedir.

Grafik 2. Katılım Bankalarının Öz kaynak ve SYR Gelişimi

Katılım Bankalarının Öz kaynak ve SYR Gelişimi (milyon TL, %)

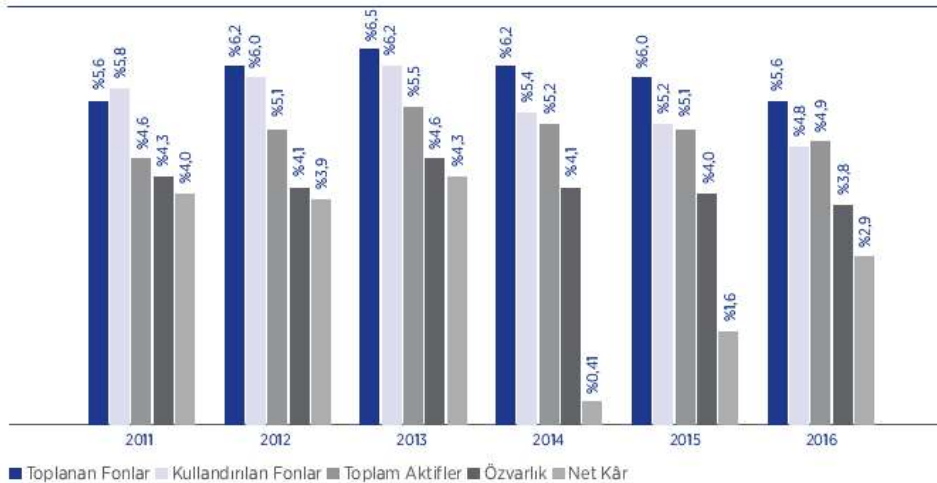
Kaynak: www.tkbb.org.tr

Not: SYR: Sermaye Yeterlik Rasyosu'nun kısaltmasıdır.

Grafik 2’de katılım bankacılığında özkaynak ve sermaye yeterliliği rasyoları verilmiştir. Sektörün özkaynakları da 2016 yılında büyüme eğilimine devam etmiştir. Özkaynaklardaki artış %8 artışla 11.5 milyardır. Bankacılık sektörü özkaynakları içindeki payı ise %3.8’dir.

Grafik 3. Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründen Aldıkları Paylar

Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründen Aldıkları Paylar (%)

Kaynak: www.tkbb.org.tr (Almanak 2016, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınlar, s.35 2016)

Grafik 3’te de gözlemlendiği gibi katılım bankaları, uluslararası ekonomide de kullandığı finansman ürünleri ve fon imkanları ile müşterilerine her geçen gün yeni fırsatlar

sağlamaktadır. Özellikle Köfrez Bölgesinde çok tercih edilen murabaha finansmanında da önemli rol oynayan katılım bankaları artan işlem hacmi ve rasyoları ile dikkat çekmektedir.

Tablo. 16. Katılım Bankalarının Sektörel Gelişimi-2000-2015

YILLAR	KATILIM BANKALARI	BÜYÜME (%)	BANKACILIK SEKTÖRÜ	PAYI (%)
2000	2.266.000		106.549.000	2,13%
2001	2.365.000	4,37%	218.873.000	1,08%
2002	3.962.000	67,53%	216.637.000	1,83%
2003	5.112.934	29,05%	254.863.000	2,01%
2004	7.298.601	42,75%	313.751.000	2,33%
2005	9.945.431	36,26%	406.915.000	2,44%
2006	13.729.720	38,05%	498.587.000	2,75%
2007	19.435.082	41,55%	580.607.000	3,35%
2008	25.769.427	32,59%	731.640.000	3,52%
2009	33.628.038	30,50%	833.968.000	4,03%
2010	43.339.000	28,88%	1.006.672.000	4,31%
2011	56.076.929	29,39%	1.217.711.000	4,61%
2012	70.279.000	25,33%	1.370.614.000	5,13%
2013	96.086.000	36,72%	1.732.413.000	5,55%
2014	104.319.000	8,56%	1.994.329.000	5,23%
2015/Amik	120.253.000	15,27%	2.357.453.000	5,10%

Kaynak: www.tkbb.org.tr

Katılım bankacılığının tablo 16'da 2000- 2015 yılları arasında sektör içindeki payı verilmiştir. Sektörde azalan oranda artan bir pay almış gibi görünse de 1985 yılından bu yana karlılık oranları bakımından önemli veriler ortaya koymuştur.

6.SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Faizsiz bankacılık prensibi ile faaliyetlerine devam eden katılım bankalarını geleneksel bankalar ile hizmet ve ürünler bağlamında karşılaştırdığımız çalışmada literatüre benzer sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle katılım bankacılığının dünyayı sarsan 2008 finansal krizinden sonra rasyolarında gözle görülür artış, katılım bankacılığına olan ilgili dünya genelinde de artırmıştır.

Geleneksel bankacılıkla katılım bankacılığını hizmet ve ürünler bağlamında karşılaştırdığımızda her iki bankacılık sisteminin öne çıkan unsurları ve yine oransal olarak tercih edilmediği alanlar mevcuttur. Konvansiyonel bankalar Osmanlı Dönemi'nden bağlayan bir tarihte faaliyetlerine başladıkları için sektörde köklü ve bu bağlamda bir nebze de oransal olarak daha güçlü durumdadırlar. Yalnız son çeyrek yüzyılda katılım bankalarının performans, öz sermaye, karlılık rasyoları gözle görülür derecede önemle artmaktadır.

Katılım bankacılığı 2008 krizi ve 2016 yılındaki Banka Asya'nın TMSF'ye devri dışında ciddi bir zarar durumu ile karşılaşmamıştır. Müşteri potansiyellerine göre her iki bankacılık sistemi de tercih sebebi olmaya devam etmektedir. Ürün yelpazesi bakımından katılım bankaları fon kullandırma bağlamında sektörde müşterilerine yeni fırsatlarla ulaşabilmekte, bu da katılım bankacılığı için bir fırsat alanı açmaktadır. Özellikle atıl kalmış fonları ekonomiye kazandırma amaçlı kurulan katılım bankaları bu bağlamda potansiyel olarak büyümeye devam etmektedir.

Sonuç olarak her iki bankacılık sisteminin zayıf ve güçlü yönleri olsa da katılım bankacılığı yenilikleri ile Türkiye'deki finansal sistem için bir fırsat alanıdır. Ülkemiz ekonomisinde son dönemde yaşanan belirsizliklere rağmen sektörde hacimsel büyüme ve karlılık her iki bankacılık sistemi için devam etmektedir. Yalnız her iki bankacılık anlayışı da ulaşamadıkları müşterileri kazanmak için yeni ürün geliştirme yoluna gitmelidir.

Katılım ve mevduat bankalarını birbirinden temelde ayıran kar payı ve faiz sisteminin müşterilere daha iyi anlatılması gerekir. Teknolojik alandaki gelişmeleri takip ederek Sektörde %6.1 olan paylarını daha yüksek bir orana ulaştırmalıdır. Konvansiyonel bankalarda faiz hassasiyeti olan müşteri kesimi için ürün geliştirme gibi açılımlar yapması gerekmektedir. Özellikle bu durum rekabeti de artırıcı unsur olacaktır. Ve finansal piyasaları daha da güçlendirecektir.

Yeni nesil müşteri tercihlerini iyi takip ederek, ürünlere erişim kolaylığı sağlanması gerekmektedir. Sukuk ve kira sertifikası gibi ürünlerin ihracında görülen büyüme sürdürülebilir olmalıdır.

Sonuç olarak Katılım bankacılığı Türkiye finansal yapısı için bir fırsat alanıdır. Ve bu bağlamda öne çıkan en büyük özelliği olan krizlere karşı dayanıklılığı da sektörde artı bir yön olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu özellikleri ile ülkemiz için katılım bankacılığı finansal sistemde konvansiyonel bankalar kadar önemli bir kurumdur.

KAYNAKÇA

AKHTAR, Hunjra, Akbar, Rehman ve Niazi, "Relationship Between Customer Satisfaction and Service Quality of Islamic Banks", World Applied Sciences Journal, 13, s. 453-459, 2011.

AKKUŞ, Hilmi Tunahan, Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankalarının Finansal İstikrarının Stres Testi Yöntemi İle Analizi, Doktora Tezi, Balıkesir, s.7, 2017.

Almanak 2016, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınlar, s.34, 2016.

ARAS, O.N, Öztürk, M., Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Analizi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 3, No: 2, 167-179, 2011.

AYDIN Nurhan, Bankacılık Uygulamaları, Anadolu Yayıncılık, s.21, 2006.

BAYKARA, H.V., Katılım Bankalarında Etkinlik ve Verimlilik Analizi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Doktora Tezi, Tokat, 2012.

CANBAZ, M., Bankacılık Giriş ve İlkeleri, Kaya, F. (Editör), İstanbul: Beta Yayıncılık, ss.149-252, 2014.

ÇAĞLARIRMAK USLU, Doç.Dr. Nilgün, ÖZATAY, Prof. Dr. Fatih, AKBOSTANCI, Elif, ÖZDEMİR, Yrd.Doç.Dr. Bilge Kağan, Para ve Banka, s.87, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

DAĞ, S., Türkiye'deki Mevduat ve Katılım Bankalarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Karşılaştırılması, Dumlupınar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

DOĞAN, M., Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği, Muhasebe ve Finansman Dergisi, No:58, 175-188, 2013.

GENÇTÜRK, M., Çobankaya, F.T, Katılım Bankalarının Batı Akdeniz Bölgesindeki Farkındalık Düzeyinin Tespiti, Bankacılar Dergisi, Sayı: 93, 82-105., 2015.

JAFFAR, M, Manavri, I, Performance Comparison of Islamic and Conventional Banks in Pakistan, Global Journal of Management and Business Research, No:1, 60-66, 2011.

KALAYCI, İ, Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Vol:9, No:19, 51-70, 2013.

KOBİ'ler için Katılım Bankacılığı, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, s.11, 2011.

Kuveyt Türk Faizsiz Bankacılık İlkeleri, Eğitim ve Geliştirme Ders Notları, s.23, 2015.

ÖZGÜR, E., Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği ve Mevduat Bankaları ile Rekabet Edebilirliği, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.60, 2007.

ÖZSOY, M.Ş., Sağlam Bankacılık Modeli İle Katılım Bankacılığına Giriş, İstanbul: Kuveyt Türk, s.181, 2012.

ÖZULUCAN, Doç. Dr. Abitter, DERAN, Yrd. Doç. Dr. Ali, Katılım Bankacılığı İle Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri Ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.87, 2009.

PARASIZ, İlker, Para Banka ve Finansal Piyasalar. Bursa: Ezgi Kitabevi, s.21, 2005.

PEHLİVAN, P., Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, sayı 31, 296-324, 2016.

SAKARYA, B. ve Kaya, Y., Katılım Bankaları Mevduat Bankalarından Farklı mı Çalışıyor? International Congress on Economics I, Europe and Economic Rebalancing, October 24-25, 2013.

SAMAD, A, Performance of Interest-Free Islamic Banks vis-a-vis Interest-Based Conventional Banks of Bahrain, IIUM Journal of Economics and Management, Vol:12, No:2, 1-15, 2004.

TEMELLİ, Fatma, ÇINAR, Ömer, ÇELEBİ BOZ, Füsün, Dünyada, Avrupa'da ve Türkiye'de Katılım Bankacılığı, S.7, Nisan 2017.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, www.tkbb.org.tr, Katılım Bankacılığı Nedir, Nasıl Çalışır, s.3, 2 Mayıs 2018'te www.tkbb.org.tr sayfasından alınmıştır.

VİVERİTA, V., Performance Analysis of Indonesian Islamic and Conventional Banks, <http://ssrn.com/abstract=1868938>, 2011.

YANPAR, A. ,İslami Finans: İlkeler Araçlar ve Kurumlar, İstanbul: Scala Yayıncılık. S.58, 2015.

YETİZ, Filiz, Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi, s.110, Niğde, 2016.

www.bddk.gov.tr

www.tbb.org.tr

www.tkbb.org.tr

www.turkiyefinans.com.tr

ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ**Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK***NKÜ İİBF İktisat Bölümü, salihozturk@nku.edu.tr***Ceren Çağla DAMAT***NKÜ SBE İktisat ABD, cerencaglademir@hotmail.com***ÖZET**

Ekonomik Büyüme: Bir ülkede belli bir dönemde (genellikle bir yıl) üretilen mal ve hizmet kapasitesindeki artıştır. Yani ekonomik büyümeyi, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla'daki sürekli artış şeklinde ifade etmek mümkündür. Nitekim iktisadi büyümenin niceliksel bir kavram olduğu unutulmamalıdır. Enerji ise büyüme ve kalkınma için gereken önemli bir girdidir. Ülkelerin üretim faaliyetleri ile doğru orantılı olarak enerji talepleri de artmaktadır. Bu çalışmada Türkiye 1980-2015 dönemleri arasındaki ekonomik büyüme oranları ve kişi başına enerji tüketimi arasındaki ilişki Koentegresyon(Eş Bütünleşme) ve Granger Nedensellik Analizi yardımı ile araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Ekonomik Büyüme, Türkiye

ABSTRACT

Economic Growth: Increase in the capacity of goods and services produced in a given country in a certain period (usually one year). In other words, economic growth can be expressed as the continuous increase in GDP per capita. As a matter of fact, it should not be forgotten that economic growth is a quantitative concept. Energy is an important input for growth and development. Energy demands are also increasing in direct proportion to the production activities of the countries. In this study, the period between 1980-2015 Turkey Koentegresyo relationship between economic growth and energy consumption per person (spouse Integration) and investigated with the help of Granger Causality Analysis.

Keywords: Energy, Economic Growth, Turkey

GİRİŞ

On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar tüm dünyada yaygın olarak insan ve hayvan gücüne dayalı bir ekonomik sistem vardı. Bu yüzyılın ortalarında buhar gücü ile çalışan makineler bulundu. Bu makinelerin üretimde kullanılmaya başlaması ile ekonomik sistemin de değişmesine yol açtı. Nitekim üretimde artış yaşandı buna paralel olarak da hammadde ihtiyacı arttı. İşte tüm bu değişimler ile birlikte ülkelerin enerji talepleri artmaya başladı. Enerji rezervlerinin dağılışındaki düzensizlikler ülkeleri farklı arayışlar içine sokmuştur. Çünkü enerji, ülkelerin büyüme ve kalkınmalarını sağlayan üretim olgusunun en temel girdisidir. Tüm bunlara rağmen literatürde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü konusunda ortak bir kanıya varılamamaktadır. Ülkelerin iktisadi politikaları çerçevesinde değerlendirme yapıldığında çıkan sonuçlar önem taşımaktadır.

Sanayileşme ve nüfus artışına paralel olarak Türkiye'de enerji tüketimi 1980 yılından sonra büyük bir artış göstermiştir. İhracatın ekonomi içindeki öneminin giderek büyüdüğü bu

dönemde tarım sektörü önem kaybederek, sanayi ve hizmet sektörü ivme kazanmıştır. Ekonominin genel yapısında meydana gelen bu değişim enerji tüketimine olan talebi artırmıştır. Bu da doğalgaz, petrol, kömür gibi fosil yakıtların talebini artırmıştır. Artan enerji tüketiminin ulusal çıktı düzeyinde meydana getirdiği değişiklikler son dönemlerde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de nedensel ilişkinin varlığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Analizimizde 1980-2015 yılları arası esas alınarak analizler yapılmış, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Genel olarak ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki 'içsel büyüme modelleri' yardımı ile ortaya konmaktadır. Önceden kabul görmüş çalışmalardan biri olan Solow Büyüme Modelinde büyüme oranında artış yaşanabilmesi için teknolojik gelişmelerin geçerli olması gerektiği vurgulanırken bu gelişmenin nasıl ve ne yollarla sağlanacağı konusuna değinilmemiştir. Öte yandan günümüz ekonomisinde geri kalmışlığın sebebini finansal yetersizliğe ve sermaye yoksunluğuna bağlayan yaklaşımlar da geçerliliğini kaybetmiştir. Yeterli beşeri sermaye yoksunluğu, mevcut teknolojiyi kullanamama ve güncel bilgilerden yoksun olma geri kalmışlığın göstergelerinden sayılmaktadır. Söz konusu değişkenlerin modellenmesi İçsel Büyüme olarak bilinmektedir.

Büyüme modellerinde tüm ekonominin yalnızca bir büyüme modeli ile açıklanması mümkün olmadığından İçsel Büyüme Modelleri kullanılmaktadır. Fakat İçsel Büyüme Modelleri de kendi aralarında sınıflara ayrılmaktadır. (Berber, 2006: 176) Örneğin bu modellerden biri olan Romer' in ortaya koyduğu büyüme modelinde toplam üretim fonksiyonu şu Şeklide ifade edilmiştir:

$$Y = F(A, K, L)$$

Burada Y reel çıktı miktarı, A teknolojiyi, K reel sermaye stokunu ve L toplam işgücü miktarını göstermektedir. Enerji ise teknolojinin kullanılmasına fırsat sağlayan bir faktör olarak değerlendirilir.

2. LİTARATÜR TARAMASI

Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi ilişkisini ilk olarak 1978 yılında Kraft ve Kraft, ABD ekonomisi için araştırmıştır. 1947-1974 yılları verileri çalışılmış ve bu çalışmada , nedenselliğin ekonomik büyümeden, enerji tüketimine doğru olduğu saptanmıştır. Değişen dünya koşulları dikkate alındığında her ülke için ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisinin aynı sonucu vermeyeceği su geçirmez bir gerçektir.

Yunanistan'daki ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki Handroyiannis (2002) tarafından 1960-1996 yılları ekonomik verileri kullanılarak test edilmiştir. Analizde vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Ele alınan değişkenlerin uzun dönemde koentegresyon ilişkisi içinde oldukları ve ekonomik büyüme üzerinde, enerji tüketiminin önemli bir faktör olduğu saptanmıştır.

Paul ve Bhattacharya (2004) Hindistan için ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. yapılan çalışmada 1950-1996 yılları verilerinde yararlanmışlardır. Yapılan analizde değişkenlerin karşılıklı ilişki olduğu sonucunu ortaya çıkmıştır.

Odhiambo (2009) ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Tanzanya için incelemiş ve 1971-2006 yılları verileri ile çalışmıştır. Sınır testi sonuçlarına göre değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve Granger Testi sonuçlarına göre enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Türkiye’de ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik araştırmalar son 20 yıl içinde ivme kazanmıştır.

Şengül Tuncer (2006), 1960-2000 dönemi yıllık verilerinden yararlanarak iktisadi enerji kullanımı, reel enerji fiyatları endeksi ve GSYİH arasındaki nedenselliği araştırmıştır. Nedensellik testlerinde Toda ve Yamamoto çalışmasına dayanan gecikme değeri artırılmış VAR analizi yapılmıştır. Analizinde ulaştığı sonuç, iktisadi enerji kullanımından GSYİH ' ye doğru tek yönlü ilişki ve reel enerji fiyatları ile GSYİH arasında çift yönlü bir ilişki, reel enerji fiyatları endeksinden, iktisadi enerji kullanımı arasında tek yönlü bir ilişki olmuştur.

Ulusoy (2006), Granger Nedensellik Analizini kullanarak ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda petrol, doğalgaz, elektrik bazında sektörel tüketim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda; her türlü enerji kaynağının büyüme üzerinde dolaysız bir etkisinin olmadığını ancak yatırımların, milli hasıla içindeki payını artırarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Aynı çalışmada ekonomik büyümenin, enerji tüketimini artırdığını ortaya koymuştur.

Jobert ve Karanfil (2007), Türkiye’nin 1960-2003 verilerini kullanarak enerji tüketimi ve gelir arasındaki ilişkiyi hem genel olarak hem de sektörel bazda ayrı ayrı araştırmıştır. Analizlerinde kullandığı Johansen Testi sonuçlarına göre değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi saptayamamıştır.

Karagöl vd. (2007) Türkiye’de 1974-2004 yılları arasındaki veriler kullanarak ekonomik büyüme enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Sınır Testinden yararlanarak test etmiş ve kısa dönemde değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz ederken uzun dönemde bu ilişkinin ters yönlü olduğu gözlenmiştir.

Erdal vd. (2008) Türkiye için 1970-2006 verilerini kullanarak Johansen Eş bütünleşme ve Pair-wise Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında karşılıklı ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Kar ve Kınık (2008) 1975-2005 yılları için toplam enerji tüketimi, mesken enerji tüketimi, sanayi elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Johansen Testi ile analiz edilmiştir. Test sonuçlarına göre uzun dönemde toplam enerji, mesken enerji, sanayi enerji tüketimleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki belirlenmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modelinde ise nedenselliğin yönünün enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru olduğu gözlenmiştir. Ayrıca yalnızca hane halkı enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir.

3. Ekonometrik Yöntem

Türkiye’de ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki varsa ilişki ve ilişkinin yönünü araştırdığımız bu analizimizde 1980-2015 yılları verileri kullanılmıştır. Veriler The World Bank dan temin edilmiştir. Analizimizde Birim Kök Testi, Eş bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi yapılmıştır.

3.1 Birim Kök Testi

Zaman serileri kullanılarak yapılan çalışmalarda, her dönem kendine has özellikler taşımaktadır. Burada kastedilen, verilerin durağan olasılıklı bir süreç sonucunda elde edilmesidir. Çünkü rassal yürüyüş modelleri (random walk) sonucu elde edilen zaman serileri, stokastik bir yapıya sahiptir ve bu durumda serilerin karakteristik özellikleri ortaya konamaz. Bu veriler ile çalışıldığında zaman serisi analizleri öngörü yapamayabilir ve rassal olarak elde edilmez. Bu nedenle bu şekilde elde edilen sonuçlar güvenilir olmaz. Ekonometrik olarak varyansı zamanla değişmeyen ve dönemler arası ortak varyansı da yalnızca ele alınan dönemler arasındaki uzaklığa bağlı olan seriler için durağandır yorumu yapılabilir. Durağan olmayan serilerle çalışıldığında sahte regresyon sorunu yaşanmaktadır. Sahte regresyon durumunda ise aslında ilişkili olmayan değişkenler ilişkilymiş gibi görünür. Yani seriler belli bir değere yaklaşıyorsa durağandır. Zaman serileri analizlerinde durağanlık koşulu önemli bir varsayımdır. İşte bu durağanlığın sınanması için bir çok test kullanılmaktadır. Bu sınamalarda kullanılan temel hipotez, serinin birim kök içerdiği yani durağan olmadığıdır. Birim kökün varlığı araştırılırken bu çalışmada Dikey-Fuller (ADF) test istatistiği kullanılmıştır. ADF birim kök testi denklemi şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Delta V_t = \partial V_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta_{t-i} + \lambda + \varepsilon_t$$

Burada Δ fark işlemcisini, V_t ele alınan bağımsız değişkeni ve ε_t hata terimini temsil etmektedir. ADF testi, ∂ katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını sınar. Bu testi yaparken Mackannon Test istatistiği ile bulunan ADF t istatistiğini karşılaştırır. Hesaplanan ADF t istatistiğinin mutlak olarak Mackannon istatistiğinden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilir ve incelenen zaman serisinin birim kök içermediği görülür.

3.2 Eş bütünleşme Testi

Ekonometrik modellerde birim kök içeren iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri araştırılırken Eş bütünleşme Testi kullanılır. Bu testi yaparken ön koşul düzeyde durağanlık sınamasını geçemeyen serilerin farkı alınarak durağan hale getirilir. Buradaki amaç serileri aynı dereceden durağan hale getirmektir. Çünkü Eş bütünleşme Testi yapılabilmesinin temel şartı değişkenlerin aynı derecede durağan olmasıdır. Bu testi yapmak için Engle Granger veya Johansen-Juselius teknikleri kullanılır.

Analizimizde Eş bütünleşme ilişkisinin incelenebilmesi için maksimum olabilirlik yöntemi ve uzun dönemli ilişkinin test edilebilmesi için kullanılan Johansen-Juselius tekniği kullanılmıştır. Johansen- Juselius testi eş bütünleşme özelliği gösteren vektör sayısını bulmak için İz ve Maksimum Öz Değer olarak adlandırılan iki farklı istatistik kullanır.

$$\lambda_{iz} = T \sum_{j=r+1, n} \ln(1 - \lambda_j)$$

Burada T; incelenen veri sayısını, lamdalar serilerin 1.dereceden durağan olduğu varsayımı altında tahmin edilen kökleri göstermektedir. Maksimum Öz Değer İstatistiği ise:

$$\lambda_{max} = -T \ln(1 - \lambda_{r+1})$$
 ilişkisi dikkate alınarak

Temel hipotez; en çok r kadar eş bütünleşme vardır şeklinde ve alternatif hipotez ise r+1 kadar eş bütünleşme vardır şeklinde kurulur.

3.3 Granger Nedensellik Testi

1969 yılında Granger tarafından geliştirilmiştir. Bu test iki değişken arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesinde en çok tercih edilen yöntemdir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum \varphi_i Y_{t-i} + \sum \delta_i X_{t-1} + E_t$$

$$X_t = \beta_0 + \sum \pi_i X_{t-i} + \sum \lambda_i Y_{t-i} + \mu_i$$

Denklemlerde α ve β sabit terimleri, φ , δ , π ve λ gecikmeli değişkenlerin tahmin edilen parametreleri; p ve q ise X ve Y değişkenlerinin optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir. Modellerde bağımlı değişken katsayılarının anlamlı olup olmadıkları test edilmektedir. Hesaplanan t istatistiği ile F tablo değerlerinin kıyaslanarak yorum yapılır. Temel hipotezin reddedilmesi halinde katsayıların anlamlı olduğu sonucu ortaya çıkar.

4. Bulgular

Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkinin test edilmesi için önce durağanlık sınaması yapılmış ve serilerin düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Seriler düzeyde durağan olmadığından birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Test bulguları tablo da yer almaktadır.

Tablo:1 Birim Kök Testi Sonuçları

Bağımlı Değişkenler		ADF T İstatistiği		PP T İstatistiği	
		Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark
Energy		0.244406	-6.157441	1.523885	-21.26037
	1% Level	-3.632900	-3.661661	-3.632900	-3.646342
	5% Level	-2.948404	-2.960411	-2.948404	-2.954021
	10% Level	-2.612874	-2.619160	-2.612874	-2.615817
GDP		1.686985	-9.344670	2.727568	-18.98240
	1% Level	-3.632900	-3.646342	-3.632900	-3.646342
	5% Level	-2.948404	-2.954021	-2.948404	-2.954021
	10% Level	-2.612874	-2.615817	-2.612874	-2.615817

Birim Kök Testi sonuçlarına bakıldığında, ADF t İstatistikleri ve PP t İstatistikleri Mackannon Test İstatistiği ile karşılaştırıldığında mutlak olarak Mackannon t İstatistiklerinden küçük olduğu için; birim kökün olmadığı yönünde kurulan temel hipotez reddedilememektedir. Yani ekonomik büyüme ve enerji tüketimi serilerinin düzeyde durağan olmadıkları ve bu nedenle söz konusu değişkenlere fark alma işleminin uygulanması gerektiğini göstermektedir. Değişkenlerin 1.dereceden farkı alındığında ise durağan oldukları görülmektedir.

Birim Kök Testi sonuçlarına bakıldığında, ADF t İstatistikleri ve PP t İstatistikleri Mackannon Test İstatistiği ile karşılaştırıldığında mutlak olarak Mackannon t İstatistiklerinden küçük olduğu için; birim kökün olmadığı yönünde kurulan temel hipotez reddedilememektedir. Yani ekonomik büyüme ve enerji tüketimi serilerinin düzeyde durağan olmadıkları ve bu nedenle söz konusu değişkenlere fark alma işleminin uygulanması gerektiğini göstermektedir. Değişkenlerin 1.dereceden farkı alındığında ise durağan oldukları görülmektedir.

Değişkenlerin uzun dönemde ilişkisinin varlığını sınavan Johansen Testini yapabilmemizin ilk koşulu değişkenlerin durağanlık derecelerinin aynı olmasıdır. Analizimizde

değişkenlerin aynı dereceden durağan olması bu testi yapabilmemize imkan sunmaktadır. Johansen Testi sonuçları Tablo 2 de yer almaktadır:

Tablo : 2 Johansen Test Sonuçları

İz İstatistiği				Maksimum Öz değer İstatistiği	
Hypothesized	Eigenvalue	Trace Statistic	Critical Value	Max-Elgen Statistic	Critical Value
r=0	0.4125	22.3298	20.2618	17.0209	15.8921
r≤1	0.1528	5.3088	9.1645	5.3088	9.1645

Eigenvalue (İz) ve Max-elgen Statistic (maksimum öz değer istatistikleri) sonuçları bize değişkenler arasında eş bütünleşik ilişkisini olmadığını söyleyen sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Alternatif hipotezin kabul edilmesinin anlamı ise şudur: Türkiye’de uzun dönemde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki vardır. Bu ilişkinin yönünü ise Granger Nedensellik Analizi ile ortaya koyarsak :

Tablo: 3 Granger Nedensellik Analizi

	Ki kare Test İstatistiği	Prob. Değerleri
H0: Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyümenin Nedenidir.	0.7670	0.6815
H1: Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketiminin Nedenidir.	5.1476	0.0762

Nedensellik analizi sonuçlarına göre enerji tüketiminden büyümeğe bir nedensellik bulunamazken, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. %10 anlamlılık düzeyinde ki kare istatistiği prob değerinden düşük olduğu için ekonomik büyüme, enerji tüketiminin nedenidir hipotezi reddedilememektedir.

Türkiye’de Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü tespit etmek için yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir:

Ulusoy (2006)	Lise ve Montfrot (2007)
Ekonomik Büyüme ↔ Enerji Tüketimi	Ekonomik Büyüme → Enerji Tüketimi
Jobert ve Karanfil(2007)	Erdal (2008)
Ekonomik Büyüme ile Enerji	Ekonomik Büyüme ↔ Enerji

Tüketimi arasında ilişki yok.	Tüketimi
-------------------------------	----------

Yapılan çalışmalar gösteriyor ki, Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü konusunda ortak bir kanı yoktur. Günümüz dünyasında ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri farklılık göstermektedir. Bu durumun bir çok nedeni olmakla birlikte temel neden ülkelerin ekonomik faaliyetleri gösterilebilir. Sanayi sektörünün geliştiği ülkelerdeki ekonomik büyüme ve kalkınmanın az gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Nitekim bu ülkelerde enerjiye duyulan ihtiyaç yüksektir. Bu da ülkeleri enerji transferi yapmaya mecbur kılmaktadır. Yıllar itibari ile Türkiye için ekonomi faaliyetleri değişiklik göstermiş ve bu da enerji tüketimine olan talebini değiştirmiştir. Genel olarak ekonomik büyüme ülkedeki gayrisafi milli hasıladaki artış olarak nitelendirildiğinde, yıldan yıla artış gösteren gayri safi milli hasıla değerleri ile enerjiye olan talep arasındaki doğru yönlü ilişki bize bu iki değişkenin aslında birbirinden bağımsız olmadığını göstermektedir

KAYNAKÇA

- Akinlo, A. E. (2008), "Energy Consumption and Economic Growth: Evidence From 11 Sub-Saharan Africa Countries", *Energy Economics*, 30, 2391-2400.
- Altunç, Ö. F. (2008), "Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.
- Berber, M. (2006), *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, 3. Baskı, Trabzon.
- Erdal, G., H. Erdal ve K. Esengün (2008), "The Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey", *Energy Policy*, 36, 3838-3842.
- Gbadebo, O. O. ve C. Okonkwo (2009), "Does Energy Consumption Contribute to Economic Performance? Empirical Evidence from Nigeria", *Journal of Economics and International Finance*, 1(2), 44-58.
- Granger, C. W. J. (1969), "Investigation Causal Relationships by Econometric Models and Cross-Spectral Methods", *Econometrica*, 37.
- Güneş, Ş. (2007), "İmalat Sektöründe Verimlilik ve Reel Ücret İlişkisi: Bir Koentegrasyon Analizi", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 275-287.
- Hondroyannis, G., S. Lolos ve E. Papapetrou (2002), "Energy Consumption and Economic Growth: Assessing The Evidence from Greece", *Energy Economics*, 24, 319-336.
- Jobert, T. ve F. Karanfil (2007), "Sectoral Energy Consumption by Source and Economic Growth in Turkey", *Energy Policy*, 35, 5447-5456.
- Kar, M. ve E. Kınık (2008), "Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, X(II), 333-353.
- Karagöl, E., E. Erbaykal ve H. M. Ertuğrul (2007), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 72-80.
- Lise, W. ve K. V. Montfort (2007), "Energy Consumption and GDP in Turkey: Is There A Co-Integration Relationship?", *Energy Economics*, 27, 1166-1178.

Odhambo, N. M. (2009), “Energy Consumption and Economic Growth Nexus in Tanzania: An ARDL Bounds Testing Approach”, *Energy Policy*, 37, 617-622.

Paul, S. ve R. N. Bhattacharya (2004), “Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results”, *Energy Economics*, 26, 977-983

Şengül, S. ve İ. Tuncer (2006), “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: 1960-2000”, *İktisat İşletme ve Finans*, 21(242), 69-80.

960-2000”, *İktisat İşletme ve Finans*, 21(242), 69-80. Taban, S. (2008), *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Ulusoy, V. (2006), “Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketimi: Bir Ekonometrik Uygulama”, I. Ulusal Türkiye’de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, İstanbul

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE YAPILAN SAĞLIK TARAMASININ SONUÇLARI

RESULTS OF THE HEALTH SCREEN ON THE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Assoc. Prof. Dr. Ayla UNSAL*Ahi Evran University, ay_unsal@hotmail.com***Inst. Dogukan CENGİZ***Kırşehir Ahi Evran University, cengiz417@gmail.com***Inst. Gizem OZTURK***Kırşehir Ahi Evran University, gizemozturk164@gmail.com***Assoc. Prof. Dr. Papatya KARAKURT***Erzincan Binali Yıldırım University, papatyademirci@hotmail.com***Asst. Prof. Nilay TURAC***Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, nilay@nevsehir.edu.tr***ÖZET**

Okul sağlığı hizmetlerinin amacı, toplumda okul çağındaki bütün çocukların mümkün olan en iyi bedensel, ruhsal ve sosyal sağlığa kavuşmalarını sağlamak ve sürdürmek, böylece çocukların dolayısıyla toplumun sağlık düzeyini geliştirmektir. Bu araştırma, ilköğretim okulu öğrencileri üzerinde yapılan sağlık taramasının sonuçlarını paylaşmak amacıyla yapılmıştır.

Araştırma, İç Anadolu bölgesindeki Kırşehir il merkezine bağlı bir köyün ilköğretim okulundaki 200 öğrenciyi kapsamaktadır. Öğrencilerin küçük gruplar halinde el hijyeni, boy-kilo, tansiyon ölçümleri, bitlenme ve ağız- diş sağlığı taramaları yapılmıştır. Her bir öğrencinin tarama sonuçları hazırlanan formlara işlenmiştir. Veriler sayı, yüzde, ortalama, Mann Whitney-U, bağımsız gruplarda t testi analizleri ile değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin %41'i 10-12 yaş arasında, %52.5'i kız, %47.5'i ise erkektir. Öğrencilerin genellikle el temizlik düzeyleri, kiloları ve boyları normalin altında ya da üzerinde bulunmuştur. Öğrencilerin sistolik kan basıncı 105.95 ± 11.6 , diastolik kan basıncı ise 72.20 ± 9.03 olduğu saptanmıştır. Tarama sonucunda öğrencilerin hiçbirinde bit ve sirkeye rastlanmamıştır. Öğrencilerin %71'inin dişlerinde çürük, %3.5'inde diş kaybı, %7'sinde diş dolgusunun ve %83.5'inin diş fırçalama alışkanlığının olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin yaşları ile diş çürüğü ($p < 0.05$), diş kaybı ($p < 0.01$) ve diş fırçalama alışkanlıkları arasında ($p < 0.001$) anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Diş fırçalama alışkanlığı ile cinsiyet arasında da anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$). Erkek öğrencilerin fırçalama alışkanlığının kız öğrencilere nazaran daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Taramalarda sorun saptanan öğrenciler ve aileleri okul ile işbirliği yapılarak bilgilendirilip uygun sağlık kuruluşlarına yönlendirilmiştir. Ayrıca öğrencilere ilgili konularda eğitimler verilmiştir. Sağlık taramalarının ilköğretim okulu öğrencileri üzerinde sık sık tekrarlanması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim öğrencileri, sağlık taraması, hemşirelik

ABSTRACT

The aim of school health services is to ensure and maintain the best possible physical, mental and social health of all children in the school age in the community so as to raise the health of children and therefore society. This research was conducted to share the results of health screening on primary school students.

The study covers 200 students from primary school in a village connected to Kırşehir province center in Central Anatolia. Small groups of students were hand hygiene, height-weight, blood pressure measurements, endings and mouth-dental health scans. The screening results of each student were processed into the prepared forms. Data were evaluated by t test analysis in numbers, percent, mean, Mann Whitney-U, independent groups.

41% of the students are between the ages of 10-12, 52.5% are girls and 47.5% are males. Students usually have levels of hand cleansing, weight and tongue below or below normal. The systolic blood pressure of the students was found to be 105.95 ± 11.6 and the diastolic blood pressure was found to be 72.20 ± 9.03 . As a result of the screening, none of the students had any lice or birds. It was determined that 71% of the students had tooth decay, 3.5% tooth loss, 7% tooth fill and 83.5% tooth brushing habit. It was determined that there was a significant difference between the age of the students and tooth decay ($p < 0.05$), tooth loss ($p < 0.01$) and tooth brushing habits ($p < 0.001$). A significant difference was also found between dental brushing habit and gender ($p < 0.05$). The male students' brushing habits were found to be higher than the female students.

The students and their families whose problems were identified on the screen were informed by cooperation with the school and directed to appropriate health institutions. In addition, students have been given trainings on related topics. Frequent repetition of health screenings on elementary school students may be advisable.

Keywords: Primary school students, health screening, nursing

GİRİŞ

Okul ortamı fiziksel ve sosyal çevresi ile sağlığı doğrudan etkiler. Ayrıca sağlık ile ilgili olumlu tutum ve davranışların geliştirilmesine ya da sağlık hizmetlerinin topluca sunulmasına elverişli bir ortam olması nedeniyle sağlık hizmetleri için önemli bir kurumdur (Erefe ve Aksayan, 1998).

Okul sağlığı hizmetlerinin amacı, toplumda okul çağındaki bütün çocukların mümkün olan en iyi bedensel, ruhsal ve sosyal sağlığa kavuşmalarını sağlamak ve sürdürmektir. Böylece çocukların, dolayısıyla toplumun sağlık düzeyini yükseltmektir (Bahar, 2010).

Bu nedenle okula başlarken ve okul çağı süresince;

*Sağlık taramalarının yapılması,

*Sağlık durumlarının değerlendirilmesi,

*Bazı hastalıkların erken dönemde saptanması,

*Tanı konulmasında,

*Tedavi olanaklarından yararlanmasında ve dolayısıyla

*Gelecekteki sağlıklı toplumun temelini atılmasında büyük önem taşımaktadır (Baltaş, 2000).

Türkiye’de yapılan çalışmalarda okul çağı çocuklarının en yaygın sorunları arasında;
*Büyüme-gelişme,
*Görme kusuru,
*Paraziter hastalıklar ve
*Ağız-diş sağlığı sorunları yer almaktadır (Neyzi, 2005).

Bu araştırma, ilköğretim okulu öğrencileri üzerinde yapılan sağlık taramasının sonuçlarını paylaşmak a

MATERYAL ve METOD

Tanımlayıcı nitelikteki bu araştırma, İç Anadolu bölgesindeki Kırşehir il merkezine bağlı Çayağzı köyünün ilköğretim okulunda yapılmıştır. Ana sınıftan başlayarak 8. sınıflar dahil olmak üzere verilerin toplandığı gün okulda bulunan 200 öğrenci çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışma verileri; gözlem, görüşme ve muayene yöntemleri kullanılarak hemşirelik öğrencileri tarafından araştırmacıların rehberliğinde toplanmıştır. Veriler toplanmadan önce çalışmada görev alan hemşirelik öğrencilerine sağlık taramalarına yönelik eğitim verilmiş olup sonuçlar araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Veriler toplanmadan önce sessiz, aydınlık ve güvenli uygun bir fiziksel ortam hazırlanmıştır. Küçük gruplar halinde el hijyeni, boy-kilo, tansiyon ölçümleri, bitlenme ve ağız- diş sağlığı taramaları yapılmıştır. Öğrencilerin öncelikle el hijyenleri iyi, orta, kötü, çok kötü olmak üzere 4 aşamalı olarak değerlendirilmiştir. Ağırlıklar; hafif giysili ve ayakkabısız olarak, taşınabilir baskül ile ölçülmüştür. Boy ölçümü ise duvara yapıştırılmış şerit mezuraya sırt ve topukların dayalı olması sağlanarak yapılmıştır. Ölçüm sonuçları Türk çocukları için hazırlanmış, yaşa uyan persentil normlarına göre değerlendirilmiştir. Öğrencilerin tansiyonları manuel tansiyon aletleri kullanılarak ölçülmüştür. Baş biti taraması boy-kilo ve tansiyon ölçümleri sırasında çocuğa fark ettirilmeden yapılmıştır. Ağız diş sağlığı muayenelerinde çocukların çürük ve dolgulu diş sayıları, diş kayıpları ve fırçalama alışkanlıkları değerlendirilmiştir. Her bir öğrencinin tarama sonuçları hazırlanan formlara işlenmiştir.

Verilerin analizinde sayı, yüzde, ortalama, Mann Whitney-U, bağımsız gruplarda t testi analizleri kullanılmıştır.

Çalışmanın verileri toplanmadan önce İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden gerekli izin alınmıştır. Veriler toplanmaya gidilmeden önce okula haber verilmiş, okul aracılığıyla çocukların aileleri bilgilendirilmiş ve verilerin toplandığı gün çocuklardan sözel onam alınmıştır.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri Tablo1’de belirtilmiştir. Buna göre, öğrencilerin %41’i 10-12 yaş arasında (9.89 ± 2.5 yaş/min=4, max=15) ve %52.5’i kız, %47.5’i ise erkektir.

El hijyen düzeylerinin iyi (%8), orta (%40), kötü (%37) ve çok kötü (%15) olduğu saptanmıştır. El hijyeni enfeksiyonların önlenmesinde önemli bir role sahip en basit ve ekonomik uygulamadır. Bu nedenle çocukların hijyen alışkanlıklarının geliştirilmesi için okul ortamında yapılan eğitim ve uygulamalar önem taşımaktadır.

Öğrencilerin %3.5’inin kilolarının normal düzeyde, %48’inin normalin altında, %48.5’inin ise normalin üstünde olduğu belirlenmiştir. Modern yaşamın getirdiği beslenme alışkanlıklarında yağların ve karbonhidratların fazla oranda tüketilmesi yanında çocukların

fiziksel aktiviteden uzaklaşması obeziteyi arttıran faktörlerdir (WHO, 2007).

Gelişmiş toplumlarda daha sık ancak gelişmekte olan ülkelerde de sık karşılaşılan çocukluk çağı obezitesi, ülkemizde de son yıllarda da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Hasbay, 2004).

Öğrencilerin %4.5'inin boylarının normal düzeyde, %46.5'inin normalin altında, %49'unun ise normalin üstünde olduğu belirlenmiştir. Dünyada ve ülkemizde boy kısalığının en önemli nedeni sosyoekonomik faktörlerin yol açtığı beslenme yetersizliğidir (TNSA, 2009; WHO TR, 2003).

Öğrencilerin sistolik kan basıncı 105.95 ± 11.6 , diastolik kan basıncı ise 72.20 ± 9.03 olduğu saptanmıştır. Yaş itibarıyla ilköğretim okulu öğrencileri için bu değerler oldukça normaldir.

Tarama sonucunda öğrencilerin hiçbirinde bit ve sirkeye rastlanmamıştır. Baş biti, okul gibi kalabalık grupların bir arada bulunduğu ortamlarda kolaylıkla yayılan bir enfeksiyondur. Neden olarak kötü hijyen koşulları, sosyoekonomik yönden kötü durumda olan aileler ve kalabalık ailelerin okul çağındaki çocuklarında daha sık görüldüğü bilinmektedir (Akış ve ark., 2003). Bu araştırmada çocuklarda bit ve sirkeye rastlanmamış olması olumlu bir sonuçtur.

Öğrencilerin %71'inin dişlerinde çürük, %3.5'inde diş kaybı, %7'sinde diş dolgusunun ve %83.5'inin diş fırçalama alışkanlığının olduğu saptanmıştır. Okul çocuğunun en önemli sağlık sorunları arasında; diş çürükleri ve diğer diş hastalıkları bulunmaktadır. Bu sorunlar yaşamı tehdit edici olmadığı için genellikle önemsenmezler. Oysa günümüzdeki, birçok hastalığın diş çürükleri ve diş hastalıkları ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Yaramış ve ark., 2005).

Tablo 1. İlköğretim Öğrencilerinin Tanıtıcı Özellikleri (N=200)

Tanıtıcı Özellikler	Sayı	%	Tanıtıcı Özellikler	Sayı	%
Yaş			El Hijyeni		
4-6 yaş	21	10.5	İyi	16	8.0
7-9 yaş	62	31.0	Orta	80	40.0
10-12 yaş	82	41.0	Kötü	74	37.0
13-15 yaş	35	17.5	Çok kötü	30	15.0
Cinsiyet			Diş Çürüğü		
Kız	105	52.5	Yok	58	29.0
Erkek	95	47.5	Var	142	71.0
Kilo			Diş Çürüğü		
Ortalamanın altında	96	48.0	Yok	58	29.0
Ortalama seviyesinde	7	3.5	1	22	11.0
Ortalamanın üstünde	97	48.5	2	27	13.5
Boy			3	25	12.5
Ortalamanın altında	93	46.5	4	23	11.5
Ortalama seviyesinde	9	4.5	5	18	9.0
Ortalamanın üstünde	98	49.0	6	15	7.5
Diş Kaybı			7 ve üzeri	12	6.0
Yok	193	96.5	Diş Dolgusu		
Var	7	3.5	Yok	186	93.0
Diş Kaybı (n=7)			Var	14	7.0
1	4	57.1	Diş Dolgusu (n=14)		
2	2	28.5	1	6	42.8
4	1	14.2	2	2	14.2
Fırçalama Alışkanlığı			3	4	28.5
Yok	33	16.5			
Var	167	83.5			

Diş Fırçalama Alışkanlığı (n=167)	Haftada 2 kere	15	8.9	6	1	7.1
Günde 1 kere		58	34.7	8	1	7.1
Günde 2 kere		76	45.5			
Günde 3 kere		18	10.7			

Öğrencilerin yaşları ile diş çürüğü ($p<0.05$), diş kaybı ($p<0.01$) ve diş fırçalama alışkanlıkları arasında ($p<0.001$) anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Diş çürüğünün artış gösterdiği yaş 7-12 aralığı olarak saptanırken aynı yaş grubunda diş fırçalama alışkanlığının da diğer gruplara göre yüksek olduğu bulunmuştur. Çürük sayılarının fazla olmasından dolayı bu yaş grubundakilerin daha fazla diş fırçalıyor olması beklenen bir sonuç olabilir. Diş kaybının ise en çok 7-9 yaşları arasında olduğu belirlenmiştir. Kalıcı dişlerin çıkma yaşının 7-9 yaş aralığı olduğu düşünülürse bu durum normal karşılanmalıdır (Tablo 2). Diş çürüklerinin erken tanınip tedavi edilmesi, o dişin kaybını önlediği gibi, vücuttaki bir enfeksiyon odağının da ortadan kalkması demektir (Ceylan ve Turan, 2009).

Diş fırçalama alışkanlığı ile cinsiyet arasında da anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Erkek öğrencilerin fırçalama alışkanlığının kız öğrencilere nazaran daha yüksek olduğu bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 2. Öğrencilerin Sağlık Tarama Bilgileri ile Yaşlarının Karşılaştırılması (N=200)

Sağlık Tarama Bilgileri		YAŞ				Test p
		4-6 Yaş n (%)	7-9 Yaş n (%)	10-12 Yaş n (%)	13-15 Yaş n (%)	
El Hijyeni	İyi	3 (18.8)	6 (37.58)	5 (31.3)	2 (12.5)	1.551
	Orta	8 (10.0)	20 (25.0)	40 (50.0)	12 (15.0)	.203
	Kötü	10 (13.5)	27 (36.5)	25 (33.8)	12 (16.2)	
	Çok kötü	---	9 (30.0)	12 (40.0)	9 (30.0)	
Kilo Düzeyi	Ortalamanın altında	4 (4.2)	31 (32.3)	44 (45.8)	17 (17.7)	2.450
	Ortalama seviyesinde	2 (28.6)	---	4 (57.1)	1 (14.3)	.065
	Ortalamanın üstünde	15 (15.5)	31 (32.0)	34 (35.1)	17 (17.5)	
Boy Düzeyi	Ortalamanın altında	5 (5.4)	32 (34.4)	37 (39.8)	19 (20.4)	1.268
	Ortalama seviyesinde	3 (33.3)	2 (22.2)	4 (44.4)	---	.287
	Ortalamanın üstünde	13 (13.3)	28(28.65)	41 (41.8)	16 (16.3)	
Diş Çürüğü	Yok	6 (10.3)	11 (19.0)	25 (43.1)	16 (27.6)	2.955
	Var	15 (10.6)	51 (35.9)	57 (40.1)	19 (13.4)	.034
Diş Kaybı	Yok	20 (10.4)	56 (29.0)	82 (42.5)	35 (18.1)	3.930
	Var	1 (14.3)	6 (85.7)	---	---	.009
Diş Dolgusu	Yok	20 (10.8)	59 (31.7)	76 (40.9)	31 (16.7)	.551
	Var	1 (7.1)	3 (21.4)	6 (42.9)	4 (28.6)	.648
Diş Fırçalama Alışkanlığı	Yok	2 (6.1)	2 (6.1)	14 (42.4)	15 (45.5)	9.909
	Var	19 (11.4)	60 (35.9)	68 (40.7)	20 (12.0)	.000

Tablo 3. Öğrencilerin Sağlık Tarama Bilgileri ile Cinsiyetlerinin Karşılaştırılması(N=200)

	CİNSİYET	Test
--	----------	------

Sağlık Tarama Bilgileri		Kız n (%)	Erkek n (%)	p
El Hijyeni	İyi	9 (56.3)	7 (43.8)	-1.190
	Orta	42 (52.5)	38 (47.5)	.236
	Kötü	30 (40.5)	44 (59.5)	
	Çok kötü	14 (46.7)	16 (53.3)	
Kilo Düzeyi	Ortalamanın altında	44 (45.8)	52 (54.2)	.506
	Ortalama seviyesinde	3 (42.9)	4 (57.1)	.613
	Ortalamanın üstünde	48 (49.5)	49 (50.5)	
Boy Düzeyi	Ortalamanın altında	47 (50.5)	46 (49.5)	-.776
	Ortalama seviyesinde	4 (44.4)	5 (55.6)	.438
	Ortalamanın üstünde	44 (44.9)	54 (55.1)	
Diş Çürüğü	Yok	26 (44.8)	32 (55.2)	.482
	Var	69 (48.6)	73 (51.4)	.631
Diş Kaybı	Yok	93 (48.2)	100 (51.8)	-1.018
	Var	2 (28.6)	5 (71.4)	.310
Diş Dolgusu	Yok	89 (47.8)	97 (52.2)	-.359
	Var	6 (42.9)	8 (57.1)	.720
Diş Fırçalama Alışkanlığı	Yok	21 (63.6)	12 (36.4)	-2.042
	Var	74 (44.3)	93 (55.7)	.042

Diş fırçalama ile ilgili olarak, üşengeç çocuklar için üretilen bir diş fırçası bulunmaktadır. Çocuklar bu fırçaya diş macunu sürüp dişlere yerleştirerek üzerindeki butona basmak ve 10 saniye beklemektedirler. 10 saniye sonunda fırça otomatik olarak kapanmaktadır. Isıya dayanıklı, toksik ve yapışkan olmayan, kokusuz ve gıdalarda kullanılabilen bir likit silikondan yapılmıştır. Çocukların gelişim dönemlerine uygun olarak fırçanın da farklı başlıkları mevcut. 3-5, 6-8, 9-14 yaş arası ve 15 yaş üzeri için 4 farklı fırça başlığı vardır. İnce pille çalışan fırça, günde iki kez kullanılması halinde yaklaşık 10 ay dayanabilmektedir. Fırçanın satış fiyatı, 50-100 Dolar arasındadır (Resim 1,2).

Resim 1

Resim 2

SONUÇ

Taramalarda sorun saptanan öğrenciler ve aileleri okul ile işbirliği yapılarak bilgilendirilip uygun sağlık kuruluşlarına yönlendirilmiştir. Ayrıca öğrencilere ilgili konularda eğitimler verilmiştir. Sağlık taramalarının ilköğretim okulu öğrencileri üzerinde sık sık tekrarlanması önerilebilir. Çünkü sağlıklı çocuklar toplumların geleceğinin güvencesidir.

Okul sağlığı hizmetinin geliştirilmesi, daha sağlıklı bir gençlik ve üretken bir toplum için oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

Akış N, Aydın N, Aksu H. (2003). Bursa ili Orhangazi ilçesi merkez ilköğretim okullarında öğrencilerin sağlık durumlarının değerlendirilmesi. Sağlık ve Toplum Dergisi, 13(3): 42-45.

Bahar Z. (2010). Okul sağlığı hemşireliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 3(4); 195-200.

Baltaş Z. (2000). Sağlık Psikolojisi ve Sağlık Gelişimi. Remzi Kitabevi, İstanbul, 60.

Ceylan SS, Turan T. (2009). Bir ilköğretim okulunda okul sağlığı hemşireliği uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 4(12); 35-49.

Erefe İ, Aksayan S. (1998). Okul Sağlığı ve Hemşireliği. Erefe İ (Ed): Halk Sağlığı Hemşireliği El Kitabı. Koç Vakfı Yayınları. İstanbul, 183-190.

Hasbay SA. (2004). Okul çağı çocuklarında beslenme ve fiziksel aktivitenin önemi. Klinik Çocuk Forumu, 4(1): 32-37.

Neyzi O. (2005). Batı Dünyasında ve Türkiye’de Okul Sağlığı. Klinik Çocuk Forumu, 1-5.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) (2009). 2008 yılı ön raporu. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.

World Health Organization (WHO) (2007). The challenge of obesity in the European region and strategies for response. Branca F, Nikogosian H, Lobstein T (Editors), Copenhagen, 2007

World Health Organization Technical Report (WHO TR) (2003). Diet, nutrition and prevention of chronic disease. Ser, 916; 1-149.

Yaramış N, Karataş N, Ekti F, Aslantaş D. (2005). Nevşehir il merkezinde bulunan ilköğretim çağındaki çocukların ağız diş sağlığı durumu ve alışkanlıklarının belirlenmesi. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 14(12): 256-259.

MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE FİNANSAL OKURYAZARLIK ARAŞTIRMASI

Öğr. Gör Şafak Sönmez SOYDAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, safaksoydas@gumushane.edu.tr

Öğr. Gör Bedirhan ELDEN

Gümüşhane Üniversitesi, bedirhanelden@gumushane.edu.tr

ÖZET

Kişilerin gelirlerini, yatırım ve birikimlerini doğru değerlendirme, bütçelerini doğru yönetebilme yetkinliği biçiminde ifade edilen finansal okuryazarlık, hem birey hem de ülke ekonomik sistemi için çok önemlidir. Bu araştırmada meslek yüksekokulu öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyeleri ve finansal okuryazarlığın demografik değişkenlerle alakalı olup olmadığı, öğrencilere uygulanan anketler sonucunda elde edilen veriler ki-kare analizi ve bağımsız T testi uygulanarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Finansal okuryazarlık, Meslek Yüksekokulu öğrencileri, Demografik Değişkenler

ABSTRACT

Financial literacy, expressed in the form of the ability to accurately assess the income of individuals, their investments and savings, and their ability to manage their budget appropriately, is very important for both the individual and the country's economic system. In this study, the financial literacy levels of vocational high school students and financial literacy were tried to be determined by applying chi-square analysis and independent T-test as a result of the questionnaires applied to the students.

Keywords: Financial Literacy, Demographic Characteristics, Vocational School students

GİRİŞ

Finansal okuryazarlık, paranın yönetimi ve kullanımı konusunda doğru, verilen bilgiler ışığında yargıda bulunabilme ve efektif kararlar alabilme yeteneğidir.

Kişisel finansal okuryazarlık, parasal iyiliği etkileyecek şahsi finansal durumlar hakkında; okuma, analiz etme, yönetme ve iletişime geçebilme becerisidir. Bu tanım finansal kararlar alabilmeyi, para ve finansal konuları sıkıntısız bir şekilde tartışabilmeyi, gelecek hakkında planlar yapabilmeyi ve günlük finansal kararları değiştirebilecek hayati olaylara ve genel ekonomik koşullara göre pozisyon alabilmeyi kapsar.

FİNANSAL OKURYAZARLIK

Yazılım ve internet teknolojilerindeki muazzam değişim ve gelişimler, bireylerin bilgilerini ve fiyatlara olan hassasiyetini çok daha şeffaf hale getirmiş, sermaye kalemleri büyük ölçüde düşmüştür. Uluslararası ticaretteki liberalleşme hareketleri, sermayede de

liberalleşmeyi beraberinde getirmiştir. Küresel pazarlarda sermaye hareketliliğinin önündeki engeller kalkmış, sermayenin serbest dolaşımı sağlanmıştır (Yılmaz ve Tuncay, 2012, 345).

Para piyasalarının gittikçe karmaşık hale gelmesi, insanların finans kararları için daha çok risk ve sorumluluk almasıyla finansal okuryazarlık finans müşterisini gerektiği oranda korumalı ve yalnız finansal piyasanın değil aynı zamanda da ekonominin problemsiz gelişmesini sağlamak adına zorunluluk görülmektedir (Temizel, 2010: 15).

Jariwala ve Sharma (2011)'de yaptıkları araştırma sonucunda finansal okuryazarlığın birçok olumlu katkısını tespit etmişlerdir. Kişisel düzeyde ele alındığında, finansal okuryazarlık bilgisi olan kişiler daha az harcama yapmakta, daha fazla tasarruf etmekte ve riskleri daha iyi yönetmektedirler. Makro seviyede ele alındığında ise, finansal hizmet ve ürünlere müşterinin talebinin artması sonucu iktisadi ve ekonomik dalgalanmaların azalması, finansal araçların gelişmesi ve ekonomik kalkınmanın hızlanmasına neden olmaktadır (Jariwala ve Sharma, 2011, 65).

finansal okuryazarlık her insan için önemli olduğu kadar üniversite öğrencileri için de önemlidir. Zamanımız üniversite talebeleri faturalarını banka aracılığıyla ödemekte, kredi kartı kullanmakta, harç ödemelerini online bankacılık aracılığıyla yapmaktadırlar (Temizel ve Bayram, 2011: 12).

MATERYAL VE YÖNTEM

Gümüşhane İli'nde bulunan Gümüşhane Üniversitesinde Köse Meslek Yüksekokulunda 109 önlisans öğrencisi üzerinde yüz yüze görüşülerek anket çalışması yapılmıştır.

Yapılan anket çalışmaları istatistiksel hale getirilerek SPSS programı kullanılarak yorumlanmıştır. Yapılan çalışmada, bütün öğrencilerin kendileri hakkında sorulan soruları net ve doğru olarak yanıtladığı varsayılmıştır.

AMAÇ

Bu çalışma Gümüşhane İli'nde eğitim gören önlisans öğrencileri üzerinde uygulanmış bir araştırmadır. Öğrencilerin finansal okuryazarlık durumunu ölçmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu Gümüşhane İli'nde eğitim alan 109 önlisans öğrencisi oluşturmaktadır. Finansal okuryazarlığın sadece aile içinde verilen bir eğitim olmaması gerekir. Bu nedenle finansal eğitim programları ilköğretimden yükseköğretime okul müfredatlarının içinde yer almalıdır.

Araştırma Bulguları Ve Sonuçlar

► Para harcama ve yönetme bilgilerinin büyük oranda aileden (50 kişi) (%45,9), eğitim düzeyinden (43 kişi) (%39,4), Kitap, Dergi, İnternet vs (10 kişi) (%9,2) kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Finansal yönetim konusunda eğitiminize kimin katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?		
	Frekans	Yüzde
Aile	50	45,9
Eğitim	43	39,4
Arkadaşlar	6	5,5
Kitap, dergi, internet vs	10	9,2
Toplam	109	100

► Toplam 109 anket içinde 67 kişi (% 61,5) finansal durumunu yönetme konusunda kendisini orta düzeyde başarılı, 13 kişi (%11,9) oldukça başarılı ve 29 kişi (%26,6) başarısız görmektedir. Kendini başarılı- orta düzeyde başarılı görenlerin oranı incelendiğinde 80 kişi (%73,4) olarak görülmektedir.

Finansal yönetim konusunda kendinizi nasıl bulmaktasınız?		
	Frekans	Yüzde
Oldukça başarılı	13	11,9
Orta düzeyde başarılı	67	61,5
Başarısız	29	26,6
Toplam	109	100

► Araştırmada yer alan 109 katılımcının yaklaşık % 97'si günlük para çekme, hesap kontrolü gibi işlemlere olanak sağlayan bir ATM kartına sahip durumdadır. Buna karşılık, alışveriş için daha fazla kullanılan kredi kartı sahipliği % 57 oranıyla oldukça düşük görünmektedir.

► Bankacılık işlemlerini internet aracılığıyla yapabilmeye olanak sağlayan çevrimiçi bankacılık işlemlerini kullanan öğrencilerin oranı ise yaklaşık % 71 olarak belirlenmiştir. Bu noktada en dikkat çekici veri ise, toplumda bilinirliği giderek artmasına rağmen bireysel emeklilik hesabı sahibi olanların oranının sadece % 7,3 olmasıdır. Tüm bu oranlara ilişkin yapılabilecek genel değerlendirme, öğrencilerin bankacılık sisteminden ve sistemin sağladığı olanaklardan yeterince yararlanma yoluna gitmediğidir.

► Kredi kartları, bankacılık sisteminin önemli araçlarından birisidir. Nakit para taşıma zorunluluğunu ortadan kaldıran, gerektiğinde alışverişlerde vade sağlayan bu araç, yaygın finansal ürünlerden biri olarak görülmektedir. Araştırmada yer alan 109 öğrenci içinde kredi kartı sahibi olanların oranı % 56,9 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin yarıya yakınının kredi kartı kullanmaması önemli ve araştırılması gereken bir veridir. Bankaların öğrencilere yönelik düşük limitli, kart kullanım bedeli istemediği kredi kartları servis etmesine rağmen, kredi kartı kullanılmaması farklı nedenlerden kaynaklanmakta olabilir. Kredi kartı sahibi olan öğrencilerin büyük çoğunluğu (% 37,6) 1 adet kredi kartı sahibidir

Kredi Kartınız Var mı?		
	Frekans	Yüzde
Hayır	47	43,1
1 adet var	41	37,6
2-3 adet var	21	19,3
4 ve daha fazla bulunmaktadır	0	0
Toplam	109	100

Online bankacılıkta kullanılan uygulamalar faktör analizi ile sıralanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ankete katılan öğrencilerin uygulamaları kullanmada öncelik sıralaması aşağıdaki şekildedir:

- Hesaplarımı kontrol etmek amacıyla; 58 kişi
- Diğer işlemler; 26 kişi
- Kredi kartımı kontrol etmek amacıyla; 10 kişi
- Para havalesi ve EFT yapmak için; 8 kişi
- Fatura ödeme; 7 kişi

► Anket sonucunda online bankacılık uygulamalarının kullanımı için yapılan ki-kare analizi ve çapraz tablo sonuçlarına göre öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi ve cinsiyetleri online bankacılık uygulamalarını kullanımı üzerinde etkili değilken, öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi online bankacılık uygulamalarını kullanmada belirleyici olduğundan söz edilebilmektedir.

Online bankacılık işlemlerinde en çok kullandığımız işlemler nelerdir	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık Düzeyi	Sonuç
Cinsiyet	5	,177	İlişki yok
Anne eğitim durumu	15	,131	İlişki yok
Baba eğitim durumu	15	,004	İlişki var

► Uygulanan ankete katılan Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin finansal alanda eğitim almasından dolayı, aldıkları eğitim sürecinde buldukları sınıf ile finansal kavramlar konusunda belirttikleri bilgi düzeylerinde uyumluluk olup olmadığını belirlemek amacıyla ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre aldıkları finansal eğitim süreci ilerledikçe öğrencilerin kavramlar hakkındaki bilgi düzeylerinin arttığı sonucuna varılmaktadır. İlişki bulunan kavramlar şunlardır: Bileşik faiz, basit faiz, hisse senedi, risk getiri oranı, ek limit ve faiz oranları ve bireysel emeklilik sigortası.

► Yapılan analiz sonucuna göre öğrencilerin aldıkları eğitim süreci sonunda, finansal kavramların öğrenildiği ve bilgi düzeylerinin arttığından söz edilebilir. Bunun da finansal okuryazarlık düzeyinin artırılmasında meslek yüksekokulunda eğitim görmeyen ve ekonomi-finance dersleri almanın etkili olduğu söylenebilir

Öğrencilerin okudukları sınıf	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık Düzeyi	Sonuç
Bileşik Faiz	6	,001	İlişki var
Basit Faiz	6	,000	İlişki var
Kredi kartı ödeme tarihi	6	,397	İlişki yok
Kredi Kartı faiz oranları	6	,155	İlişki yok
Kredi Kartı Minimum Ödeme Tutarı	6	,150	İlişki yok
Hazine bonusu	6	,054	İlişki yok
Hisse Senedi	6	,008	İlişki var
Risk getiri oranları	6	,042	İlişki var
Bireysel Emeklilik Sigortası	6	,039	İlişki var
Hayat sigortası	6	,264	İlişki yok
Ek limit ve Faiz Oranlarını	6	,003	İlişki var

KAYNAKÇA

YILMAZ, Veysel ve TUNCAY, Merve (2012).“Finansal Liberalizasyonun Tasarruf ve Yatırım Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 3-4, 2012 s:345-363.

TEMİZEL, Fatih, (2010). Mavi Yakalılarda Finansal Okuryazarlık, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

JARIWALA, Harsha and SHARMA, M., (2011).“Financial Literacy: A Call for an Attention. Conference on Inclusive & Sustainable Growth Role of Industry”, Government and Society Conference Proceedings.

TEMİZEL, Fatih ve BAYRAM, Fatih (2011).“Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1.

SOYUT KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA PRIENE (GÜLLÜBAHÇE)'NİN BİAS'I

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

Akdeniz Üniversitesi, sevcanyildiz@gmail.com.tr

ÖZET

Priene, Ion soyundan Helenlerin göç ettikleri ve bundan böyle Ionia diye anılan yörede ve kendilerinin kurduğu ya da yerli halkı yenerek ele geçirdiği ve yerleştiği kentlerin ilklerindedir¹. Önce M.Ö. bin yıllarında on iki Ion şehri ile beraber Büyük Menderes nehri yakınlarında bir liman kenti olarak kurulmuştur. Ancak daha sonra nehrin taşması ve birikim nedeniyle oturulmayacak duruma gelmiş ve yedi kilometre içeride Samsun Dağı eteklerine taşınmıştır².

Bir Boiotialı olan Philotas tarafından kurulduğundan, bazı yazarlar Priene'ye Kadme demişlerdir. Yedi Bilge Kişi'den biri olan Bias'ın ana vatanı Priene'dir. Hipponaks ondan "Davaların savunmasında Prieneli Bias'tan daha kuvvetli olmalı." şeklinde söz etmiştir³.

Priene'nin önem kazanmasında iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan biri, kentin antik çağın Yedi Bilge'sinden birini, Bias'ı yetiştirmesiydi. Bias verdiği iki öğüt sayesinde ünlenmişti. İkincisi ise, Panionion için seçilen yerin Priene içinde bulunması ve buranın yönetiminden büyük ölçüde Prienelilerin sorumlu olmasıydı. Örneğin, birtakım toplantılara başkanlık edecek kişiyi Prieneliler seçiyorlardı. Panionion'un kurulduğu kıyı şeridi üzerinde Samoslular da hak iddia etmişlerdi. İki kent arasındaki anlaşmazlık yüzyıllarca sürdü. Ama genelde Priene üstün gelmiştir⁴.

Priene kenti Helenistik Dönemde dünyanın en parlak sanat ve kültür merkezleri arasında yer almaktadır. Priene ve Miletos Hippodamos'un ızgara biçimli kent planının en görkemli temsilcileri olarak sanat tarihinde çok önemli yer almaktadır⁵.

Çalışma kapsamında Priene (Güllübahçe)'nin tarihsel süreçlerine yer verilmiş olup soyut kültürel miras kapsamında yetiştirmiş olduğu dönemin filozoflarından Bias'ın hayatı anlatılmıştır. Soyut kültürel miras kapsamında Priene için Bias ve somut kültürel miras kapsamında Türk turizmi açısından da Priene incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Priene, Turizm, Kültürel Miras.

ABSTRACT

Priene is one of the first cities in the region called ionia, where the Hellenes of ion descended and from which they formed or conquered the indigenous people and settled . First M.He. it was established as a port city near the Büyük Menderes river with twelve ion cities in thousands of years. However, the river was unable to be settled due to overflow and accumulation and it was moved to the slopes of Samsun mountain within seven kilometers .

¹ Umar, Bilge (1979), Ionia, Ak Yayınları, İstanbul, S. 38.

² Akşit, İlhan (1980), Batı Anadolu Uygarlığı, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, S. 169.

³ Strabon (1987), Coğrafya Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 151.

⁴ Bean, George E. (1997), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, S. 178.

⁵ Akurgal, Ekrem (1998), Anadolu Kültür Tarihi, Nurel Matbaacılık, Ankara, S. 342.

Since it was founded by Philotas, a Bootian, some authors have called Priene kadme. One of the Seven wise men, the Motherland of the bias is Priene. Hipponaks said, "the case must be stronger than the Prieneli BIOS."he said .

Priene has two important factors in gaining importance. One of them was that the city had raised one of the Seven wise men of the ancient times, the bias. He was famous for his two meals. The second was that the place chosen for panionion was in Priene and that the Prienians were largely responsible for the administration. For example, Prienians chose to preside over some meetings. On the shore where panionion was founded, the Samos were also claimed. The conflict between the two cities lasted for centuries. But in general, priene is superior .

The city of priene is among the brightest art and culture centers in the world during the Hellenistic period. Priene and Miletus are the most splendid representatives of Hippodamus's Grid-shaped city plan .

The study included the historical processes of Priene (Güllübahçe) and the life of bias, one of the philosophers of the period he was raised as part of the abstract cultural heritage. In the context of abstract Cultural Heritage, priene has been studied in terms of Turkish tourism in terms of bias and tangible cultural heritage.

Keywords: Priene, Tourism, Cultural Heritage.

GİRİŞ

Ionia, Küçük Asia'nın batı kıyısında Aiolya ile Karia arasındaki bölgedir⁶. İzmir Körfezi'nden Madalya'daki körfeze kadar uzanan ve Khios (Sakız) ile Samos (Sisam) adalarını da kapsayan bölge İyonya adını almıştır⁷. Myken uygarlığının çöküşünü izleyen yıllarda, yani karanlık çağ olarak adlandırılan dönemde Yunanistan'dan gelen göçmenler Ionia bölgesine yerleşmişlerdir⁸.

Lloyd, Ionların yerleşmesini şu şekilde anlatmıştır: "İonlar kuzey Peloponnesos'tan (Mora Yarımadası) kaçıp İzmir'le Miletos arasındaki kıyıların ortasında kalan alana sığınmış yerleşmecilerdi. Deniz aşırı göçlerine başlamadan önce, Atina'da toplanmışlardı"⁹.

Ion kentlerinin çoğu küçük yarımadaçıklar üzerinde ya da deniz kıyılarında kurulmuş olmaları, Hellenlerin denizci olmaları ile ilgilidir. Bu seçimde Batı Anadolu'nun yerlilerinden çekinmelerinin, yani denize sığınmış olmalarının etkisi vardı. Özellikle yarımadaçıklar en elverişli yerleşmeleri oluşturuyordu. Yarımada yerleşmelerinin önemi iki, hatta bazılarının üç limana sahip olmaları idi. Böylece bir liman elverişsiz hava durumunda olduğu zaman yelkenliler ikinci limandan yararlanıyordu¹⁰.

Ionia kıyılarının sınırları şöyle çizilebilir; bu kıyılar Miletosluların Poseidon'undan ve Karia sınırlarından Phokaia'ya ve Hermos nehrine kadar uzanır, burası sonraları Ionia'nın kıyı boyunun sınırı olmuştur¹¹.

Felsefe hareketleri İyonya'da baş göstermiştir. İyonya'nın aydın çevrelerinde kıpırdanmaya başlayan düşünce hareketleri dinin ve taassubun zincirlerini kırmış, dünyada

⁶ Strabon (1987), Coğrafya Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 252.

⁷ Mansel, Arif Müfid (1988), Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 90.

⁸ Tekin, Oğuz (1992), Antik Numizmatik ve Anadolu, Kanaat Matbaası, İstanbul, S. 77.

⁹ Lloyd, Seton (1998), Türkiye'nin Tarihi, Nurol Matbaacılık, Ankara, S. 77.

¹⁰ Akurgal, Ekrem (1998), Anadolu Kültür Tarihi, Nurol Matbaacılık, Ankara, S. 311.

¹¹ Strabon (1987), Coğrafya Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 146.

olup biten şeyleri tabiatüstü güçlerle değil, tabiata egemen kanunlarla açıklama eğilimleri baş göstermeye başlamıştı¹².

1. Priene (Güllübahçe)

Priene, Ion soyundan Helenlerin göç ettikleri ve bundan böyle Ionia diye anılan yörede ve kendilerinin kurduğu, ya da yerli halkı yenerek ele geçirdiği ve yerleştiği kentlerin ilklerindendi. Ancak, ilk Priene kentinin yeri saptanabilmiş değildir ve tarihçesi üzerine bilgi pek azdır. Kent, bugün kalıntıların görüldüğü yere İ.Ö. 4. yüzyıl ortalarında taşındı. Taşınma nedeni, eski kentin bulunduğu kıyının da o çağda Maiandros/Büyük Menderes'in taşıdığı alüvyonlarla sığlaşması, dolması olsa gerektir. İ.Ö. 334 yılında, Alexandros/İskender buraya geldiğinde, yeni kentin kurulması çalışmaları bitmemişti; Athena tapınağının yapımı da süre gitmekteydi. İskender bu tapınağın yapım giderlerini üstlendi ve adı tapınak duvarına yazıldı. O yazının yer aldığı duvar taşları, ilk kazıları yapan arkeologlarca bulunmuş ve British Museum'a götürülmüştür¹³.

Maiandros Karia'dan geçerek Miletos ile Priene arasından denize dökülür¹⁴.

İ.Ö. 4. yüzyıl ortasında herhalde kıyıdaki sığlaşmanın ilerlemesi ve eski limana gemilerin ulaşmasında güçlük çıkması nedeniyle kenti bu açıdan daha uygun bir yere taşımak isteğiyle, Priene halkı, yeni Priene kentini, şimdi görkemli kalıntıların günümüze ulaştığı yerde, Söke'nin batı yakınında, kurdu. (Sonraları orası da Menderes'in getirdiği kumlarla denizden uzakta kaldı)¹⁵.

Maiandros nehri aşağılara çeşitli zamanlarda, kıyının çeşitli kısımlarına alüvyon yığmakla beraber, sel toprağının bir kısmını da açık denize sürükler. Gerçekte, kırk stadia uzunluktaki sel toprağı yığınları evvelce deniz kıyısında olan Priene'yi bir iç kent yapmıştır¹⁶.

Priene, Ionia'nın en eski kentlerindendi. Menderes'in döküldüğü ince uzun deniz girintisinin kuzey kıyısında bir yerde idi; Menderes'in taşıdığı alüvyon nedeniyle ilk çağ sonrasında, körfezin batı yarımını doldu, ovaya dönüştü, doğu yarımını ise, denizle bağlantısı kesilerek, göl durumunda kaldı¹⁷.

Önce M.Ö. bin yıllarında on iki Ion şehri ile beraber Büyük Menderes nehri yakınlarında bir liman kenti olarak kurulmuştur. Ancak daha sonra nehrin taşması ve birikim nedeniyle oturulmayacak duruma gelmiş ve yedi kilometre içeride Samsun Dağı eteklerine taşınmıştır¹⁸.

Bir Boiotialı olan Philotas tarafından kurulduğundan, bazı yazarlar Priene'ye Kadme demişlerdir. Yedi Bilge Kişi'den biri olan Bias'ın ana vatani Priene'dir. Hipponaks ondan "Davaların savunmasında Prieneli Bias'tan daha kuvvetli olmalı." şeklinde söz eder¹⁹.

İki etken, Priene'ye boyutu ile oransız bir önem kazandırdı. Bunlardan biri, kentin antik çağın Yedi Bilge'sinden birini, Bias'ı yetiştirmesiydi. Bias verdiği iki öğüt sayesinde ünlenmişti. İkincisi ise, Panionion için seçilen yerin Priene içinde bulunması ve buranın

¹² Mansel, Arif Müfid (1988), Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 223.

¹³ Umar, Bilge (1979), Ionia, Ak Yayınları, İstanbul, S. 38.

¹⁴ Strabon (1987), Coğrafya Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 63.

¹⁵ Umar, Bilge (1995), Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, S. 80.

¹⁶ Strabon (1987), Coğrafya Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 65.

¹⁷ Umar, Bilge (1995), Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, S. 80.

¹⁸ Akşit, İlhan (1980), Batı Anadolu Uygurluğu, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, S. 169.

¹⁹ Strabon (1987), Coğrafya Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 151.

yönetiminden büyük ölçüde Prienelilerin sorumlu olasıydı. Örneğin, birtakım toplantılara başkanlık edecek kişiyi Prieneliler seçiyorlardı. Panionion'un kurulduğu kıyı şeridi üzerinde Samoslular da hak iddia etmişlerdi. İki kent arasındaki anlaşmazlık yüzyıllarca sürdü. Ama genelde Priene üstün geldi²⁰.

Priene'deki Athena Tapınağı'nın mimarı Pytheos tarafından inşa edilen söz konusu Halikarnas Anıtı'nda gömü odasının yüksek bir altlık üzerinde durması, Lykia gömü anıtlarını, örneğin Nereid ve Limyra örneklerini anımsatır²¹.

Priene'nin baş tapınağı Athena Tapınağı idi. Ayakta durduğu günlerde, kentte egemen konumdaydı. 1868-69 yıllarında İngiliz kazıcılar tapınak duvarlarının bir insan boyu yükseklikte koruna geldiğini gözlemlemişlerdir. Ancak, sonraki yıllarda buradan taş alan köylerin geriye bıraktıkları, temellerden pek fazla değildir. Yapının mimarı daha önce Halikarnassos'taki Mausoleion'da çalışan Kariyalı Pytheos'tur. Pytheos tapınak inşası konusunda Priene'deki Athena Tapınağı'nı örneklediği, bir kitap da yazmıştır. Bu kitaptan Roma Dönemi'nde hala yararlanıldığı bilinmektedir²².

Priene kenti Helenistik Dönemde dünyanın en parlak sanat ve kültür merkezleri arasında yer almaktadır. Priene ve Miletos Hippodamos'un ızgara biçimli kent planının en görkemli temsilcileri olarak sanat tarihinde çok önemli yerler alır²³.

Priene'nin erken zamanlarına giden bir başka yapı da tiyatrodur. Roma Dönemi'nde yapılan değişikliklere karşın Yunan özü korunan Priene tiyatrosu, Hellenistik tiyatro yapısının karakteri konusunda bizlere eşsiz bilgiler sunar²⁴.

Priene'deki M.Ö. 3. yüzyılda yapılan Zeus Olympios Tapınağı, söz konusu örneklerin pazar yerinin (agoranın) arka duvarına bitişik olması nedeniyle Hellen tapınaklarının en önemli özelliklerinden olan dört cephelik niteliğini kaybetmiş ve tıpkı Romadaki İmparatorluk Dönemi formunda olduğu gibi, çevresinde egemen bir nitelik kazanmıştır²⁵.

Priene'nin en çekici yönlerinden biri de sokaklar ve konutlarıdır kuşkusuz. Sokaklar dik açıyla kesişir. Ana caddeler doğu-batı yönünde uzanmış, kuzey-güney doğrultulu sokaklar bu caddeleri birbirine bağlamıştır. Arazinin eğimli olması yüzünden, kuzey-güney doğrultulu sokaklar sıklıkla merdivenli idi. Dört yandan sınırlanan her blok ya da Romalıların deyimiyle her "ada" ya, genellikle dört konut yapılmıştı²⁶.

Priene Bizans tarihi açısından diğer Antik kentler kadar ünlü olamamıştır. Buradaki Büyük Bazilika bile Antik yapılardan devşirme malzemeyle yapılmıştır. Bu bölgenin tepeleri üzerinde bazı Bizans kaleleri vardır²⁷.

Priene birçok gezgin için Anadolu'nun batı kıyılarındaki antik yerleşmelerin en çekicisidir belki de. Kalıntılar başka yerlerdekine oranla oldukça iyi koruna gelmiş ve ziyaretçinin yararına en uygun biçimde kazılmıştır, ama onlardan da önemlisi, ören yerinin diğerlerinde kolay kolay elde edilemeyecek bir samimiyet duygusu vermesidir. Priene küçüktür, yapıları da öyle. Çoğu yapı kentin gençlik yıllarına aittir. Burada birçok ören

²⁰ Bean, George E. (1997), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, S. 178.

²¹ Akurgal, Ekrem (1998), Anadolu Kültür Tarihi, Nürol Matbaacılık, Ankara, S. 297.

²² Bean, George E. (1997), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, S. 180.

²³ Akurgal, Ekrem (1998), Anadolu Kültür Tarihi, Nürol Matbaacılık, Ankara, S. 342.

²⁴ Bean, George E. (1997), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, S. 189.

²⁵ Akurgal, Ekrem (1998), Anadolu Kültür Tarihi, Nürol Matbaacılık, Ankara, S. 351.

²⁶ Bean, George E. (1997), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, S. 194.

²⁷ Eyice, Semavi (1982), Türkiye'de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, S. 590.

yerinde gözünüze çarpan masif Roma yapıları ile karşılaşmazsınız. Ziyaretçi kamusal yapılar, sokaklar ve konutlar arasında gezinirken İskender zamanına döndüğünü duyumsar. Priene her şeyden önce bir Yunan kentidir ²⁸.

Priene'nin önem kazanmasında iki etken vardır:

Birincisi, kentin antik çağın yedi bilgesinden birini, Bias'ı yetiştirmesiydi. Bias verdiği iki öğüt sayesinde ünlenmişti. Kroisos, İonya'yı ele geçirdikten sonra adalara saldırmak üzere bir donanma hazırlamaya başlamıştır. Bu sırada adalıları kurtarmak isteyen Bias, Sardes'e gelmişti. Kroisos'a adalıların bir atlı alayı oluşturarak, saldırıya geçeceklerini söyledi. Kral bundan çok hoşlandı. Hiçbir şey, adalıların ünlü Lydia atlıları ile karada savaşa atılmaları kadar sevindirmezdi beni, o zaman dedi Bias. Karacı Lydia'luların kendileriyle denizde savaşmaya hazırlandıklarını duydukça, sizce adalılar ne düşünüyorlar? Kroisos karşısındakinin ne demek istediğini anlamıştı. Gemi inşasına son verdi.

Daha sonra, Lydia egemenliğinin yerini Perslerin ki, aldığında Bias, Panionion'da toplanan İonlulara yurtların bırakıp, hep birlikte Sardinia'ya yelken açmalarını öğütledi. Bias öylesine büyük bir üne kavuşmuştur ki, çok sonra yeni Priene'de onun adını taşıyan bir yapı Biantion inşa edilir.

İkinci etken ise, Panianion için seçilen yerin Priene toprakları içinde bulunması ve buranın yönetiminden büyük ölçüde Priene'lilerin sorumlu olmasıydı. Örneğin, bir takım toplantılara başkanlık edecek kişiyi Priene'liler seçiyordu ²⁹.

2. Bias

Bias Eski Yunanlılar arasında çok tanınmış ve bu şöhretini ölünceye kadar korumuş ünlü bir filozoftur. Eski Yunanistan'ın yedi bilgininden birisi olarak kabul edilmektedir. Felsefenin temellerini oluşturan görüşler ve dönemin ilk kanunları onun tarafından düzenlenmiştir (<http://arkeolojigezginleri.blogspot.com/2014/08/uc-filozof-prieneli-biasmiletli.html>, Erişim Tarihi: 18.09.2018).

Teutamos'un ya da Teutamides'in oğludur. MÖ 570'e doğru dünyaya geldiği ve çok uzun yaşadığı sanılmaktadır. Hukukçu Bias çok iyi bir söylevciymiş, ancak sözlü sanat yapanların tersine yalnızca doğrular adına konuşmuş.

Bias'ın Priene'nin yasalarını derlediği söylenmektedir. Söylev verdiği bir sırada bir an susmuş, başını torununun omzuna dayamış ve son uykusuna dalmıştır. Priene'liler ona görkemli bir cenaze töreni düzenlemişlerdir. Bias İonia üzerine yaklaşık iki bin dizelik bir şiir yazmış, bu şiirde özellikle mutlu olmanın yollarını anlatmıştır. Priene'liler onun adına bir tapınak yapmışlar, tapınağın adını Tutameion koymuşlardır (http://www.felsefe.gen.tr/filozoflar/prieneli_bias_kimdir.asp, Erişim Tarihi: 18.09.2018).

KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem (1998), Anadolu Kültür Tarihi, Nural Matbaacılık, Ankara.
 Akşit, İlhan (1980), Batı Anadolu Uygarlığı, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul.
 Bean, George (2001), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, S. 177.
 Bean, George E. (1997), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul.

²⁸ Bean, George (2001), Eski Çağda Ege Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, S. 177.

²⁹ Bean, George, a.g.e., S. 178.

Eyice, Semavi (1982), Türkiye’de Bizans Sanatı , Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, S. 590.

Lloyd, Seton (1998), Türkiye’nin Tarihi, Nurol Matbaacılık, Ankara, S. 77.

Mansel, Arif Müfid (1988), Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 90.

Strabon (1987), Coğrafya Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tekin, Oğuz (1992), Antik Numizmatik ve Anadolu, Kanaat Matbaası, İstanbul, S. 77.

Umar, Bilge (1995), Türkiye’deki Tarihsel Anıtlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, S. 80.

Umar, Bilge (1979), İonia, Ak Yayınları, İstanbul.

İSLAM DÜŞÜNCE OKULLARINDA İNSAN VE ÖZGÜRLÜK ALANI

Prof. Dr. Abdulhamit SINANOGLU

Kahramanmaraş Sutcu Imam University, ahamit@mynet.com

ÖZET

İslam Düşünce tarihinde ikinci asırdan sonra ortaya çıkan Kelami-itikadi düşünce okullarında Allah-insan ilişkisi ile özgürlük alanı ve insanın bu dünyadaki konumu hakkında bir birinden oldukça farklı yorumlar, bu bağlamda da farklı insan modelleri ortaya çıkmıştır. Kur'an, Allah'ın insanı yeryüzünde *halife* olmak üzere var ettiğini ve onu *en güzel biçimde* yaratmış olduğunu, evrende bulunan her şeyi onun hizmetine sunmuş olduğunu bildirir. İnsan hakkında yapılan bütün bilimsel gerçekler Kur'an'ın bu beyanını doğrular niteliktedir. Ancak İslam düşüncesinde insanın yeryüzü serüvenini, Rabbi ve çevresiyle ilişkilerini farklı yönlerden ele alıp ortaya koyarak onun özgürlük alanını yok sayan anlayışlardan, alabildiğince geniş tutan anlayışlara kadar değişik düşünce ekollerinin günümüzdeki uzantıları farklı adlarla aramızda varlığını devam ettirmektedir.

Biz bu bildirimizde ortaya konan bu insan modellerini diğer disiplinlerle de karşılaştırarak özellikle Kelam ilmi ve Mezhepler Tarihi bağlamında irdeleyerek karşılaştırmalı bir panorama ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam teolojisi, İnsan özgürlüğü, İslami düşünceler

GİRİŞ

1.İLK KELAMCILARA GÖRE İNSAN TANIMLARI

İslam düşünce okullarının çok erken bir dönemden itibaren teolojik olarak insan hakkındaki yorumları dönemselsel ve mezhebi bakış açılarına göre biçimlenmiştir. Haricilerle başlayan kelamî tartışmalar, Mürcie ve Mutezile ile zirveye çıkmış, hicri 4.yüzyılda da Eş'ari ve Mâtüridi kelamıyla noktalanmıştır. Bunlardan sonra yeni bir ekol doğmamış, günümüze kadar bu okulların fikirleri tartışılmalıdır, bunlardan Eş'ari ve Mâtüridi Kelamı siyasilerin de desyateğiyle akideleşerek Müslümanların büyük çoğunluğunun akaidi haline gelmiştir.

1.1.Mu'tezile Bilginlerine Ekolüne Göre İnsanın Mahiyeti

Kelam ilminin kurucuları ve İslam'ın usule/imana dair konularını o günün Materyalist ve Deistlerine karşı ilk defa savunanlar Mutezile olarak adlandırılan ilk Kelam bilginleridir. Bu kelamcılarının düşüncesinin temel eksenidir insandır. Çünkü onlara göre insan, hiçbir varlığa benzemeyen, tam donanımlı bir varlık olduğundan hem ahlaken, hem de Tanrı tarafından sorumlu (mükellef) bir varlık olarak yaşmalıdır. Fakat Mutezile, insanın birden çok tanımını yapan ve tek bir tanım üzerinde birleşmemiş bir ekoldür.

Mutezile kelamcılarını insanın yaratıcısı tarafından "teklife" muhatap olmasını, onun en temel niteliği olarak kabul etmişti. *Çünkü onlara göre teklif, bütün bu evrenin ve içindeki tüm varlıkların yaratılışının nedenidir.* O halde bu varlık kimdir? O, hangi unsur ya da özellikler ile bu kadar donanımlı; güçlü ve aktif bir varlık olup, sorumluluk sahibi oluyor?

Mutezile kelamının erken dönem filozof kelamcısı olan Ebu'l Huzeyl el-Allaf (ö. 235/849), insanı şöyle tanımlar:

İnsan "iki eli ve iki ayağı olup, apaçık görülen bir kişidir". Onun saç ve tırnakları insan cümlesinden sayılmaz. Onun yeğeni İbrahim en-Nazzam (ö.221/835), insanın "cisim ve ruhtan meydana gelen bir varlık" olduğunu ileri sürer. İnsan irade ve ihtiyar (seçme) hürriyetine ancak bu iki unsur ile yani *beden* ve bu bedene canlılık ve işlev kazandıran *ruh* ile diri ve aktif olabilen bir varlıktır. Yine Abbasi Devleti'nin önemli bir kenti olan Basra'nın büyük ustası Ebu Ali el-Cubbai (ö. 303/915) ise, "insanın suret ve bünyeden oluştuğunu" ileri sürmüştür. Ona göre "suret"; insanın "görünen, açıkta olan" varlığıdır. Bu da onun somut yapısı olan *bünyesidir*, bu bünye birçok unsurdan oluşmuş bir bileşimdir. Ancak bazıları tarafından insanın, insan şeklindeki bir heykelden de oluşabileceği ileri sürülerek, Cubbai'nin bu tanımına itiraz da edilmiştir. Ebu Ali'nin oğlu Ebu Haşim el Cubbai (ö. 321/933) bu nedenle bu tanıma "etli olmayı" da şart koşarak; "insan'ın sureti çocuğuna geçer" dediyse de, bu tanımın da 'insanı hayvandan ayırmayacak bir tanım' olduğu ileri sürülerek eleştirilmiştir.¹

Nazzâm'a göre "İnsanın asıl hakikati *ruh* ve *nefsidir*, bedeni değildir. Beden bu hakikatin sadece aletidir. Ona göre bu ruh, latif (görünmeyen soyut) bir şey olup, bedene girmiştir. Beden değişse de hiç bir insanın ruhunda her hangi bir değişiklik veya zıtlık söz konusu olamaz. Bu ruhun; gücü, kapasitesi, hayatı ve arzusu vardır. *Ruh, fiilden önce, kendi kendine bir şey yapma gücüne sahiptir. Buna göre insanın hakikatinin görülmesi imkansızdır. Görünen; sadece insanın içinde bulunduğu bedendir. Nazzam bunun gibi, hiçbir insanın kendi ana ve babasını değil, ancak onların kalıplarını ve bu kalıpları meydana getiren bedenlerini görebildiğini hatta diğer yaratıklarda da durumun buna benzer olduğunu ileri sürmüştür.*"² Nazzam'a göre *ruh tek bir cüzden ve tek bir cinsten ibaret olduğundan*, bu ruhun kendisinde bulunduğu bedenin bir hakikati yoktur. Nazzam'a göre insanın *arazlardan* başka bir şeyi yapma kudreti de yoktur. Ona göre araz ise hareketten başka bir şey değildir. Bundan da şu sonuca varılabilir: İnsan ve diğer hayvanların fiilleri bir cins olup, bunların tümü bir takım hareketlerden ibarettir.³

Arapça'da ve Kur'an ayetlerinde insan karşılığı kullanılan nefis kelimesi vardır. Bunun da iki anlamı vardır: 1.Müzekker olan nefis, ki bu insanın hakikatidir 2. Müennes olan nefis ki bu da insanın içinde kan ve diğer organları bulunan şu gördüğümüz cesedir. Bu anlamdaki kelimenin çoğulu ise "nüfus"tur.

Birincisinin yani insanın hakikatini ifade eden nefsin çoğulu "enfâs"tır. Nitekim bir Hadis-i Şerifte şöyle buyrulmuştur: "Ma leyse lehu nefsun sâiletün, fe innehu la yencisü'l-mâe iza mâte fihi". Yani "akıcı nefsi bulunmayan; içerisinde öldüğü suyu pisletmez." Burada "nefs"ten kastedilen "kan"dır. Nehai'den rivayet edildiğine göre "akıcı bir nefsi (kanı) olan her varlık bir kapta ölürse, o, bu kapı pis yapar. Yani *bu nefis, içerisinde kan bulunan cesettir. 'Dem (kan)' nefis olarak adlandırılmıştır. Zira nefis, onun çıkmasıyla çıkar.*"⁴ Bu ayırımın,

¹ Bkz. Kadı Abdulcebbar b. Ahmed, Tabakâtu'l- Mu'tezile, Kahire tsz., (Fuad Seyyid Neşri), s. 45-46; Müteşabihu'l- Kur'an,(thk. Adnan Zerzur), Kahire 1929, 1144-45; Kadı Abdulcebbar, el-Muğni fi Ebvabi't-TeVhidî ve'l-Adl, Kahire, 1965, c. Ll:(Teklif), s. 364; Ahmed Mahmud Subhi, Fi İlmi'l-Kelam, Beyrut 1985, 1/304; Abdulhamit Sinanoğlu, Bazı Mutezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, SayıI: 3 Yıl: 2000, s.300 vd.

² Neşet Çağatay- İ. Agah Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara 1965, s.101-102; Kemal Işık, Nazzam ve Düşünceleri, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi,Ankara 1977, sayı: III, s. 1 12.

³ Ebu'l- Hasen el-Eş'ar'i, Makâlâtu'l-İslamiyyin ve'hülaful- Musallin, (tahkik: Helmut RiTTER), Wiesbaden 1400/1980., II/ 327-33 1-339-351; Kemal Işık, agm., ay.

⁴ 11 Bkz.İbn Manzûr (Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem), Lisanu'l-Arab, Beyrut 1375/1955, IV/235.

Kur'an'da da bulunduğunu görüyoruz: "Allah nefisleri öldükleri zaman alır. Ölmeyenlerinkini de uyuduklarında (alır). Ölmesine hükmettiği kimseninkini alır, diğerlerini ise adlandırılmış/belli bir süreye kadar geri gönderir/verir". (Zümer:32/46). Bu ayette teslim alındığı (tutulan) kastedilen nefis, insanın hakikatidir; yoksa beden yerinde durmaktadır. Hayat ise ruh ve nefis arasındaki uyumdan ibarettir. Bu bağlamda ne tek başına cesed, ne tek başına ruhtan oluşan bir insandan söz etmek mümkündür.⁵

Nisa suresi 1.ayette "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan (min nefsin vahide!) ve ondan da eşini yaratan (ve haleka minhâ zevcehâ!), ikisinden de birçok erkek ve kadın ortaya çıkarıp yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının!" buyruğunda ifade edilen ilk nefis müennes/dişil olup; bu nefis, insanın ilk maddi varlığının kaynağının dişil olduğunu göstermektedir. Bize göre Hz. Adem ve eşi Havva işte bu ilk dişil kaynaktan yaratılmıştır. Kur'an'da enfüs kelimeleri insanın hakikat(leri)ine, tek başına nefis, bu hakikati içinde barındıran tüm varlığına işaret etmektedir. Sorumlu kılınan da işte bu nefistir. Yani hem soyut, hem de somut varlığıyla tüm insan varlığıdır. Alu İmrân suresi 185.ayette geçen "Küllü nefsin zâikatül mevt"/Her nefis ölümü tadacaktır buyruğunda zikredilen nefis de budur. Yani ölüm acısını her canlı varlık, hem bedenen hem de ruhsal hakikati itibariyle tadacaktır.

İşte insanın hakikati olan ruhu ve nefsi sonsuz olup, sevap ya da cezaya hak kazanan bu yönleridir. O *halde insanın hakikati anlamındaki nefis sonsuzdur; çünkü insanların kendilerinden hesaba çekileceği filleri ceset ve ruh birlikte tamamen kendilerine nispet edilecektir.*

İnsanın kudreti ve akletme gücü, hayattan başka şeylerdir. Nitekim uyuyan birinin kudretinin bulunmaması ve hiçbir şeyi o anda anlamaması bu hususa delildir. Nitekim biz, gücü olmayan ve akletmeyen bir çok diri kimselerin olduğunu görüyor ve biliyoruz. Buna göre insan hakkındaki takdirin kaynağı ve hakikatiyle birlikte olan nefis; herkes tarafından apaçık görülen insan bireyleridir.

Kur'an'da geçen nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i raziye, nefis-i marziyye kavramları, insanın hayvâni arzularından başlayarak dikey bir biçimde yukarıya doğru yükselen yani gerçek insan-ı kâmil olan hallerini ifade etmektedir. Buradaki nefis yine dişil kipinde olup (Fecr:89/27) insanın ilk yaratılışının aslı olan nefstir. Sadece beden olarak görülen varlık o insanın bizatihi hakikati değil, somut varlığıdır. Bu anlamdaki nefis müzekker olup, çoğul kipi enfüstür. Bu bedensel varlık tek başına; yani hakikati olmaksızın hiçbir ilahi emre de muhatap olamaz, kendi başına bir fiil, bir eser meydana getiremez. Ancak insanın gerçek hakikatinin kendini yetkinleştirebilmesi için bu bedene ihtiyacı vardır.

Mu'tezile ekolünün felsefileşme hareketini başlatan Ebu'l-Huzeyl el-Allaf, insanın ruh ve bedeni arasında ayırım yapmamıştır. Diğer bilginleri ise ancak insanın beden vasıtasıyla ortaya çıkıp görülen iradi fillerini nefse (kişiye) mal etmeye çalışarak ruhu, hayattan ayırırlar, onlar teklifin sıhhati açısından *ceset ve ruhu ile birlikte* insanın sonsuz/luğu ilkesini amaçlamışlardır. İnsanın bir mükellef olarak sevap kazanması veya cezaya uğraması da ancak böyle gerçekleşir. Hayatı, *geçici olan bir an, nejsi* (insanı) *de sonsuz kabul* etmişlerdir. O *halde hayat*, insanın uğradığı *bir merhaledir ve onunla sona ermeksizin*, etkinliğini ve gücünü *bu merhaleden* gerçekleştirerek pekiştirir. Kadı Abdulcebbar (ö.415/1025) da insanın bütünlüğüne dikkat çeker ve insan bu *özel bünyede birlik ve bütünlük içinde olan bir varlıktır.*

⁵ Bkz. A.Sinanoğlu, agm.,302 vd..

Bu bünye; sadece ruh ve sadece ceset değildir. Bu ikisinin bir araya gelmesi de değildir. İnsan, kendisiyle canlı durumuna gelmese de, tamamen ona muhtaç olduğu özel bir bünyedir. "6 Yani insan; iki farklı şeyden meydana gelmeyen, kendisine özgü bir yapısı olan, diri ve dinamik bir varlıktır. "Hayat ise, onunla diri olan bir manadan ibarettir. İkisine birlikte ihtiyaç olursa da kan ve bünye ile hayat oluşmadığı gibi, ruh ile de hayat oluşmaz!"7

Kadı'ya göre "insan" denen varlık, *bir ve bütün olan özel varlıktır*. Hayatın; ne ruh, ne de kan ve beden ile oluşmadığını ileri süren Kadı, insanın nasıl diri kaldığını net bir şekilde açıklamamış, fakat "idrak" ile bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Ona göre diri olan sadece cisim değildir. (Çünkü bedenin parçaları olan) "saç, kemik ve kan; hayatın kendilerine girmemesi açısından diri cümlesinden değildirler."42⁸ Hayatın kendisine girdiği şey ile, girmedikleri şey arasında ayırım yapıyoruz ki, o da 'idrak'tir. "Her yerde, sıcaklığı, soğukluğu ve acıyı kendisiyle idrak etmemizin gerçek olduğu hükmünde bulunmamız, bu idrakte hayat olduğunu gösterir. Her yerde bunun meydana gelmediğine de hükmediyoruz."43⁹ "Diri olan sadece ruh ta değildir. Çünkü ruh, şayet insan, kişi de onun halıkı olsaydı, bazen onun bir kısmının idrakte etkisinin olmaması gerekirdi! O halde idrak, kendileri cisim olan duyu organlarından, *iç duyum* içerisine gelen etkinin taşıyıcısıdır. *Duyurnun temel* kaynağı, dıştaki *duyu* organlarıdır. Bu, duyumsal bilginin başlangıcıdır. Mesela gözün yok olması durumunda, görünenleri idrak etme işlevi bozular. Vardığımız sonuç, irade sahibi olan insanın merkezinde idrak vardır. Bu, fiillerin kendisinden meydana gelmesinin gerçekleştiği varlık insandır."44¹⁰ Diri ve güçlü varlık; işte bu şahıstır. Bunun tanıtılmasının anlam ve yararı, *mükellefin ne* olduğunu açıklamak ve onu diğer varlıklardan ayırmaktır. Mu'tezile'nin büyük bilginleri, insanın fail ve kadir bir varlık olduğu hususunda görüş birliği içerisindedirler. İnsanın faaliyet dairesi de (bu) hayattır. Hayat ise, ruh ve cesetten, *kendine göre* ayrılmış olup; faaliyetin kendisinde gerçekleştiği çerçeveyi temsil eden bir şeydir. Çünkü insan, ancak hayat ile kudret sahibi olabilir. Görüyoruz ki insan, Mu'tezile felsefesinin mihveridir. Çünkü insan, teklifin kendisine yöneltildiği bir *'hedef varlık'*tir. İnsan; mükellef, tamamlanmış ve olgunlaşmış bir bütün olması açısından, Mu'tezile'nin uğraş alanı olmuştur. Mükellef kılınması ve kendisine bir meşakkat yüklenmesi nedeniyle, teklif olunduğu şeyden yararlanması gerekir. Bu yararlanma da ancak bu beden ile birlikte mümkün olabilir.

2.SONRAKİ KELAMCILARA GÖRE İNSAN

2.1.MATÜRÜDİ VE EŞ'ARİLERE GÖRE İNSANIN MAHİYETİ VE YARATILIŞ GAYESİ

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın bütün emir ve fiilleri belirli bir gâye ve hikmet taşır. Zira Allah, hiçbir şeyi boşa çıksın diye yaratmadığı gibi, abes bir fiil de işlemez. Allah'ın bütün emir ve fiilleri, ister akıl yürütme yoluyla isterse vahiy yoluyla olsun anlaşılabilir ve

⁶ Semih Değim, age., s. 11 I.

⁷ Kadı A. Cebbar, el-Muğni, XI/338.

⁸ Kadı A. Cebbâr, el-Muğni, XI/335.

⁹ Kadı A. Cebbâr, el-Muğni, XI/342.

¹⁰ Kadı A. Cebbar, ae., ay. Abdulhamit Sinanoğlu, Bazı Mutezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: I: 3 Yıl: 2000, s.308.

kavranabilir. Aksi takdirde insan bu emir ve fiilleri anlamaya kabiliyetli ve kapasiteli değilse, bu emirleri yerine getirmeye ehliyetli de sayılmamalıdır.¹¹

Eş'ari'nin "el-İbane an Usuli'd-Diyane" isimli kitabında ise insanın Allah karşısındaki konumu şöyle anlatılır:

Biz inanıyoruz ki, Allah her şeyi sadece ol emriyle yaratmıştır. Nitekim Kur'an'da "Doğrusu, biz bir şey dilediğimizde, ona ancak emrimiz 'ol'-dur ve o, olur."(Nahl, 40) buyrulmuştur. Yeryüzünde Allah'ın dilemesinden başka hayr ve şerr yoktur. Her şey Allah'ın dilemesiyledir ve hiç bir kimse, O, onu bilfiil yapmadan bir şey yapamaz, O'ndan müstağni kalamaz ve Allah'ın bilgisinden dışarı çıkamaz. Allah'tan başka yaratıcı yoktur ve insanların fiilleri de O'nun tarafından yaratılır ve takdir edilir; zira Kur'an'da "Sizi ve yaptıklarınızı O yaratmıştır."(Saffat, 96) buyrulmuştur. Allah mü'minlere kendisine itaat etmeleri için yardım eder, onlara lütufla muamele eder, onları gözetir, ıslah eder ve onlara hidayet eder; buna karşılık sapıkların iddia ettikleri gibi, O kafirlere imanla hidayet etmemiş ve onlara iman lütfetmemiştir. Eğer O, onlara lütfetse ve onları ıslah etseydi onlar salih olurlardı ve onlara hidayet etseydi doğru yolu bulurlardı. Fakat O önceden bildiği üzere onların kafir olmalarını irade etti ve onları bıraktı ve kalplerini mühürledi. Hayr ve şerr Allah'ın kaza ve kaderiyedir; iyi olsun, kötü olsun, tatlı olsun, acı olsun, Allah'ın kaza ve kaderine inanırız ve biliriz ki, bizim yaptığımız hata bizden değildir ve bize isabet eden de bizim tarafımızdan dolayı değildir. İnsanlar kendilerine fayda ve zarar veremezler. İnsanlar kendilerine fayda ve zarar veremezler.¹²

İslam düşünce tarihinde Ruh ve nefis kelimelerini birbirlerinin yerlerine

farklı anlamlarda kullanmış olanlardan Eş'ari ekolünün önemli bilginlerinden Ebu Hâmid el- Gazzali (ö.505/1111), canlılık faaliyetlerini idare eden hayvani ruha (cana) nefis der; filozoflar ise düşünme, şuur, bilgi edinme ve seçip tercih etme gibi işleri yapan ruha da "Nefs-i Natıka" ismini vermişlerdir.¹³

Tasavvuf'ta ise insana genel bakış şudur: Allah'ın bilinmesi insan-ı kâmile bağlıdır; o olmazsa Allah bilinemezdi. Bu anlayışa göre"... insan-ı kâmil, maddi manevi bütün kemal mertebelerini kapsar. Onun kalbi Arş'a, benliği Kürsüye, makamı Sidre-i Munteha'ya, akli Kalem-i A'laya, nefsi Levh-i mahfuza, tabiatı anasır-ı erbaaya bağlantılıdır."¹⁴

"Hicri yedinci yüzyıla kadar İslam edebiyatında "kâmil" ya da "mükemmel insan" tabiri kullanılmış değildir, bu tabir mezkur tarihten sonra kullanılmaya başlanmış olup Avrupa'da da bir hayli revaçtadır bugün." Tasavvuf kaynaklarında sıkça kullanılan ve bu anlayışa temel yapılan "Allah, Âdem'i Kendi suretinde yarattı" hadisini" Hallâc-ı Mansur, Allah'ın kendi nefsinde, kendisi için tecelli ettiğini bu tecelli ile bütün isim ve sıfatlarını kuşatan sûret var ettiği şeklinde yorumladığı, işte bu düşüncenin İbn Arabî'nin insan-ı kâmil düşüncesine zemin hazırladığı bildirilir.¹⁵

¹¹ Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, Haz: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM yay, Ankara 2005, s. 123-129, 222-223; Osman Oral, Mâtürîdî'de Akıl Ve Yaratılış Hikmeti, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 150.

¹² el-Eş'ari, İsmail b. Hasan, el-İbane an Usuli'd-Diyane, çeviri:Mustafa Çevik, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.19, 20.

¹³ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *Keşşaf*, Kahire, 1986, IV, 131; Ebu H3amid el-Gazzali, *el- İktisad fi'l- İtikad*, Beyrut, 1988/1409, 135, *er-Risaletu'l- Ledunniye*, Mısır, 1328, 8 vd.

¹⁴ H. Kamil Yılmaz, agm.,31.

¹⁵ H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İst. 1994, s.328.

İnsanın Yüce Allah'ın yarattığı bir varlık olarak daima Onun korumasına muhtaç olduğunu ifade eden Kur'an ve onun mübelliği olan son elçi Hz. Muhammed'in, insan anlayışlarının günümüzde tekra irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü insan anlayışı günümüz Müslümanlarının akaidini ilgilendiren ve uzun zamandır Müslümanların Tanrı ve insan tasavvurlarını biçimlendiren bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

“Bütün maddi ve manevî mertebeleri kapsadığı ileri sürülen bu insanın Kelâm ilmi açısından hâdis varlığın özelliklerini taşıyıp taşımadığı, eğer taşıdığı söylenirse bu kadar mükemmel bir varlığın hâdis varlık kategorisinde nasıl değerlendirilebileceği tartışmaya açıktır. Gerçekten bu derece mükemmel insan prototipleri varsa, Allah'ın alemdeki tasarruf yetkisine bir sınırlama ya da *yetki devri* gibi bir durumla karşılaşmaz mıyız?”¹⁶

Hız. Peygamber hayatta iken sahabesinin ona karşı davranışlarını bildiren hiçbir kaynaktan onu fevkalbeşer bir konuma sokacak bir "ta'zîm hali"ne hiç rastlanmaz. Çünkü o sahabesine imanlarının gereği olarak herşeyin Rabbi ve maliki olan, benzeri asla bulunmayan bir Allah'a ta'zim edilmesini, kendisine de krallara/kisralara tazim edildiği gibi tazim edilmemesi gerektiğini emretmişlerdir.

Bir diğer husus da *kâmil insanın bilinmesi kriteridir*. Her ne kadar bunların bir takım güzel vasıflarından bahsedilirse de bunu her kesin yüzde yüz bilmesi; onun kutup olduğunun iddiası nasıl mümkün olabilecektir? Zira Peygamberlerin nübüvvetleri asla başkalarının gerçekleştiremeyeceği bir takım mu'cizelerle teyid edilmişken, eğer gerçekten bu tip insanlar varsa; veli veya insan-ı kâmil olduğu objektif olarak nasıl bilinecektir? İşte bütün bunlar teolojik açıdan tartışmaya her zaman açık olan konulardır.¹⁷

SONUÇ YERİNE

İnsanı değişik açılardan ele alan kelamcılar Allah'ın ilmi ve kudreti karşısında insanın irade ve fillerini gerçekleştirmedeki rolünü belirlemede farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Mutezile meseleyi ilahi adalet ve insan hürriyeti ile, Cebriye ve Eş'ariler de sadece Allah'ın ilmi ve kudreti ile çözmeye çalışmışlar; ancak bize göre kendi açılarından sistematik tanımlar getirmiş olsa da bunlardan hiç biri günümüz açısından insan konusunda tam olarak tatmin edici bir sonuca ulaşamamışlardır.

Kelamcılarının genel anlamda insanı tanımlamaları; bu diri, güçlü ve etkin varlığın ahlaki sorumluluk ve kulluk bilincinin gelişmesi için akıl ve nass bağlamında madde ve manasıyla onu bir bütün olarak ele almalarına dayanmaktadır. Bu bakış açısı, Kuran temelli olup; ilahi cebir altındaki bir varlığı değil, hür ve etkin bir varlık olması açısından insanın şerefini ve değerini yükseltme amacı taşıyan, her bir ferden ayrı özelliklere sahip olduğunu ve ahiret aleminde de yaptıkları ve yapmadıklarından hesaba çekileceğini bildiren dinamik bir bakış açıdır. İşte böyle bir insan, akıl ve ona arz edilen vahyin aydınlığında kendisini sürekli olarak geliştirebilecek donanımlara sahip olarak yaratılmış ve model olarak da önüne örnek model insan Hz. Muhammed Mustafa'yı as. işaret etmiştir. Ancak onun örnekliği de Kur'an ahlakına dayanmaktadır.

Kelamcılarının insana bakışı, onun kozmik ve gizemli bir varlık değildir. İnsan metafiziksel bir varlık da değil; elle tutulup gözle görünen, bilinip tanınan, özgür olup

¹⁶ Abdülhamit Sinanoğlu, İslâm Düşüncesinde "İnsan-I Kâmil" Anlayışı Ve Allah İle İlişkilendirilmesinin Teolojik Değeri, Kelam Araştırmaları 6:2,(2008), S.93-114:S.95.

¹⁷ Bkz.Abdülhamit Sinanoğlu, İslâm Düşüncesinde "İnsan-ı Kâmil" Anlayışı, ay.

mükellef olan çok donanımlı (halife) bir varlıktır. Kelam alimleri İnsandan iradesi doğrultusunda meydana gelen fiilleri üzerindeki gücü (istitaat) ve etkinliğinden (fail) dolayı, onun ilahi adalet ve kuşatıcı ilmi karşısındaki kendisine sunulan kişisel hürriyetini sıkça vurgulamışlardır. Ancak insana hürriyet alanı tanımada Kelam ekollerinin farklı yaklaşımları vardır. Mu'tezile insana iradi fiillerinde tam bir hürriyet alanı vermişken, Eş'ariler bu alanı olabildiğince daraltarak; insanın fiillerini gerçekleştirmede her an Allah'a muhtaç olan bir varlık olduğunu, Mâtürüdiler ise ikisi arasında daha orta bir yol tutarak; tabir yerindeyse Allah'ın hakkını Allah'a, insanın hakkını da insana teslim ederek hem özgürlük ve sorumluluğunu, hem de Allah'a muhtaç bir varlık olduğunu kabul etmişlerdir. Özellikle Matürüdi kelamcıları, Allah'ın yaratmasına ortak kabul etmeden, insanın hür bir şekilde kendini yetkinleştirmek için fiillerini özgürce gerçekleştirebileceğini ispat etmeye gayret etmişlerdir. Ancak hiçbir Kelamcı bir kısım mutasavvıf ve batınî anlayışların aksine Süpermen diyebileceğimiz kozmik bir insan tiplemesinden asla söz etmemişlerdir.

MUHAMMED MAHVÎ VE MAZBÛTATÛ'L-FÛNÛN'U

MUHAMMED MAHVÎ AND HIS MAZBÛTATÛ'L-FÛNÛN

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

Harran Üniversitesi, ekrembek13@yahoo.com

ÖZET

Bilim tarihinin önemli konularından olan “ilimlerin tasnifi”, insanlık tarihi kadar eski olmasa da ilk çağlardan itibaren bilim insanlarının uğraş alanlarından biri olmuştur. Yunan medeniyetinin önemli filozoflarından Aristo (ö. MÖ. 322) bilimleri ilk tasnif eden kişi olarak tarihe geçmiştir.

İslam tarihi boyunca birçok İslam âlimi de ilimlerin tasnifi konusunda fikir beyan etmiş ve bu alanda eserler telif etmişlerdir. Farabî (ö. 950)'nin *İhsâ el-Ulûm'u* bu alanda yazılmış önemli eserlerden biridir. Harezmî (ö. 997)'nin aynı konuda yazdığı *Mefâtihi'l-ulûm* adlı eseri de daha sonra yazılan birçok kitaba kaynaklık ettiği için ayrı önemi haizdir. Aklî ilimlerle ilgili bir risale kaleme alan İbni Sinâ (ö. 1037) da anılması gereken başka bir İslam âlimidir. İslam düşünce tarihinde bir dönüm noktası olan Muhammed Gazalî (ö. 1111), *el-İhyâ, el-Munkız, Fâtihatü'l-ulûm, el-Leduniyye ve el-Menhul* gibi eserlerinde ilimlerin sınıflandırılması konusuna değinmiş ve değişik açılardan konuyu ele almıştır.

Osmanlı Devletinin önemli bilim tarihçisi Taşköprülüzâde Ebulhayr İsâmeddin Ahmed (ö. 1561)'in Arapça yazdığı *Miftâhü's-sa'âde ve Misbâhu's-siyâde* adlı eseri, ilimlerin en kapsamlı bir şekilde sınıflandırıldığı bir kitaptır. Aynı aileden Taşköprülüzâde Muhammed Kemâleddin (ö. 1620) Efendi, bu eseri *Mevzûatu'l-ulûm* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Osmanlıda sonraki yüzyıllarda da aynı konuda pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerden biri de bildirimizin konusu olan *Mazbûtatü'l-fünûn'dur*. Urfalı Muhammed Mahvî tarafından on beş günde bir ve süreli yayın olarak yayımlanan *Mazbûtatü'l-fünûn*, ilimlerin tasnifi konusunda daha önce yazılmış eserlerden yararlanılarak telif edilmiştir. Urfalı Muhammed Mahvî ve *Mazbûtatü'l-fünûn* isimli eseri hakkında bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu bildiri de başta müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilecek daha sonra da *Mazbûtatü'l-fünûn* adlı eserin içeri değerlendirilmeğe çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Mahvî, Bilimlerin tasnifi, Mazbûtatü'l-fünûn

ABSTRACT

Although the history of “classification of sciences”, which is one of the most important matters of history of science, is not as old as the history of mankind, it has been one of the subject matter of research of scientists. Aristotle (Death BC. 322), who was one of the important philosophers of Greek Civilization, has been recorded in history as the philosopher who classified sciences for the first time. Throughout Islamic history, many Islamic scholars have commented on the classification of sciences and have written works in this field. The “*Ihsâ el-Ulûm*” of Farabî (Death 950) is one of the important works written in this area. *Mefâtihi'l-ulûm*, written by Harezmî (Death 997) in the same field, had a distinct significance because it was the reference for many books written later. İbni Sina (Avicenna) (Death 1037),

who wrote a pamphlet on mental sciences, was another Islamic scholar to be remembered. Muhammad al-Ghazali (Death 1111), a milestone in the history of Islamic thought, addressed the issue of classification of sciences in his works such as *el-İhyâ*, *el-Munkiz*, *Fâtihatü'l-ulûm*, *el-Leduniyye* and *el-Menhul* and dealt with this topic in various aspects.

The books *Miftâhü's-sa'âde* and *Misbâhu's-siyâde*, written in Arabic by Taşköprülüzâde Ebulhayr İsmâmeddin Ahmed (Death 1561), who was the most important scientific historian of the Ottoman State, were important books in which sciences were classified in the most comprehensive way. From the same family Taşköprülüzade Muhammed Kemâleddin (Death 1620) translated this work into Turkish with the name *Mevzûatu'l-ulûm*. In the centuries after the Ottoman period, many works were written on the same subject. One of these works is *Mazbûtatü'l-fünûn*, which is the subject of this manuscript. *Mazbûtatü'l-fünûn*, which was published by Urfalı Muhammed Mahvî as a periodical every fifteen days, was written by using previously written works on the classification of sciences. No independent study has been conducted on the works of Urfalı Muhammed Mahvî and on *Mazbûtatü'l-fünûn* until today. In this manuscript, information about the author's life and works will be given first, then *Mazbûtatü'l-fünûn* will be analyzed.

Keywords: Mahvî, Muhyiddin Muhammed Mahvî, Classification of sciences, *Mazbûtatü'l-fünûn*

MUHAMMED MAHVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Urfalı Muhammed Mahvî ve eserleri üzerine bugüne kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Onun hayatı hakkında kısa bilgiler veren ilk kaynak Bursalı Mehmed Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri*¹ adlı eseridir. Söz konusu eserdeki müellifin hayatına dair kısa bilgileri Mehmed Nâil Tuman da *Tuhfe-i Nâ'ili*² adlı biyografik eserinde özetler. Bu iki kaynaktan başka Bedri Alpay'ın *Şanlıurfa Şairleri I*³ adlı kitapta da yazarın/şairin hayatı hakkında bilgi bulunmaktadır. Yukarıda isimlerini andığımız üç kaynaktaki bilgiler ışığında Muhammed Mahvî, Erbilli Şeyh Abdulkadir b. Muhyiddin Efendi'nin⁴ oğlu olup Erbil'de doğmuştur. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte Bedri Alpay'ın, şairin/yazarın doğum tarihini 1821 ve doğum yerini Urfa olarak göstermesi doğrulanmaya muhtaç bir bilgidir. Adını dedesinden alan ve Muhammed Muhyiddin olarak bilinen şairin/yazarın şiirlerinde

¹ Mahvî Muhammed Muhyiddin Efendi Rehâvî. El-sine-i selâse de inşâ ve şî'irde muktedir, fâzıl bir şâir olup (Erbil)'dendir. Sâbîku't-terceme (Zehâvî Efendi)'den mucâzıdır. (1289)'da İstanbul'da irtihâl eyledi. Eyyüp'ta (Kâşgarî Dergâhı) yokuşunda medfûndur. Âsârı (Muktesebât-ı Mahviyye) hikmet ahlâk ve tasavvuftan bahs olup gayr-ı matbu'dur. (Ravzâtü'l-ma'ârif) risâle-i mevkûtedir. (*Mazbûtatü'l-fünûn*) kezâ. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, s. 422.

² Mahvî Muhammed Muhyiddin Efendi. Erbilli. Vefatı H. 1289 M.1872 Eyyüp Kâşgarî Dergâhı yokuşundadır. Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâ'ili*, C. II, s. 929. Mehmet Aslan, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü projesi kapsamında Mahvî maddesini yukarıdaki iki kaynaktan yararlanarak yazmıştır. Bkz. <http://www.turkedybiyatiiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2989>

³ Bedri Alpay, *Şanlıurfa Şairleri I, Dal Yayıncılık, Şanlıurfa* 1986, s. 136-7.

⁴ Hayatı çin bkz. Yasin Taş, "19. Yüzyılda Urfa'da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli Elhâc Abdülkâdir Efendi (ö. 1898), Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/11 Fall 2013, s. 313-328; Mehmet Taşkanat, *Abdulkadir bin Muhyiddin el-Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2014, s. 25-30; Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa Evliya ve Alimleri*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ankara, s. 324.

kullandığı mahlası Mahvî'dir. Erbil'de Kadirî, Nakşî ve Halvetî tarikatlerinin icazetlerini alan Şeyh Abdulkadir Efendi, kesin olmamakla birlikte H. 1275/M.1858-9 yılında Erbil'den Urfa'ya geldiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla Muhammed Muhyiddin'in Urfa'da doğmuş olması imkânsız gibidir. Tahsil hayatı hakkında bilgi bulunmamakla birlikte Mahvî'nin iyi bir eğitim aldığı en azından yazdığı eserlerden tahmin etmek mümkündür. *Osmanlı Müellifleri*'nde, Zehâvî Efendi (ö. 1890-1)'den⁵ icazet aldığı, H. 1289/M. 1872-3 yılında İstanbul'da vefat ettiği ve Eyüp'teki Kaşgarî Dergâhı yokuşunda bulunan mezarlıkta defnedildiği yazılmaktadır.

Şairin ne amaçla ve hangi tarihte İstanbul'a gittiğine dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak *Mazbûtatü'l-Fünûn*'un birinci sayının sonundaki "Refik-i Mukâbeleci-i Kalem-i Dîvân-ı Ahkâm⁶ Muhyîddîn Mahvî" ibaresinden Mahvî'nin bugünkü Yargıtay Dairesi yazı işleri kâtip yardımcısına denk gelen görevde memurluk yaptığını öğreniyoruz.

Muhammed Mahvî, hemşehrisi yani Erbilli Seyyid Ahmed Efendi'nin kızı Hatice Hanımla evlenmiş ancak bu evlilikten çocuklarının olup olmadığı hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır. Mahvî'nin anı ölümü, başta babası olmak üzere ailesini çok etkilemiştir. Çünkü müellifin ölümünden sonra eşi Hatice Hanım, kısa bir süre Urfa'da kalmış ve daha sonra kendi memleketi Erbil'e dönmüştür.⁷

Muhammed Mahvî'nin küçük kardeşi Mustafa Kemaleddin Efendi (ö. 1950)⁸ yakın siyasi tarihimizde çokça zikredilen biridir. Günümüzde daha çok Şeyh Saffet olarak bilinen şairin/müellifin dinî ve tasavvufî konuda yazılmış birçok eseri vardır.⁹

Osmanlı Müellifleri'nde Mahvî'nin, üç dilde (Arapça, Farsça, Türkçe) şiir ve inşa yazacak kadar güçlü olduğu ifade edilmektedir. Şiirleri dışında ahlâk ve tasavvuftan bahseden *Muktesebât-ı Mahviyye*¹⁰ isimli yazma bir eser ile süreli yayınlanan *Ravzâtü'l-ma'ârif*¹¹ ve *Mazbûtatü'l-fünûn*¹² adlı risâleleri vardır. *Osmanlı Müellifleri*'nde şiirlerine yer verilmeyen Mahvî'nin *Şanlıurfa Şairleri I* adlı kitapta iki manzumesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Urfalı şair Sâkıb Efendi (ö. 1873) Tekkesi'nde¹³ yaptırılan havuz için söylenen tarih manzumesidir. Manzumenin son mısraına göre söz konusu havuz H. 1279/M.1862-3 yılında yapılmıştır. İkinci manzume ise Urfalı şair Ziyâ'î (ö.1887)¹⁴ ile birlikte yazılmış müşterek bir gazeldir. Bedri Alpay'ın eserine aldığı her iki manzumeyi, bazı küçük tasarruflarda bulunarak aşağıda sunuyoruz.

Sâkıbiyye Tekkesi'nde yaptırılan havuz için söylenen tarih manzumesi:

⁵ Hayatı için bkz. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Evliyalar-Ansiklopedisi/Detay/Irak-Bagdat-ZEHAVI/888>

⁶ Divân-ı Ahkâm (Yargıtay Dairesi) Kaleminde (Yazı işleri) temize çekilmiş yazıları müsveddeleriyle karşılaştıran kâtip yardımcısı.

⁷ Agm, s. 318.

⁸ Şeyh Şaffet için bkz. Ulaş Salih Özdemir, *Bir Siyasi Kişilik Olarak Urfa Mebusu Mustafa Kemaleddin (Şeyh Saffet Efendi)*, Ahi Evran Üni. SBE (Basılmamış YL tezi) Kırşehir 2003; Mustafa Birol Ülker, YETKİN, Mustafa Saffet, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430272.pdf>; Taş, agm, s. 325;

⁹ Alpay, s. 189-191; Ülker, agm, s. 506.

¹⁰ Kütüphanelerde yaptığımız araştırmalar sonucunda eserin henüz bir nüshasına rastlanmamıştır.

¹¹ *Osmanlı Müellifleri*'ndeki ifadeye göre periyodik yayımlanan bir eserdir.

¹² Şairin 15 günde bir periyodik yayımlanan *Mazbûtatü'l-fünûn* adlı eserinin 3 sayısı bir araya getirilmiş ve basılmıştır.

¹³ Şair Sâkıb için bkz. Mehmet Kurtoğlu, "Şair Sakıb Efendi Hayatı, Vakfiyesi ve Vakfettiği Kitaplar", Vakıflar Dergisi, Haziran 2011, Sayı 35, s. 131-148.

¹⁴ Şair için bkz. Alpay, s. 248.

[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]

Hânikâh-1 Sâkıbiyye gerçi dil-cûdur velî
Oldu bu havz ile hakka gıbtageh-i kâ'inât

Kâlib-1 bî-rûh idi aslında gûyâ bu makâm
Buldu âb-1 havz-1 ra'nâ ile şimdi nev-hayât

Bir murabba' vakfa döndü merkezinde kutb-1 havz
Hükmü cârîdir anuñün çâr rükn ü şeş cihât

Böyle âsâr-1 cemîle böyle hayrât-1 hasen
Nâss ile sâbit eder elbetde mahv-i seyyi'ât

Hızır okur cevher gibi **Mahvî** anun târfhini
Tâlibe mâ-i zülâl-i havz ola 'ayn-1 hayât

Müşterek Gazel**[Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün]**

Cân ü dilden biz kul u kurbân-1 'Abdu'l-kâdiriz
Dergehinde sıdk ile derbân-1 'Abdu'l-kâdiriz

Terk ü tecrîd etmişiz râhında yokdur havfımız
Çâker-i şermende-i ihsân-1 'Abdu'l-kâdiriz

Gerçi sûretde gedâyız lîk şâh-1 'âlemiz
Hâdim-i hâk-1 der-i Geylân-1 'Abdu'l-kâdiriz

Hüsrevân-1 dehre istiğnâsız olsa yeri var
Bende-i fermân-ber-i sultân-1 'Abdu'l-kâdiriz

Ser-fürû etmezleriz hergîz **Ziyâ'î** 'âlemde
Mahviyâ bizler gedâ-yı hân-1 'Abdu'l-kâdiriz¹⁵

Mazbûtatü'l-fünûn'un Muhtevası

¹⁵ Alpay, age, 136-7.

Mazbûtatü'l-fünûn periyodik yayımlanan bir mecmua olup matbu üç sayısı elimizdedir. Birinci sayının yayım tarihi belli olmamakla birlikte ikinci sayının tarihi 1 Cumâde'l-ûlâ 1289/7 Temmuz 1872'dur. Üçüncü nüshanın yayım tarihi de aynı ayın yani Cumâde'l-ûlâ'nın 19'udur (25 Temmuz 1872). Dolayısıyla *Mazbûtatü'l-fünûn* on beşer gün arayla yayımlanan ve tamamlanamayan bir mecmua hüviyetindedir. Eserin tamamlanmadığını gösteren önemli delillerden biri de “mâ-ba'dı var, tetimmesi gelir.” gibi ifadelerin metinde yer almasıdır.

Sürelî yayının birinci sayısında, “vecibe” başlığıyla klasik eserlerde dikkat edilen ve bir form halini alan tertibe uygun olarak besmele (Bismillahirrahmanirrahim), hamdele (Allah'ın birliğini dile getirme) ve salvele (Hz. Muhammed'e salat ve selam getirme)'den sonra uzun bir mukaddime ile eserin sebab-i te'lif (eserin yazılış sebebi) bölümü yer alır. Müellif eserin eksikliklerini “mazeret” başlığıyla kısaca ifade ettikten sonra “hutbe” başlığı altında da İslam medeniyeti ile Batı medeniyetinin bir mukayesesini yapar. Müellif, İslam medeniyetinin çok sağlam temeller üzerine kurulduğunu, bu medeniyetin geçmişte insanlığa büyük kazanımlar sağladığını ancak son asırlarda Müslümanlardan kaynaklanan tembellik sonucunda gerilediğini örnekler vererek teferruatlı bir şekilde anlatır.

“Tanzimattan Sonra Türkiyede İlim ve Mantık Anlayışı”¹⁶ adlı makale yazarı Necatî Öner de, İslâm kültür dünyasının, Farabî-İbn Sinâ geleneğine bağlı ilim anlayışının Tanzimattan sonra memleketimizde devam ettirenlerden birinin de Muhammed Mahvî olduğunu ifade eder ve Mahvî'nin yenilik hareketlerine cephe alıp eskiyi savunduğunu söyleyerek şu tespitte bulunur:

“Yazar geri kalan Osmanlı cemiyetinin kurtuluşunun Avrupa nizam ve kanunlarını taklitte olamayacağını, Fransızca öğrenip de o dildeki eserleri Osmanlıcaya tercüme etmekle milletin yükselmesi için kendi maarifine dayanması gerektiğini, bunun için de ecdadın mevcut olan değerli eserlerini ele alıp onları işlemek icabettiğini ileri sürüyor.”¹⁷

Periyodik yayının ikinci sayısında “mevâdd-ı münderice/içindekiler” başlığı altında şu alt başlıklar üzerinde durulur: Taksîmü'l-'ulûm (ilimlerin tasnifi, kısımlara ayrılması), matlab (meram, maksat), 'ilm-i lügât (sözlük ilmi), 'ilm-i sarf (morfoloji), 'ilm-i nahv (sentaks ilmi), 'ilm-i ma'ânî (kelime ve cümlelerle anlatım arasındaki ilişkileri anlatan belağatin bir kolu), 'ilm-i beyân (sözü anlaşılabilir şekilde açık söyleme ilmi; teşbih, mecaz, kinaye vs.den bahseden belagatin bir dalı), 'ilm-i bedî' (sözü süslemek için kullanılan mecaz dışı sanatlardan bahseden belağatin bir dalı) ve 'ilm-i 'arûz (hecelerin uzunluk ve kısalıklarına dayanan vezin ilmi).

Mazbûtatü'l-fünûn'un üçüncü sayısında ise 'İlm-i karzu's-şî'r (şiir söyleme ilmi), 'ilm-i inşâ (düzyazı yazma ilmi), 'ilm-i muhâdarât (başkasına ait sözlerden muhataba veya okuyucuya uygun alıntılar halinde aktarmalar yapma ilmi), 'ilm-i hikmet (felsefe ilmi), 'ilm-i istitrâd (asıl konudan olmayarak münasebeti gelmişken söylenen söz anlamında bedî' ilmi terimi), 'ilm-i tıbb (tıp ilmi), 'ilm-i teşrîh (anatomi ilmi), 'ilm-i ta'bîr (rüya yorumlama ilmi), 'ilm-i firâset (bir kimsenin dış görünüşüne bakarak onun ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmayı başka bir ifade ile akıl ve duyu organlarıyla bilinmeyen, ancak sezgi yoluyla ulaşılan bütün bilgi alanlarını kapsayan bir bilim; fizyonomi ilmi) konuları hakkında bilgi verilir. Yazar, bu ilimler hakkında bilgi verirken söz konusu ilimlerle alakalı birçok terimi de açıklar.

¹⁶ <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/732/9332.pdf>.

¹⁷ Öner, s. 109.

Muhammed Mahvî, *Mazbutatü'l-fünûn*'unda yaptığı tasnifle ilimleri genel olarak üçe ayırır:¹⁸

1. Ulûm-ı celîle-i şer'iyye;
2. Ulûm-i şerîfe;
3. Ulûm-i hikemiye-i gayr-i meşrû'a.

Ulûm-ı celîle-i şer'iyye, öğrenilmesi her Müslüman için farz-ı ayn olan ilimlerdir. Yani yapılmamasında ceza var. Bu da kendi arasında üçe ayrılır:

- a) Akâ'id-i dîniyye denilen ilm-i tevhid;
- b) İlm-i siyer;
- c) İlm-i fıkıh.

Ulûm-i şerîfe, Müslümanlar için öğrenilmesi farz-ı kifaye olan ilimlerdir. Yani Müslümanlardan bazılarının yerine getirmesiyle diğer Müslümanların üzerinden farziyeti düşen ilimlerdir. Bu ilimlerin gerçekte yetmiş üç olduğunu ancak iç içe geçtikleri için yedi ile sınırlandırıldığını ifade eden yazar, ulûm-ı şerifeyi şöyle sınıflandırır:

- a) Ulûm-ı edebiyeye (Lügat, sarf, nahiv, ma'ânî, beyân, bedî', 'arûz, karzu's-ş-i'r, inşâ, muhâzarât);
- b) Ulûm-ı hikemiyye-i meşrû'a;
- c) İlm-i tefsîr;
- d) İlm-i hadîs;
- e) İlm-i usûl-ı fıkıh;
- f) İlm-i ferâ'iz;
- g) İlm-i kırâ'at.

Ulûm-i hikemiyye-i gayr-i meşrû'a ise öğrenilmesinde Müslümanlar için şer'î yasak olan ilimlerdir. Bunlar da şunlardır:

- a) İlm-i ahkâm-ı nücûm;
- b) İlm-i cifir;
- c) İlm-i remil;
- d) İlm-i nirencât;
- e) Tılsımât;
- f) İlm-i sihir.

Muhammed Mahvî, eserinin sebab-i telif kısmında, İslam dünyasında konu ile ilgili daha önce yazılmış olan eserlerden istifade ederek başka bir ifade ile adeta o eserleri özetleyerek *Mazbutatü'l-fünûn*'u kaleme aldığını ifade eder. Yalnız müellif yararlandığı eserlerin ismini anmaz. Dolayısıyla Mahvî'nin eserini yazarken hangi kaynaklardan yararlandığını tespit etmek, gerek daha önce gerekse yazarın yaşadığı dönemde yazılmış konuyla ilgili eserleri incelemekle mümkün olacaktır. Ancak yazarın Arapça ve Farsça'ya hakim olduğunu, başta Arapça olmak üzere Farsça ve Türkçe konu ile ilgili eserlerden yararlandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mazbutatü'l-fünûn, XIX. yüzyılda yazılmasına rağmen dili oldukça ağırdır. Bu da müellifin iyi bir eğitim almış olduğunun ve eserini ilmi bir disiplinle kaleme aldığının bir göstergesidir.

¹⁸ Öner, adı geçen makalesinde Mahvî'nin bu tasnifine değinir ve yazarı tutarsızlıkla eleştirir. Bkz. s. 110-111.

Bu bildiriyle Urfalı Muhammed Mahvî'in hayatı, eserleri ve özellikle *Mazbutatü'l-Funûn*'unun bilim âlemine tanıtılması amaçlanmıştır. Eserin kısmî çevriyazısı da tarafımızdan hazırlanmış olup yakın bir tarihte yayımlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Alpay, Bedri, *Şanlıurfa Şairleri I*, (Edisyon: Adil Saraç), Dal Yayınları, Şanlıurfa 1986.
- Atay, Hüseyin, “Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi, İslamî İlimler Enstitüsü Dergisi, 1980. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/69/1743/18496.pdf>
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.
- Çaldak, Süleyman, “Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtu'lulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine”
- Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science Cilt: 15, Sayı: 2 Sayfa: 115-146, 2005.
- Devellioğlu, *Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010.
- Hüseyin Amîd, *Ferheng-i Amîd*, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebîr, Tehrân 1369.
- Karakaş, Mahmut, *Şanlıurfa Evliya ve Alimleri*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ankara.
- Kurtoğlu, Mehmet, “Şair Sakıb Efendi Hayatı, Vakfiyesi ve Vakfettiği Kitaplar”, Vakıflar Dergisi, Haziran 2011, Sayı 35, s. 131-148.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 1995.
- Öner, Necati, “Tanzımattan Sonra Türkiyede İlim Ve Mantık Anlayışı”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/732/9332.pdf>(et. 28.03.2016)
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.
- Şemsettin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Taş, Yasin “19. Yüzyılda Urfa'da Bir Tarikat Şeyhi: Erbilli Elhâc Abdülkâdir Efendi (ö. 1898), Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/11 Fall 2013, s. 313-328.
- Taşkanat, Mehmet, *Abdulkadir bin Muhyiddin el-Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2014.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005.
- Tuman, Mehmed Nail, *Tuhfe-i Nâ'ilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Hz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), C. II, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- Ulaş Salih Özdemir, *Bir Siyasi Kişilik Olarak Urfa Mebusu Mustafa Kemaleddin (Şeyh Saffet Efendi)*, Ahi Evran Üni. SBE (Basılmamış YL tezi) Kırşehir 2003.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Evliyalar-Ansiklopedisi/Detay/Irak-Bagdat-ZEHAVI/888>

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c43/c430272.pdf>;

<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/BUVEYHILER/135>.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Deylem>.

https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C4%B1rnata_Emirli%C4%9Fi.

<http://www.vajehyab.com/?o=all&q=%C5%9F>

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2989>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sahih-i_Buhari

<http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=3672>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Fahreddin_er-R%C3%A2z%C3%AE

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=010239&idno2=c010286>

68 KUŞAĞINA AĞIT: ADINI UNUTAN ADAM
A Lament For The 68 Generation: Adını Unutan Adam

Doç. Dr. Hasan YÜREK

Mersin Üniversitesi, hyurek@mersin.edu.tr

ÖZET

68 kuşağı, Türk romanında çeşitli romancılar tarafından incelenip değerlendirilmiştir. Bunlardan biri de *Adını Unutan Adam* adlı eserdir. Bu eser Mehmet Eroğlu tarafından yazılmıştır. Mehmet Eroğlu, ilk romanının 1984 yılında yayımlanmış günümüz romancılarından. Bu kitap, Mehmet Eroğlu'nun 1989'da yayımladığı dördüncü eseridir. Eser, 68 kuşağının unutulmaması gerektiği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Belirtilen tematik özelliğın nasıl bir kurgu ve anlatımla ortaya konduğu irdelenecektir. Tarık, Ali ve ismi verilmeyen bir kişi aracılığıyla bu kuşağın özellikleri üzerinde durulur. Kuşağın irdelenişı, eylem sürecinden yaklaşık on sekiz yıl sonra yapılmaktadır. Dolayısıyla geriye dönüşlerle yapılan bir anlatım mevcuttur. Geriye doğru gidilerek, 68 kuşağı romantik bir bakışla değerlendirilir. Roman 68 kuşağının, yaptıkları kimi yanlışlara rağmen insanî değerler için mücadele ettikleri, bu uğurda hayatlarını yok saydıkları ya da öldükleri fikrine odaklanır. Dolayısıyla bu çalışmada romanın bu tematik özelliği ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Mehmet Eroğlu, Roman, Adını Unutan Adam

ABSTRACT

The 68 generation was evaluated by various novelists in Turkish novel. One of these is the work named *Adını Unutan Adam*. This work was written by Mehmet Eroğlu. Mehmet Eroğlu is the contemporary novelist of his first novel published in 1984. This book is the fourth work that Mehmet Eroğlu published in 1989. The work is based on the idea that the 68 generation should not be forgotten. It will be examined how the thematic characteristic mentioned is revealed with a fiction and expression. Tarık, Ali, and a person who is not given an identity, focuses on the characteristics of this generation. The analysis of the generation is made about eighteen years after the action. Therefore, there is a narrative that is made in a backward way. Going backwards, the 68 generation is treated with a romantic look. The novel 68 focuses on the idea that they are fighting for human values despite some wrongs they have

done, ignoring their lives or killing them. Therefore, this study will deal with this thematic feature of the novel.

Keywords: Mehmet Eroğlu, Novel, Adını Unutan Adam

Giriş

Mehmet Eroğlu'nun bugüne kadar kaleme aldığı on altı romanın dördüncüsü olan eser 1989'da yayınlanır. Eserde çok belirgin bir bölümlenme bulunmamakla beraber an ve geçmiş olmak üzere iki ana kısımdan söz etmek mümkündür. Bu bölümlerden birincisinde başkişi olan Tarık'ın Kuşadası'ndaki kızla karşılaşması olan an söz konusudur. İkinci bölüm ise Tarık'ın Kuşadası'ndaki kızın yardımıyla geçmişe dönmesini; böylece fantastik olarak geçmişin yeniden yaşanmasını içerir. Roman, 68 kuşağını irdeleyen, onlara ithaf edilmiş bir romandır. Nitekim yazarın kendisi bu romanla ilgili olarak “*Adını Unutan Adam belleğini yitirmemiş 1968 kuşağı için kısa ve içten bir ağıttır.*” (Atikoğlu, 1989: 8) demektedir.

Eroğlu, *Issızlığın Ortası, Geç Kalmış Ölü ve Yarım Kalan Yürüyüş* adlı ilk üç romanında ele aldığı 68 kuşağı temsilcilerini bu romanda da irdeler. Romanda Filistin'e savaşmaya giden Tarık, Ali ve ismi verilmeyen bir kişi aracılığıyla bu kuşağın özellikleri üzerinde durulur. Kuşağın ele alınışı, eylem sürecinden yaklaşık on sekiz yıl sonra yapılmaktadır. Geçmişe gidilerek 68 kuşağı romantik bir bakışla değerlendirilir. Roman 68 kuşağının, yaptıkları kimi yanlışlara rağmen insanî değerler için mücadele ettikleri, bu uğurda hayatlarını yok saydıkları ya da öldükleri düşüncesine dayanmaktadır.

Romanın dayandığı bu düşünce, 68 kuşağının Filistin'e gitme amaçları; orada yaptıkları, yaşadıkları ve bu serüven sonunda dağılıp giden hayatları aracılığıyla ortaya konmaktadır. Tarık, Ali ve ismi verilmeyen kişinin bölgeye gelişleri Tarık tarafından şu cümleyle özetlenir: “*Buraya gelişimizin nedeni biraz daha insan olmak, insanlaşmaktı.*” (Eroğlu, 2000: 123). Burada 68 kuşağının zorda olan insanlara, nerede olursa olsun, yardım ettikleri ve ellerinden geleni yaptıkları vurgulanmaktadır. Nitekim Tarık da bu bağlamda “*zor durumda olanlara yardım etmeden duramayız.*” (Eroğlu, 2000: 27) der.

Belirtilen düşünce, kişiler ve bu kişiler üzerinden ön plana çıkarılan tematik unsurlar aracılığıyla anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu unsurlar üzerinde ayrıntılı olarak durmak gerekmektedir.

68 Kuşağının Temsilcileri: Tarık, Ali ve İsmi Verilmeyen Kişi

68 kuşağının temsilcisi olan üç arkadaş Tarık, Ali ve ismi verilmeyen kişi Filistin'e gidip burada İsrail'e karşı direnen bir gruba katılır. Katıldıkları bir eylem sonucunda da İsrail askerlerinin takibine uğrarlar. Bu takip sırasında önce Ali sonra ismi verilmeyen kişi ölür; Tarık ise yakalanır. Tarık uzun bir esaret ve işkence sürecinden sonra serbest bırakılır; ancak o yaşadıklarını hiçbir zaman unutmaz. Onun geriye dönerek geçmişte yaşadıklarını hatırlaması da bu sebeptir.

Tarık, 68 kuşağının, ortak yaşama tarzının ve savunduğu değerlerin bir temsilcisidir. Bu bağlamda o, tekilde tümelin ifadesidir. Tarık'ın fizikî, sosyal ve kültürel özelliklerine dair pek ayrıntı verilmemektedir. Ayrıca Tarık'ın kim olduğu romanın sonuna kadar belli değildir. Bunun sebebi onun romanın sonuna kadar kendi kimliğinden sıyrılıp ölen arkadaşının yani ismi verilmeyen kişinin yerini almasıdır. Bir başka ifadeyle geçmişe dönen kişi Tarık olmasına rağmen romanın sonuna kadar Filistin'de ölen ismi verilmeyen kişiden Tarık diye söz edilmektedir.

Tarık, 1948 doğumludur. O, iki arkadaşıyla birlikte Filistinliler destek amacıyla Ortadoğu'ya gider. Burada karıştığı bir eylem sonucunda İsrail askerlerince takibe uğrar ve yakalanır. Tarık, dört yıl esir kalır, işkencelere uğrar ve sonunda serbest bırakılır. İstanbul'a gelir, psikolojik tedavi görür ve Gönül'le evlenir. Ancak o geçmişe dair çözemediği olaylar sebebiyle şüpheler içindedir. Adını unutup başkasının yerine geçmesine sebep olan bu şüpheler, onun tekrara geçmişe dönmesine yol açar.

Tarık'ın kimlik değiştirmesine sebep olan olay 1968 ya da 1969 gecesinde yaşanan bir kura olayıdır. Belirtilen gece içerisinde Tarık ve ismi verilmeyen arkadaşı İsrailli askerler tarafından kovalanmaktadır. İki arkadaş, yakalanacaklarını anladıkları için en azından bir kişinin kurtulması amacıyla aralarında kura çekerler. Bu kura sonucunda kazanan kişi kaçmaya devam edecek, kaybeden kişi ise geride kalıp diğerine zaman kazandıracak, kaçınılmaz olarak da ölecektir. Kurayı ismi verilmeyen kişi düzenler ve cebine taş koyup Tarık'tan tahmin yapmasını ister. Tarık, taşı bulursa kaçıp gidecektir. Tarık, taşı bulur ve kaçmaya devam eder. Geride kalan kişi ise ölür. Tarık ise daha sonra da şüpheler içine düşer. O, arkadaşının iki cebine de taş koyarak hile yaptığını ve hayatını feda ettiğini düşünmeye başlar, hatta bu düşünceye inanır. O, arkadaşının gösterdiği cesaret ve fedakârlığı kendisi yapmadığı için suçluluk duyar. Bunun sonucunda kendi kimliğinden sıyrılarak kendini ölen arkadaşının yerine koyar. Romanın sonuna kadar da başkahramanın Tarık olduğu anlaşılır.

Tarık'ın kendini ölen arkadaşının yerine koyması İsrail'deki esareti sırasında olur. O hücredeyken sürekli arkadaşının iki cebine de taş koyup koymadığını düşünür. O, ölen arkadaşının iki cebine de taş koyarak kendisini kurtardığı şüphesi içindedir. Hatta bundan emin gibidir. Bu sebeple kura sonucunda kurtulduğu ve bu kurtuluşa sevindiği için acı çekmektedir. Buna bağlı olarak da başkişi artık Tarık olmanın pişmanlığı içindedir. Onun bu pişmanlığı, kendini arkadaşının yerine koyması sonucunu getirir. Bu süreç yine tutukluluk sırasında yaşanır. “*Artık unutuyorum, Amca. Önce Ali, sonra O, şimdi de sıra bende: Adımı unutuyorum amca. Gecem ve düşüncem birbirine karışırken adımları da unutuyorum. Benim adım Tarık değil, O'yum...*” (Eroğlu, 2000: 147) diyen Tarık kendi adını unutup ismi verilmeyen kişi olmaya çalışır. “*Tam on sekiz yıldır o olmaya çalışıyorum.*” (Eroğlu, 2000: 145) demesi de bunun kanıtıdır.

Tarık, roman boyunca ölen kişiden kendi adıyla yani Tarık olarak bahseder. Bu durum özellikle İstanbul'a döndükten sonra sıkıntılar doğurur. Bu sıkıntı özellikle onun üniversite yıllarından beri sevdiği ve evlenmeyi düşündüğü Gönül'le olan ilişkisinde ortaya çıkar. Tarık, İstanbul'a dönüşünü ve Gönül'le karşılaşmasını “*İstanbul'a vardığım geceyi hatırlıyorum. Hava ne soğuk, ne sıcaktı. Aylardan aralık, günlerden perşembeydi. Sarhoştum. O seçtiği, sevdiği adamı bekliyordu; ama gelen bendim...*”; (Eroğlu, 2000: 70) “*bana, Tarık, dedi. Beni değil Tarık'ı bekliyordu. Ama gelen bendim ve adımları unutmuştum.*” (Eroğlu, 2000: 71) sözleriyle anlatır. Ona göre Gönül, gelen kişiyi yani kendisini değil de ölen arkadaşını sevmektedir. Gerçekte ise Gönül, gelen kişiye, Tarık'a âşıktır. Tarık'ın böyle hissetmesi kimliğinden sıyrılmış olmasına dayanmaktadır. Kendini artık Tarık olarak görmediği için Gönül'ün de kendisini sevmediğini düşünmektedir.

Tarık, İstanbul'da psikolojik tedavi görmeye başlar. Daha sonra çocukları olunca istemeden de olsa Gönül'le evlenir. Ancak o hâlâ bir başkasının kimliğiyle yaşamaktadır. Arkadaşının fedakârlığı altında ezilmeye devam eder. Bu sebeple de şüphelerinden kurtulmak için başından geçenleri geriye dönerek yeniden yaşar. Arkadaşının gerçekten iki cebine de taş koyup kendini feda ettiğini öğrenir. O, şüphelerinden kurtulur, 68 kuşağını hatırlatır ve bunun sonucunda aslını yani kendi kimliğini yeniden kazanır.

Tarık kendine göre, unutulmaması gereken bir kuşağı hatırlattığı, geçmişiyile hesaplaştığı için, cesaretini ispatlamıştır. Onun aracılığıyla 68 kuşağının insanlık, fedakârlık, dostluk, işkence ve acıya dayanıklılık gibi olumlu özellikleri taşıdıkları gösterilmeye çalışılmaktadır.

İnsanîlik, Filistinlilere yardım amacıyla Ortadoğu'ya gelmekle ifade edilir. Üç arkadaşına göre zor durumdaki insanlara yardım etmek en önemli insanî değerlerden biridir. Üç arkadaş, Ortadoğu'ya İsrail tarafından baskı altında tutulan Filistinlilere yardım için gelir, eylemlere katılır ve bu uğurda hayatlarını feda eder. 68 kuşağına göre zordakilere yardım etmek biraz daha insan olmaktan başka bir şey değildir. Fedakârlık, kendi hayatını başkası için hiçe sayma bu kuşağın taşıdığı bir başka özellik olarak sunulur. Tarık ve arkadaşlarının Filistinlilere yardım için gelmeleri başlı başına bir fedakârlıktır. Bunun yanında kendisi ve ismi verilmeyen kişinin İsraili askerlerin takibi sırasında birbirlerini kurtarma gayreti bu durumun örneği olarak gösterilebilir. Üç kişi arasındaki dostluk, birbirleri için her şeyi yapabilmelerinin sebebidir. Onların dostluğa verdiği önem başkisinin ve ismi verilmeyen kişinin aynı kıza, Gönül'e, âşık olmalarına rağmen bu aşk için birbirlerine girmemeleriyle ispatlanır. İki arkadaş, dostlukları adına sevdikleri kızdan bile vazgeçebilecek insanlardır. 68 kuşağının işkencelere uğradığı ve çektikleri acılara katlanıp işkencelere direndikleri yine Tarık aracılığıyla işlenir. Tarık, İsrail'de tutukluluk süresi boyunca akıl almaz işkencelere uğrar; ancak buna rağmen acıya dayanıklılığıyla bunun üstesinden gelir ve adını dahi söylemez.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Tarık, belirtilen özelliklerin sahibi olarak yukarıda da belirtildiği gibi tekilde tümelin ifadesidir. Onun işlevi, 68 kuşağını bir bütün olarak yansıtmak; özellikle olumlu yönleriyle ortaya koymaktır.

Ali de Tarık gibi 68 kuşağındandır ve yine onun gibi 68 kuşağının özelliklerini yansıtmak için ön plana çıkarılmaktadır. Ali'nin 68 kuşağı mensubu olarak taşıdığı özellikler genç yaşta ölüp gitme, emeğe saygı, hayatı sevme ve buna bağlı olarak sürekli gülümsemedir.

Ali'nin Ortadoğu'ya gidiş sebebi, Tarık gibi, oradaki insanlara yardım etmektir. Ali, İsraili askerlerin takibi sırasında yaralanır. Öleceğini anladığı için de arkadaşlarına zaman kazandırmak için geride kalır ve sonunda ölür.

21 yaşında olan Ali'nin 68 kuşağı temsilcisi genç bir insan olarak üzerinde durulabilecek ilk özelliği hayatın güzel taraflarını görmeden ölmesidir. Bu özelliğiyle Ali, hayatlarında daha hemen hemen hiçbir şey yaşamadan ölen eylemci gençlerin temsilcisidir. O, Tarık'ın "*Gazzeli genç fedaileri düşünüyorum. Çoğu daha yirminci baharlarını yaşamamıştı; belki de bir kadına ilk kez dokunmanın büyüünü, mutluluğunu ya da hayal kırıklığını da henüz tatmamışlardı.*" (Eroğlu, 2000: 43) cümlelerinde ifade ettiği gençlerin bir örneğidir. Böylece 68 kuşağının inançları uğruna hayatın güzelliklerini yaşamadan ölen temsilcileri ve bütün eylemci gençler Ali aracılığıyla ifade edilir. 68 kuşağının emeğe duyduğu saygı da Ali

etrafında işlenir. Ali'nin Filistin'de vurulmasının sebebi de budur. Ali, sırf marulları ezmek için kaçış yolunu değiştirmiş ve bu yüzden vurulmuştur. Ali'ye göre emeğe saygı, insanî değerlerin en önemlilerindedir. Bu düşünce Ali'nin ölümüne sebep olur. Hayatı sevmenin bir göstergesi olarak gülümseme, Ali'nin yüzünden eksik olmayan bir ifade biçimidir. Tarık bu konuda “*onun kadar gülmeyi seven başka birini görmemiştim, (...)Ağlarken, acı çekerken, uyurken bile gülebilirdi. Kocaman, dünyayı çepeçevre kuşatacak kadar geniş ve kavrayıcıydı gülümsemesi.*” (Eroğlu, 2000: 26) demektedir.

Belirtilen özellikleriyle Ali, 68 kuşağının kimi niteliklerini ortaya koyan biridir. Böylece Tarık aracılığıyla irdelenen 68 kuşağının farklı yönleri, kişilere dağıtılmış olmaktadır. Buna bağlı olarak Ali somut biri olarak değil de daha çok bazı değerlerin temsilcisi olan soyut biri olarak ön plana çıkmaktadır.

İsmi verilmeyen kişi, Tarık ve Ali'yle aynı sebeplerle Ortadoğu'ya gelen üçüncü kişidir. Roman boyunca onun adının Tarık olduğu söylenir. Ancak romanın sonunda onun değil de başkişinin Tarık olduğu anlaşılır. Bunun sebebi bu kişinin gösterdiği cesaret ve fedakârlıktır. Tarık onun kadar cesur, fedakâr olmadığını düşünür ve bunun altında ezilir. Sonuçta da kendini, ismini vermediği kişi yerine koyar. Bir başka deyişle ikisi kimlik değiştirir. Tarık, ismi verilmeyen kişiden “*en güçlümüz, en yakışıklımız, en akıllımız ve en korkusuzumuz*” (Eroğlu, 2000: 34) şeklinde bahseder. Nitekim Tarık'ın kendisini onun yerine koymasının sebebi budur.

Bu kişi yazarın 68 kuşağı hakkındaki düşüncelerini yansıtmak için kurguladığı kişilerden biridir. Dolayısıyla bu nitelikteki diğer kişiler gibi soyut özelliklerle çizilmiştir. Bu soyutluk onun cesaret ve fedakârlık kavramlarının temsilcisi olmasıyla somutlaşır. Kişi merkezinde işlen bu kavramlar olaylar aracılığıyla aktarılır. İsraili askerlerin takibinde olan üç arkadaştan Ali ölür, geriye kalan iki arkadaş kurtulamayacaklarını anlarlar. Bu yüzden en az bir kişinin kurtulması için aralarında kura çekerler. Bu kişi cebine bir taş koyacak, Tarık doğru tahmin ederse kaçıp gidecektir. Ancak bu kişi, kurada hile yapar ve iki cebine de taş koyarak Tarık'ın tahmin edememe ihtimalini ortadan kaldırır. Neticede bu kişi, ölümü göze alarak geride kalır ve sonunda ölür. O, arkadaşı için canını feda etmiş biridir. Bu kişi öleceğini bilmesine rağmen bölgeye geldiğine pişman değildir. Böylece bu kişi aracılığıyla 68 kuşağının cesur ve fedakâr olduğu düşüncesi irdelenir.

68 Kuşağının Hayali Figürleri: Amca ve Petra

Bunların ikisi de hayali kişilerdir. Amca, Tarık'ın kurguladığı bir figürdür. Amca şöyle anlatılır: “Çok uzun boylu ve güçlü adammış... Onu görmedim... Ben doğmadan beş yıl önce ölmüş; 1943'te. O kadar güçlüymiş ki, bir keresinde uçurumdan aşağıya kayan yüklü bir katurın kuyruğundan tutup yardım gelinceye kadar yarım saat öyle tutmuş. (...) Güçlü olduğu kadar da yakışıklıymış. 1920'de on sekiz yaşındayken yaşadığı kasabadaki bütün kızlar ona âşık olmuş. Ama o hiçbirine yüz vermemiş, çünkü bir Rum kızını seviyormuş.” (Eroğlu, 2000: 27) cümleleriyle tanıtır. Tarık'ın geçmişte yaşamış biri olarak anlattığı, bununla birlikte gerçekliği olmayan biri olan Amca, Tarık'ın zor zamanlarda sığındığı, cesaret aldığı hayali bir figürdür. Olumlu, güçlü bir karakter olarak sunulan Amca, idealleri, doğru bildikleri uğruna ölümü dahi göze alan insanların simgesidir. Çünkü Amca da sevdiği kız için ölümü göze almıştır. Tarık böyle bir hayali varlık yaratarak zor durumlarda yanında olacak manevi bir güç yaratmaktadır.

Petra, romandaki kişilerin yarattığı bir diğer hayali figürdür. Onun ortaya çıkışı yaşanmış bir olaya dayanır. Ali, genç yaşta, Kuşadası'nda Alman diye tahmin ettiği bir kız görür ve ondan etkilenir. Yıllar sonra Ortadoğu'da İsraili askerlerin takibi sırasında Ali, Tarık'a bu kızdan bahseder. İkisi buradan hareketle Petra adında bir kadın hayal ederler. Ali bir tepeye bakarak “o tepede olsam, yanımda güzel bir kız, elimin altında içki, dudaklarımda da bir sigara olsa...” (Eroğlu, 2000: 32) diye aklından geçirir. Onun yanında olmak istediği kız, Kuşadası'nda görüp unutamadığı Petra'dır. Ali ölmeden önce Tarık'tan bu kızını bulmasını ve ona kendi hikâyelerini anlatmasını ister. Bu sebeple Tarık her ağustosta Kuşadası'nda belirtilen fiziksel özelliklere sahip birine hikâyelerini anlatır. Petra, Ali ve bütün 68'liler için umudun simgesidir. Bu umut, 68 kuşağının geleceğe dair beklentilerini, devrim hayalini içermektedir. Bu hayali figür, Tarık'ın işkencelere dayanmasını, acıya katlanmasını sağlayan unsurlardandır.

Tarık, bu hayali kişi aracılığıyla olumsuz durumlardan kendini soyutlayabilmekte, acılardan uzaklaşabilmektedir. İsraili psikiyatrinin de teşhisi bu yöndedir. “Haftalardır konuşuyoruz ve sonunda öğrendim. Beyninizdeki kilit gülünç, ama bir Alman; Petra...” (Eroğlu, 2000: 127). Petra, olumsuz durumlardan kaçışı sağlayan bir sığınak; umudun, devrimin bir hayalidir. Nitekim Mehmet Eroğlu da bu bağlamda şu ifadeleri kullanmaktadır: “1968'lerde Petra'ya âşık olduk. Çünkü Petra'yı sevmenin dünyayı sevmek olduğunu biliyorduk. Çoğumuz –bilinçli olmasa da- bu aşkın –her güzel şey gibi- ölümcül tehlikeler içerdiğinin de farkındaydık. Yine de Petra'yı sevmekten alıkoymadık kendimizi. (...) Petra'yı

sevmek keskin bir bellek ister; Petra'ya aşk unutkanlığa gelmez, eğer onu bir an için bile aklınızdan çıkarırsanız yanınızdan geçer gider ve bir daha göremezsiniz onu. Eğer Petra'ya âşiksanz katlanmak zorunda olduğunuz bir şey daha vardır: Eşitsizlik. Siz Petra'ya hükmedemezsiniz ama Petra size hükmeder; tüm yaşantınızı bir anda değiştirip yeni bir biçim verebilir.” (Eroğlu, 1989: 67)

Tema

Roman “unutmayanlar için” ithafıyla başlamaktadır. Unutmayanların, unutamadığı ise 68 kuşağıdır. Bir başka ifadeyle roman 68'lilerin unutulmaması gerektiği temasını irdelemektedir. Bunun sebebi de bu kuşağın olumlu nitelikler ve iyi niyetler taşımasıdır. Örneğin Tarık *“bu nesil buradan yüzlerce kilometre ötede bir çöle gitti; üşüdü, korktu, bir gecede yirmi dört kilometre yürüdü ve gerektiği için öldü. (...) Bunları yaparken sözlerin üstüne değil, ayaklarıyla toprağa basıyordu.”* (Eroğlu, 2000: 90-91) diyerek 68'lilerin Ortadoğu macerasına gönderme yapar. Onlar hiçbir çıkar gözetmeden sadece haklı bir mücadeleyi desteklemek için Ortadoğu'ya gitmişlerdir ona göre. 68'lilerin böyle davranmasının sebebini yine Tarık açıklar: *“Biz... Biz, (...) dünyaya âşıktık; biz insanın biyolojik bir varlıktan öte, soyut kavramlara karşı sorumluluğu olan bir varlık olduğuna inanıyorduk...”* (Eroğlu, 2000: 91) Ona göre 68 kuşağı insanî değerler peşinde koşan, dünyayı ona olan aşklarıyla güzelleştirmeye çalışan insanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla da unutulmamalıdır. Bu temanın gerekliliğini somutlaştırmak için bu kuşak temsilcilerinin cesaret, dostluk, fedakârlık gibi özellikleri ön plana çıkarılır.

Sonuç

İlk üç romanında 68 kuşağı üzerinde duran Mehmet Eroğlu bu romanda da aynı kuşağı irdelemeye devam etmektedir. 68 kuşağına yıllar sonrasında geriye dönülerek bakılmaktadır. Bu da bilinçli bir tavidir. Çünkü romanın teması olan unutmama, geriye dönülerek yapılan anlatımla daha çarpıcı bir şekilde yansıtılır.

Romanda Tarık ve Ali ve ismi verilmeyen kişi üzerinden 68 kuşağı ele alınmaktadır. Romandaki konu geçmişte yaşanmış olaylara dayanmaktadır. Romanda 68 kuşağı temsilcilerinin Ortadoğu'ya gitmesi ve İsrail'e karşı savaşan Filistinlilere yardım etmesi söz konusudur. Bu süreç, 68 kuşağının insanî değerlere önem veren, olumlu nitelikleri olan insanlar olduğunu göstermek için anlatılmaktadır. Böylece bu kuşağın bireysel bir tavır içinde olmadığı, farklı coğrafyalarda da olsa yaşanan olumsuzlukları düzeltme güdüsüyle hareket

ettiği vurgulanır. Bu durum, 68 kuşağının bir erdemi olarak gösterilmektedir. Ortadoğu’da yaşananlar ve arkadaşların birbirleri için kendilerini feda etmeleri, gösterdikleri cesaret vurgulanan diğer erdemler olarak göze çarpmaktadır. Belirtilen bu niteliklerin ortaya konması 68 kuşağını olumlu şekilde göstermek amacıyla kaynaklanmaktadır. Romanda bu kuşağa sempatik bir bakış vardır. Nitekim tema olarak bu kuşağın unutulmaması gerektiğinin işlenmesi bunun en büyük göstergesidir.

Sonuçta 68 kuşağı insanları, inandıkları değerler uğruna hayatlarını hiçe sayıp mücadele etmiş; ancak bu süreç hayatlarını altüst etmiştir. İki kişi ölürken diğeri sorunlu biri haline gelir. Böylece 68 kuşağının insanî değerler adına hayatlarını feda ettikleri düşüncesinin Filistin’de yaşananlar ve 68’lilerin dile getirdikleri düşünceler aracılığıyla ifade edildiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Atikoğlu, Ayça (04.02.1989). “Adımı Unutan Adam’ı Yayınlanan Eroğlu’ndan 1968 Kuşağına Ağıt”. **Milliyet**. 8.

Çakır, Ruşen. (1989). “Yıkık Şövalye Romantizmi”, **Tempo** 7.

Eroğlu, Mehmet. (1989). “Petra’yı Sevmek Kolay Değildir”. **Tempo** 7.

Eroğlu, Mehmet (2000). **Adımı Unutan Adam**. 4.b. İstanbul: Everest Yayınları.

Fethi Naci (2002). “Adımı Unutan Adam”. **Eleştiri Günlüğü II- Gücünü Yitiren Edebiyat**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kahraman, Hasan Bülent. (1989).“Sınayanlar... Sınananlar... ve Sınav”. **Çerçeve** 42. 13.

Ülker, Çiğdem (2005). “Kayıp Bir Kuşağın Öyküsü: Adımı Unutan Adam”. **Hürriyet Gösteri** 267.

“YERE DÜŞEN DUALAR” ADLI ROMAN HAKKINDA*

About the novel named "*Yere Düşen Dualar*"

Doç. Dr. Hasan YÜREK
Mersin Üniversitesi, hyurek@mersin.edu.tr

Mahfuz KUTLU
Mersin Üniversitesi, mahfuzkutlu@gmail.com

ÖZET

Yere Düşen Dualar, Sema Kaygusuz'un yayımladığı üç romandan birincisidir. 2006 yılında yayımlanan bu eser Almanca, Fransızca, İsveççe gibi farklı dillere çevrilmiştir. Yayımlandığında büyük ilgi gören bu roman, anlatımının yoğunluğuyla ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında kurgu da dikkat çekicidir. Bu özelliklerden hareketle bu çalışmada öncelikle Sema Kaygusuz hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Ardından kurgu, anlatım, tema ekseninde bir değerlendirme yapılacaktır. Eserin neyi, nasıl anlatmaya çalıştığı irdelenecek ve buradan hareketle eserin çok katmanlılığı değerlendirilecektir. Bununla beraber iki farklı bölüm gibi duran eserin, bölümleri arasındaki ilişki de ele alınacaktır. Böylece bir ilk roman tecrübesi olan *Yere Düşen Dualar* adlı eserin romancılık açısından durduğu nokta ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Yere Düşen Dualar*, Sema Kaygusuz, Roman.

ABSTRACT

Yere Düşen Dualar is one of the three roman publications that Sema Kaygusuz publishes. It was published in 2006 and translated into different languages such as German, French, Swedish. This novel, which received great interest when it was published, is at the forefront due to the intensity of its narration. Besides, the editing is also striking. Based on these characteristics, a brief information about Sema Kaygusuz will be given firstly in this study. Then an evaluation will be done on the axis of fiction, narration, theme. What the artist tried to explain and how he tried to describe it and move from here will evaluate the multi-layeredness of the work. However, the relationship between the parts of the work, which looks like two different parts, will also be studied. Thus, it will be tried to put forward the

---

* Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimince 2017-2-TP2-2544 proje numarası ile desteklenmiştir.

point where the novel *Yere Düşen Dualar*, which is a first novel experiment, stops in terms of novelty.

Keywords: *Yere Düşen Dualar*, Sema Kaygusuz, Novel.

Giriş

Sema Kaygusuz, 1972’de Samsun’da doğmuştur. İlk ve ortaöğretimini Gaziantep, Kars, İzmir gibi farklı şehirlerde tamamlayan yazar, Gazi Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi’nde Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü’nü 1994’te bitirir.

Sanat çalışmalarına tiyatroyla adım atan Kaygusuz, daha sonra edebiyata, hikâyeye yönelir ve 1995’te Yaşar Nabi Nayır Gençlik Ödülü’nü Nurdan Beşergil’le paylaşır. Bundan sonraki süreçte hikâye çalışmalarına devam eden Kaygusuz, 2006 yılında yayımladığı *Yere Düşen Dualar* ile ilk roman örneğini verir. Yazarın yayımlanmış eserleri şu şekilde sıralanabilir: Hikâye olarak *Sandık Lekesi* (2000), *Doyma Noktası* (2002), *Esir Sözler Kuyusu* (2004), *Üşüyen/Efsiri* (hikâye seçkisi, 2008), *Karaduygun* (2012); roman olarak *Yere Düşen Dualar* (2006), *Yüzünde Bir Yer* (2009), *Barbarın Kahkahası* (2015); oyun olarak *Sultan ve Şair* (2013).

Yere Düşen Dular, Almanca, Fransızca, Yunanca, İsveççe gibi farklı dillere çevrilmiştir. Yazar bu eserle ilgili : “*Yere Düşen Dualar*, romanı bütünüyle ele alırsak, daha çok istiare sanatına denk düşüyor. Burada eğretilen sözcük ‘dualar’. Bu romanda evrene gönderilmiş ve geri dönmüş olan yalvarış, yakarış, hakikatin karşısında hissedilen titreyiş ve aydınlanma anı, ödünç alınmış olan ‘dua’ sözcüğüyle betimleniyor.” (Akçay, 2006: 64) demektedir.

Romanda iki bölüm mevcuttur. Birinci bölüm Üzüm, ikinci bölüm Altın başlığını taşımaktadır. Hem birinci hem de ikinci bölümde 19 kısım bulunmaktadır. Ayrıca ikinci bölümün başına Uğur Aktaş’ın bir şiiri konmuştur.

1.Özet

Romanda birbirinden bağımsız gibi duran, bununla birlikte birbirinin farklı iki anlatımı olan iki bölüm bulunmaktadır. Dolayısıyla iki bölümün özetlerini bölüm başlıkları olan Üzüm ve Altın başlıkları altında ayrı ayrı yapmak gerekir.

Üzüm

On dört yaşındayken annesi tarafından terk edilen Leylan, babası Kutsi Karaca ile birlikte yaşamaktadır.

Adada sekiz yıldır kütüphane çalışanı olan Leylan, yemeğini kütüphanede yemek yerine dışarıda yemeğe karar verir. Dışarı çıktığında adada hakkında çıkan dedikodu nedeniyle insanların bakışı altında fırına, markete uğrayıp oradan da çay bahçesine gider. Orada hakkında çıkan dedikodunun ne olduğunu bilmenin tek yolunun falcı Latife Keşal'in yanına gitmek olduğunu anlar. Akşam iş çıkışı Latife Keşal'in evine gider. Latife Keşal, Leylan'ın falına bakarak dedikoduyu anlatır. Dedikodu, Leylan'ın babasını öldüreceğidir. Bu duruma çok üzülen Leylan, babasını almak için Eşber'in Meyhanesi'ne gider. Leylan babasını alıp eve doğru gider. Çınarlı Köy Bahçesi'ne vardıklarında Leylan oldukça yorulur ve bahçede tek başına oturan Süha Melek'ten yardım ister. Ancak Süha onları görmez ve duymaz. Babasını eve getiren Leylan babasını yatağına yatırır. Gecenin ilerleyen saatlerinde adanın imamı sabah namazı için camiye giderken Süha Melek'in çay bahçesindeki masada öldüğünü görür ve hemen babası Osman Melek'e haber verir. Daha önce de bir oğlunu kaybeden Osman Melek'in acısına tüm ada halkı ortak olur. Bunun üzerine Çınarlı Çay Bahçesi'nin sahibi Madam Sula, Süha Melek'i hatırlattığı için istemeye istemeye çay bahçesinin içindeki büyük çınar ağacını kestirir.

Leylan bir gün kütüphanedeyken yanına ressam İhsan Sonay gelir ve kitaplarını emanet olarak bırakmak ister. Ancak Leylan bunu kabul etmez ve aralarında bir tartışma başlar. En sonunda İhsan Sonay kitaplarını kütüphanenin ortasına atar. Bunların içindeki bir kitap Leylan'ın kafasına düşer ve Leylan'ın kitaplarla arasındaki bağ oluşmaya başlar. Leylan, kafasına düşen Galanos'un kitabıyla ilk gerçek kitaba ulaştığını düşünür. Adada kışın kimse sahilde olmadığı zamanlarda sahili dinlemeye giden Leylan sahilde unutulmuş eşyalar arasında bir kitap görür ve bundan sonra bırakılmış kitapları toplamaya karar verip *Lodos Kitaplığı* adında bir kitaplık oluşturmaya başlar.

Kendi halinde babası ile tek başına yaşayan Leylan ve babasının rutin hayatının aksine ada hayatı oldukça değişmeye başlamıştır. Adaya dinlenmeye gelen bir yönetmenin bir film çekmesiyle ada halkının hayatı ve özellikle filmde falcı kadın rolü ile yer alan Latife Keşal'in hayatı değişir. Adaya gelen tatilci sayısı artar. Latife Keşal bir anda meşhur bir hikâye anlatıcısı ve falcı olur. Adada farklı isimlerle mekânlar açılır. Rumların, Türklerin ve

Kürtlerin birlikte yaşadığı bu ada artık her şeyini tatilciler için satma yarışına girer. Leylan bu olanlarla hiç ilgilenmez. Babası artık kimse ile görüşmez ve sürekli şarap içtiği için evden hiç çıkmaz. Kutsi Karaca, kendisini tedavi etmek için gelen doktorları ve jandarmayı evinden kovar. Leylan, bağ işleri ile uğraşır şarap yapar. Uyurken sürekli gördüğü rüyasının anlamını öğrenmek için Latife Keşal'e gider. Ve bir anlatıcı olabileceğini duyduğunda çok sevinir. Yılbaşı gecesinde sevgilisi Yorgo, Latife Keşal, Osman ve Gülşah Melek çifti, İlias Ritsos ve eşi ile birlikte Eşber'in Meyhanesi'nde geçirirler. Kimse artık babasından söz etmez. Bu bölüm Leylan'ın babasına, romanın ikinci bölümüne gönderme yapan, bir hikâye anlatmasıyla biter.

Altın

Tek gözlü çocuk, hasta babasının öldüğü gecenin geç saatlerinde annesi Ecmel tarafından uyandırılır ve ikisi yüklerini atları Yaşur'a yükleyip evden ayrılırlar. Tek gözlü çocuk, atı Yaşur ve babasının elbiselerini giyen adamkadın diye adlandırdığı annesi Ecmel ile uzun bir yolculuğa çıkar. Evden ayrıldıktan sonra Ecmel evi ateşe verir. Çocuk yüklerinin ne olduğunu bilmeden atı ile birlikte adamkadının arkasından ormana doğru ilerler. Yolculuk günler, aylar hatta yıllar sürer. Kar kış demeden yollarına devam ederler. Ormanın içinde yolculuk devam ederken önlerine ne olduğunu bilmedikleri kocaman bir hayvan çıkar. Ancak adamkadın hayvandan korkmaz ve hayvanın karşısına dikilir. Hayvan onlara zarar vermeden gider. Yolculuk devam eder ama tek gözlü çocuk yolculuğun aynı yörünge etrafında sürdüğünü düşünür. Hayvan yine karşısına çıkar ve yine adamkadının sağlam duruşu sayesinde onlara zarar vermeden gider. Bir dere kenarına geldiklerinde adamkadının tüm karşı çıkmalarına rağmen tek gözlü çocuk suya girer ve suda kendini bedenini gördüğünde korkar. Çünkü yolculuğa başladıklarında küçük olan tek gözlü çocuk şimdi bir yetişkin vücuduna sahiptir.

Tek gözlü çocuk sudan çıkıp giyinirken yanındaki altınları gören çiçekçi onları takip etmeye başlar. Çiçekçi çocuk onlara seslenip geçtikleri yolun kendisine ait olduğunu, buradan geçmek için yanındaki altınları vermeleri gerektiğini söyler. Bunu kabul etmeyen tek gözlü çocuk ile çiçekçi arasında yaman bir güreş başlar. Uzun bir zaman devam eden güreşi, sonunda tek gözlü çocuk kazanır ve çiçekçiden değerli olduğunu söylediği çiçek tohumlarını ödül olarak alır. Yolculuk devam eder. Kış iyice bastırır. Yolculuğa daha fazla dayanamayan Yaşur ölür. Bunun üzerine adamkadın ve tek gözlü çocuk Yaşur'un karnını yarıp içine girer. Kürtler kan kokusuna gelince uzaktan bir silah sesi duyulur ancak tek gözlü çocuk bayıldığı

için bu olanları hatırlamaz. Tek gözlü çocuk gözlerini açtığında kendini bir dağ evinin içinde bulur. Ne zamandan beri burada yattığını hatırlamaz. Kapıya doğru gidince kapıda nöbet tutan adamkadını bulur. Hemen onu yatağına getirir ve onu ısıtmaya çalışır ve uzun soluklu bir uykuya dalar. Tek gözlü çocuk tekrar gözünü açtığında adamkadın onu terk etmiştir. O, karşısında kafes yapan bir adam bulur. Ne zamandan beri uyuduğunu hatırlayamaz. Bahara kadar orada kalır. Adama yani Manuş'a kendisini Yâşur olarak tanıtan tek gözlü çocuğun diğer gözü de açılmıştır. Manuş'un tüm ısrarlarına rağmen onun yanında kalmaz ve kanından yapılan altın yüzüğü alıp dağ evini terk eder.

Yâşur adını kullanmaya başlayan tek gözlü çocuk, uzunca bir yürümenin ardından bir konvoy görür ve onları takip ederek bir şehre girer. Şehrin valisi olan Kessali'nin evindeki ziyafete katılır. Burada daha sonra hünsa olduğunu öğreneceği bir şarkıcının sesini duyar ama onu bir türlü göremez. Düzenlenen güreş oyunlarına katılır ve kazanır. Ama bundan sonraki tek derdi o hünsayı bulmaktır. Şehir şehir dolaşır, tüm güreş turnuvalarını kazanır ama hünsayı sürekli kıl payı kaçıır. Sonra hünsayı bilse bilse sirkçi Phuvus bilir diyerek onun yanına gider. Onun anlattığı hikâye karşısında hüngür hüngür ağlayan Yâşur en değerli eşyası olan altın yüzüğünü ona verir ama hünsayı yine bulamaz. Yâşur yine bir güreş müsabakasına katılır. Herkes Yâşur'un ismini duymuştur. Ancak karşısındaki kişi yenilmez olan Mulo'dur. Mulo, Yâşur'u yener ve onu ağır yaralar. Yâşur yine bayılır ve gözünü açtığında bir evin içindedir. Aradığı hünsa onun hemen başındadır. Hünsa, annesi Ecmel'dir, yani adamkadındır. Yâşur iyileşene kadar burada kalırlar.

Yâşur, iyileşince yolculuk yeniden başlar. Deniz kenarına kadar gelirler. Ancak Yâşur adamkadını bırakıp tekrar Mulo ile güreşmek için güreşçi tekkesine gider. Orada Mulo ile güreşir, onu yener ve geri döner. Mulo kaybettiği için aklını yitirir. Yâşur ile adamkadın teleferikle bir dağa çıkar oradaki mağaradan içeri girerler ve karşılıklarına bir köy çıkar. Adamkadın, erkek elbiselerini çıkarır, kendi elbiselerini giyer ve köylülerin karşısına çıkarlar. O kadar yıldır taşıdıkları yüklerini yere koyan Ecmel yükleri açmaya başlar. Yük babasının cesedidir. Sonra onu babasının köyüne getirdiklerini anlar ve Ecmel'in ağdı ile roman biter.

2.Tema

Eser, çok katmanlı yapısıyla farklı temalar üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda ön plana çıkan belirgin tema bireyin varolma sorunudur. Bu hususu hem Üzüm hem de Altın bölümünde görmek mümkündür. Üzüm'de bireyin var olma sıkıntısı, aile trajedisine

bağlanarak ele alınır, ada gibi bir mekânla sembolize edilir; Altın'da ise var olmaya çabalayan bireyin yolculuğu ön plana çıkar. Üzüm'de Leylan ve Süha Melek üzerinden irdelenen varolma sorunu; Altın'da farklı kişiler, farklı bir anlatım ve farklı bir kurguyla tekrar edilir.

Birinci bölümde varolma sorununun hem Leylan hem de Süha Melek üzerinden irdelendiği görülmektedir. Leylan, adada kimsesizliğini, annesinin gitmesiyle başladığını söyler. Annesinin kendisini neden terk ettiğini bilmeden babasından bir şey öğrenmek ümidiyle yaşar. Çünkü kendisine ait bir şey bulmak, kendini bir yere ait hissetmek istemektedir. Ancak bunu başaramaz. Sırf görünmek için kendini bedensel olarak Yorgo'ya sunar. Var olduğunu bilmek için hakkında çıkan babasını zehirleyeceği dedikodusuna cevap vermez. Kendini arar. Romanda yer alan görünürlük ve görünmezlik motifleri var olma bağlamında ele alınır. Romanda Leylan, görünmenin sıkıntısını ya da görünmemenin bir başka ifadeyle varolma ya da olamamanın acısını çeker. Bu da onun şu cümlelerine yansır: *“HAKKIMDA ÇIKAN söylentiler olmasa ne yapardım bilmiyorum. Saçımdan tırnağıma bütün görünüşüm, ada halkının dizginsiz hayal gücünün eseridir. Alabildiğine kısalan sözümü, dediğimi yalanlayan abartılı beden dilimi, hepsinden öte, muğlâk bir zaman diliminden şimdiki zamanın perdesine düşen karaltımı tümüyle onlara borçluyum. Beni burada sözcük sözcük, santim santim yarattılar.”* (Kaygusuz, 2016: 11)

Leylan'ın, dağılan bir aile içinde, varoluş süreci sürekli olarak irdelenir. Leylan, on dört yaşında bilmediği bir nedenle annesi tarafından terk edilmenin sıkıntısını sürekli yaşar. Bu terk edilme ile onun adadan dışlanması bir olur. Gelişimi, varoluş süreci de bundan etkilenir. *“O günden sonra durdum. Bendeki öyle bir durmaktı ki, kumsaldaki tek bir taşın her dalgada giderek yuvarlaklaşmasını, cama doğru evrilen kumun ışıltılı devinimi, kendi kendine işleyen ahşabı bir bir ve asırlarca anlatacak kadardı. Sivri omuz başlarım yuvarlaklaşmadan öne doğru kapandı. Dizkapaklarım bir türlü uyuşamadı eklemlerime, saçım hep gözlerimi kapattı. Benimki bir bakıma büyümemektir. Öte yandan zamanın geçtiğini gövdemdeki gerilemeden günbegün okuyabiliyordum. Hantal bir yürüyüş, kamburumsu bir duruş, neremde taşıyacağımı bilmediğim ellerimin gelişigüzel savrulduğu bir de... Bütün bunlar, ne kocakarılığı ne de kızlığı andıran bir erdişi görüntü, olsa olsa kadınsızlıktandı. Annemsiz kalan halimdi benim. Bilmediğim bir nedenle terk edilmek için çok erkendi yani.”* (Kaygusuz, 2016: 35) diyen Leylan annesizliğin kendi varlığının somut olarak nasıl etkilediğini ortaya koyar. Annesizlik, bir varlık olarak kendisinin fiziki özelliklerini dahi etkilemiştir.

Süha Melek'e bakıldığında ise onun kendi varoluşunu bir türlü kabul ettiremediği görülmektedir. Bunun temel sebebi bir türlü gölgesinden kurtulamadığı ölen kardeşidir. Süha Melek kendisine ait bir dünyaya sahip olamamaktan yeterince abisi Süha olamamaktan dolayı sürekli kendisini suçlu hisseden ve içine kapanan biri olur. Abisine göre fiziksel özellikleri farklı olsa da herkes tarafından aynı abisi denilmekten kurtulamaz. Bu süreç Süha Melek'i adım adım ölüme götürür: *“Üstünde öbür Süha'nın giysileri, elinde öbür Süha'dan kalan oyuncaklar vardı. Odasının her yerinde bir dolu Süha fotoğrafı... İçimize yer etmiş kıvrıkcık saçlı, kumral Süha'nın öksürüklü betiminden öteye gidemediğinden, yeterince Süha olamadığından yani, hep yüzümüze suçlulukla baktı. Kenardan. Katılmadan. Alabildiğine yavaş. Yine de onu bağısladık. Eskiden olduğu gibi yaramaz, hareketli olmasa da, bizce her davranışı öbür Süha'yı andırıyordu. Oysa doğdu doğal dünyaya hep intiharla bakmıştı.”* (Kaygusuz, 2016: s.29)

Onun kendi varoluşunu ortaya koyamama, ölen kardeşi gibi olmaya çalışma hâli ve sonrasında sürüklendiği ölüm şöyle de açıklanabilir: *“Leylan'ın Süha'nın ölümüne dair anlattığı ayrıntılar, Süha'nın ölümünden kimin sorumlu olduğundan, onun ölümü karşısında tutulan yasın biçimine kadar birtakım sorgulamalar içerir. Leylan'a göre, Süha zaten onu doğduğundan beri ölüme kovalayan bir ağrıya doğmuştur. Bu ağrı, kendisinden önce doğup ölen kardeşi “asıl” Süha'nın yerine geçirilme çabasının onda yarattığı ağrıdır. Kedi katliamı, karga taşlamalar, kaplumbağa kabuğu yarmalar gibi oğlan çocuklarına has o çılgın dövüşkenliği babası tarafından kışkırtılan, bu dizginlenemez yaramazlığından annesinin gizli gizli övündüğü “asıl” Süha gibi olamamanın onda yarattığı suçluluk duygusudur onu ölüme götüren.”* (Hamzaçebi, 2016: 194)

Bu durum öyle bir noktaya gelir ki Süha Melek intihar ederken bile kendisi olamaz. O, kendine ait olmayan bir hayatı yaşamamak için kendini asıp öldürmesine rağmen adada şu cümle çınlar: *“Osman! Osman uyan! Oğlun yine öldü!”* (Kaygusuz, 2016: 22) Ölen, Süha Melek değildir onun kardeşi ikinci kez ölmüştür.

Romanın ikinci bölümü olan “Altın”da da varoluş söz konusudur. Bu mesele, başta Tek Gözlü Çocuk olarak geçen daha sonra ölen atının adını alan Yaşur üzerinden irdelenir. Yaşur'un annesiyle yaptığı yolculuk, onun varoluşunu ortaya koyan, tamamlayan bir maceradır. Yolculuk sırasında Yaşur, farklı insanlarla mücadelelere girişmek, dönemin en ünlü güreşçisi Mulo ile güreşmek gibi hususlarla karşı karşıya kalır. Hatta Yaşur, bu yolculuk sırasında bazen annesi tarafından terk edilir. Bütün bu gelişmeler kendi varoluşunu ortaya

koyması içindir. Neticede o zorlukları aşar, en sonunda Mulo'yu yener ve taşıdığı yükü ulaştırması gereken yere ulaştırır. Bu yolculuk Yaşur'un sınıdığı ve varoluşunu ortaya koyduğu bir yolculuk olarak, annesiyle birlikte, babasının cenazesine köye getirmesiyle sona erer. O engelleri aşmış ve yapması gerekeni yapmıştır.

Romanın birinci bölümünde ön plana çıkan bir başka içerik unsuru kent yaşamıdır. Kentleşmenin olumsuz şekilde değerlendirilmesi söz konusudur. Çekilen film ile ünlenen adanın düzeni değişir ve önceleri farklı iş alanları açtıkları için sevilen adalılar bir süre geçtikten sonra kendilerini kentlilere hizmet eden alt tabakada bulurlar. Onlara yaranmak için her şeylerini anlatan adalılar farkında olmadan kendi mahremiyetlerini açığa çıkarır ve kendi özlerini kaybedip kentlilere esir düşerler. Bunu fırsat bilip kendi amaçları için kullanacakları bir malzeme gözüyle adalılara bakan kentliler, onları sömürürler. Doğa ile doğal bir şekilde yaşayan adalılar ile kentliler arasındaki uyumsuzluk ortaya çıkar. Bu durumu ortaya çıkaran süreç şöyle aktarılır: *“Hiç kuşkusuz, anlatılanlar kolay hazmedilir türden şeyler değildi. Tam anlamıyla mahremiyetin yıkılışıydı bu. İtirafın sınırlarını zorlayan, inkâra elvermeyecek türden geri dönüşsüz açıklamalardı. Tam bu noktada, kentlilerin, açığa çıkan her sözü, bir av köpeğinin tepkisiyle nasıl havada kaptıklarını görebiliyordum. İleride yazacakları kitaplara, çekecekleri filmlere malzeme toplamak için, ağırbaşlıca bir tavırla, küçük suskunlukların arasına eee? sonra? gibi sorucuklar serpiştirerek anlatıcıyı hipnotize ediyorlar; yüklemsiz kalan cümleyi çabucak tamamlayarak, anlatıcıyla aralarında ustalıkla bir özdenlik kuruyorlardı. Adalılar, rastlanmadıkları türden açık görüşlü buldukları yeni ahbaplarına neleri var neleri yok her şeylerini anlattılar anlatmasına da, işin doğrusu, herkesi kandırdılar...”* (Kaygusuz, 2016: 82-83)

Başlangıçta adaya dinlenmek, tatil yapmak, kent yaşamından kurtulmak için gelenler, zaman geçtikçe burayı değiştirmeye başlarlar. Gelenlere anlatacak bir şeyi kalmayan adalılar kendini tekrar ederler. Sürekli farklı bir şeyleri görüp onu almaya çalışan kentliler de adadaki düzeni değiştirirler. Ada halkı da ne yapacağını bilmeden kentlilere hizmetçi olurlar: *“Adaya yerleşen kentliler ile yerliler arasında gelişen heyecanlı ilişki fazla sürmedi. Hayal gücü en fazla bildiklerimizle sınırlıdır. Adanın iştahlı masalcıları, kendi iç dünyalarını tam olarak bilmediklerinden, mecburen yinelenen, yinelenedikçe sası bir tat bırakan yaşam hikâyeleriyle herkesi bıktırdılar. Üstelik kentlilere satacak bir şeyleri kalmamıştı. Pansiyonculuk, lokantacılık gibi turistik işlerle uğraşmayanlar, onlar için badanacılık, muslukçuluk, hizmetçilik, bakıcılık, bahçıvanlık gibi işler yaparak, beklenmedik bir biçimde kendilerini*

aşağı tabakada buldular. Dahası kentlilere karşı içten içe büyüttükleri öfkeyi dillendirecek söz dağarcıkları bir hayli dardı...” (Kaygusuz, 2016: 84-85)

Adalıların yaşadıkları hayal kırıklığı aynı şekilde kentlilerde de yaşanmaktadır. *“Kentliler güzelliği bulmaya gelmişlerdi. Ama o burada yoktu.” (Kaygusuz, 2016: 83)* cümlelerinden anlaşılabilceği gibi güzeli, rahatı, konforu arayan kentliler aradıklarını adada bulamazlar. Bir başka ifadeyle ada, hayatına doğal hayat uyum gösteremezler.

Adada meydana gelen değişimler, olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. Samimi olmayan ilişkiler para için kendi karakterinden ödün veren insanlar ortaya çıkmıştır. Adanın son hâli, görüntü itibariyle daha renkli, daha büyümüş gibi görünebilir; ancak doğallık, yerellik yok olmaya yüz tutmuştur. Kentliler, adayı özgün kılan unsurları değiştirirler, sonra da orayı beğenmedikleri zaman bırakıp giderler. Böylece ada halkının kendi özünü, mahremiyetini, kendi karakteristik özelliklerini nasıl kaybedip tek başlarına kalmaları anlatılır. Romanda adalılar ile kentlilerin iyi başlayan ilişkileri ve bunun sonu Leylan tarafından şöyle aktarılmaktadır: *“Adadaki büyük değişimin geldiği son noktada, bir bakıma herkes birer pansiyoncu olmuştu. (...) Sabahtan akşama değin kapı önlerinde pinekleyen yaşlı kadınlar, bari pineklemeleri bir işe yarasın diye, zeytinyağı, şarap ve sirke satılan küçük tezgâhlar kurdular. Biraz daha yaratıcı olan ev kadınlarıysa elişi dokumalarının yanı sıra deniz kabuğundan ürettikleri rüzgâr çanı, nazarlık türünden süs eşyası da sergiliyorlardı. Hayatı boyunca Rumlardan nefret etmiş Ömer Laleli ve onun karanlık bakışlı dostları, marinadan başlayarak çarşığı da içine alan uzun bir hat üstünde, kırklık ampullerle süslü Rum tavernaları açtılar. Her zeytinyağlı yemeğin üstüne dereotu serpiştirerek kakaladıkları sözde geleneksel Rum yemeklerine turistler bayılıyordu. Bizim hiç haberdar olmadığımız “Yüzyıllık Lokmacı”, “Since 1956 / Çorbacı”, “Kumru’nun Meşhur Böreği” gibi birtakım lokantaların açılması bir-iki yıl öncesine rastlar. (...) Ne yazık ki tattıkları onca hazza karşın turistler iliklerine kadar üşüyorlardı. Hele ağustosun tam ortasında kopan fırtına yüzünden feribot seferleri iptal edildiği zamanlar, gülünç bir dehşet kaplıyordu yüzlerini. Yaşadıkları bütün ağustoslara ilişkin alışkanlıkları altüst oluyor, adaya özgü tipik ağustos fırtınasını büyük bir afet sanıyorlardı. En çok bu afallamış hallerini seviyordum onların. İskeleye otomobillere doluşup dev dalgaların içinde çalkalanan feribota ürküntüyle bakarlar, adaya özgü en saf korkuyu görebiliyordum. Yüzlerine vuran, böyle bir kayalıkta ömür boyu yaşamanın korkunçluğuydu.” (Kaygusuz, 2016: 88-89)*

Anlatılan bu hususlar aracılığıyla, bir başka ifadeyle adanın kent hayatına benzemeye başlaması üzerinden kentleşmenin olumsuzlukları yansıtılmaktadır. Neticede kentleşme adaya olumlu özellikleri değil yozlaşmayı getirmiştir. Romanın birinci bölümünde kentli sanatçılar, entelektüeller, müzisyenler gibi farklı insanlar adaya dinlenmeye gelirler. Ancak adanın düzeni bozulur ve dengeler değişir. Bunun sonucunda bir yozlaşma süreci başlar. Adaya gelen insan sayısı arttıkça artık her şey sermayenin tekeline girer. Ve hiç Rumları sevmeyen insanlar onların kültürünü, ismini kullanıp mekânlar açmaya başlar, insanlara anlatacak bir şey olsun diye bütün mahremiyetlerini anlatırlar. Yozlaşma ve sömürme sadece insan üzerinden değil doğa üzerinden de devam eder. Daha çok para kazanmak için farklı şarap yapma teknikleri denenir. Böylece kapitalizm eleştirisi de yapıldığı söylenebilir.

Romanın ikinci bölümünde de buna bağlı bir eleştiri vardır. Burada fiziksel farklılığı olan insanların nasıl gösteri nesnesi haline geldiği ve bunu panayırlarda büyük hazla seyredenlerin oluşturduğu dev göze dönüşen insanlar karşımıza çıkar. Phuvuz'un "*Yâşur dediğiniz adam buralara gelmiş olsaydı, şehrin kapılarına varır varmaz, hayatı boyunca peşini bırakmayacak acıklı bir şöhrete kavuşmuş; şimdi benim çadırımda, üç para karşılığında onu izlemeye gelen birkaç meraklı kalabalığa, zevzekçe bir sırtıyla tek gözünü teşhir ediyor olurdu. Ucubelerin on dörtlük bir kızıoğlan kızdan daha çok para ettiğini bilmem anlatmaya gerek var mı?*" (Kaygusuz, 2016: 254) şeklindeki sözleri yozlaşmaya, kapitalizme olumsuz bakışın yansımalarıdır. Her iki kısımda da popülerliğin yarattığı değişim, bunun ortaya çıkardığı yozlaşma ön plana çıkarılmaktadır. Popülerlik ve yozlaşma da kapitalist sisteme bağlanmaktadır ve olumsuz bakış sisteme, düzene yönelmektedir.

Ölüm kavramı romanda ele alınan hususlardandır. Ölümsüzlük üzerinde durulmakta bu husus bir lanet olarak ele alınmaktadır. Latife Keşal üzerinde irdelenen ölümsüzlük, anneden kızına geçen, nesilden nesile aktarılan bir lanettir. Nitekim ikinci bölümde Ecmel, ölümsüzlüğü yok etmek için eşinin cesedini onun köyüne götürür. Dolayısıyla da ölümün yani sonlu olmanın ön plana geçtiği her şeyin bir sonu olmasının gereği üzerine yoğunlaştırıldığı söylenebilir. Bu bağlamda Ezgi Hamzaçebi de "*romandaki belli örnekler üzerine yoğunlaşarak, yaratılan dilin farklı varlıkların paylaştığı 'sonluluk' mefhumu etrafında vücut bulduğunu ileri sürüyorum.*" (Hamzaçebi, 2016: 183) demektedir. Sonluluğa yani ölüme dikkat çekmek için romanda Süha Melek, insan olan Yâşur ve at olan Yâşur gibi farklı varlıkların ölümünün söz konusu olduğu görülmektedir.

4.Kurgu ve Anlatım

Romanın orijinal bir kurgusu vardır. Orijinallik iki ayrı bölüm olarak düzenlenen romanın birbirinin devamı olmaktan ziyade iki farklı roman gibi durmasıdır. İki ayrı roman olarak duran iki ayrı bölüm birbirinden bağımsız değildir. Romanın ikinci bölümü, birinci bölümün farklı bir şekilde yeniden anlatılmasıdır. Aslında Altın bölümü Üzüm bölümünün alegorisi konumundadır. Romanın birinci bölümünde Leylan'ın gözüyle anlatılanlar ikinci bölümde farklı bir hikâye ve kurguyla yeniden yaratılır. Yazar bu yönüme birinci bölümde Ecmel, Kutsi, Mercan ve Leylan'ı birleştiremediği için başvurur: “*Tek bir kitapta olmalı her şey. Sekize bölünmüşlerim ve Ecmel ve Mercan ve Kutsi. Hiçbir yerde başka adlar altında buluşmalıydık yeniden...*” (Kaygusuz, 2016: s.133)

Romanın bu yönünü ele alan Asuman Kafaoğlu Büke şöyle demektedir: “*Yere Düşen Dualar birbirlerine hiç benzemeyen, ‘Üzüm’ ve ‘Altın’ başlıklı iki bölümden oluşuyor. Birinci bölüm yakın bir tarihte, Türklerle Rumların birlikte yaşadığı küçük bir adada geçiyor. Adını pek söylemek istemeyen (ve bu yüzden de adıyla ilgili bir sırta bizi hazırlayan) anlatıcı, genç bir kız. Çok sevdiği amcasının ölümü ve annesinin evi terk etmesi sonunda babasıyla yalnız kalıyor. Romanın birinci bölümü onun öyküsünü, onun ağzından anlatıyor. Kütüphanedeki işi, garip kitap koleksiyonu, sevgilisi ve en önemlisi de babasının kendinden sakladığı sırrı kendi bakış açısıyla dile getiriyor. İkinci bölüm "Altın" bambaşka bir havada başlıyor. Anlatı, birinci tekil şahıstan üçüncü şahsa geçiyor. Her an adada yaşayan genç kızın hayatına dönmeyi bekleyerek okuyoruz ama bu romanın son sayfasına dek gerçekleşmiyor. Birinci ve ikinci bölümler birçok açıdan farklılar, ilk başta, farklı zaman dilimlerini dile getiriyorlar. Ayrıca burada yeni karakterler sunuluyor, birinci bölümdekilerle aralarında bir bağlantı kurulamıyor. Ama bunlardan önemlisi birinci bölümdeki yalın anlatım ikinci bölümde şiir ve masal karışımı bir anlatıma dönüşüyor. Bir başka farklılık, ‘Üzüm’de bütünlüğe giden, birbirine bağlanan öyküler, ‘Altın’da, dağılan, bölünen öyküler şeklini alıyor.*” (Kafaoğlu Büke, 2006)

Romanın ikinci bölümüne başlayan tüm okuyucular birinci bölümün devamı niteliğinde olduğunu düşündükleri bu bölümde adeta şaşırıp kalırlar. Çünkü masalsi bir anlatım karşılar okuyucuyu. Farklı kişiler, farklı mekân ve zaman söz konusudur. Ancak dikkatli bir okumayla birinci bölümde, ikinci bölümün özetlendiği de fark edilir. Leylan'ın rüyasını yorumlayan Latife Keşal, “*BİR ADAM... Acıdan patlamak üzere. Ölüm döşeğinde kıvrıyor. Bir çocuksun daha. Başucunda oturmuş adamın ellerini tutmuşsun. Bir gözün*

kapalı, olan biten her şeye tek gözle bakıyorsun. Hasta adam uzun uzun bir şeyler anlatıyor sana. Pürdikkat onu dinliyorsun. Yeni bir çağ açılıyor önünde. Hiç olmayan bir ülke kuruluyor. Adamın anlattığı yerleri adım adım geziyorsun. Tahta rengi, kara mı kara bir kadın çevrenizde dolanıyor. Yaşlı bir at görüyorum. Sırtı yüklerle dolu. Bir muradın gerçekleşecek. Altın yularını başka biri tutmuş. Kadın mı erkek mi belirsiz. Erkek kılığında bir kadın herhalde. Üç ömre yetecek kadar zenginsiniz. Geleceğe yürüyorsunuz. Yorgunsun, hâlâ çocuksun. Yok yok başka birinin çocukluğusun.” (Kaygusuz, 2016: s.75) der. Bu hikâye ikinci bölümde anlatılanların özetidir. Böylece Leylan’ın hikâyesinin ikinci bölümde atının adını alan Yaşur’un üzerinden tekrar anlatıldığı ortaya çıkar. Yazar birinci bölümde anlattıklarını ikinci bölümde hemen hemen her unsurunu değiştirerek anlatmaktadır. Kişiler, zaman, mekân, anlatım tarzı gibi unsurlar ikinci bölümde değişmektedir.

Birinci bölümde Leylan, onun babası Kutsi Karaca ve annesi Ecmel, Leylan’ın sevgilisi Yorgo, Leylan’ın amcası Mercan, falcı Latife Keşal, Süha Melek gibi kişiler ön plandayken ikinci bölümde masalsı atmosfere uygun isimler vardır: Yaşur, Adamkadın ya da Ecmel, Manuş, Mulo, Phuvus, Butyakengo, Kessali gibi. Görüldüğü üzere tek ortak isim Ecmel’dir. Ecmel iki bölümde de başkişinin annesidir. Annelerin ve Leylan ile Yaşur’un paralellliği iki bölümde aslında aynı anlatıların farklı şekilde yansıtıldığının bir diğer göstergesidir.

Zaman unsuruna bakıldığında anlayış açısından çok bariz bir farkın olduğu dikkati çeker. Bu bariz durum ikinci bölümün masal atmosferinde anlatılmasıyla ilgilidir. Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki her iki bölümde hikâyenin zamanının net bir şekilde tespit etmek pek mümkün değildir. Romanın birinci bölümünde olaylar eylül ayında başlar: *“Durgun, güneşli bir eylül günüydü.”* (Kaygusuz, 2016: s.11) Bunun ötesinde bir ayrıntı yoktur. Roman eylülünden sonra kronolojik sırayla ilerlemediği için anlatılan zamanın belli bir zaman dilimi vermek zordur. İkinci bölüme bakıldığında ise masal anlatımına uygun olarak Romanda geçen *“evden ayrılalı dört dolunay geçmişti gecedden”*(Kaygusuz, 2016: s.139) gibi ifadeler söz konusudur. Sema Kaygusuz’un da belirttiği gibi buranın zamanı hiç zamandır. Bir başka ifadeyle buradaki zaman masallardaki gibidir.

Zaman için söylenenler mekân için de geçerlidir. İkinci bölümde zaman nasıl dış gerçekliğe uygun olmayarak masallardaki gibi düzenlenmişse mekân da öyle düzenlenmiştir. Bu bölümde başkişinin bilinmeyen bir mekândaki yolculuğu söz konusudur. Her ne kadar Manuş’un evi, Kessali’nin sarayı ve şehri, İslî şehri gibi yer adları geçse de bunlar da masalsı

anlatımın bir parçasıdır. Birinci bölümde ise ada ön plana çıkmaktadır. Yani ikinci bölümdeki belirsizlik burada yoktur. Burası da taşıdığı özelliklerle kentleşmenin, yozlaşmanın olumsuzluklarını anlatmak için son derece uygundur. Aynı zamanda ada, diğer kara parçalarından soyutlanmış hâliyle, Leylan'la paralellik gösterir. O da insanlardan soyutlanmış ve yalnızdır.

Anlatımı yapan yani anlatıcı da her iki bölümde farklılık göstermektedir. Birinci bölümün anlatıcısı ben anlatıcıdır ve tektir. İkinci bölümde ise anlatıcı değişmektedir. Romanın bu bölümünde anlatılan olaylar ve kişilerin hepsi Leylan'ın gözünden anlatılır. İkinci bölümde ise genelde o anlatıcı söz konusudur. Ancak tek bir değil birden fazla anlatıcı vardır. Bunun yanında, *“işin doğrusu, oldum olası kara şöhrete değer verdim ben. İnsanı usluluğa sürükleyen duygularansa şöhretin bayağı ve şiddetli tesirini yeğlerim. Hüner, kahramanlık, iyilik, sabır, tevazu gibi nice soylu huyların, kara şöhret karşısında nasıl yenildiğini siz benden daha iyi bilirsiniz. Dünyayı gezen bir insansınız siz. Bu küllü şehirden dışarı adım atmamışsam da, yeryüzünü kellesinin içi zanneden ahmağın teki olduğumu düşünmeyin sakın. Çünkü maaşa bağladığım ucubelerim var benim. Peygamberdir her biri. Dünyanın nasıl bir yer olduğunu onlar sayesinde anlarım.”*(Kaygusuz, 2016: s.255) cümlelerinin alındığı “on dört” başlıklı bölümde görülebileceği gibi yer yer ben anlatıcının kullanıldığı görülmektedir. Burada anlatıcı Phuvus'tur.

Üzerinde durulan unsurlardan hareketle Kaygusuz'un bu romanında birbirinden bağımsız gibi duran ama birbirinin anlatılmak istenenler açısından birbirinin tekrarı olan iki bölüm mevcuttur. Yazar içerik açısından birbirine yakın duran iki bölümün her açıdan benzer olmaması için başta kişiler, zaman, mekân, anlatım tarzı açısından farklı kurgulamış ve böylece özenle kurulmuş bir metin ortaya çıkarmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada 2006'da Sema Kaygusuz'un yayımlanan ilk romanı olarak ortaya çıkan *Yere Düşen Dualar* özellikle tema, kurgu, anlatım ön plana çıkarılarak ele alınmıştır. Bu bağlamda eserin öncelikle çok katmanlı bir roman olduğunu söyleme mümkündür. Benzer anlatıların iki ayrı bölümde iki farklı şekilde anlatılması kurgu ve anlatımın, çeşitli temaların irdelenmesi de içeriğin çok katmanlı oluşunun göstergesidir. Kaygusuz, alışlagelen anlatılardan farklı bir eser ortaya koymuştur. Bu yeni anlatma denemelerinin bir sonucudur. Romanda iki farklı bölüm vardır ancak bu bölümler birbirinden farklı anlatımlarıyla aynı

hususları irdelemektedir. İki ayrı bölümü iki ayrı roman olarak okumak mümkündür. Ancak yazar bir bölümü kaleme almakla yetinmemiş, ikinci bölümde farklı bir kurgu ve anlatımla birinci bölümü yinelemiştir. Bu tutum yazarın bir tarafta benzer hususlar üzerinde farklı yollarla duruşunun hem de edebi estetik peşinde oluşunun işaretleridir. Bütün bu unsurlardan hareketle Sema Kaygusuz'un ilk roman denemesini ortaya koymakla birlikte nitelikli, Türk romanına katkı sağlayıcı bir eser ortaya koyduğu söylenebilir.

Kaynakça

Akçay, Ahmet Sait. (2006). “Sema Kaygusuz’dan Postmodern Bir Roman: Yere Düşen Dualar”. **Hürriyet Gösteri** 283, 64-65.

Buğra, M. Gökşen. (2006) “Yere Düşen Dualar’da ‘Gerçeklik’in Evrimi”. **Varlık** 1188. 62-66.

Ecevit, Yıldız. (2006). “Yere Düşen Dualar”. Erişim Tarihi: 02.01.2018. <http://www.semakaygusuz.com/flash/html/yecevit.html>

Gümüş, Semih. (2006). “Bir Roman Ne Anlatır”. **Radikal Kitap** 266. 46.

HAMZAÇEBİ, Ezgi. (2016). “*Yere Düşen Dualar*’da Yaralı Bedenlerin Dili”. **Monograf** 6, 178-215.

İnci, Handan. (2006). “Mistik Bir Büyüme Romanı: *Yere Düşen Dualar*”. **Cumhuriyet Kitap** 838.5-6.

Kafaoğlu Büke, Asuman. (2006). **Yere Düşen Dualar**. Cumhuriyet Kitap.

Kaygusuz, Sema. (2016). **Yere Düşen Dualar**. İstanbul: Metis Yayınları.

ORMANCI, Güler. (2006). “*Yere Düşen Dualar*”. **Varlık** 168. 1-3.

Semo, Marc. (2009). “Sema Kaygusuz Liberation Kapağında!”. **Radikal Kitap** 415. 20.

Türkeş, A. Ömer. (2006). “Yere Düşen Dualar”. Erişim tarihi: 02.01.2018. <http://www.pandora.com.tr/urun.aspx?id=133899>.

VESPER, Yeşim. (2016). “Sema Kaygusuz’un Romanı *Yere Düşen Dualar*’da Gözün Serüveni”. **Monograf** 6. 253-268.

Yener, Leylan. (2010). **Sema Kaygusuz: Hikâyeden Romana**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TÜRKİYE'NİN DÜNYA REKABET SIRALAMASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ**Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ**

Çukurova Üniversitesi, hciftci@cu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Uluslararası rekabet gücünü analiz etmek politik, ekonomik, sosyolojik ve teknik alanlardaki ve güçlü ve zayıf yönlerin, fırsat ve tehditlerini ortaya koymaktır. Bu tematik öğeler çerçevesinde çalışmada öncelikle rekabet gücünü belirleyen ulusal ve uluslararası firma içi ve firma dışı etkenler etmenler sektörel açıdan ortaya koyulmuş ve bu etmenler açısından Türkiye'nin rekabet gücü, Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum-WEF) tarafından yayınlanan Küresel Rekabet Gücü Endeksi (The Global Competitiveness Index-GCI) verilerinden yararlanılarak, dünyadaki rekabetçilik göstergeleri açısından mevcut konumu analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, Faktör temelli ekonomik temel Gereksinimler (Kurumlar, Altyapı, Makroekonomik Çevre, Sağlık ve Temel Eğitim) , Verimlilik Arttırıcı Faktörler (Yüksek Öğrenim ve Mesleki Eğitim, Mal Piyasasının Etkinliği, İşgücü Piyasasının Etkinliği, Finansal Piyasasının Gelişmişliği, Teknolojik Hazırlık, Piyasanın Büyüklüğü) ve yenilikçilik temelli olarak da Yenilikçilik ve Çeşitlilik Faktörleri ve özellikle İş Piyasasının Gelişmişliği ve yenilikçilik küresel rekabet ölçütleri olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra; piyasanın büyüklüğü, İş piyasasının gelişmişliği, pazar boyutu, para ve maliye politikalarının etkinliği belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Rekabet Gücü, Uluslararası Rekabet, Yenilikçilik**JEL Sınıflandırması: O31, E60, R38****COMPETITION IN TURKEY AND THE IMPORTANCE OF THE WORLD RANKING****ABSTRACT**

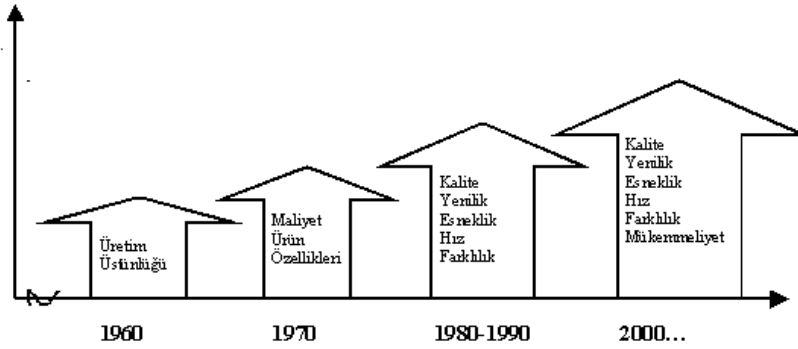
The aim of this study is to analyze the international competitiveness of Turkey's political, economic, sociological and technical fields and in the strengths and weaknesses, opportunities and threats are put forward. This thematic elements of national and international intra-firm and firm exterior that determines the priorities competitiveness in working within the framework of the factors set forth in terms of sectoral Factors and Turkey's competitiveness in terms of these factors, the World Economic Forum (World Economic Forum-WEF) published by the Global Competitiveness Index (The Global Competitiveness Index (GCI), the current position of competitiveness indicators in the world has been analyzed. The findings of the analysis are as follows: Factor based economic basic requirements (Institutions, Infrastructure, Macroeconomic Environment, Health and Basic Education), Productivity Increasing Factors (Higher Education and Vocational Education, Efficiency of the Market, Labor Market Activity, Development of Financial Market, Technological Preparation, Innovation and Diversity Factors, and especially the Labor Market Development and Innovation as global competitiveness criteria. And also; the size of the market, the development of the labor market, the market size, and the effectiveness of monetary and fiscal policies.

Key Words: Global Competitiveness, International Competitiveness, Innovation

JEL Classification: O31, E60, R38

1.GİRİŞ

Yeni ekonominin ağırlarını ördüğü hacim ekonomilerinden değer ekonomilerine geçildiği post modern politik ekonomide ya da beşinci küreseleşme dalgasında bilim ve teknoloji bütünleşerek birbirini tamamlamakta ve uluslar arası rekabette hız, esneklik ve pratiklikle, odaklanma, maliyet liderliği ve farklılaşma ile rekabet gücünü arttırıcı yeni açılımlarla kalkınmayı sağlamaktadır(Atalay, M.(2002). Yarına bir değer bırakıp katma değerli ürünleri çoğaltabilecek üretim üstünlüğünden kalite, yenilik, esneklik, hız, farklılık ve mükemmeliyetçilik anlayışlarına ulaşmada, bilim üretmeden, teknolojik açılım yapmadan klasik kalkınmayla yarınları üretmenin imkansız olduğu gerçeği öğrenilmesi gereken bir gerçektir(Ayhan, A.(2002). Toplumun refahını, mutluluğunu ve güvenliğini sağlayacak, çağın gereklerine uygun bir bilim ve teknolojiye dayalı ekonomiyi oluşturmak bilgiyle, bilimle atılan temeller tüm kurumların olmazsa olmazı ve en temel sorumluluğudur(Barutçugil,İ (1981).

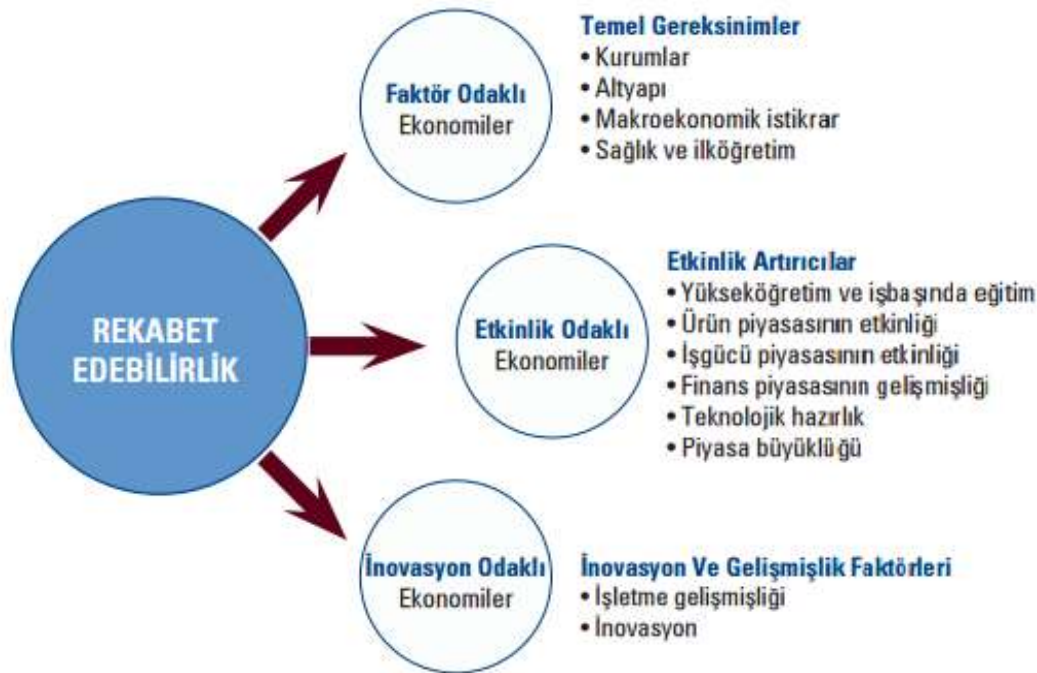
Çizim 1.1 :Rekabette Son 40 Yılda Yaşanan Değişim

Değişen ve gelişen dünyada bilim, teknoloji ve yenilik çalışmalarının, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir ekonominin temeli olduğunun bilinciyle; beşeri sermayeyi güçlendirip insan kaynaklarının geliştirilmesi, araştırma sonuçlarının ticari ürün ve hizmete dönüşümünün teşvik edilmesi, çok ortaklı ve çok disiplinli Ar-Ge ve yenilik işbirliği kültürünün yaygınlaştırılması, KOBİ'lerin yenilik sisteminde daha güçlü aktörler olmalarının teşvik edilmesi, Araştırma altyapılarının bilgi üretme gücüne katkısının artırılması(İSO;2000), Ar-Ge ve yenilik kapasitesinin güçlü olduğu alanlarda hedef odaklı yaklaşımlar, ihtiyaç odaklı yaklaşımlar, çeşitli alanlarda yaratıcılığın destekleneceği tabandan yukarı yaklaşımların hayata geçirilmesi hedefiyle(TUBİTAK,2016), bilgi çağında, beşeri sermayeye yatırım yapıp yarına bir değer bırakarak; yaşam kalitesini yükseltmek, toplumsal sorunlara çözüm bulmak, rekabet gücünü artırmak, bilim ve teknoloji kültürünü topluma mal etmek ve yaygınlaştırmak temel öncelikler arasında yer alabilmektedir(Çiftçi,H(2004),WEF(2016).

Türkiye'nin Uluslararası rekabet gücünü analiz etmek için rekabet gücü açısından temel ölçüm bileşenleri olan politik, ekonomik, sosyolojik ve teknik alanlardaki ve güçlü ve zayıf yönlerin, fırsat ve tehditlerini ortaya koymaktır. Bu tematik öğeler çerçevesinde çalışmada öncelikle rekabet gücünü belirleyen ulusal ve uluslararası firma içi ve firma dışı etkenler etmenler sektörel açıdan ortaya koyulmuş ve bu etmenler açısından Türkiye'nin rekabet gücü, Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum-WEF) tarafından yayınlanan Küresel Rekabet Gücü Endeksi (The Global Competitiveness Index-GCI) verilerinden yararlanılarak, dünyadaki rekabetçilik göstergeleri açısından mevcut konumu değerlendirilmiştir(WEF;2016).

2. ULUSLARARASI REKABET GÜCÜNDEKİ GELİŞMELER

Analiz sonucunda elde edilen bulgular, Faktör temelli ekonomik temel Gereksinimler (Kurumlar, Altyapı, Makroekonomik Çevre, Sağlık ve Temel Eğitim) , Verimlilik Arttırıcı Faktörler (Yüksek Öğrenim ve Mesleki Eğitim, Mal Piyasasının Etkinliği, İşgücü Piyasasının Etkinliği, Finansal Piyasasının Gelişmişliği, Teknolojik Hazırlık, Piyasanın

Çizim:1.2. Rekabet Edilebilirlik

Schwab Klaus, World Economic Forum(2018), "The Global Competitiveness Report 2018"; <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>

Büyüküğü) ve yenilikçilik temelli olarak da Yenilikçilik ve Çeşitlilik Faktörleri ve özellikle İş Piyasasının Gelişmişliği ve yenilikçilik küresel rekabet ölçütleri olarak değerlendirilmiştir.

Bunun yanı sıra; piyasanın büyüklüğü, İş piyasasının gelişmişliği, pazar boyutu, para ve maliye politikalarının etkinliği belirlenmeye çalışılmıştır(WEF,2018).

Tablo1.Başlıca Sosyo-Ekonomik Göstergeler

Hayat kalitesi	Ekonomik dinamizm	Genel sıralama	Eğitim	Sağlık	Fırsatlar
1. Almanya	1. Singapur	1. Finlandiya	1 Finlandiya	1 Japonya	1.Finlandiya
2. ABD	2. ABD	2. İsviçre	2 Güney	2 İsviçre	2.Kanada
3. Fransa	3. Güney	3. İsveç	Kore	3 İsveç	3.Danimarka
4. Japonya	Kore	4. Avustralya	3 Kanada	4 İspanya	4.Avustralya
5. İngiltere	4. İngiltere	5.Lüksemburg	4 Singapur	5 İtalya	5.İsviçre
6. İtalya	5. İsveç	6. Norveç	5 Japonya	6 Avustralya	6.isveç
7. Rusya	6. Avustralya	7. Kanada	6 İsviçre	7 Singapur	7.Norveç
8. Meksika	7. İsviçre	8. Hollanda	7 Estonya	8 Norveç	8.Hollanda
9. Tayland	8. Finlandiya	9. Japonya	8 İngiltere	9 Yeni	9.İngiltere
10. Türkiye	9.üksemburg	10.	9 İrlanda	Zelanda	10.İzlanda
	10. Japonya	Danimarka	10 Hollanda	10 Hollanda	

Kaynak:http://www.socialprogressimperative.org/global-index/#data_table/countries/spi/dim1,dim2,dim3 <http://www.sagligisigortamiz.com/dunyanin-en-iyi-ulkeleri-siralamalar>

Uluslararası rekabet gücü yüksek teknolojik gelişmelerini sağlamış katma değer yüklü değer ekonomilerine kavuşmuş ülkelerin temel özelliklerini incelediğimizde; hepsinde ortaya çıkan ortak payda(Lall, S.(1993), Lederman, L.(1992), OECD(1997), OECD(2014), Orsenigo, L.(1993); Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payını artırdığı, araştırma ortamının ve altyapısının geliştirildiği, bilim insanı sayısı ve niteliğini artırdığı, bilim ve teknoloji farkındalığının ve kültürünün geliştirildiği, bilim, teknoloji ve yenilik faaliyetlerinin yurt sathına yayıldığı, bilim, teknoloji, Ar-Ge ve yenilik kavramları üzerinde ortak bir dil oluşturulduğu, bölgenin rekabet gücünü artırmak için yenilikçi yaklaşımları tartıştığı, hayat kalitesi, ekonomik dinamizm, eğitim kalitesi, sağlık kaliteleri yüksek; besin ve temel tıbbi bakım, su, barınma ve bireysel güvenlik açısından temel insan ihtiyaçları, bilgiye erişme, bilgi ve iletişim kolaylığı, sağlık ve çevresel faktörlerden oluşan kurumların kalitesi, personel haklar, özgürlükler, tercih, hoşgörü ve iyi bir eğitim alma fırsatlarından oluşan sosyal süreç endeksinin topluca değerlendirildiği tablolar teknolojinin ve onu doğuran bilimin de ortaya çıkışında önem arz edebilmektedir(Porter Micheal(2002).

Rekabet gücünü arttırabilmek için verimliliğin sağlanmasını, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırma, toplumu güçlendirme, hukuka uygun bir rekabet ortamıyla rekabetin ve girişimciliğin gelişmesini, toplam kalite, yerinden yönetim, sosyolojik, idari, ekonomik, teknolojik, politik otorite de etkileşim ve iletişimle yeniden yapılandırılmasıyla; uluslararası rekabet de küresel lider, fiyat liderliği, maliyet liderliği, odaklanma, yerindenlik ve etkinlik ilkelerinin sağlıklı olarak hayata geçebilmesi için esasına dayandırılmaktadır(Çetintaş Hakan (2001).

Bu tematik öğeler çerçevesinde uluslararasılaşmada karşılıklı bağ ve bağımlılıkla beraber yeni ilişki ağları gelişmiş, bu gelişen ilişki ağları üzerinde rekabet gücünü yüksek tutmak açısından yeni kimlikler oluşmaya başlamıştır(Drucker Peter, 2002).

Tablo 2. 2016 Social Progress Index'de.Başlıca Sosyo-Ekonomik Göstergeler

En İyi Ülkeler	Teknolojik Eğitim	Temel İhtiyaçlar	Kurumların kalitesi	Sosyal Gelişim Endeksi
1. Güney Kore	1.Finlandiya	1.Finlandiya	1.Finlandiya	1.Finlandiya
2. Japonya	2.Güney Kore	2.Kanada	2.Kanada	2.Kanada
3. Singapur	3.Hong Kong	3.Danimarka	3.Danimarka	3.Danimarka
4. Hong Kong	4.Japonya	4.Avustralya	4.Avustralya	4.Avustralya
5. Finlandiya	5.Singapur	5.İsviçre	5.İsviçre	5.İsviçre
6.Birleşik Krallık	6.Birleşik Krallık	6.isveç	6.isveç	6.isveç
7. Kanada	7.Hollanda	7.Norveç	7.Norveç	7.Norveç
8. Hollanda	8.Yeni Zelanda	8.Hollanda	8.Hollanda	8.Hollanda
9. İrlanda	9.İsviçre	9.İngiltere	9.İngiltere	9.İngiltere
10. Polonya	10.Kanada	10.İzlanda	10.İzlanda	10.İzlanda

http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/main-science-and-technology-indicators/volume-2011/issue-2_msti-v2011-2-en-fr, Sosyal Gelişim Endeksi 2015
<http://www.socialprogressimperative.org/data/spi>

Uluslararası rekabet gücünün artırılması kalite, verimlilik ve etkinlik öncülüğünde denetimi elinde bulunduran, planlama, organizasyon, yönlendirme ile otoritenin, bu kaynakları ekonomik ve sosyal gelişme için nasıl kullandığını belirleyen, denetleyip anlamlandıran, açıklayıp yorumlayan gelenekler ve kurumsal yapı olarak uluslararası rekabet gücünü arttırmada önem arz etmektedir(Bahçavan, Gülay(2006).

Tablo:3. Küresel Rekabetçilik Sıralaması

İlk 10 Ülke	Küresel Rekabetçilik Endeksi 2017'e Göre Sıralama (137 ülke içinde)	Küresel Rekabetçilik Endeksi 2016'e Göre Sıralama (138 ülke içinde)
İsviçre	1	1
ABD	2	3
Singapur	3	2
Hollanda	4	4
Almanya	5	5
Hong Kong	6	9
İsveç	7	6
İngiltere	8	7
Japonya	9	8
Finlandiya	10	10

Kaynak: Schwab Klaus, World Economic Forum(2018), "The Global Competitiveness Report 2018";<http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>;<https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/d%3%BCnya-ekonomik-forumu-k%3%BCresel-rekabet%3%A7ilik-raporu-2017-2018>

Avrupa ülkeleri ekonomileri sıralamada ilk 10'a hakim olmaya devam ederken, İspanya iki puan düşüş göstererek 34. sırada, İtalya bir puan yükselerek 43. sırada, Yunanistan ise geçtiğimiz seneye göre bir basamak geri giderek 87. sırada yer almıştır. Euro bölgesinin ikinci büyük ekonomisi olan Fransa ise bir basamak düşerek 22. Sıraya yerleşmiştir. İngiltere'nin bir basamaklık düşüşü (8.) henüz Brexit müzakerelerinin sonucunu yansıtmamaktadır. Brexit müzakerelerinin ülkenin rekabet gücünü daha da zayıflatması muhtemeldir. Çin (27.) bir basamak yükselerek BRICS ülkesi ekonomilerinin en yükseği olarak sıralamada yerini almıştır. Rusya beş, Brezilya bir basamak yükselerek sırasıyla 38. ve 80. olmuş, Güney Afrika ise ondört sıra birden düşerek 61. sırada yer almıştır. Dünya Ekonomik Forumu'nun 140 ülkeyi kapsayan 2018 Küresel Rekabet Gücü Raporu'nda ABD, Singapur ve Almanya'yı İsviçre, Japonya, Hollanda, Hong Kong, İngiltere, İsveç ve Danimarka iken sıralamada birinci gelen ABD'de işletmecilik anlayışı, istihdam piyasası ve finans sistemi geniş bir yer kaplamaktadır. Çin, 140 ülkeyi kapsayan rekabet gücü endeksinin 28. sırasında yer alırken sonlarda Haiti, Yemen ve Çad bulunmaktadır. Son 28 arasında Afrika haricinde yer alan tek ülke ise Venezüella görülmektedir(<https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/d%3%BCnya-ekonomik-forumu-k%3%BCresel-rekabet%3%A7ilik-raporu-2017-2018>).

3. TÜRKİYE'DE REKABET GÜCÜ

Bilgi iletişim teknolojisindeki değişimle beraber globalleşme kavramında da değişimler gözlemlenmiştir. Evrenselleşme ile birlikte daha etkin, karlı ve prodüktif akılcı ve verimli bir idarî yönetsel yapılanma, doğru bir planlama, yönlendirme, koordinasyon ve denetim arayışı başlamıştır(Banger, Gürcan(2011). Devletin kararlarını toplumun tüm kesimleriyle birlikte alması katılımcılığı ve aidiyet duygusunu arttırmaktadır. Bu bağlamda, hukukun üstünlüğü, açıklık, saydamlık, sorumluluk, hesap verebilirlik,güvenilirlik ve tutarlılık kavramları ön plana çıkararak, şeffaf, hesap verebilir, katılımcı, cevap verebilir, hukukun üstünlüğü, etkinlik, adalet, eşitlik, stratejik vizyon, misyon ve aksiyomdan oluşan "yönetişim" (governance) olarak isimlendirilen bir olguyu gündeme getirmiştir(Cenk, Aygül,1998).

2018 dünya rekabet yıllığındaki göstergelerde rekabet gücü bakımından Türkiye 61. sırada yer almakta alt yapı ve temel göstergelerden Türkiye'nin altyapı, sağlık ve inovasyon ekosistemi faktörleri bakımından 'görece güçlü' olduğu ifade edilirken, yüksek enflasyon ve negatif borç dinamiğiyle uğraşan ülkenin ekonomik sıkıntılarının, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı yaptırımlarla daha da arttığı ve bu yaptırımlar ülkede daha da yüksek enflasyon ile döviz krizine sebep olmaktadır. Makroekonomik istikrar sıralamasında Türkiye 116, Rusya 55. sırada Rapordaki makroekonomik istikrar sıralamasında Türkiye'nin 140 ülke arasından 116. sırada olduğu ifade edilmektedir. Aynı raporun makroekonomik istikrar sıralamasında Rusya ise 55. basamakta yer almaktadır. Küresel Rekabet Gücü Raporu'na göre rekabet gücü bakımından Rusya ise 43. sırada yer almaktadır (<https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/d%3%BCnya-ekonomik-forumu-k%3%BCresel-rekabet%3%A7ilik-raporu-2017-2018>).

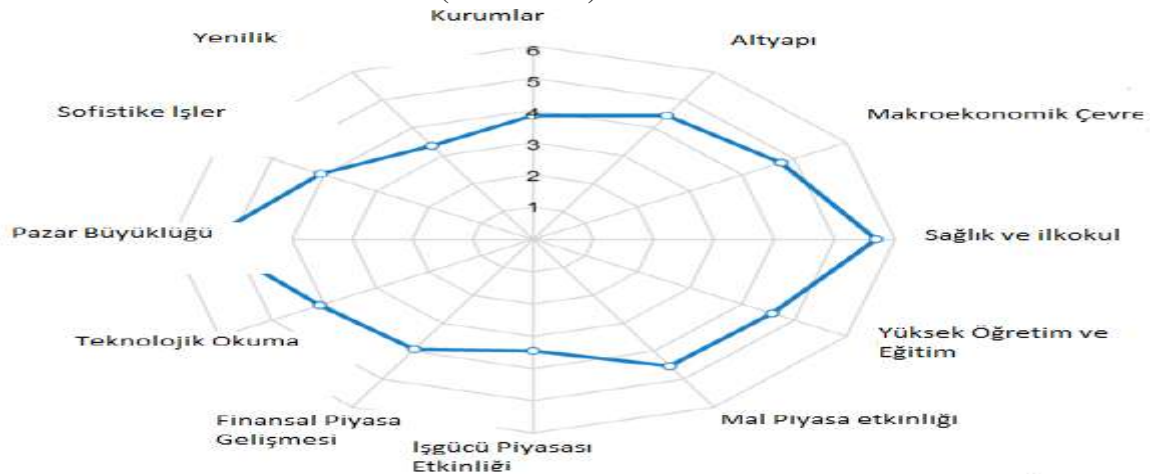
Tablo:4. Bilim, Teknoloji ve Bazı Sosyal Göstergeler

Yasama organlarının etkinliği:	19.	İşletme okullarının kalitesi:	101.	Dijital içeriğe erişebilirlik:	63.
Bilgi ve İletişim Teknolojileriyle ilgili yasalar:	68.	Hükümetin gelişmiş teknoloji ihaleleri:	23.	Mobil telefon ücretleri:	58.
Hukukun anlaşmazlıkları çözmede yeterliliği:	59.	Elektrik üretimi:	64.	Sabit genişbant internet ücretleri:	24.
Fikri hakların korunması.	: 74	Kişi başına düşen internet bant genişliği:	44.	Eğitim sisteminin kalitesi:	91.
-Yazılım korsanlığı:	57.	1 Milyon kişiye düşen güvenli internet sunucusu itibarıyla:	48.	Matematik ve bilim eğitimi kalitesi:	101.
En son teknolojilerin edinilmesi	: 44.	İnternet kullanıcılarının yüzdesi itibarıyla:	73.	Hükümetin bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik vizyonu	
Girişim sermayesinin edinilebilmesi:	83.	Bilgisayara sahip hane halkı sıralamasında:	64.	Kamunun online hizmet endeksi:	77.
Üniversite eğitimine giriş:	38.	İnternete erişen hane halkı sıralamasında:	60.	Hükümetin bilgi ve iletişim teknolojilerini teşvikte başarısı:	69.
Orta öğretime giriş:	77.	Sabit geniş bant internet hattına sahip nüfus yüzdesi itibarıyla:	57.	Okullarda internet erişimi:	63.
Yetişkin okuryazarlığı:	67.	Mobil geniş bant internet hattına sahip nüfus yüzdesi itibarıyla	77.	-Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı ve hükümetin etkinliği:	44.
100 kişide mobil telefon aboneliğinde:	102.	Sanal sosyal ağların kullanımı:	61.	E-Katılım Endeksi:	107.

Kaynak: [http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy= TUR](http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=TUR)

Kaynak: Schwab Klaus, World Economic Forum(2018), "The Global Competitiveness Report 2018";<http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>;<https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/d%3BC3%BCnya-ekonomik-forumu-k%3BC3%BCresel-rekabet%3CA7ilik-raporu-2017-2018>

Çizim1.3. Global rekabet endeksi(2017-2018)

Kaynak: [http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2017-2018/economies/#economy= TUR](http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2017-2018/economies/#economy=TUR)

Kaynak: Schwab Klaus, World Economic Forum(2018), "The Global Competitiveness Report 2018";<http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>;<https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/d%3BC3%BCnya-ekonomik-forumu-k%3BC3%BCresel-rekabet%3CA7ilik-raporu-2017-2018>

Kurumlar, altyapı, makroekonomik çevre, sağlık ve okullaşma, mal piyasası etkinliği, işgücü piyasası etkinliği, finansal piyasalar, teknoloji, ve pazar payı her iki şekil 5-6 üzerinde görülmektedir. Aşağıdaki tablo 5'de, Küresel Rekabetçilik Endeksi'nin hesaplanmasında kullanılan ana bileşenlerde Türkiye'nin yerini göstermektedir.

Tablo:5. Rekabetçilik Endeks Bileşeni

<i>REKABETÇİLİK ENDEKSİ BİLEŞENİ</i>	<i>137 ÜLKE ARASINDA TÜRKİYE'NİN SIRALAMASI (2017)</i>	<i>138 ÜLKE ARASINDA TÜRKİYE'NİN SIRALAMASI (2016)</i>	<i>140 ÜLKE ARASINDA TÜRKİYE'NİN SIRALAMASI (2015)</i>
Kurumsal yapılanma	71	74	75
Altyapı	53	48	53
Sağlık ve ilköğretim	84	79	73
Yükseköğretim ve işbaşında eğitim	48	50	55
Mal piyasalarının etkinliği	53	52	45
Pazar büyüklüğü	14	17	16
İnovasyon	69	71	60
İşgücü piyasaları	127	126	127
Makroekonomik ortam	50	54	68
Mali piyasaların gelişmişliği	80	82	64
Teknolojik hazırlık	62	67	64
İş dünyasının yetkinliği	67	65	58

Kaynak: Schwab Klaus, World Economic Forum(2018), "The Global Competitiveness Report 2018";<http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>;<https://ref.sabanciuniv.edu/tr/content/d%3%BCnya-ekonomik-forumu-k%3%BCresel-rekabet%3%A7ilik-raporu-2017-2018>

Küresel rekabetçilik Raporunda Türkiye'nin 2016 itibariyle satın alma gücü paritesine göre 857.4 milyar ABD dolarlık bir GSYİH büyüklüğüne, kişi başına düşen 10742.7 ABD dolarlık bir gelire, Türkiye'nin GSYİH'sinin dünya toplamında %1.66'lık bir paya sahip olduğu hatırlatılmaktadır. 2017-2018 dönemi Küresel Rekabetçilik Endeksi hesaplamalarına göre, Türkiye 137 ülke arasında 53. sıraya yükselmiştir. Türkiye, bir önceki yıl 138 ülke arasında 55., ondan önceki yılda ise 140 ülke arasında 51. sırada konumlanmıştır. Son iki yılda olduğu gibi Küresel Rekabetçilik Endeksi'nin içinde bulunan bileşenler arasında en iyi performans 14. sırada yerini koruyan Pazar Büyüklüğü kaleminde gösterilmektedir. Son iki yılda en ağır düşüş Sağlık ve İlköğretim ve Altyapı endekslerinde gerçekleşmiştir. Geçtiğimiz yıllara göre en belirgin yükseliş ise Makroekonomik Ortam ve Teknolojik Hazırlık endekslerinde gerçekleşmiş olup, diğer endekslerde 1-2 basamak artış meydana gelmiştir. Türkiye iki sıra yükselmiş, ancak tarihsel olarak hala daha düşük bir konumdadır (2012'de 43. sıradaydı). Bu yıl, en güçlü gelişme son teknolojilerin kullanımında olduğu gibi mobil genişbant aboneliklerinde de görülmüştür – abonelerin nüfusa oranı 2015'te yüzde 51 iken, 2016'da yüzde 67'ye yükselmiştir. Rapora göre gelecekte Türkiye, kurumsal çerçevesini iyileştirmeli, emek piyasalarında var olan önemli katılımları gidermeli ve finansal piyasaların etkinliğini ve istikrarını sağlamlaştırmalıdır. Rapora göre 2017'de Türkiye ekonomisinin yüzde 2,9 oranında büyümesi beklenmektedir. Yılın ilk yarısında liranın değer kaybetmesi, Türk ihracatına ve hükümetin parasal ve mali politikalar yoluyla iç talebi artırmasına yardımcı oldu.

SONUÇ

Kaynakların yerinde, tam etkin ve büyümeye kanalize edici bir şekilde birlikteliği, gönüllülüğü, dayanışmayı temsil etmekte ve iyi yönetişimde etkin devlet anlayışı, rekabet ve piyasa ekonomisi ile uyumlu alternatif hizmet sunma yöntemleri, bilgi ve ağ çağına uyumlu siyasal ve ekonomik düzen hukuka uygun bir rekabet ortamını ve düzgün işleyen bir piyasa mekanizmasını esas alan kırsalda refahı artıran kırsal kalkınma projeleri, insan hakları, düşünce özgürlüğü, çevreye toplum tarafından sahip çıkılması, kamusal alanların denetlenmesi ve yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi açısından bireylerine daha mutlu yaşama ortamını sağlayabilen, açık ve öngörülebilir bir karar alma sürecinin profesyonel bir bürokratik yönetimin, eylem ve işlemlerinden sorunlu bir hükümetin ve kamusal sürece aktif biçimde katılımda bulunan sivil toplum ve hukukun üstünlüğünün geçerli olduğu dünyadaki yeni gerçeklerle bilgi iletişim yüklü yeni ekonomi çerçevesinde buluşma söz konusu ve kolaylaştırıcı olabilmektedir(Brown, Bruce,2002).

Otomotiv, makina imalat, enerji, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), su, gıda, savunma, uzay ve sağlık sektörleri yatay kesit teknolojileri olarak biyoteknoloji, nanoteknoloji ve BİT yazılım Ar-Ge ve yenilik strateji ve eylem planlarının Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (BSTB) tarafından hazırlanmaktadır(Dogan Özlem İpekgil(2000). OECD Bilim, Teknoloji ve Sanayi Görünüm 2014 Raporu'na göre; STI politikalarının geleceğini son dönemde yaşanan kırılgan ekonomik toparlanma, artan mali baskı, küreselleşme atmosferi ve “yeşil büyüme”, “yaşlanan toplumlar”, “kapsayıcı büyüme” gibi temel küresel ve toplumsal tehditler ışığında ele almaktadır. Ele alınan bu tehditleri giderici önlemlerde stratejinin içerisinde değerlendirilmelidir(OECD;2014). Türkiye Bilim, Teknoloji ve Yaratıcı Yenilik Sisteminde Öne Çıkanlar içerisinde ise; İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023, Türkiye'nin ilk yeşil büyüme stratejisi, enerji tüketiminin GSYİH oranının 2023 yılında 2011 yılına göre %20 düşürülmesi hedefi, üniversiteler ve kamu araştırmaları şimdiki ve gelecekteki araştırma merkezlerinin izlenmesi, Teknoloji transferi ve ticarileştirme, Yenilik yapma yeteneği, Kümeler ve uzmanlaşma, Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği Stratejisi ve Eylem Planı'nın önemi vurgulanmıştır(DPT,2000;DPT,1988).

Ekonomik Büyümenin lokomotifi olan Sanayi sektörü bilim ve teknoloji donanımıyla üretken alanlara yönlendirilmeli, İmalat sanayiinin GSYİH içindeki payı ile Türkiye, Afrika ve Avrasya'nın Ar-Ge ve üretim üssü olmayı hedeflemeli, yarına kalıcı değer bırakacak beşeri sermayeyi güçlendirmek için bireye yatırım yapılmalı, gelişmiş ülkeler gelişen teknolojileri ve bilgi toplumu olarak büyümelerini verim artışlarından ve etkinliklerinden elde etmeli(DPT,2000), Kamu-Üniversite-Sanayi işbirliğini sağlayarak, yerli, yenilikçi ve yeşil üretimin artırılması için Ar-Ge ve inovasyon, üzerinde hassasiyetle durarak, uluslararası düzeyde teknoloji tabanlı şirketler ortaya çıkarıp bilgi satarak sahip olduğumuz bilginin sanayiye aktarılmasıyla ekonomik ve sosyal katma değeri yüksek çıktıların elde edilmesi ve bunların ticarileşmesiyle İhracatla büyümeyi hedeflemeli(Gür Muzaffer(1997), Yüksek

teknolojili sektörlerinin üretim içindeki payının artırılması ve KOBİ'lerimize büyük önem verilmesi, Türkiye patent başvurularındaki artış sağlanması, Türk sanayisinin rekabet gücünü, yenilikçiliğini ve verimliliğini artırmak amacıyla Kümelene Destek Programı ile, karlılık, Etkinlik ve Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmalı. Bilgi ekonomisine geçiş sürecinin temel dinamiklerini oluşturan fiziki yatırım, eğitim, Ar-Ge faaliyeti, patent, bilişim ve iletişim teknolojileri arasında Türkiye bilgi ekonomisine geçiş sürecinin özünü oluşturan teknoloji yeteneğinin geliştirilmesi yönünde ciddi bir iyileşme ile ekonomisi güçlendirilmeli (Odyakmaz Necmi(2000), dünyadaki gelişmelere paralel teknoloji üreten, yayan bir bilgi toplumu ağı kurulmalıdır. yeni dünya düzeninde küreselleşme atmosferi ve “yeşil büyüme”, “yaşlanan toplumlar”, “kapsayıcı büyüme” gibi temel küresel ve toplumsal tehditler ışığında ele almaktadır. Ele alınan bu tehditleri giderici önlemlerde stratejinin içerisinde değerlendirilmelidir(WEF,2018), Foroutan Faezeh (1991). Bilim ve teknoloji stratejisi ile ilgili olarak, gerek hazırlık aşamasında, gerekse uygulama aşamasında; kapsamlı bir bilim ve teknoloji politikasının hazırlanması, güçlü bir teknoloji vizyonunun, misyon ve aksiyonunun bulunduğu ve bunun için devletin gerekli hukuki ve idari tedbirleri alması, hukuka uygun rekabet ortamının sağlanması açısından regüle edici hazırlıkların yapılması, üniversite ve endüstri işbirliğinin sağlayıcı düzenlemelerin yapılması, uzun vadeli hedeflerin seçilmesi ve uzun süre desteklenmesi ve bu maksatlı, politik irade ve kararlılıkla birlikte kurulacak bilim ve teknoloji politikalarının periyodik olarak performansının değerlendirilmesi ve güncelleştirilmesi amaçlı misyon(mission-oriented) ve yayılım(diffusion-oriented) odaklı politikaların tespit edilmesi gerekmektedir(İSO,2001,2002). Düzgün işleyen, hız esneklik ve pratiklik açısından kolayca erişilebilen, hacim ekonomilerinin ötesinde teknik bilgi ve uygulaması kolay olan, sermaye, teknoloji ve bilgiyle yoğrulan katma değeri yüksek bilgi tabanlı ürünlerin iktisadi kalkınmayı hızlandıracağı, bireylerin refahını arttıracığı, çevre dostu olup sürdürülebilir bir kalkınmaya hizmet eden yeşil ve kapsayıcı bir büyümeyi esas alan bilim, sanayi, kalkınma ve teknoloji stratejileri her alana yayılmalı ve yerleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Atalay, M.(2002), “ Küreselleşme, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türk İmalat Sanayi”, Planlama Dergisi, DPT Yayını, Özel Sayı, Ankara,s.86
- Ayhan, A.(2002), “Dünden Bugüne Türkiye’de Bilim ve Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri”,Beta Basım Yayın,İstanbul s.2
- Bahçavan, Gülay(2006); Yönetişim ve Türkiye Uygulaması; Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi; Yüksek lisans tezi
- Barutçugil,İ (1981), Teknolojik Yenilik ve Araştırma Geliştirme Yönetimi Uludağ Üniversitesi Yayınlar No 3-014 Bursa
- <https://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/icerik-ubtys-2011-2016; 9/9/2016>
- Brown, Bruce(2002), “Yönetişim ya da Neo-liberalizmin Siyasi Düzeni”, Birikim, sayı: 158
- Çiftçi Hakkı(2004), Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Stratejisi, dergipark.ulakbim.gov.tr /cusosbil/article/ download/ 5000000988/5000001679
- Dogan Özlem İpekgil (2000), ‘Kalite Uygulamalarının İşletmelerin Rekabet Gücü Üzerine Etkisi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 2 Sayı 1 Ocak Şubat Mart 2000

- Drucker Peter, 2002 “Türk Sanayi ve Ekonomisinin 2002 Yılı Beklentileri” İSO Yayın No: 430, Ocak İstanbul,
- DPT (2000) “Sanayi Politikaları” ÖİK Raporu, Rekabet Gücünün Arttırılması, Alt Komisyonu Raporu, DPT Yayını: No: 2529, Ankara
- DPT (2000), “Sanayi Politikaları” ÖİK Raporu, Rekabet Gücünün Arttırılması, Alt Komisyonu Raporu, Sanayinin Gelişme Perspektifi Alt Komisyonu Raporu
- DPT (1988) “Türk Sanayinin AT Sanayii Karşısında Rekabet İmkanları ÖİK Raporu, DPT Yayını No: 2141, Ankara
- Foroutan Faezeh 1991, “Foreign Trade and its relation to Competition and Productivity in Turkish Industry” World Bank, February, WPS, 604
- Gür Muzaffer(1997), ‘Avrupa Sanayiinin Rekabet Gücü’, Dış Ticaret Dergisi, Sayı 6, Ankara
- TUBİTAK,(2016),<https://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/icerik-ubtys-2011-2016;9/9/2016>
- ISO 2001 “2001 Yılıının Üçüncü Üç Ayında İmalat Sanayii Sektörünün Durumu” ISO Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi Yayın No: 2001/21 Aralık, İstanbul
- ISO 2002 “Türk Sanayi ve Ekonomisinin 2002 Yılı Beklentileri” İSO Yayın No: 430, Ocak İstanbul
- Karacasulu Nilüfer(2001) ‘Uluslararası Teknoloji Transfer Süreci ve Yöntemleri’ Dış Ticaret Dergisi, Sayı:20, Ocak Ankara
- ISO 2001, ‘Rekabet Gücü Raporu Özet’, İstanbul Sanayi Odası Yayını, İstanbul
- IMD, www.imd.ch
- Odyakmaz Necmi(2000), ‘Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma’, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:18, Temmuz, Ankara
- Porter Micheal(2002), “Türk Sanayi ve Ekonomisinin 2002 Yılı Beklentileri” İSO Yayın No:430, Ocak İstanbul
- Porter Micheal E.(2002) “Rekabet Stratejisi” Sistem Yayıncılık, Çev. Gülen Ulubilgen, Yayın No: 206, İstanbul
- Schwab Klaus, World Economic Forum(2018), "The Global Competitiveness Report 2018"; <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>
- Lall, S.(1993), “ Understanding Technology Development”, Development and Change, Vol.24, s.719
- Lederman, L.(1992), “A Comperative Analysis of Civilian Technology Strategies Among Some Nations”, Policy Studies Journal, Vol:22, No:2
- OECD(1997), “Main Science and Technology Indicators, June, Paris http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/main-science-and-technology-indicators/volume-2011/issue-2_msti-v2011-2-en-fr
- OECD(2014), " Bilim, Teknoloji ve Sanayinin Görünümü 2014 Raporu", Bilim, Teknoloji ve Sanayide Türkiye'nin Durumu, Şubat 2015 <https://tisk.org.tr/tr/e-yayinlar/ortak/OECD-2014.pdf>
- Orsenigo, L.(1993), “The Dynamics of Competition in a Science-based Technology: the case of Biotechnology”, Pinter Publishers,Londra , s.43 <http://docplayer.biz.tr/7109677-2013-2017-stratejik-plani.html>
- Sosyal Gelişim Endeksi 2015: <http://www.socialprogressimperative.org/data/spi>
- [http://www.socialprogressimperative.org/global-index/Sosyal Gelişim Endeksi 2015](http://www.socialprogressimperative.org/global-index/Sosyal_Gelişim_Endeksi_2015)
- <http://www.socialprogressimperative.org/data/spi> <https://tisk.org.tr/tr/e-yayinlar/ortak/OECD-2014.pdf>
- WEF(2016), Dünya Ekonomik Forumu Küresel Bilgi Teknolojileri Raporu <http://www.ufukkilic.com.tr/2014/04/kuresel-bilgi-teknolojileri-raporu-9/9/2016,2014/#.V9LbNiiLTIU>; <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2014/9/9/2016>

TÜRKİYE'DE YÖNETİŞİM UYGULAMALARI NIN GELİŞİMİ(2006-2016)

Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ

Çukurova Üniversitesi, hciftci@cu.edu.tr

ÖZET

Uluslararasılaşma yolunda yönetişimin çoğulcu ve katılımcı demokrasi modeli olarak ulusal, uluslararası ve ulusüstü örgütlerin sisteme dâhil edilmesi denetim-yönetimin organları olarak fonksiyonelleşmeyi, karşılıklı bağ ve bağımlılığın hızla artış gösterdiği bir dönemde dışa açılmayı yararlı hale getirebilmek için ülkelerin bazı yönetişim göstergeleri ilişkileri kurmada temel teşkil edebilmektedir. Hız esneklik ve pratikliğinin yer aldığı değişim ve dönüşüm, insanlar ve toplulukları yakınlaştırmıştır. Dışa açılma ile birlikte daha etkin, akılcı ve verimli bir idarî yapılanma arayışı, hukukun üstünlüğü, açıklık, saydamlık, sorumluluk, hesap verebilirlik, güvenilirlik ve tutarlılık kavramları ön plana çıkmıştır.

Bununla birlikte, ekonomik büyümenin, sürdürülebilir ekonomik performansın güç kaynağını, uygun yatırım iklimlerinin oluşturulmasını, ekonomilerin performansını, hukuka uygun etik ve dürüst rekabetin çerçevesini, ulusal ve uluslar arası rekabet gücünün artırılmasını, katılımcılıkla tabandan tavana, yerelden küresele paydaş menfaatlerini dengelemenin ve gözetmenin temel aracını oluşturarak kararlardaki risk ve belirsizliğin giderilmesi, kaynakların etkin ve verimli kullanımı için yönetişim ilkeleri büyük önem arz etmeye başlamıştır. Bu çalışmada, Dünya Bankasının yönetişimle ilgili veri tabanı dikkate alınarak; Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında yeniden yapılanma süreciyle Türkiye'nin yönetişim ilkeleri açısından 2006-2016 yılları arasındaki seyri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Rekabet Gücü ve Katılımcılık

JEL Sınıflandırması: O31, E60, R38

DEVELOPMENT OF GOVERNANCE PRACTICES IN TURKEY

ABSTRACT

The involvement of national, international and supranational organizations in the system as a pluralistic and participatory democracy model of governance on the path to internationalization can constitute a basis for establishing relationships with some governance indicators of countries in order to make it possible to open out at a time when functional leverage, reciprocal ties and dependence are increasing rapidly as bodies of control and governance. Change and transformation, where speed flexibility and practicality take place, bring people and communities closer. The concepts of openness, openness, transparency, accountability, accountability, reliability and coherence have come to the forefront in a more effective, rational and efficient search for administrative restructuring. In addition, economic growth requires that sustainable economic performance should be balanced by the creation of appropriate investment climate, the performance of economies, the framework of lawful ethical and fair competition, the strengthening of national and international competitiveness, the balancing of stakeholder interests, local and global stakeholder interests, governance principles for creating effective and efficient use of resources have begun to be of great importance. In this study, taking into account the governance database of the World Bank; Transition to Strong Economy with a restructuring program in the course of Turkey's governance principles in terms of the years 2006-2016 were analyzed.

Key Words: Governance, Competitiveness and Participation

JEL Classification: O31, E60, R38

1.GİRİŞ

Serbestleşerek dışa açılmayı yararlı hale getirmek için yönetişimin temel ilkelerinden katılımcılık, açıklık, şeffaflık, hukukun üstünlüğü, saydamlık, bağımsız yasal, yargısal,medyasal çerçeve, cevap verebilirlik, uzlaşma arayışı istekliliği, eşitlik ve adalet, etkililik ve verimlilik, hesap verebilirlik, stratejik vizyon mevcudiyeti.düzenleyici piyasa ve devlet modeli çerçevesinde yer aldığını ve uluslararası standardizasyonla güçlü bir ekonomiye, sosyal yapı ve dokuya, kültürel ve politik uluslararasılaşmaya çok büyük katkı koyacağı tahmin edilebilmektedir.

Resmî ve özel kuruluşlarda Ortak yönetim- birlikte yönetmek amacıyla verimliliğin sağlanmasını, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırma, toplumu güçlendirme, rekabetin ve girişimciliğin gelişmesini, toplam kalite, yerinden yönetim, sosyolojik, idari, ekonomik, teknolojik, politik otorite de etkileşim ve iletişimle yeniden yapılandırılmasıyla; “İyi Yönetişim Programı”; yerindenlik ve etkinlik ilkelerinin sağlıklı olarak hayata geçebilmesi için yerel yönetimlerin stratejik planlama süreçlerinin kalitesini arttırmak; katılımcılığı sağlayacak örgütlenme ve süreçlerin oluşturulmasını sağlamak; saydamlık, hesap verebilirlik ve tutarlılık ilkeleri ile anlamlı bir katılımın sağlanabilmesi için gerekli olan bilgilere ulaşılabilirliği artıracak ve bilgilerin analiz edilerek kararlara girdi sağlayacak şekilde düzenlenmesine yönelik yöntemler oluşturmak esasına dayandırılmaktadır(Bahçavan, Gülay(2006).

Bu tematik ögeler çerçevesinde uluslararasılaşmada yönetim modeli ile toplum mühendislikleri antikite ile başlayıp ortaçağa ortaçağdan piyasa toplumuna ve piyasa toplumundan 20. yüzyıl, Sanayi Toplumu'ndan bilgi ve ağ toplumuna, Fordist (bant tipi seri) üretimden hız ve pratikliğin önem kazandığı esnek üretime, yerel düşün küresel davran olgusuna erişebilmek için lokalden glokale global ulus-devletlerden küreselleşmiş dünyaya, küreselleşmiş dünyadan delokalist hegemonik modernist düşünceden postmodernist düşünceye geçilen bir zaman dilimi olmuştur. Karşılıklı bağ ve bağımlılığın neticesindeki bu çok yönlü değişim, mevcut yönetim anlayışını meşru ve muktedir kılan gelenekçi yapıyı ve yerleşik davranış kalıplarını aşındırmıştır. Bu aşındırma sonucunda yeni değişim ilkeleri doğrultusunda eski temsil sisteminin gelenekçi sistemin güvenilirliği tümüyle ortadan kalkmasa da, güncelin uluslararası rekabet gücüne erişebilmek maksadıyla yeni arayışların ortaya çıkması mümkün olmuştur. Hızlı değişim ve dönüşüm, insanlar ve topluluklar arasındaki mesafenin belirleyiciliğini ortadan kaldırmıştır. Karşılıklı bağ ve bağımlılıkla beraber yeni ilişki ağları gelişmiş, bu gelişen ilişki ağları üzerinde rekabet gücünü yüksek tutmak açısından yeni kimlikler oluşmaya başlamıştır(Özer, M. Akif(2006).

Bu ilkelerle değişen şartlara ve ortaya çıkan problemlere temel çözümler bulmak için özellikle devletin yeniden iyi yönetim ilkeleri ile yapılanması, ekonomik ve sosyal refahın artırılması, bağımsız yasal, yargısal ve medyasal çerçeveye yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve katılımı sosyal rızanın oluşması için ortak yükümlülükler taşıma gereğine işaret etmektedir.

Uluslararası kurum ve kuruluşların özel önemle teşvik ettiği etik, kültürel, politik, bilimsel, dinsel, filantropik değerlerini ve çıkarlarını temsil eden yönetim ile birlikte çok uluslu şirketler uygun yatırım iklimlerinin oluşmasıyla devletten beklenenlerin içeriğinde ve biçiminde değişiklik olduğu görülmektedir(Uzel, Esra(2006).

2. TÜRKİYE'DE YÖNETİŞİM UYGULAMALARININ GELİŞİMİ

Bilgi iletişim teknolojilerindeki değişimle beraber globalleşme kavramında da değişimler gözlemlenmiştir. Evrenselleşme ile birlikte daha etkin, karlı ve üretken akılcı ve verimli bir idarî yönetsel yapılanma, doğru bir planlama, yönlendirme, koordinasyon ve denetim arayışı başlamıştır(Banger, Gürcan(2011). Devletin kararlarını toplumun tüm kesimleriyle birlikte alması katılımı ve aidiyet duygusunu arttırmaktadır. Bu bağlamda, hukukun üstünlüğü, açıklık, saydamlık, sorumluluk, hesap verebilirlik, güvenilirlik ve tutarlılık kavramları ön plana çıkarak, şeffaf, hesap verebilir, katılımcı, cevap verebilir, hukukun üstünlüğü, etkinlik, adalet, eşitlik, stratejik vizyon, misyon ve aksiyondan oluşan “yönetişim” (governance) olarak isimlendirilen bir olguyu gündeme getirmiştir(Cenk, Aygül,1998).

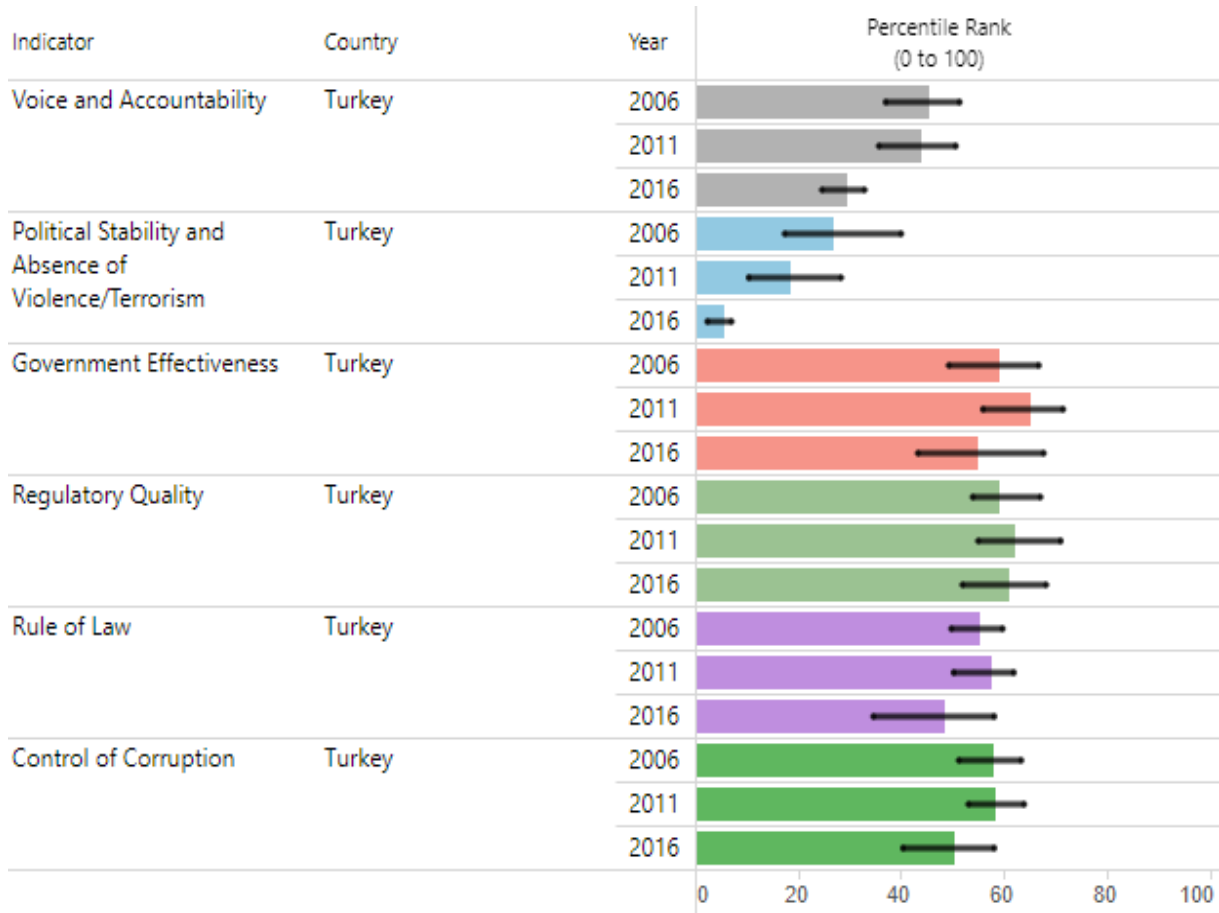
İyi Yönetişim ilkeleri diye adlandırabileceğimiz bu olgu denetimi elinde bulunduran, planlama, organizasyon, yönlendirme ile otoritenin, bu kaynakları ekonomik ve sosyal gelişme için nasıl kullandığını belirleyen, denetleyip anlamlandıran, açıklayıp yorumlayan gelenekler ve kurumsal yapı olarak tanımlanmaktadır(Bahçavan, Gülay(2006).

Uluslararası kurum ve kuruluşların önem verdiği ya uygula ya açıkla sloganıyla doğan ve politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik her alanda etkin biçimde doğrudan katılımına ise “iyi yönetim” (good governance) ismi verilmektedir(Brown, Bruce(2002).

Yerel düşün küresel davranış ilkesi doğrultusunda; yerindenlik (adem-i merkezîyetçilik) ilkesi tabandan tavana katılımı artırarak; politik, ekonomik, sosyo-kültürel ve teknolojik her alanda yetki ve kaynak kullanımının mümkün olan en alt düzeyde gerçekleştirilmesi(Faruk Ataay(2006), meşruiyet ilkesi, mutlak üstünlüklerin esas alındığı işbölümü ve uzmanlaşmaya ve liyakate dayalı insan kaynakları yönetimi, toplam kalite yönetimi, güçlü, zayıf, fırsat ve tehditlerin bir arada değerlendirilerek önceliklilik ilkesi ile sorunu yüzeysel olarak geçiştirmek yerine sorunun kaynağını ortadan kaldırmayı hedefleyen kökten çözümleyici ve kapsayıcı bir anlayışı yerleştirmek iyi yönetime uygun uluslararası standartlaştırma ile mümkün olabilmektedir(Bahçavan, Gülay(2006).

Karşılıklı güven ve güvenilirlik ilkesi, katılımcılık, hukukun üstünlüğü, saydamlık, cevap verebilirlik, uzlaşma arayışı istekliliği, eşitlik ve adalet, etkinlik ve verimlilik, hesap verebilirlik, sayılabilirlik, stratejik vizyon mevcudiyeti, tutarlılık ilkesi, akılcılık (rasyonalite) ilkesi, denetlenebilirlik ilkesi, yönetimin kolaylaştırıcı, düzenleyici ve koordine edici olması ilkesi, esnek ve çevik yönetim ilkesi, demokratik, katılımcı, kimlikleri tanıyıcı, fikirleri konuşurup müzakere ettirici bir dünyanın teminatı olan vatandaşların ve toplumsal grupların kendi çıkarlarını korumak ve yasal haklarını kullanmak için devlet yönetiminde temsil,

katılım ve denetim, etkin bir sivil toplum, yerinden yönetim, yönetimde açıklık ve hesap verme sorumluluğu, kalite ve ahlâk, kurallarla sınırlama ilgili iyi yönetişim, toplumsal hayatta çok önemli rol ve fonksiyonlara sahiptir(Bayramoğlu, Sonay, 2005).

Kaynakların yerinde, tam etkin ve büyümeye kanalize edici bir şekilde birlikteliği, gönüllülüğü, dayanışmayı temsil etmekte ve iyi yönetişimde etkin devlet anlayışı, rekabet ve piyasa ekonomisi ile uyumlu alternatif hizmet sunma yöntemleri, bilgi ve ağ çağına uyumlu siyasal ve ekonomik düzen hukuka uygun bir rekabet ortamını ve düzgün işleyen bir piyasa mekanizmasını esas alan kırsalda refahı artıran kırsal kalkınma projeleri, insan hakları, düşünce özgürlüğü, çevreye toplum tarafından sahip çıkılması, kamusal alanların denetlenmesi ve yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi açısından bireylerine daha mutlu yaşama ortamını sağlayabilen, açık ve öngörülebilir bir karar alma sürecinin profesyonel bir bürokratik yönetimin, eylem ve işlemlerinden sorunlu bir hükümetin ve kamusal sürece aktif biçimde katılımında bulunan sivil toplum ve hukukun üstünlüğünün geçerli olduğu dünyadaki yeni gerçeklerle bilgi iletişim yüklü yeni ekonomi çerçevesinde buluşma söz konusu ve kolaylaştırıcı olabilmektedir(Brown, Bruce,2002).

3.SONUÇ

Yeni ekonominin teknolojideki en yeni gelişmelerle katma değeri yüksek ürünlerle buluşabilmesi açısından sürdürülebilir kalkınma ilkesi gereğince çevreyi, doğayı gözeten, yerelin önceliklerine ve sorunlarına eğilen, pazar yaratabilen, pazarı büyütebilen, bireylerine ekonomik gelecek sağlayan malları, hizmetleri ve koşullara göre kuralları özendiren (Bahçavan, Gülay(2006), ekonomik, kültürel ve toplumsal kalkınmada ortak, kolaylaştırıcı ve katalizör olarak rol alan ve çevreyi gözeten dayanışmacı, gönüllü ve idealist çalışma kapsayıcı bir önlemlerle kalkınmanın ve yerelin yönetim aktörleri ile paylaşımcılığı, katılımcılığı, şeffaflığı öngören bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde sahip olunan güç ve yetkilerin kullanımını ifade eden(Avcı, Mücahit(2007) bireyleri yönetimde etkin kılmak, yerel yönetimleri ve adem-i merkeziyeti güçlendirmek, kültürel görecelilikle ben merkezli kültürden uzak kültürel çoğulculuğa saygıyı ve farklılıklara hoşgörüyü geliştirmek, gelenekçi yerleşik davranışlar neticesinde oluşan otoriter yönetim uygulamalarından katılımcı yönetim biçimlerine geçmek, bireyler arasında ırk, din, dil, cinsiyet ve gelir grupları arasındaki farkı kapatmak, sivil toplumun kapasitesini ve yetkinliklerini artırmak, hesap sorulmasını, bağımsız yasal, yargısal ve medyasal çerçeveyi her alanda yerleştirmek ve kamu yönetiminde açıklığın uygulanmasını sağlayıcı karşılıklı güven ve katılımcılık esasında ortak amaçlara yönelik olarak yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımını öngördüğü, yepyeni yaklaşımlarla yeni kurumlar ve kavramlarla ortak bir aklın referans çerçevesini oluşturduğu bir anlayışı yerleştirmek esas teşkil etmektedir(Aygül, Cenk(1998). Hem tarım, sanayi, ticaret, hizmetler sektörünün kapsadığı ekonomik, eğitim, nüfus, kültür, sağlık, din, hukuk, kültür ve tarih gibi temel sosyal ve politik yapılanmada her alanda iyi yönetişime uygun yapılanmalar, tutarlı, olgusal, gönüllü, çeşitliliğe sahip, genellemeci ve geneli arayan, tarafsız, özerk, şiddet karşıtı, motivasyon oluşturup katılımcılığı arttırıcı değişim için çalışan ve işbirliği yapan kuruluşlar olarak toplumsal yapıyı güçlendiren bir kaldıraç olarak iyi yönetişim, yerellik teması ile piyasa yönetimi modeli, katılımcılık teması ile katılımcı yönetim modeli, esneklik ve takım esaslı çalışma temalı esnek yönetim modeli, yeniden yapılanma temalı yeniden düzenlenmiş yönetim modeliyle hesap verebilirliği güçlendirmek(Avcı, Mücahit(2007), saydam ve kapsayıcı bir karar üretme ve onaylama sistemi oluşturmalı, bu sistemi toplumsal denetim ve yaygın iletişimle güçlendiren bir sistem yapısında kalıcı ve sürdürülebilir olmasını sağlamalı(Emrealp, Sadun(2005), ulusal ölçekte eşitlikçi, katılımcı, yeni bir “eğitim” anlayışının yerleştirilmesiyle, hesap verebilirlikle güçlendirilecek olan örgütsel yaşam alanlarında göreve başlatma ve işe alma süreçlerinde seçim kriteri olarak beceri, bilgi birikimi ve deneyimi temel ölçüt olarak kullanılmalı, hesap verebilirlik, güvenilirlik ve inandırıcılık da dâhil olmak üzere bir sistem olarak yönetişim, sağlıklı, kalıcı ve sürdürülebilir gelişim için etkin iletişime, katılımcılığın toplumsal anlamda etkin ve verimli sonuçlara ulaşabilmesi için gerekli bilgi akışına ve bunların çeşitlendirilmesine bağlı sağlam bir anlayış yer almalıdır(Ataay,2006).

KAYNAKÇA

- Avcı, Mücahit(2007); Yönetişim Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Değişen Rolü ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir İnceleme: Isparta İli Örneği; Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yüksek Lisans Tezi
- Aygül, Cenk(1998), “Neo-liberalizmin Başarısızlığı ve Yönetişim”, Toplum ve Bilim, Sayı: 76
- Bahçavan, Gülay(2006); Yönetişim ve Türkiye Uygulaması; Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi; Yüksek lisans tezi
- Banger, Gürcan(2011), "Sivil Toplum Örgütleri İçin Yönetişim Rehberi Odak Ofset Matbaacılık, Ankara
- Bayramoğlu, Sonay(2005), "Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul
- Brown, Bruce(2002), “Yönetişim ya da Neo-liberalizmin Siyasi Düzeni”, Birikim, sayı: 158
- Emrealp, Sadun(2005), "Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı, IULA-EMME Yayını
- Faruk Ataay(2006), Türkiye’de Yönetişim ve “Sivil Toplum” Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Memleket Siyaset Yönetim, 2006/1
- Özer, M. Akif(2006); Yönetişim Üzerine Notlar; Sayıştay Dergisi Sayı 63, Ekim – Aralık
- Uzel, Esra(2006); Küresel Çevresel Yönetişim (İyi Yönetim); Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi; Yüksek lisans tezi